

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

VEHB B. MÜNEBBİH VE RİVÂYETLERİ

DOKTORA TEZİ

Erhan TURAN

İstanbul

Haziran-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

VEHB B. MÜNEBBİH VE RİVÂYETLERİ

DOKTORA TEZİ

Erhan TURAN

Danışmanı
Prof. Dr. Özcan HİDİR

İstanbul
Haziran-2024

Erhan TURAN

Haziran-2024

VEHB B. MÜNEBBİH VE RIVÂYETLERİ

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslami İlimler Anabilim Dalı, Temel İslami İlimler Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Prof. Dr. Özcan HIDİR

İmza

Üye

Prof. Dr. Ziya KAZICI

İmza

Üye

Prof. Dr. Abdullah Hikmet ATAN

İmza

Üye

Prof. Dr. Ömer ÇELİK

İmza

Üye

Dr. Öğr. Ü. Fahreddin YILDIZ

İmza

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitüsü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “**Vehb b. Münebbih ve Rivâyetleri**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu beyan ederim.

İmza

ERHAN TURAN

ÖZET

VEHB B. MÜNEBBİH VE RİVÂYETLERİ

Erhan TURAN

Doktora Tezi, Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Özcan HİDİR

Haziran-2024, 519+XVI Sayfa

Bu araştırmamızda tâbiûn dönemi âlimlerinden Vehb b. Münebbih'in hayatı, ilmi kişiliği, cerh ve ta'dîl ilmi bakımından durumu ve naklettiği rivâyetler konu edilmiştir. Ondaki nakille gelen rivâyetlerin birtakım İslâmî İlimlere ait eserlerde yer alması ve muhteva bakımından daha çok Yahudi kültürüne ait nakillerden oluşması sebebiyle bazı modern dönem ilim adamları ve batılı araştırmacılar tarafından çalışmalarında konu edilmiştir. Onlar, İslâm'ın diğer dinlerden tesirle teşekkül ettiğini ve Onun rivâyetlerinin bu oluşumda rol oynadığını iddialarında delil olarak kuşanmışlardır. Bu sebeple Ona ait olduğu ifade edilen rivâyetler; başta Hadis olmak üzere İslam Tarihi, Akâid, Tefsir, Kelâm ve Tasavvuf alanında takdim edilen eserlerden tespit edilmiştir. Sayıları iki bin civarında olan bu rivâyetler içerisinde öncelikle Hz. Muhammed'e s.a. ait olarak aktarılanlar ele alınmıştır. Daha sonra da sahâbe ve tâbiûndan nakille eserlerde yer alan rivâyetler değerlendirilmiştir. Bu rivâyetler değerlendirilirken konu bakımından daha çok İsrâiliyyât'la ilgili olanlar üzerinde durularak müsteşriklerin öne çıkardığı rivâyetlerden hareketle ortaya koymuş oldukları iddialara cevaplar verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vehb b. Münebbih, sahâbe, tâbiûn, rivâyet, isrâiliyyât.

ABSTRACT

THE NARRATIONS OF WAHB BIN MUNABBİH

Erhan TURAN

PhD Dissertation, Basic Islamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Özcan HİDIR

June 2024, 519+XVI Pages

In this study, the life of Wahb b. Munabbih, one of the scholars of the tâbiûn period, his scientific personality, his status in terms of the science of cerh and ta‘dîl, and the narrations he narrated are discussed. Since the narrations transmitted from him are included in a number of works of Islamic sciences and consist mostly of Jewish cultural narrations in terms of content, they have been the subject of some modern scholars and Western researchers in their studies. They claim that Islam was formed under the influence of other religions and that his narrations played a role in this formation. For this reason, the narrations that are said to belong to him have been identified from the works presented in the fields of Islamic History, Aqâid, Tafsir, Kalâm and Sufism, especially Hadith. Among these narrations, which number around two thousand, the ones that are attributed to the Prophet Muhammad s.a. are discussed first. Then, the narrations narrated from the sahāba and tâbiûn were evaluated. While evaluating these narrations, it has been tried to give answers to the claims put forward by the anthropologists based on the narrations they put forward by focusing more on those related to Isrâiliyyât in terms of subject matter.

Key Words: Wahb b. Munabbih, sahaba, tâbiûn, narration, isrâiliyyât.

ÖNSÖZ

Sahâbe ile başlayan ve günümüze kadar devam eden süreçte İslâm âlimleri, ilim tedrisinde ve eserlerini tanzim ederken öncelikle mesned olarak Kur'ân-ı Kerîm'e ve daha sonra da sahih Sünnet'e ittiba etmişlerdir. Dolayısıyla delil olmak bakımından Sünnet'i tespit ederken de hadislere müracaat ederek sened ve metin incelemeleri yapmışlardır.

Muhaddisler, Hz. Peygamber'e ait olması bakımından rivâyetlerin sıhhatini incelerken sened ve metin bakımından tenkit metotları belirleyerek tespitlerde bulunmuşlardır. Hadisin önemli bir yapısı olan senedin incelenmesiyle de başta cerh ve ta'dîl olmak üzere hadis ilimlerinin alt birimleri teşekkül etmiştir. Senedinin müntehasından yola çıkarak yani sözün ait olduğu asıl şahıstan hareketle Hz. Peygamber'e, sahâbeye ve tâbiûna izafe edilerek aktarılan sözleri belirlemişler, sahih olanı olmayanından ayırmışlar, rivâyette yer alan râvî sayısını da dikkate alarak nakilleri isimlendirerek değerlendirmeler yapmışlardır. İslâm âlimleri ilgili rivâyetlerin değerlendirmelerini yapabilmek ve sonraki nesillere bu konuda yardımcı olmak adına hadis ilmi içerisinde usullerini oluşturmuşlardır. Nesilden nesile oluşan birikimden istifade ederek her ilmi disiplin kendi yöntemlerini maksatları üzere tesis etmişlerdir. Bu bağlamda hadislerden istifade edilmesi bakımından Akâid, Hadis, Fıkıh, Tefsir, İslâm Tarihi ve Tasavvuf gibi ilimlerde birbirinden farklı değerlendirme usulleri teşekkül etmiştir. Oluşan bu metotlar, rivâyetlerin kullanımı ve değerlendirilmesinde benzer sonuçları ortaya koymakla beraber bazen farklı neticeleri de muhtevasında barındırmıştır.

Senedin müntehası yani sözün aidiyeti bakımından nakiller incelendiğinde merfû, mevkûf ve maktû' rivâyetler ilmi disiplinlerde önemine binaen öncelik kazanarak sıhhat değerlendirmesi yapıldıktan sonra âyetlerin akabinde nass olma özelliği kazanmıştır. Bu haliyle sahih sünnet tespit edilmiş ve Kur'ân'dan sonra delil olarak uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. Hiç şüphesiz rivâyetler tespit edilirken sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn dönemleri öne çıkmış ve rivâyetler başta ahkâm olmak üzere birçok alanda kullanılmıştır. İlgili tabakalar arasında oluşan ve '*tahammül ve edâ*' olarak adlandırılan hoca-talebe münasebetiyle de rivâyetin senedi geçerlilik kazanmış ve güvenilirlik bağlamında râvî değerlendirmeleri yapılmıştır. Rivâyetin sıhhatini tespitte sahâbe, zabt yönüyle tenkit edilirken adâlet bakımından güvenilir kabul edilmiştir. Ancak senedde sahâbe sonrası dönem söz konusu olduğunda incelemeler,

adâlet ve zabt yönüyle râvîler üzerinde artırılarak rivâyetin sıhhatini tespitte önemli bir rol oynamıştır.

Araştırmamızda, yukarıda zikrettiğimiz özellikleri de örneklendireceğimiz hicri birinci asrın tâbiûn dönemi râvilerinden olan ve İslâm kaynaklarında birçok nakli bulunan Vehb b. Münebbih ve Rivâyetleri incelenecektir. O'nun, yaşadığı bölge olan Yemen hakkında bilgi verdikten sonra hayatı, ilmi kişiliği, cerh ve ta'dîldeki durumu, kendisinden referansla Hz Peygamber'e izafe edilen rivâyetlerini ilgili sened ve metinleriyle inceleyeceğiz. Yine Vehb'e izafe edilen rivâyetlerin konu edildiği merfû' rivâyetler dışında kalan nakilleri muhtevalarıyla birlikte aktardıktan sonra birkaç örnek üzerinden değerlendirmeye çalışacağız. Daha sonra O'na ait olduğu bilinen eserleri hakkında bilgi vererek nakillerini konu bakımından sıralayacağız. Son olarak da rivâyetlerinin İslâmî İlimlere ait eserlerdeki etkisi ve ilgili rivâyetler üzerinde batılı araştırmacıların görüş ve değerlendirmelerine yer vererek nakilleri üzerinden örneklerle izah etmeye çalışacağız.

Çalışmamız esnasında yardımlarını eksik etmeyen Prof. Dr. Özcan HIDIR Hocama öncelikle teşekkürlerimi borç bilirim. Yine çalışmamız sırasında desteklerini devam ettiren Prof. Dr. Ziya KAZICI ve Dr. Öğr. Üyesi Fahreddin YILDIZ Hocalarıma da teşekkür ederim. Ayrıca Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı İlmi Araştırmalar Merkezi'ne (İLAM) ve her türlü fedakârlıkta bulunan Aileme özellikle teşekkür ederim.

Çalışmamızın İslâmî İlimler alanında bir örnek ve sonraki araştırmalarda da istifadeli olması dileğiyle...

Erhan TURAN

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR	xv
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu ve Soruları.....	1
1.2. Tezin Araştırma Yöntemi.....	7
1.3. Tezin Düzeni	9
İKİNCİ BÖLÜM.....	11
VEHB B. MÜNEBBİH'İN YAŞADIĞI BÖLGE 'YEMEN', HAYATI VE KİŞİLİĞİ	11
2.1. Yemen'in Coğrafi Konumu	12
2.2. Yemen'in Tarihçesi.....	13
2.3. Yemen'de Dînî Hayat	16
2.3.1. Yahudilik	16
2.3.2. Hristiyanlık.....	19
2.3.3. İslâm	22
2.4. Yemen'de İlmî Hayat.....	25
2.5. Vehb b. Münebbih'in Hayatı ve Nesebi.....	30
2.6. Vehb b. Münebbih'in İlmî Hayatı.....	36

2.7. Vehb b. Münebbih'in Rivâyet Aldığı Kimseler/Hocaları	40
2.7.1. Sahâbeden Rivâyet Aldığı Kimseler/Hocaları.....	40
2.7.2. Tâbiûndan Rivâyet Aldığı Kimseler/Hocaları.....	47
2.8. Vehb b. Münebbih'ten Rivâyet Nakleden Kimseler/Talebeleri.....	51
2.9. Râvî-Baba-Dede ve Mechûl Râvî ile Nakilde Bulunanlar	80
2.10. Vehb b. Münebbih'ten Nakilde Bulunan Akrabaları	84
2.10.1. Vehb b. Münebbih'ten Nakilde Bulunan Akrabalarının Yakınlıkları	85
2.10.2. Akraba Râvîler, Rivâyetleri Ve Konu Başlıkları.....	86
2.10.2.1. Kardeşleri.....	86
2.10.2.2. Çocukları.....	86
2.10.2.3. Kardeşlerinin Çocukları	87
2.10.2.4. Torunları	87
2.10.2.4. Aile İsnadlarının Sayısal Dağılımı.....	89
2.11. Eser Sâhiplerinin Nakilleri.....	90
2.12. Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih.....	97
2.13. Rivâyetlerinin Muhtevası	102
2.14. Rivâyetlerinin Konu Dağılımı.....	110
2.15. Vehb b. Münebbih İsrâiliyyât İlişkisi	115
2.16. Eserleri	122
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	129
VEHB B. MÜNEBBİH RİVÂYETLERİ	129
3.1. Senedin Müntehâsı Bakımından Rivâyetleri.....	129
3.1.1. Merfû' ve Hükmen Merfû' Rivâyetleri	130
3.1.2. Mevkûf Rivâyetleri.....	132
3.1.3. Maktû' Rivâyetleri	133
3.1.4. Vehb b. Münebbih'ten Nakledilen Rivâyetler	134
3.2.. Rivâyetlerin Konusu ve Tahrîci.....	135
3.2.1. Kütüb-ü Tis'a'da Yer Alan Merfû' Rivâyetler.....	136
3.2.1.1. Cennetin Anahtarı ' <i>Lâ İlâhe İllallâh</i> '	136
3.2.1.2. Allah'ın c.c. Rafik Olması	138

3.2.1.3. Kur'ân Okumanın Fazileti	140
3.2.1.4. Kur'ân'ın Hatmedilmesi	142
3.2.1.5. Bey'atü's-Şecere veya Bey'atü'r-Rıdvân Ehli	146
3.2.1.6. Benî Sakîf Üzere Alınan Bey'at	148
3.2.1.7. Ebû Hureyre'nin Hadis Kitâbeti	150
3.2.1.8. İlim Meclislerinin Fazileti	152
3.2.1.9. Ahkâmın Değişmesi.....	154
3.2.1.10. Resim ve Putların İmhası.....	156
3.2.1.11. İstemede Israrcı Olmak.....	158
3.2.1.12. Nüşra.....	160
3.2.1.13. İnsana Zarar Veren Haller.....	162
3.2.1.14. Hayra Aracı Olmayı Teşvik.....	164
3.2.1.15. Fetih Günü Ganimetler	166
3.2.1.16. Hasımlaşmak.....	168
3.2.1.17. Hikmet Üzere Olmanın Ehemmiyeti	169
3.2.1.18. Hikmetin Kalbe Yerleşmesi.....	171
3.2.1.19. Hz. Peygamber'in Cebrâîl'i a.s. Aslî Sûretiyle Görmek İstemesi	172
3.2.1.20. Tekvîr Sûresinin Kıyâmeti Öğretmesi	174
3.2.1.21. Mağarada Kalan Üç Genç.....	175
3.2.1.22. Ağaç Dikmenin Sadaka Olması.....	179
3.2.1.23. Aden Bölgesinden Çıkacak Hayır.....	181
3.2.1.24. Sütün Saklancağı Kaplar.....	183
3.2.1.25. Cenazenin Hibera Kumaşıyla Keflenilmesi	185
3.2.2. Kütüb-ü Tis'a'da Yer Alan Merfû' Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi .	186
3.2.3. Kütüb-ü Tis'a Dışındaki Eserlerde Yer Alan Merfû' Rivâyetler	187
3.2.3.1. Yahudi'nin Allah'ın Yaratmasını Sorması	188
3.2.3.2. Hz. Peygamberin Merhamet ve Savaş Peygamberi Olması	191
3.2.3.3. Ka'be'yi Muhafazanın Mükâfatı	192
3.2.3.4. Kâbe'yi Örtmenin Mükâfatı.....	195
3.2.3.5. Kâbe'nin Beytü'l-Ma'mûr Olarak İsimlendirilmesi	195
3.2.3.6. Rûkn-ü Yemânî.....	197
3.2.3.7. İlim Öğrenmeyi Teşvik.....	206
3.2.3.8. Hz. Peygamber'in s.a. Hutbesi.....	208
3.2.3.9. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer İslâm'daki Yeri ve Değeri	211
3.2.3.10. Hz. Ebû Bekir'in Peygamberimizle s.a. Hicretteki Durumu	213

3.2.3.11. Hz. Osmân'ın Ahlakı	214
3.2.3.12. Cennet Ehline İkrâm Olunması.....	215
3.2.3.13. Cennete Girecek İlk Ümmet	217
3.2.3.14. En Faziletli Amel Namaz.....	219
3.2.3.15. Cemaatle Namaza Devamın Fazileti.....	221
3.2.3.16. Namazın Faziletlisi Kunûtu Uzun Olanıdır	223
3.2.3.17. Namazın Kasten Terki Şirkle Küfür Arasındadır	224
3.2.3.18. Gecelerin İhyası	226
3.2.3.19. Hz. Peygamber'in Beşer Olması ve Fazileti.....	229
3.2.3.20. Hz. Peygamber'in s.a. Vefatı	231
3.2.3.21. Elbisedeki Meninin Kazınarak Temizlenmesi	242
3.2.3.22. Sadakanın Evvela Allah'a c.c. Ulaşması	245
3.2.3.23. Garîbin (Gurbette Olan Kimsenin) Ölümü	247
3.2.3.24. İnsanların Deccâlden Kaçmaları	249
3.2.3.25. Zû Mahrem Cennete Giremeyeceği	251
3.2.3.26. Her Kulun Öleceği Hal Üzere Diriltilmesi	253
3.2.3.27. Hz. Peygamber'in Nehyettiği İsimler	255
3.2.3.28. Şeytanın Tahtı	256
3.2.3.29. Münâfıkları Öldürecek Olan Rüzgâr	258
3.2.3.30. Hz. Peygamber'in s.a. İbn Abbâs'a r.a. Duası	259
3.2.3.31. Akıl Sahiplerinin Kıyâmet Günü Durumu.....	261
3.2.3.32. Hz. Peygamber s.a. Ümmetinin Durumu	263
3.2.3.33. Hz. Nûh ve Kavminin Kıyâmet Günündeki Durumu	265
3.2.3.34. Hz. Peygamber'in s.a. Gusûl Hakkında Sorulan Soruya Cevabı.....	267
3.2.3.35. Hz. Peygamber'in Sara Krizi Tutan Kadına Duâsı.....	268
3.2.3.36. Hz. Peygamber'in s.a. Cimâ' Hakkında Söyledikleri.....	269
3.2.3.37. Hz. Âdem'in Yeryüzünde Muhafazası	270
3.2.3.38. Mekke'nin Tahribi, İmarı ve Sonrası.....	271
3.2.3.39. Fâcir Kimsenin Durumu	273
3.2.3.40. Allah'ın İmtihana Tabi Tuttuğu Kavim	275
3.2.3.41. Kıyâmetin Yaklaşmasıyla Yalancıların Çoğalması	276
3.2.3.42. Gece Su Kırbalarının Bağlanması.....	278
3.2.3.43. Kalbinde Şirk Olmayanın Cennete, Olanın Cehenneme Girmesi.....	280
3.2.3.44. Arşın Nurundan İki Güneş Yaratılması	281
3.2.3.45. Cennet ve Tûbâ Ağacı.....	283

3.2.3.46. Hz. Peygamber'in s.a. Gülmesi	294
3.2.3.47. Hz. Peygamber'i s.a. Katletmek İsteyen İki Kişi.....	296
3.2.3.48. Hz. Peygamber'in s.a. İsminin Yeryüzüne Yazılması	297
3.2.3.49. Hz. Cebrâîl a.s.....	298
3.2.3.50. Kaybolup Giden Beş Yıldızın İsmi.....	300
3.2.3.51. Karada ve Denizde Olan Şeytanlar	301
3.2.3.52. Kader Hakkında	305
3.2.3.53. Hz. Peygamber'in s.a. Vasfı	306
3.2.3.54. Hz. Peygamber'in Ebû Süfyân'la Tavafta Mülakatı.....	306
3.2.3.55. Hz. Peygamber'in Ebû Zerr'e Söylediği Söz.....	308
3.2.3.56. Zülfikâr Adlı Kılıç	310
3.2.3.57. Hz. Peygamber'in s.a. İlk Gazvesi.....	312
3.2.3.58. Hz. Peygamber'in s.a. Vefâtı Esnasında Yazacak Sahife İstemesi ...	313
3.2.3.59. Kâfirlerin Hz. Peygamber s.a. Hakkında İstişareleri	315
3.2.3.60. Hz. Peygamber'e s.a. Şeytanla Konuşması	316
3.2.3.61. Hz. Peygamber'in s.a. Benî İsrâîl Hakkında Anlattığı Kıssa.....	317
3.2.3.62. Abdullâh b. Selâm'ın Peygamberimize s.a. Anlattığı Kıssa.....	320
3.2.3.63. Güneş Batıdan Doğmadan Önce Yapılan Tövbe	324
3.2.3.64. Haramdan Sakınmak 'Suht'	326
3.2.3.65. Ümmetin Hak Üzere Olması.....	326
3.2.3.66. Müslümanın Emin Olması	328
3.2.3.67. Mü'min'in Necis Olmaması	330
3.2.3.68. Mü'min'in Duâsı ve Firâseti.....	331
3.2.3.69. Hasta Olmadan ve Ölmeden Önce.....	333
3.2.3.70. İkiyüzlülüğün Üç Alameti	335
3.2.3.71. Kadının Saçına Peruk vs. Takması	335
3.2.3.72. Tübbâ'nın İslâm Üzere Olması.....	337
3.2.3.73. Fârisî'nin İlme Olan İhtiyakı.....	338
3.2.3.74. Güneşin, Ayın ve Yıldızların Yörüngesinde Olması	339
3.2.3.75. Endülüs'ün Fethi.....	340
3.2.3.76. Kendisine Lânet Edilen Topluluk 'Tehûdeh'	341
3.2.3.77. Yahudi ve Hristiyanların Arap Yarımadası'na Sokulmaması	343
3.2.3.78. Talâk	344
3.2.3.79. Kabirde Tabi Olunacak İmtihan	347
3.2.3.80. Vehb b. Münebbih ve Gaylân'la İlgili Nakil	349

3.2.4. Kütüb-ü Tis'a Dışında Yer Alan Merfû' Rivâyetlerin Değerlendirilmesi .	353
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	354
VEHB B. MÜNEBBİH-İSRÂİLİYYÂT İLİŞKİSİ	354
4.1. İsrâiliyyât'a Dair Rivâyetleri.....	356
4.2. İsrâiliyyât'a Dair Rivâyetlerin Konu Başlıkları	358
4.2.1. Hz. Mûsâ ve Tevrât'a Dair Konular	359
4.2.2. Hz. Üzeyr'e Dair Konular	362
4.2.3. Hz. Dâvud ve Zebûr'a Dair Konular	362
4.2.4. Hz. Îsâ ve İncîl'e Dair Konular	363
4.2.5. Hz. Süleymân'a Dair Konular	365
4.2.6. Benî İsrâil'e Dair Diğer Konular	365
4.3. Rivâyetlerinin Yahudi ve Hristiyan Kültürü ile Mukayesesi.....	367
4.4. Rivâyetlerinin Genel Olarak Tevrat ve İncil'le Mukayesesi.....	368
4.5. Oryantalistlerin Vehb b. Münebbih Hakkında İddiaları	370
4.5.1. Vehb b. Münebbih'in Sonradan Müslüman Olduğu	371
4.5.2. Vehb b. Münebbih'in Sahâbeyle Görüşmediği	372
4.5.3. Vehb b. Münebbih Rivâyetlerinin Âyetlerin İzahında Etkili Olması.....	373
4.5.4. Arapçaya Tercümeleri ve Kendisinden Sonrakilere Etkisi	374
4.5.5. Kardeşi Hemmâm b. Münebbih'ten Kitap İstemesi	375
4.5.6. Geçmiş Ümmet ve Milletlerin Etkisi.....	376
4.5.7. Yahudilik ve Hristiyanlığın Etkisi.....	379
4.5.8. Teşeyyu' Doktrini.....	382
4.5.9. Rivâyetlerin Muhtevası ve Anlaşılmazlığı	384
4.5.10. İslâm'da Tarih Yazıcılığının Vehb b. Münebbih'le Başladığı	388
4.5.11. İlk Dönem Siyer Yazımıyla Sonraki Dönem Arasındaki İhtilaf	391
4.5.11. Kaderi Düşünceye Sahip Olduğu	392
4.5.13. Vehb b. Münebbih'in Kıssa Anlatım Üslûbu	394
4.5.14. Vehb b. Münebbih'in Akrabalarının Rivâyetlere Etkisi.....	395
4.5.15. Rivâyetlerde Sıhhat Tespit Zorluğu ve Emevî Tesiri	397
4.6. Vehb b. Münebbih'le İlgili İddialar Hakkında Genel Değerlendirme	399
4.7. Oryantalist İddiaların Ana Konularından Örnekler.....	402
4.7.1. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Yaratılışı	402

4.7.1.1. Âyetlerde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Yaratılışı	404
4.7.1.2. Rivâyetlerde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Yaratılışı	405
4.7.1.3. Tevrât'ta Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Yaratılışı	412
4.7.1.4. İncîl'de Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Yaratılışı	413
4.7.1.5. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Yaratılışıyla İlgili Tespitler ve Değerlendirme	414
4.7.2. Hz. Zülkarneyn ve İslâm'da Bilginin Epistemolojik Değeri.....	421
4.7.2.1. Kehf Sûresi Âyetlerinin Muhtevası	421
4.7.2.2. Hz. Zülkarneyn'le İlgili Rivâyet.....	423
4.7.2.3. Hz. Zülkarneyn'le İlgili Tespitler ve Değerlendirme	434
4.7.3. On Emir	443
4.7.3.1. Tevrat'ta 'On Emir'	444
4.7.3.2. İncîl'de 'On Emir'	445
4.7.3.3. Kur'ân-ı Kerîm'de 'On Emir'	446
4.7.3.4. Vehb b. Münebbih Rivâyetinde 'On Emir'	451
1.8. Oryantalistik İddiaların Değerlendirilmesi	459
SONUÇ.....	462
KAYNAKÇA	465
EKLER.....	488
ÖZGEÇMİŞ.....	513

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Merfû‘ rivâyetlerin dağılım tablosu.....	131
Tablo 3.2: Maktû‘ rivâyetlerin dağılım tablosu.....	133
Tablo 3.3: Rivâyet Dağılım Tablosu.....	134

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Sahâbe Râvîsine Göre Rivâyet Dağılım Grafiği.....	46
Şekil 2.2: Tâbiûn Râvîsine Göre Rivâyet Dağılım Grafiği.....	51
Şekil 2.3: Rivâyetlerin Sened Dağılım Grafiği.....	89
Şekil 2.4: Aile İsnâdları Dağılım Grafiği.....	90
Şekil 2.5: Eser Sahiplerine Göre Rivâyet Dağılım Grafiği.....	97
Şekil 2.6: Rivâyetlerin Konularına Göre Dağılım Grafiği.....	113
Şekil 2.7: Rivâyetlerin Eser Türlerine Göre Dağılım Grafiği.....	114
Şekil 2.8: Rivâyetlerin Peygamberlere Göre Dağılım Grafiği.....	114
Şekil 2.9: Rivâyetlerin Semâvî Dinlere Göre Dağılım Grafiği.....	121

KISALTMALAR

a.c.	: Azze ve Celle
A.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselâm
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	: İbn, bin (oğlu)
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlühû
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: hicri
h.n.	: Hadis numarası
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
k.v.	: Kerremellâhu Vechehû
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
ö.?	: Ölüm tarihi belirsiz
r.a.	: Radıyallâhu anhü

r.anhâ	: Radıyallâhu anhâ
r.anhümâ	: Radıyallâhu anhümâ
r.anhüm	: Radıyallâhu anhüm
red.	: Redakte eden
S.	: Sayfa
s.a.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
thr.	: Tahrîc
TIP	: Tıpkı Basım
trc.	: Tercüme
tsh	: Tashîh
t.y.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri
yay.	: Yayımlayan
y.y.	: Yayınevi bilgisi yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Soruları

İslâm âlimleri, ahkâma dair konularda Kur'ân-ı Kerîm'den sonra Sünneti delil olarak kabul etmektedirler. Sünnetin de kaynağını, bilindiği üzere hadisler oluşturmaktadır. Yapı itibarıyla hadisin iki önemli unsuru vardır. Bunlardan birincisi; rivâyeti Hz. Peygamber'e s.a. izafe eden râvilerden meydana gelen ve bu rivâyetin tahammül ve edâsını ifade eden lafızların oluşturduğu 'sened' kısmıdır. Hadisin ikinci kısmınıysa rivâyetin asıl bölümü olarak da adlandırabileceğimiz ve Hz. Peygamber'e s.a. izafe edilerek aktarılan söz, fiil, takrirle birlikte vasfî (ahlâk ve şemâil) özelliklerinin anlatıldığı 'metin' oluşturmaktadır.

Senedin müntehâsı bakımından bu sözler; kudsî, merfû', mevkûf ve maktu' olmak üzere dört ayrı başlık altında değerlendirilmektedir. İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in "En hayırlı nesil benim neslim; sonra, sonra gelenler; sonra da sonra gelenler..."¹ ifadesiyle işaret ettiği üzere senedi sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn dönemleri içerisinde incelemeye tabi tutmuşlardır. Hadis tarihinde tedvin ve tasnif dönemi olarak adlandırılan zaman dilimine kadar sıhhat değerlendirmeleri bu tabakalar esas alınarak yapılmış ve hadisin sahih olanıyla olmayanı belirlenmeye çalışılmıştır.

Hadis ilimleri içerisinde tedvin ve tasnif olarak adlandırılan dönemlerde eserler oluşturulurken, senedde yer alan ricâl esas alınarak müsnedler ve mu'cemler, ihtiva ettiği konular dikkat alınarak da musannef, câmi' ve sünen türü eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerde hadisler muhtevâları farklı olmakla birlikte; kulun Allah'a karşı sorumlulukların ifadesi olan îmân, amellerine karşılık gelen İslâmın şartlarıyla dinin aslını oluşturan ahkâm, insanı insan yapan özellikleri ihtiva eden ahlak (zühd),

¹ Buhârî, "Şehâdât", 9; "Fezâilü'l-Ashâb", 1; "Rikâk", 7; "Eymân" 27; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 214; Tirmizî, "Fiten", 45; "Şehâdât" 4; Ebû Dâvud, "Sünnet" 10; Nesâî, "Eymân" 29.

toplum olma esaslarını ortaya koyan ictimâî esaslarla ölüm ve sonrasını ihtiva eden konuları içermektedir.

Zikredilen meseleler, bazen ilgili rivâyetin konusuna göre eserlerin ve bâb başlıklarının isimlendirilmesinde de etkili olmuştur. Mevcut rivâyetler, tedvîn ve tasnif dönemlerinde eserlere dâhil edilmeden önce sıhhat bakımından birtakım kıstaslara tabi tutulmuştur. Bu metotlardan yola çıkarak senedde yer alan râviler hakkında araştırmalar yapılmış, başta ilel ve cerh ve ta'dîl gibi ilimler olmak üzere, hadisi sened ve metin bakımından değerlendirmeye tabi tutan diğer ilimler teşekkül etmiştir. Sonraki dönemlerde de bu eserler esas alınarak başta şerhler olmak üzere geniş bir literatür oluşturulmuştur.

Hadisin senedinde yer alan râvinin; şahsı, hayatı, ilmi kişiliği, ilim tahsil ettiği merkezler, hadis öğrendiği âlimler, ilmini aktardığı talebeler ve ilim öğrenme yöntemi değerlendirilerek râvinin, adâlet ve zabt yönüyle rivâyete tesir edebilecek yönleri en ince ayrıntısına kadar tetkike tabi tutulmuştur. Elde edilen bu bilgiler, kendilerinden sonra hadis tedrisinde bulunacak kimseler için mümkün olduğunca kaynaklarda bir araya getirilerek istifadeye sunulmuştur.

Her ne kadar İslâm âlimleri hadislerin sıhhatini tespit ederken gereken önemi göstermiş olsalar da yine de hadis uydurulmasına mâni olamamışlardır. Ancak onların bu alandaki gayretleriyle belirlenen yöntemlerle, uydurma olarak tespit edilen rivâyetler, mevzû rivâyetlere dair eserlerde bir araya getirilmiş ve günümüze kadar ulaşması sağlamıştır. Uydurma (mevzû) olarak tespit edilen bu rivâyetler bazen ilmi bir disiplin olarak metin ve sened çalışmalarını kavrayamayan kimseler tarafından 'hadîs' zannıyla kullanılarak yaygınlaştırılmıştır. Bazen de uydurma rivâyetler öne sürülerek İslâm'a zarar verdiği iddialarıyla 'Hadîs ve Sünnet'in, İslâmî ilimlerde delil olması tartışılmıştır. Hz. Muhammed'i s.a. peygamber olarak kabul etmesine rağmen, kaynak olması bakımından geçersiz kılmak isteyen kimseler ve son yıllarda oryantalistler tarafından öne sürülen iddialarla başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere Hz. Peygamber s.a. ve özellikle de hadis âlimleri itibarsızlaştırılarak Sünnet devre dışı bırakılmaya çalışılmış ve bu etki günümüzde de devam etmektedir.

Bu bağlamda biz de araştırmamızda öncelikle tâbîûndan bir râvî olması ve daha çok naklettiği rivâyetlerin, konu bakımından geçmiş milletlere ve kültürlere ait olmasıyla bilhassa oryantalistlerin İslâm geleneği hakkında değerlendirmelerde ortaya koydukları olumsuz kanaatlerde delil olarak rivâyetlerine işaret ettikleri şahıslardan biri olan "Vehb b. Münebbih ve Rivâyetleri" üzerinde durmaya çalışacağız.

Araştırmada öncelikle Onun şahsı ve ilmi hakkında bilgi verilecek, sonra da nakilde bulunduğu rivâyetlerin İslâmî Eserler içerisinde tespiti yapılacaktır. Daha sonra Vehb'in de içerisinde yer aldığı senedle aktarılan rivâyetler, özellikle Kütüb-ü Tis'a içerisinde tahrirleriyle birlikte ihtiva ettiği konulara da işaret edilerek takdim edilecektir. Ardından bu rivâyetlerden hareketle başta Hadis İlmi olmak üzere Akâid, Tefsir ve Zühd rivâyetlerini ihtivâ eden ve İslâmî ilimlere tesir eden yönleriyle birlikte ortaya atılan iddiaları tespit ederek değerlendirmeye çalışacağız. O'nun tâbiûn tabakasından olması, ehl-i kitâbla olan münasebetleri ve onlar hakkında sahip olduğu bilgilerle birlikte naklettiği rivâyetlerin muhtevası dikkate alındığında konunun ehemmiyeti daha da ortaya çıkmaktadır. O, daha çok, geçmiş peygamber ve milletlerle ilgili nakilleri içeren rivâyetleri öne çıkarılarak özellikle son iki asırda modernist olarak adlandırılan kimseler ve oryantalistler tarafından konu edilmiştir. Onlar ilgili nakillerden hareketle başta hadisler olmak üzere İslâm Dîni ve Hz. Peygamber'in din ve toplum içerisinde itibarsızlaştırması için birçok çalışma yapmışlardır.

Özellikle Hz. Peygamber ve sahâbe tarafından aktarılan Yahûdi ve Hristiyan kültürüne ait bilgilerin, sonraki dönemlerde aralarında Vehb b. Münebbih'in de bulunduğu birtakım kimseler tarafından uydurulduğu ve aslında menşei itibarıyla İslâm'ın, özellikle Yahudilik veya Hristiyanlıktan ayrılmış/alınmış bir dini inancı temsil ettiği iddialarının ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bu iddiaların, üzerine bina edildiği rivâyetlerin tespiti, İslâm Dîni ve İlimleri bakımından ehemmiyet arz etmektedir. İlgili rivâyetler öne çıkarılarak ve araştırmalara konu edilerek ortaya atılan iddiaların temelsiz olduğu ve aslında ön yargıdan oluştuğunun ilmi bir üslup çerçevesinde cevaplanması ve bir örnek teşkil etmesi bakımından çalışmanın kıymeti ortaya çıkmaktadır.

Hakkında inceleme yapacak olduğumuz Vehb b. Münebbih ile ilgili ortaya konulabilecek temel soru şudur:

“İslâm'ın Hz. Peygamber tarafından Yahudilik ve Hristiyanlıktan çıkarılmış bir din olduğu iddialarında Vehb b. Münebbih rivâyetlerinin bir rolü var mıdır?”

Yukarıda yer alan soruyu cevaplandırmada takip edilmesi gereken yardımcı sorular şunlardır?

1. Bir hadis râvisinin biyografisinde hangi konular yer almalıdır?
2. Cerh ve ta'dîl ilmi bakımından râvî nasıl değerlendirilmektedir?

3. Bir râvinin hadis eğitim ve öğretimi nasıl olmaktadır?
4. Rivâyetlerin sıhhatini tespitte tahrîc ve tahkik neden önemlidir?
5. Rivâyet-râvi ilişkisi bizlere ne vermektedir?
6. Rivâyetler, anlam bakımından değerlendirildiğinde ortaya ne gibi problemler çıkmaktadır? Bu sorun nasıl halledilmelidir?
7. Batılı İslâm araştırmacılarının (Oryantalistlerin) hadislere bakışı ve değerlendirme yöntemi nasıldır? Bu değerlendirmeler nasıl anlaşılmalıdır?
8. Oryantalistlerin rivâyetlerden hareketle İslâm'a yapmış olduğu tenkitlerin ana başlıkları nelerdir ve ilgili rivâyetler üzerinden nasıl karşılık verilmelidir?

Yukarıda yer alan sorular bağlamında konun önemi şu şekilde ifade edilebilir. Nakledilen ve temel eserlerimizde yer alan rivâyetlerin mevsûkiyeti (doğruluğu), herhangi bir bilgiyi anlamada ve ahkâm olarak uygulanabilirliği bakımından önem arz etmektedir. Yani delil olarak kullanılacak veya davranışa dönüştürülebilecek bir hadisin sıhhati itibar edilmesi bakımından önemlidir. Senedle ilgili sıhhat değerlendirmesi, öncelikle râvinin güvenilirliğinin incelenmesinden sonra ortaya konulmaktadır. Râvinin rivâyette yer aldığı tabaka onun güvenilir olup olmamasıyla ilgili değerlendirmeyi etkilemekte ve bu etki her dönemde farklı bir anlam kazanmaktadır. Bu sebeple bir rivâyet hakkında değerlendirme yapabilmek için öncelikli olarak senedde yer alan sahâbe, tâbiûn ve sonrası tabakalarda yer alan ricâlın adâlet ve zabt yönünden incelenmesi yapılmaktadır. Daha sonra da metinle ilgili tenkitler yapılarak sıhhat değeri ortaya konulmaktadır.

Hiz. Peygamber'e ait olduğu ifade edilen bir hadisin mevsûkiyetinde sahâbe, hadis âlimlerinin genel kabulüyle adâlet bakımından sika-âdil (güvenilir) kabul edilmektedir. Ancak zabt bakımından bazı sahâbî râvilerin yine sahâbe tarafından tenkide tabi tutulduğu da bilinmektedir. Burada yer alan âdil olma vasfı Hiz. Peygamber adına kasten yalan uydurmayacakları üzerinedir. Ancak her insanda olduğu gibi onlarda da yanılma, hata etme ve unutma gibi insânî vasıfların olduğu gözden kaçırılmamalıdır ki bu tür hatalar genel olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu da ricâl tenkidinin sahâbe ile başlayarak tâbiûnun yaş olarak büyük râvileri daha sonra orta ve küçük yaşta olanlarının incelenmesiyle devam ettiğini görmekteyiz. İlgili değerlendirmeler rivâyetin sıhhati bakımından önem arz etmekle beraber aslında ahkâmı delil olma yönüyle esas teşkil etmektedir. Biz de araştırmamızda yukarıda

işaret ettiğimiz üzere, şahsı, ilmi ve ictimâî anlamda bulunduğu konum ve rivâyetleri üzerine birtakım iddialar sebebiyle tabiûn âlimlerinden, 34/654-55 yılında Yemen’de doğan ve yine 114/732’de orada vefat eden Vehb b. Münebbih ve rivâyetlerini konu olarak inceleyeceğiz. Öncelikle Onun; hayatıyla ilmi kişiliği hakkında bilgi verecek ve Kütüb-ü Tis’a olarak adlandırılan *Buharî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn-i Mâce, Nesâî, Dârimî, İmâm Mâlik ve Ahmed b. Hanbel*’e ait eserler içerisinde yer alan rivâyetlerini konu başlıkları halinde râvîlerini de tanıtarak sıhhat bakımından değerlendirmeye tabi tutacağız. Daha sonra da bu rivâyetlerin konuları bakımından İslâmî ilimlere taalluk eden yönünü ortaya koymaya çalışacağız. Son olarak da İslâm aleyhinde araştırma yapan ve özellikle de Oryantalist olarak adlandırılan Batılı araştırmacıların O’na ait rivâyetleri de mesned kılarak ortaya koydukları “*İslâm’ın, Hz. Peygamber tarafından, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan çıkarılarak ortaya konulan bir din olduğu*” tez ve iddialarının değerlendirilmesi ve bu iddialara verilecek cevapları ortaya koymaya çalışacağız.

Bu iddialar dikkate alındığında tenkide konu edilen temel başlıklar; Vehb b. Münebbih’in Yemenli bir aileden olması, zâhidâne bir hayat yaşaması, Yahudi ve Hıristiyan kültürlerini iyi bilmesi, Tevrat ve İncil’i okumuş olmasıyla anlatmış olduğu kıssalardan oluşmaktadır. Batılı araştırmacıların kendilerince oluşturdukları yargılardan hareketle yaptıkları değerlendirmelerde açıkça görülen sudur ki; bu iddiaların hem İslâm’a ve hem de Müslümanlara tesir eden özellikle de son yıllarda artarak karşımıza çıkan islamofobi gibi önemli sonuçları bulunmaktadır. Aynı şekilde İslâm’ı öğrenmek isteyen veya Müslüman olmayı düşünen kimselerin zihinlerine tesir edebilecek bu tür fikirlerin tekrar düşünülmesini ve değerlendirilmesini sağlamak asıl gayelerimizdendir.

Çalışmamız; İslâm âlimleri tarafından, rivâyetlerin sıhhatini tespitte göstermiş oldukları dikkat ve gayreti göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda İsrâiliyyâta dair nakillerinin çokluğuyla bilinen Vehb b. Münebbih, bu gayretin sonucu olarak ve ilgili konunun izahı için önemli bir örnektir. Vehb özelinde yapmış olduğumuz bu çalışmanın, daha sonra yapılacak araştırmalara yardımcı olmakla birlikte ricâl ilmine de katkısı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

Cerh ve ta’dil âlimleri, değerlendirmelerini yaparken öncelikle rivâyette yer alan râviyi hem tabaka hem de ilmi olarak güvenilirliği bakımından incelemeye tabi tutmuşlar ve elde ettikleri bilgileri ihtiva eden eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserlerde râvînin; ismini, künyesini, nesebini, doğduğu yeri, varsa hadis almak için seyahat ettiği

bölgeleri, ilim aldığı hocaları, kendisinden nakilde bulunan talebeleri, cerh ve ta'dil bakımından durumunu ve naklettiği rivâyetlerden örnekler sunmuşlardır.

Biz de bu bağlamdan hareketle, öncelikle râvi biyografisi olarak da bilinen bir çalışma yaparak Vehb b. Münebbih ve rivâyetleri hakkında incelemelerde bulunacağız. O'nun doğduğu yeri ve ilim aldığı bölgeyi tanıtmaya çalışarak ilmi kişiliğini ortaya koymaya gayret edeceğiz. Daha sonra cerh ve ta'dilde hakkında söylenenleri tespit ederek hakkında oluşabilecek ithamlara cevap arayacağız. Bununla birlikte ilim/hadis aldığı hocalarıyla kendisinden ilim/hadis alan talebelerini zikrederek rivâyet asrında bulunduğu yeri ortaya koymaya çalışacağız. Onun, sahâbeyle görüşmüş olması, seneddeki konumu, rivâyetlerinin değeri ve ihtiva ettiği konular bakımından rivâyetleri araştırmamız için önem taşımaktadır.

Çalışmadaki hedeflerimizden biri de Onun, ilmine tesir ettiği ve naklettiği hadislerde de etkisi olduğu iddia edilen Yahudi ve Hristiyan kültüründen aldığı bilgiler ve onlardan naklettiği söylenilen rivâyetlerin, İslâm âlimlerini yönlendirdiği ve dolayısıyla eserlerine de tesir ettiği iddiasına cevap aramaktır. Bununla beraber, Oryantalistler tarafından oluşturulmaya çalışılan yargının sadece iddialardan ibaret olduğunu ortaya koymak ve bu iddiaların dayandırıldığı rivâyetlerle savunulan görüşlerin kıyasını yapmaktır. Özellikle O'nun tâbiûnun önde gelen âlimlerinden olması, rivâyetlerinin daha çok Ehl-i Kitâb'a dair bilgileri ihtiva etmesi yani İsrâiliyyât esaslı olduğu iddiasıyla bu rivâyetlerde mevcut örneklerden yola çıkarak Müslüman ilim adamlarının değerlendirmelerinde bıraktığı etki önemlidir. Bilhassa Oryantalistlerin, Benî İsrâil'le ilgili naklettiği rivâyetlerin ve kıssaların etkisiyle hadis uydurduğu ve aslında Hz. Muhammed'e s.a. ait olmayan sözlerin rivâyet kaynaklarına dâhil edildiği iddialarını Vehb rivâyetlerinden örnekler vererek değerlendirmeye çalışacağız. İlgili örnekleme üzerinde en fazla durulan konular tespit edilerek belirlenecek ve iddia konusu edilen rivâyetler konu bakımından bir bütün içerisinde objektif bir biçimde sunulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmamız aynı zamanda Vehb b. Münebbih'in düşünce dünyasını anlamaya, rivâyetlerinde ortaya koyduğu asıl imajı tespit etmeye ve hakkında ortaya konulan iddiaları değerlendirmeye de yardımcı olması bakımından önem taşımaktadır.

1.2. Tezin Araştırma Yöntemi

Araştırmada konu olarak, tâbiun dönemi önemli âlimlerinden birinin inceleniyor olması, yöntem olarak öncelikle rivâyet asrında meydana getirilen eserlerin ve sonra da bu eserler üzere yapılan diğer çalışmaların incelenmesini gerekli kılmaktadır. Yapılan literatür taraması sonucu tespit edilen bilgiler ve rivâyetler, konu bağlamında başlıklandırılarak derlendikten sonra ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Öncelikle tâbiûn dönemi âlimlerinden birinin inceleniyor olması öncelikle Onun; şahsını, yaşadığı bölgeyi, dönemini ve ilmi hayatını tespiti zaruri kılmaktadır. Tespit edilen bilgilerin, yaşadığı dönemde veya yakın zamanda oluşturulan eserlerde yer alması ve özellikle de kendisine ait eserlerden hareketle tespit edilmesi araştırmayı özgün kılmaktadır. Daha sonra, naklettiği rivâyetler esas alınarak ilim aldığı hocaları ve ilmini aktardığı talebeleriyle birlikte bu nakillerin İslâmî eserler içerisindeki dağılımı, ilgili bilgiye verilen değeri ve bilginin doğruluğunu göstermektedir. Son olarak da şahsına ait olduğu tespit edilen nakiller esas alınarak üzerinde geliştirilen iddiaların tespiti ve bu iddialara verilecek cevaplar önem arz etmektedir.

Biz de bu araştırmada öncelikle Vehb b. Münebbih'in hayatı ve kişiliği hakkında bilgi verdikten sonra cerh-ta'dîl ilmindeki durumunu Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Cevzî, İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud Tirmizî, Nesâî, Dârekutnî, Zehebî, Mizzî ve İbn Hacer gibi âlimlerin eserlerindeki beyanlarını dikkate alarak değerlendirmeye çalışacağız. Ondan nakille aktarılan rivâyeteri; temel İslâmî eserler olarak adlandırılan ve tasnif döneminin önemli Hadis kaynaklarından olan ve başta Kütüb-ü Tis'a olmak üzere, Akâid, Sîret, Târih, Tabakât, Tefsîr, Zühhd ve Tasavvuf eserlerinden tespit edeceğiz. Daha sonra da bu rivâyetler içerisinde İsrâiliyyât olarak adlandırılarak iddialara konu edilen rivâyetlerin genel başlıklarını vererek başlıca tenkitlerin değerlendirmelerini yapacağız. İlgili rivâyetler esas alınarak oryantalistler tarafından öne sürülen iddiaları tespit ederek maddeler halinde sıralayacak ve iddialara konu edilen rivâyetlerle birlikte değerlendirmelerini yapacağız. İlgili izah ve değerlendirmeleri de yaparken objektif bir şekilde takdimde bulunarak araştırmamızı neticelendirmeye gayret edeceğiz.

Yaptığımız araştırma neticesinde ortaya çıkan hipotezleriye şu şekilde sıralayabiliriz:

- Rivâyette yer alan râvinin şahsi ve ilmi birikiminin iyi bilinmesi gerekmektedir.
- Hadislerin sıhhat değeri hakkında araştırma yapmak zor olduğu kadar önemlidir.
- Hadis eğitim ve öğretimi ilmi bir disiplin içerisinde yapılmalıdır.

- Bir hadisin hem sıhhat ve hem de mana bakımından değerlendirilmesi için ilgili tüm rivâyetlerin bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir.
- Râvî-Hadis-İsrâiliyyât ilişkisinin doğru anlaşılması gerekmektedir.
- İslâm âlimleri tarafından, Batılı araştırmacıların yaptığı şarkiyat araştırmaları gibi garbiyat araştırmalarının yapılması gerekmektedir.
- Bir âlimi tek bir vasfıyla değil birkaç yönüyle değerlendirmeye çalışmak daha doğru sonuçları elde etmede önem taşımaktadır.

Yukarıda yer alan esaslar, rivâyetlerin sıhhati konusunda yapılan araştırmaların önemini ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere İslâm âlimleri hadisin mevsûkiyetini tespitte gereken çabayı sarf ederek râviler hakkında yoğun bir çalışma ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda öncelikle bir râvinin sıhhat değerlendirme şartlarını ortaya koymak ve ilmi kişiliği hakkında en ince ayrıntısına kadar malumat vermesi bakımından özellikle Vehb b. Münebbih hakkında yapacağımız çalışma büyük bir ehemmiyet arz etmektedir.

İkinci olarak bir rivâyetin hadis olma yolunda geçirdiği merhaleler; daha sağlıklı anlaşılabilmesi, cerh-ta'dil ilminin ihtiva ettiği mananın kavranabilmesi ve hadisin sıhhatini tespit etmek bakımından bir örnek teşkil etmesi yönüyle mühimdir.

Üçüncü ve son olarak ise bir râvinin bulunduğu tabaka, ilmi konumu ve Müslüman olmayan topluluklarla bir arada olmasının naklettiği hadislerle tesiri ve bu tesirin olumsuz değerlendirilerek İslâm geleneğinin yorumlanmasında oluşabilecek yanlış ve yanlış tenkitlerin cevaplaması bakımından önem arz etmektedir.

Araştırmamız İslâmî İlimler – Hadis – Râvî – Rivâyet – İsrâiliyyât - Oryantalizmle ilgili konuları içermesi ve bu alanlarda yardımcı olması bakımından önem taşımaktadır.

Tezin yazımında başta Vehb b. Münebbih'in kendi eserleri; *Et-Tîcân fî Mülûki Himyer*, *Meğâzî Resûlillâh*, *Kitâbü'l-Mülûki'l-Mütevvece min Himyer* ve *Ahbârihim ve Kısasîhim* ve *Kubûrihim* ve *Eş'ârihim*, *Kitâbü'l-İsrâiliyyât*, *Kitâbü'l-Mübtede'* (ve *Kıyasü'l-Enbiyâ*), *Kıyasu'l-Enbiyâ*, *Kıyasu'l-Ahbâr*, *Kıyasu'l-Enbiyâ*, *Kıyasatü Eyyûb a.s.*, *Kıyasu'l-Enbiyâ*, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, *ez-Zehrû'l-Enîk fî Kıssati Yûsuf es-Sıddîk*, *Hadîs-ü Şerîf*, *Hikmetü Vehb*, *Kitâbü Zebûri Dâvud*, *Hikmetü Lokmân*, *Munâsahatü'l-İmâm Vehb b. Münebbih li-Racûlin Teessera bi-Mezhebi'l-Havâric*, *Risâletü fî Sîreti'n-Nebeviyye*, *Mev'ıza* ve *Erve Hatun Hikâyesi* olmak üzere diğer eserler içerisinde de; Rivâyet kitapları, Siyer ve Megâzi kitapları, Ricâl, Terâcim, Ensâb ve

Tabakât kitapları, Cerh-Ta'dîl ve İlel kitapları, Hadis ilimleri ve Istılahları ile ilgili eserler, Akâid eserleri, Tefsir kitapları, Fıkıh kitapları, Lügatler, Usûl kitapları, Tahrîc kitapları, Şerhler ile birlikte günümüz Müslüman ve Batılı araştırmacıların çalışmalarından istifade edilmiştir. Yapmış olduğumuz tespitleri ve ilgili değerlendirmeleri de bu eserlerde yer alan bilgilerin analizi sonucu sunmaya gayret ettik.

1.3. Tezin Düzeni

Genel olarak tez dört ana bölümden oluşacaktır;

Birinci bölümde; çalışmanın önemi, konusu, özgünlüğü ve problematiği sunularak metotları aktarılacaktır. Daha sonra da ilgili çalışmada takip edilecek yöntem hakkında bilgi verilerek kısa bir literatür sunumu yapılacaktır.

İkinci bölümde; Vehb b. Münebbih hakkında bilgi verilerek ilmi kişiliği, hocaları, talebeleri, ilim aldığı bölgeler ve şehirlerle bu şehirlerdeki sosyo-kültürel hayat, yaşadığı bölgenin rivâyetlerine tesiri, cerh ve ta'dîl ilmindeki durumu ve kendisi gibi rivâyet asrında önem taşıyan sahâbe ve tâbiûn ile olan münasebetleri incelenecektir.

Üçüncü bölümünde; İslâmî eserler içerisinde Vehb b. Münebbih'e izafeyle nakledilen rivâyetlerinin tespiti yapılarak bu rivâyetler, tasnif döneminde belirleyici bir etkiye sahip Kütüb-ü Tis'a diye meşhur olan temel dokuz hadis eseri içerisinde tespit edilecektir. İlgili rivâyetlerin tahrîci ve râvî değerlendirmeleri yapılarak eserler içerisindeki konumu tespit edilecektir. Daha sonra da rivâyetlerin sened ve metin bakımından değerlendirmeleri yapılacaktır.

Dördüncü ve son bölümdeyse batılı araştırmacılar tarafından Vehb b. Münebbih'ten nakledilen rivâyetlerden hareketle oluşturdukları iddialar, başlıklar halinde sıralandıktan sonra tenkitlerinde takip ettikleri yöntem incelenecek ve birkaç örnek üzerinden bu iddialar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda araştırma, Tevrat ve İncil kaynaklı olduğu iddia edilerek Vehb b. Münebbih kanalıyla Peygamberimize s.a. izafe edilen rivâyetlerin, İslâmî geleneğin yorumlanmasındaki olumsuz tespitlerin cevap bulması bakımından önem arz etmektedir.

Araştırmada istifade edilecek olan kaynaklar şu şekilde taksim edilmiştir: Tezin temel konusu bir şahıs ve rivâyetleri üzerine olduğundan biz öncelikle Vehb b. Münebbih'in hayatı hakkında; İbn Sa'd (ö. 230/845), İbn Kuteybe (ö. 276/889), İbn Hibbân (ö. 354/965), Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi

âlimlerin Tabakât, Terâcim, Ricâl ve Ensâb kitaplarından hareketle bilgi vermeye çalışacağız.

Daha sonra rivâyetlerini; Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvud (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce (ö. 273/887), Nesâî (ö. 303/915), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Dârimî (ö. 255/869) ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) eserleri olmak üzere temel Hadis kaynaklarımızdan tespit etmeye ve ilgili eserler üzere yapılan şerhlerden hareketle konuları anlamaya çalışacağız. Tespit edilen rivâyetlerin ihtivâ ettiği konuların; Hadis, Tefsir, Ulûmu'l-Kur'ân, Akâid, Fıkıh, Usûl, Ahlâk, Âdâb ve Rekâik türü eserlerde oluşturduğu etkiyi değerlendirmeye gayret edeceğiz.

Bir diğer mesele de bu rivâyetlerin İsrâiliyyât ile olan ilişkisidir ki bu meseleyi de Sprenger (d. 1813 - ö. 1893), Goldziher (d. 1850 – ö. 1921), Schacht (d. 1902 – ö. 1969), Juynboll (d. 1935 - ö. 2010), Hendrik Albert (d. 1935 – ö. 2010), Herald Motzki (d. 1948 - ö. 2019), Max Seligsohn (d. 1864 – ö. 1923), Joseph Jacops (d. 1854 – ö. 1916) ve Khoury (d. 1936 – ö. 2017) gibi Oryantalistler başta olmak üzere Batılı araştırmacıların eserlerinde ortaya koydukları bilgilerden hareketle değerlendirmeye gayret edeceğiz. İlgili çalışmalarla birlikte ilgili oryantalistlere cevaplar mahiyetinde de özel olarak bu alanda çalışmalar yapmış olan ve Oksidantalist olarak da adlandırabileceğimiz; Mustafa AZÂMÎ (d. 1932 – ö. 2017), Fuad SEZGİN (d. 1924 - ö. 2018), Edward SAİD (d. 1935 – ö. 2003), Özcan HIDIR (d. 1967 - ...) gibi ilim adamlarımızdan istifade ederek ilgili iddialara cevap bulmaya çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

VEHB B. MÜNEBBİH'İN YAŞADIĞI BÖLGE 'YEMEN', HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Hadisin, Hz. Peygamber'e ait olduğunu ifade eden ricâlin oluşturduğu sened ve asıl bilginin ifade edildiği metin olmak üzere iki unsuru vardır. Daha çok sened zinciri olarak da bilinen ve râvîlerin yer aldığı sened kısmını başta sahâbe olmak üzere, tâbiûn ve etbâu't-tâbiûn tabakları oluşturmaktadır. Sözü doğruluğu, o sözü bize aktaran kimsenin şahsiyeti ve hafızasıyla bağlantılı olarak kıymet kazanır veya kaybeder. Bu ifadeden hareketle senedde yer alan her bir fert, sıhhati bakımından rivâyetin güvenilirliğine değer katmaktadır. Bu bağlamda araştırmamızın birinci bölümünde, râvî olarak Vehb b. Münebbih'in şahsiyeti ve ilmi birikimini anlamak için öncelikle yaşadığı yer olan Yemen ve coğrafi konumu hakkında bilgi vereceğiz. Daha sonra kısa bir tarihçesiyle bölgede hâkim olan dini hayat hakkında bilgi vererek hayatı ve ilmî kişiliğini aktaracağız.

Tâbiûn dönemi önemli âlimlerinden olan Vehb b. Münebbih'in daha iyi tanınabilmesi, naklettiği rivâyet ve haberlerin mahiyetinin anlaşılabilmesi, 34/654 yılında San'a'da doğması ve aynı zamanda o bölgenin kültürüyle yetişmiş olması ve yine 114/732 yılında aynı yerde vefat etmesi sebebiyle Yemen ayrı bir önem taşımaktadır.

Coğrafi konumu ve tarihiyle birçok milleti ve kültürü bünyesinde barındıran bir bölge olarak Yemen; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinlere ev sahipliği yapmasıyla önemli bir yere sahip olmuştur. Yemen, bölge olarak günümüzde halen önemini korumakla beraber farklı ülkelerin üzerinde politika ürettiği yer olmaya devam etmektedir. Konum olarak bulunduğu yer ve coğrafi şartlar, İslâm öncesi ve sonrası dönemlerde bölgeye birçok saldırıyı da beraberinde getirmiş, bünyesindeki milletlerle de ekonomik, siyasi, tarihi, sosyal, kültürel ve dini farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur.

Bu sebeple Yemen'in coğrafi konumu, kısa bir şekilde tarihçesi ve bünyesinde barındırdığı dinler hakkında bilgi verdikten sonra Yemen'de yetişmiş bazı âlimlerin

İslâmî İlimlere olan katkısına değinecek ve özellikle de Ehl-i Kitâb'tan yaptığı nakillerle öne çıkan râvîlerden biri olarak bilinen Vehb b. Münebbih üzerindeki etkiyi tespit ve izah etmeye çalışacağız.

2.1. Yemen'in Coğrafi Konumu

İslâm öncesi dönemde Arap yarımadası toprakları Hicaz, Necid ve Yemen olarak üç bölgeye ayrılmaktadır. Tihâme, Ammân, Mehre ve Hadramut gibi yerler Yemen sınırları içerisine dâhil edilmekle birlikte Necrân ile Ammân arasında yer alan bölgenin de Yemen olduğu ifade edilmektedir. Bu bölge günümüz itibarıyla da Güney Arabistan olarak adlandırılmaktadır.

Arap yarımadasının güneyinde ve Hint okyanusuna kıyısı olan bir bölgede yer alan Yemen; San'a, Hadramut/Hadramevt ve Aden gibi önemli yerleşim yerlerine sahiptir. Genel olarak dağlık bir bölge olmasına rağmen toprak verimliliğinin artırılabilmesi için gerekli yerlere su kanalları açılmış ve ziraat daha da yaygın hale getirilmiştir. Aynı zamanda liman kenti olması Yemen'i ticari bakımından da öne çıkarmış ve sahip olduğu jeopolitik konumuyla önemli bir merkez haline getirmiştir. Bu sebeple de birçok defa istilaya uğramış ve diğer devletler için stratejik bir bölge olmuştur.²

Yemen; bir görüşe göre Ammân ile Necrân arasında ve geniş bir bölgede yer alması, ağaçların ve ziraatının bol olması, senede dört defa mahsul alınabilmesi, her zirai ürünün altmış günde bir hasat edilebilmesi ve ağaçlarının senede iki defa meyve vermesi sebebiyle 'yeşil bölge' olarak isimlendirilmiştir. İkinci görüşe göre bölgeye Kâbe'nin sağ tarafında yer almasından dolayı 'Yemen' adının verildiğidir. Üçüncü bir görüş olarak yine aynı şekilde Kahtân b. Âbir b. Şâleh ve etrafındakilerin diğer Araplardan ayrıldıktan sonra sağ tarafa yönelerek yollarına devam etmeleri sebebiyle bu isimle anıldığı ifade edilmesidir.³ Dördüncü görüşe göre ise Yemen ismini,

² Hikmet Gültekin ve Sadullah Tilkitaş, "Hadislerde Yemen ve Yemenliler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 60 (2018): 1281-1294.

³ Kahtân b. Âbir b. Şâleh: Hz. Nüh'un neslindendir ve Yemenlilerin atası olarak kabul edilir. Bkz. İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kuraşî el-Maarrî (ö. 749/1349), *Târîh-u İbni'l-Verdî*, C. 1 (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 56.

Arapların efsanevi kahramanı Yemen b. Kahtân'dan almış olduğu ve daha sonra bu isimle anılmaya başlandığıdır.⁴

Günümüze kadar bu ismi koruyarak devam etmiş olan Yemen, coğrafi yönüyle etkili olduğu kadar tarihiyle de dikkat çekmektedir. Yemen'in coğrafi konumu ve isimlendirilmesi hakkında kısaca bilgi verdikten sonra tarihçesiyle ilgili olarak şunları aktarabiliriz:

2.2. Yemen'in Tarihçesi

Yemen bölgesinin İslâmiyet öncesi durumu, bölgede hâkim olan ve genel olarak kültürüne etki eden bazı milletlerle birlikte sahip oldukları dinlerin ne olduğunu bilmek İslâmiyet sonrası dönemi anlamak için de önemlidir. Özellikle bölgede oluşan dini kültürün, daha sonraki nesiller üzerinde sosyo-kültürel anlamda ne derece etkili olduğunu, bu nesillerin hâkim oldukları düşünce yapılarına nasıl tesir ettiğini tespit etmede ve İslâm sonrası döneme etkisini anlamada önemli bir yere sahip olduğu unutulmamalıdır.

İslâm'dan önce Yemen'de kurulan devletler şunlardır; Maîn (M.Ö. 1400-700), Sebe (M.Ö. 750-115), Katabân (M.Ö. 5-M.S. 1), Hadramut/Hadramevt (M.S. 3-4), Himyerîler (M.Ö. 115-M.S. 525), Habeşliler (M.S. 525-570) ve Sâsâniler (M.S. 570-631).⁵

Nesil olarak Hz. Nûh'un oğlu Sâm'a kadar ulaştığı kabul edilen Yemen, en güçlü dönemini Sebe Devleti ile yaşamıştır.⁶ Sebe krallığı hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Süleymân'ın Hüdhüd kuşuyla olan konuşmasının geçtiği âyetlerde⁷; Ahd-i Atîk'te de

⁴ Cengiz Tomar, "Yemen", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), C. 43/401-406.

⁵ Halil Ortakçı, "Câhiliyye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen" (Yayımlanmamış Doktora Tezi İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 125; Erdem Sargon, "Asya", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), C. 3/513-515.

⁶ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrût: Dâru Sadr, 1388/1968), I, 43.

⁷ Neml, 27/20-44.

Sebe halkının kökenini bildirmesi,⁸ Hz. Süleymân'a Sebe kraliçesinin hediyelerle gelmesi⁹, Sebe halkının baharat ve kıymetli taşlar sattıkları şeklinde¹⁰ bilgiler aktarılmaktadır. O dönemde yapılan birçok saray, mabed, kale ve surlar dönemin izlerini günümüzde halen korumaya devam etmektedir. Sebe devletini müteakiben kurulan Himyer Devleti, M.Ö. 115 yılından M.S. 525 yılına kadar hüküm sürmüş ve başlangıçta krallık, daha sonra da '*tebâbia*' tarafından yönetilmiş ve tüm Güney Arabistan'a hâkim olmuştur. Himyer Devleti'ni yöneten bu kimselere de '*tübbâ*' adı verilirdi.¹¹

Yapılan araştırmalarda Yemen kabilelerinin ay, güneş ve yıldızlardan oluşan çok tanrılı inanca sahip oldukları tespit edilmiştir.¹² Bölgede kurulan bazı devletlerin Kur'ân-ı Kerîm'de¹³ de işaret edildiği üzere putperest olduklarını ve bazısının da güneşe taptıklarını görmekteyiz. Örnek olarak, Yemen'de kurulmuş olan Sebe krallığı, âyetle de işaret edildiği üzere güneşe tapan¹⁴ bir toplulukken daha sonra Hz. Süleymân'ın getirmiş olduğu dine tabi olmuş ve tevhide girmiştir.

Aynı zamanda bölgede yapılan kazı çalışmaları İslâm öncesinde Yemen'de kurulan devletlerin putperest olduğunu, '*Aştâr*', '*Ba'l*' ve '*İl*' ismi verilen putların bulunmasıyla ortaya koymaktadır. Yine câhiliye döneminde Arapların benimsediği '*Hubel*' putunun aslında '*Ba'l*' adı verilen putun isminin zamanla değişerek dönüştüğü de iddia edilmektedir.¹⁵

Himyerîler'den sonra kurulan devletin, Habeşliler tarafından kötü yönetilmesi sonrasında Sasânî iş birliğiyle yine Himyerî hükümdar ailesinden Seyf b. Zî-Yezen kistrâya bağlı kalmak kaydıyla yaklaşık 573 yıllarında tahta geçmiştir. Onun hâkimiyeti

⁸ *Kitâb-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2000, Tekvin 9.

⁹ Krallar, 10; Târihler, 9.

¹⁰ Mezmurlar, 72; Hezekiel, 27.

¹¹ Ömer Faruk Harman, "*Tübbâ*", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2012) , C. 41, 455.

¹² Tomar, "Yemen", 43/402.

¹³ Sebe, 34/15-17.

¹⁴ Neml, 27/24.

¹⁵ Gültekin ve Tilkitaş, "Hadislerde Yemen ve Yemenliler", 1282.

İslâmiyet ile tanışmaya kadar devam etmiştir. Sâsânî iş birliği neticesinde Yemen’de bulunan İranlı askerlerin Yemenli kadınlar ile evlenmesi ‘*Ebnâ*’¹⁶ sınıfını ortaya çıkarmış ve daha sonra ülke onlar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Ebnâ, Sâsânî hâkimiyeti zamanında din olarak mecûsîliği benimsemiş ve bölgede hâkim kılmaya çalışmıştır.¹⁷ Bu dönemde Yahudilik ve Hristiyanlık fazla ilgi görmemiş hatta bu dinlere tabi olanlar üzerinde baskılar oluşturmuşlar ve onlara büyük zararlar vermişlerdir. Araştırmamıza konu olan Vehb b. Münebbih de bu zaman içerisinde yaşamış ve bölgede söz sahibi olmuş olan Ebnâdan olan bu nesildendir. Bu anlamda ayrı bir önem kazanmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz üzere Maîn devletinin putperest olması, Sebe halkının güneşe tapması ve bölgede Fârisîlerle birlikte mecûsîliğin varlığı tevhid dinlerinin bölgede geç dönemde var olduğunu ve sonrası dönemler üzerinde olumlu ve olumsuz tesirini ortaya koymaktadır. Bu batıl inançlardan sonra Yahudilik ve Hristiyanlık bölgede hâkim olmuş ve bu iki din, daha sonra Yemen’de yetişecek olan İslâm âlimlerinin ilimlerine de tesir etmiştir. Toplumsal bir gerçeklik olmak bakımından kendisinden önceki kültür ve inançlara ait birtakım meselelerin sonrası dönemlerde hâkim olan unsurlara etki etmesi olası bir durumdur. Burada önemli olan, İslâm olduktan sonra Yemen’de yetişmiş olan âlimlerin rivâyetlerinde geçmiş dinlere ait bilgilerin tesirinin ne derece etkili olduğudur. Oluşan bu tesirin anlaşılabilmesinde örnek oluşturması bakımından Vehb b. Münebbih ve özelinde nakledilen rivâyetlerin tespitini yaptıktan sonra eğer varsa İslâm öncesi kültürlerin rivâyetlerine ne şekilde tesir ettiğini tespit etmeye çalışarak ortaya koymaya çalıştık. Bu nedenle de Sebe ve Maîn kültürleri hakkında detaylı bilgi vermeyi gerekli görmeyerek kısaca bilgi vermekle yetindik.

¹⁶ Ebnâ: Yemen bölgesinde bu ifade daha çok Fars soyundan gelip aslen de Arap olmayan topluluklar için veya Farisî askerlerin Arap olan hanımlarla evliliklerinden olan çocukları için kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu ifade elli yıl kadar devam eden Yemen’deki Sâsânî hâkimiyeti sırasında İranlı asker, memur ve idarecilerin yerli kadınlarla evlenmeleri sonucunda yeni ve oldukça kalabalık bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. Ebnâ (oğullar) adı verilen, siyasi ve askerî gücü elinde bulunduran bu zümre kültür bakımından zamanla Araplaşmıştır. Bkz. Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî Sem’ânî, el-Ensâb, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârif el-Osmânî: 1382/1962), I, 100-102.

¹⁷ Tomar, “Yemen”, 43/403.

Ancak Yahudilik ve Hıristiyanlık hem hâkim kültür ve hem de konumuz olan Vehb b. Münebbih ve rivâyetleri bakımından önem arz ettiği için ayrı birer başlık altında kısa bir şekilde değerlendirilmeye çalıştık.

2.3. Yemen’de Dînî Hayat

Genel olarak Tarihçe başlığı altında ifade ettiğimiz üzere Yemen, uzun bir dönem putperest milletlerin yönetiminde kalmıştır. Daha sonra bölgede Yahudilik ve Hıristiyanlık din olarak kabul edilmiş ve bu dinleri kabul eden idarecilerin hâkimiyeti altında yönetilmiştir. Bu başlık altında ilk olarak, Yemen’de hâkimiyet sağlamış olan Yahudilik ve daha sonra da Hıristiyanlık hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

2.3.1. Yahudilik

İslâm öncesi dönemde olduğu üzere sonrası dönemde de etkisini devam ettiren Yahudilik, Yemen bölgesinde etkili olan hak dinler arasındadır. Ancak yaptığımız incelemelerde bölgede Yahudilikten önce etkisini gösteren dinin, Hıristiyanlık olduğu tespit edilmiştir. Ancak her ne kadar tevhid dinleri içerisinde Hıristiyanlık, Yemen’de ilk olarak etkili olan dinlerin başında da olsa biz değerlendirmemizi kronolojiyi dikkate alarak yapacak, öncelikle Yahudilik sonra da Hıristiyanlık ve etkisi üzerinde durmaya çalışacağız.

Uzun bir müddet putperestliğin hâkimiyetinde kalan Yemen bölgesine Yahudiliğin nasıl girdiği ile alakalı olarak üç farklı görüş öne sürülmüştür. Birincisi; Tübbâ‘ adı verilen meliklerden birisinin, oğlunun öldürülmesinden sonra Medîne’ye yapmış olduğu bir seferde Medîneliler’den Yahudiliği öğrenip kabul ettiği ve bu yeni dini Yemen’e getirdiği ve bu yolla yayıldığı iddiasıdır.¹⁸ İkinci görüş ise; Yahudiliğin Yemen’e M.S. 70 yılında Romalı komutan Titus tarafından getirildiğidir. Filistin’in tahrip edilmesinden sonra hicret eden Yahudiler Yemen’e yerleşmişler ve bölgeye hâkim olmuşlardır. Daha sonra Yahudilik, Yemen’in son hükümdarı Zû-Nüvâs (ö.

¹⁸ İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr. Sîretü İbn İshâk, thk. Muhammed Hamidullah, (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981); İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr. Sîretü İbn İshâk, cem’ Muhammed Kerîm Kevvâz, (Beyrût-London: Müessesetü’l-İntişârî’l-Arabî (Arab Diffusion Company), 2006), I, 53.

525) zamanında resmi din olarak kabul edilmiştir.¹⁹ Üçüncü görüşe göre de bölgeye Yahudiliğin Sebe melikesinin Hz. Süleymân ile evlenmesi sonrası girmiş olduğudur. Hz. Süleymân'ın melikeden doğan oğlunun dini öğrenmesi için Kudüs'ten din adamları gönderdiği rivâyet edilerek bu görüş desteklenmeye çalışılmıştır.²⁰ Yahudilik din olarak bölgeye hâkim olduktan sonra M.S. 5. yüzyıl itibarıyla Arap Yarımadası'nda yoğun bir şekilde Yahudi misyonerliği faaliyeti devam etmiş, Babil ve Filistin'den gelen Rabbiler'in de çalışmalarıyla din yayılmaya devam etmiştir.²¹

Dini yayma misyonunu üstlenen bu kimseler, önceleri Yahudiliği benimsemiş olmalarına rağmen, İslâmiyet'in bölgeye hâkim olmasıyla yeni dinle tanışmış ve birçoğu Müslüman olmuştur. Her ne kadar onlar, İslâm'ı tercih etmiş olsalar da doğal olarak eski dinlerine ait bilgi ve birikimlerini tamamen unutmamışlar ve bu bilgileri gerektiği zaman aktarmaya da devam etmişlerdir. Bu bilgiler genel olarak ya bir kıssa halinde veya anlaşılması zor bazı olayların izahında kullanılarak ortaya çıkmış zamanla da rivâyetler arasına dâhil olmuş ve önemli rivâyet kaynaklarımız içerisinde de yerini almaya başlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken mesele, aslında Yahudiliğin hem İslâm öncesi ve hem de sonrası dönemde etki göstermeye devam etmiş olmasıdır. Bu etki Yemen asıllı râvîlerin anlatmış oldukları bazı kıssalar, geçmiş dönem hikâyeleri ve özellikle de önceki milletlere ait haberlerin yer aldığı âyet ve hadislerin izahında kendini göstermiş ve nakiller arasında yer alarak yayılmıştır. Bu bilgiler zamanla İsrâiliyyât adını almış, İslâm Literatüründe inceleme konusu yapılarak konuyla ilgili birçok araştırma yapılmıştır.

Rivâyetler özelinde Hadis, Tefsir ve İslâm Târihi kaynakları incelendiğinde Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/653), Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750) ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) gibi âlimlerin nakillerinde yaşamış oldukları bölgenin tesirinin görülmesinin imkân dâhilinde olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Ancak İslâm Dini üzerinde ne derecede etkisinin olduğu nakledilen rivâyetlerin muhtevâ bakımından

¹⁹ Tomar, "Yemen", 43/403.

²⁰ Ertuğrul Döner, "Dine İlişkin Bazı Bilgi, Rivâyet ve Kıssaların Hareket Noktası: Yemen/Yemen Yahudi ve Hıristiyanları", *Dini Araştırmalar*, C.17, S. 45 (2014): 209-232.

²¹ Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler (İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi)*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 137.

değerlendirilmesi sonrasında ortaya çıkacaktır.²² Yani bu rivâyetlerin dine/ahkâma tesir edip etmemesiyle ilgili olarak ve bilgi değeri taşıyıp taşınamaması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Konuyla alakalı bir örnek vermek gerekirse Vehb b. Münebbih'in rivâyetleri arasında Hz. İbrâhîm tarafından kurban edilmek istenen oğlunun Hz. İshâk olduğu ile alakalı nakil yer almaktadır.²³ Bu nakil dikkate alındığında iki husustan biri düşünülebilir. Bunlardan birincisi ve ilk akla gelen Vehb'in fikir olarak Yahudi kültüründen etkilendiğini açıkça ortaya koyan bir delildir. İkincisiyse Vehb'in bu rivâyeti Yahudi inancının bir izahı olarak ortaya koymuş olduğudur. Her iki durumda da bu ve benzeri nakiller, akîde veya ahkâma dair bir rivâyet olmamasıyla sadece bilgi değeri taşımakta ve kurban ibadetini olumsuz bir şekilde etkilememektedir. Ancak bilgi olarak O'nun şahsında râvî olarak rivâyetin naklini mümkün kılmış ve kaynaklarımızda zikredilmiştir. Bu bilgiden hareketle İslâm âlimlerinde oluşan ve genel kanaate tesir eden veya kurban edilmek istenen çocuğun Hz. İsmâîl olduğu gerçeğini değiştiren bir durum da ortaya çıkmamıştır. Aynı zamanda bu rivâyet Vehb'in Yahudi inancına ait bir bilgiyi haber vermek istediği nakillerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda verilen bilgiye destek olması bakımından Hz. Peygamber'in s.a. Muâz b. Cebel'i (ö. 17/638) Yemen'e göndermesiyle ilgili rivâyet²⁴ önemlidir. Bu hadise

²² Konuyla ilgili genel değerlendirme için bkz. Bu tez, dördüncü bölüm.

²³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî, Uyûnü'l-Ahbâr, (Beyrût, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, [t.y.]), I, 236.

²⁴ Hadis'te şöyle yer almaktadır: Hz. Peygamber s.a. Muâz b. Cebel'e r.a.: “Sana hâlli için herhangi bir dava getirildiği zaman nasıl ve neye göre hüküm verirsin?” diye sordu. Hz. Muâz; “Allah'ın Kitâbı'ndaki hükümlerle hüküm veririm.” dedi. Efendimiz s.a.; “Eğer Allah'ın kitabında onunla ilgili bir hüküm bulamazsan neye göre hüküm verirsin?” diye sordu. Hz. Muâz; “Rasûlüllâh'ın Sünneti'ne göre hüküm veririm.” dedi. Hz. Peygamber bu sefer, “Rasûlüllâh'ın Sünneti'nde de onunla ilgili bir hüküm bulamazsan, ne yaparsın?” diye sordu. Hz. Muâz; “O zaman, kendi görüşüme göre ictihâd eder ve hüküm veririm.” dedi. Hz. Peygamber s.a. bundan son derece memnun oldu. Bu memnuniyetini şöyle ifade etti: “Allah'a hamdolsun ki, Rasûlüllah'ın elçisini, Rasûlüllah'ın razı olduğu şeye muvaffak kıldı.” Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 4/230.

“Sen Ehl-i Kitâb bir kavmin yanına gidiyorsun. Onları, bir olan Allah'a îman ve benim de Rasûlüllâh olduğuma şehâdete dâvet et. Eğer bunu kabul ederlerse, onlara, Allah'ın her

dikkate alındığında görülen şudur ki Hz. Peygamber döneminde Ehl-i Kitâb'ın Yemen'deki varlığı ve etkisi halen devam etmekte ve Müslümanlarla etkileşimi sürmektedir. İslâm âlimleri Yemen'de bulunan Yahudilerle ilgili açıklamalarını yaparken onların daha çok Arap kökenli Yahudiler olduğunu ifade etmişler ve Yemen'e gittiğinde Muâz b. Cebel'in anlattıklarını ilk olarak onaylayanların da Yahudiler olduğunu söylemişlerdir.²⁵

Vehb b. Münebbih'in rivâyetlerinde yer alan bazı ifadelerden de anlaşıldığı üzere Yahudilerin Yemen'deki varlığı, doğal olarak beraberlerinde birtakım kitapların ve bilgilerin de varlığını gerekli kılmaktadır. Bu kitaplar ve bilgiler zamanla bölgede yaşayan Müslüman âlimlerin dikkatini çekerek öğrenmelerinde etkili olmuş dolayısıyla nakledilen rivâyetlere de tesir etmiştir. Geçmiş milletlere ait bilgilerle birlikte Yahudi ve Tevrât kaynaklı nakillerin Vehb b. Münebbih gibi İslâm âlimleri tarafından rivâyet edilmiş olması bu etkinin doğruluğunu ve olabilirliğini de açık bir şekilde göstermektedir.²⁶

2.3.2. Hristiyanlık

Yemen'le ilgili araştırmalar incelendiğinde bölgeye hâkim dinler arasında ilk olarak Yemen'de etkisini gösteren dinin vahiy kaynaklı dinlerden ikincisi olan Hristiyanlık olduğunu görmekteyiz.

gün ve gecede beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Eğer bunu da kabul ederlerse, Allah'ın kendilerine, zenginlerden alınıp fakirlere verilecek zekâtı farz kıldığını bildir. Eğer, bunu kabul ederlerse, sakın mallarının en kıymetlilerini alma!"; "Mazlumun (bed)duâsından sakın! Çünkü bu duâ ile Allah Taâlâ arasında bir perde yoktur." Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/234; Buhârî, "Meğâzî", 61; "Zekât", 41-63; Müslim, "Îmân", 29-31; Ebû Dâvud, "Zekât", 5; Tirmizî, "Zekât", 6; Nesâî, "Zekât", 46; İbni "Mâce", Zekât, 1.

²⁵ Ortakçı, "Câhiliyye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen", 125.

²⁶ Yaptığımız araştırma neticesinde Vehb b. Münebbih'e ait olarak nakledilen iki bin civarındaki rivâyetin sekiz yüz kadarı Yahudilik ve Benî İsrâîl'e ait bilgilerdir. Konuyla ilgili geniş bilgi dördüncü bölümde '*İsrâîliyyât'a Dair Rivâyetleri*' başlığı altında verilecektir.

Yemen bölgesine Hristiyanlığın hangi koşullarda girmiş olduğuyla alakalı olarak üç farklı görüş hâkimdir. İlk olarak; M.S. 1. asırlarda Hz. İsa'nın havarisi olarak kabul edilen Bartolomeos'un bölgeye gelmesiyle birlikte girdiği ifade edilmektedir. İkinci görüşe göre; Yemen'de Hristiyanlık M.S. IV. asırlarda, Bizans İmparatoru Konstantios'un gayretleriyle Himyer kralıyla yapılan antlaşma neticesinde üç adet kilise inşa ettirildikten sonra Yemen'e gönderilen misyonerlerle girdiği ve daha sonra da yayılmaya başladığının kabul edilmesidir.²⁷ Son olarak ise; Vehb b. Münebbih'ten de nakledilen bir rivâyete göre bölgede Hristiyanlığın yayılması, Feymiyyûn adında bir gencin tebliğiyle başlamış ve yayılmış, zaman geçtikçe de kuvvet kazanmış olduğudur.²⁸ Yapılan tebliğlerden sonra bölgeye temsilci olarak gönderilen piskoposlar misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaya devam etmişler ve Yemen'de Negrân merkez olmak üzere Hristiyanlık güç ve kuvvet kazanmıştır. Sonraki yıllarda Yemen'e yapılan Bizans istilalarıyla misyonerlik faaliyetleri artmış ve Hristiyanlık yayılmaya devam etmiştir.²⁹

Kur'an-ı Kerim'de de işaret edildiği üzere, daha sonraki dönemlerde Himyer kralı Zü-Nuvâs, hem Habeşistan Hristiyanlarıyla olan bağı kesmek ve hem de Yahudiliği kabul etmesi sebebiyle Negrân'da Hristiyanlığa giren kimseler için hendekler kazdırarak içerisini ateşle doldurmuş ve onlardan dinlerini terk etmelerini istemiştir.³⁰ Hristiyanlığı kabul ederek dinlerinden dönmeyenleri bu hendeklere atarak katletmiştir. Sonraki dönemlerde Bizans'ın da yardımını alan Habeşlilerin yönetimi ele geçirmesiyle Himyer Devleti hâkimiyeti sona ermiş ve Hristiyanlar, üzerlerinde oluşan siyasi otoritenin dini baskısından kurtularak rahat bulmuşlardır. Önceleri Hristiyanların ağır işkencelere uğradığı bu bölge, yine kendileri gibi Hristiyanlığı kabul ederek baskı altında kalan diğer milletler için sığınak ve güvenli bir bölge haline gelmiştir.³¹ Dolayısıyla Hristiyanlık bu rahat ortamda daha da yaygın hale gelme

²⁷ Tomar, "Yemen", 43/403.

²⁸ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm, el-Kâmil fi't-Târîh, TIP, (Beyrut: Dâru Sadır, 1979/1399), I, 389-390.

²⁹ Gültekin ve Tilkitaş, "Hadislerde Yemen ve Yemenliler", 1283.

³⁰ Bürûc, 85/4-8.

³¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C. I (Ankara: 2003), 618-624.

imkânı bulmuştur. İslâm'dan önce son olarak Yemen'de Hıristiyanlığı yaymak üzere Ebrehe'nin faaliyetleri öne çıkmaktadır. Onun San'a'da inşa ettirdiği kilise (Kulleys), bölgeyi Hıristiyanlık adına etkili kılmak için gösterdiği çaba ve sonunda bu kilisenin gelişmesinde engel olarak düşündüğü Kâbe'yi yıkma isteği yine Kur'ân'da yer almaktadır.³² Neticede O, Arapların buraya itibar ederek Kâbe'den vazgeçmelerini ve kendi dinine itibar etmelerini bekliyordu. Ancak beklediği ilgiyi göremeyince bu ilginin ancak Kâbe'nin yıkılmasıyla gerçekleşeceğine karar verdi ve büyük bir ordu hazırlayarak Mekke üzerine taarruz için yola koyuldu. Ancak O ve ordusu bu niyetlerinden dolayı Allah c.c. tarafından cezalandırılarak helak edilmiştir. Onun bu çabasının altında her ne kadar kendi beklentileri olsa da sonuç itibarıyla tabi olduğu din olan Hıristiyanlık adına faaliyette bulunmaktaydı. Bu da Hz. Peygamber s.a. dönemine kadar misyonerliğin bölgede devam ettiğini göstermektedir.

İslâm öncesi dönemde Yemen-Necrân Hıristiyanları, Mekke'yi ve beraberinde Kâbe'yi önemsedikleri ve ziyaret ettikleri gibi³³ Hz. Peygamber s.a. döneminde ziyaretlerine devam etmişler ve Hz. Peygamber'in hicretinden sonra da Medîne'ye gelerek Mescîd-i Nebevî'de ibadet etmişler, bazen de O'nunla s.a. dini tartışmalara girmişlerdir.³⁴ Hz. Peygamber'le aralarında ortaya çıkan tartışmalar sonucunda içerisinde mübâhele âyetlerinin de yer aldığı Âl-i İmrân Sûresi'nin ilk seksen âyetinin nâzil olduğu bilinmektedir.³⁵

Bu görüşmeler de göstermektedir ki hem Yahudi ve hem de Hıristiyan kültürüne sahip olan Yemenliler her fırsatta Hz. Peygamberle s.a. görüşmelerine devam etmişler ve bu

³² Fîl, 105/1-5.

³³ Tomar, "Yemen", 43/403.

³⁴ Ortakçı, "Câhiliyye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen", 130. Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud, *Fütûhu'l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 71-76.

³⁵ Mübâhele: Hz. Peygamber'in s.a. Müslüman olmalarını teklif ettiği Necrân heyetinin 'Biz Sen'den önce Müslüman olduk.' demeleri üzerine domuz eti yemeleri, haça tapmaları ve Hz. İsmâ'yı da Allah'ın c.c. oğlu olarak kabul etmeleri sebebiyle Müslüman olmayacaklarını söylemesidir. Yine onların Hz. Peygamber'e Hz. İsmâ'nın babasını sormaları üzerine bu âyetlerin nâzil olduğu belirtilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Mübâhele", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), C. 31/425.

müzâkereler onların İslâm'ı kabul etmesinde büyük katkı sağlamıştır. Şüphesiz bölge halkının sahip olduğu bu iki dinin kültür ve birikimi İslâm'ın Yemen'de hâkim olmasına zemin hazırlamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in Yemen'e Muâz b. Cebel'i r.a. göndermesi ve O'nun Kur'ân-ı Kerîm ve Sahîh Sünnet üzere yapmış olduğu İslâm tebliğiyle İslâmiyete geçiş hızlanmıştır.

2.3.3. İslâm

Yahudilik ve Hıristiyanlıktan sonra Yemen'de etkisini gösteren ve günümüze kadar da hâkimiyetini devam ettiren İslâmiyet aslında sadece Yemen değil Güney Arabistan için önemli bir konuma sahip olmaya başlamıştır. Yemen, Hz. Peygamber'in s.a. henüz hayattayken dikkate aldığı ve zamanla belli şahıslara, ilme ve hikmete olan ihtiyaçlarına dikkat çekerek konu ettiği ve iltifatlarda bulunduğu bölgedir.

Yahudilik ve Hıristiyanlık kültürlerinin hâkim olduğu Yemen halkı, İslâmiyet hakkında daha çok Mekke döneminde, hac ve ticaret için geldiklerinde bilgi sahibi olmuşlardır. Daha sonra ise Bizzat Hz. Peygamber tarafından sahâbeden Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662) ve Tufeyl b. Amr ed-Devsî (ö. 12/633) gibi kimseler Yemen'e gönderilerek dinin tebliği yapılmış ve İslâm'a davet edilmişlerdir. Ancak İslâm'ın Yemen'de yayılmasında kendisine gönderilen davet mektubunu aldıktan sonra Müslüman olan Sâsânî valisi Bâzân'ın (ö. 10/632) etkisi büyüktür. Ebnâ'dan olan Bâzân Hz. Peygamber'i görmeden Müslüman olmuş, başta Ebnâ olmak üzere San'a'nın Müslüman olmasına zemin hazırlamıştır.

Daha sonra Yemen'de aslen Ebnâdan olan ve Hz. Peygamber'e s.a. gelerek Müslümanlığı kabul eden Vebr b. Yuhannis (ö.?) ile Fîrûz ed-Deylemî (ö. 53/673) İslâmiyet'i halka anlatarak Hz. Peygamber'den duymuş oldukları hadisleri rivâyet etmişler ve San'a'da bugün Câmî-i Kebîr olarak bilinen mescidi inşa etmişlerdir.³⁶ İnşa edilen bu mescid Yemen'de İslâm'ın ne kadar kuvvet kazandığının da delili olmaktadır. Yapılan tebliğlerin ardından Devs, Himyer ve Kinde gibi kabileler Hz.

³⁶ Mustafa Fayda, "Ebnâ", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), C. 10/78-79.

Peygamber'e s.a. gelerek Müslüman olmuşlar ve İslâm bölgede güç kazanarak gelişmiştir.³⁷

Yemen'de Müslümanların sayısı artmaya başladığında Hz. Peygamber, yeni Müslüman olanlara, Kur'ân'ı ve dini öğretmek üzere öncelikle Muâz b. Cebel'i (ö. 17/638) göndermiştir. Daha sonra da Yemen civarında yer alan diğer bölgelere ashâbdan bazılarını göndermeye devam etmiştir. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Hâlid b. Saîd b. el-Âs (ö. 14/635), Hâlid b. Velid (ö. 21/642), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662) ve Cerîr b. Abdillâh el-Becelî (ö. 51/671) gönderilen sahâbîler arasındadır.³⁸ Yine yapılan tebliğlerin olumlu bir neticesi olarak Hayber'in fethinden sonra da Devs ve Eş'ar kabileleri Hz. Peygamber'e gelmişler ve Müslüman olmuşlardır. Tebük seferinden sonra Hemdanlılar ve bir beylik halinde bulunan Himyerliler Müslüman olmuş ve İslamiyet coprafyada yayılmaya devam etmiştir.

Daha önce de zikrettiğimiz üzere Yemen'den gelen Necrân heyetinin Müslüman olmasında Hz. Peygamberle s.a. olan görüşmeleriyle İslâm'ı yakından öğrenmeleri vesile olmuş ve sonrasında onlara gönderilen davet mektuplarıyla da İslamlaşma süreci hız kazanmıştır. Bu sürecin hızlanmasında ise meliklerin ve önde gelen kimselerin Müslüman olmasının katkısı oldukça fazla olmuştur.³⁹

Hz. Peygamber s.a. döneminde Yemen'de İslâm'ın yayılmasının yanı sıra bir takım olumsuz olaylar da zuhur etmiştir. Bu olaylar kabileler arasında büyük savaşlara sebep olmuş ve çok sayıda insanın öldürülmesiyle son bulmuştur. Bunlardan birisi olan 'Razm Olayı' Bedir Gazvesi yıllarında gerçekleşmiştir.⁴⁰ Yine aynı dönem içerisinde

³⁷ Mustafa Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı* (Ankara: A.Ü.İ.F.Y., 1982), 23-124.

³⁸ Sinan Erdim, "Hemmâm b. Münebbih ve Rivâyetlerinin Değeri" (Yayımlanmamış Doktora Tezi A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 8-19; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 264; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye li İbn-i Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye li İbn-i Hişâm*, thk. Mustafa es-Sekka, vd. (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1936/1355), II, 588-590.

³⁹ Tomar, "Yemen", 43/403.

⁴⁰ Razm Olayı: Mezhic kabilesinin Murâd kolunun ikamet ettiği Razm adlı yerde, Hemdân ve Murâd kabileleri arasında büyük bir savaş meydana gelmiştir. Çok sayıda insanın öldüğü

Yemen’de Esvedi Ansî (ö. 11/632) dinden çıkmış ve dönemin irtidat hareketlerini başlatmıştır. Yapmış oldukları saldırılarla Necrân’ı ele geçirerek Müslümanlara zor bir dönem yaşatmıştır. Müslümanlar üzerinde olumsuz bir etki bırakan bu olay Hz. Peygamber’in Muâz b. Cebel’e vermiş olduğu emir sonucunda Esvedi Ansî’nin öldürülmesiyle son bulmuştur.⁴¹ Hz. Peygamber’in, onu öldüren Fîrûz r.a. hakkında: ‘*Esved’i, sâlih insan Fîrûz öldürdü.*’⁴² buyurduğu rivâyet edilmektedir. Bu olay her ne kadar İslâm bölgeye yayılmış olsa da önceki inançların, Yemen toplumu üzerindeki etkisini devam ettirdiğini de göstermesiyle önemlidir.

Hz. Peygamber döneminde başlayan olaylar, dört halife döneminde de devam etmiş, başta ridde olmak üzere bir takım itiraz ve isyanlar şeklinde bölge halkı üzerinde olumsuz bir tesir bırakmıştır. Bu etki daha sonra Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde zekât vermek istemeyenlerin varlığına ve Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde de alınan mağlubiyetler sebebiyle hicret haline dönüşmüştür. Hicret ederek Medîne’ye gelen Yemenliler başlangıçta Hz. Osman’ın (ö. 35/656) hilâfetine destek vermek istemişlerdir. Ancak Hz. Osman’ın katledilmesi neticesinde Mekke’ye gelmek durumunda kalmışlardır. Hz. Ali (ö. 40/661) döneminde Muâviye (ö. 60/680) ile olan mücadelede diğer bölgelerde olduğu üzere Yemen’de de istikrar bozulmuş ve bir ayrışma meydana gelmiştir.⁴³

Daha sonraki dönemlerdeyse Yemen, gönderilen valilerin de gayretleriyle istikrar sağlanarak siyasi anlamda bir araya getirilmiştir.⁴⁴ Emevî döneminde genel olarak Araplardan seçilen valiler aracılığıyla Yemenliler arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların önüne geçilmiştir. Yemen valileri adâletten ayrılmamışlar ve

bu savaş, Hemdânlılar’ın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Bkz; Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Bağdâdî Rûmî, *Mu’cemü’l-Büldân*, C. 3, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, t.y.), 42.

⁴¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 200.

⁴² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 532-533.

⁴³ Tomar, “Yemen”, 43/403.

⁴⁴ Ortakçı, “Câhiliyye’den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen”, 20-50.

Emevîler'e itaatle yönetimlerini sürdürmüşlerdir. Ancak yine de bu valiler içerisinde bu görevi yerine getirirken Yemenlilere eziyet verenler olmuştur.⁴⁵

Yemen halkı, ince ruhlu ve Hakkı bilen kimselerdir. Allah'ın c.c. âyeti kerimede ifade ettiği gibi '*Sonra insanların akıp geldiği yerden siz de akıp gelin. Allah'tan bağışlanmanızı isteyin. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*'⁴⁶ ve Rasûlüllah'ın s.a. da hadisinde '*Size Yemen ahalisi gelmiş bulunuyor. Onlar kalpleri pek zayıf, yürekleri pek yufkadır. Fıkıh (derinliğine din bilgisi) Yemenlidir, hikmet de Yemenlidir.*'⁴⁷ buyurarak methettiği bir topluluktur. Onlar haram ve helale çok dikkat ettikleri için daima methiyeler almışlardır. Aynı zamanda bölgeden birçok âlim yetişmiştir. Bunlar arasında; Ebû Hureyre (ö. 58/678), Üveys el-Karânî (ö. 37/657), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750) ve Vehb b. Münebbih gibi isimler zikredilebilir. Yukarıda rivâyet edilen '*Rahmân'ın nefesi*' ifadesi, Rasûlüllâh s.a. tarafından Üveys el-Karânî kastedilerek söylenmiş ve yine Peygamberimiz s.a. tarafından kendisine iltifat edilmiştir.⁴⁸

Yemen tarihi ve Yemen'de Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm hakkında kısaca bilgi verdikten sonra ilmî hayatın nasıl şekillendiği hakkında değerlendirmelere geçebiliriz.

2.4. Yemen'de İlmî Hayat

İslâm'ın yayılmaya başlaması, Arap olmayan toplumların Müslümanlığı tercih etmesi ve zamanla Kur'ân'ı anlamayla birlikte İslâm'ın emrolunduğu şekliyle yaşanması ihtiyacı ortaya çıktı ve bu ihtiyaç İslâm'a girenlerin sayısı arttıkça daha da hissedilir oldu. Başta Hz. Peygamber s.a. olmak üzere Müslümânların halîfeleri ve emîrleri farklı bölgelere İslâm'ı tebliğ etmek üzere Kur'ân ve Sünnet'e hâkim muallimler göndererek ortaya çıkan bu ihtiyacı gidermeye çalışmışlardır. İslâm'ın diğer milletlere ve din sahiplerine tebliğ edilmesiyle birlikte Mekke, Medîne, Irak, Kûfe, Basra, Şam ve Mısır gibi tüm bölgelerde olduğu üzere Yemen'de de ilmî çalışmalar devam ederek gelişmiş

⁴⁵ A.g.e., 47.

⁴⁶ Bakara 2/199.

⁴⁷ Müslim, "İmân", 82; Tirmizî, "Menâkıb", 71; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. II, 235.

⁴⁸ Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 225.

ve daha çok Tarih, Hadis, Tefsir, Fıkıh ve Şiir gibi ilimler zamanla ehemmiyet kazanmıştır. Farklı din ve kültürlerle tanışmış olmak aynı zamanda ilgili ilimlerin farklı kütürlere ve sahip oldukları düşünce sistemlerine göre de değerlendirmeyi gerekli kılmıştır. Bu etki Hadis İlimleri içerisinde daha çok kendisini İsrâiliyyât olarak göstermiştir. Daha önce Yahudi veya Hristiyan olan kimse, Müslüman olduktan sonra tümüyle İslâm öncesi yaşantısını terk edememiştir. Hatta bu etki bazen o şahsın kabul etmiş olduğu yeni dinin emir ve yasaklarını anlamaya çalışırken de devam etmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz etki Yemen özelinde düşünüldüğünde, Hadis ilmi başta olmak üzere sahâbeden Ebû Mûsâ el-Eş‘arî ve Ebû Hureyre, daha sonra Yemen’e yerleşmiş olan Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656) ve Hz. Peygamber’in tebliğ için gönderdiği Mâlik b. Mürâre (ö. ?) gibi şahıslar akla gelmektedir. Bu etki tâbiûndan; Tâvûs b. Keysân, Hemmâm ve Vehb b. Münebbih kardeşler ve son olarak da Abdullâh b. Tâvûs, Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770) ve Absüssamed b. Ma‘kıl b. Münebbih gibi kimselerde görülmektedir.⁴⁹ Özellikle Hemmâm b. Münebbih’in ‘*es-Sahîfetü’s-Sahîha*’⁵⁰ adlı eseri ve nakilde daha çok İsrâilî rivâyetlerin kendisine izafe edildiği kardeşi Vehb b. Münebbih hadis ilmi bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. Ayrıca kaynaklarımızda yer alan Yemen ve Yemenlilerin methedildiği rivâyetlerin varlığı Yemen’in Hadis ilmi bakımından önemini ayrıca ortaya koymaktadır.⁵¹

Tefsir ilmiyle ilgili olarak Yemenli âlimler incelendiğinde akla ilk olarak Ebû Mûsâ el-Eş‘arî gelmektedir. Ancak Yemen’de tefsirle alakalı olarak asıl öne çıkan isim Vehb b. Münebbih’tir. O’nun bazı âyetlerin izahında naklettiği İsrâiliyyâta dair rivâyetlerinin San’ânî (ö. 211/826), Taberî (ö. 310/422) ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi önde gelen müelliflere ait tefsir kaynaklarında yer alması en önemli

⁴⁹ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 72, 73.

⁵⁰ Erdim, “Hemmâm b. Münebbih ve Rivâyetlerinin Değeri”, 226-330; Hemmâm b. Münebbih, Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil, *Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih an Ebî Hüreyre*, i’dâd Rif‘at Fevzî Abdülmuttalib (Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 1985).

⁵¹ Yemen ve Yemenelilerin faziletlerini bildiren rivâyetler için bkz. Buhârî, “Meğâzî”, 74; Müslim, “İmân” 21; “Fezâil”, 9; Tirmizî, “Menâkıb”, 72-73-83; “Sıfatü’l-Kıyâme”, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/170; 14/368-576; 16/576-577; 37/115; Taberânî, Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecîd Selefî, (Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî: Beyrut, 1984/1404), XIV, 92.

örneklerdendir. Yine Vehb b. Münebbih'e ait olduğu ifade edilen '*Tefsîru'l-Kur'ân*'⁵² adlı eser, Yemen adına tefsirde önemli bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³

Hiz. Peygamber'in s.a. Yemen'e göndermesiyle ilgili rivâyette de işaret edildiği üzere Muâz b. Cebel, Yemen'de fıkıh ilminde önemli bir yere sahip olmuştur. Daha sonra da İmâm Şâfiî (ö. 204/820), Ebû Eyyûb Mutarrif b. Mâzin es-San'ânî, Ebû Abdîrrahmân Hişâm b. Yûsuf gibi âlimler de fıkıh ilmine önemli katkılar sağlamıştır.⁵⁴ Yemen'de fıkıh ilmiyle en meşhur olan kimseyse Tâvûs b. Keysân'dır. O, İbn Abbâs'a (ö. 68/687) yakın olmakla birlikte Hicâz ehlinin en âlimi olarak da adlandırılmaktadır.⁵⁵ Yine araştırmamızın konusu olan ve San'a kadılığı yapan Vehb b. Münebbih, fikhî bakımdan önem arz etmektedir. Ancak biz rivâyetlerini incelediğimizde ahkâma dair rivâyetlerinin sayı bakımından diğer rivâyetlerine oranla az olduğu tespit ettik.⁵⁶ Yemen fakihleri incelendiğinde zikrettiğimiz âlimler dışında; Simâk b. el-Fazl (ö. 121-130/739-748), Abdullâh b. Tâvûs (ö. 132/750), Hâlid b. Abdîrrahmân (ö. 172-179/789-796), İsmâîl b. Şerûs (ö.?) ve Dahhâk b. Firûz ed-Deylemî (ö. 53/673) gibi isimler de kaynaklarımızda yer aldığı görülmektedir.⁵⁷

İslâmî İlimler sahasında günümüze kadar ismi ve eseri ulaşan Yemen'li meşhur âlimler arasında, kaynaklarımızda genel olarak Temîm ed-Dârî (ö. 40/661), Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750) ve kardeşi Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Ka'bû'l-Ahbâr el-Himyerî (ö. 32/652), Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) kendisinden hadis aldığı Ebû Yûsuf Muhammed b. Vehb (ö. ?) ve Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Ebû Vâil Avf b. Îsâ (ö. ?), Abdûlâlâ b. Muhammed ve Leys b. Ebû Süleyym gibi isimler

⁵² Hassân Ali b. Hassân b. Ali b. Hassân, *et-Tefsîr fî'l-Yemen* (Riyad: Camiatü'l-Melik Suud Kürsiyyü'l-Kur'ânî'l-Kerim ve Ulumih, 1436/2014), 269.

⁵³ Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde Vehb b. Münebbih'ten nakille Kur'ân'a dair 117 rivâyet tespit edilmiştir. Bkz. Bu tez, 117.

⁵⁴ Ortakçı, "Câhiliyye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen", 208.

⁵⁵ A.g.e., 209.

⁵⁶ Rivâyetlerin konusu için bkz. Bu tez, 135.

⁵⁷ Ortakçı, "Câhiliyye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen", 212; Ca'dî, Ebû'l-Hattâb Ömer b. Ali İbn Semüre, *Tabakâtü Fukahâi'l-Yemen*, thk. Fuâd Seyyid, (Beyrût: Dâru'l-Kalem: [t.y.]), 49.

zikredilmektedir. Yemen’de yetişmiş olan ve geçmiş kùltùrlere ait bilgilere de sahip olan bu kimseler aracılığıyla Ehl-i Kitâb’a ait bilgilerin daha çok nakledildiği ve zamanla rivâyetler arasına bu kimseler aracılığıyla karıştırıldığı da ifade ve iddia edilmektedir.⁵⁸

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Hadis İlimlerinde ilk yazılı metinlerden olması sebebiyle önemli yere sahip olan tâbiûn âlimlerinden Hemmâm b. Münebbih’in ‘*es-Sahîfetü’s-Sahîha*’ adlı eseri günümüze ulaşan en önemli hadis mecmualarındandır. Dönemin diğer önemli bir ismi Hemmâm’ın kardeşi Vehb b. Münebbih’tir. Vehb, Yemen’de doğmuş ve ilim olarak da orada yetişmiştir. Yaptığımız aştırmada da görüleceği üzere muhtelif konulara ait olmak üzere Ondan nakledilen rivâyetlerinin sayısı iki bini aşmaktadır. İbn Hişâm’ın, ‘*Kitâbü’t-Tîcân fî Mülûk-i Himyer*’⁵⁹ adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten de almış olduğu rivâyetleri naklederek oluşturduğu eserde Vehb b. Münebbih’e ait yüz yirmi üç adet rivâyete yer vermiştir. Rivâyetlerin bir kısmı ihtiva ettiği konu bakımından alanında ilk olmuş ve bazı âlimler tarafından İslâm’da tarih yazıcılığının başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Ancak daha çok çok halk hikâyelerini barındırması ve Yemen melikleri hakkında bilgi vermesi yönüyle tarih kitabı olma hüviyetini taşımadığı da söylenerek tenkit edilmiştir. Eserin önemine binaen Vehb b. Münebbih’e ait olan rivâyetler incelendiğinde muhteva olarak Hz. Âdem’den başlayarak bazı peygamberlerin hayatları ile alakalı örnekleri ihtiva etmesi bakımından aslında Peygamberler Tarihi hüviyetinde olabileceği görölmektedir. Aslında muhtevasında yer alan rivâyetlerden hareketle İslâm’da Tarih yazıcılığının Vehb b. Münebbih ile birlikte başladığıının bir delili olarak kabul edilebilir. Vehb b. Münebbih’ten nakledildiğini tespit ettiğimiz rivâyetleri incelediğimizde bir bakıma peygamberlerin hayatlarına dair bilgilerin çoğunlukta olduğunu ve bu rivâyetlerin kaynağı olarak da geçmiş ümmetlere ait birtakım kitaplardan nakillerin aktarıldığını

⁵⁸ Ahmed Emin, *Fecru’l-İslâm* (Mısır: Kâhire, 2012), 32-33-71.

⁵⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *Kitâbü’t-Tîcân fî Mülûk-i Himyer an Vehb b. Münebbih-Rivâyeti Ebî Muhammed Abdilmelik b. Hişâm an Esed b. Mûsâ an Ebî İdrîs b. Sinân an Ceddihi li-Ümmihî Vehb b. Münebbih r.anhüm* (Haydarabât-Dekken: Matbaa Meclis-i Dâirati’l-Meârifi’l-Osmâniyyeti’l-Kâineti fi’l-Hindi, 1347/1928).

da görmekteyiz. Yine O'nun önceki milletlere ait metinleri okumuş olması ve geçmiş milletlere ait bilgiler vermesi Tefsir ve Tarih ilmi bakımından önem kazanmaktadır.⁶⁰

Yemen'de yetişmiş önemli isimlerden birisi de Ubeyd b. Şeriyye'dir. Halife Muâviye'nin Yemen asıllı Ubeyd b. Şeriyye'yi (ö. 67/686) Şam'a getirtmesi ve ondan eski milletlere ait hikâyeleri dinlemesi tarih ilmi adına önemli bir örnektir. Çünkü Yemen; Himyer, Kinde, Lahmîler ve Gassânîler'e ev sahipliği yapmış bir bölgeydi. Ubeyd'in de Halifeye anlattığı meseller daha çok bu topluluklardan müteşekkildi. Bu bilgiler daha sonra Muâviye'nin emriyle yazdırılarak '*Kitâbü'l-Mülûk*' adlı eserin oluşturulduğu rivâyet edilmektedir.⁶¹ Bu eserde Ubeyd tarafından nakledilen rivâyetlerin, Vehb b. Münebbih'ten nakledilenler gibi daha çok İsrâiliyyât'tan olması dikkati çekmektedir. Ondan nakille oluşturulan '*Kitâbü'l-Mülûk*' adlı eser '*Kitâbü't-Tîcân*' adlı eser ile birlikte de basılmış ve günümüze ulaşmıştır.

Son olarak da Yemen'de şiir önemli bir yer tutmuş ve gelişme sağlamıştır. Bu alanda nesir henüz gelişmiş olmasa da İmruülkays (ö. 540'lı yıllar) gibi önemli bir şairin Yemenli olması burada ehemmiyet kazanmaktadır. Onun yanı sıra; Alkame Zû Ceden (ö. 100/719), Abdurrahmân b. İsmâîl b. Abdükülâl (ö. 90/708) ve Bekr b. Mirdâs (ö.?) gibi isimler Yemen'in önemli ve meşhur şairleri arasında yer almaktadır.⁶²

Aktarmış olduğumuz bilgiler de göstermektedir ki Yemen'de; Tarih, Hadis, Tefsir, Fıkıh ve Şiir ilimleri gelişmiş ve ilgili alanlarda birçok âlim yetişmiştir. Eski bir medeniyet olması ve birçok milleti bünyesinde barındırması sebebiyle bölge olarak bünyesinde bulundurduğu farklı din ve kültürlerle sahip toplumların ilgili bilgi ve tecrübeleri, bölgede yetişen ilim adamlarına da tesir ederek rivâyetlerinde de varlığını hissettirmiş, daha sonra İsrâiliyyat olarak adlandırılacak bilgilerin külliyyatımıza girmesini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Vehb b. Münebbih başta olmak üzere birçok âlimin nakilleri Müslüman araştırmacılar ve oryantalistler tarafından tenkid edilerek rivâyetleri ihtiva ettiği bilgi bakımından araştırmalara tabi tutulmuştur.

⁶⁰ Bkz. Şekil 2.6.

⁶¹ Elnure Azizova, "Ubeyd b. Şeriyye", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2012), C. 42/15-16.

⁶² Ortakçı, "Câhiliyye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen", 212-215.

2.5. Vehb b. Münebbih'in Hayatı ve Nesebi

Tâbiûn dönemi önemli âlimlerinden ve hadis râvîlerinden olan Vehb b. Münebbih, Hz. Osmân'ın hilâfeti döneminde⁶³ San'a yakınlarında 34/654-55 yılında Zimâr'da doğmuştur.⁶⁴ Tam ismi *Vehb b. Münebbih Ebû Abdillâh b. Kâmil b. Sîc b. Zî*⁶⁵ *Kibâr el-Üsvâr*⁶⁶ *el-Ebnâvî*⁶⁷ *el-Yemânî ez-Zimârî*⁶⁸ *el-Fârisî*⁶⁹ *Enbârî*⁷⁰ *es-San'ânî*⁷¹ dir.⁷¹ Babası Horasan'ın Herat şehrinde ve Fars asıllıdır. İran kisrâsı tarafından Horasan'dan sürgüne gönderilenlerden veya Habeşliler'e karşı Yemenliler'e yardım

⁶³ Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyer-u Âlâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Hüseyin el-Esed, (Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405), IV, 544; Nihâl Halîl eş-Şerâbî ve Suhayb Hâzîm el-Gazenferî, "Min Hılâli Kitâbi'l-Meârif li-İbn Kuteybe" *Mecelletü Külliyyeti'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye*, C. 4, S. 163-207 (1341/2010).

⁶⁴ Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, (Lübnan: Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 1963/1382), IV, 352-353.

⁶⁵ Zî: Yemen'de şeref sahibi kimselere verilen bir unvandır. Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁶⁶ A.g.e., IV, 544.

⁶⁷ Ebnânın tarifi için bkz. Bu Tez, 29.

⁶⁸ Zimâr: San'a'dan iki konak uzaklıkta bir şehrin adıdır. Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed, *ed-Devletü'l-Ümeviyye Avâmilü'l-İzdihâr ve Tedâiyatü'l-İnhiyâr*, (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2006/1427), IV, 28.

⁶⁹ Fârisî: Kisrâ tarafından Yemen'e gönderilen askerlerin orada evlenip aile olması sonrası nesle verilen neseb adıdır. İbnü'l-İmâd Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [t.y.]), I, 150.

⁷⁰ Enbâr: Fars bölgesine ait bir yer adıdır. Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el-Buhârî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullâh Leysî, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1987/1407), II, 760.

⁷¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 544; Muhammed Halîl, *Mevsûâtü Akvâli'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî Ricâli'l-Hadîs*, cem', tertîb Ebû'l-Meâtî Nûrî, Ahmed Abdürrezzâk İd, Mahmûd Muhammed Halîl, (Beyrut: Âlemül-Kütüb, 1997/1417), IX, 207-209; Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâleddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1983/1403), IX, 394; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, (Haydarâbâd: Matbaatü Meclis-i Dâiretü'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1911/1329), VIII, 428.

etmeleri için Yemen'e yollanan ve oraya yerleşen askerlerin çocuklarından olduğu rivâyet edilmektedir. Vehb'in babası Horasanlı olmasına rağmen annesi Himyerli'dir. Babası, Hz. Peygamber zamanında müslüman olmuş ve Muâz b. Cebel'den (ö. 17/638) nakilde bulunmuştur.⁷² Babasından da Abdullâh b. Selâm (ö. 43/663-64) ve Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652-53) gibi âlimer naklinde bulunmuşlardır.⁷³

Vehb'in; Hemmâm, Ma'kîl, Abdullâh, Mesleme (veya Ömer) ve Gaylân adında beş erkek kardeşi vardır.⁷⁴ Sem'ânî, aslında O'nun Hemmâm, Gaylân, Akîl ve Ma'kîl ile birlikte beş kardeş olduğunu söylemiştir.⁷⁵ Bunlar içerisinde Gaylân, Ali b. Medînî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlere hadis rivâyet eden Gavs b. Câbir'in dedesidir.⁷⁶ Ahmed b. Hanbel'den nakille oğlu Abdullâh, Vehb b. Münebbih'in kardeşler arasında en büyük olanı ve en küçük olanının da Gaylân olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu tespitin vefat tarihi esas alınarak ortaya konduğu ve aslında Hemmâm'ın Vehb'den büyük olduğu savunulmaktadır.⁷⁷ Vehb'in, Abdullâh ve Abdurrahmân adında iki oğlu ve sekiz kızı vardır.⁷⁸

Vehb b. Münebbih; Ömer b. Abdilazîz döneminde, Yemen valisi olan Urve b. Muhammed b. Atıyye tarafından San'a kadısı olarak tayin edilmiştir.⁷⁹ Bir defasında Ömer b. Abdilazîz'e Beytûlmâl'den dînârlar kaybettiği ile ilgili bir mektup yazdığında Ömer b. Abdilazîz O'na: *'Ben senin dinine ve emanetine ithamda*

⁷² Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Tezkiretü'l-Huffâz, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956/1375), I, 77; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, Muhtasarü Târîhi Dımaşk li-İbn Asâkir, thk. Riyaz Abdülhamid Murâd, (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1984/1404), XXVI, 386. Rivâyet için bkz. Bu Tez, 212, 255.

⁷³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁷⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 11-12.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl, thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988/1408), II, 396.

⁷⁷ Erdim, "Hemmâm b. Münebbih ve Rivâyetlerinin Değeri", 21-22.

⁷⁸ Muhammed Halîl, *Mevsûât*, IX, 208.

⁷⁹ A.g.e., *Mevsûât*, IX, 208.

*bulunacak değilim. Fakat altınları kaybetmeden dolayı seni itham eder ve kusurlu bulurum. Ancak ben Müslümanların malları hususunda tartışırım. Sadece onların elinde olanı dikkatli harcarım. Sen onlara elinde olanı taksim et yeterlidir!*⁸⁰ diye karşılık vermiştir. Halifeyle yaşanan bu diyalog, Vehb'e verilen kadılık görevinin yanı sıra devletin muhtelif işlerinde âlim zâtlara görevler verilebildiğini ve eğer bir zaaf olursa da onlara uyarıların yapılabildiğini açıkça göstermesi bakımından önemli bir misaldir.

Geçmiş kültürlere ve dinlere ait birçok kitabı okuduğu ve kırk sene boyunca sabah namazı ile yatsı namazını aynı abdest ile kıldığı rivâyet edilen⁸¹ Vehb b. Münebbih, seksen yıl kadar yaşamış⁸² ve Onunla ilgili olarak Abdürrezzâk, Babasının Vehb b. Münebbih ve Muğîre b. Hakîm'i gördüğünü ve her ikisinin de ihtiyarlamış olmalarına rağmen değişmediklerini anlattığını bildirmiştir.⁸³ Yine naklettiği rivâyetler ve zatıyla ilgili nakiller incelendiğinde hikmet, zühd, ahlak ve takvâyâ dair konuların sayıca çok olduğu, bu rivâyetler itibarıyla da zâhidâne ve sade bir hayat sürdüğü anlaşılan Vehb, aynı zamanda rüyaya da itibar eden biridir.⁸⁴

O'nunla ilgili nakledilen bilgiler ilk zamanlarda Kaderiyye mezhebini benimsediğini ifade ediyorsa da Vehb, daha sonra bundan pişman olmuş ve bu görüşünden vazgeçmiştir.⁸⁵ Hatta yaşadığı dönem içerisinde bu görüşü savunanlar ile mücadele etmiş ve onlara nasihatlerde bulunmuştur. Kendisine izafe edilen '*Munâsahat*' adlı eserle birlikte nakilleri arasında yer alan Zû-Havlân ile olan diyalogu ve bu görüş sahiplerine olan tenkitleri, konuyla ilgili önemli bir örnektir.⁸⁶

⁸⁰ Ebû Sa'd, Mansûr b. el-Hüseyn Abi, Nesrû'd-Dürr, thk. Osman Bu Ganîmî, (Tunus: ed-Dârü't-Tûnisiyye, 1983/1404), II, 41.

⁸¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 11-12.

⁸² İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Muhmamed el-İsfahânî, Ricâlû Sahîhi Müslim, thk. Abdullâh Leysî, (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1987/1407), II, 305.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 160.

⁸⁴ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 372.

⁸⁵ A.g.e., 373.

⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, IV, 553-555.

Ömer b. Abdilazîz'in Yemen valisi Urve b. Muhammed b. Atıyye döneminde San'a kadılığı yapan Vehb, hayatının son yıllarında Vali Yûsuf b. Ömer es-Sekafî⁸⁷ tarafından hapsedilmiş ve işkenceye mâruz bırakılmıştır. Bu işkenceler sonrası öldüğü de nakledilmektedir. Ancak O'nun hangi sebeple hapsolunduğu hakkında bir bilgi yoktur.⁸⁸ Sahip olduğu itikâdî görüşlerin ve Kaderiyye ile ilgili yapmış olduğu mücadelenin buna sebep olduğu bir ihtimaldir. O'nun dövülmesiyle ilgili olarak Yûsuf b. Ömer Irak'a geldiğinde, Ebû Sayd(â) Sâlih b. Turayf, vali hakkında '*Bu adam Vehb'i öldürene kadar dövmüştür.*' diyerek gözyaşları dökmüştür. Yûsuf b. Ömer, önce Yemen valiliği yapmış ve daha sonra halife Hişâm tarafından yine vali olarak Irak'a nakletmiştir. Bu kimse zorba, inatçı ve ancak heybetli bir idareciydi. Sofrası Irak'taydı. Her gün beş yüz sofraya kurduruyordu. Sofralarından halkı uzak tutar ve akrabalarına daha kaliteli yiyecekler yedirirdi. Irak'ta görevliken azledildi ve daha sonra boynu vurularak öldürüldü.⁸⁹

Zâhidâne bir hayat yaşamış olan Vehb b. Münebbih'in yukarıda da ifade ettiğimiz üzere gördüğü işkenceler yüzünden öldüğü ifade edilmektedir. O, hapiste üç yıl tutulmuş ve bu tutukluluk zamanlarında kendisini rahatlatmak için üç gün boyunca ara vermeden oruç tutmuş ve kendisine bunun sebebi sorulduğunda da bu orucu kendisini öldürmek isteyenlerden korktuğu için tutmadığını, aksine nefesine dönmek ve muhasebe etmek için tuttuğunu söylemiştir.⁹⁰

⁸⁷ Yûsuf b. Amr es-Sekafî, Onuncu Emevî Halîfesi olan Hişâm b. Abdilmelik'in (ö. 125/743) Irak ve Horasan emirliklerini yapmıştır. Daha sonra Velid b. Zeyd Onu tekrar görevlendirdi. O gözü pek, güçlü, heybetli, gaddar, baskıcı ve zalim bir kimseydi. 106 senesinde Yemen'e vali oldu. Onun Vehb b. Münebbih'i ölünceye kadar dövdüğünü Ebû's-Saydâ' nakletmiştir; Bkz. İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih, Târîhü's-Sikât, thk. Abdülmü'ti Emîn Kal'acî, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984/1405), I, 407.

⁸⁸ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 373; Şerâbî ve Gazenferî, "Min Hılâli Kitâbi'l-Meârif li-İbn Kuteybe", C. 4, 163-207.

⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 556.

⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; Temîmî, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî el-Mağribî Ebû'l-Arab, el-Mihan, thk. Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, (Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988/1408), I, 323.

Vefat tarihi hakkında ihtilaf olan Vehb, kabul edilen görüşe göre Muharrem 114'te (Mart 732) San'a'da vefat etmiştir. O'nun vefat ettiği tarih olarak da h. 110 (728), h. 113 (731) ve h. 116 (734) yılları zikredilmektedir.⁹¹ Bu görüşlerden en makbul olanı Onun h. 114 yılında vefat ettiği üzeredir. Yine Onun vefatıyla alakalı olarak Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, h. 114;⁹² Halîfe b. Hayyât, h. 111;⁹³ Vâkıdî, h. 110 San'a'da; Amr b. Ubeyd-Fellâh b. Atâ'dan nakille h. 113 yılının Zilhicce ayında; Abdüssamed b. Ma'kıl ve diğer âlimler O'nun h. 114;⁹⁴ Muhammed b. Amr ve Abdülmün'im b. İdrîs, Vehb b. Münebbih'in San'a'da Hişâm b. Abdilmelik'in hilâfetinin başlarında h. 110 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir.⁹⁵ Yine Vâkıdî, Ebû Ubeyd ve Abdülmün'im b. İdrîs; Vehb b. Münebbih'in h. 110; Abdürrezzâk'ın babası, Abdüssamed b. Ma'kıl ve Muâviye b. Sâlih de h. 114 senesinde vefat ettiğini nakletmişlerdir. Sadece Abdüssamed Muharrem ayında vefat ettiğini ilave etmiştir.⁹⁶ Muhammed b. Vehb Ebû Yûsuf, Vehb b. Münebbih vefat ettiğinde kendisinin çocuk olduğunu, cenazesine şahitlik ettiğini, cenazede çok büyük bir kalabalığın bulunduğunu ve izdihamın olduğunu söylemiştir. Hatta bu kalabalığı dağıtmak için insanların kamçılandığından bahsetmiştir.⁹⁷

Daha önce de belirttiğimiz üzere Vehb b. Münebbih bir vali tarafından öldürülene kadar dövülmüş veya bu dövülmenin ardından vefat etmiştir. Her ne kadar hangi

⁹¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 11-12; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, II, 760; Dulâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, vadaa havaşiye Zekerıyyâ Umeyrat; vadaa fehârese Ahmed Şemseddin, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999/1420), II, 677.

⁹² Ebû Zür'a, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî, *Târîhu Ebî Zür'a ed-Dımaşkî*, thk. Halîl el-Mansûr, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996/1417), I, 24.

⁹³ Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî, *Târîhu Halîfe b. Hayyât el-Asferî Rivâyetü Bâkî b. Hâlid*, thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1993/1414), 340.

⁹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 543.

⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, IV, 556-557.

⁹⁷ Muhammed Halîl, *Mevsûât*, III, 324-325; Hâlid er-Rabât ve Seyyîd İzzet İd, *el-Câmi' li-Ulûmi'l-İmâm Ahmed*, (Mısır: Feyyum, Dârü'l-Felâh, 2009/1430), XIX, 439. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 160.

sebeple dövüldüğü ve neticesinde öldüğü tam olarak bilinmese de dönem içerisindeki bazı tartışmalı konularla ilgili kabul ettiği ve savunduğu fikir, belki de bu dövülmenin sebebi ve neticede ölmesine de sebep olmuştur. Çünkü ilk olarak kaderiyyeye müntesip olduğu bilinen Vehb b. Münebbih daha sonraları bu görüşü terk eden ve kaderiyyenin yanlışlarını ortaya koyan bir kimse olmuştur. Buradan hareketle bakıldığında Onun tâbiûn döneminde yaşamış olması sebebiyle dönemin siyasi ve itikâdî olaylarının ne olduğunun bilinmesi önem taşımaktadır. Bu olayları kısacaca şöylece özetleyebiliriz:

Hâricilik: Cemel ve Sıffin savaşları ve sonucunda ortaya çıkmış ve ameli îmandan bir cüz olarak kabul ederek bu olaylara katılanları tekfir etmişlerdir.⁹⁸

Mürchie: Hicri altmışlı yıllarda ortaya çıkmış ve itaatin küfre faydasının olmadığı gibi günahın da îmana zarar vermeyeceğini iddia etmişlerdir. Yani amelin, îmanın bir cüz'ü olmadığını söyleyerek büyük günah işleyenin durumunu kıyamet gününe tehir etmişlerdir.⁹⁹

Kaderiyye: Yine Cemel ve Sıffin savaşları sonrasında ortaya çıkmış ve kaderi reddederek kulun kendi fiilini yarattığını iddia etmişlerdir. Hayrın ve şerrin de kadere izafe edilmesini kabul etmemişlerdir.¹⁰⁰

Cehmiyye: Kulun iradesi ve Allah'ın c.c. sıfatları nefyedilmiş ve Kur'ân'ın mahlûk olduğu kabul edilmiştir. Aynı zamanda onlar Allah'ın c.c. cennette görülmeyeceğini ve cennet ile cehennem ebedi olmadığını savunmuşlardır.¹⁰¹

Şia: Bazı âlimler göre Hz. Osman'ın şehadetinden sonra, bazılarına göre Hz. Ali'nin katlinden ve bazılarına göre de Kerbelâ olayından sonra ortaya çıkmış olan bir gruptur. Hilâfet ve imâmetin nas olarak da vasiyet olarak da Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ve bu sebeple de sahâbenin büyük bir kısmın küfürde olduğunu savunmuşlardır.¹⁰²

⁹⁸ Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, Kitâbü'l-Milel ve'n-Nihal, thk. Muhammed Seyyid Kilani, (Dâru'l-Ma'rife: Beyrut, 1975/1395), I, 113; Ethem Ruhi Fıglalı, "Hâriciler", *DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1997), C. 16/169.

⁹⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 138.

¹⁰⁰ A.g.e., I, 140.

¹⁰¹ A.g.e., I, 85.

¹⁰² A.g.e., I, 150.

Bu fırkalara mensup bazı kimseler kendi görüşlerini üstün kılmak ve ihtilaflı konularda kendi görüşlerine destek olması için Hz. Peygamber adına yalan uydurmaktan çekinmemişler ve bu fikirlerini her şeye rağmen savunmuşlardır. Vehb b. Münebbih gibi birçok âlim bu fırkalara mensup kimseleri uyarmak üzere nasihatlerde bulunmuş ve ilgili konularda gerekli izahları yapmaktan kaçınmamışlardır.¹⁰³ Ulemanın bu tavrı bazen onlara sıkıntılı zamanlar yaşatmış ve birçoğu hapsedilmiş veya yurtlarından kovulmuşlardır. Vehb de işkence görmüş bu kimselerden biri olmakla İslâm âlimlerine yapılan olumsuz müdahalelerin bir örneğidir.

Yukarıda özet bir şekilde şahsını ve hayatını aktarmaya çalıştığımız Vehb b. Münebbih'in ilmi hayatı hakkında bilgi vermeye geçebiliriz.

2.6. Vehb b. Münebbih'in İlmî Hayatı

Vehb b. Münebbih'in ismi, nesebi, doğumu ve vefatı hakkında kısaca bilgi verdikten sonra bu başlık altında O'nun ilmi, rivâyet aldığı hocaları ve kendisinden rivâyet nakleden talebeleri hakkında bilgi vereceğiz.

Vehb b. Münebbih Yemen'de doğmuş ve bu bölge dışında ikamet ettiği bir yer olmamıştır. Vehb her ne kadar Yemen'de dünyaya gelmiş ve yaşamış olsa da baba yurdu olan Herat'la ilişkisini de kesmemiştir.¹⁰⁴ Daima oradaki gelişmeleri takip etmiş ve zaman zaman Herat'a ziyaretlerde bulunmuştur. O'nun Yemen'de doğmuş olması ve bu bölgeden çok fazla ayrılmaması Yunan, Süryânî, İbrânî ve Himyer dillerini öğrenmesinde etkili olmuştur. Yine O'un Hz. Peygamber'in s.a. hayatını öğrenme merakı ve birçok âlim tarafından ziyaret edilen biri olması ilminin gelişmesine tesir etmiştir.¹⁰⁵ Aynı zamanda kardeşi Hemmâm'dan gitmiş olduğu bölgelerden kitaplar

¹⁰³ Vehb b. Münebbih, *Munâsahat*, bkz. bu tez, 126.

¹⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹⁰⁵ Şerâbî ve Gazenferî, "Min Hılâli Kitâbi'l-Meârif li-İbn Kuteybe", C. 4, 163-207; Nüveyhiz, Âdil, Mu'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hâzır, (Beyrût: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekafîyye, 1986/1406), II, 721. Taberî, Ebû Câfer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, Târihü't-Taberî, Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987/1407), XI, 640; Ebû Câfer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî,

getirmesini istemesi ilme olan iştiyakını da açıkça ortaya koymaktadır. Yaşadığı bölgede Yahudi sayısının çok olması, Yahudi kaynaklı rivayetleri çok iyi bilmesine katkı sağlamıştır. Rivâyetlerindeki bu yoğunluk ve önceki milletlere ait bilgisinin fazlalığı akla, onun Yahudi asıllı olduğunu getirmiştir. Ancak O’nun Yahudi olduğu hakkında İslâm âlimleri tarafından açık bir beyan ifade bulunmamaktadır.

İsrâiliyyât ile ilgili rivâyetler incelendiğinde daha çok bu nakillerin Ka’bu’l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve Abdullâh b. Selâm tarafından yapıldığını veya bu nakillerin onlara izafe edildiğini görmekteyiz. Onlar bu bilgilere Müslüman olmadan önceki kimliklerinin veya yetiştiklerin ortamın bir tesiri olarak okudukları kitapların etkisiyle sahip olmuş, Müslüman olduktan sonra da bu bilgileri unutmayarak yeri geldiğinde ya kendilerine sorulan bir sorunun cevabı veya ihtilaflı bir meselenin anlaşılabilmesi için nakillerde bulunmuşlardır.

Vehb b. Münebbih özelinde önceki milletler ile ilgili nakillerini incelediğimizde ise bu rivâyetlerin birkaç tanesi dışında Hz. Peygamber s.a. (merfû‘) ve Sahâbeye de (mevkûf) izafe edilmediğini görmekteyiz. Yani nakledilen bu bilgilerin bilgi değeri olmasına rağmen hadis olarak nakledilmediğı de açıktır. Ancak önceki milletlerden olan bu nakillerle Hz. Peygamber ve Sahâbeden nakilleri mukayese edildiğinde özellikle İsrâilî rivâyetlerin çoğunlukta olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır.¹⁰⁶ Yani Hz. Peygamber’e isnâd edilen rivâyetinin az olmasına rağmen rivâyetlerinin daha çok İsrâilîyât hakkında ve Ehl-i Kitâb’ın birtakım sayfalarından nakille aktarılmış olduğunu görmekteyiz.¹⁰⁷

Vehb’in tüm rivâyetleri incelendiğinde rivâyetlerinin muhteva olarak daha çok zühd, takvâ, ahlak ve amelerin faziletleriyle ilgili rivâyetler olduğu görölmektedir. İsrâilî olarak naklettiğı rivâyetlerinin de ana konusunu bu dört husus oluşturmaktadır. İslâm âlimleri tarafından bu tür rivâyetler nakledilirken Hz. Peygamber’in s.a.; “Benim

Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, çev. Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir (Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1991).

¹⁰⁶ Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, el-İsrâiliyyât ve’l-Mevzûât fî Kütübi’t-Tefsîr, (Kâhire: Mektebetü’s-Sünne, 1987/1407), I, 120.

¹⁰⁷ Zehebî, Siyer, IV, 544; Rivâyetlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Bu Tez, ikinci ve dördüncü bölüm.

tarafımdan bir âyet bile olsa insanlara ulaştırınız. İsrâiloğullarından da haber verebilirsiniz. Bunda bir sakınca yoktur. Kim bile bile bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın."¹⁰⁸ hadisi delil gösterilerek nakledilmesinde sakınca görülmemektedir. Aynı zamanda bu hadis bize, bir rivâyetin Hz. Peygamber'e s.a. izafe edilmesiyle, bilgi değeri taşımasının aynı kategoride değerlendirilmemesi gerektiğini de işaret etmektedir. Ancak İsrâiliyyâta dair nakledilen bilgilerin değerlendirmesi yapılırken başta Kur'ân-ı Kerîm ve Sahih Sünnet'in esas alınması ve bu bağlamda tenkit ve tetkik edilmesine ihtiyaç vardır. Çünkü İsrâiliyattan nakledildiği ifade edilen rivâyetler içerisinde sahih olan bilginin yanı sıra sahih olmayan bilgilerin de yer aldığı göz ardı edilmemelidir. Bu rivâyetler dışında üzerinde sükût edilmesi gereken konular da olmakla birlikte önemli olan bilginin mevsukiyetidir ki bu sebeple bu tür rivâyetlerin hadis usûlü kâideleri çerçevesinde değerlendirilmesi ve daha sonra üzerinde incelemelerin yapılması gerekmektedir.¹⁰⁹ Benî İsrâîl'e ait olarak nakledilen bilgilerin tamamının uydurma veya yanlış olduğunu iddia etmek usulen doğru bir yaklaşım olmadığı gibi Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan âyetlerle birlikte Hz. Peygamber'den nakledilen sahih hadislerde, sahâbe ve tâbiûnun nakillerinde bu tür rivâyetlerin olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz.¹¹⁰ İlgili rivâyetlerin yanı sıra ehl-i kitaptan nakledilen bazı bilgilerle bazen mana olarak da örtüşen rivâyetlerde pek çoktur. Yani hem İsrâîlî olan ve hem de rivâyetlerde karşımıza çıkan, peygamberler ve kıssaları gibi bazen ta'n edilen haberler olsa da muvafık haberlere de rastlamaktayız.¹¹¹ Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da rivâyetler arasında yer alan İsrâîlî ve Hıristiyanlara ait nakillerin dönemin kültürüyle hem Yahudi ve hem de Hıristiyan kültürleri hakkında bilgiler vererek İslâm'dan önce var olan ve sonrasında da devam eden veya edebilecek hurafelerle yanlış uygulamaları tespit ederek göstermesi bakımından önem taşımasıdır.¹¹²

¹⁰⁸ Buhârî, "Enbiyâ", 50; Tirmizî, "İlim", 13; Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât*, I, 135.

¹⁰⁹ Burhâmî, Şeyh Yâsir b. Hüseyin, "Dürûsün li'-Şeyh Yâsir Burhâmî, Dürûs Savtiyye bi-Tefriğihâ Mevkî'i'-Şebeketi'l-İslâmiyye", XXXI, 24. <http://www.islamweb.net>

¹¹⁰ Mâide 5/48-49.

¹¹¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât*, I, 136.

¹¹² Konuyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler; Hıristiyan Kültürü ve Hadisler (Zühd Hadisleri-Literatürü Özelinde)*, İnsan Yayınları, 2017; İhsân

Vehb'in bu özelliği ve nakillerini esas alarak bazı batılı araştırmacılar, O'nun Güney Arabistan kültürüyle İsrâîlîyâtı bir araya getiren bir kimse olduğunu iddia ederek O'nu 'Güney Arabistan'ın Manetho'su'¹¹³ olarak adlandırmışlardır.¹¹⁴ Yani onlara göre O, İslâm geleneğinde kendisinden sonra gelenlere etki eden bir tarihçi kimliğini taşımaktadır. Yine batılı araştırmacılardan Josef Jacops ve Max Seligsohn yazdıkları makalede ölüm meleği ve tâbûtta bulunan sekine konularını örnek göstererek, O'nun anlatmış olduğu hikâyelerden hareketle Yahudi olduğunu iddia etmişler ve bu etkinin rivâyetlerine de tesir ettiğini söylemişlerdir.¹¹⁵ Bir başka iddia da, daha çok Hz. Âdem ile ilgili rivâyetleri esas alarak Tevrât ve Yahudi kıssaları anlatmış olmasından dolayı birçok rivâyeti Arapça teliflere dâhil edilmiş ve bu sebeple de kendisinden sonrakileri etkisi altına aldığıdır. O'nun Yunanca, İbrânîce, Süryânîce ve Himyerîce bilmesi ve zor metinleri okuyabilmesinin de bu etkiyi kuvvetli kıldığı ifade edilmektedir.¹¹⁶ Batılı araştırmacılar O'nun 'Allah Teâlâ tarafından gönderilen yetmiş iki kitap okudum.'¹¹⁷

Abbâs, "Melâmihu Yûnâniyye fî'l-Edebi'l-Arabî", (el-Müğessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neri, 1977), <http://www.alwarraq.com>

¹¹³ Manetho: Eski Mısır'da, M.Ö. 3. Asırda Ptolemaios Hanedanı döneminde yaşamış ve aslen Roma asıllı olduğu kabul edilen bir tarihçi olarak kabul edilmektedir. Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Manetho>; A. F. L. Beeston, T. M. Johnstone, R. B. Serjeant and G. R. Smith, "Arabic Literature To The End Of The Umayyad Period", (Cambridge: 1983), 385.

¹¹⁴ Josef van Ess, Theology and Society in the Second and Third Century of the Hijra: a History Religious in Early Islam, (Leiden: Brill, 2017), II, 788.

¹¹⁵ Jacops & Seligsohn, Joseph Jacops & Max Seligsohn, "Wahb Ibn Munabbih (Abu 'Abd Allah al-Sana'ani al-Dimari)", <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14748-wahb-ibn-munabbih-abu-abd-allah-al-sana-ani-al-dhimari>, V:12 P:455-456. [07.04.2019]

¹¹⁶ Ali, Cevad, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, C. 1 (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1980/1400), 84. İlgili rivâyet için bkz. 'Üzerinde ibrânîce yazan bir taş Abdülmelik b. Mervân'ın Vehb b. Münebbih'e göndermesi' aynı zamanda tezde konu başlığıdır.

¹¹⁷ Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Bağdâdî Rûmî, Mu'cemü'l-Üdebâ, (Beyrût: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, [t.y.]), I, 486.

Ve ‘*Otuz peygambere indirilen otuz kitabı okuduğunu ifade etmiştir.*’¹¹⁸ sözünü iddialarını kuvvetlendirmek için delil olarak kullanmışlardır. Yapmış olduğu nakillerden hareketle Vehb’in ilk olarak peygamberler tarihi hakkında kronolojik olarak sıralama yaptığını ve Yahudi kaynaklarından istifade ederek de telifte bulunduğu kabul edilmektedir.

Vehb b. Münebbih’in yetişmiş olduğu bölge ve bölgeye hâkim olan ve daha sonra da varlığını devam ettiren Yahudilik etkisi, rivâyetlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Bu etki çalışmamızın rivâyet değerlendirmeleriyle ilgili olan dördüncü bölümde geniş olarak izah edilecektir. Konuyu burada bitirdikten sonra hadis nakil ilminde önemli yeri olan hoca-talebe ilişkisinden hareketle önce Vehb’in rivâyet aldığı kimseleri yani hocalarını, sonra da rivâyetlerini kendisinden nakleden kimseler yani talebeleri hakkında bilgi verebiliriz.

2.7. Vehb b. Münebbih’in Rivâyet Aldığı Kimseler/Hocaları

Vehb b. Münebbih’in şahsı ve ilmi hayatı hakkında bilgi verdikten sonra kaynaklarımızda yer alan nakillerinden hareketle tespit ettiğimiz rivâyetleri esas alarak hadis ve ilim aldığı kimselerin sahâbeden yirmi ve tâbiûndan da on altı kişi olduğunu görmekteyiz. Bir de kendisinin Hz. Peygamber’e izafe ederek naklettiği ‘*maktû*’ veya ‘*hükmen merfû*’ olarak adlandırabileceğimiz nakilleri de ilave edersek 107 rivâyetin ‘*merfû*’ olduğunu ifade edebiliriz. Rivâyetlerin hangi sened ve metinle nakledildiği bir sonraki bölümde zikredilecektir. Onun Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûndan yapmış olduğu nakiller esas alınarak hocalarıyla ilgili değerlendirme şu şekilde taksim edilebilir:

2.7.1. Sahâbeden Rivâyet Aldığı Kimseler/Hocaları

Bu başlık altında Vehb b. Münebbih’in rivâyet aldığı kimselerin (hocalarının) isimleri, vefat tarihleri esas alınarak sıralanacaktır. İlgili sıralama yapılırken hocalarından aldığı rivâyet sayıları da aktarılacaktır.

¹¹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

1. Muâz b. Cebel (ö. 17/638): Ebû Abdîrrahmân Muâz b. Cebel b. Amr el-Ensârî.¹¹⁹ Vehb'in Muâz b. Cebel'den nakille iki rivâyeti bulunmaktadır.¹²⁰
2. Hz. Ömer (ö. 23/644): Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ el-Kuraşî el-Adevî.¹²¹ Vehb'in, Hz. Ömer'den nakille Câbir b. Abdillâh'tan iki ve Hakem b. Mes'ûd'dan da bir rivâyeti bulunmaktadır.¹²²
3. Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654): Ebû'l-Velîd Ubâde b. es-Sâmit b. Kays el-Ensârî el-Hazrecî. Nakledilen rivâyetin râvisi Vehb b. Münebbih olamamakla birlikte rivâyet Vehb b. Münebbih ve Gaylân ile ilgili olarak Ubâde b. Sâmit tarafından nakledilmiştir.¹²³
4. Hz. Ali (ö. 40/661): Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kuraşî el-Hâşimî.¹²⁴ Vehb b. Münebbih'in biri Ebû Halîfe'den diğeri de İbn Abbâs ile birlikte olmak üzere Hz. Ali'den iki rivâyeti bulunmaktadır.¹²⁵

¹¹⁹ İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, Kitâbü's-Sikât, thk. Seyyîd Şerîfüddîn Ahmed, (Beyrût: Dâru'l-Fikir, 1975/1395), V, 465; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, [y.y., t.y.], (Kâhire: Matbaâtü's-Saâde, 1974/1394), IV, 80.

¹²⁰ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹²¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî, et-Târihü'l-Kebîr, (Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362), VI, 138.

¹²² Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Basrî, el-Bahrü'z-Zehhâr, Müsnedü'l-Bezzâr, thk. Âdil b. Sa'd, (Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009/1430), I, 351; İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹²³ Ukaylî, Ebû Câfer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd, ed-Du'afâü'l-Kebîr, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984/1404), IV, 204; İbn Sa'd, et-Tabakât, VI, 70; İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, et-Târihü'l-Kebîr, Târihi İbn Ebî Hayseme, thk. Salâh b. Fethi Helel, (Kahire: el-Farûku'l-Hadîse, 2004/1424), I, 318; Zehebî, Siyer, IV, 546; İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹²⁴ Zehebî, Siyer, VI, 259; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned 1/113.

¹²⁵ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

5. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 42/662-63): Ebû Mûsâ Abdullâh b. Kays b. Süleyym el-Eş‘arî.¹²⁶ Vehb’in Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den nakille bir rivâyeti bulunmaktadır. Bu rivâyet Vehb’e; Vâsîtî-İbn Kays-İbn Îsâ-İbn Râşid-İbn Nûsey tarîkıyla gelmektedir.¹²⁷
6. Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673): Ebû Muhammed Fedâle b. Ubeyd b. Nâfız (Nâkîd) el-Ensârî¹²⁸ Vehb’in Fedâle’den Ka‘b tarîkıyla bir rivâyeti bulunmaktadır.¹²⁹
7. Sevbân (ö. 54/674): Ebû Abdillâh (Ebû Abdirrahmân) Sevbân b. Bücdüd (Cahder) el-Hâşimî el-Himyerî.¹³⁰ Vehb’in Sevbân’dan Tâvûs tarîkıyla bir rivâyeti bulunmaktadır.¹³¹
8. Hz. Âişe (ö. 58/678): Ümmü’l-Mü’mînîn Âişe bint Ebî Bekr es-Siddîk el-Kureşîyye.¹³² Vehb’in sahâbeden birinin sorduğu soruya verilen cevapla Hz. Âişe’den nakille bir rivâyeti bulunmaktadır.¹³³

¹²⁶ Sa‘lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Nîsâbûrî, el-Keşf ve’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur‘ân-Tefsîrû’s-Sa‘lebi, thk. Ebû Abdillâh Seyyîd b. Kesrevî b. Hasan, (Beyrût: Dârü’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 2004/1425), IX, 334.

¹²⁷ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹²⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 81.

¹²⁹ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹³⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 72; Ebû’ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdillâh b. Muhammed b. Ca‘fer b. Hayyân Ensârî İsfahânî, Kitâbü’l-Emsâl fî’l-Hadîsi’n-Nebevi, thk. Abdülâlî Abdülhamid Hâmid, (Bombay: Dârü’s-Selefiyye, 1987/1408), I, 49.

¹³¹ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹³² Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh b. İshâk İsfahânî, el-Müsnedü’l-Müstahrec ala Sahîhi’l-İmâm Müslim, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl eş-Şâfiî, (Beyrut: Dârü’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 1996/1417), I, 346.

¹³³ İlgili rivâyetin sened atlası için bkz. Ek 3.

9. Ebû Hureyre (ö. 58/678): Ebû Hureyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî.¹³⁴ Vehb'in Ebû Hureyre'den on rivâyeti bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden biri Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde olmak üzere iki tanesi kardeşi Hemmâm'dan nakilledir.¹³⁵

10. Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680): Ebû Abdurrahmân Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevî el-Kuraşî.¹³⁶ Vehb'in kardeşi Hemmâm'dan nakille Muâviye'den üç ayrı tarîktan iki rivâyeti bulunmaktadır.¹³⁷

11. Nu'mân b. Beşîr (ö. 64/684): Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) en-Nu'mân b. Beşîr b. Sa'd el-Hazrecî.¹³⁸ Nu'mân b. Beşîr¹³⁹ b. Sa'd b. Sa'lebe b. Cellâs b. Zeyd b. Mâlik b. Sa'lebe Ebû Abdillâh el-Ensârî el-Medenî el-Hazrecî. Yahyâ b. Maîn, Vehb b. Münebbih'in Câbir ile karşılaşmadığını ancak en-Nu'mân b. Beşîr ile karşılaştığını söylemiştir. Vehb'in Nu'mân b. Beşîr'den bir rivâyeti bulunmaktadır.¹⁴⁰

12. Abdullâh b. Amr (ö. 65/684-85): Ebû Muhammed Abdullâh b. Amr b. el-Âs el-Kuraşî.¹⁴¹ Vehb'in Abdullâh b. Amr'dan bir rivâyeti bulunmaktadır.¹⁴²

¹³⁴ İbn Hacer, *Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, Tehzîbü't-Tehzîb*, (Tehzîbü't-Tehzîb, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1975/1395), XI, 167.

¹³⁵ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹³⁶ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VII, 326.

¹³⁷ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹³⁸ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266.

¹³⁹ İbn Mende, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed, *Fethu'l-Bâb fî'l-Künâ ve'l-Elkâb*, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî, (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1996/1417), I, 464.

¹⁴⁰ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹⁴¹ Ebû Dâvud, "Şehr-u Ramazân", 326-327; Zehebî, *Siyer*, III, 79.

¹⁴² İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

13. Câbir b. Semura es-Süvâî (66-73/685-692): İbn Cünâde, Ebû Hâlid, Âmirî. Annesi Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kızkardeşidir.¹⁴³ Vehb'in Câbir b. Semura'dan bir nakli bulunmaktadır.¹⁴⁴

14. Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-688): Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kuraşî.¹⁴⁵ Vehb'in İbn Abbâs'dan merfû' olarak yirmi üç ve toplamda otuz bir rivâyeti bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden bir tanesi Hz. Ali, iki tanesi de Câbir b. Abdillâh ile birlikte nakledilmiştir. Bir rivâyet Vehb'in babasından, bir rivâyet Tâvûs'tan ve bir rivâyet Hâlid el-Hizâ'-İkrime tarîkıyla nakledilmiştir.¹⁴⁶

15. Abdullâh b. Ömer (ö. 73/693): Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. Ömer b. el-Hattâb el-Kuraşî el-Adevî.¹⁴⁷ Vehb'in Abdullâh b. Ömer'den nakille bir rivâyeti bulunmaktadır.¹⁴⁸

16. Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî. Mizzî; Vehb'in O'ndan semâen nakilde bulunduğunu kabul etmiş ve İbn Hacer el-Askalânî'nin¹⁴⁹ buradaki semâ'dan kastının, Hemmâm b. Münebbih için geçerli olduğunu ifade etmiştir. Yahyâ b. Maîn'in de Câbir b. Abdillâh ile görüşmediğini ifade etmiştir.¹⁵⁰ Yahyâ b. Maîn, her ne kadar senedde yer alsada Vehb b. Münebbih'in Câbir ile karşılaşmadığını ancak en-Nu'mân b. Beşîr ile karşılaştığını söylemiştir.¹⁵¹ Vehb'in Câbir'den otuz rivâyeti bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden iki tanesi Câbir'in

¹⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 24; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 437; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 239.

¹⁴⁴ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹⁴⁵ A.g.e., XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

¹⁴⁶ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹⁴⁷ A.g.e., IX, 395; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167.

¹⁴⁸ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹⁴⁹ A.g.e., I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

¹⁵⁰ Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî b. Abdillâh, *Câmiü't-Tahsîl fî Ahkâmî'l-Merâsil*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1986/1406), I, 296.

¹⁵¹ Yahyâ ibn Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî, *Kitâbühü't-Târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1979/1399), III, 118.

Hız. Ömer ile ilgili naklidir. İbn Abbâs'la ilgili açıklamayı yaparken de ifade ettiğimiz üzere Câbir ve İbn Abbâs'tan nakille iki rivâyeti bulunmaktadır.¹⁵²

17. Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12): Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî.¹⁵³ Vehb'in Enes b. Mâlik'den nakille bir rivâyeti bulunmaktadır.¹⁵⁴

18. İyaz b. Himâr (ö.?): İyâz b. Himâr el-Mücâşî'î et-Temîmî.¹⁵⁵ Osmân-Katâde-Mutarrîf tarîkıyla Vehb'in Ondan bir rivâyeti bulunmaktadır.¹⁵⁶

19. Vehb'in sâhâbeden 'racûl' ifadesiyle 'mechûl sahâbi' olarak Hız. Peygamber'den s.a. naklettiği üç rivâyet bulunmaktadır.¹⁵⁷

20. Hız. Peygamber'den nakille Vehb'in 'hükmen merfû'' olarak da kabul edebileceğimiz on üç rivâyeti bulunmaktadır.¹⁵⁸

21. Vehb b. Münebbih'in bir tanesi Buhârî'de bâb başlığı olarak ve beş tanesi de Dârimî'de kendisinden nakledilmek üzere toplam altı adet nakli mevcuttur. Her ne kadar bu rivâyetler Hız. Peygamber'den nakledilmiş değilse de Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer alması bakımından önemlidir.¹⁵⁹

Vehb b. Münebbih'in rivâyet nakletmiş olduğu ve Kütüb-ü Tis 'a' da yer alan sahâbî râvî sayısı yirmi olarak tespit edilmiştir. İlgili sahâbeye dair rivâyet sayısıysa Hız. Peygamber'e izafe ederek nakledilen 'merfû' ve 'hükmen merfû' veya 'maktû'larla birlikte yüz beş rivâyetin olduğunu ifade edebiliriz. Bu rivâyetlerin dağılımı; *Merfû'* olarak nakledilen seksen üç, *hükmen merfû'* on beş, Buhârî'nin *Sahîh*'inde bâb başlığında bir, Müslim'in *Sahîh*'inde iki ve Dârimî'nin *Sünen*'inde dört adet Merfû' olarak nakil aldığı sahâbe isimleri vefat tarihleri sırasına göre şöyledir:

¹⁵² İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹⁵³ İbn Hacer, *Tehzîb*, C. XI, 167.

¹⁵⁴ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹⁵⁵ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VII, 19; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 565.

¹⁵⁶ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

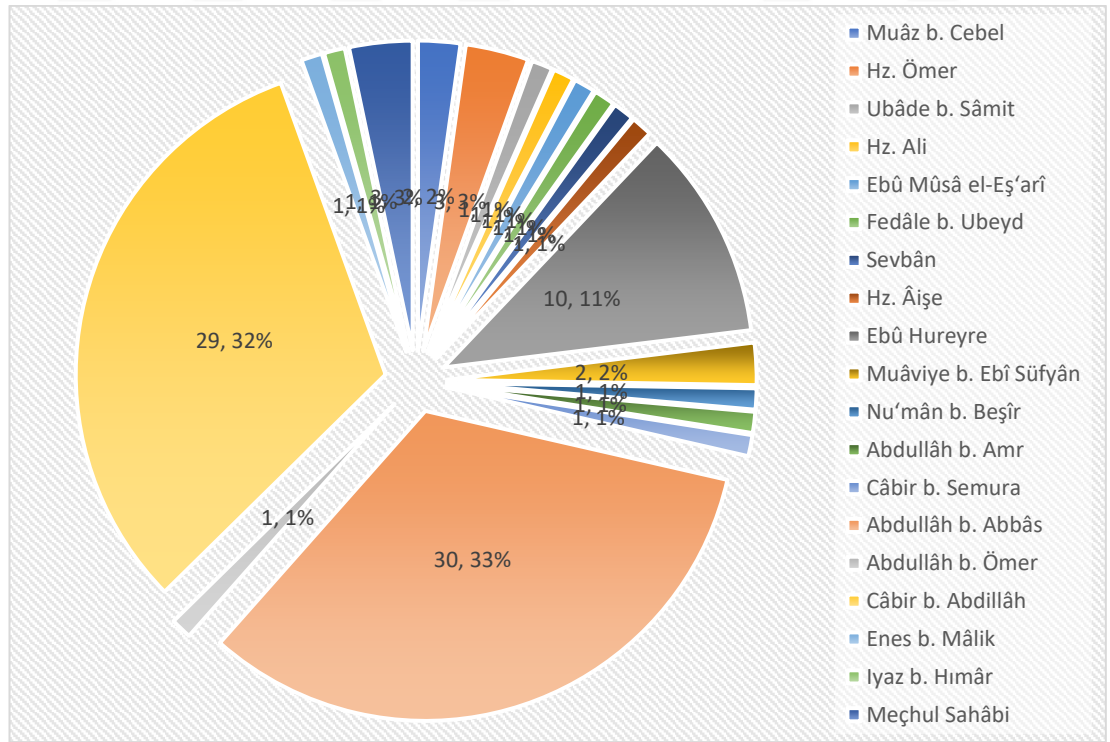
¹⁵⁷ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹⁵⁸ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹⁵⁹ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Hz. Ömer (ö. 23/644), Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), Hz. Ali (ö. 40/661), Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 42/662-63), Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673), Sevbân (ö. 54/674), Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680), Nu‘mân b. Beşîr (ö. 64/684), Abdullâh b. Amr (ö. 65/684-685), Câbir b. Semura es-Süvâî (66-73/685-692), Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-688), Abdullâh b. Ömer (ö. 73/693), Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), İyaz b. Hımâr (ö. ?), sâhâbeden ‘*racül*’ ifadesiyle ‘*mechûl sahâbi*’ olarak merfû‘ olarak üç râvî, Hz. Peygamber’den nakille ‘*hükmen merfû*’ olarak kendisine dair on üç rivâyet, yine Buhârî’nin bâb başlığında ismini zikrederek bir ve Dârimî’de de yine kendisinden nakille beş ve bir tane de merfû‘ nakli yer almaktadır. Sonuç olarak Vehb’in Kütüb-ü Tis‘a içerisinde rivâyetlerinin yer alması O’nun mevsûkiyyeti bakımından önem taşımaktadır. Aşağıda yer alan tabloda Vehb b. Münebbih’e ait olarak nakledilen rivâyetlerde yer alan sahâbeler ve rivâyet sayıları yer almaktadır. Tabloda yer alan doksan bir rivâyetin farklı sahâbeden nakille aktarılanlar da dâhil edildiğinde sahâbe rivâyet sayısı mükerrerlerle birlikte toplam elli dokuz tane olmaktadır.

Şekil 2.1: Sahâbe Râvîsine Göre Rivâyet Dağılım Grafiği¹⁶⁰

¹⁶⁰ **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

2.7.2. Tâbiûndan Rivâyet Aldığı Kimseler/Hocaları

1. Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53): Ebû İshâk Ka'b b. Mâtî' el-Himyerî el-Yemânî. Yahûdilere ait bilgileri yazmakla bilinmektedir. Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'de rivâyetleri yer almaktadır.¹⁶¹ Vehb'in Ka'b'tan nakille bir rivâyeti bulunmaktadır.
2. Şehr b. Havşeb (100-112/718-730): Ebû Saîd el-Eş'arî eş-Şâmî. Tâbiûn'un büyüklerindendir.¹⁶² Vehb'in O'ndan Hz. Peygamber'e izafeyle bir rivâyeti bulunmaktadır.¹⁶³
3. Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725): Ebû Abdîrrahmân Tâvûs b. Keysân el-Hemdânî el-Yemânî el-Havlânî el-Himyerî.¹⁶⁴ Tâvûs'tan naklettiği rivâyetler Enes b. Mâlik, Sevbân ve genel olarak da İbn Abbâs'tan nakilledir.¹⁶⁵ Vehb b. Münebbih'in Tâvûs'tan nakille sekiz rivâyeti bulunmaktadır.
4. Muhammed b. Ali b. Hüseyin (ö. 114/733): Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin ibni Fâtîma.¹⁶⁶ Ebû Câfer el-Bâkır. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî. Rivâyet aslında Vehb b. Münebbih'in torunu İdrîs'ten nakille ve Vehb'e isnâdendir. Vehb'e isnâdla bir rivâyeti bulunmaktadır.
5. Amr b. Şuayb (ö. 118/736): Ebû İbrâhîm (Ebû Abdillâh) Amr b. Şuayb b. Muhammed el-Kuraşî es-Sehmî. Nuaym b. Hammâd, Vehb b. Münebbih'in Amr b. Şuayb ile birlikte Âdem b. Mûsâ'nın kitaplarına sahip olduğunu nakletmiştir.¹⁶⁷ Vehb'in Amr b. Şuayb'dan nakille bir rivâyette bulunmuştur. İlgili rivâyet Abullâh b. Amr b. Âs rivâyetiyle aynıdır.

¹⁶¹ Zehebî, *Siyer*, III, 489.

¹⁶² Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 283; Zehebî, *Siyer*, V, 218.

¹⁶³ Zehebî, *Siyer*, III, 489.

¹⁶⁴ İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

¹⁶⁵ A.g.e., II, 266; İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, thk. Mahmûd İbrâhîm Zayed, (Haleb: Dârü'l-Va'y, 1976/1396), II, 157.

¹⁶⁶ Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî, eş-Şerî'a, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), II, 1039.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, III, 273.

6. Amr b. Dînâr (ö. 126/744): Ebû Muhammed Amr b. Dînâr el-Mekkî el-Cumahî Akranı ve aynı zamanda talebesidir.¹⁶⁸ Vehb'in Amr'dan nakille iki rivâyeti bulunmaktadır.

7. Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750): Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî.¹⁶⁹ Vehb b. Münebbih'in kardeşidir. Kendisinden rivâyette bulunmakla birlikte aynı zamanda Vehb b. Münebbih de Hemmâm'dan nakillerde bulunmuştur.¹⁷⁰ Yahyâ b. Maîn de her iki kardeşin de birbirinden nakilde bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹ Vehb'in Hemmâm'dan Hz. Peygamber'e izafeyle dört rivâyeti bulunmaktadır.

8. Hâlid b. Mihrân Ebü'l-Menâzil el-Basrî el-Hazzâ' (ö. 141/759): Ebü'l-Menâzil el-Basrî el-Hazzâ'.¹⁷² Vehb'in Hâlid b. Mihrân'dan bir rivâyeti bulunmaktadır.

9. Fennec el-Ensârî et-Temîmî el-Yemânî (ö.?): Sahâbeden olan Ya'lâ b. Ümeyye'den (ö. 60/679) nakilde bulunmuş ve Vehb b. Münebbih de O'ndan hadis nakletmiştir. O, her ne kadar Hz. Peygamber dönemine yetişmiş olsa da Hz. Peygamberi görmediği için muhadramûndandır ve Hz. Peygamber'den naklettiği rivâyet 'mürsel' kabul edilmiştir.¹⁷³ Vehb'in Fennec'den bir rivâyeti bulunmaktadır.

¹⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; Zehebî, *Siyer*, IV, 544; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 167; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

¹⁷⁰ A.g.e., IX, 307; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 67.

¹⁷¹ Yahyâ b. Maîn, *Kitâbühü't-Târîh*, III, 102.

¹⁷² Zehebî, *Siyer*, VI, 190.

¹⁷³ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed Kurtubî Nemerî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed Becâvî, (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1992/1412), III, 1267; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, (Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1943/1362), VII, 140. İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: Beyrut, 1952/1271), VII, 93; İbn Hacer, *Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, dirâse ve tahkik Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995/1415), V, 297; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, V, 300.

10. Ebû Halîfe et-Tâî el-Basrî (ö.?): İsmnin Abdullâh b. Ebî Meryem olduğu söylenmektedir. İbn Hibbân *es-Sikât*'ında onun künyesinin Ebû Halîfe olduğunu beyan etmiştir. Ali b. El-Medînî Onun '*mechûl*' olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁴ '*Makbûl ve üçüncü tabakadan*'dır. Vehb b. Münebbih ondan aktardığı rivâyetinde teferrüd etmiştir. '*Sika*' olduğuyla ilgili bir bilgi yoktur. Ancak Bezzâr onun '*cehâlet*'ine işaret etmiştir.¹⁷⁵ Vehb'in Ebû Halîfe'den bir rivâyeti bulunmaktadır.

11. Osmân el-Bürrî (ö. 161-170/778-787): Osmân b. Mıksem el-Bürrî. Ebû Seleme el-Kindî el-Basrî.¹⁷⁶ Tâbîündandır. Vehb'in Osmân el-Bürrî'den bir rivâyeti bulunmaktadır.

12. Osmân b. Yezdeveyh (Bi(e)zdeveyh/Merdeveyh/Merdûye) es-San'ânî (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Vehb b. Münbbih'in Ondan rivâyet aldığı nakledilmektedir.¹⁷⁷ Vehb'in Osmân b. Yezdeveyh'den bir rivâyeti bulunmaktadır.

13. Ebû Dâvud el-A'ver (ö.?): Aslen Ebû Hureyre'ye ait olan bir haberin Vehb tarafından Ebû Dâvud'a sorulduğunu işaret eden rivâyettir.¹⁷⁸ Vehb'in Ebû Dâvud el-A'ver'den bir rivâyeti bulunmaktadır.

14. Hâlid (ö. 172-179/789-796): Hâlid b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Yezîd Tahrân. Ebû'l-Heysem, Ebû Muhammed el-Müzenî. Onun hakkında Muhammed b. Sa'd ve

¹⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 306; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 26.

¹⁷⁵ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, i'dâd Muhammed Avvâme, (Haleb: Dârü'r-Reşid, 1988/1408), I, 637; Beşşâr Avvâd ve Şuayb el-Arnaût, Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb li'l-Hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997/1417), IV, 187.

¹⁷⁶ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhir ve'l-'Alâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003/1424), IV, 456.

¹⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VI, 256; İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh. *es-Sikât mimmen lem Yeka' fi'l-Kütübi's-Sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim el-Nu'mân, (San'â: Mektebetü İbn Abbâs, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve Tahkîki't-Türâs ve't-Terceme, 2011/1432), VII, 105.

¹⁷⁸ Abdullâh b. Mübârek, Ebû Abdirrahmân, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek*, thk. Subhi el-Bedrî es-Samerrâî, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1987/1407.

Ebû Zür'a 'sika', Ebû Hâtim 'sika-sahîhu'l-hadîs' ve Tirmizî de 'sika-hâfız' demiştir.¹⁷⁹ Vehb'in Hâlid'den iki rivâyeti bulunmaktadır.

15. Muhammed b. Abdilmelik el-Vâsîtî (ö.?): Ebû İsmâîl el-Kebîr. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.¹⁸⁰ Vehb'in Muhammed b. Abdilmelik'den bir rivâyeti bulunmaktadır.

16. el-Hakem b. Mes'ûd es-Sekafî (ö.?): el-Hakem b. Mes'ûd es-Sekafî.¹⁸¹ Aynı zamanda Vehb'den nakilde de bulunmuştur. Vehb'in el-Hakem b. Mes'ûd'dan bir rivâyeti bulunmaktadır.

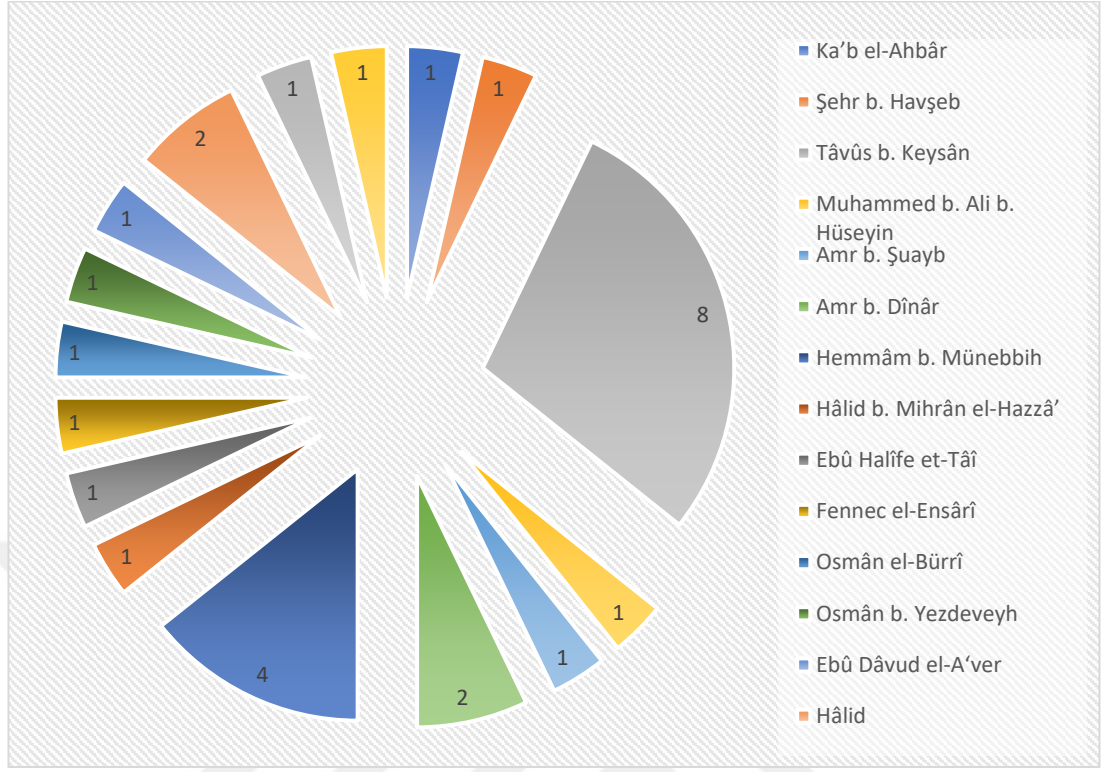
Görüldüğü üzere Vehb b. Münebbih, sahâbeden yirmi ve tâbiûndan da on altı kişiden yirmi sekiz rivâyet nakletmiştir. Kendisinden nakilde bulunan râvî sayısı ise aşağıda isimlerini ve cerh ta'dîl imamlarının değerlendirmelerini de göreceğimiz yüz seksen altı kişidir. Vehb b. Münebbih'in rivâyet aldığı tâbiûn râvîlerine göre rivâyetlerin sayısal dağılımı şu şekildedir:

¹⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 99.

¹⁸⁰ A.g.e., XXVI, 26.

¹⁸¹ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, I, 579; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, IV, 143; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 489.

Şekil 2.2: Tâbiûn Râvîsine Göre Rivâyet Dağılım Grafiği¹⁸²

2.8. Vehb b. Münebbih'ten Rivâyet Nakleden Kimseler/Talebeleri

Vehb'in rivâyetlerini aldığı hocaları yukarıda zikredildikten sonra bu başlık altında kendisinden rivâyet naklinde bulunan kimseleri isim ve cerh-ta'dîl durumlarına göre sıralayabiliriz.

1. Abdullâh b. Vehb b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'in oğludur.¹⁸³ 'Makbûl-altıncı tabakadan' ve 'sika'dır.¹⁸⁴ Ebû Dâvud O'nun hakkında 'ma'rûf' demiştir.¹⁸⁵

¹⁸² **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

¹⁸³ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, V, 218-360; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 194; VI, 74; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 328; Beşşâr ve Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, II, 285.

¹⁸⁵ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 524.

2. Abdurrahmân b. Vehb b. Münebbih (ö.?): Vehb b. Münebbih'in Abdullâh'tan küçük olan oğludur.¹⁸⁶ İbn Hibbân O'nu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.¹⁸⁷
3. Eyyûb b. Vehb b. Münebbih (ö.?): Ebû Bekir b. Ayyâş, O'nun Eyyûb adında bir oğlunun daha olduğunu ve diğer iki evladı kadar meşhur olmadığını ifade etmiştir.¹⁸⁸ İbn Hibbân O'nu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.¹⁸⁹
4. Abdüssamed b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö. 133/751): Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn O'nun '*sika*' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.¹⁹⁰
5. Abdullâh b. Münebbih b. Kâmil b. Sîc b. Sübhân (ö.?): Vehb b. Münebbih'in kardeşidir.¹⁹¹ İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiştir.¹⁹²
6. Gavs b. Câbir b. Gaylân b. Münebbih b. Kâmil b. Sîc b. Sübhân (ö.?): Künyesi Ebû Muhammed'dir. Hikmet ile ilgili rivâyetlerin naklinde onu görebiliriz. Yahyâ, O'nun hakkında '*lem yekûn bihî be's*' ifadesini kullanmış ve O'ndan hadis yazmadığını söylemiştir.¹⁹³
7. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'in yeğenidir. Amcasından rivâyetlerde bulunmuştur. İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında yer almaktadır ve

¹⁸⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; İbn Hacer, *Tehzîb*, 167-194; İbn Mencûye, *Ricâlû Sahîhi Müslim*, II, 305; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹⁸⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 83.

¹⁸⁸ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, I, 425; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IX, 236; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 492.

¹⁸⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 54.

¹⁹⁰ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, VI, 104; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IX, 682; *Mîzânü'l-İ'tidâl*, I, 169; İbn Hibban, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 134.

¹⁹¹ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, I, 45; VI, 143.

¹⁹² İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, V, 48.

¹⁹³ A.g.e., VII, 313; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 488; İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Târihu Esmâi'd-Du'afâ ve'l-Kezzâbîn*, thk. Abdürrahîm Muhammed Kaşgarî, (Medîne: 1989/1409), I, 133.

İclî O'nun 'sika' olduğunu söylemiştir.¹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, O'nun Yemen ehlinde ve 'sika' bir kimse olduğunu söylemiştir. Yahyâ b. Maîn de 'sika' dır demiştir.¹⁹⁵

8. Abdullâh b. Firâs es-San'ânî (ö. ?): Vehb b. Münebbih'in amcasının oğludur. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.¹⁹⁶

9. İdrîs İbn-i Binti Vehb b. Münebbih (ö.?): İdrîs b. Sinân Ebû İlyâs es-San'ânî, Vehb b. Münebbih'in kızının oğludur. Babası Abdülmün'im b. İdrîs'tir. Yahyâ onun hakkında 'rikâk ile ilgili hadisi yazılır' demiş ve İbn Hibbân da es-Sikât'ında zikretmiştir. Darekutnî O'nun 'metrûk', İbn Adî de 'zayıf' olduğunu söylerken İbn Maîn onun hakkında 'Rikâk bahsi'nde hadisinin yazılabileceğini söylemiştir.¹⁹⁷

10. İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): İbn Hibbân Onun, Babasının amcası olan Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu söylemiş¹⁹⁸ ve İclî de 'sika' dır demiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VII, 53, VIII, 236; Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, el-Mu'telif ve'l-Muhtelif, thk. Muvaffak İbn Abdülkadir, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1986/1406), II, 130; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 255; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 6; İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih, Ma'rifetü's-Sikât, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1985/1406), I, 202.

¹⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹⁹⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 104; VIII, 175; Muhammed Halîl, *Mevsûât*, XXXII, 266.

¹⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, IV, 544; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 302; *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 170; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986/1406), I, 93. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 298; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 77; İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, Hâdî'l-Ervâh ilâ Bilâdî'l-Efrâh, (Kâhire: Matbaatü'n-Nîl, [t.y.]), I, 268-270; Cürcânî, Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî el-Cürcânî İbn Adî, el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz, (Beyrût: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997/1418), II, 34; Makrizî, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadîr, Muhtasarü'l-Kâmil fî'd-Du'afâi ve İlelül-Hadîs li-İbn Adî, thk. Ebû Muâz Eymen b. Ârif Dımaşkî, (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1994/1415), I, 160.

¹⁹⁸ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, I, 309; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, VI, 6; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 146.

¹⁹⁹ İclî, *Târîhü's-Sikât*, I, 53.

11. Bekkâr b. Abdillâh b. Vehb el-Yemânî es-San'ânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'in torunudur.²⁰⁰ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn Onun 'sika' olduğunu kabul ederken²⁰¹ İbn Hibbân da *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir. Ebû Hâtim Onu 'tashîh' etmiştir.²⁰²

12. Simâk b. Fazl el-Havlânî (ö. 121-130/739-748): İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş ve Ebû Hâtim de Onu 'tashîh' etmiş ve 'Sika ve sadûk' demiştir. Nesâî de Onun 'sika' bir kimse olduğunu söylemiştir.²⁰³

13. Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): Yaklaşık olarak yüz yıl yaşamış olan Abdülmün'im, Vehb b. Münebbih'in kızından torunu İdrîs b. Sinân'ın oğludur. Vehb b. Münebbih'in kitabından peygamberler hakkında, Benî İsrâîl ile alakalı olayları ve Vehb'in hikmetli sözlerini naklederdi. O, Ma'mer b. Râşid ile Yemen'de karşılaşmış ve O'ndan nakilde bulunmuştur.²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, Onun Vehb b. Münebbih'in nakilleri üzere yalan söylediğini söylerken, Buhârî 'zâhibü'l-hadîs ve lâ yükteb hadîsühû', Nesâî, İbnü'l-Medînî ve Ebû Dâvud 'leyse bi-sika', Dârekutnî 'metrûk' ve Ebû Zür'a da 'vâhiyü'l-hadîs' diyerek cerh etmişlerdir.²⁰⁵ Bu açıklamalara ilave olarak

²⁰⁰ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, C. 2, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266.

²⁰¹ İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, thk. Subhî es-Sâmîrî, (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1984/1404), I, 48.

²⁰² Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, II, 121; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 107; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 254; Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, *Nuhabü'l-Efkâr fî Tenkîhi Mebâni'l-Ahbâr fî Şerhi Meâni'l-Âsâr*, thk. Ebû Temîm Yâsîr b. İbrâhîm, (Doha: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2008/1429), III, 167; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 66.

²⁰³ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, II, 121-331; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 107-426; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 254; Aynî, *Nuhabü'l-Efkâr*, III, 167; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 66; Zehebî, *Siyer*, V, 249; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 11-12; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 194; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1238.

²⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 257.

²⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, II, 154; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, III, 112; Nûrî, es-Seyyid Ebû'l-Meâtî, vd., *el-Câmi' fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl 'li-Akvâli'l-Buhârî*, Müslim, İclî, Ebî

Mizzî, Abdülmün'im b. İdrîs'in kıssa anlatmasıyla meşhur olduğunu ve kendisine itibar edilmeyeceği vurgulamış, İbnü'l-Medînî güvenilir olmadığını ve aldığı kitaplardan nakillerde bulunduğunu nakletmiştir. Sâcî de onun satın aldığı kitaplardan hadis naklettiğini ve aslında bu rivâyetlerinden bazısını da babasından duymadığını ifade etmiştir.²⁰⁶

14. Dâvud b. Kays es-San'ânî (ö.?): Hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Abdürrezzâk'ın O'ndan nakilde bulunduğu bilinmektedir.²⁰⁷

15. Mirdâs b. Mâfenne Ebû Ubeyde (ö.?): Hakkında çok fazla bilgi yoktur. Ancak Buhârî O'nu eserinde zikretmiş ve Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunduğunu aktarmıştır.²⁰⁸

16. Hemmâm b. Nâfi' Vâlidü Abdürrezzâk (ö.?): İbn Maîn Onun '*sika*' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Ukaylî, hadisleri hususunda '*gayr-i mahfûz*' olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁹

17. Rebî'a b. Ebî Abdîrrahmân Ferrûh (ö.?): Künyesi Ebû Eyyûb'dur. Daha çok Abudullâh b. Vehb b. Münebbih'ten nakilleri vardır. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Hâtim ve Nesâî '*sika*'dır demişlerdir.²¹⁰

Zür'a er-Râzî, Ebî Dâvud, Yâkûb el-Fesevî, Ebî Hâtim er-Râzî, Tirmizî, Ebî Zür'a ed-Dımeşkî, Nesâî, Bezzâr ve Dârekutnî', (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1992/1412), II, 143.

²⁰⁶ Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, el-Âsârü'l-Merfûa fî'l-Ahbârî'l-Mevzûa, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984/1404), I, 41.

²⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, IV, 544; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 342; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 167; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 288.

²⁰⁸ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, VII, 436.

²⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 544; *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 308; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 194; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 586.

²¹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, IV, 231; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 123; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 258; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266. İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305.

18. Abdullâh b. Tâvûs (ö. 132/750): Tâvûs b. Keysân'ın oğludur. Babasından rivâyette bulunmuştur.²¹¹ Ebû Hâtîm ve Nesâî İclî, Onun 'sika' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında onu zikretmiştir.²¹²

19. Atâ b. Müslim es-San'ânî (ö.?): Buhârî 'lâ 'arîfihû' derken Hatîb, Buhârî'nin Onu Atâ b. Müslim el-Haffâf ile karıştırdığını ve Ali b. el-Medînî'nin ondan nakilde bulunduğunu söylemiştir.²¹³ Naklinde bulunduğu Hz. Şuayb'ın a.s. sâlih bir kimse olduğunu söylediği ve Nebî olmadığı ile ilgili rivâyeti bâtil kabul edilmiş ve sanki O, Kur'ân'ı dinlememiş ve anlamamış gibi davranmakla tenkit edilmiştir.²¹⁴

20. Atâ b. es-Sâib (ö. 136/754): İbn Zeyd es-Sekafî Ebû Zeyd el-Kûfî. Ahmed b. Hanbel ve Buhârî Onun, ömrünün ilk yıllarında naklettiği rivâyetlerinin 'sahîh' olduğunu ancak son zamanlardaki rivâyetleri hakkında 'lem yekûn bi-şeyin' demiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel Onun 'sika' olduğunu da ifade etmiştir. Yahyâ b. Maîn de Onu 'lâ yuhtec bihî' diyerek cerh ederek rivâyetinin 'zayıf' olduğunu belirtmiş ve daha sonra da Onun 'sika' olduğunu söylemiştir.²¹⁵

21. Ömer b. Abdîrahmân b. Mihreb (ö.?): İbn Mihreb es-San'ânî. İbni'd-Dürrih (Dürriyye) olarak da bilinir. Yahyâ b. Maîn onun 'sika' olduğunu söylemiştir.²¹⁶

22. Avf b. Ebî Cemîle (ö. 146/763): Ebû Sehl el-'Arâbî el-Basrî el-Hicrî. Her ne kadar Arap nisbesi ile anılsa da aslen Arap değildir. Ancak bu nisbe ile meşhur olmuştur. Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel 'sika' derken Bündâr, Onun kâdirî ve râfîzi olduğunu da beyan ederek 'sika' demiştir. Nesâî de 'sika sebt' olarak ta'dîl etmiştir.²¹⁷

²¹¹ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, V, 123.

²¹² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 88; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 267.

²¹³ A.g.e., VII, 211.

²¹⁴ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 140.

²¹⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, III, 70; Yahyâ b. Maîn, *Kitâbühü't-Târîh*, III, 539; Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VI, 465; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 203; Zehebî, *Siyer*, VI, 110.

²¹⁶ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VI, 173; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 121; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 301.

²¹⁷ Zehebî, *Siyer*, VI, 383; Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VII, 58; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 147; VII, 15; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 166; Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât*, I, 134; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 11-12; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 437.

23. Ebû Mûsâ el-Yemânî (ö. 185/801): İsrâîl b. Mûsâ el-Basrî. Zehebî Onun Yemenli olup hakkında fazla bilgi olmadığı içim '*mechûl*' olduğunu vurgulamıştır.²¹⁸ Kendisinden Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Süfyân b. Uyeyne ve Süfyân es-Sevrî nakilde bulunmuştur. İshâk b. Mansûr, Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtîm Onun '*sika*' olduğunu söylemiştir. Yine Ebû Hâtîm Onu '*lâ-be'se bihî*' ve Nesâî de '*leyse bihî be's*' olarak nitelemiştir.²¹⁹
24. İmrân b. Hirbiz Ebû'l-Huzeyl (ö.?): İmrân b. Abdîrrahmân Mersed Ebû'l-Hüzeyl. Yahyâ b. Maîn Onun '*sika*' olduğunu söylemiştir.²²⁰
25. Âsım b. Racâ' b. Hayve el-Kindî (ö.?): Yahyâ b. Maîn Onun hakkında '*es-suveylih*', Ebû Zûr'a '*lâ be'se bihî*' demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ın da onun Şâm ehlinden olduğunu ve babası ile birlikte bu bölgeden rivâyette bulunduğunu da ifade ederek zikretmiştir. Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce de Ondan rivâyet nakletmiştir.²²¹
26. İbrâhîm b. Müslim el-Ahvel (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunmuş Yemen ehli muhaddislerdendir.²²²
27. İsmâîl b. Dahhâk b. Fîrûz ed-Deylemî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunmuş Yemen ehli muhaddislerdendir.²²³
28. İsmâîl b. Şerûs es-San'ânî (ö.?): Ebû'l-Mikdâm es-San'ânî. Ma'mer Onun hakkında '*yüsebbicü'l-hadîs*' demiştir. İbn Adî, Buhârî ve Ma'mer '*yeda'u'l-hadîs*'

²¹⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 552.

²¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 514.

²²⁰ A.g.e., XXXI, 142; Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, VII, 421; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 301.

²²¹ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, VI, 488; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 342; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 259; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIII, 483.

²²² Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, I, 326; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 245; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Müttefik ve'l-Müfterik*, thk. Muhammed Sadık Aydın Hamîdî, (Dimaşk: Dârü'l-Kâdirî, 1997/1417), II, 32.

²²³ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, I, 361; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 385.

demişlerdir.²²⁴ Ali b. el-Medîni ise Onun ‘sika’ olduğunu nakletmiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında zikretmiştir.²²⁵

29. Eşras b. Ebi’l-Eşras (ö.?): Vehb b. Münebbih’in derslerine katılmış ve San’â’dayken O’ndan güzel sözler ezberlemiştir. İbn Hibbân Onun Basra ehlinde bulunduğunu *es-Sikât*’ında zikretmiştir.²²⁶

30. Münzir b. Nu’mân el-Eftas el-Yemânî (ö.?): Yahyâ İbn Maîn Onun ‘sika’ olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân Yemen ehlinin Ondan nakilde bulunduğunu ifade etmiştir.²²⁷

31. İbrâhîm b. Eftas el-Yemânî (ö.?): Ebû Zûr’a onun ‘zayıf’ olduğunu söylerken İbn Hibbân *es-Sikât*’ında zikretmiştir.²²⁸

32. Hâlid b. Ebî Tarîf es-San’ânî (ö.?): Hişâm b. Yûsuf’a, Onun hakkında sorulduğunda San’a ehlinde bir şeyh olduğunu ve Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğunu ifade ederek ‘zayıf’ bir râvî olduğunu söylemiştir. Aynı zaman da İbnü’l-Medîni de onun ‘zayıf’ olduğunu ifade etmiştir. İbn Adî Onun sadece Vehb b. Münebbih’ten Benî İsrâil ve geçmişlerin haberlerinden nakilde bulunduğunu ve rivâyet sayısının da birkaç tane olduğunu söylemiştir.²²⁹

33. Abdülazîz b. Havrân (Cevlân/Havlân) es-San’ânî (ö.?): Daha çok kıssa anlatmakla bilinmektedir. ‘Zayıf’ bir râvî olarak bilinen Abdülazîz b. Havrân’ın ismi Abdülaziz b.

²²⁴ Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, I, 234; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, I, 411.

²²⁵ İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâi’s-Sikât*, I, 27; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VI, 31.

²²⁶ A.g.e., VI, 80; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 428; Buhârî, *et-Târîhü’l-Kebîr*, II, 41.

²²⁷ A.g.e., VII, 359; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 242; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VII, 481; İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *et-Tekmîl fî’l-Cerhi ve’t-Ta’dîl ve Ma’rifetü’s-Sikât ve’d-Duafâ ve’l-Mecâhîl*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim en-Nu’mân, (San’â: Mektebetü İbn Abbâs, 2011/1432), I, 188; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 272.

²²⁸ Buhârî, *et-Târîhü’l-Kebîr*, I, 311; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, I, 127; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, I, 271; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VI, 21; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, II, 150; Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, I, 77.

²²⁹ Ukaylî, *ed-Du’afâ*, II, 11; Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, I, 632; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, II, 378; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâi’d-Duafâ ve’l-Kezzâbîn*, I, 83; Cürçânî, *el-Kâmil fî Du’afâi’r-Ricâl*, III, 419.

Cevrân es-San'ânî olarak da yazılmıştır. Hişâm b. Yûsuf onun 'zayıf' olduğunu ve kıssa anlatan kimseler gibi olduğunu söylemiştir. İbn Adî de Benî İsrâîl'in ve diğerlerinin haberlerinden haberler naklettiğini söylemiş ve onu 'zayıf' olarak nitelemiştir. Yine Ezdî de Onun hakkında 'zayıf' tır demiştir.²³⁰

34. İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): Vehb b. Münebbih'in kardeşi Ma'kîl'in oğludur. Künyesi Ebû Hişâm'dır. Vehb b. Münebbih'in Câbir'den r.a. naklettiği rivâyetlerin yer aldığı sahifeden rivâyette bulunmuştur. Onun hakkında Nesâî 'leyse bihî be's', Yahyâ b. Maîn 'sika racûlün sıdk' demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.²³¹

35. Amr b. Ubeyd es-San'ânî (ö.?): Abdüssamed b. Ma'kîl'dan nakille Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunmuştur.²³²

36. Muhammed b. Ebî Şuayb (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten Cuma gecesinde Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okumanın fazileti ile alakalı rivâyette bulunmuştur. İbn Hibbân da aynı bilgiyi *es-Sikât*'ın da zikretmiştir.²³³

37. Abdûlmelik b. Hullec (ö. 149/766): Hişâm b. Yûsuf'a San'a ehlerinden Şeyh Abdûlmelik b. Hullec hakkında sorulduğunda Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu ve 'zayıf' bir râvî olduğunu söylemiştir.²³⁴

38. Ebû Abdülvâhid el-Hacebî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunmuş olmasına rağmen Hadis nakletmekle meşhur biri değildir. Abdülaziz b. Yahyâ el-Medenî, 'zayıf' bir râvî olduğunu söylemiştir.²³⁵ Vehb'den naklinin olduğu ifade

²³⁰ A.g.e., VI, 510; Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VI, 19; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 380; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, V, 80; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, III, 11; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, II, 627.

²³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

²³² Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VI, 177; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 305.

²³³ A.g.e., VIII, 335; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 409.

²³⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 544; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, III, 37; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, II, 654; Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâ'r-Ricâl*, V, 376; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 349.

²³⁵ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, III, 56.

edilmekle birlikte hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Zehebî bu durumu '*lâ-na 'rifühû*' diyerek ifade etmiştir.²³⁶

39. Muğîre b. Hakîm es-San'ânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunmuştur. Yahyâ b. Maîn Onun '*sika*' olduğunu söylemiştir.²³⁷ Abdürrezzâk babasının, Vehb b. Münebbih ve Muğîre b. Hakîm'i gördüğünü ve her ikisinin de ihtiyarlamış olmalarına rağmen değişmediklerini söylediğini nakletmiştir.²³⁸

40. İbrâhîm b. el-Haccâc es-San'ânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmektedir. Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.²³⁹

41. Abdullâh İbnü Safvân (ö.?): Hişâm b. Yûsuf ve Sâcî Onun hakkında '*zayîf*'tir demişlerdir. Aynı zamanda Sâcî '*lâ yuhfaz hadîsühû*' ifadesini ilave etmiştir.²⁴⁰

42. Ebû Abdilvehhâb (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmektedir. Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.²⁴¹

43. Sevvâr b. Şebîb (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmektedir. Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.²⁴²

44. Îsâ b. Sinân Ebû Sinân el-Kasmelî el-Haneî el-Filistînî (ö.?): Yahyâ b. Maîn Onun hakkında '*zayîf*', Ebû Zür'a '*leyyinü 'l-hadîs*', Ebû Hâtim '*leyse bi-kavî fi 'l-hadîs*', İclî '*lâ be'se bihî*' ve Nesâî '*zayîf*' demiştir. İbn Hibbân *es-Sikât*'ında Onu zikrederken Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce Ondan nakilde bulunmuştur.²⁴³

²³⁶ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Dîvânü'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1988/1408), I, 262.

²³⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 220.

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 160; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 11-12; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

²³⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 45; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-Müfterik*, XII, 39.

²⁴⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 302; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, thk. Nûreddin İtr, (Dârü'l-Maârif: Haleb, 1971/1391), I, 343; Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, V, 289; Makrizî, *Muhtasarü'l-Kâmil*, I, 160.

²⁴¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, C. 4, 94.

²⁴² Ag.e., VI, 100.

²⁴³ Ag.e., VIII, 331; Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, III, 312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 606.

45. Şureyh b. Hânî' el-Hârisî el-Asğar (ö. 185/801): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmektedir. Basra'da yaşadığı rivâyet edilmektedir.²⁴⁴
46. Ebû Mus'ab Sâlih b. Ubeyd el-Yemânî (ö.?): Ebû Hâtim Onun '*mechûl râvî*' olduğunu söylemiştir. Buhârî, Ondan rivâyet edilen hadisi kitabına almıştır. Sekizinci tabakadan olan Ebû Mus'ab, altıncı tabakadan olan İsrâîl b. Mûsâ ile karıştırılır. İbn Maîn ve Ebû Hâtim onun '*sika*' olduğunu söylerken Ebû Hâtim '*lâ be'se bihi*' diye ilâve etmiştir. Nesâî '*leyse bihi be's*' demiş ve İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikrederek Hindistan'a sefer yaptığını söylemiş ve Ezdî de Onu '*leyyin*' olarak vasıflandırmıştır.²⁴⁵
47. Sâlih b. Osmân el-Yemânî (ö.?): Ebû Hâtim Onun hakkında '*mechûlu'r-râvî*' demiştir. Bazı âlimler de Onun '*sika*' olduğunu söylemişlerdir.²⁴⁶ Ancak Onun güvenilir olduğunu söyleyen âlimlerin kimler olduğu bilinmemektedir.
48. el-Hakem b. Ebân el-Adenî (ö. 154/771): İkrime'den nakille Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunmuştur. Yahyâ b. Maîn ve Neâî Onun hakkında '*sika*', Ebû Zür'a '*sâlih*' ve İclî '*sika ve sâhibi sünne*' demişlerdir. Buhârî ve Müslim de eserlerinde Ondan rivâyet nakletmişlerdir.²⁴⁷
49. İbrâhîm b. Muhammed b. Firâs es-San'ânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunduğu rivâyet edilmektedir.²⁴⁸ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
50. Eflah b. Kesîr b. Abdillâh b. Fîrûz es-San'ânî es-Sirâc (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunduğu rivâyet edilmektedir.²⁴⁹ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

²⁴⁴ A.g.e., XII, 455; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 266; *Tehzîb*, IV, 331.

²⁴⁵ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, IV, 286; Zehebî, *Siyer*, IV, 544; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIII, 70; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 268; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 397.

²⁴⁶ Hazrecî, Safiyyüddîn Ahmed b. Abdillâh, *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (Beyrût, Mektebü'l-Matbûatî'l-İslamiyye, 1979/1399), I, 171.

²⁴⁷ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, II, 336; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 423; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 86.

²⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 127.

²⁴⁹ A.g.e., II, 234.

51. Esed b. Vedâ'a Ebû'l-'Alâ eş-Şâmî et-Tâî (ö. 137/755): Tâbiûnun küçüklerindendir. Yahyâ b. Maîn Onun Hz. Ali hakkında kötü söz söylediğini söylerken Nesâî 'sika' olduğunu belirtmiştir.²⁵⁰
52. Hişâm b. Yûsuf el-Kâdî es-San'ânî (ö. 197/813): Künyesi Ebû Abdîrrahmân'dır ve O da ebnâdandır. Vehb b. Münebbih'ten olan rivâyetleri Vehb'in Torunu Bekkâr b. Abdillâh'tan nakilledir. Yahyâ b. Maîn Onun hakkında 'leyse bihî be's', İshâk b. Ebî İsrâîl 'Yemen kadısı ve sikadır', İclî 'sika', Ebû Hâtîm 'sika' ve 'mutkîn' demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında Onu zikretmiştir.²⁵¹
53. Süleymân b. Hacer es-San'ânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunduğu rivâyet edilmektedir.²⁵² Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
54. İbrâhîm b. Ömer b. Keysân el-Yemânî Ebû İshâk es-San'ânî (ö.?): Yahyâ b. Maîn Onu 'sika' ve Nesâî 'leyse bihî be's' olarak vasıflandırmış ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında Onu zikretmiştir.²⁵³
55. Dâvud b. İbrâhîm es-San'ânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'i gördüğü nakledilmiştir.²⁵⁴ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
56. Ebû Seleme b. Abdillâh b. Ubeydillâh b. Ömer b. El-Hattâb (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunmuştur.²⁵⁵ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
57. Yezîd b. Müslim es-San'ânî el-Harîzî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiş ve İbn Hibbân da Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.²⁵⁶

²⁵⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 385; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 350; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 157.

²⁵¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 580; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 265; Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, VIII, 414; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, II, 130.

²⁵² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 106.

²⁵³ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, I, 307; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 156; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 147.

²⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, I, 260.

²⁵⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 660; Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, IX, 40; İbn Mende, *Fethü'l-Bâb*, I, 359.

²⁵⁶ A.g.e., VII, 627; Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, VIII, 358; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 99.

58. Yezîd b. Yezîd b. Câbir el-Ezdî eş-Şâmî ed-Dımeşkî (ö. 752/134): Aslen Basralı'dır. Abdurrahmân b. Yezîd'in kardeşidir. Kadılık vazifesinde bulunmuştur. Muhammed b. Sa'd, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Dâvud, Yahyâ b. Maîn ve Nesâî Onun hakkında 'sika' demiştir. Ahmed b. Hanbel de Onu 'lâ be'se bihî' diyerek vasıflandırmıştır.²⁵⁷
59. Abdullâh b. Osmân b. Huseym el-Mekkî İbnü'l-Kârî (ö. 750-762/132-144): Bir rivâyete göre Yahyâ b. Maîn Onun hakkında 'leyse bi'l-kavî' derken bir başka rivâyete göre 'sika ve hucet', İclî 'sika', Ebû Hâtim 'mâ bihî be's' ve Nesâî 'sika' demiştir.²⁵⁸
60. İbrâhîm b. Muhammed b. Yûnus es-San'ânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiştir.²⁵⁹ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
61. Yûnus b. Abdissamed b. Ma'kıl el-Yemânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiş ve İbn Hibbân *es-Sikât*'ında Onu zikretmiştir.²⁶⁰
62. Saîd b. Rummâne (ö.?): Yemen ehliendir ve Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunmuştur. Rivâyeti oğlunun nakliyledir.²⁶¹
63. Muhammed b. Saîd b. Rummâne (ö.?): Yemen ehliendir ve Vehb b. Münebbih'ten babasından nakille rivâyette bulunmuştur.²⁶² Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
64. Ebû Mûsâ et-Temmâr el-Esedî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiştir.²⁶³ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

²⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, VI, 158; İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, II, 383; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 370.

²⁵⁸ A.g.e., V, 314; Zehebî, *Siyer*, IV, 544; Cürcânî, *el-Kâmil fi Du'afâ'r-Ricâl*, V, 266; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 279.

²⁵⁹ İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, I, 188.

²⁶⁰ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, VIII, 413; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, IX, 289.

²⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 28.

²⁶² Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, I, 95; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 264.

²⁶³ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed Kurtubî Nemerî, *Kitâbü'l-İstiğnâ fi Ma'rifeti'l-Meşhûrîn min Hameleti'l-İlm bi'l-Künâ*, Thk. Abdullâh Merhûl es-Sevâlîme, (Riyad: Dârü'l-Âsime, 2013/1433), II, 1251.

65. Ya'lâ b. Mıksem (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiş ve İbn Hibbân da Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.²⁶⁴
66. Mirdâs Ebû Rafîk es-San'ânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiştir.²⁶⁵ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
67. İbrâhîm b. Hârûn Ebû İshâk es-San'ânî (ö.?): Yemen ehliendir. Ebû Hâtîm'e göre 'sika'dır. İbn Maîn Onun hakkında 'yüktübü hadîsühû' demiştir. İbn Hibbân da Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.²⁶⁶
68. İsmâîl b. Neşîr el-Mısırî el-Ğâfîkî (ö.?): Künyesi Ebû Ali'dir. Ebû Hâtîm Onun hakkında 'leyse bi'l-kavîy' ve 'şeyhun mechûlün' demiştir. Ebû Zûr'a 'sadûk' derken el-Ezdî de Onu 'zayîf' kabul etmiştir.²⁶⁷
69. Bistâm b. Vâil (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiş ve İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.²⁶⁸
70. el-Hakem b. Mes'ûd es-Sekafî (ö.?): el-Hakem b. Mes'ûd es-Sekafî.²⁶⁹ Aynı zamanda Vehb Ondan nakilde bulunmuştur. Buhârî Onun hakkında bazı âlimlerin 'lâ yasîh' dediğini; Ebû Hâtîm de bazı âlimlerin 'sahîh' dediğini ifade etmiştir. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.²⁷⁰
71. Hâlid b. Yezîd es-San'ânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiş ve İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.²⁷¹

²⁶⁴ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VIII, 416; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 653.

²⁶⁵ Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, II, 1117.

²⁶⁶ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 70; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 26; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 260; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 142; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 118.

²⁶⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 43; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 202; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 411.

²⁶⁸ A.g.e., III, 25; Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, II, 126; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 415; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 112.

²⁶⁹ A.g.e., IV, 143; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 489; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 579.

²⁷⁰ A.g.e., I, 579; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, IV, 143; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 489.

²⁷¹ A.g.e., IV, 130; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VIII, 225.

72. İmrân b. Hâlid es-San‘ânî (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğu nakledilmiştir.²⁷²
73. Serî’ (ö.?): Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğu nakledilmiş ve İbn Hibbân Onu *es-Sikât*’ında ‘*şeyh*’ olarak zikretmiştir.²⁷³
74. Âmir b. Abdillâh el-Yahsûbî (ö.?): Abdullâh b. Abbâs’tan nakille yaptığı rivâyetinde ‘*mürsel*’ olduğu nakledilmiş ve Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğu söylenmiştir.²⁷⁴
75. Abdülmelik b. Huşk (ö.?): Yemen ehliendir. Ali b. el-Medînî Onun hakkında Hişâm b. Yûsuf’a sorduğunda Onun ‘*zayıf*’ olduğunu söylediğini ifade etti.²⁷⁵
76. Abdülvedûd b. Mehdî el-Kelâî es-San‘ânî (ö.?): Babasından nakille Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunmuştur. ‘*Sâlih bir şeyh*’tir.²⁷⁶
77. Ebû Abdillâh (ö.?): San‘â ehlinden bir âlimdir.²⁷⁷ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
78. Abdullâh b. Saîd b. Ebî Âsım el-Yemânî (ö.?): Yemen ehlinden olduğu rivâyet edilmektedir. Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunmuştur. İbn Hibbân da Onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir.²⁷⁸
79. Mûsâ b. Ebî Derim (ö.?): Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğu söylenmiştir.²⁷⁹ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
80. Daber b. Sukayb (ö.?): Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğu söylenmiştir.²⁸⁰ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

²⁷² Zehebî, *Siyer*, IV, 544

²⁷³ İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VI, 431; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, IV, 424.

²⁷⁴ A.g.e., V, 425.

²⁷⁵ A.g.e., VI, 442; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VII, 102; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, V, 348.

²⁷⁶ A.g.e., VI, 76; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VI, 503.

²⁷⁷ İbn Abdilberr, *Kitâbü’l-İstiğnâ*, II, 1251.

²⁷⁸ Buhârî, *et-Târîhü’l-Kebîr*, V, 103; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VI, 26; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VII, 24.

²⁷⁹ Buhârî, *et-Târîhü’l-Kebîr*, VII, 282; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 142.

²⁸⁰ A.g.e., IV, 471.

- 81.** Abdurrahmân b. Amr b. Bûzeviyye es-San'ânî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu söylenmiştir.²⁸¹ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
- 82.** Ebû Sellâm (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu söylenmiştir.²⁸² Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
- 83.** Safvân b. Amr (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu söylenmiştir.²⁸³ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
- 84.** Abdûlmelik b. Huneyf (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu söylenmiştir.²⁸⁴ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
- 85.** Osmân b. Sâc (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmektedir. Ebû Hâtim Onu '*yüktebü hadîsühû ve lâ yuhteccü bihî*' olarak vasıflandırmış İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.²⁸⁵
- 86.** Abdülazîz b. Kesîr (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmektedir.²⁸⁶ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
- 87.** Süleym b. Mansûr b. Ammâr Ebû'l-Hasen (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmektedir.²⁸⁷
- 88.** Ebû Haşram (ö. 143/761): Abdurrahmân b. Atâ' el-Kuraşî. Nesâî ve İbn Hibbân Onun hakkında '*sika*' demişlerdir.²⁸⁸

²⁸¹ A.g.e., V, 263; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 234; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 7.

²⁸² A.g.e., XXXI, 148; Zehebî, *Siyer*, IV, 549.

²⁸³ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîh*, I, 319.

²⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Muhammed Celal Şeref, (Mısır: Dârü'l-Fikri'l-Câmiî, 1984/1404), I, 301.

²⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX, 67.

²⁸⁶ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîh*, II, 389.

²⁸⁷ Ebû'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdillâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân Ensârî İsfahânî, *Kitâbü'l-Azame*, thk. Rızâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1998/1419), IV, 1470; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 232.

²⁸⁸ Dulâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, II, 522; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 230.

89. İbn Haşram (ö. 258/872): Bişr b. Hâris Ali b. Haşram b. Abdurrahmân b. Atâ' el-Mervezî. Yahyâ b. Maîn 'sika' ve Nesâî de 'leyse bihî be's' demiştir.²⁸⁹ Vehb b. Münebbih'e ulaşmış olmamasına rağmen Beyhakî eserinde rivâyetini nakletmiştir.²⁹⁰
90. Zeyd b. Atıyye (ö.): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmektedir.²⁹¹ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
91. Abdülmelik b. Habîb (ö.): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmektedir.²⁹² Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
92. Eşras b. Hassân (ö.): Habib b. Hassân b. Ebî'l-Eşras Kûfî. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn 'leyse hadîsühû bi-şey' ve 'leyse bi-sika', Buhârî 'münkeru'l-hadîs' olduğunu söylemiştir.²⁹³
93. Dâvud b. Ebî Hind (ö. 139-140/757-758): Dînâr b. Azâfîr el-Basrî el-Horasânî. Yahyâ b. Maîn, Nesâî Onun 'sika' ve İclî 'sâlih ve sika' olduğunu söylemiştir.²⁹⁴
94. el-Müsennâ es-Sabbâh (ö. 149/767): Yahyâ b. Maîn 'racûlün sâlihun ve yüktebû hadîsühû', Nesâî 'metrûk' ve İbn Adiy de 'zayıf' olduğunu söylemiştir.²⁹⁵
95. Ebû Abdurrahmân el-Cezerî (ö.): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiştir.²⁹⁶ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

²⁸⁹ A.g.e., VII, 316; Zehebî, *Siyer*, X, 469.

²⁹⁰ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, el-Câmi' li-Şuabi'l-İmân, thk. Abdülalî Abdülhamid Hamid, (Bombay, ed-Dârü's-Selefiyye, 1986/1406), VI, 378.

²⁹¹ Ebü's-Şeyh, *el-Azame*, V, 1777.

²⁹² Kaysî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülmün'im el-Kaysî en-Nahvî Şerîşî, Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî, (Lübnân: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992/1413), II, 435.

²⁹³ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, I, 261; Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, III, 311.

²⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, VI, 376; XV, 498; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 461.

²⁹⁵ A.g.e., XXVII, 203; XXXI, 145; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, III, 435.

²⁹⁶ İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullâh, Târîhu Medîneti Dımaşk, thk. Muhîbbüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garamel-Amrî, (Dârü'l-Fikr: Beyrut, 1995/1415), LXI, 36.

96. Îsâ b. Ubeyd b. Zûrâre (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiştir.²⁹⁷ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
97. Abdullâh b. Bahîr b. Reysân es-San'ânî (ö.?): İbn Maîn Onun 'sika' olduğunu söylerken İbn Hibbân sanki kendi ürettiği bilgileri naklettiğini ifade ederek 'lâ yühtec bihî' demiştir.²⁹⁸
98. Abdullâh b. Yahyâ (ö.?): İbn Adiy Onun için 'lâ be's' derken Ebû Hâtim ve Ahmed b. Hanbel 'sika' demişlerdir.²⁹⁹
99. İbrâhîm b. Meymûn es-Sâîğ (ö. 131/749): Künyesi Ebû İshâk'tır. Yahyâ b. Maîn Onun hakkında 'sika' derken Ebû Zûr'a 'lâ be'se bihî', Ebû Hâtim 'yüktebû hadîsühû ve lâ yühteccü bihî' ve Nesâî de 'leyse bihî be's' demiştir.³⁰⁰
100. Ebû'l-Eğarr (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiştir.³⁰¹ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
101. Seriy b. Yahyâ b. İyâs b. Harmele Ebû Heysem eş-Şeybânî (ö. 167/784): İbnü'l-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zûr'a Onun 'sika' olduğunu söylerken Ebû Hâtim 'sadûk' demiştir.³⁰²
102. Müceşşir b. el-Hurr el-Himyerî (ö.?): İbn Ebî'd-Dünyâ Onun Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu nakletmiştir.³⁰³ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

²⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm, Müsneden an Rasûlillâh s.a. ve's-Sâhabe ve't-Tâbiîn, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyîb, (Mekke, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997/1417). VIII, 8.

²⁹⁸ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 395.

²⁹⁹ A.g.e., II, 525.

³⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 223; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 19.

³⁰¹ İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec el-İsfahani, el-Egânî, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac, (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1990/1410), XVIII, 213.

³⁰² Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 118; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 232; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 427.

³⁰³ İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân b. Kays el-Bağdâdî el-Emevî el-Kuraşî, er-Rikka ve Bükâ', thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1419/1998), I, 249.

- 103.** Heysem b. Adiy et-Tâ el-Kûfî (ö. 207/823): Künyesi Ebû Abdillâh'tır. Buhârî ve Yahyâ b. Mâîn Onun '*leyse bi sika*' olduğunu söylerken Ebû Dâvud '*kezzâb*' ve Nesâî de '*metrûkû 'l-hadîs*' demiştir.³⁰⁴
- 104.** Ebû Üneys b. Vehb b. Münebbih (ö.?): Ebû Nuaym, hakkında fazla bilgi bulamadığımız Ebû Üneys'in Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu nakletmiştir.³⁰⁵
- 105.** Zührî (ö. 124/742): Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî.³⁰⁶ Medenî, tâbiî ve '*sika*'dır. İclî, Sikât, C. 1, 412.
- 106.** Amr b. Âmir el-Becelî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu nakletmiş ve hakkında '*zayîf*' denilmiştir.³⁰⁷
- 107.** Osmân b. Abdirrahmân es-San'ânî (ö.?): Beyhakî, Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakletmiştir.³⁰⁸
- 108.** Abdülmelik ez-Zimârî (ö. 145/762): Ebû Hişâm Abdülmelik b. Abdirrahmân el-Ebnâvî ez-Zimârî. Ebû Zür'a Onun hakkında '*münkeru 'l-hadîs*', Ebû Hâtim '*leyse bi-kaviy*' demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.³⁰⁹
- 109.** Mâlik b. Dînâr (ö. 130-137/748-755): Dârekutnî ve Nesâî, Onun '*sika*' olduğunu söylerken bazı âlimler Onu '*sadûk*' olarak nitelemişleredir.³¹⁰
- 110.** Câfer b. Burkân (ö. 154/771): Ahmed b. Hanbel Onun Zührî'den nakillerinde hata olduğunu söylemiş ancak '*sika*' olduğunu söylemiştir. Yahyâ b. Maîn ve İclî '*sika*' derken İbn Huzeyme '*lâ yühteccü bihî*' demiştir.³¹¹

³⁰⁴ Zehebî, *Mizânü 'l-İ'tidâl*, IV, 324; Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, XXXI, 150; Cürcânî, *el-Kâmil fî Du 'afâi 'r-Ricâl*, VIII, 400.

³⁰⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü 'l-Evliyâ*, IV, 33.

³⁰⁶ Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddîn Fezâilü Beyti'l-Makdis, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, (Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 1985), I, 58.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 60; Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, XXXI, 149.

³⁰⁸ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, el-Kazâ ve'l-Kader, thk. Selahaddîn b. Abbâs Şeker, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005/1426), I, 178.

³⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, XVIII, 335; Zehebî, *Mizânü 'l-İ'tidâl*, II, 657.

³¹⁰ A.g.e., III, 426; Siyer, V, 362.

³¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, II, 474; Zehebî, *Mizânü 'l-İ'tidâl*, I, 403.

111. Ömer b. el-Hakem Sevbân el-Hicâzî (ö. 117/735): Buhârî Onun hakkında ‘*zâhibü’l-hadîs*’ demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında zikretmiştir.³¹²
112. Yahyâ b. Abdillâh b. Bahîr b. Reysân es-San‘ânî (ö.?): Abdullâh b. Reysân’ın babasıdır. Yahyâ b. Maîn Onun ‘*sika*’ olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân *es-Sikât*’ında zikretmiştir. Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce de Ondan nakilde bulunmuşlardır.³¹³
113. Harîz b. Osmân er-Rahbî Ebû Osmân el-Hımsî (ö. 163/780): Yahyâ b. Maîn ve İclî Onun ‘*sika*’ olduğunu zikretmiştir.³¹⁴
114. Ebû Saîd el-Medâinî (ö.?): Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğu nakledilmiştir.³¹⁵ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
115. Ebû Abdillâh Mekhûl ed-Dımeşkî eş-Şâmî (ö. 112-113-114/730-731-732): Ebû Hâtım Şâm’da Ondan daha fakihini bilmediğini söylerken İclî ‘*tâbîl ve sika*’ ve İbn Hırâş ‘*sadûk*’ olduğunu söylemiştir.³¹⁶
116. Yûnus b. Ebî Yahyâ (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Yûnus b. Ebî Yahyâ hakkında Ebû Nuaym, Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğunu nakletmiştir.³¹⁷
117. Vüheyb b. el-Verd (ö. 153/770): Ebû Osmân Abdulvahhâb b. el-Verd el-Kuraşî. Yahyâ b. Maîn ve İclî Onun ‘*sika*’, Nesâî ‘*sika ve leyse bihî be’s*’ olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da Onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir.³¹⁸

³¹² A.g.e., I, 191; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, V, 148.

³¹³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIV, 323.

³¹⁴ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 289; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 268; İclî, *Ma’rifetü’s-Sikât*, I, 291.

³¹⁵ Dîneverî, Ebû Bekr Ahmed b. Mervân b. Muhammed, *el-Mücâlese ve Cevâhirü’l-İlm*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân, (Bahreyn: Câmiatü’t-Terbiyeti’l-İslâmiyye, 1998/1419), VI, 245.

³¹⁶ Zehebî, *Siyer*, V, 155; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 289; Buhârî, *et-Târihü’l-Kebîr*, VIII, 21.

³¹⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 33.

³¹⁸ Zehebî, *Siyer*, VII, 198; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 170.

- 118.** Ebû Süleymân el-Filistînî (ö.?): İbn Kesîr, Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunduğunu rivâyet etmiştir.³¹⁹ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
- 119.** Süleymân b. Mûsâ el- Emevî (ö. 119/737): Ebû Hişâm ed-Dımeşkî el-Eşdak. Onun rivâyetlerinin '*mürsel ve muzdarib*' olduğu ifade edilmekle birlikte zamanın Şâm ehli arasında '*fakih*' bir kimse olduğu ve Yahyâ b. Maîn ile birlikte İbn Sa'd'ın '*sika*' kabul ettiği bir râvîdir. İbn Hibbân da Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.³²⁰
- 120.** İsmâîl b. Ümeyye b. Ömer b. Saîd b. el-Âs (ö. 139-144/757-761): Mekke ehlinin fakihlerinden olan İsmâîl b. Ümeyye hakkında İclî ve İbn Hibbân '*sika*' demişlerdir.³²¹
- 121.** Atâ' el-Horasânî (ö. 135/753): Atâ' b. Ebî Müslim Ebû Eyyûb el-Horasânî. Yahyâ b. Maîn, Dârekutnî ve İbn Sa'd Onun '*sika*' olduğunu söylemişlerdir.³²²
- 122.** Ebû Sinân eş-Şeybânî (ö.?): Saîd b. Sinân el-Kûfî. Ahmed b. Hanbel Onun hakkında '*leyse bi'l-kaviy*', Nesâî '*leyse bihî be's*' ve Dârekutnî de '*sika*' demiştir.³²³
- 123.** Muğîre b. Ebî Lebîd (ö.?): Mevlâ el-Ahnes. Künyesi Ebû'l-Muğîre'dir. Onun hakkında Ebû Hâtim '*sadûk fî'l-hadîs*', Nesâî '*leyse bihî be's*' ve Yahyâ b. Maîn '*sika*' demiştir.³²⁴
- 124.** Hârûn b. Antere (ö. 142/759): Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn Onun '*sika*' olduğunu söylerken İbn Hibbân '*lâ yecûzü en yühtecce bihî*' demiştir.³²⁵
- 125.** Muhâcir el-Esedî (ö.?): Ebû Nuaym ve İbn Kesîr, hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Muhâcir el-Esedî'nin Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu nakletmişlerdir.³²⁶

³¹⁹ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer, el-Bidâye ve'n-Nihâye, (Beyrût: Mektebetü'l-Maârif, 1981/1401), II, 21.

³²⁰ Zehebî, Siyer, V, 434; İbn Hacer, Tehzîb, IV, 226.

³²¹ A.g.e., I, 283; İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, II, 159.

³²² Zehebî, Siyer, VI, 141; İbn Hacer, Tehzîb, VII, 213.

³²³ Zehebî, Mîzânü'l-İ'tidâl, II, 143.

³²⁴ Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 483.

³²⁵ Zehebî, Mîzânü'l-İ'tidâl, IV, 284.

³²⁶ Ebû Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ, IV, 61; İbn Kesîr, el-Bidâye, IX, 324.

126. Bekr b. Huneys el-Kûfî el-Âbid (ö.?): Onun hakkında İbn Maîn ‘*leyse bi-şey*’, ‘*zayıf*’, ‘*şeyh/sâlih*’, ‘*lâ be’s bihi*’, Nesâî ‘*zayıf*’, Dârekutnî ‘*metrûk*’ ve Ebû Hâtîm de ‘*sâlih*’ demiştir.³²⁷

127. ‘İmrân el-Kelbî (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte İbn Beşkûvâl Onun Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğunu nakletmiştir.³²⁸

128. Hâlid b. Ma’dân el-Kelâî (ö. 103-106/722-725): Künyesi Ebû Abdillâh’tır. Hz. Peygamber’den rivâyette Ubâde b. Sâmî’tin naklettiği “*Ümmetim içerisinde Allah’ın kendisine hikmet verdiği Vehb adı verilen bir kimse olacaktır. Bir de kendisine Gaylân adı verilen biri olacaktır ki O da ümmetime iblisten daha fazla zarar verecektir.*” hadisinin râvîsidir. İclî ve Nesâî Onun ‘*sika*’ olduğunu söylemiştir.³²⁹ Ancak İbnü’l-Cevzî, zikredilen rivâyetin uydurma olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hâtîm el-Büstî de bu hadisin aslının olmadığını; râvîlerinden olan Ahvas’ın ‘*münker*’ olduğunu; Ahmed b. Hanbel de Mervân’ın ‘*sika*’ olmadığını, Kisâî ve Dârekutnî de ‘*metrûk*’ olduğunu söylemiştir.³³⁰

129. el-Müşrif b. el-Mercâ (ö.?): Minhâcî, hakkında fazla bilgi bulamadığımız el-Müşrif’in Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğunu nakletmiştir.³³¹

130. İdrîs b. Yezîd b. Abdurrahmân (ö.?): Ebû Abdillâh ez-Zeâfirî el-Evdî el-Kûfî. Onun hakkında İbn Maîn, Nesâî ve Ebû Dâvud ‘*sika*’ demiştir.³³²

³²⁷ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, I, 344; Cürçânî, *el-Kâmil fî Du’afâi’r-Ricâl*, I, 220.

³²⁸ İbn Beşkûvâl, Ebû’l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Mes’ûd, el-Âsârü’l-Merviyye fî’l-Et’îmeti’s-Seriyye ve’l-Âlâtî’l-İtriyye, thk. Ebû Ammâr Muhammed Yâsir Şîrî, (Riyad: Mektebetü Edvâi’s-Selef [Edvâi’s-Selef], 2004/1425), I, 326.

³²⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VIII, 167; Buhârî, *et-Târihü’l-Kebîr*, III, 176.

³³⁰ İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, Kitâbü’l-Mevzûât, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, (Dârü’l-Fikr, 1983/1403), II, 47.

³³¹ Minhâcî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdülhak, İthâfû’l-Ehissa bi-Fezâilî’l-Mescidi’l-Aksâ, thk. Ahmed Ramazan Ahmed, (Kâhire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, 1982/1402), II, 63.

³³² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 195.

131. Zeyd b. el-Havârî el-Basrî (ö. 184/800): Künyesi Ebü'l-Havârî'dir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn '*lâ şey*', Ebû Zür'a '*leyse bi kaviy, vâhî'l-hadîs ve zayıf*' ve Ebû Hâtîm de '*zaîfü'l-hadîs, yüktebü hadîsühû ve lâ yühteccü bihî*' demiştir.³³³

132. Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767): Ebü'l-Hasen el-Mervezî el-Belhî el-Horasânî el-Ezdî. Daha çok tefsiri ile bilinmekle birlikte İbni Hibbân Onun Yahudi ve Hıristiyanlardan Kur'ân'a uygun olan konularda bilgi aldığını söylemektedir. Vekî', Onun hakkında yalan söylemektedir derken Buhârî, sorulduğunda sükût etmiştir. Yahyâ b. Maîn ise '*leyse hadîsühû bi şey*' demiştir.³³⁴

133. Mûsâ b. Ali b. Rabâh (ö. 163/780): İbn Rabâh b. Muâviye b. Hadîc el-İskenderânî el-Lahmî. Mısır valiliği yapmıştır. Vehb'in oğlundan nakille rivâyette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn Onun '*sika*', Sâcî de '*sadûk*' olduğunu söylemiştir.³³⁵

134. Ömer b. Lebîb es-San'ânî (ö.?): İbn Ebî Hâtîm, hakkında fazla bilgi bulamadığımız Ömer b. Lebîb'in Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakletmektedir.³³⁶

135. Hişâm b. Mevdûd (ö.?): Hakkında '*lâ yu'raf*' denilen Hişâm b. Mevdûd ile ilgili Ezdî '*zayıf*' demiştir.³³⁷

136. es-Seken b. Umeyr (ö.?): Hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız râvînin sadece Dârimî'nin eserinde nakilde bulunduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.³³⁸

137. Sevr b. Yezîd el-Basrî el-Yemânî es-San'ânî (ö. 150-155/767-772): Ebû Hâlid el-Kelâî. Kaderî olduğu vurgulanmakla birlikte İbn Sa'd Onun '*sika fî'l-hadîs*', Dârimî, Evzâî, İbnü'l-Medînî, Yahyâ b. Maîn ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân '*sika*' olduğunu

³³³ A.g.e., VI, 305; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 56.

³³⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 279; İlgili rivâyet için bkz. Ek. 3.

³³⁵ A.g.e., X, 363; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 153.

³³⁶ A.g.e., VI, 131.

³³⁷ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 305.

³³⁸ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân ed-Dârimî, es-Sünen, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996/1417), I, 74.

söylemişlerdir. Ayrıca Yahyâ b. Saîd el-Kattân ‘Şam’da On’dan daha sika birini görmedim.’ demiştir.³³⁹

138. İkrime el-Kuraşî el-Hâşimî (ö. 105-106-107/724-725-726): Ebû Abdillâh el-Medenî, Mevlâ İbn Abbâs. Mâlik b. Enes Ondan hadis alınmaması gerektiğini söylerken Ukaylî, İbn Ebî Hâtim, Dârimî ve Nesâî ‘sika’ olduğunu söylemişlerdir.³⁴⁰

139. İbrâhîm el-Mekkî (ö.?): Abdullâh b. Mübârek, hakkında fazla bilgi bulamadığımız İbrâhîm el-Mekkî’nin Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğunu eserinde nakletmektedir.³⁴¹

140. Ebû Kesîr el-Yemânî/Yemâmî (ö.?): Ebû Kesîr es-Sühaymî el-Ğubarî el-Yemâmî. İsmi Yezîd b. Abdurrahmân’dır. Onun hakkında Ebû Hâtim, Ebû Dâvud ve Nesâî ‘sika’ demiştir. İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında Onu zikretmiştir.³⁴²

141. Abdullâh b. Dînâr eş-Şâmî el-Behrânî (ö.?): Onun hakkında Ebû Hâtim ‘*leyse bi’l-kavîy*’, Dârekutnî ‘*lâ yu’teberu bihî*’ ve Yahyâ b. Maîn ‘*zayıf*’ demiştir.³⁴³

142. Câfer b. Mervân el-Kattân el-Kûfî (ö.?): Dârekunî Onun hakkında ‘*leyse mimmen yühteccü bihî*’ demiştir.³⁴⁴

143. Müslim b. Hâlid ez-Zencî el-Mekkî (ö. 179/795): Aslen Müsennâ b. Sabbâh’tan nakille Vehb’ten rivâyette bulunmuştur. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn ‘*leyse bihî be’s*’, İbnü’l-Medînî ‘*münkeru’l-hadîs*’ ve Nesâî de ‘*zayıf*’ demiştir.³⁴⁵

144. Ebû Ömer Hafs b. Meysere es-San‘ânî (ö. 181/797): Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn Onun ‘sika’ olduğunu söylemiş ve Ebû Hâtim de onu ‘*sâlihu’l-hadîs, yüktebü hadîsühû*’ olarak vasıflandırmıştır.³⁴⁶

³³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, II, 469; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 421.

³⁴⁰ A.g.e., XX, 264.

³⁴¹ Abdillâh b. Mübârek, Ebû Abdurrahmân. Kitâbü’z-Zühd ve’r-Rekâik, thk. Habîburrahmân A‘zâmî, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, t.y.) I, 99.

³⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 211; İbn Kesîr, *et-Tekmil fî’l-Cerhi ve’t-Ta’dîl*, III, 395.

³⁴³ Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, II, 418.

³⁴⁴ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve’l-Metrûkîn*, I, 173.

³⁴⁵ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du‘afâ’r-Ricâl*, VIII, 6.

³⁴⁶ Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, I, 588.

- 145.** Huzeyme Ebû Muhammed el-Âbid (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Huzeyme'nin Vehb'den rivâyette bulunduğunu İbn Ebi'd-Dünyâ nakletmiştir.³⁴⁷
- 146.** Mesleme b. Câfer el-Ahmesî (ö.?): Aslında Amr b. Âmir el-Becelî'den nakille Vehb'den rivâyeti olmasına rağmen Ebû Nuaym Ondan nakille Vehb'den rivâyeti olduğunu nakletmiştir.³⁴⁸ Mesleme b. Câfer hakkında Ezdî 'zayıf' derken İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiştir.³⁴⁹
- 147.** Saîd b. Hars b. Meymûn es-San'ânî (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Saîd b. Hars'ın Vehb'den rivâyette bulunduğunu İbn Asâkir eserinde nakletmiştir.³⁵⁰
- 148.** Bürd b. Sinân (ö. 135/753): Ebû'l-Alâ ed-Dımeşkî. Fakih ve ulmânın büyüklerindendir. Onun hakkında Nesâî 'sika' demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.³⁵¹
- 149.** Abdurrahmân b. Ömer b. Bürde (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Abdurrahmân'ın Vehb'den rivâyette bulunduğunu Taberânî nakletmiştir.³⁵²
- 150.** Yezîd b. Ebî Seleme (ö.?): Künyesi Ebû Yûsuf'tur. Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Ebû Yûsuf'un Vehb'den rivâyette bulunduğunu Taberânî nakletmiştir.³⁵³
- 151.** Abdullâh b. ed-Düelî (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Abdullâh ed-Düelî'nin Vehb'den rivâyette bulunduğunu İsfahânî nakletmiştir.³⁵⁴

³⁴⁷ İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân b. Kays el-Bağdâdî el-Emevî el-Kuraşî, es-Sabr ve's-Sevâbü Aleyh, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1997/1418), I, 115.

³⁴⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, X, 47.

³⁴⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 33.

³⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, I, 13.

³⁵¹ Zehebî, *Siyer*, VI, 15; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 114.

³⁵² Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, el-Mu'cemü'l-Evsat, thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985/1405), II, 208.

³⁵³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X, 262.

³⁵⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV, 27.

152. İbn Ebî Şeybân (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız İbn Ebî Şeybân'ın Vehb'den rivâyette bulunduğunu Mücâhid tefsirinde nakletmiştir.³⁵⁵

153. Abdullâh b. Ahmed b. Mûsâ (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Abdullâh'ın Vehb'den rivâyette bulunduğunu Muhammed b. Fazl Talhî eserinde nakletmiştir.³⁵⁶

154. Abdân Abdullâh b. Ahmed b. Mûsâ b. Ziyâd el-Ehvâzî (ö. 136/754): Hâfız, Hücet ve Allâme olarak vasıflandırdığı Abdân hakkında Zehebî '*sika*' demiştir.³⁵⁷

155. Şebâb el-Vâsîtî (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Şebâb'ın Vehb'den rivâyette bulunduğunu Isfahânî nakletmiştir.³⁵⁸

156. Râfî'î (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Râfî'î'nin Vehb'den rivâyette bulunduğunu Ali el-Müttakî nakletmiştir.³⁵⁹

157. Ya'lâ b. Müslim b. Hüzmü el-Mekkî (ö.?): Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zür'a Onun '*sika*' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.³⁶⁰

158. Muhammed b. Amr eş-Şeyh (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiştir.³⁶¹ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

159. el-Abbâs b. Abdillâh et-Terfukî (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Vehb'den nakilde bulunduğu rivâyet edilmektedir.³⁶²

³⁵⁵ Mücâhid, Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr Mekkî Mahzûmî, Tefsîru'l-İmâm Mücâhid b. Cebr, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebû'n-Nîl, (Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadise, 1989/1410), I, 580.

³⁵⁶ Teymî, Ebû'l-Kâsım Kıvâmü's-Sünne İsmâîl b. Muhammed b. Fazl Talhî İsfahânî, Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb, i'tenâ bihî Eymen b. Sâlih b. Şa'bân, (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 1993/1414), III, 93.

³⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, XIV, 168.

³⁵⁸ Ebû Nuaym, *el-Müsnedü'l-Müstahrec*, I, 346.

³⁵⁹ Ali el-Müttakî, Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl, neşr ve tashîh Bekri Hayyânî, Saffet Sakka, (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1985/1405), IV, 424.

³⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 400.

³⁶¹ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, I, 192.

³⁶² Silefî, Sadruddîn Ebû Tâhir es-Silefî Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Isbahânî, *et-Tâsi' mine'l-Meşîhati'l-Bağdâdiyye li-Ebî Tâhir es-Silefî*, (Mahtût

- 160.** İbn Amr Ebû Osmân es-San‘ânî (ö.?): Asıl adı Şürâhîl b. Mersed’dir. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir.³⁶³
- 161.** Ammâr ed-Dühnî (ö. 133/751): Ammâr b. Ebî Muâviye. Ebû Hâtim ve Yahyâ b. Maîn Onun hakkında ‘*sika*’ demiştir.³⁶⁴
- 162.** Eyyûb b. Râşid (ö.?): Beyhakî, Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğu nakletmiştir.³⁶⁵ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
- 163.** Hâmân el-Mervezî (ö.?): İbn Ebi’d-Dünyâ, Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğu nakletmiştir.³⁶⁶ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.
- 164.** et-Teymî (ö.?): Hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız et-Teymî’nin Vehb’ten rivâyette bulunduğunu Ebû Nuaym nakletmektedir.³⁶⁷
- 165.** Ömer b. Ebî Zeyd es-San‘ânî (ö.?): İbn Hibbân Onun rivâyetlerinde ‘*teferrüd*’ ettiğini belirtmiş ve İbn Hacer de ‘*zayıf*’ olduğunu söylemiştir.³⁶⁸
- 166.** Leys b. Sa’d b. Abdurrahmân el-Fehmî (ö. 175/792): Vehb b. Münebbih’in oğlundan nakilde bulunmasına rağmen Vehb’ten de rivâyetleri vardır. Onun hakkında Ezdî ‘*sadûk*’, Ali b. el-Medînî ‘*sebt*’, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn ‘*sika*’ demişlerdir.³⁶⁹
- 167.** İbn Ebî Hilâl (ö. 135/753): Saîd b. Ebî Hilâl Ebû Alâ’ el-Mısırî el-Leysî el-Medenî. Onun hakkında Ebû Hâtim ‘*lâ be’s’e bihi*’ demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında zikretmiştir.³⁷⁰

Nüşr fî Bernâmece Cevâmiu’l-Kelim el-Meccânî et-Tâbi’ Mevkî’i’ş-Şebeketi’l-İslâmî, 2004/1425), I, 31.

³⁶³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 320.

³⁶⁴ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, III, 172; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXI, 209.

³⁶⁵ Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, XIV, 36.

³⁶⁶ İbn Ebi’d-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân b. Kays el-Bağdâdî el-Emevî el-Kuraşî, *el-İşrâf*, thk. Necm Abdurrahmân Halef, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1990/1410), I, 142.

³⁶⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 57.

³⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 412.

³⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 136. İlgili rivâyetlerin sened atlası için bkz. Ek 3.

³⁷⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XI, 94.

168. el-A'rac İbnü'l-A'rac (ö.?): Humeyd b. Ali el-Kâs el-Kûfî. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel 'zayıf', Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim 'zaîfû'l-hadîs', Buhârî 'münkeru'l-hadîs', ve Tirmizî de 'leyse bi-sika' demiştir.³⁷¹
169. İbn Ebî Üksûm (ö.?): Hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız İbn Ebî Üksûm'un Vehb'den rivâyette bulunduğunu Taberânî eserinde nakletmiştir.³⁷²
170. Zür'a el-E'sâ (ö.?): İbn Ebi'd-Dünyâ hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Zür'a el-E'sâ'nın Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu nakletmiştir.³⁷³
171. Fudayl b. İyâz (ö. 187/803): Vehb b. Münebbih ile görüşmemiş olmasına rağmen Vehb ile ilgili bir hatıra nakletmiştir. Onun hakkında İbnü'l-Mehdî 'racûlün sâlihun', Ebû Hâtim 'sadûk', İclî ve Nesâî de 'sika' demiştir.³⁷⁴
172. Seyyâr Ebü'l-Hakem el-Anezî el Vâsıtî (ö. 122/740): Asıl ismi Verdân'dır. Ahmed b. Hanbel 'sadûk ve sika', Yahyâ b. Maîn ve Nesâî 'sika' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında Onu zikretmiştir.³⁷⁵
173. Sühnûn (ö.?): Asıl ismi Ebû Saîd Abdüsselâm b. Habîb et-Tenûhî'dir. Onun hakkında Ebû Hâtim 'sadûk ve sâlihu'l-hadîs', Yahyâ b. Maîn ve İbn Adiy 'sika' demiştir.³⁷⁶
174. Ebû Humeyd Ahmed b. el-Muğîre (ö.?): Hakkında çok fazla bilgiye ulaşamadığımız Ebû Humeyd'in Vehb'den rivâyette bulunduğunu İbn Asâkir eserinde zikretmiştir.³⁷⁷

³⁷¹ Ag.e., VII, 409; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, I, 617.

³⁷² Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *Kitâbü'd-Duâ*, thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Hasan el-Buhârî, (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987/1407), II, 497.

³⁷³ İbn Ebi'd-Dünyâ, *er-Rikka*, I, 46.

³⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 295.

³⁷⁵ A.g.e., IV, 292.

³⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 63.

³⁷⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XXVI, 242.

175. Habîb b. Mâlik (ö.?): Ebû Eyyûb el-Merâgî el-Ezdî el-Atekî. Asıl ismi Yahyâ b. Mâlik'tir. Nesâî Onun '*sika*' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında Onu zikretmiştir.³⁷⁸
176. Abdülazîz b. Rafî'/Rufey' Ebû Abdillâh el-Mekkî (ö.?): Onun hakkında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim ve Nesâî '*sika*' demiştir.³⁷⁹
177. Yahyâ b. Kesîr (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Yahyâ b. Kesîr'in Vehb'ten rivâyette bulunduğunu İbn Ebi'd-Dünyâ eserinde ifade etmiştir.³⁸⁰
178. Ebû Avn Hasîf b. Abdirrahmân el-Cezerî el-Harrânî (ö. 137-138/754-755): Onun hakkında Ahmed b. Hanbel '*zayîf ve leyse bi-kaviy*', Yahyâ b. Maîn '*sâlih ve sika*', Ebû Hâtim '*sûû'l-hıfz*' ve Ebû Zür'a '*sika*' demiştir.³⁸¹
179. Muhammed b. Ziyâd (ö.?): Hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Muhammed b. Ziyâd'ın Vehb'den rivâyette bulunduğunu Ebû Nuaym nakletmektedir.³⁸²
180. Muhammed b. Vehb Ebû Yûsuf el-Yemânî (ö.?): İbn Hibbân, Ahmed b. Hanbel'in kendisinden rivâyet naklettiği Muhammed b. Vehb'in Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu nakletmiştir.³⁸³
181. Muhammed b. Cühâde el-Evdî el-Kûfî (ö. 131/749): Onun hakkında Ahmed b. Hanbel ve Nesâî '*sika*', Ebû Hâtim '*sika ve sadûk*' demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında Onu zikretmiştir.³⁸⁴
182. Abbâs b. Yezîd (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu Zehebî nakletmiştir.³⁸⁵ Ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

³⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIII, 60.

³⁷⁹ A.g.e., XVIII, 134; XXXI, 148.

³⁸⁰ İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân b. Kays el-Bağdâdî el-Emevî el-Kuraşî, *Kitâbü't-Teheccüd ve Kıyâmü'l-Leyle*, thk. Muslih b. Ceza' b. Ferguş el-Hârisî, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998/1418), I, 132.

³⁸¹ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 653.

³⁸² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV, 60.

³⁸³ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 440.

³⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 92; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 575.

³⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 550.

183. el-Adevî (ö.?): Hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Habîb'in Vehb'den rivâyette bulunduğunu İbn Kuteybe eserinde nakletmiştir.³⁸⁶

184. Muhammed b. Sa'd (ö. 150-153/767-770): Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn '*sadûk ve sika*', İclî '*sika*' ve Nesâî '*leyse bi'l-kaviy*' demiştir.³⁸⁷

185. İsmâîl b. Ubeydillâh (ö. 131/749): İsmâîl b. Ubeydillâh b. Ebi'l-Muhâcir. Ebû Muhammed Akram el-Kuraşî, el-Mahzûmî. Onun hakkında Ebû Mesleme '*sika ve sadûk*', Yahyâ b. Maîn '*kâne muallimen*', İclî ve Dârekutnî '*sika*' demiştir.³⁸⁸

186. Abdurrahmân b. Yezîd (ö.?): Ebû Muhammed el-Yemânî, es-San'ânî, el-Kâs, el-Ebnâvî. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.³⁸⁹

2.9. Râvî-Baba-Dede ve Mechûl Râvî ile Nakilde Bulunanlar

Yukarıda Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunan kimselerin isimlerini zikrettikten, cerh ve ta'dîl durumlarını aktardıktan sonra bir de Ondan rivâyeti, baba - dede - mechûl râvî ile nakleden kimeleri aktaracağız. Kaynaklarımızda bu tür nakillerinin sayısı on dokuz olarak tespit edilmiştir. Bunlar:

1. el-Esmâî - عن - Babası - عن - Dedesi - عن - Vehb

el-Esmâî (ö. 210/825): Abdülmelik b. Kureyb b. Ali b. Esma'. Vehb b. Münebbih'ten nakli babası ve ondan da dedesi tarikıyladır. '*Ahbârî*' olarak da isimlendirilen el-Esmâî hakkında Yahyâ b. Maîn '*lem yekûn min men yekzibü*', Ezdî '*daîfü'l-hadîs*' ve Ebû Dâvud da '*sadûk*' demiştir.³⁹⁰

2. Ali b. Ma'bed - قال : قال - Vehb

Ali b. Ma'bed Ebû'l-Hasen eş-Şeddâd el-'Abdî (ö. 218/833): H. 140 yılında doğan Ali b. Ma'bed'in Vehb b. Münebbih'ten nakille aktardığı rivâyeti Abdullâh b. Vehb'den

³⁸⁶ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, I, 259.

³⁸⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 407.

³⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 143.

³⁸⁹ A.g.e., XVIII, 16.

³⁹⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 662; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 415.

ahzetmiştir. Onun hakkında Ebû Hâtim ve İclî ‘sika’ demişler ve İbn Hibban da Onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir.³⁹¹

3. Rabâh b. Zeyd - عن - Racül - عن - Vehb

Rabâh b. Zeyd es-San‘ânî (ö. 187/803): Ebû Hâtim, Nesâî ve İclî Onun hakkında ‘sika’ demiştir.³⁹²

4. ‘Isâm b. el-Müsennâ el-Hımsî - عن - Babası - عن - Vehb

‘Isâm b. el-Müsennâ el-Hımsî (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız ‘Isâm’ın Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğunu Zeylaî nakletmiştir.³⁹³

5. Ammâr b. Külsûm el-Yemânî - عن - Babası - عن - Vehb

Ammâr b. Külsûm el-Yemânî (ö.?): İbn Ebi’d-Dünyâ, Onun babasından nakille Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğunu nakletmiştir.³⁹⁴

6. Muhammed b. Yahyâ el-Mervezî - قال - Racül - قال - Vehb

Muhammed b. Yahyâ el-Mervezî (ö.?): İbn Ebi’d-Dünyâ, Onun mübhem bir râvîden nakille Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunduğunu nakletmiştir.³⁹⁵

7. Âmir b. Yesâf - عن - Racûlin min Ehli Mekke - عن - Vehb

Amr b. İsâf da denilir. Yahyâ b. Maîn Onun Berkî’den naklettiği rivâyetlerinde ‘sika’ ve ed-Durî’den naklettiği rivâyetlerinde ‘*leyse bi-şey*’ olduğunu söylemiştir. Onu, Ebû Dâvud ‘*leyse bihî be’s ve racûl sâlih*’, İclî ‘*yüktebü hadîsühû ve fîhi da’f*’ ve İbn

³⁹¹ Zehebî, *Siyer*, X, 632; İclî, *Ma’rifetü’s-Sikât*, I, 351.

³⁹² İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 233.

³⁹³ Zeylaî, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Tahrîcü’l-Ehâdisi’l-Âsâri’l-Vâkıa fî Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaşerî*, i’tenâ bihî Sultan b. Fehd et-Tubeyşî, (Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1994/1414), III, 180; İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 26.

³⁹⁴ İbn Ebi’d-Dünyâ, *er-Rikka*, I, 243.

³⁹⁵ A.g.e., I, 142.

Adî de ‘*münkeru’l-hadîs ani’s-sikâti* ve ‘*zayıf*’ olmasına rağmen ‘*yüktebü hadîsühû*’ diye vasıflandırmıştır.³⁹⁶

8. Abdurrahmân b. Zeyd - عن - Babası - عن - Vehb

Abdurrahmân b. Zeyd b. el-Ammî (ö. 182/798): Buhârî, Onun babasından nakilde bulunduğunu ifade etmiş ve Vehb b. Münebbih’ten rivâyeti vardır. Aslında Vehb’dan rivâyeti olmamasıyla birlikte babasından nakille rivâyette bulunmuştur. Ebû Hâtim, Ebû Zür’a, Nesâî ve Yahyâ b. Maîn ‘*zayıf*’tır demiştir.³⁹⁷

9. Abdurrahîm b. Zeyd - عن - Babası - عن - Vehb

Abdurrahîm b. Zeyd (ö. 182/ 800): el-Ammî, el-Basrî. Künyesi Ebû Zeyd’dır. Babası Zeyd ibnü’l-Hıvârî el-Basrî el-Ammî’dır. Onun hakkında Yahyâ ‘*leyse bi-şey ve kezzâb*’, Sa’dî ‘*gayr-u sika*’³⁹⁸, Buhârî ‘*terakûhü*’, Cüzcanî ‘*gayru sika*’, Ebû Hâtim ‘*türike hadîsühû*’, Ebû Zür’a ‘*vâh*’ ve Ebû Dâvud ‘*zayıf*’ demiştir.³⁹⁹

10. Abdülvâhid el-Hacebî - عن - Babası - عن - Vehb

Abdülvâhid el-Hacebî (ö.?): Vehb b. Münebbih’ten rivâyette bulunmuş olmasına rağmen Hadis nakletmekle meşhur biri değildir. Abdülaziz b. Yahyâ el-Medenî, ‘*zayıf*’ bir râvî olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁰

11. Abdurrahmân b. Sâlih - عن - Şeyh - عن - Babası - عن - Vehb

Abdurrahmân b. Sâlih el-Ezdî Ebû Muhammed el-Kûfî (ö. 235/850): Aslen Vehb b. Münebbih’in talebesi olmamasına rağmen meçhûl râvîlerden nakille Vehb’dan rivâyette bulunmuştur. İbn Maîn Onun ‘*sika*’ olduğunu söylemiştir.⁴⁰¹

12. Hafs b. Ömer el-Adenî - عن - حدثنا اصحابنا الصنعانيين - Vehb

³⁹⁶ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, V, 430; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VI, 329.

³⁹⁷ A.g.e., V, 233; Buhârî, *et-Târîhü’l-Kebîr*, V, 284; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 177.

³⁹⁸ Cüzcanî, *el-Kâmil fî Du’afâi’r-Ricâl*, VI, 493.

³⁹⁹ Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, IV, 336.

⁴⁰⁰ Ukaylî, *ed-Du’afâ*, III, 56.

⁴⁰¹ Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, II, 569.

Hafs b. Ömer el-Adenî (ö.): Hakem b. Ebân'dan nakille bilinen Hafs, San'â'dan bir topluluktan nakille Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunmuştur. Nesâî, Onun '*leyse bi sika*' olduğunu söylemiştir.⁴⁰²

13. Abdülğafûr b. Abdilazîz - عن - Babası - عن - Vehb

Abdülğafûr b. Abdilazîz (ö.): Ebü's-Sabâh el-Vâsıtî. İbn Adî, Onu '*zayîf münkerü'l-hadîs*' olarak vasıflandırmıştır.⁴⁰³

14. Muhammed b. Dahhâk - عن - Babası - عن - Vehb

Muhammed b. Dahhâk (ö.): Dahhâk b. Osmân'ın oğludur ve babasından nakille bilinmektedir. Medîne ehliendir.⁴⁰⁴

15. es-Salt b. Âsım el-Murâdî - عن - Babası - عن - Vehb

es-Salt b. Âsım el-Murâdî (ö.): Babasından nakille Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu İbn Kesîr ve Sehâvi eserlerinde işaret etmiştir.⁴⁰⁵

16. Rişdîn b. Sa'd el-Mısrî - عن حدثه عن - Vehb

Rişdîn b. Sa'd el-Mısrî (ö. 188/804): Onu; İbn Maîn '*leyse bi şey*', Ebû Zür'a '*zayîf*' ve Nesâî '*metrûk*' olarak vasıflandırmıştır.⁴⁰⁶

⁴⁰² Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, III, 280.

⁴⁰³ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 569.

⁴⁰⁴ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 347.

⁴⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 312; Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed, *el-Makâsıdü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Müstehire ale'l-Elsine*, thk. Muhammed es-Seyyid el-Bersicîyye ve Muhammed Musa Hamdân, (Caizetu Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerim: Dübey [Dubai], 2019/1440), I, 440.

⁴⁰⁶ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 49.

17. İbn Ayyâş - عن شيخ من حضرموت عن - Vehb

Ebû Bekir b. Ayyâş el-Kûfî el-Mukrî (ö. 173/790): Ebû Bekir. Aslen Vehb b. Münebbih'in torunundan nakilde bulunmuştur. Onun kıraatte '*sebt ve sadûk*', hadiste ise '*galat ve vehm*' sahibi olduğu ifade edilmiştir. Yahyâ b. Maîn'e sorulduğunda Onun faziletine dikkat çekerek '*elli yıl yatağında uyumadı*' diye karşılık vermiştir.⁴⁰⁷

18. Ebü'l-Abbâs el-Basrî - عن شيخ من الأزدي قال - Vehb

Ebü'l-Abbâs el-Basrî (ö. 208/824): Vehb b. Cerîr b. Hâzım Ebü'l-Abbâs el-Basrî. Vehb b. Mnebbih'ten mechûl râvî ile nakilde bulunmuştur. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme ve Ali b. el-Medîni '*sika*' demişlerdir.⁴⁰⁸

19. Câfer b. Avn - حدثنا شيخ من هال صنعاء من جلساء وهب بن منبه -

Câfer b. Avn Ebû Avn el-Kuraşî el-Mahzûmî (ö. 206-207/822-823): Onun hakkında Ahmed b. Hanbel '*leyse bihi be's*' ve Yahâ b. Maîn de '*sika*' demiştir.⁴⁰⁹

20. Ebû Osmân el-Ezdî - حدثنا من سمع - Vehb

Ebü Osmân el-Ezdî (ö.?): Onun hakkında '*lâ yu'rafû-etâ bi'l-bâtuli*' denilmiştir.⁴¹⁰

21. Ravh b. Abdurrahmân - عن شيخ من بني تميم عن - Vehb

Ravh b. Abdurrahmân (ö.?): Ebû Ravh el-Atekî Abdurrahmân b. Kays. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁴¹¹

2.10. Vehb b. Münebbih'ten Nakilde Bulunan Akrabaları

Hadislerin naklinde metinle birlikte senedin önemi açıktır. Rivâyetin senedi, bir anlamda o metnin Hz. Peygamber'e s.a. olan aidiyetinin de ispatıdır.

⁴⁰⁷ A.g.e., IV, 449.

⁴⁰⁸ İbn Kesîr, *et-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, II, 131.

⁴⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 439.

⁴¹⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, IV, 550.

⁴¹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 363.

Hadis ezberlemek ve nakletmek bir eğitim ve öğretim faaliyeti olduğundan senedde yer alan her bir râvînin aynı zaman ve mekân içerisinde yaşamış olmasıyla beraber aralarında hoca ve talebe ilişkisi de bulunmasını gerekli kılmaktadır. Senedin ittisalini sağlayan bu birliktelik bazen nakilde; baba-çocuk, dede-torun, abi-kardeş ve amca-yeğen gibi akrabalık bağları olan kimseler arasında da cereyan etmektedir. Bu bağlamda iki unsur söz konusudur; bunlardan birincisi senedin herhangi bir yerinde yer alan akrabaların birbirlerinden nakli ve diğeri de tezin birinci bölümünde işaret ettiğimiz üzere Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunan akrabalarıdır. Yapmış olduğumuz araştırmada Vehb'ten nakilde bulunan talebe sayısının yüz seksen altı, toplam rivâyet sayısının da iki bin civarında olduğunu daha önce zikrettik. İlgili râvîleri isimleriyle birlikte cerh-ta'dîl durumlarını da aktararak takdim ettik. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus ise, ilgili râvîlerden on beş tanesinin yukarıda zikrettiğimiz bağlamda kardeş, oğul ve yeğen olarak akraba oldukları ve on ikisinin Vehb'ten nakilde bulunan yakınları olduğudur. Vehb'in kendisinden nakilde bulunan akrabalarının rivâyetlerinin toplamıysa Hemmâm'dan nakille aktardığı altı rivâyet de ilave edildiğinde üç yüz doksan altı tanedir.

Vehb b. Münebbih'ten referansla aktarılan rivâyetler, aynı zamanda eleştirilere de sebep olmuş ve ilgili rivâyetlere tenkitler yapılmıştır.

2.10.1. Vehb b. Münebbih'ten Nakilde Bulunan Akrabalarının Yakınlıkları

Araştırmamız neticesinde tespit ettiğimiz önemli hususlardan birisi de Vehb'in yakın akrabalarından birçoğunun rivâyet ilmi içerisinde birçok senedde yer almış olmasıdır. Bu bağlamda Vehb'ten nakilde bulunan akraba sayısı on iki olarak tespit edilmiş olup on ismin doğrudan kendisinden nakilde bulunduğunu ve dört ismin de arada bir veya iki râvî bulunarak yer aldığını görmekteyiz. Burada farklı bir durum olarak da abisi Hemmâm'dan aldığı nakillerdir ki sayısı altı tane olmakla beraber Hemmâm'ın Vehb'ten naklinin bulunmamasıdır. Tezimiz bağlamında konuyu değerlendirdiğimizde O'ndan doğrudan rivâyet alıp nakledenler arasında; Kardeşlerinden Hemmâm, Ma'kıl ve Gaylân, çocuklarından Abdullâh ve ismini tespit edemediğimiz kızı, yeğenlerinden Abdüssamed b. Ma'kıl, Akîl b. Ma'kıl, İsmâîl b. Abdilkerîm ve torunlarından da İdrîs İbn-i Binti Vehb, Bekkâr b. Abdillâh, Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân ve İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl'ın yer aldığını tespit ettik.

İlgili râvîler, yakınlık derecesi, rivâyet sayısı ve rivâyetlerin genel olarak konuları aşağıdaki gibidir:

2.10.2. Akraba Râvîler, Rivâyetleri Ve Konu Başlıkları

Rivâyetler incelendiğinde bazen râvîlerin dede-torun, baba-çocuk, kardeş-kardeş ve amca-yeğen gibi akrabaların birbirlerinden nakilde bulundukları görülmektedir. Hadis eğitim ve öğretiminde hoca-talebe olmak bakımından doğal olarak karşılaşılan bu durum Vehb b. Münebbih'te de görülmektedir. Bu başlık altında nakillerinin senedlerinde yer alan akrabaları hakkında kıaca bilgi vereceğiz.

2.10.2.1. Kardeşleri

1. Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750): Vehb'in iki tanesi Hemmâm'ın Muâviye b. Ebî Süfyân'dan olmak üzere toplamda altı rivâyet aldığı ve naklinde bulunduğu büyük kardeşidir. İlgili rivâyetler; Ebû Hureyre'nin r.a. hadis öğrenimi, abdest-namaz ilişkisi, bir şeyi istemede ısrarın sakıncası ve Hz. Dâvud'un meseleyle ilgili tespiti, iyiliği teşvik ve yaratmayla ilgili Allah'ın c.c. takdir ve tercihi gibi konuları ihtiva etmektedir.
2. Ma'kıl b. Münebbih (ö.?): Vehb'in kendisinden iki rivâyet naklinde bulunduğu kardeşidir. İlgili rivâyetler; Hz. Mûsâ'yla mücadelede Firavun'a verilen süreyle birlikte nankörlüğünü ve insanların deccâlden kaçışlarını ihtiva etmektedir.
3. Gaylân b. Münebbih (ö.?): Vehb'in kendisinden bir rivâyet naklinde bulunduğu kardeşidir. İlgili rivâyet rûkn-ü yemânîyle alakalıdır.

2.10.2.2. Çocukları

1. Abdullâh b. Vehb (ö.?): Vehb'ten on beş rivâyet naklini tespit ettiğimiz oğludur. İlgili rivâyetler; arşı taşıyan melekler, insanlarla hasımlaşmanın sakıncaları, Allah'ın merhameti, ağaç dikmenin ehemmiyeti ve Hz. Süleymân'ın varlıklardan haber alması hakkındadır.
2. İbnetü Vehb (ö.?): Babası Vehb'ten bir nakli bulunan kızının aktardığı rivâyetin konusu haccın ehemmiyetiyle ilgilidir.

2.10.2.3. Kardeşlerinin Çocukları

1. Abdüssamed b. Ma'kıl b. Münebbih (ö. 133/751): Araştırmamız neticesinde Vehb'in torunu İdrîs b. Sinân'dan sonra yüz yirmi iki rivâyetle en çok nakilde bulunan yeğeni olduğunu tespit ettik. Ondan nakledilen rivâyetlerin çoğunluğu konusu itibarıyla önceki peygamberlere dair haberleri içermektedir. Genel olarak bakıldığında rivâyetlerin muhtevası şu şekildedir: Hz. Âdem ve insanlığın yaratılması, Hz. Nûh ve tûfân, Hz. İbrâhîm, Hz. Lût ve Sodom, Hz. Zülkarneyn, Hz. Yûsuf ve Züleyhâ, Hz. Mûsâ ve Tivrât-levhalar, Tâbût hakkında bilineneler, Hz. Üzeyr, Hz. Dâvud ve Zebûr, Hz. Yûnus, İsmoîl-Hızkîl (Hezekiel)-Danyâl, Tâlût ve Câlût, Sâbîîlerin kimler olduğu, Hz. Zekerîyyâ-Hz. Yahyâ-Hz. Meryem, menn ve selvâ, Hz. İsâ ve havârîler, kıyâmet, amellerin mîzânı, Benî İsrâîl'in halleri, arş ve arşın yaratılması, Tûbâ ağacı, kâinâtın yaratılması, insanın temel vasıfları, üç mağara arkadaşı, Kâbe, ilim-âlim ve tâlibleri, ilim-amel ilişkisi, zühd-takvâ-hikmet, belâ ve musibetlere sabır, bazı melekler ve özellikleri, Buhtunnasr, şeytanın musallatları, Vehb'in şahsi aktarımları ve önceki milletlere dair okudukları, bazı beldelelere dair faziletlerin yer aldığı nakiller.

2. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih (ö.?): Vehb'ten altmış bir rivâyeti bulunan yeğenidir. Vehb'in genelde İbn Abbâs'tan nakille Hz. Peygamber'e s.a. izafe ettiği hadisler Akîl tarafından nakledilmiştir. İlgili nakillerin muhtevasıysa şöyledir: Hz. Peygamber'in s.a. bazı sözleri ve vasıfları, bey'atlar, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve nüzûlü, göklerin ve yerin yaratılması, tevhid ve ameller, namaz, Beytü'l-Makdis, kıyâmet ve haberleri, cennet ehli, kader, dinin alametleri îmân-ilim-amel, Allah'a itaat, üç mağara arkadaşı, İblîsin tahtı ve şeytanın hileleriyle ilgili rivâyetler.

3. İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): Vehb'ten doğrudan ahzettiği rivâyeti bulunmayan ve nakillerini daha çok Abdüssamed b. Ma'kıl ve İbrâhîm b. Akîl'den alarak Vehb'e izafe eden yeğenidir. Yüz elli civarında naklin senedinde yer almaktadır. Senedinde yer aldığı nakillerin muhtevaları Abdüssamed ve İbrâhîm'e dair başlık altında aktarıldığından burada zikredilmeyecektir.

2.10.2.4. Torunları

1. İdrîs İbn-i Binti Vehb (ö.?): Kızından torunu olmakla birlikte bazı senedlerde İdrîs b. Sinân olarak da zikredilmektedir. Vehb'ten babası aracılığıyla yüz elli sekiz rivâyeti bulunmaktadır. Rivâyetlerinin çoğunluğu Benî İsrâîl'le ilgili olmakla beraber

akrabaları ve talebeleri arasında en fazla nakilde bulunan kimsedir. Aktarmış olduğu rivâyetler; Hz. Âdem ve yaratılışın başlamasıyla işlediği zelleden tövbesi, Hz. İbrâhîm'in nesebi ve kurban imtihanı, Hz. Lût, Hz. Mûsâ ve Tevrât, Hz. Âdem'in Tevrât'taki durumu, Hz. Şuayb, Hz. İdrîs, Hz. Dâvud, Hz. Süleymân ve Belkıs, Hz. Üzeyr, Hz. Zülkifl, Hz. Eyyûb, Hz. Lokmân ve tavsiyeleri, Şa'yâ'ya ait kıssa, Hz. Nûh ve tufan, Hz. Zekerîyyâ, Hz. Yahyâ, Hz. Meryem, Hz. Îsâ, Hz. Cebrâîl'in asli sûrette görülmesi, Hz. Hızır, Hz. Hûd ve Âd kavmi, Hz. Zülkarneyn, Hz. Yâkub, Hz. Yûsuf, dünya malına tamah, arşın yaratılması ve etrafındaki melekler, Benî İsrâîl'e ait kıssalar, Firavun'un İsrâîloğullarına eziyetleri, cennete girecek ilk ümmet, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in İslâm'daki yeri, Hz. Osmân, Hz. Ali, rûkn-ü yemânî, rûzgârın yaratılması ve çeşitleri, şeytanın dünyada vazifeleri, İblîs'e yapılan lanet, Vehb'in Kâbe'yi tavafta İbn Abbâs'la karşılaşması, okuduğu yetmiş bir/iki kitap, kader hakkında tartışmalar, anne-babaya hürmet, Yemen ve Endülüs gibi bazı bölgeler, ilim ve âlimin önemi, cennetliklerin halleri, Tûbâ ağacı, kıyâmet halleri, Nasr sûresi, âhiret-dünya ilişkisiyle ilgili konuları ihtiva etmektedir.

2. Bekkâr b. Abdillâh b. Vehb (ö.?): Kardeşinin oğlu olarak torunu diyebileceğimiz Bekkâr'ın Vehb'ten nakille yirmi bir rivâyeti bulunmaktadır. Aktarmış olduğu rivâyetler; Hz. Peygamber'in bir şahsa hakaret edilmemesini emri, insanoğluna tavsiyeler, geçmiş topluluklara dair kıssalar ve duâlar, kıyâmet ahvali, nefis ve rûh, abartılı hallerin terki, Hz. Mûsâ dönemi ve Tâbût, Hz. Dâvud'un Câlût'la mücadelesiyle ilgili konuları ihtiva etmektedir.

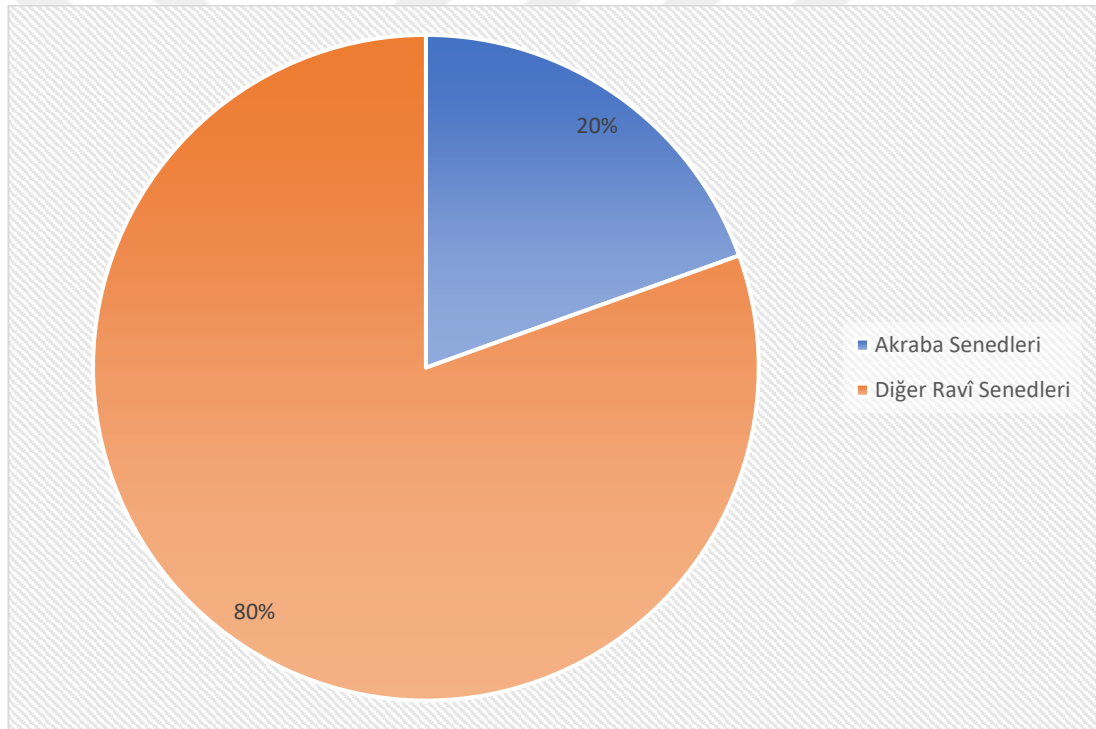
3. Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): Vehb b. Münebbih'in kızıdan torunu ve İdrîs b. Sinân'ın oğludur. O'nun Vehb'ten nakille yedi rivâyeti bulunmaktadır. Aktarmış olduğu rivâyetler; Vehb'in yetmiş bir kitap okuması, O'ndan hayırlı sözler ezberlenmesi, Vehb'in faziletli bir kimse olması ve vefatı, Hz. Âdem'e indirilen vahiy, Hz. Şît ve kaderle ilgili konuları ihtiva etmektedir.

4. İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl (ö.?): İbrâhîm'in babasının amcası olan Vehb'ten nakille üç rivâyeti bulunmaktadır. O, Vehb'in yeğeninden torunudur. Aktarmış olduğu rivâyetler; Hz. Peygamber'in s.a. ilk katıldığı gazve, Hz. Mûsâ'nın Allah'ın en çok hoşlandığı ameli sorması ve nüşra ile ilgili konularını ihtiva etmektedir.

2.10.2.4. Aile İsnadlarının Sayısal Dağılımı

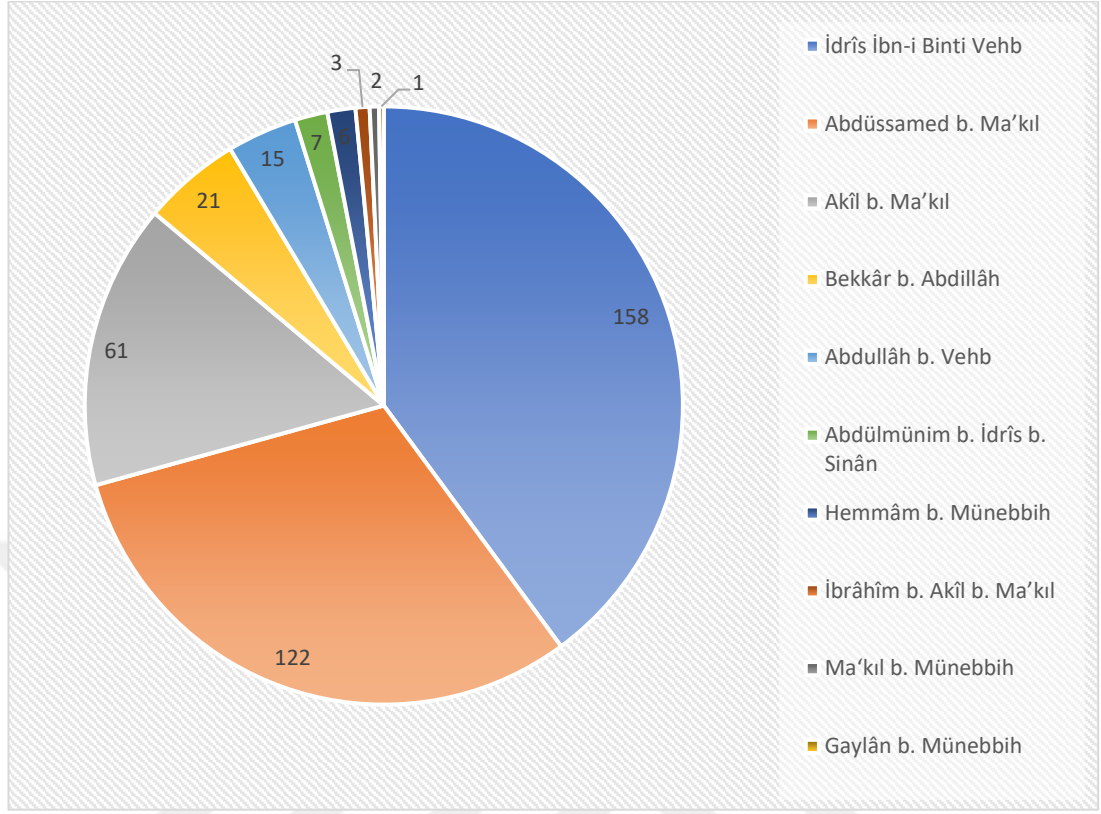
Vehb b. Münebbih'ten rivâyet naklinde bulunan toplam talebe sayısı yüz seksen altı ve rivâyet sayısı da ortalama iki bindir. İlgili râvîlerin on üç tanesi Vehb'ten nakilde bulunan akrabalarını oluşturmakla beraber on tanesi doğrudan aktarımda bulunmuştur. Aralarında sadece Hemmâm ile almış olduğu altı rivâyet esas alındığında hem hoca hem de talebe ilişkisi olduğu görülmektedir. Akrabalarının Vehb'ten naklettikleri rivâyet sayısı toplamda üçyüz doksan altıdır. İlgili nakillerin toplamına İsmâîl b. Abdilkerîm'in yer aldığı rivâyetler, doğrudan Vehb'ten nakilde bulunmaması sebebiyle sayısal dağılım grafiklerine dâhil edilmemiştir.

Şekil 2.3: Rivâyetlerin Sened Dağılım Grafiği⁴¹²

⁴¹² **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.4: Aile İsnâdları Dağılım Grafiği⁴¹³

2.11. Eser Sâhiplerinin Nakilleri

Rivâyetlerin senedlerinden hareketle Vehb b. Münebbih'in hocaları ve talebeleriyle ilgili bilgi verdikten sonra bu başlık altında Vehb b. Münebbih'ten nakille senedleri hazfedilerek tahrîc edilen bazı rivâyetlerin yer aldığı eserler ve bu eserlerin yazarlarını vefat tarihleri sırasıyla sıralayacağız:

1. Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797): Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. Tâbîûn, imâm, şeyhu'l-islâm, âlim, hâfız ve gâzî. Yahyâ b. Maîn ve İclî başta olmak üzere birçok âlim Onun '*sika, sebt ve sâlih*' olduğunu söylemiştir.⁴¹⁴ Günümüze ulaşan birçok eseri vardır. Bu eserlerde Vehb b. Münebbih'ten de nakiller yer almaktadır.⁴¹⁵

⁴¹³ **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

⁴¹⁴ Zehebî, *Siyer*, VII, 365; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 5.

⁴¹⁵ Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), C. 1/122-124.

2. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814): Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî. Onun hakkında Ebû Hâtim ve Yahyâ b. Maîn ‘*sika*’ demiştir. Birkaç eserinin günümüze ulaştığı ifade edilmektedir.⁴¹⁶
3. Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27): Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn’in akrânı olan ve her iki âlimin de medhini alan Abdürrezzâk için İclî ‘*sika*’ demiştir. Ona ait olan *el-Musannefî’l-Hadîs* adlı eser günümüze ulaşmıştır.⁴¹⁷
4. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848): Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. Onun *et-Târîh* adlı eseri günümüze ulaşmıştır.⁴¹⁸
5. İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849): Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. Ona ait olan *el-Musannef* adlı eser günümüze ulaşmıştır.⁴¹⁹
6. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, *ez-Zühed* ve *el-İlel* adlı eserleri günümüze ulaşmıştır. Rivâyetleri bulunmakla birlikte kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplarla nakillerde bulunmuştur.⁴²⁰
7. Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (249/863): İki eserinden bahsedilmektedir. *el-Müsnedü’l-kebîr* ve *et-Tefsîr* adlı her iki eserin de bazı cüzleri elimize ulaşmış olmasına rağmen tam bir metin olarak bulunmamaktadır.⁴²¹

⁴¹⁶ Zehebî, *Siyer*, VII, 414; İbrahim Hatiboğlu, “Süfyân b. Uyeyne”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), C. 38/28-29.

⁴¹⁷ Zehebî, *Siyer*, VIII, 222; Ali Akyüz, “Abdürrezzâk es-San‘ânî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), C. 1/298-299.

⁴¹⁸ Erdinç Ahatlı, “Yahyâ b. Maîn”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), C. 43/256-257.

⁴¹⁹ Ali Yardım, “İbn Ebû Şeybe”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), C. 19/442-443.

⁴²⁰ M. Yaşar Kandemir, “Ahmed b. Hanbel”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), C. 2/82-87.

⁴²¹ Talat Koçyiğit, “Abd b. Humeyd”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), C. 1/58.

8. İbnü'd-Darîs (ö. 294/907): Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb er-Râzî. Günümüze ulaşan eseri *Fedâilü'l-Kur'ân*'dır.⁴²²
9. Ezrakî (ö. 250/864): Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî. *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr* adlı eser günümüze ulaşmış önemli bir kitaptır.⁴²³
10. İbn Kuteybe (ö. 276/889): Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. Birçok esere sahip olan İbn Kuteybe'nin *Uyûnü'l-Ahbâr* adlı eseri günümüze ulaşmıştır.⁴²⁴
11. İbn Ebi'd-Dünyâ (ö. 281/894): Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kuraşî el-Bağdâdî. Eserlerinin birçok yerinde de Vehb'den, bazen senedli ve bazen de senedsiz nakilleri bulunmaktadır.⁴²⁵
12. Cenedî (ö. 308/920): Ebû Saîd el-Mufaddal b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Şa'bî el-Cenedî. *Fezâilü Mekke* adlı seri günümüze ulaşmamıştır.⁴²⁶
13. İbnü'l-Münzir (ö. 318/930): Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbü'rî. *et-Tefsîr* adlı eseri günümüze ulaşmıştır.⁴²⁷
14. Taberî (ö. 310/923): Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, günümüze ulaşan eserlerindendir.⁴²⁸

⁴²² Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celaledîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr, (Beyrût, Dârü'l-Fikr, 1983/1403), II, 478.

⁴²³ Abdülkerim Özaydın, "Ezrakî, Ebü'l-Velîd", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), C. 12/68-69.

⁴²⁴ Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), C. 20/145-149.

⁴²⁵ İbrahim Hatiboğlu, "İbn Ebü'd-Dünyâ", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), C. 19/457-462.

⁴²⁶ Özaydın, "Cenedî, Mufaddal b. Muhammed", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), C. 7/362.

⁴²⁷ Cengiz Kallek, "İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), C. 21/158-159.

⁴²⁸ Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), C. 39/314-318.

15. İbn Ebî Dâvud (ö. 316/929): Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *et-Tefsîr* adlı eserin günümüze ulaşp ulaşmadığıyla ilgili bir bilgi mevcut değildir.⁴²⁹
16. Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932): Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî. *Nevâdiru'l-Usûl* adlı eseri günümüze ulaşmıştır.⁴³⁰
17. İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/938): Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, günümüze ulaşan eserlerindendir.⁴³¹
18. İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940): Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî. *Kitâbü'l-Ezdâd*, lügat ilminde birçok eseri bulunan müellifin bu eseri günümüze ulaşmıştır.⁴³²
19. Ebü's-Şeyh (ö. 369/979): Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî. *Kitâbü'l-Azame*, günümüze ulaşan eserlerindendir.⁴³³
20. Hattâbî (ö. 388/998): Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî. *Kitâbü'l-'Uzle (Kitâbü'l-İ'tisâm bi'l-'Uzle)*, müellifin günümüze ulaşan eserlerindendir.⁴³⁴
21. Sa'lebî (ö. 427/1035): Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî. *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân (et-Tefsîrû'l-Kebîr, Tefsîrû's-Sa'lebî)*, günümüze ulaşan eserlendendir.⁴³⁵

⁴²⁹ Ali Yardım, "İbn Ebî Dâvud", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), C. 19/429.

⁴³⁰ Abdülfettâh Abdullah Bereke, "Hakîm et-Tirmizî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), C. 15/196-199.

⁴³¹ Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtîm", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), C. 19/432-434.

⁴³² Emin Işık, "İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), C. 21/24-26.

⁴³³ Ali Yardım, "Ebü's-Şeyh", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), C. 10/343-344.

⁴³⁴ Salih Karacabey, "Hattâbî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), C. 16/489-491.

⁴³⁵ M. Suat Mertoğlu, "Sa'lebî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), C. 36/28-29.

22. İbn Battâl (ö. 449/1057): Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî. İbnü'l-Lehhâm diye bilinir ve Buhârî şârihidir. İbn Beşkuvâl Onun ilim ve mârifet ehli ve hadis ilminde inâyet sahibi olduğunu söylemektedir.⁴³⁶

23. İbn Asâkir (ö. 571/1176): Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu Medîneti Dımaşk* adlı eseri günümüze ulaşmıştır.⁴³⁷

24. eş-Şeyh Muvaffakuddîn İbn Kudâme (ö. 620/1223): Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. Genel olarak eserleri günümüze ulaşmıştır.⁴³⁸

Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde Vehb b. Münebbih'in nakillerinin yer aldığı eser sayısının 426, rivâyet sayısının da 2000 civarında olduğunu tespit ettik. Ancak bu sayı müşterek rivâyetler çıkarıldığında 401 eser içerisinde 1996 rivâyet olarak görülmektedir. *Kitâbü't-Ticân*'daki 123 ve *el-Mübtede*'de yer alan 500 civarındaki rivâyet de ilave edildiğindeyse bu sayı ortalama 2600 civarında olmaktadır. Araştırmamız içerisinde yer yer konularına işaret ettiğimiz bu nakiller birinci bölümde de işaret ettiğimiz üzere Vehb'den senedli veya senedsiz olmak üzere nakledilerek takdim edilmiştir. Bu eserler içerisinde herhangi bir senede işaret etmeden sadece Vehb'in ismi zikredilerek muallak olarak aktarılan rivâyetlerin sayısı 663 olmakla birlikte sayısal dağılımı da aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797): *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*'da yer alan on sekiz rivâyetin dokuzunun senedinde kendisi de yer alırken diğer dokuzundaysa rivâyet farklı senedle Vehb'e izafe edilmişken *Müsned*'de farklı senedle bir; Tefsir ve ahlaka dair eserlerde de kırk dört olmak üzere toplam altmış üç nakli bulunmaktadır.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27): *el-Musannef fi'l-Hadîs*'de yer alan on beş rivâyetin sadece birinin senedinde kendisi yer almadan Vehb'e izafeyle nakilde

⁴³⁶ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 47.

⁴³⁷ Mustafa Sabri Küçükaşçı ve Cengiz Tomar, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), C. 19/321-324.

⁴³⁸ Ferhat Koca, "İbn Kudâme, Muvaffakuddin", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), C. 20/139-142.

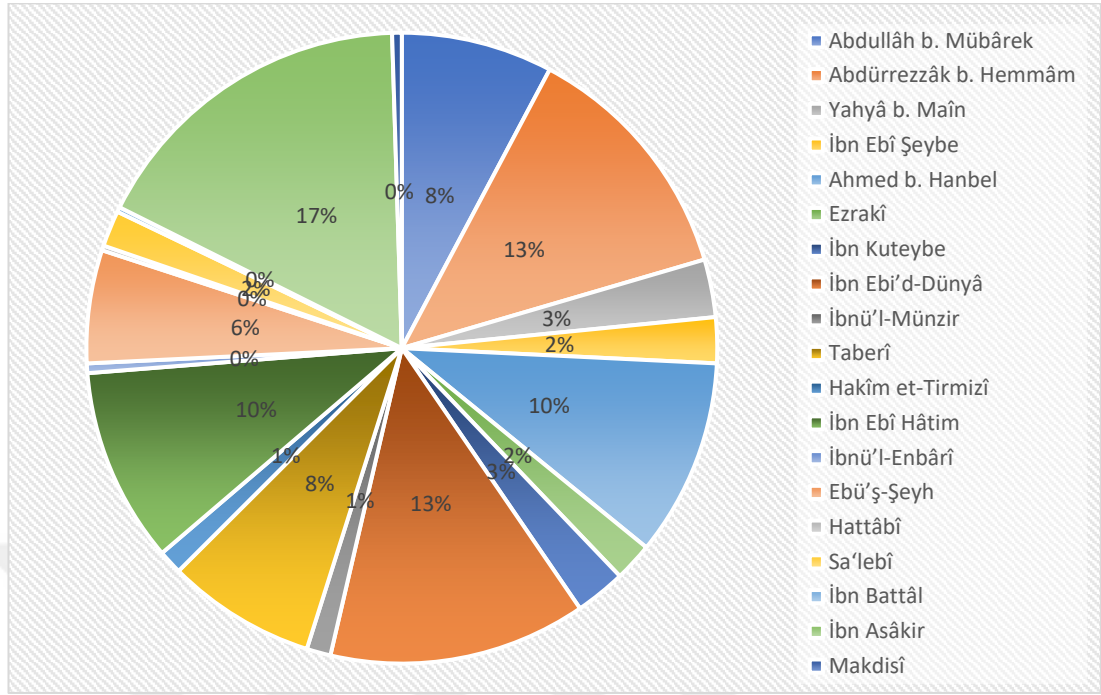
bulunurken Tefsir, Hadis ve Ahlak'la ilgili diğer eserlerde seksen sekiz olmak üzere toplam yüz üç nakli bulunmaktadır.

- Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848): *el-Cüz'ü's-Sânî min Hadîs-i Yahyâ b. Maîn*'de iki, Hadis ve Tarih'le ilgili eserlerde yimi iki olmak üzere yirmi dört toplam nakli bulunmaktadır.
- İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849): *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*'da iki; *Müsned-ü İbn Ebî Şeybe* 'de on beş, Hadis ve Tefsir ile ilgili eserlerde yer almak üzere iki olmak üzere toplam on dokuz nakli bulunmaktadır.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): *Müsned*'de on bir; *Kitâbü'z-Zühd*'de kırk dört ve *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*'de bir, Hadis, Tefsir ve Tarih ile ilgili eserlerde de otuz yedi olmak üzere toplam seksen iki nakli bulunmaktadır.
- Ezrakî (ö. 250/864): *Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr* adlı eserinde Vehb'ten on altı rivâyet naklinde bulunmuştur.
- İbn Kuteybe (ö. 276/889): *Uyûnü'l-Ahbâr* adlı eserde yirmi ve *Kitâbü'l-Eşribe*'de de bir rivâyet olmak üzere yirmi bir nakilde bulunmaktadır.
- İbn Ebi'd-Dünyâ (ö. 281/894): *er-Rikka ve Bükâ* 'da yirmi; *Kitâbü'z-Zühd*'de sekiz; *el-Ukûbâtü'l-Îlâhiyye li'l-Efrâd ve'l-Cemaat ve'l-Ümem*'de yedi; *er-Rizâ anillâh bi-Kazâihî ve't-Teslîm bi-Emrih Mevsûatü Resâil*'de yedi; *Islâhu'l-Mâl*'de altı; *Kitâbü't-Teheccüd ve Kıyâmü'l-Leyle*'de beş; *es-Samt ve Âdâbü'l-Lisân*'da beş; *Kitâbü's-Şükr Lillâh azze ve celle*'de dört; *Kitâbü'l-Kanaa ve't-Taaffüf*'te dört; *es-Sabr ve's-Sevâbü Aleyh*'de dört; *el-Akl ve Fazluhû*'da dört; *Sıfatü'n-Nâr*'da üç; *Müdârâtü'n-Nâs*'da üç; *el-İşrâfi fi Menâzili'l-Eşrâf*'ta üç; *Kitâbü'l-Ehvâl*'de iki; *el-Marad ve'l-Keffârât*'da iki; *Kitâbü'l-Kubûr*'da iki; *el-Cû'*'da iki; *Mekârimü'l-Ahlâk*'ta iki; *el-Hilm*'de iki; *el-Uzle*'de bir; *el-Hevâtif*'te bir; *Kasrû'l-Emel*'de bir; *el-İhvân*'da bir; *et-Tevekkül alâ Allâh azze ve celle*'de bir; *Sıfatü'l-Cenne*'de bir; *Muhâsebetü'n-Nefs*'de bir; *el-Menâmât*'ta bir; *Kitâbü'l-Matar ve'r-Ra'd ve'l-Berk ve'r-Rih*'de bir; *Zemmü'l-Gıybe ve'n-Nemîme zemmü'l-Kezib*'de bir; *Mekâidü's-Şeytân*'da bir; *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münkeri*'de bir olmak üzere toplam yüzyedi nakli bulunmaktadır.
- İbnü'l-Münzir (ö. 318/930): *et-Tefsîr*'de tahrîcen dokuz ve *Evsat fi's-Sünen ve'l-İcmâ'* ve *l-İhtilâf*'ta bir olmak üzere toplam on nakilde bulunmuştur.

- Taberî (ö. 310/923): *Tefsîr*'de otuz yedi, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*'de yirmi, *Tehzîbü'l-Âsâr*'da bir ve diğer eserlerde dört olmak üzere toplam altmış iki nakli bulunmaktadır.
- Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932): *Nevâdiru'l-Usûl*'de beş, *el-Menhiyyât*'da bir ve diğer eserlerde dört olmak üzere toplam on nakilde bulunmuştur.
- İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938): *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'de elli dokuz, *İlelû'l-Hadîs*'de bir ve diğer eserlerde yirmi bir olmak üzere toplam seksen bir nakli bulunmaktadır.
- İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940): *Kitâbü'l-Ezdâd*'a iki ve diğer eserlerde iki olmak üzere toplam dört nakli yer almaktadır.
- Ebü's-Şeyh (ö. 369/979): *Kitâbü'l-Azame*'de otuz, *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadîsi'n-Nebvî*'de üç, et-Tevbîh ve't-Tenbîh'te iki ve diğer eserlerde on iki olmak üzere toplam kırk yedi nakli yer almaktadır.
- Hattâbî (ö. 388/998): *Kitâbü'l-'Uzle (Kitâbü'l-İ'tisâm bi'l-'Uzle)*'de iki nakli bulunmaktadır.
- Sa'lebî (ö. 427/1035): *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân (et-Tefsîrü'l-Kebîr, Tefsîrü's-Sa'lebî)*'de altı ve diğer eserlerde dokuz olmak üzere toplam on beş nakli bulunmaktadır.
- İbn Battâl el-Mâlikî (ö. 449/1057): Herhangi bir eserine ulaşamamakla birlikte Vehb'den iki naklinin olduğunu diğer eserlerde görmekteyiz.
- İbn Asâkir (ö. 571/1176): *Târîhu Medîneti Dımaşk*'ta yüz otuz iki ve diğer eserlerde yedi olmak üzere toplam yüz otuz dokuz rivâyet nakli yer almaktadır.
- Muvaffakuddîn İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223): *er-Rikka ve'l-Bükâ* "da dört rivâyet bulunmaktadır.

Yukarıda Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılan rivâyetler içerisinde, on dokuz eser sahibinin, Onu referans göstererek naklettikleri rivâyet sayıları ve hangi eserlerinde yer aldıkları hakkında bilgi verdikten sonra mevcut rivâyetlerin sayısal grafiğini şöylece gösterebiliriz:

Şekil 2.5: Eser Sahiplerine Göre Rivâyet Dağılım Grafiği⁴³⁹

2.12. Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih

Hadis, Tarih, Tefsir, Akâid ve Zühd konusunda telif edilen eserleri incelediğimizde iki bin civarında rivâyetini tespit ettiğimiz Vehb b. Münebbih hakkında İslâm âlimlerinin, cerh ve ta'dil ilmi bakımından yapmış oldukları değerlendirmeleri şu şekilde aktarabiliriz:

Buhârî: Vehb b. Münebbih'i ricâl kabul şartlarına göre 'sika' râvîlerden kabul ederek *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinin *Kitâbü'l-Cenâiz* bâbının başında Ondan ta'lik yaparak nakilde bulunmuştur. Bu nakille beraber yine Buhârî aynı bâbta yer alan rivâyetle Vehb'in hem akîde olarak Cebriye'den olmadığını ve hem de ricâl olarak 'sika' bir kimse olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bahsi geçen rivâyet aşağıdaki gibidir:

Vehb b. Münebbih'e: '*Cennetin anahtarı –lâ ilâhe illallah- değil midir?*' diye soruldu. O da: '*Elbette! Ancak anahtarın dişleri olmadan olmaz. Sana dişleri olan bir anahtar getirilirse kapın açılır. Aksi halde kapı açılmaz.*' diye cevap vermiştir.'⁴⁴⁰

⁴³⁹ **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

⁴⁴⁰ Buhârî, *Cenâiz* 1; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 498.

Ahmed b. Hanbel: Onun ‘*Ebnâdan, Fârisî ve şeref sahibi*’ olduğunu ifade ettikten sonra Yemen bölgesinde şeref sahibi böyle kimselere ‘*zî*’ olarak hitap edildiğini ve eğer böyle bir şerefe sahip değil ise de ‘*zî değil*’ denildiğini söylemiştir.⁴⁴¹ Vehb’in ismine bakıldığında Onun için bu ‘*zî*’ ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

Ebü’l-Hasan el-İclî; Onun tâbînden olduğunu ve San‘â kadılığı yaptığını söylemiştir.⁴⁴²

Ebü Zür‘a er-Râzî: ‘*Yemenli ve sikadır*’ demiştir.⁴⁴³

Nesâî: ‘*Sikadır*’ demiştir.⁴⁴⁴

İbn Hibbân: Vehb’in ‘*sika*’ bir râvi olduğunu söylemiş üçüncü tabaka râvîlerinden olduğu ifade etmiştir.⁴⁴⁵

Zehebî: ‘*el-İmâmü’l-allâme, ahhârî ve kısasîdir*’ demiştir. Ancak Vehb’i yalnızca Fellâs’ın zayıf saydığına da işaret etmiştir.⁴⁴⁶

Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr: Üçüncü tabakadan ve ‘*sika*’ olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁷

Şîrâzî: Yemen’de yaşayan tâbiûnun fakihlerinden ve aynı zamanda hikmet ve fetânet sahibi biri olduğunu söyleyerek haricîlerle olan mücadelede önemli bir yer tuttuğunu, insanları onların fikirlerine karşı uyarmada gayret gösterdiğini ifade etmiştir. O’nun bu gayretlerinden bir örnek vermek gerekirse Dâvud b. Kays ile aralarında vuku bulan diyalog önemlidir.⁴⁴⁸

⁴⁴¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁴⁴² A.g.e., IV, 544; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VII, 498.

⁴⁴³ A.g.e., VII, 498; Aynî, *Nuhabü’l-Efkâr*, III, 167; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁴⁴⁴ A.g.e., IV, 544; Aynî, *Nuhabü’l-Efkâr*, III, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VII, 498.

⁴⁴⁵ A.g.e., VII, 498; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 130.

⁴⁴⁶ İclî, *Ma’rifetü’s-Sikât*, II, 345.

⁴⁴⁷ İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer, *Tuhfetü’t-Tâlib bi-Ma’rifeti Ehâdis Muhtasarı İbni’l-Hacîb*, thk. Abdülganî b. Hamîd Kübeysî, (Mekke: Dâru Hirâ, 1986/1406), I, 356.

⁴⁴⁸ Sallâbî, *ed-Devletü’l-Ümeviyye*, IV, 28.

İsrâîl b. Mûsâ ve İbrâhîm b. Mûsâ: Onun hakkında ‘*mechûl ve vehm*’ ifadelerini kullanmışlardır.⁴⁴⁹

İbn Manzûr: San‘â kadılığı da yapmış olan Vehb b. Münebbih’in tâbiûndan ve ‘*sika*’ bir râvî olduğunu eserinde ifade etmiştir.⁴⁵⁰

Cerh ve ta‘dîl ilminde önemli konuma sahip âlimler tarafından aslında güvenilir olarak kabul edilen Vehb b. Münebbih’in, ‘*Kütüb-ü Sitte*’de de yer alan rivâyetleri de dikkate alındığında kendisine itibar edilen bir kimse olduğu açıkça görülmektedir. Ancak son birkaç asır içerisinde oryantalistlerin de etkisiyle bazı araştırmacılar Onun hakkında geçmiş milletlere ait anlatmış olduğu kıssaları da işaret ederek olumsuz fikirler beyan etmişler ve özellikle de Ehl-i Kitâb ile ilgili kıssaları öne çıkararak hadîs uyduran bir kimse konumuna sokmak istemişlerdir. Ancak cerh ve ta‘dîl yöntemleri esas alınarak yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında Onun hakkında rivâyet ilmi içerisinde râvî olmak bakımından herhangi bir cerhin söz konusu olmadığı görülmektedir. Onun anlattığı veya adına anlatılan kıssalar değerlendirildiğinde de nakledilen rivâyetlerin muhtevasında ya bir olaya izah getirdiği veya yanlış anlaşılabilir birtakım meselelerin düzeltildiği görülmektedir. Konuyla ilgili açıklama detaylı bir şekilde tezin rivâyetler üzerine yapılan değerlendirmelerde verilecektir.

İbn Hacer, *Mukaddimet-ü Fethi’l-Bârî*’de, Onun cumhûr tarafından ‘*sika*’ olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Ancak bazı müteşeddîd âlimlerin Onu ‘*zayıf*’ bir râvî olarak kabul ettiğini de ifade etmiştir.⁴⁵¹ İbn Hacer’in de ifade ettiği gibi onlar, Vehb’in bazen garîb rivâyetlerde bulunması, bu nevi nakillerin müteber kaynaklarda yer almaması ve rivâyetlerinin daha çok İrâiliyâta dair konuları içermesine dikkat çekerek bu iddiada bulunmuşlardır. Bu tür rivâyetleri de hurafeleri, bâtıl bir takım akideyi ve Ehl-i Kitâb’ın akidesini desteklediği gerekçesiyle tenkîd etmişlerdir. Bu iddiayı desteklemek için de Fellâs’ın Onu ‘*zayıf râvî*’ olarak nitelendirmesini ve Onun

⁴⁴⁹ Ebû Amr Nûreddîn b. Ali b. Abdillâh es-Sed’î el-Vassâbî, *Tuhfetü’l-Lebîb bi-men Tekelleme fihimü’l-Hâfız İbn Hacer mine’r-Ruvât Gayri’t-Takrîb*, (San‘â: Mektebetü İbn Abbâs, 2010/1431), II, 205; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁴⁵⁰ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, XXVI, 386.

⁴⁵¹ İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethü’l-Bârî bi-Şerh-i Sahîhi’l-Buhârî ‘Mukaddime’*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Muhîbbüddîn el-Hatîb, (Kâhire: Dârü’r-Reyyân li’t-Türâs, 1987/1407), 450.

özellikle de ilk zamanlarda kader ile ilgili söylediklerini öne çıkararak savunmuşlardır.⁴⁵² Ancak yaptığımız araştırmada müteahhirûndan birkaç kişi dışında Onun hadis uydurduğuyla alakalı olarak bir ta'nın olduğu tespit edilmemiştir. O, daha çok rivâyetlerinde Ehl-i Kitâb hakkında nakillerde bulunmuş ve bu sebeple de onlarla ilgili hüküm ve haberlerde çokça bilgisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Onun bu bilgi birikimini de özellikle rivâyetlerinin tefsir kitaplarında bazı konuları anlamak üzere kullanıldığında görmekteyiz.⁴⁵³

Rivâyetlerinde eskilere ait birçok kitap okuduğunu öğrendiğimiz Vehb b. Münebbih, aynı zamanda okuduklarını tasnif ederek daha sonra onlara müracaat etmiştir. Yine hakkında tenkit konusu olan 'kader' hakkında önceki peygamberlere ait kitaplardan yetmiş küsur tanesini okuduğunu ve aslında bu konuda konuşmanın insanı küfre götüreceğini ifade ettiğini görmekteyiz. Daha sonra bu sebep üzerine kader konusunda yorum yapmayı terk etmiş ve yorumda bulunanları da uyarmıştır.⁴⁵⁴ Ancak âlimlerden bazıları peygamberlerle alakalı olan bilgilerin ve İsrâiloğullarıyla ilgili kıssaların çokça rivâyet edilmesini hoş görmemişlerdir. Konuyu izah etmek için de Vehb b. Münebbih'in üzerinde ihtilaf olan ve güvenilirliği konusunda yeterli olmayan öncekilerin kitaplarından aldığı ve aktardığı bilgileri örnek göstererek görüşlerini kuvvetli kılmaya çalışmışlardır.⁴⁵⁵

Vehb b. Münebbih'in rivayetlerinin genel kabul görmesinde etkili unsurun, Onun hikmet ehli ve dindar kişiliğiyle bu halin öne çıkarılarak rivâyetlerindeki etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'e s.a. nisbet edilen, "Ümmetimden iki kişi çıkacak, birinin adı Vehb olup Allah ona hikmeti verecektir; diğeri de Gaylân'dır, O da ümmetime İblîs'ten daha zararlıdır."⁴⁵⁶ sözü her ne kadar mevzû' kabul edilse de Vehb'e nisbet edilen bazı vecîzeler Onun âdeta hikmetli sözlerin kaynağı sayıldığını göstermektedir. O, 'Şüphe yok ki hikmet, (dünyalıkları) terkeden, sakın kalbte

⁴⁵² Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât*, I, 134.

⁴⁵³ A.g.e., c. 1, 134.

⁴⁵⁴ Vassâbî, *Tuhfetü'l-Lebîb*, II, 141. Bkz. Vehb b. Münebbih, *Munâsahât* adlı eseri, 126.

⁴⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî', thk. Tahhân Mahmûd, (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1983/1403), II, 114.

⁴⁵⁶ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîh*, VI, 70.

kalır.”⁴⁵⁷ der ve yine oğluna işaretle şu nasihatte bulunurdu: ‘*Ey oğul! Sana hikmet üzere olman gerekir. Muhakkak ki hayrın tamamı hikmettedir. Küçük olan kimseyi büyük olana, köleyi hür kimseye, efendiyi kendisinden daha üst olanlara ve fakiri mülk sahiplerinin meclisinde üstün ve saygın kılar.*’⁴⁵⁸ O, bu özelliğiyle ve özellikle hikmet konusunda sarf ettiği sözleriyle İslâm âlimleri eserlerinde yer vermişlerdir.

İslâm âlimlerinin çoğunluğunun Vehb hakkındaki olumlu görüşlerine katılmadığını söyleyen M. Reşîd Rızâ, Onun rivayetler veya teşeyyu‘ doktrini⁴⁵⁹ aracılığıyla İslâm’ı içeriden yıkmaya çalışan Farslılar’la iş birliği içine girdiğini ileri sürerek tenkid etmiştir. Vehb b. Münebbih aracılığıyla birçok İsrâilî rivayetin tefsir kitaplarına girdiğini, ancak bunların bizzat Vehb tarafından uydurulduğu düşüncesini benimsemediğini söyleyen Ebû Şehbe de İsrâiliyyât’ın nakline aracılık etmesi yüzünden Vehb’in eleştirilebileceğini belirtmiştir.⁴⁶⁰ Vehb’i zayıf olarak vasıflandırmanın yanı sıra Ahmed Emin ve Ebû Reyze yalancı olduğuyla ilgili iddiada bulunmuşlardır. O’nun zayıf ve hatta yalancı olarak nitelendirilmesinde ahabârî ve kıssacı olmasının etkisinin rolünün büyük olduğunu savunmuşlardır.⁴⁶¹ Kanaatimizce Vehb b. Münebbih’i tenkid eden kimseler, aslında genel olarak naklettiği rivâyetlerin muhtevasını incelemeyen ve geniş bir tetkike tabi tutmadan sadece zahiri bir bakış açısıyla ve parçacı bir yaklaşımla değerlendirmeye tabi tuttuklarından bu fikre sahip olmuşlardır.

Vehb b. Münebbih’in cerh ve ta’dîl ile ilgili hakkında söylenenler aslında Onun kısasa anlatmasına ve rivâyetlerinin bir kısmının konusu bakımından İsrâilî olmasına rağmen kendisine güvenilen biri olduğunu ortaya koymaktadır. Tespit edebildiğimiz rivâyetler incelendiğinde Onun zühd ve ahlâk ile ilgili olan konularda ve peygamberlerin hayatlarıyla ilgili aktarımlarda bulunurken bu tür rivâyetleri naklettiğini görmekteyiz.

⁴⁵⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

⁴⁵⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 34.

⁴⁵⁹ Teşeyyu‘ doktrini; Şiilik Eğilimi anlamında kullanılmaktadır; Emin Aşıkutlu, “Teşeyyu‘”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), C. 40/564-565.

⁴⁶⁰ Mehmet Emin Özafşar ve Mahmut Demir, “Vehb b. Münebbih”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), C. 42/608-610.

⁴⁶¹ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 374.

Belki de San'â kadılığı yapmış olmasına rağmen fikhî konularda açıklamalarının yok denecek kadar az olması ve ahkâma tesir edecek bir naklinin olmaması, Onu muteber kılmış ve bilgi edinmede kendisine müracaat edilen bir kimse haline getirmiştir. Bu noktadan baktığımızda Vehb'in aslında Hadis ve Fıkıh ilmine olan katkısından ziyade Tefsîr ve İslâm Tarihi ilmine katkısının büyük olduğunu söyleyebiliriz. Yine Onun muteber İslâm âlimleri tarafından olumsuz bir tenkide uğramaması da rivâyetlerinin muhteva bakımından İslâm'ın akâid ve ahkâmına olumsuz bir tesiri olamamasındandır, diyebiliriz.

2.13. Rivâyetlerinin Muhtevası

Vehb b. Münebbih'in İlim aldığı ortam ve yetiştiği bölgede hâkim olan dinler, rivâyetlerini aldığı hocaları, kendisinden nakilde bulunan talebelerin isimlerini, haklarındaki cerh ve ta'dîl durumlarını verdikten sonra bu başlık altında rivâyetlerin muhtevası hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Yaptığımız araştırmada; Vehb b. Münebbih'in senesinde yer aldığı rivâyetler incelendiğinde Hadis, Siyer, Tasavvuf/Zühhd, Peygamberler Tarihi, İslâm Tarihi, Akâid ve Tefsîr'e dair pek çok naklinin olduğu ve bu nakillerin de önemli bir kısmının da İsrâiliyyât'a dair verilen bilgiler olduğu görülmektedir. Bu rivâyetler içerisinde yer alan başta Hz. Âdem a.s. ile ilgili anlatılan kıssalar olmak üzere peygamberlerden ve Yahudilik ve Hristiyanlığa dair nakillerinin olduğu görülmektedir.⁴⁶²

Genel olarak rivâyetlerin muhtevasına baktığımızda aşağıdaki konular karşımıza çıkmaktadır:

- Kur'ân-ı Kerîm ve âyetler ile ilgili olarak; başta Hz. Âdem ve Hz. Havvâ olmak üzere insanın, yer ve göklerin yaratılması, iman ve ibadetler, kıyâmet haberleri ve alâmetleri, yeryüzüne gönderilen peygamberler ve hayatları, arş ve melekler, güneş, ay, yıldızlar ve kâinâtın düzeni, geçmiş milletlere ait kıssa ve haberler, nesiller ve

⁴⁶² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 133-137. Aden cennetinin şarkta olduğu ve nehiy olunan ağacın cennetin ortasında olması bilgisi; Hz. Havvâ'ya hitab edenin yılan olduğu ve Allah'ın onu karnı üzerinde süründürerek ve ona topraktan yedirerek intikam aldığı gibi bilgiler Tevrat asıllıdır. Vehb'in Kutsal metinleri okuduğu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 248.

diller, Yahudi ve Hıristiyanlara ait haberler, bazı sûreler hakkında ve âyetlerde yer alan ifadelerin izahını görmekteyiz.

- Hz. Peygamber'e s.a. izafeyle aktarılan nakillerde; yaratılış ve insanın zaafı, tevhid, şirk ve ibadetlerle faziletleri, Allah'ın c.c. sıfatları ve tövbe ve kulluk, hayır ve şer, fikhî meseleler, helaller ve haramlar; cennet ve cehennem ahalisi, Hz. Peygamber'in vasıfları, gazveleri ve ümmeti, ashâbın büyükleri ve faziletleri, sahâbeden bazılarının iltifat ve duâları, ilmi teşviki ve tavsiyeleri, bazı peygamberler hakkında yamış olduğu açıklamalar ve ehl-i kitâb hakkında anlattıkları, câhiliyye ve kâbe, Cebrâîl a.s., kıyâmet, deccâl ve şeytan hakkında aktarılanlar yer almaktadır.
- Sahâbeden nakille aktarılanlarda; Allah'ın c.c. kudreti, bazı sûrelerin izahı, cennet, arş, kürsü ve levh-i mahfuz; kıyâmet ve ahvâlî, ibadetler ve özellikle namaz; sahâbeye sorulan sorular ve cevapları, sahâbenin bazı halleri, Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde yaşanan bazı olaylar; Mekke, Araplar ve Kâbe, yeryüzü ve rüzgâr gibi olayların oluşması ile ilgili konular yer almaktadır.
- Tevrât, Zebûr, İncîl ve önceki milletlere ait kitaplara işaretlerle aktarılan nakillerde; Allah'a c.c. iman ve ibadetler, Hz. Peygamber'e işaret eden bilgiler, Allah'ın velî kulları ve özellikleri, insanın yaratılması, kulluk ve faziletleri, af ve tövbe, şirk, zulüm, günahlar ve şeytanın halleri, peygamberler ve hayatlarından ibretlik örnekler, rasûller ve nebîlerin nesepleri, dünya nimetleri ve aldâtıcılığı, bazı şehirler, gün ve geceler, geçmiş ümmetlere ait ibretlik kıssalar, Tevrât esaslı tavsiyeler; ilim, âlim ve cehâlet, hikmetli ve faziletli olaylar, insanlar arası ilişkiler, zengin ve fakirin durumları konu edilmektedir.
- Peygamberler ile ilgili herhangi bir kaynak belirtilmeden naklettiği rivâyetlerde; Hz. Âdem ve Havvâ ile ilgili olarak yaratılmaları, cennete yerleştirilmeleri, cennet hayatı, cennette yasaklanan ağaç, cennet elbisesi, cennetten yeryüzüne indirilmesi, tövbesi, yeryüzüne indirilmeden önce yeryüzünün durumu, Hz. Âdem'in vasıfları, yaşı ve şeytanla mücadelesiyle ilgili nakilleri; Hz. Şît'in kim olduğu ve yeryüzünde toprak ve taştan ev yapan ilk insan olması; Hz. İdrîs ve kalemle ilk yazı yazan kimse olması ve göğe yükseltilmesi; Hz. Nûh'un vasıfları, kavminin durumu, gemi inşası, tûfân, gemide yaşanan bazı olaylar, tûfân sonrası geminin indiği yer, Hz. Nûh'un çocukları, neslin devamı ve ırkların oluşması; Hz. Hûd'un nesebi, çocukları ve kavmiyle olan mücadelesi, kavmin helâkı; Hz. Sâlih'in vasıfları, peygamber olması, iman edenlere hitabı, devenin katli ve kavmin helâkı; Hz. İbrâhîm'e indirilen sayfalardan birinde

yazılı olan ibare, ibadetleri, halîlullâh olması, hicreti, hanımları, kurban emrinin verilmesi ve kabri; Hz. Lût'un Sodom halkıyla olan durumu ve meleklerin ziyareti; Hz. Yâkûb'un Mısır melikine yazdığı mektup, oğlundan ayrılığı üzere aldığı vahiy, Mısır'a gidişi ve vefatı, Hz. Yûsuf'un gördüğü rüya, kardeşleriyle olan durumu, kuyuya atılması ve kuyunun nerede olduğu, kuyunun özellikleri, köle olarak satılması, Züleyha ile olan imtihanı ve esnasında olanlar, Onu görmeye gelen kadınların ellerini kesmesi, hapishaneye gönderilmesi, Firavun'un kim olduğu ve gördüğü rüya ile Hz. Yûsuf'un vefatı; Hz. Eyyûb'un ne zaman nebî olduğu, tabi olduğu şeriat, hayatı ve nesebi, hanımı ve onunla yaşadıkları, hastalığının şekli ve hastalığa nasıl sabrettiği; Hz. İlyâs'ın nebî olması, duâsı ve döneminde ortaya çıkan olaylar; Hz. Şuyab'ın Medyen/Eyke halkına ve sonra da Ashâbu'r-Ress'e nebî olması ve kabrinin nerede olduğu, Hz. Mûsâ ile buluşması; Hz. Mûsâ'nın Allah c.c. ile olan mülâkatları, peygamber olması ve Tevrât, kendisine verilen nûr, mucizeler ve asâsı, Tûr Dağı'nda olanlar, Hz. Hızır ile buluşması, Benî İsrâîl ve hoşa gitmeyen durumları, kavmin musibetlerle imtihanı, Makaddes topraklara girme yasağı, Beytü'l-Makdis, Şam'dan ayrılması, Hz. Şuayb ile buluşması, evliliği, Mısır'a gitmesi, Firavun'un rüyası, Firavun'a tebliğ, sihirbazlarla buluşması, inek kurbanı, Kârûn ve bazı hikmetli olaylarla Muharrem ayı orucu; Hz. Hârûn'un Hz. Mûsâ'ya vekâleti, Beytü'l-Makdis'teki vazifesi ve vefatı; Hz. Yûnus'un hayatı ve kavmiyle olan mücadelesiyle balığın karnındaki durumu; Hz. Dâvud'un vasıfları ve gününü taksim etmesi, tövbe ve istiğfârı, duâları, hikmetli sözleri ve bazı hikmetli olaylar, Beytü'l-Makdis'in inşası, Tâlût'un ordusuna katılması, Câlût'la olan savaşı, evliliği ve kral olması, Tâbût hakkında bilgi, nesebi ve soyu, dünya hayatına karşı zâhdâne yaşaması, vefatı ve cenâzesi; Hz. Süleymân'ın vasıfları, mülk ve nebîlik verilmesi, krallığı, Belkıs ve Onunla olan tevhîd mücadelesi, Belkıs'ın tahtının getirilmesi, karınca vadisi, imtihana tabi tutulması, evlilikleri ve vefatı; Hz. Lokmân'ın Allah'a c.c. itaati ve âhîret kazancını hedef edinmesi, ismi ve nereli olduğu, bazı hikmetli sözleri ve oğluna tavsiyeleri; Hz. Üzeyr'in vasıfları, Allah'tan c.c. vahiy alması, yüz yıl uyuması ve uyandıktan sonra olanlar, Tevrât'ın yeniden yazdırılması ve duâsı; Hz. Zülkarneyn'in kim olduğu ve isimlendirilmesi, tebliğ için yapmış olduğu yolculuklar, gittiği yerlerde karşılaştığı kavimlerle olan mücadelesiyle ye'cûc ve me'cûc kavmiyle olan mücadelesi; Hz. Zekeriyyâ'nın kavmiyle yaşamış oldukları, çokça zikreden bir kimse olması, katli ve sonrası Allah'ın c.c. ikrâm olarak ruhunu iadesi; Hz. Yahyâ'nın Hz. Zekeriyyâ ile olan diyalogu ve şehitlerin efendisi olarak kabul edilen Curcîs; Hz.

Îsâ'nın doğumu, Hz. Meryem'in hamileliği, Hz. Mûsâ'nın şeriatı üzere olması, şeytanla mücadelesi, havâirileri ve onlara yaptığı nasihatlar, mucizeleri, yaşadığı hikmetli olaylar ve hikmetli sözleri, üç gün vefat ettirilmesi, göğe yükseltildiğindeki yaşı, nüzulü ve mehdilik, sofrâ mucizesi, havarilerle yenilen son yemek ve Pavlus ile ilgili nakiller yer almaktadır.

- Kendisine ait olarak aktarılan nakillerde yer alan konular; Devletler ve milletlerle alakalı olarak, Beytü'l-Makdis, Endelüs, Hıms, Şam, Harran, Mısır, Afrika, Cezire, Semerkand ve Busra şehirleriyle ilgili nakillerle birlikte İlyâ'nın nerede olduğu, Rumların soyunun nereden geldiği ve bazı memleketlerin yıkılması, Dünya, yeryüzü ve göklerin yaratılmasıyla ilgili nakillerde, göklerin ve yerin katmanları, dünyanın kâinattaki yeri, imarı ve yaşı, kara ve denizlerin oranı ve bilinen yedi denizin isimleri, Melekler ile ilgili olan nakillerde Allah'ın c.c. dört büyük melekten toprak istemesi ve onlara vazifeler vermesi, meleklerin Kâbe'yi ziyaretleri, bazı meleklerin yaratılması, semâda yer alan melekler, daha sonra Hz. Hızır'ın adı, kim olduğu ve deniz kıyısında karşılaştığı bir adamla konuşması, Hızkıl için göğün kapılarının açılması ve sonrası almış olduğu vazife, Şeytanın karada ve denizde farklı görevlerinin olması, her insanın görevli bir şeytanının olması, İblis'e verilen süre; Önceki milletler ile ilgili olarak aktarılan nakillerde başta Benî İsrâîl'de olmak üzere âbid, âlim ve zâhid kimselerin halleriyle ilgili kıssalar, peygamberlere indirilen vahiy ve hikmetlerle birlikte Allah'ın c.c.; varlıkları, ölümü, arşı, kürsüyü, sûru, beyti ve kullarını yaratması, Ashâb-ı Kehf ve ilgili ibretlik hadiseler, Benî İsrâîl'in din adamları ve ruhbân sınıfı, Bühtünnasr, cinler, Ebrehe, Ermiyâ, Curcîs, Esâ b. Ebiyâ, İrem ve bağları, Nemrût, Nümrüz b. Kenân gibi şahıslar hakkında bilg verdikten sonra nefsin terbiyesi, şeytanın aldatması ve zezem hakkındadır.

Genel olarak yukarıda saydığımız konularla birlikte bir de Vehb b. Münebbîh'in yaşadığı bazı şahıslar ve olayların yer aldığı nakillerde; Ömer b. Abdilazîz, Hasan Basrî, Tâvûs b. Keysân, Atâ el-Horasânî, Abdülmelik b. Hullec, Saîd b. Cübeyr, Ca'd b. Dirhem, Dâvud b. Keysân, Ebû Şemmâr el-Havlânî, Fennec, Hasen b. Ebi'l-Hasen ve Kayser Psikoposu, Hikmetli sözleri ve nasihatleriyle alakalı olarak tevâhid, Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân'da her şeyin varlığı, Allah'ın affedici olması, Allah korkusu ve Allah'a iman ve itaat, Allah'ın kudreti, mü'minin özellikleri, takvâ, zühd, kulluk, amel, ibâdetler ve gece namazı, kalbin merhaleleri, tesbîh ve tekbîr, birre ulaşmak, Allah'ın kullarını imtihana tabi tutması ve musîbetlere sabır, hayır ve şer, ilim, âlim ve sâlih

kimseler, hikmet sahibi olmanın şartları, âdil idareci, mescid ve namaz, oruç, sadaka, rızkın çeşitli olması, iyilik yapmak, nikâh, Kâbe ve Rûkn-ü Yemânî, ahlâk, akıllı ve ahmak kimsenin durumu, insanın cennet veya cehennem ehli olması, insanın vasıfları, hastalıklar ve sebepleri, münâfıklar ve alametleri, hased ehli kimseler, kâfir kimsenin özellikleri, dedikodu ve gıybet, rüşvet ve dünya malına tamah etmek, rüya, rüzgâr, günlerin sayısı, kıyâmet alametleri ve ahvâlî, şeytana karşı uyarılar ve şeytanın halleri, hanımlarla ilgili önemli meseleler, çocuk ve çocuğun fitratı, bazı şehirler hakkında bilgi ve özellikle Şam şehrine iltifat, Tâlût ve Tâbût, Vehb b. Münebbih'in şahsiyle alakalı bilgiler ve kendisine sorulan sorulara cevapları, kendisine gelenlere nasihatleri, kardeşini kendisine kitap satın alması Şam'a göndermesi, Vehb'in vefatı ve vefat tarihi, cenazesi hakkında bilgiler yer almaktadır.

Vehb b. Münebbih'ten aktarılan rivâyetlerin genel olarak muhtevasına bakıldığında Hadis, İslâm Tarihi, Dinler Tarihi, Fıkıh, Tasavvuf ve Tefsîr gibi ilimlerde istifâde edilen nakillerde bulunduğunu da görülmektedir. Bu nakillerin yanında Ehli Kitâb'a ait birçok kıssanın varlığını ve anlaşılması gereken bazı konularla zühd ve takvâlî olmayı teşvik edecek ibretlik hadiselerin anlatıldığı dikkati çekmektedir. Konuyla alakalı olarak bir örnek vermek gerekirse Vehb, dönemin önemli konu ve tartışmalarından olan '*kader*' meselesi hakkında önemli açıklamalarda bulunmuş ve İbn Hacer'in ifadesiyle bu konuda kendisine müracaat edilen birisi olmuştur. Yine O'nun Hâricîye'ye müntesip olan birisine vermiş olduğu nasihatler burada zikredilmesi gereken önemli bir örnektir.⁴⁶³ Akideye tesir eden konularla birlikte tarihi veya önceki milletlere ait kıssaların da anlatıldığı nakiller ve bu nakillerle ilgili değerlendirmelerde görülen şudur ki Hadis âlimleri, eğer iman ve ahkâm sözkonusu olursa yaptıkları tenkitlerinde mütevassıt bir yol takip etmişlerdir. Eğer zühd, takvâ, terğîb ve terhîb gibi konular esas olduysa Vehb, konuya izah getirebileceği her bilgiyi aktarmış ve İslâm'ın getirmiş olduklarıyla geçmiş milletlere ait bilgileri mezc etmiş ve yaşadığı bölgenin de tesiriyle öğrenmiş olduklarını aktarmıştır. Bu bilgilerin değerlendirilmesinde de İslâm âlimleri mütesâhil bir yöntem tercih etmişlerdir. Bir diğer mesele de anlatılan kıssalar bilgi vermek bakımından değer kazanmış ancak İslâm'ın ahkâmına tesir edecek bir tavır da sergilememiştir. Burada da Vehb'in Benî

⁴⁶³ Vehb b. Münebbih, *Munâsahât*, bilgi için bkz. Bu tez, 126.

İsrâîl'in âbid kimseleri hakkında anlatmış olduğu kıssalar veya kendi tespit ettiği hikmetler veya yapmış olduğu nasihatler örnek olarak zikredilebilir.

Müslüman âlimler tarafından, sahâbeden nakillerinin olduğu da kabul edilen Vehb b. Münebbih kendisine güvenilen bir kimse olmasının yanında tenkit de edilmiştir. Vehb'i tenkit eden isimler arasında yer alan Ahmet Emin ve Ebû Reyze, Vehb b. Münebbih'in sahâbeden hangisine ulaştığı hakkında bir bilginin bulunmadığını savunmuş ve yine O'nun Hz. Peygamber'e s.a. izafe ederek az da olsa 'mürsel' olarak nakilde bulunduğunu ve bazı âlimler tarafından tenkit edildiğini söylemişlerdir.⁴⁶⁴ Bu iddialarını da kronolojik olarak değerlendirmeye tabi tutarak Ebû Hureyre hayattayken Onun daha küçük bir çocuk olduğunu ve O'ndan r.a. hadis dinleyemeyeceğini öne sürerek desteklemeye çalışmaktadır.⁴⁶⁵ Ancak her ne kadar Ahmet Emin ve Ebû Reyze gibi düşünenler yukarıdaki iddialarda bulunsalar da İslâm âlimlerinin çoğu, aslında Vehb'in başta Ebû Hureyre (ö. 58/678), Abdullâh b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85), Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-688) ve Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697)⁴⁶⁶ olmak üzere, vefat ettiği tarihin de h. 34 olması sebebiyle birçok sahâbeden nakilde bulunabileceğini ve hatta bulunduğunu kabul etmişlerdir. Sahâbeden nakilde bulunmasının yanı sıra O, başta özel bir alaka göstererek ve sonrasında yaşadığı bölgenin de tesiriyle daha çok rivâyetlerinde geçmiş milletlere ait bilgilere, Tivrât, Yahûdilik ve Benî İsrâîlle ilgili haberlere ağırlık vererek nakillerde bulunmayı tercih etmiştir.⁴⁶⁷ Genel olarak kendisine sorulan sorulara cevaplar, anlaşılması ve izah edilmesi gereken bir âyetlerin izahı, züdh ve takvalı olmaya teşvik mahiyetinde olan rivâyetler, hikmet içeren olaylar ve hikmetli sözlerin yer aldığı rivâyetler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine Vehb b. Münebbih'in rivâyetleri üzerine yapılan bir diğer tenkit, naklettiği rivâyetlerin bazısının, arşı taşıyan dört melek ile ilgili rivâyet örneği üzerinde iddia edildiği gibi anlaşılabilir olaylar ve ifadelerle olduğu üzerinedir. İddianın her ne kadar

⁴⁶⁴ Yemânî, Abdurrahmân b. Yahyâ b. Ali el-Muallimî, el-Envârü'l-Kâşife limâ fi Kitâbi Edvâ ale's-Sünne mine'z-Zülel ve't-Tadlîl fi'l-Mücâzeffe, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983/1403), I, 97-98.

⁴⁶⁵ Yemânî, *el-Envârü'l-Kâşife*, I, 194.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167.

⁴⁶⁷ Yemânî, *el-Envârü'l-Kâşife*, I, 101.

geçekliğı olsa da sayı olarak bu tür nakiller genele oranla az sayıda kalmaktadır. Ortaya atılan bu tenkit genel anlamda bazı Kur'ân âyetlerinde ve sahîh hadislerde de yer almaktadır. Yani bir ifadenin anlaşılması zor veya anlaşılabilir olması rasyonalist akılla tenkit edildiğinde makul gibi görülmemektedir. Daha çok gayb haberleri hakkında, geçmiş milletlere ait ve yaşanmış bazı olayların anlatıldığı bu ifadeler, âyetlerde veya sahîh hadislerde olduğu zaman durum biraz farklılaşacaktır. Bir konunun akıl ve mantıkla izahı için derin bir araştırma yapmanın gerekliliğini ortaya koyan bu anlatım şekli, zahiri bakışla değerlendirildiğinde sağlıklı sonuçlar vermeyebilmektedir. Ortaya atılan eleştiriler değerlendirilirken dikkate alınması gereken bir husus da şudur ki Vehb b. Münebbih'in Müslüman bir anne-babadan dünyaya gelmesidir ki Onun İslâm kültürüne dair geniş bir bilgiye sahip olmasına sebeptir. Yine öğrenmek istediği bilgiye ulaşabilmek için gerektiğinde etrafında cereyan eden kültürlere, diğer milletlerin bilgilere ve bu milletlere ait kültürlere mevcut eserler sayesinde çabuk ulaşabilmesi bakımından yaşadığı zaman ve mekân önemlidir. Bu sebeple O, ilk dönemlere ait birçok kitabı okuma ve anlama imkânı bulmuş ve bu bilgiye ulaşması da kolay olmuştur. Aynı zamanda O, yetiştiği zaman itibarıyla yukarıda da belirttiğimiz üzere birçok sahâbe ile bir araya gelme imkânı bularak İslâm hakkında bilgi edinme ve bu bilgiler doğrultusunda sahip olduğu ilimden de yola çıkarak farklı değerlendirmeler yapabilme fırsatı elde etmiştir. Onun geçmiş kültürlere ait eserleri okuma ve anlamadaki iştiağı, sahip olduğu ilmi seviyesi ve birikimini artırarak kendisine müracaat edilen kimselerden olma imkânını da kazandırmıştır.⁴⁶⁸

Vehb b. Münebbih'in rivâyetlerini incelediğimizde dikkat çeken önemli bir husus da ailesinden birçok kimsenin hadis nakliyle meşgul olduğudur. Akrabalarından nakilde bulunanların başında Hadis İlimleri bakımından önemli bir yere sahip olan kardeşi Hemmâm b. Münebbih gelmektedir. Yine kardeşlerinden Ma'kıl, Abdullâh ve Gaylân, oğullarından Abdullâh, Abdurrahmân ve Eyyûb, yeğenlerinden Akîl b. Ma'kıl, Abdüssamed b. Ma'kıl, İsmâîl b. Abdülkerîm, torunlarından İdrîs b. Sinân, İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl, Bekkâr b. Abdillâh, Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân ve amcasının oğlu Abdullâh b. Firâs gibi kimseler nakil ilminde yer alan kimseler olmuştur.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Yemânî, *el-Envârü'l-Kâşife*, I, 196-196.

⁴⁶⁹ Muhammed Halîl, *Mevsûât*, II, 361.

Vehb'in kızımdan torunu olan Abdülmün'im b. İdrîs hakkında Yemenli âlimlerden ve 'sika' olduğu üzere bilgi olmasına rağmen Vehb b. Münebbih'ten aldığı rivâyetlere yalan karıştırdığı iddiası ortaya atılmaktadır.⁴⁷⁰ Bu sebeple ondan nakille gelen rivâyetlerin tenkit edildiğini görmekteyiz. Abdülmün'im ile ilgili değerlendirmeler daha önce yapıldığından bu kadarıyla yetineceğiz.⁴⁷¹

Vehb b. Münebbih'in rivâyetlerinin muhtevasını değerlendirirken genel olarak konu başlıkları hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bu bilgilere ilave olarak Vehb'in Himyer ve ilgili haberleri, kıssaları, kabirleri ve şiirlerini ihtivâ eden bir kitabından bahsedilmektedir. Bu eser tarihi konuları ihtiva eden ilk eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.⁴⁷² Muâviye, hilâfeti zamanında bazı âlimlerden krallıklar ve geçmişle ilgili bazı çalışmaların yapılmasını istediğinde, Ubeyd b. Şerîyye *el-Mülûk ve Ahbâri'l-Mâzîn* adlı bir kitap yazdı. Yine Vehb b. Münebbih ve Mûsâ b. Ukbe'nin de bu konuyla ilgili kitap yazan kimseler arasında yer aldığı ifade edilmektedir.⁴⁷³ Vehb b. Münebbih'in yazdığı eserler ile ilgili başlık altında bu eser hakkında bilgi verilecektir. Yine daha önce de bahsettiğimiz ve peygamberler tarihi olarak da kabul edebileceğimiz *Kitâbü't-Ticân* adlı eser, ihtiva ettiği konu bakımından önemlidir.

İlgili eserler, Vehb b. Münebbih ve Ubeyd b. Şerîyye gibi kimselerin yaşamış oldukları Emevîler döneminde Tarih, Ahbârîlik ve Kıssacılıkta önemli bir örnek olarak zikredilmesi aslında gelişmekte olan bir medeniyet ve kültür için gayet olağan ve olması gereken bir durum olarak kabul edilmelidir.

Görüldüğü üzere Vehb b. Münebbih birçok farklı konuda rivâyetlerde bulunmuş, bazı âyetlerin şerhinde, anlaşılması gereken lafızların açıklanmasında, izahı gereken konularda ve mübhem meselelerde izahlar yapmıştır. Bu izahları yaparken de gerektiğinde geçmiş milletlere ait bilgilerden ve Ehl-i Kitâb'a ait nakil ve kıssalardan istifade etmiştir. Daha çok Tevrât, Zebûr ve İncil esaslı örneklerin yer aldığı rivâyetler

⁴⁷⁰ A.g.e., II, 361.

⁴⁷¹ Bu tez, 67.

⁴⁷² Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974/1394), I, 186.

⁴⁷³ Hâşimî, Seyyîd Ahmed, *Cevâhirü'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâü Lügati'l-Arab*, (Kâhire: Matbaatü's-Saâde, 1965/1385), I, 317.

aslında İslâmî İlimler’de önemli yer tutmaktadır. İlgili nakillerin genel olarak İslâm Kültürü’ne benzerliğinin yanı sıra farklılıkların da fazla olduğunu görmekteyiz. Yine aktarılan bilgiler Kur’ân ve Sünnet esas alınarak değerlendirildiğinde dönemine işaretle Tevrât, Zebûr ve İncîl’den nakille aktarılan bilgiler arasında büyük farkların olduğunu da söyleyebiliriz. Tezin İsrâiliyyât ile ilgili rivâyetlerin değerlendirildiği bölümde konuyla ilgili örnekler sunarak detaylı bilgi vereceğimizden burada bu kadarıyla yetineceğiz.

Vehb b. Münebbih’in nakletmiş olduğu rivâyetlerin konu dağılımını sayısal olarak göstererek olursak karşımıza aşağıdaki gibi bir tablo çıkmaktadır:

2.14. Rivâyetlerinin Konu Dağılımı

İslâmî İlimler’de tasnif edilmiş eserler incelendiğinde Vehb b. Münebbih’ten nakledilen rivâyetlere yer veren eser sayısının dört yüz ve bu eserler içerisinde yer alan rivâyet sayısının da iki bin civarında olduğu görülmektedir. Bu rivâyetlerin sayısal dağılımı aşağıdaki gibidir:⁴⁷⁴

1. Kur’ân-ı Kerîm’in tefsiriyle ilgili nakilleri: İzah getirilmesi gereken âyetlere veya âyetten anlaşılması gereken mananın doğru ifadesi için verilen ve bazen de kıssalardan örneklerle aktarılan nakillerdir. Bu nakillerin sayısı; mükerrerleriyle birlikte yüz kırk altı, mükerrerler çıkarıldıktan sonra yüz on yedidir.

2. Rasûlüllâh’a s.a. izafeyle ‘*merfû*’ olarak naklettiği rivâyetleri: Vehb b. Münebbih’in Hz. Peygamber’den *merfû* ve *hükmen merfû* rivâyet olmak üzere bu nakillerin sayısı; mükerrerleriyle birlikte yüz doksan bir, mükerrerler çıkarıldıktan sonra yüz beştir. Bu rivâyetlerin *Kütüb-ü Tis’a* içerisinde olanlarının dağılımı şöyledir:

- Buhârî’nin *es-Sahîh*’inde bir tanesi bâb başlığı olmak üzere iki rivâyet,
- Müslim’in *es-Sahîh*’inde iki rivâyet,
- Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’inde sekiz rivâyet,
- Tirmizî’nin *Câmi*’inde bir rivâyet,
- Dârimî’nin *es-Sünen*’inde beş rivâyet,
- Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde yedi rivâyet bulunmaktadır.

⁴⁷⁴ Araştırmacının notu: İlgili rivâyetler sayıca fazla olduğundan bu bölümde sadece hangi konuda, kaç eser ve kaç naklin yer aldığı aktarılmıştır.

İbn Mâce'nin *Sünen*, Nesâî'nin *Sünen* ve İmâm Mâlik'in *Muvatta* 'nda kendisinin de yer aldığı senedle rivâyeti bulunmayan Vehb b. Münebbih'in *Kütüb-ü Tis 'a* 'da toplam yirmi beş rivâyeti vardır. Geriye kalan seksen rivâyet Hadis, Tefsir, Akâid, İslâm Tarihi, Tarih ve Tasavvuf gibi eserlerde yer almaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz yüz beş rivâyetin tahrîci, râvî ve metin değerlendirmeleri tezimizin üçüncü bölümünde ayrıca yapılmıştır.⁴⁷⁵ Vehb b. Münebbih'ten Hz. Peygamber'e s.a. izafe edilerek *merfû* ' olarak nakledilen rivâyetlerin sayısı seksen üç; *hükmen merfû* ' diyebileceğimiz, Vehb tarafından nakledilen ancak lafız olarak Hz. Peygamber'e ait olabilecek rivâyetler on beş tanedir. Buhârî'nin *Sahîh* 'inde bâb başlığı olarak verilen bir, Müslim'in *Sahîh* 'inde farklı senedle nakledilmesine rağmen aslında rivâyetin Vehb'den nakille aktarıldığı ifade edilen bir, yine Vehb ve Gaylân hakkında Hz. Peygamber'e s.a. izafeyle nakledilen bir ve Dârimî'nin *Sünen* 'inde Vehb'den nakille yer alan dört rivâyeti de ilâve ettiğimizde Kütüb-ü Tis 'a 'da yer alan rivâyet sayısı yüz beş tane olmaktadır.

3. Sahâbeden olan nakilleri: Vehb b. Münebbih'in muhtelif konularda bazen sorduğu sorular karşısında aldığı cevapları da ihtiva eden ve bilgi almak için müracaat ettiği sahâbeden nakletmiş olduğu rivâyet sayısı mükerrerleriyle birlikte elli dokuz, mükerrerler çıkarıldıktan sonra yirmi sekizdir.

4. Tevrât, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'la ilgili nakilleri: Vehb'in Tevrât'tan naklettiğini ifade ederek veya Tevrât'a işaretlerle aktardığı rivâyet sayısı mükerrerlerle birlikte otuz, mükerrerler çıkarıldıktan sonra yirmi dördtür. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'la ilgili olarak da mükerrerlerle birlikte yüz on üç, mükerrerler çıkarıldıktan sonra seksen sekizdir.

5. Zebûr ve Hz. Dâvud'la ilgili nakilleri: Vehb'in Zebûr'dan naklettiği veya Zebûr'a işaretlerle aktardığı mükerrerlerle birlikte yirmi, mükerrerler çıkarıldıktan sonra on iki. Hz. Dâvud'la ilgili olarak aktardığı rivâyet sayısı da mükerrerlerle birlikte doksan altı, mükerrerler çıkarıldıktan sonra altmış birdir.

6. İncîl ve Hz. İsâ'yla ilgili nakilleri: Vehb'in İncîl'den naklettiğini ifade ederek veya İncîl'e işaretlerle aktardığı rivâyet sayısı mükerrerlerle birlikte sekiz, mükerrerler çıkarıldıktan sonra yedidir. Hz. İsâ'yla ilgili olarak da mükerrerlerle birlikte seksen üç, mükerrerler çıkarıldıktan sonra altmış beştir.

⁴⁷⁵ Bkz. Bu tez, Üçüncü bölüm.

7. Diğer peygamberlerle ilgili olarak naklettiği rivâyet sayısı: Mükerrerlerle birlikte üç yüz otuz yedi, mükerrerler çıkarıldıktan sonra iki yüz altmış beştir. Bu rivâyetlerin peygamberlere göre dağılımı şu şekildedir: Hz. Âdem ve Hz. Havvâ ile ilgili nakillerin toplamı yirmi beş, Hz. Şît iki, Hz. İdrîs üç, Hz. Nûh ile ilgili nakillerin toplamı on altı, Hz. Hûd beş, Hz. Sâlih beş, Hz. İbrâhîm, Hz. İshâk ve Hz. İsmâîl ile ilgili on iki, Hz. Lût iki, Hz. Yâkûb ve Hz. Yûsuf ile ilgili otuz bir, Hz. Eyyûb ile ilgili nakillerin toplamı on iki, Hz. İlyâs, Hz. Elyesea ve Hz. Zülkifl ile ilgili nakillerin toplamı dört, Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn ile ilgili nakillerin toplamı yetmiş, Hz. Yûnus ile ilgili nakillerin toplamı dört, Hz. Dâvud ile ilgili nakillerin toplamı kırk beş, Hz. Süleymân ile ilgili nakillerin toplamı yirmi, Hz. Lokmân ile ilgili nakillerin toplamı dokuz, Hz. Üzeyr ile ilgili nakillerin toplamı on iki, Hz. Zülkarneyn ile ilgili nakillerin toplamı on iki, Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ ile ilgili nakillerin toplamı altı, Hz. İsâ ile ilgili nakillerin toplamı kırk birdir.

8. Diğer semâvî kitaplara işret ederek aktardığı rivâyet sayısı: Mükerrerlerle birlikte doksan altı, mükerrerler çıkarıldıktan sonra kırk sekizdir.

9. Benî İsrâîl'e dair kıssalara ait rivâyet sayısı: Mükerrerlerle birlikte yirmi dokuz, mükerrerler çıkarıldıktan sonra yirmi altıdır.

10. Önceki milletlerle ilgili rivâyet sayısı: Mükerrerlerle birlikte on yedi, mükerrerler çıkarıldıktan sonra on beştir.

11. Bazı devletler ve toplulmara dair rivâyet sayısı: Mükerrerlerle birlikte yirmi iki, mükerrerler çıkarıldıktan sonra on sekizdir.

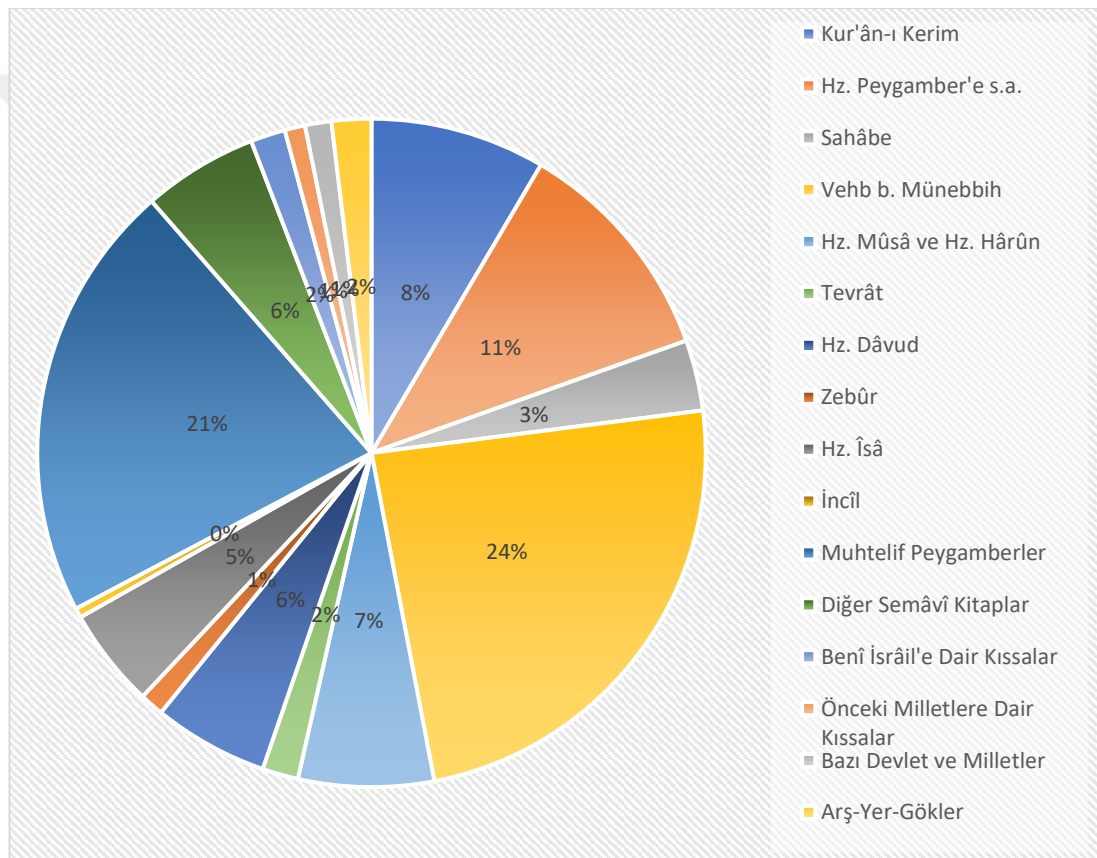
12. Arş, yerler ve göklerle ilgili beyanlarını içeren rivâyet sayısı: Mükerrerlerle birlikte otuz üç, mükerrerler çıkarıldıktan sonra yirmi altıdır.

13. Vehb b. Münebbih'in muhtelif konularda yapmış olduğu açıklamalarla hikmetli sözlerini içeren ifadelerinin yer aldığı nakil sayısı mükerrerlerle birlikte dört yüz on dört, mükerrerler çıkarıldıktan sonra iki yüz altmış sekizdir.

Yukarıda rivâyetlerin konu başlıklarına göre sayısını verdikten sonra bir de önemine binaen İslâm âlimlerinin eserlerinde yer alan rivâyetlerin eser türüne göre sayıları şu şekildedir: Hadis ve ilimlerinde yüz elli bir eserde dört yüz seksen dokuz rivâyet; Siyer, Tarih ve İslâm Tarihi'nde kırk üç eserde dört yüz yirmi bir rivâyet; Tefsir ve ilimlerinde otuz iki eserde dört yüz altı rivâyet; Zühd ve İslâm Ahlâkına dair otuz iki eserde yüz altmış dokuz rivâyet; Akâid ve Kelâm'da otuz dört eserde yüz elli dokuz rivâyet; Esmâ-Künâ ve Biyografî'de yirmi eserde yüz üç rivâyet; Arap Dili ve

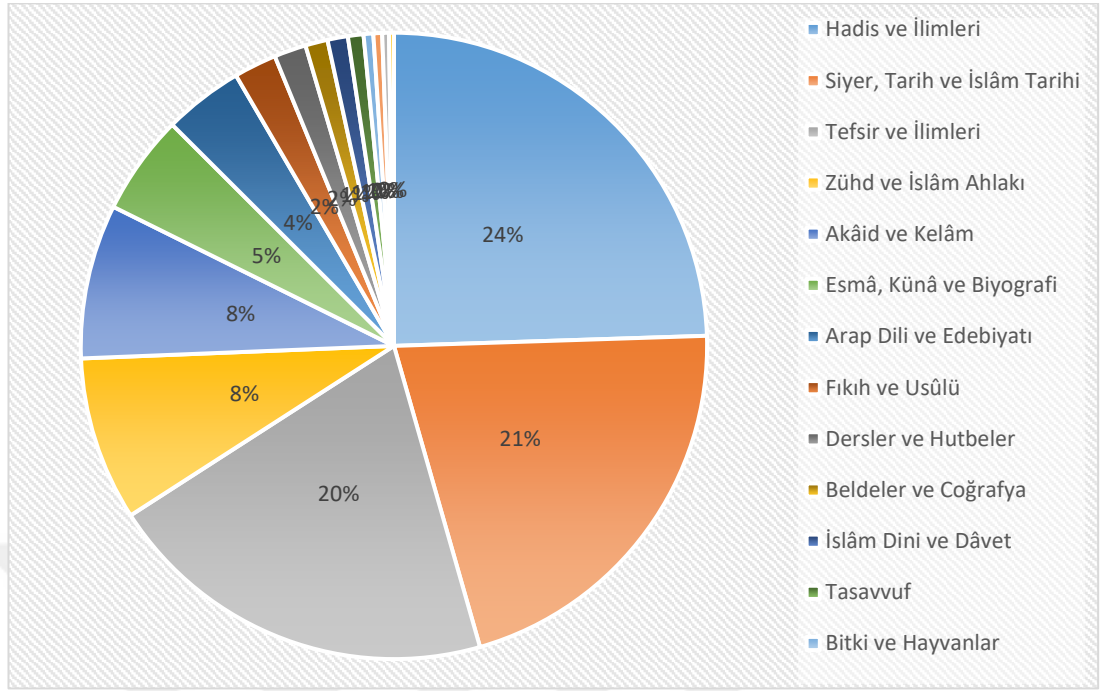
Edebiyatı'na dair yirmi bir eserde seksen iki rivâyet; Fıkıh ve Usûlü'nde on beş eserde kırk dört rivâyet; Muhtelif Dersler ve Hutbelerde on yedi eserde otuz üç rivâyet; Beldeler ve Coğrafya ile ilgili sekiz eserde yirmi üç rivâyet; İslâm Dîni Eğitim ve Dâvetle ilgili altı eserde yirmi bir rivâyet; Tasavvuf'ta dokuz eserde on altı rivâyet; Bitki ve Hayvalarla ilgili iki eserde on rivâyet; Kur'ân ve ilimlerinde altı eserde dokuz rivâyet; İslâm Ekonomisi ve İktisadı'nda iki eserde yedi rivâyet ve Dinler ve Tarihi'nde üç eserde beş rivâyet yer almaktadır.

Şekil 2.6: Rivâyetlerin Konularına Göre Dağılım Grafiği⁴⁷⁶

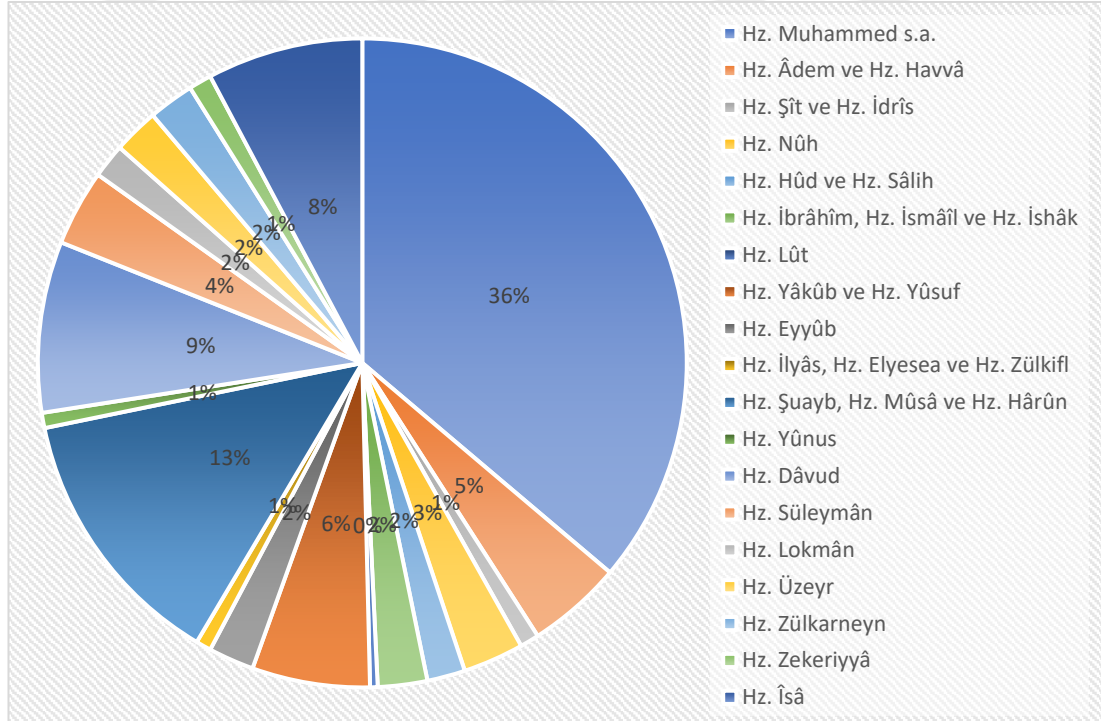

⁴⁷⁶ **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.7: Rivâyetlerin Eser Türlerine Göre Dağılım Grafiği⁴⁷⁷

Şekil 2.8: Rivâyetlerin Peygamberlere Göre Dağılım Grafiği⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

⁴⁷⁸ **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

2.15. Vehb b. Münebbih İsrâiliyyât İlişkisi

Bu başlık altında ‘İsrâiliyyât’ olarak adlandırılan bilginin Vehb b. Münebbih rivâyetleriyle olan ilişkisi hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Ancak araştırmamızın dördüncü bölümünde bu konu, örneklerle birlikte daha geniş olarak aktarılacağından burada detaylı bir anlatıma girmeyeceğiz.

İslâm kaynaklarında rivâyetler incelendiğinde ‘İsrâiliyyât’ kelime anlamı itibarıyla genel olarak Ehl-i Kitâb’a ait bilgiler kastedilerek kullanılmaktadır. Her ne kadar Ehl-i Kitâb ifadesiyle Yahudî ve Hristiyanlarla ilgili olarak aktarılan bilgiler kastediliyor olsa da Vehb b. Münebbih’ten rivâyet edilen nakillerde yer alan ifadelerden hareketle aslında kastedilenin Benî İsrâîl’e ait haberlere karşılık geldiğidir. Aslında ‘İsrâiliyyât’ kelimesi ile sadece Yahûdîlere ait bilgiler kastediliyorken daha sonra muhtevaya geniş bir anlam yüklenmiş ve Hristiyanlık da manaya dâhil edilerek kelimenin anlamı genişletilmiştir. Aslında ‘İsrâîl’ ifadesiyle sadece Yahûdilikle ilgili bilgilerin anlaşılması gerektiği için Hristiyanlara ait bilgilerin de ayrı bir isim altında değerlendirilmesi uygun olacaktır. Hristiyanlık ile ilgili bilgilerin anlaşılması için de Hz. İsa’ya işaret eden ‘Mesîh’ ismine atıfla ‘Mesîhiyyât’ kelimesinin kullanılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

İslâmiyet, ilk yıllarından itibaren farklı dinlerle bir arada var olmuş ve fetihlerle birlikte de yeni kültürlerle tanışmaya başlamıştır. Medîne, demografik yapısı itibarıyla nüfus sayısının fazla olması sebebiyle Yahudilerin çoğunlukta olduğu bir bölgeydi. Bu sebeple Müslümanların, İslâm’ın tebliğinde ilk muhatapları da müşriklerden sonra Yahudilerdir diyebiliriz. Daha sonra Hz. Peygamber’in öncelikle Habeş kralı Necâşî ve daha sonra da Bizans kralı Herakleios’a gönderdiği davet mektuplarıyla Hristiyanlar İslâm’a dâvet edilerek İslâm’la tanışmışlardır. Ancak Bizans’a gönderilen mektup, Müslümanların bir devlet ve siyasi güç olarak varlığını da göstermiştir. Daha sonraki yıllarda da fetihler ile birlikte farklı din ve kültürlerle tanışmalar artarak devam etti. Bu süreçte Müslümanlar te’vîl ve felsefeyle tanıştılar ve bu özelliklere sahip milletlerle bir arada yaşamaya başladılar. Bu anlamda din sâikleri arasında Şam’da ve hatta Medîne’ye ticaret için gelen topluluklarla Müslümanlar

arasında sık sık münakaşalar vuku bulmaktaydı.⁴⁷⁹ Hz. Peygamber'in Necran heyetiyle yapmış olduğu münazaralar bu tanışmalara örnek olarak verilebilir. Necran bu etkiyle birlikte Hayber'in Fethi'nden sonra Müslüman olarak Yemen bölgesinin önemli kazanımlarından biri olmuştur.

Müslümanların, diğer topluluklarla birlikte yaşaması doğal olarak aralarında bir kültür akışına sebep olmuştur. Bu etkileşimin olumlu tarafları olduğu kadar olumsuz tarafları da vardır. Bazı İslâm âlimleri Kur'ân âyetlerini, geçmiş peygamberlerin ve milletlerin hayatlarını anlayabilmek için başta Hz. Peygamber'in s.a. sünnetine müracaat etmiştir. Ancak anlamakta zorlandığı mübhem olan veya farklı konularda daha geniş bilgiye sahip olmak için özellikle vahiy kaynaklı bilgilere dolayısıyla ehli kitaba müracaat etmişlerdir. Vehb b. Münebbih'in şöhret kazanmasında da etkili olan asıl unsur Onun geçmiş milletlere ait zengin ilmî ve kültürel birikime sahip olmasıdır. Genelde geçmiş kültürler ve özelde de isrâîlî rivâyetler söz konusu olduğunda Ka'bu'l-Ahbâr ile birlikte Onun ismi zikredilmektedir. Ancak Onunla ilgili olarak, aktarmış olduğu bazı bilgiler ve âşinâ olduğu isrâîlî haberlere bakıldığında Ka'bu'l-Ahbâr'dan daha bilgili ve kültürlü olduğu dikkati çekmektedir.⁴⁸⁰ Bu konuyla ilgili olarak kendisine; '*Abdullâh b. Selam ve Kâ'bu'l-Ahbâr'dan daha âlim kimse var mıydı?*' diye sorulduğunda O, kendisini işaret etmiş ve '*Her ikisinin ilmini ve diğer ilimleri cemedan birini biliyorum. O mu yoksa diğer ikisi mi daha âlimdir?*' şeklinde cevap vermiştir.⁴⁸¹ Rivâyetten de anlaşılacağı üzere Vehb bu konuda çokça bilgi sahibi olmuş ve nakillerde bulunarak önde gelen bir isim olmuştur.

Yazılı hadis metinlerinin ilklerinden *es-Sahîfetü's-Sahîha* adlı eserin sahibi olan kardeşi Hemmâm, hadis rivayetiyle tanınırken Vehb, daha çok kadîm tarihe, peygamberler tarihine ve İsrâîlî haberlere ilgi duyan biri olarak tanınmıştır. O'nun bu bilgileri elde etmesinde başta Kur'an ve hadisler olmak üzere diğer ilâhî kitaplara ve milletlere ait bilgilere vakıf olması, verilen sınırlı bilgilerin ayrıntılarına dair rivayetleri elde etmesi, Yunanca, Süryânîce, İbrânîce ve Himyerîce⁴⁸² dillerini iyi

⁴⁷⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 133-137.

⁴⁸⁰ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 374.

⁴⁸¹ İzzet İd, *el-Câmi' li-Ulûmi'l-İmâm Ahmed*, XIX, 439.

⁴⁸² Şerâbî ve Gazenferî, "Min Hılâli Kitâbi'l-Meârif li-İbn Kuteybe", C. 4, 163-207.

bilmesi etkin rol oynamıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere İsrâiliyyât alanındaki bilgisinin Kâ'b el-Ahbâr ve Abdullâh b. Selâm'dan ileride olması Onu öne çıkarmış ve Sa'lebî ve Kisâî'nin de ifade ettiği gibi Vehb, İsrâiliyyât'ın en önemli kaynaklarından biri olmuştur.⁴⁸³ Vehb'in bizzat sayıları yetmiş ile doksan üç arasında değişen kutsal metinleri okuduğunu ifade etmesi mesned gösterilerek bu görüş desteklenmiştir. Bu sayı abartılı olmakla birlikte aslında Onun önceki kitaplara vakıf olmasını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Onun geçmiş peygamberler ve ümmetler hakkındaki bilgisinin bir kısmını bu metinlerden, bir kısmını da Yahudi ve Hristiyan âlimleriyle teması sayesinde elde ettiği de iddialar arasındadır.⁴⁸⁴

Vehb b. Münebbih'in Ehl-i Kitâb kaynaklarından yaptığı nakiller bazı muhaddisler tarafından makbul sayılmamıştır. Hatîb el-Bağdâdî, Vehb'in kardeşi Hemmâm'ın Şam'a yapmış olduğu seferlerde veya Onu gönderip kitap satın aldığını ve bunları Arapça'ya aktardığını belirten Yahyâ b. Maîn'e ait bir ifadeye de eserinde yer vererek Onun bu tür nakillerinden uzak durulması gerektiğine işaret etmiştir.⁴⁸⁵

Vehb b. Münebbih, bir yönüyle İsrâiliyyât nakillerinde öne çıkarken bir yönüyle de yaşadığı dönemin önemli tartışmalarına dâhil olmuştur. O, özellikle 'kader' meselesiyle ilgili görüşler ortaya koymuş ve bir dönem kaderi inkâr eden anlayışı benimseyerek bu konuda "*Kitâbü'l-Kader*"⁴⁸⁶ adıyla bir eser kaleme almıştır. Daha sonra kutsal kitap ve metinleri okumuş ve bu düşüncesinden vazgeçerek pişmanlığını da dile getirmiştir.⁴⁸⁷ Görüldüğü üzere Vehb, hem önceki din ve milletlere ait kitaplardan okumuş ve aynı zamanda dönemin önemli îtikâdî tartışmalarında da yer

⁴⁸³ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 28.

⁴⁸⁴ Özafşar ve Demir, "Vehb b. Münebbih", 42/608-610.

⁴⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî*, II, 114.

⁴⁸⁶ İlgili eserin baskısı olmamakla birlikte kaynaklarımızda çokça zikredilmektedir. Bu anlamda Munâsahât adlı bugün de elimizde olan eser ilgili konuda Vehb'in fikrini anlamak için yeterli olacaktır. Bkz. Bu Tez, *Munâsahât*, 126.

⁴⁸⁷ Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Bağdâdî Rûmî, *İrşâdü'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edib*, tsh. Dâvud Samuel Margoliouth, (New Delhi: Kitâb Bhavan, 1982/1402), VI, 2802. Geniş bilgi için bkz. Tezin rivâyetleri ile ilgili üçüncü bölüm; Özafşar ve Demir, "Vehb b. Münebbih", 42/608-610.

almış ve dolayısıyla kendisine danışılan bir kimse olmuştur. Vehb'in Şâm bölgesinden kitaplar isteyip onları okuması ile ilgili olarak Cevâd Ali, getirilen kitapların konu olarak daha çok '*Kadîm Kitaplar, Siyer ve Biyografiler*' olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁸ Yani Cevâd Ali'ye göre Vehb, sahip olduğu bilgi ve naklettiği bilgiler olarak bu kaynaklardan beslenmekteydi. Her ne kadar sahip olduğu bilgiler işaret edilen kaynaklardan istifadeyle de olsa Vehb'in Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûnunun önde gelenlerinden aktarmış olduğu rivâyetler ve özellikle de kendisine ait hikmetli sözleriyle Kur'ân ve Sünnet'e dair kıymetli nakillerinin bulunması bu iddianın genellenmemesini gerekli kılmaktadır.

İbn Hişâm rivâyetiyle gelen '*et-Tîcân fî Mülûkü Himyer*' adlı eserde de bahsedildiği üzere Vehb'e atfedilen ve anlaşılması zor gibi görünen rivâyetler incelendiğinde nakledilen bilgilerin doğru olduğu tespit edilmektedir. Ancak burada önemli olan birkaç husus vardır; bunlardan birincisi, Vehb b. Münebbih'in yaşadığı dönemde âlimlerin ve halkın Yunanca, Süryânîce veya İbrânîce bilip bilmediğiyle alakalıdır. İkincisi, bu dillerin sadece Ehl-i Kitâb tarafından bilinip bilinmediğinin tespitidir. Üçüncüsü ise, Vehb'in okuduğunu beyan ettiği eserlerin dönemin Müslüman veya gayri Müslim âlimler tarafından bilinip bilmediğidir. Yine Vehb b. Münebbih'ten gelen bilgiler sadece Ehl-i Kitâb ile alakalı değildir. Ayrıca O, cahiliye dönemi ve Arapları, Yemen ve civarı ve bedeviler hakkında da geniş bilgiler vermiştir. Hristiyanlara ait bilgilere baktığımızda ise Yemen tarihinde etkili olmuş olan '*Zû Nüvâs, Râhib Feymiyyûn ve Şem'un el-Erşâmî*' gibi kimselerin yaşadığı olaylar daha çok zikredilmekte ve rivâyetlerinde yer almaktadır.⁴⁸⁹ Naklettiği rivâyetlerden de anlaşıldığı üzere Necrân'da bulunduğu zaman içerisinde onlardan edindiği bilgiler biraz daha öne çıkarak kendisini göstermektedir. Yine elde ettiği kaynaklardan Hz. İsa'nın doğumu gibi Hristiyanlık ile alakalı birtakım bilgilere ulaştığı söylenebilir.

Araplar ve bedevilerle ilgili anlatılan birçok kıssa olmasına rağmen Onun rivâyetlerinde onlarla ilgili fazla bir nakil bulunmamaktadır. Rivâyetlerinde, dönemine ait Tevrât ve Talmûd esaslı bilgilerin çok olması ve Mişna'dan da örnekler içermesi bu nakillerin önemini aslında biraz daha artırmaktadır. Çünkü bu kitaplarda yer alan bilgiler içerisinde hak olanların olduğu da muhakkaktır. Bu haliyle aslında bizlere

⁴⁸⁸ Cevad Ali, *Mufasssal*, XV, 323.

⁴⁸⁹ Bkz. Bu Tez, 20.

döneme ait bilgi vermesi bakımından da bu nakiller değer kazanmaktadır. Burada tezimizin de dördüncü bölümünü oluşturacak olan önemli bir mesele müsteşriklerin bu nakillere eserlerinde yer verip vermediği ve eğer çalışmalarında konu etmişlerse bu nakillere nasıl bir anlam yükledikleridir. Konuyla alakalı olarak Cevad Ali'nin dikkat çektiği gibi Tevrât'a ve İncil'e işaretle naklettiği neseblerle ilgili rivâyetlerin gerçekten Tevrât'ta ve İncil'de yer alıp almadığı örnek olarak gösterilebilir. Cevâd Ali, aslında bu rivâyetlerin Muâviye döneminde ortaya çıktığını, '*İrame Zâti*'l-'*Imâd*' bölgesiyle alakalı rivâyeti örnek göstererek tenkit etmekte ve görüşünü kuvvetli kılmaya çalışmaktadır.⁴⁹⁰

Kardeşi Hemmâm gibi Vehb b. Münebbih de Ehl-i Kitâb'tan birçok rivâyette bulunmuştur. Ancak bazı Müslüman âlimler, Vehb'e ait olarak nakledilerek tefsir, tarih ve kıssa kitaplarında yer alan bilgileri, özellikle de peygamberlerle ilgili anlattıklarını tenkîd etmiş ve ilgili bazısı bilgilerin mevzû' olma ihtimaliyle dikkatli olunması gerektiği ifade etmişlerdir. Konuyla alakalı olarak bir örnek vermek gerekirse, Firavun ile mücâdele ederken Hz. Mûsâ'nın asasının yılan olmasından sonra insanlara saldırdığı ve sihirbazların mağlûp olması anlatılırken orada bulunanların bir izdiham oluşturduğu ve neticede birbirlerini ezdikleri ve 25.000 kişinin öldüğü nakledilmektedir.⁴⁹¹ Örnekte de görüldüğü üzere rivâyet abartı içerdiği gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Ancak rivâyet görüldüğü üzere ihtiva ettiği konu bakımından bir hadiseyi haber vermekte ve aslında dönemin bilgi anlayışı içerisinde yer aldığını da göstermesi bakımından önem kazanmaktadır. Bu sebeple bu tür nakiller, içerdiği bilgi ve ilgili konunun anlaşılmasında yardımcı olması bakımından dikkate alınması gereken ve eğer varsa uydurma yönlerinin anlaşılabilmesi için kıymet taşımaktadır.

İslâm âlimlerinin Vehb b. Münebbih'in rivâyetleri hakkında yukarıda aktardığımız bilgilerin yanı sıra Oryantalistlerden de görüş ve iddiaları ilk olarak dile getiren M. J. De Goeje olmuştur (ö.1909). O, Vehb hakkında '*Yemenli Yahudi Profesörü*' ifadesini kullanmıştır. Bu iddianın sebebi olarak da Eski Ahit'ten Arapça'ya yaptığı tercümeleleri delil olarak ortaya koymuştur. Yine onun hakkında Fransız M.C. Huart, kaynaklarda

⁴⁹⁰ Zehebî, *Siyer*, IV, 544; Cevad Ali, *Mufasssal*, I, 85-321.

⁴⁹¹ Makdisî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî el-Hanbelî, *Mecmû'u Tahrîci Şemsi'd-Dîn el-Makdisî*, (Mahtût, nşr. Bernâmecü Cevâmi'i'l-Kelim li'-Şebeketi'l-İslâmiyye, 2004), I, 4, <https://shamela.ws/book/29768> [04.04.2022].

Vehb'e nispet edilen rivâyetlerin aslında 'Yahûdi-Hıristiyan bir kaynağın aksi sadâsı' ve 'muammalı ve karanlık bir şahsiyet' olduğunu söyler ve onun bazı rivâyetlerinde İbn Abbâs ve Selmân el-Fârisî gibi sahâbîlerin otoritelerine sığındığını iddia etmiştir. Ancak burada 'otoriteye sığınman'ın ne olduğu kapalı bir ifade olarak yer almamaktadır.⁴⁹² İhtimaldir ki onun bu iddiasının temelini Abdülmelik b. Mervân'dan gelen levhaları⁴⁹³ okuması ve San'a kadılığı yapmış olması oluşturmaktadır.

Vehb b. Münebbih hakkında Oryantalistlerin eleştirileri incelendiğinde onlardan özellikle; Abbott, Hava Lazarus-Yafeh, U. Rubin, G.D. Newby ve H. Schwarzbaum gibi kimseler dikkat çekmektedir. Onlar da Vehb ile ilgili olarak; Yahûdi ve Hıristiyan kaynaklarının ağırlıklı olarak yer almasının yanında İran etkisinin varlığına da dikkat çekerek 'teşeyyû' doktrini' iddialarında bulunmuşlardır. Ancak iddialarını bu şekilde açıkça dile getiren müsteşrikler bu hususlar ile ilgili bir açıklama yapamamışlardır. Bu iddialara yapılmaya çalışılan açıklamalarında da çelişkilerin varlığı gözden kaçmamaktadır. Şurası da bir gerçektir ki müsteşrikleri bu iddialara sevk eden mesele aslında Onun sayıları otuz, otuz iki, yetmiş iki, doksan iki ve doksan üç münzel kitap okuduğunu söylemesinin payı büyüktür.⁴⁹⁴ Konuyla ilgili araştırmamızın dördüncü bölümünde, tenkitler maddeler halinde sıralandıktan sonra tenkide konu olan meseleler başlıklar halinde sunulduktan sonra değerlendirileceği için bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

Yukarıda zikredilen iddialar kısaca şöylece değerlendirilebilir: Oryantalistlerin Vehb b. Münebbih ve rivâyetleri ile alakalı olarak ortaya koymuş oldukları iddialar âyetler ve rivâyetler bağlamında incelendiğinde dinler içerisinde oluşan gelenklerin, beraber yaşamanın gereği olarak doğal bir etkileşim alanı oluşturduğu ve ilgili kültürlerle ait metinlerin taraflarca okunmasının doğal doğal bir davranış olarak ortaya çıktığıdır. Bu tür davranışların diğer milletlerde veya Müslüman araştırmacılar da görülmesi de imkân dâhilindedir. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da toplum içerisinde aktif olan bir bireyin diğer dinlere mensup olduktan sonra Müslüman olması veya farklı bir din tercihiyle, geçmiş bilgi birikiminin tesirinde kalarak o dinin etkisiyle

⁴⁹² Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 376.

⁴⁹³ İlgili levhanın muhtevası için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 178.

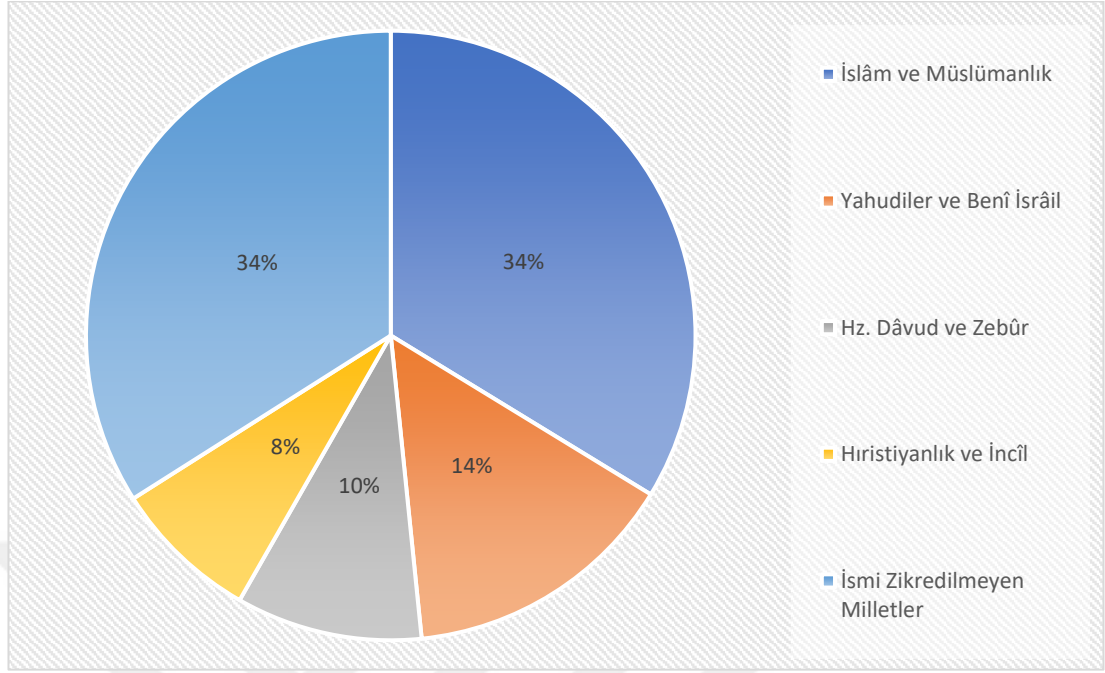
⁴⁹⁴ A.g.e., 377; Tenkide konu olan rivâyet örnekleri için bkz. Bu Tez, dördüncü bölüm.

davranışlarında veya düşüncesinde oluşabilecek farklılıklar da doğaldır. Ancak İslâmî ilimlerde nakilde bulunan bir kimsenin aktarmış olduğu bilginin Hz. Peygamber’e izâfe edilmedikten sonra ve hadis usulü âlimlerince belirlenen şartlar esas alındığında herhangi bir cerhe uğramadıysa Hz. Peygamber s.a. adına yalan uyduracağı anlamı taşımamaktadır. Şurası bir geçektir ki cerh ve ta’dîl âlimleri, rivâyetlerin sıhhatini tespit ederken sened ve metinle ilgili değerlendirme esasları oluşturmuşlardır. Râvîyle ilgili sunmuş oldukları esaslar dikkate alınarak durum değerlendirmesi yapıldığında öncelikle müsteşriklerin ve sonra onları takiple hadis inkârcılarının sığınmış oldukları iddiaların sadece ön kabulde oluşan yargının ifadesi olduğu görülmektedir. Bu esaslar hakkında Usûl âlimleri eserlerinde yeterli ve ikna edici bilgiyi belirleyerek örnekleriyle izah etmişlerdir.⁴⁹⁵

Netice itibarıyla konuyla ilgili olarak şöyle söylenebilir; Vehb b. Münebbih örneğinde olduğu üzere, bir kimsenin yaşadığı bölgenin tarihi ve kültürü bağlamında geçmiş milletlere ait bilgi vermesi, onlardan bazı meselelerde nakillerde bulunması ve bu nakilleri Hz. Peygamber’e izafe etmeden aktarması, naklin hadis olması bakımından bir değer taşımamakla birlikte Müslüman olmadan önceki hayatındaki kültürel etkinin ve alışkanlıklarının, daha sonraki düşüncesine ve yaşantısına tesirde bulunmasının doğal bir durum olduğu görülmektedir.

⁴⁹⁵ İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-Hadîs* (Beyrût: Dâru’l-Fikir, 1998), 104-126; Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi -Cerh ve Ta’dîl İlmi-*, (İstanbul: İFAV, 1997), 60.

Şekil 2.9: Rivâyetlerin Semâvî Dinlere Göre Dağılım Grafiği⁴⁹⁶

2.16. Eserleri

İslâm âlimleri eserlerinde, tâbiûn âlimlerinden olan Vehb b. Münebbih'in hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, talebeleri ve rivâyetleri hakkında bilgi verdikten sonra Ona ait eserlerin varlığından da bahsetmektedirler. Onun, İslâm geleneğine dair eserlerde daha çok rivâyetleriyle isminin zikredilmesine rağmen akâid, tarih, tefsir, siyer, meğâzî ve peygamberler kıssalarıyla ilgili kitapların telifinde bulunduğunu görmekteyiz.⁴⁹⁷ Yine Onun; yetiştiği bölgenin ve ailesinin İslâm öncesinde Ehl-i Kitâp'tan olması, birçok semâvî kitabı okuması ve geniş bir İslâm kültürüne sahip olması sebebiyle birçok insanın bilmediği bazı bilgilere sahip olduğunu görülmektedir. Bu bağlamda sahip olduğu bilgileri yazıya geçiren Vehb hakkında Kâtib Çelebi *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde *Kıssasü'l-Enbiyâ* ve *Kıssasü'l-Ahbâr* ile ilgili iki eserinden bahsedildiğini aktarmış⁴⁹⁸ ve İbn Kuteybe de Ka'bû'l-Ahbâr'la birlikte dini kıssa anlatımında kaynak olarak kabul edilmekle beraber Himyer'le ilgili haberlerin, kıssaların, kabirlerin ve

⁴⁹⁶ Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

⁴⁹⁷ Mustafa Şek'a, *Menâhicü't-Te'lif inde'l-Ulemâi'l-Arab*, (Beyrut: Dârü'l -İlm li'l-Melâyîn, 1991/1411), I, 24.

⁴⁹⁸ Şek'a, *Menâhicü't-Te'lif*, I, 26.

hissiyatların yer aldığı bir eserinden bahsetmiştir. Bu kitaplarına işaraet etmekle beraber Ezrakî, Vehb b. Münebbih'in Kâbe'nin etrafıyla alakalı aktardığı bilgilerden de bahsederek eserlerine işaret etmektedir.⁴⁹⁹

İslâm âlimlerine ait kitaplarda ismi geçen ve günümüzde baskısı mevcut olanlarla birlikte baskısı olmayanların da olduğu eserleri hakkında genel olarak yukarıda yer alan bilgileri aktardıktan sonra Vehb b. Münebbih'e ait olduğu tespit edilen eserler şu şekilde sıralanabilir:

1. et-Tîcân fî Mülûki Himyer; Britanya Müzesi, Londra, İngiltere. Koruma No: 578, Sıra No: 55771.⁵⁰⁰ Aynı zamanda Haydarâbâd, Dekken'de '*Ahbâr-u Ubeyd b. Şeriyye el-Cürhümî fî Ahbâri'l-Yemen ve Eş'âruhâ ve Ensâbühâ*',⁵⁰¹ adıyla yer almaktadır. Eser: Arapların yapmış oldukları gece sohbetlerinden, Arapların önemli günlerinden bahsetmekte ve birçok şiir ihtiva etmektedir. Ancak bu şiirler Âd, Semûd, Lokmân, Tasm, Cedîs ve Tebâbia'nın lisanıyla aktarılmaktadır. Ayrıca eserde İsrâîliyâta dair birçok kıssa, peygamberlerin hayatları ve ilk dönemlere ait bilgiler yer almaktadır.⁵⁰² Vehb'in soyundan gelen İbn Hişâm'a nisbetle neşredilen *Kitâbü't-Tîcân Mülûki Himyer*'in⁵⁰³ önemli bir kısmı Vehb'den aktarılan rivayetlerden teşekkül ettiğine göre bu iki eserin aynı metin olduğu yahut İbn Hişâm'ın Vehb'in eserinden büyük oranda faydalandığı ileri sürülebilir. Kitap ayrıca Yemen tarihiyle ilgili birçok çalışmanın kaynaklarındanır.⁵⁰⁴ Eserin Haydarâbâd nüshası orijinallik olarak en iyisidir. Mevcut eser Mısır'da hazırlanmış ve bakısı yapılmıştır.⁵⁰⁵

⁴⁹⁹ Fuad Sezgin, *Târihü't-Türâsi'l-Arabî* [GAS], 'Ulûmü'l-Kur'ân ve'l-Hadîs, (Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1983/1403), II, 193.

⁵⁰⁰ Merkezü'l-Meliki Faysal, *Hızânetü't-Türâsi*, Fihriüsü Mahtûtâtı, C. XLVI, 595.

⁵⁰¹ Cevad Ali, *Mufasssal*, I, 84.

⁵⁰² A.g.e., C. 1, 84.

⁵⁰³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *Kitâbü't-Tîcân Mülûki Himyer*, nşr. Fritz Krenkow, (Haydarâbâd 1347); ... nşr. Abdülazîz el-Mekâlih, (San'a 1979, 2008; Kahire 1996)

⁵⁰⁴ Sezgin, *Târihü't-Türâsi'l-Arabî*, II, 122.

⁵⁰⁵ Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik Hasan b. Eyyûb İbn Hişâm, *Kitâbü't-Tîcân fî Mülûki Himyer*, an Vehb b. Münebbih rivâyeti Ebî Muhammed Abdülmelik b. Hişâm an

2. Meğâzî Resûlillâh; Eserin 228 (843) yılında istinsah edildiği söylenen ve Heidelberg’de bulunan bir parçası Raif Georges Khoury tarafından Almanca çevirisiyle birlikte neşredilmiş, M. J. Kister bu neşirdeki eksiklik ve yanlışlıklarla ilgili bir makale yazmıştır. İki bölümden oluşan bu parçanın ilk bölümünde Hz. Peygamber’in Akabe buluşması, müşriklerin Dârünnedve toplantıları ve hicret, ikinci bölümünde Hz. Ali’nin bir seriyyesi hakkında bilgiler yer almaktadır.⁵⁰⁶ Urve b. Zübeyr Meğâzî’de ilk eser telif edenlerdendir. Onunla birlikte Vehb b. Münebbih de tasnifiyle eseri bir araya getirmiştir.⁵⁰⁷

3. Kitâbü’l-Mülûki’l-Mütevvece min Himyer ve Ahbârihim ve Kısasîhim ve Kubûrihim ve Eş’ârihim; Yemen tarihine ilişkin efsanevî halk hikâyeleriyle Tevrat ve İncil’den alınmış rivayetlerden meydana gelen eser, kısa bir dünya tarihini de içermektedir. İbn Hişâm’a nisbetle neşredilen *Kitâbü’t-Tîcân fî Mülûk-i Himyer*’in önemli bir kısmı Vehb’den aktarılan rivayetlerden teşekkül ettiğine göre bu iki eserin aynı metin olduğu yahut İbn Hişâm’ın Vehb’in eserinden büyük oranda faydalandığı ileri sürülebilir. Kitap ayrıca Yemen tarihiyle ilgili birçok çalışmanın kaynaklarındandır.⁵⁰⁸

4. Kitâbü’l-İsrâiliyyât; Günümüze ulaşmamış olan eserde Vehb b. Münebbih’in mitolojik unsurları tarihsel materyaller olarak kabul ettiği ileri sürülmektedir. O, bu eserde geçmiş ümmetlere dair âyetleri açıklarken Eski Ahid’de yer alan mitolojik unsurlardan ve hikâyelerden yararlanmışır. Ayrıca Kâ’b el-Ahbâr ve Abdullâh b. Selâm’a dayandırılan rivayetleri de toplamış, kutsal metinlerden yararlanarak bunlara

Esed b. Mûsâ an Ebî İdrîs b. Sinân an Ceddihi li-Ümmihî Vehb b. Münabbih r.anhüm, thk ve nşr., Merkezü’d-Dirâsât ve’l-Ebhâs el-Yemeniyye, (San’â: el-Cumhûriyyetü el-Arabiyye el-Yemeniyye, 1928/1347).

⁵⁰⁶ Özafşar ve Demir, “Vehb b. Münebbih”, 42/608-610; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 167.

⁵⁰⁷ Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Câfer b. İdrîs Hasenî, er-Risâletü’l-Müstetrafe li-Beyânî Meşhûri Kütübi’s-Sünneti’l-Müşerreffe, nşr. Muhammed Müntasır b. Muhammed ez-Zemzemî el-Kettânî, (İstanbul: Dâru Kahraman, 1986/1406), VI, 50.

⁵⁰⁸ Özafşar ve Demir, “Vehb b. Münebbih”, 42/608-610.

başka hikâyeler de eklemiştir. Aynı zamanda İsrâiliyyât kelimesinin ilk defa zikredildiği eser olarak kabul edilmektedir.⁵⁰⁹

5. Kitâbü'l-Mübtede' (ve Kısasü'l-Enbiyâ'); Bazı kaynaklarda *Kısasü'l-Enbiyâ* adıyla geçen eser kısas-ı enbiyâ türünün ilk örneklerinden sayılır.⁵¹⁰ Yaratılışın başlangıcını konu alan eseri İbnü'n-Nedîm, Vehb'in torunu Abdülmün'im b. İdrîs'e (ö. 228/ 843) nisbet etse de onun Vehb'e ait olma ihtimali kuvvetlidir. Zira Abdülmün'im b. İdrîs babası aracılığıyla Vehb'in kitaplarını nakletmekle bilinmektedir.⁵¹¹ Câfer b. Ahmed es-Serrâc tarafından manzum hale getirildiği belirtilen ve Ferrâ el-Begavî'nin *Me'âlimü't-Tenzîl*'i gibi tefsirlere kaynaklık eden *Kitâbü'l-Mübtede*"de Vehb'in uyguladığı yöntemle ilgili Hüseyin el-Kesâsibe bir çalışma yapmıştır. Mes'ûdî bu eserin ismini 'el-Mübtede' ve's-Siyer' olarak zikretmiştir.⁵¹² İbni İshâk tarafından bir araya getirilen çalışma Muhammed Kerîm el-Kevvâz tarafından hazırlanarak "el-Mübtede' fî Kısasi'l-Enbiyâ" baskıya sunulmuştur.⁵¹³

6. Kısasu'l-Enbiyâ, Kısasu'l-Ahbâr; Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, Kâhire, Mısır, Mahtûtât 2, Koruma No: 756, Sıra No: 85812.⁵¹⁴

7. Kısasu'l-Enbiyâ, Kıssatü Eyyûb a.s.; Merkezü'l-Meliki Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Riyad, Suûdî Arabistan, Koruma No: ?, Sıra No: 102689.⁵¹⁵

⁵⁰⁹ Ertuğrul Döner, "İsrâiliyyât Kelimesinin / Kavramının Anlam Alanı ve Tarihi Seyri", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 2 (Yaz 2018): 2-17.

⁵¹⁰ Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn, tsh. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1943), II, 1328.

⁵¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 361

⁵¹² Özağar ve Demir, "Vehb b. Münebbih", 42/608-610; Horovitz, *The Earliest Biographies*, 1174; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 127.

⁵¹³ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, I, 53.

⁵¹⁴ Sezgin, *Târihü't-Türâsi'l-Arabî*, II, 125; Hızânetü't-Türâsi, LXXXIX, 595.

⁵¹⁵ A.g.e., CII, 273.

8. Kısasu'l-Enbiyâ; Merkezü'l-Meliki Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Riyad, Suûdî Arabistan, Koruma No: F-3-3017, Sıra No: 127685.⁵¹⁶

9. Tefsîrû'l-Kur'ân; Zümer sûresinden Vâkıa sûresine kadar olan âyetleri tefsir ettiği zikredilen eserin bir nüshası Hindistan'da bulunmaktadır.⁵¹⁷

10. ez-Zehrû'l-Enîk fî Kıssati Yûsuf es-Siddîk; Her ne kadar Vehb b. Münebbih'e izâfe edilse de özellikle ismindeki secili ifade bu eserin daha sonraki dönemlerde yazıldığı intibainı uyandırmaktadır. Bunların dışında Vehb'e nisbet edilen diğer eserler şunlardır: *Zebûr-i Dâvûd Tercemetü Vehb b. Münebbih*, *Mev'iza*, *Hikmetü Vehb b. Münebbih*, *Hikmetü Lukmân*, *Fütûhü Vehb b. Münebbih*, *Kısasü'l-ahyâr (ahbâr)*.⁵¹⁸

11. Hadîs-ü Şerîf; Merkezü'l-Meliki Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Riyad, Suûdî Arabistan, Koruma No: 22-12594, Sıra No: 58880.⁵¹⁹

12. Hikmetü Vehb; Vehb b. Münebbih'in hikmetleriyle alakalı bir eserden bahsedilmekte ve dört cüzden oluştuğu ifade edilmektedir. Aynı şekilde mev'ızaları da ehemmiyet taşımaktadır.⁵²⁰

13. Kitâbü Zebûri Dâvud; Zebûr üzerine yazdığı tercüme.⁵²¹

14. Hikmetü Lokmân; Lokmân a.s. üzere anlattığı hikmetleri ihtiva eder. İbn Kuteybe, bu eseri okuduğunu ifade etmiştir.⁵²²

15. Munâsahatü'l-İmâm Vehb b. Münebbih li-Racûlin Teessera bi-Mezhebi'l-Havâric; Mektebetü İbn Kuteybe, Riyâd, thk. Abdüsselâm b. Berces Âli Abdilkerîm, 1419. Hâricî olan birinin kendisine sorduğu soru neticesinde cevaben yazdığı risâledir.

⁵¹⁶ A.g.e., CXXIV, 271.

⁵¹⁷ Özafşar ve Demir, "Vehb b. Münebbih", 42/608-610; Hindistan'ın Haydarâbât şehrinde Salarcenk Kütüphanesi'nde Mahtûtât halinde "Tefsîr 30, Varak No. 318" de yer almaktadır.

⁵¹⁸ Özafşar ve Demir, "Vehb b. Münebbih", 42/608-610.

⁵¹⁹ Hızânetü't-Türâsi, LXVIII, 759.

⁵²⁰ İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî İbn Hayr, Fehresetü İbn Hayr el-Emevî el-İşbîlî, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, (Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî ve Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1989/1410), I, 260-261; Sezgin, *Târihü't-Türâsi'l-Arabî*, II, 125.

⁵²¹ İşbîlî, Fehrese, I, 262; Sezgin, *Târihü't-Türâsi'l-Arabî*, II, 125.

⁵²² İşbîlî, Fehrese, I, 365; Sezgin, *Târihü't-Türâsi'l-Arabî*, II, 125.

16. Hadîs-ü Dâvud ve Sîret; Vehb'e izâfe edilen Hadîs-ü Dâvûd ile biri Hz. Peygamber'in sîreti, diğeri astrolojiyle ilgili iki risâlenin ona aidiyeti şüphelidir.

17. Risâletü fî Sîreti'n-Nebeviyye; Siyer risâlesidir. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.⁵²³

18. Mev'ıza; Hakkında fazla bilgi bulamadığımız eseridir.⁵²⁴

Yukarıda zikredilen eserlerinin dışında yine Ona ait olduğu iddia edilen bazı eserlerinin Almanya'nın Heidelberg şehrinde olduğu söylenmektedir. Ancak ilgili eserler hakkında malumat bulunmamaktadır.

19. Erve Hatun Hikâyesi; Kaynaklarımızda yer almayan ancak Ona ait olduğu iddia edilen bir hikâyedir. Aşağıda ilgili hikâyenin iki ayrı mukayesesini yer almaktadır.⁵²⁵

• **Erve Hatun hikâyesinin anlatıldığı Mesnevî**

Kütüphanelerde yaptığımız katalog taramaları sonucu yalnız bir nüshaya ulaşılmıştır. Mesnevînin bu tek nüshası İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde bulunmaktadır.

Dasitan-ı Erve Hatun – Şevket Rado Yazmaları

Demirbaş Numarası: ŞR_000212/10

Yapraklar: 104a-109a

Satır Sayısı: 134

Katalogda satır sayısı on üç olarak verilmiş olup yazma nüsha incelendiğinde satır sayısının on beş olduğu tespit edilmiştir. Eserin içinde bulunduğu mecmuada müstensih adı ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

⁵²³ A.g.e., II, 125.

⁵²⁴ A.g.e., II, 125.

⁵²⁵ Bünyamin Tan, "Vehb Bin Münebbih'in Rivayetine Dayanan Bir Mesnevî: Dâsitân-ı Erve Hatun". Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. C. 8. S. 1 (2013): 2563-2581;

<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14748-wahb-ibn-munabbih-abu-abd-allah-al-sana-ani-al-dhimari>, [01.03.2013];

<http://www.islamic-awareness.org/Hadith/Ulum/israel.html>, [01.03.2021].

• Mesnevînin İncelenmesi

Mesnevî, Âmil Çelebioğlu'nun deyimiyle '*halk tipi mesnevî*' grubuna girmektedir. Dili oldukça sade olup süslü ve sanatlı bir dilden uzak, halkın anlayabileceği bir dil kullanılmıştır. Aruz vezninin fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla yazılmış olup 168 beyit ihtiva etmektedir. Mesnevînin başında besmele bulunmamakta ve giriş kısmında Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e s.a. övgü de yer almamaktadır. 3. beyitte hikâyenin kimden rivayet edildiği belirtilmektedir:

Vehb bin Münebbih der bir ğikâyât

Beyân iderem ğak dilerse 'inâyet

4-166. beyitlerde hikâye anlatılmakta olup 167. ve 168. beyitlerde yazan, okuyan ve dinleyen için Allah'tan rahmet dileğinde bulunulur. Ayrıca yazan için Fatiha isteğinde bulunulur.

Pek çok beyitte vezin hataları ve kafiye sorunu bulunmaktadır. Üzerinde yapılacak metin tamiri sonucu esere fazlaca müdahale edileceğinden ve eserin orijinal halini korumak sebebiyle metin tamiri yapılmamıştır. Eser orijinal haliyle sunulmuştur.

Bu hikâye üzerine; Muhammet KUZUBAŞ, "*Klâsik Türk Edebiyatında Kadına Bakışın Farklı Bir Örneği: Kıssa-i Erve*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2010, Volume: 3, Issue: 13, s. 167-187. Makale yazmıştır.

Kıssa-i Erve – Müteferrika Bölümü; Demirbaş Numarası: AEMtf07175/2; Sayfalar: 93-1206

İlgili eserler dışında akademik olarak; Vehb b. Münebbih'in hadis ilmindeki yeri hakkında Şezâ Ahmed Abdülmuhsin '*Vehb b. Münebbih Beyne'l-Mücerrihîn ve'l-Mu'addilîn*' (Yüksek lisans tezi, 1998); Saliha Ünal (Yüksek lisans tezi, 2008); tarih yazıcılığındaki yeri hakkında Ammâr Füreyz Zakzûk '*Vehb b. Münebbih ve Devrühû fi'l-Kitâbeti't-Târîhiyye*', Kütüb-i Tis'a'daki rivayetleri ve İsrâiliyyât'ın yayılmasındaki rolü hakkında Alevî b. Şehâbeddin '*Merviyyâtü Vehb b. Münebbih ve Devrühû fi'l-İsrâ'iliyyât*', (Yüksek lisans tezi, İrbid, 2007) hazırlanmıştır.⁵²⁶

⁵²⁶ Özafşar ve Demir, "Vehb b. Münebbih", 42/608-610.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEHB B. MÜNEBBİH RİVÂYETLERİ

Hadis Usûlü âlimleri rivâyet değerlendirmesi yaparken genel olarak üç ayrı metod kullanılmaktadırlar. İlk olarak rivâyetin söz, fiil, takrir veya vasfî (ahlâk ve şemâil) olarak kim tarafından aktarılarak söylendiğinin yani sözün ilk sahibinin kim olduğunu ifade edildiği senedin müntehâsı '*aidiyeti/menheci/kaynağı*'; ikincisi rivâyetin her bir tabakasından yer alan '*râvî sayısı*' ve son olarak da rivâyetin sened ve metin bakımından incelendiği '*sıhhat*' değerlendirmeleridir. Araştırmamızın ikinci bölümünde Vehb b. Münebbih'in rivâyet aldığı saahâbe ve tâbiûna dair gerekli izahta bulunmştuk. Bu sebeple nakledilen rivâyetlerin senedin müntehâsı bakımından bütünlük oluşturmaları sebebiyle bu başlık altında kısaca hatırlatma yapacak ve sonrasında rivâyetlerin konusu tahrîci hakkında bilgi vereceğiz.

3.1. Senedin Müntehâsı Bakımından Rivâyetleri

Rivâyetlerin senedinin müntehâsı bakımından Hz. Peygamber'e s.a., sahâbeye, tâbiûna veya kendisine ait olması bakımından değerlendirmelerinin yapılmasıdır. Bu anlamda; merfû', mevkûf ve maktû' olarak inceleyeceğimiz rivâyetler sayı bakımından aşağıda takdim edilecektir. Ancak araştırmamızda gördüğümüz üzere bazı rivâyetlerin, ihtiva ettiği lafız ve mananın her ne kadar sahâbe, tâbiûn veya Vehb'e ait gibi görünse de aslında o sözün anlam bakımından Hz. Peygamber'den başkasına ait olması ihtimalinin olmadığını ve içeriğini bilmesinin mümkün olmadığını anlaşılmaktadır. Çalışmamızda bu tür rivâyetleri isimlendirirken '*hükmen merfû'*' ifadesini kullanmayı tercih ettik. Bu bağlamda bazı hadis metinlerinde, Rasûlüllâh'ın s.a. vermiş olduğu bir haberin aslında râvî tarafından kendine hasrederek kullanıldığı görülmektedir. Daha çok ahkâma dair konularda karşımıza çıkmakla beraber bazı gayb haberlerini de ifade eden nakiller yer almaktadır. İlgili nakillerin dağılımı ve konu başlıkları aşağıdaki gibidir:

3.1.1. Merfû‘ ve Hükmen Merfû‘ Rivâyetleri

Vehb b. Münebbih’ten Hz. Peygamber’e s.a. izafe edilerek *merfû‘* olarak nakledilen rivâyetlerin sayısı seksen üç; *hükmen merfû‘* diyebileceğimiz, Vehb tarafından nakledilen ancak lafız olarak Hz. Peygamber’e ait olabilecek rivâyetler on beş tanedir. Buhârî’nin *Sahîh*’inde bâb başlığı olarak verilen bir, Müslim’in *es-Sahîh*’inde; Ümmü Mübeşşir → Câbir b. Abdillâh nakliyle aktarılan rivâyetin aslen senedinin farklı olduğu ve Câbir b. Abdillâh → Vehb b. Münebbih nakliyle geldiği ifade edilen bir, yine Vehb ve Gaylân hakkında Hz. Peygamber’e s.a. izafeyle nakledilen bir ve Dârimî’nin *Sünen*’inde Vehb’den nakille yer alan dört rivâyeti de ilâve ettiğimizde Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer alan rivâyet sayısı yüz beş tane olmaktadır.

İlgili rivâyetler incelendiğinde sahâbî râvîlerin dağılımıysa şu şekildedir:

- Câbir b. Abdillâh’ın kendisinden toplamda otuz bir rivâyeti bulunmaktadır. İlgili rivâyetlerden beş rivâyetin durumu şöyledir: Daha önce de ifade ettiğimiz üzere aslında başka bir tarîkla nakledilmiş olmasına rağmen Câbir’den kendisine izafe edildiği Ümmü Mübeşşir’den nakledilen bir; Câbir tarîkıyla Hz. Ömer’den iki, Ümmü Şerîk’ten nakille bir tanedir. Aynı zamanda bu nakillerden Abdullâh b. Abbâs ile müşterek olarak da iki rivâyeti bulunmaktadır.
- Yukarıda Zikrettiğimiz iki rivâyetle birlikte Hakem b. Mes’ûd tarîkıyla yine Hz. Ömer’den nakille bir ve toplamda Hz. Ömer’den üç nakli bulunmaktadır.
- Abdullâh b. Abbâs’ın; iki tanesi Câbir b. Abdillâh ile müşterek olmak üzere yirmi üç; Tâvûs b. Keysân tarîkıyla beş; İkrime → Hâlid tarîkıyla bir; Hasen b. Ebi’l-Hasen tarîkıyla bir ve Ubeydullâh → Ebû’z-Zinâd → İbn Ebi’z-Zinâd tarîkıyla da bir olmak üzere toplam otuz bir nakli bulunmaktadır.
- Ebû Hureyre’nin kendisinden beş, Hemmâm b. Münebbih tarîkıyla iki, Abdullâh b. Ebî Nuaym → Abdullâh b. Rüstüm → Cehm b. Evs → Abdullâh b. Mübârek tarîkıyla bir, Muhammed b. Sîrîn → Hişâm b. Hassân → Hâlid tarîkıyla bir ve Ebû Râfi‘ → Bekr → Humeyd → Hâlid tarîkıyla bir olmak üzere on rivâyeti bulunmaktadır.
- Bu rivâyetlere ilâve olarak; Ebû Halîfe’den nakille Hz. Ali’den r.a. bir, Abdullâh b. Ömer’den bir, Tâvûs b. Keysân’dan nakille Enes b. Mâlik’ten bir, Muâz b. Cebel’den dört ayrı tarîkla iki, Ubâde b. Nüseyy → ‘Umâre b. Râşid → Abdullâh b. Îsâ → Amr b. Kays el- Mülâî → Muhammed b. Abdilmelik el-Vâsıtî’den nakille Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den bir, Ka’b el-Ahbâr’dan nakille Fedâle b. Ubeyd’den bir, Esved → İbrâhîm en-Nehaî → Ebû Ma’ser → Hâlid el-Hazzâ’ → Hâlid tarîkıyla Alkame’den bir,

Hemmâm b. Münebbih'ten nakille Muâviye'den iki, Mutarrîf b. Abdillâh b. Şihhîr → Katâde → Osmân el-Bürrî tarîkıyla İyâz b. Hımâr'dan bir, Ebû Saîd'den nakille Mukâtîl'den bir, Nu'mân b. Beşîr'den bir, Tâvûs b. Keysân nakille Sevbân'dan bir, Abdullâh b. Amr'dan bir, Şehr b. Havşeb'den bir, Leys b. Sa'd'dan bir, Simâk b. Harb'den nakille Câbir b. Semura'dan bir ve sahâbeden meçhul olarak iki râvîden nakli bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin müşterek olanları hariç tutulduğunda Vehb'ten nakille Kütüb-ü Sitte'de yüz beş rivâyeti yer almaktadır. Yukarıda aktarılan sayısal verilerin tablo gösterimi şu şekildedir:

Tablo 3.1: Merfû' rivâyetlerin dağılım tablosu⁵²⁷

	Sahâbî râvîsi	Rivâyet sayısı
1.	Muâz b. Cebel	2
2.	Hz. Ömer	1
3.	Ubâde b. Sâmit	1
4.	Hz. Ali	2
5.	Ebû Mûsâ el-Eş'arî	1
6.	Fedâle b. Ubeyd	1
7.	Sevbân	1
8.	Hz. Âişe	1
9.	Ebû Hureyre	10
10.	Muâviye b. Ebî Süfyân	2
11.	Nu'mân b. Beşîr	1
12.	Abdullâh b. Amr	1

⁵²⁷ **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

13.	Câbir b. Semura	1
14.	Abdullâh b. Abbâs	31
15.	Abdullâh b. Ömer	1
16.	Câbir b. Abdillâh	31
17.	Enes b. Mâlik	1
18.	Iyaz b. Hımâr	1
19.	Meçhul Sahâbi	3
20.	Hükmen merfû‘	13
21.	Buhârî bâb başlığı	1
22.	Dârimî’de kendi nakli	5
23.	Müşterek	4
	Toplam	116

3.1.2. Mevkûf Rivâyetleri

Vehb b. Münebbih’in rivâyet nakletmiş olduğu ve *Kütüb-ü Tis ‘a*’da yer alan sahâbî râvî sayısı yirmi olarak tespit edilmiştir. İlgili sahâbeye dair rivâyet sayısıysa Hz. Peygamber’e izafe ederek nakledilen ‘*merfû‘*’ ve ‘*hükmen merfû‘*’ veya ‘*maktû‘*’larla birlikte 107 rivâyetin olduğunu ifade edebiliriz. Bu rivâyetlerin dağılımı; *Merfû‘* olarak nakledilen seksen altı, *hükmen merfû‘* on beş, Buhârî’nin *Sahîh*’inde bâb başlığında bir, Müslim’in *Sahîh*’inde iki ve Dârimî’nin *Sünen*’inde dört adet şeklindedir. Sahâbeden nakledilen rivâyetler konu bakımından incelendiğinde daha çok Allah’ın c.c. kudreti, şer‘î birkaç mesele ve kıyâmet alâmetleri üzere nâzil olan âyetlerin anlaşılması, arş, kürsü, levh-i mahfuz, cennet ve cehennem, sahâbe dönemi yaşanan bazı olaylar hakkında sorulanlar ve hikmetli bazı olaylar üzere nakledildiği görülmektedir.

3.1.3. Maktû‘ Rivâyetleri

Vehb b. Münebbih’in on altı tâbiûndan *maktu‘* olarak naklettiği rivâyet yirmi sekizdir. Tâbiûndan naklinin az olmasının başlıca sebebi kendisinin de aynı tabakadan ve kendisine ilim sorulan bir kimse olmasıdır. O’na Allah’ın yaratması, peygamberler ve kader hakkında olmak üzere akâidle ilgili soruların yanında Ehl-i Kitâb ve geçmiş milletlerle ilgili sorular da sorulmuştur. Bu bağlamda Vehb’in Hz. Peygamber’den nakille aktarmış olduğu rivâyet sayısını daha önce zikretmiştik. Bu başlık altında kendisinin talebe olarak aldığı râvî ve rivâyet sayısı verilmiştir. Bir alt başlıkta Vehb’in kendisine ait olan nakillerin sayısı ve konuları aktarılacağından burada yer verilmemiştir.

Tablo 3.2: Maktû‘ rivâyetlerin dağılım tablosu⁵²⁸

	Tâbiûn râvîsi	Rivâyet sayısı
1.	Ka’b el-Ahbâr	1
2.	Şehr b. Havşeb	1
3.	Tâvûs b. Keysân	8
4.	Muhammed b. Ali b. Hüseyin	1
5.	Amr b. Şuayb	1
6.	Amr b. Dînâr	2
7.	Hemmâm b. Münebbih	4
8.	Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ’	1
9.	Ebû Halîfe et-Tâî	1
10.	Fennec el-Ensârî	1

⁵²⁸ **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

11.	Osmân el-Bürrî	1
12.	Osmân b. Yezdeveyh	1
13.	Ebû Dâvud el-A‘ver	1
14.	Hâlid	2
15.	Muhammed b. Abdilmelik	1
16.	El-Hakem b. Mes‘ûd	1
	Toplam	28

3.1.4. Vehb b. Münebbih’ten Nakledilen Rivâyetler

Rivâyet kitapları senedin müntehâsı bakımından incelendiğinde görülen şudur ki, Vehb b. Münebbih’in kendisine ait olarak nakledilen rivâyetlerin sayısı iki bin civarındadır. Aşağıda yer alan rivâyetler dağılımını gösterir tabloda hangi kaynak veya konuda kaç rivâyetin olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.3: Rivâyet Dağılım Tablosu⁵²⁹

	Atıf Yapılan Kaynak ve Konu	Mükerrerli	Mükerrersiz
1.	Kur‘ân-ı Kerîm ve âyetlerle ilgili	146	117
2.	Rasûlüllâh’tan s.a. merfû‘ olarak	191	105
3.	Sahâbeye ait olan mevkûf olarak	59	28
4.	Hiz. Mûsâ ve Hiz. Hârûn’la ilgili	113	88
5.	Tevrât’tan ve Tevrât’la ilgili	30	24

⁵²⁹ **Kaynak:** Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

6.	Hz. Dâvud’la ilgili	96	61
7.	Zebûr’dan ve Zebûr’la ilgili	20	12
8.	Hz. Îsâ’yla ilgili	83	65
9.	İncîl’den ve İncîl’le ilgili	8	7
10.	Diğer semâvî kitaplara işaretlerle	96	48
11.	Diğer peygamberlerle ilgili	367	265
12.	Benî İsrâil’le ilgili kıssalara dair	29	26
13.	Devletler ve milletlere ait kıssalar	39	33
14.	Arş, yerler ve göklerle ilgili sözleri	33	26
15.	Hikmetli sözleri ve nasihatleri	414	268
16.	Kitâbü’t-Ticân rivayetleri	163	123
17.	Kitâbü’l-Mübtede’ rivâyetleri konu sayısı	470	470
	Toplam	2357	1756

3.2. Rivâyetlerin Konusu ve Tahrîci

Vehb b. Münebbih’ten nakille İslâmî Eserlerde yer alan iki binin üzerinde rivâyetin genel olarak konu başlıkları daha önce zikredildiğinden tekrar edilmeyecektir. Bir sonraki başlık altında rivâyet tekniği bakımından örnek olması için rivâyetin senedinde Vehb b. Münebbih’in de zikredildiği özelde de Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer alan rivâyetlerin tahrîci ve râvî değerlendirmeleri yapılacaktır.

Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde Vehb b. Münebbih’in başta *Kütüb-ü Tis’a* olmak üzere İslâmî İlimlerin muhtelif bilim dallarında birçok eserde naklinin yer aldığı görülmektedir. İlgili rivâyetler hakkında çalışmamızın ikinci bölümünde gerekli açıklamalar yapılmakla birlikte bu başlık altında tasnif döneminde oluşturulan ve

Kütüb-ü Sitte ve Kütüb-ü Tis'a olarak adlandırılan eserler içerisinde Vehb'e ait rivâyetler hakkında bilgi verilecektir.

3.2.1. Kütüb-ü Tis'a'da Yer Alan Merfû Rivâyetler

Bu başlık altında Vehb b. Münebbih'ten nakille *Kütüb-ü Tis'a* içerisinde bulunan rivâyetlerin tahrîci, kısaca sıhhat ve konu değerlendirmeleri yapılacaktır. İlgili çalışma yapılırken de Vehb b. Münebbih tarîkıyla aktarılan rivâyetler sırayla; Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*, Tirmizî'nin *Câmi'*, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Nesâî ve Dârimî'nin *es-Sünen*, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* ve İmâm Mâlik'in *Muvatta'* adlı eserleri esas alınarak değerlendirilecektir. Rivâyetlerin sıhhati hakkındaysa eğer yukarıda adı geçen kaynaklar ve üzerlerine yapılan çalışmalarda sıhhat durumuyla ilgili açıklama varsa bu açıklamalarla yetinilecektir. Eğer bir izah mevcut değilse ilgili araştırma tarafımızca yapılacaktır.

İlgili değerlendirme yapılırken de sırasıyla eser sahibi, eser ve rivâyetin konusu zikredilecek, râvî değerlendirmeleri için cerh ve ta'dîl kaynaklarından istifade edilecek ve eğer ilgili eserlerin şerhlerinde varsa izah o esere göre yapılacaktır. Eğer bu eserlerde rivâyetle ilgili bilgi yer almıyor veya farklı bir izaha açıksa değerlendirme tarafımızca yapılacaktır. Râvîlerin cerh ve ta'dîl değerlendirmeleri yapılırken de öncelikle râvî hakkında değerlendirme yapılacaktır. Aynı râvî farklı bir rivâyette tekrar yer aldıysa önceki değerlendirme dikkate alınacak ve sadece ismi, vefat tarihiyle sıhhat durumu belirtilerek yetinilecektir. Ayrıca râvînin künyesi, lakabı, nisbesi ve tam adı uzunca yazılmayacaktır. Rivâyetlerin değerlendirilmesiyle ilgili usûl hakkında kısaca bilgi verdikten sonra rivâyetlere geçebiliriz:

3.2.1.1. Cennetin Anahtarı 'Lâ İlâhe İllallâh'

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ «بَابُ فِي الْجَنَائِزِ وَمَنْ كَانَ آخِرُ كَلَامِهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَقِيلَ لَوْهَبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَلَيْسَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لَيْسَ مِفْتَاحٌ إِلَّا لَهُ أَسْنَانٌ فَإِنْ جُنْتُ بِمِفْتَاحٍ لَهُ أَسْنَانٌ فُتِّحَ لَكَ وَإِلَّا لَمْ يُفْتَحْ لَكَ»

Buhârî, Kitâbü'l-Cenâiz bâbında 'Kimin son sözü lâ ilâhe olmazsa' başlığını kullanırken şöylece aktarmıştır: "Vehb b. Münebbih'e şöyle denildi: 'Cennetin anahtarı lâ ilâhe illallah değil midir?' O da cevaben: 'Elbette! Ancak anahtarın dişleri

olmadan olmaz. Sana dişleri olan bir anahtar getirilirse kapın açılır. Aksi halde kapı açılmaz' demiştir."⁵³⁰

Rivâyet, Vehb b. Münebbih'ten nakille sadece Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde bâb başlığı olarak yer almaktadır. Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde de Kütüb-ü Tis'a içerisinde farklı sened veya lafızlarla da olsa rivâyeti bulmadık.

Değerlendirme

Yukarıdaki rivâyeti dikkate alarak şu hususa dikkat çekmek gerekir ki İbn Hacer'in '*mevkûf*' olarak adlandırdığı rivâyet⁵³¹ Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde bâb başlığı olarak yer almıştır. Ancak aynı rivâyet yine Buhârî tarafından *et-Târîhu 'l-Kebîr* adlı eserde sened ve metin olarak bir rivâyet halinde nakledilmiştir.⁵³² Buhârî'nin bir başka eserinde senedle naklettiği rivâyeti *es-Sahîh*'ine almaması rivâyetin zayıf olduğu anlamını taşımamaktadır. İlgili rivâyetin sıhhat bakımından kendi ifadesiyle '*asahhu 'l-esânîd*'den olmamasıyla alakalıdır diyebiliriz. Bu düşüncemizi yine Buhârî'nin bir üst başlıkta Ebû Hureyre'nin ilim öğrenmeyle alakalı senedde Vehb'ten nakilde bulunmasıyla destekleyebiliriz. Bir diğer delil de O'nun hadisçiliği hakkında araştırmamızın ikinci bölümünde de açıklamaya çalıştığımız üzere Buhârî'nin herhangi bir tecrîhte bulunmamış olması gösterilebilir.⁵³³

Rivâyetin şerhinde İbn Hacer, kastedilen mananın şirkin ateşine girmeyi terk etmek ve ancak bu kurtuluşun tevhidi kabul eden bir bedene sahip olmakla mümkün olduğuna dikkat çekmiştir. Yine bu ifadeden hareketle İbn Hacer kalbin, Allah'a c.c. huşuyla bağlı ve O'nun c.c. muhabbetiyle dolu olduğunda mâsiyetten uzak olacağını vurgulamıştır.⁵³⁴ Konuyla ilgili olarak Aynî, dikkat çekilmesi gereken asıl noktanın itaat olduğunu ve tevhidin kalpte sadece varmış gibi olmasıyla kişiyi cehennemden korumayacağını beyan etmiştir. Ayrıca Aynî '*cennete girdi*' ifadesinin lafız olarak

⁵³⁰ Buhârî, "Cenâiz", 1.

⁵³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 187.

⁵³² Buhârî, *Târîhu 'l-Kebîr*, I, 195.

⁵³³ Bkz. Tez, 109.

⁵³⁴ İbn Hacer, *Fethü 'l-Bârî*, III, 340.

Vehb'in kendisine ait olmadığına ve bu sözün Hz. Peygamber'in bir başka hadisine işaretle aktarılan bir nakil olduğuna da dikkat çekmiştir.⁵³⁵

Kelime-i Tevhîd'in önemini işaret eden rivâyet, bâb başlığında da olsa Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde yer alması ve herhangi bir tenkide de uğramaması sebebiyle aslında '*sahîh*' lafızlardandır. Vehb b. Münebbih bu sözü büyük ihtimal Hz. Peygamber'in '*lâ ilâhe illallâh diyen cennete girdi*'⁵³⁶ hadisine işaretle söylemiştir.

3.2.1.2. Allah'ın c.c. Rafik Olması

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ بَحْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ بْنِ كَيْسَانَ قَالَ أَبِي سَمِعْتُهُ يُحَدِّثُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ وَهْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي خَلِيفَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِنَّ اللَّهَ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرَّفْقَ وَيُعْطِي عَلَى الرَّفْقِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعُنفِ»

Ali b. Bahr → Abdullâh b. İbrâhîm b. Ömer b. Keysân → İbrâhîm b. Ömer b. Keysân → Abdullâh b. Vehb → Vehb b. Münebbih → Ebû Halîfe → Ali b. Ebî Tâlib r.a. → Rasûlüllâ'ın s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: “*Şüphesiz Allah rafiktir; Rıfkı sever. Kabalığa vermediği (sevabı) yumuşaklığa verir.*”⁵³⁷

Yukarıda yer alan rivâyet, Vehb b. Münebbih'ten nakille Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin farklı sened ve metinlerle Kütüb-ü Tis'a içerisindeki dağılımı şu şekildedir:

Buhârî, “Edeb”, 35; “İsti'zân”, 22; “Daavât”, 58; “İstitâbetü'l-Mürteddîn ve Muânidîn ve'l-Kıtâlihîm”, 88; Müslim, “Selâm”, 4; “Birr, Sıla ve Edeb”, 23; Ebû Dâvud, “Edeb”, 10; Tirmizî, “İsti'zân ve Âdâb”, 12; İbn Mâce, “Edeb”, 9; Dârimî, “Rekâik”, 75; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/87; İmâm Mâlik, “İsti'zân”, 14.

⁵³⁵ Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî, *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Kâhire: Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâb el-Halebî ve Evlâdühû, 1972/1392), VIII, 3.

⁵³⁶ Buhârî, “İlim”, 49; “Libâs”, 24; Müslim, “İmân”, 52-53; Tirmizî, “İmân”, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/158; 4/402; 5/230-233-241-242-319; 6/441.

⁵³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 113.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Hz. Ali (ö. 40/661): Sahâbî ve '*sika*'dır. Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kuraşî el-Hâşimî.⁵³⁸
- Ebû Halîfe (ö.?): Ebû Halîfe et-Tâî el-Basrî. İsminin Abdullâh b. Ebî Meryem olduğu söylenmektedir. İbn Hibbân *es-Sikât*'ında onun künyesinin Ebû Halîfe olduğunu beyan etmiştir. Ali b. el-Medînî Onun '*mechûl*' olduğunu belirtmiştir.⁵³⁹ Vehb b. Münebbih, '*makbûl ve üçüncü tabakadan*' olan Ebû Halîfe'den nakilde bulunurken '*teferrüd*' etmiştir. Onun '*sika*' olduğuyula ilgili bir bilgi olmamasına karşın Bezzâr '*cehâlet*'ine işaret etmiştir.⁵⁴⁰
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve '*sika*'dır.⁵⁴¹
- Abdullâh b. Vehb b. Münebbih (ö.?): Vehb b. Münebbih'in oğludur.⁵⁴² '*Makbûl ve altıncı tabaka*',⁵⁴³ '*sika*', '*ma'rûf*'tur.⁵⁴⁴
- İbrâhîm b. Ömer b. Keysân el-Yemânî Ebû İshâk es-San'ânî (ö.?): Yahyâ b. Maîn Onu '*sika*' ve Nesâî '*leyse bihi be's*' olarak vasıflandırmış ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁵⁴⁵

⁵³⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, 259.

⁵³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 306; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 26.

⁵⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 637; Beşşâr ve Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, IV, 187.

⁵⁴¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁵⁴² Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, V, 218-360; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 194; VI, 74; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁵⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 328; Avvâd ve Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, II, 285.

⁵⁴⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 524.

⁵⁴⁵ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, I, 307; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 156; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 147.

- Abdullâh b. İbrâhîm b. Ömer b. Keysân (ö.?): Ebû Yezîd es-San'ânî. Ebû Hâtım Onun 'sâlihu'l-hadîs', Nesâî 'leyse bihî be's' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da es-Sikât'ında zikretmiştir.⁵⁴⁶
- Ali b. Bahr (234/849): el-Kattân. Ebü'l-Hasen el-Bağdâdî, el-Berrî, el-Fârisî. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn, Ebû Hatim, İclî ve Dârekutnî 'sika' demiştir.⁵⁴⁷

Değerlendirme

Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin farklı sened ve metinlerle Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî ve İmâm Mâlik'in eserlerinde yer alması sıhhat bakımından değerlendirildiğinde sened ve metnin 'sahîh' olduğuna delalet etmektedir. Elbânî de yapmış olduğu değerlendirmede rivâyetin 'sahîh' olduğunu vurgulamıştır.

Yapmış olduğumuz inceleme neticesinde 'sahîh' olduğunu söyleyebileceğimiz ve Allah'ın c.c. rafik olduğunu ve rafik olmayı sevdiğini ifade eden rivâyet, bu vasfin Allah'a c.c. ait olmasıyla birlikte insanlardan da ancak bu vasıflara sahip olmak için liyakatli olmanın gerekliliğine işaret etmektedir.

3.2.1.3. Kur'ân Okumanın Fazileti

حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ هُوَ ابْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ وَهْبِ الدِّمَارِيِّ قَالَ: «مَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْقُرْآنَ فَقَامَ بِهِ آتَاءَ اللَّيْلِ وَآتَاءَ النَّهَارِ وَعَمَلَ بِمَا فِيهِ وَمَاتَ عَلَى الطَّاعَةِ بَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ السَّفَرَةِ وَالْأَحْكَامِ» قَالَ سَعِيدٌ السَّفَرَةُ الْمَلَائِكَةُ وَالْأَحْكَامُ الْأَنْبِيَاءُ قَالَ: «وَمَنْ كَانَ حَرِيصًا وَهُوَ يَتَقَلَّتْ مِنْهُ وَهُوَ لَا يَدْعُهُ أُوتِيَ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ وَمَنْ كَانَ عَلَيْهِ حَرِيصًا وَهُوَ يَتَقَلَّتْ مِنْهُ وَمَاتَ عَلَى الطَّاعَةِ فَهُوَ مِنْ أَشْرَافِهِمْ وَفُضِّلُوا عَلَى النَّاسِ كَمَا فُضِّلَتِ النَّسُورُ عَلَى سَائِرِ الطَّيُورِ وَكَمَا فُضِّلَتِ مَرْجَةٌ خَضِرَاءُ عَلَى مَا حَوْلَهَا مِنَ الْبَقَاعِ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ قِيلَ أَيْنَ الَّذِينَ كَانُوا يَتْلُونَ كِتَابِي لَمْ يُلْهِهِمْ اتِّبَاعُ الْأَنْعَامِ؟ فَيُعْطَى الْخُلْدُ وَالنَّعِيمُ فَإِنْ كَانَ أَبَوَاهُ مَاتَا عَلَى الطَّاعَةِ جُعِلَ عَلَى رُءُوسِهِمَا تَاجُ الْمُلْكِ فَيَقُولَانِ: رَبَّنَا مَا بَلَغْتَ هَذَا أَعْمَالُنَا؟ فَيَقُولُ: بَلَى إِنَّ ابْنَكُمَا كَانَ يَتْلُو كِتَابِي»

Mervân b. Muhammed → Saîd b. Abdilazîz → İsmâîl b. Ubeydillâh → Vehb ez-Zimârî'den şöyle nakledilmiştir: “Allah kime Kur'ân'ı (okuma-anlama imkânı) verir

⁵⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 272.

⁵⁴⁷ A.g.e., XX, 325.

de o onu gece-gündüz (okumaya-anlamaya) devam eder, ondaki (hükümleri) uygular ve itaat üzere ölürse, Allah onu Kıyâmet günü sefirler ve hâkimlerle birlikte diriltir.” Saîd demiş ki, “sefirler”, melekler; “hâkimler” ise, Peygamberlerdir. (Vehb, sözünün devamında) şöyle demiş: “Kur’ân kendisinden ansızın sıyrılıp kaçmak istediği halde bırakmayarak onu (okuyup anlamaya ve gereğiyle amel etmeye) düşkün olan kimseye ise sevabı iki kat verilir. O kendisinden kaçıp kurtulmak istediği halde ona düşkün olan ve itaat üzere ölen kimse de (Cennetliklerin), mertebeleri yüce kimselerindendir. Onlar diğer insanlardan, kartalların diğer kuşlardan üstün kılınmaları ile sulak yeşil çayırılığın çevresindeki yerlerden üstün tutulması gibi, üstün kılınmışlardır!” Kıyâmet günü olunca; “Benim kitabımı okuyanlar nerede? Onları, otlayan hayvanların peşinden gitmek oy alamamıştı!” denilip (böyle olana) ebedilik ve bol nimet verilecektir. (Bu kimsenin) ana-babası itaat üzere ölmüş idiyseler, onların başlarına hükümdar tacı konulacak da onlar; “yâ Rabbi! bunu (bize) amellerimiz ulaştırmamıştır” diyecekler. (Yüce Allah) da; “Hayır, (amelleriniz ulaştırmıştır). Gerçekten oğlunuz Kitabımı okurdu!” buyuracaktır.”⁵⁴⁸

Yukarıda Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarılan rivâyet aslen Hz. Peygamber’e ait değildir. Naklin bu başlık altında alınmasının asıl sebebi Kütüb-ü Tis’a içerisinde Dârimî’nin Sünen’inde yer almasıdır.

Dârimî’nin es-Sünen’inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta’dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûn ve ‘sika’ dır.⁵⁴⁹
- İsmâîl b. Ubeydillâh (ö. 131/749): İsmâîl b. Ubeydillâh b. Ebi’l-Muhâcir. Ebû Muhammed Akram el-Kuraşî, el-Mahzûmî. Onun hakkında Ebû Mesleme ‘sika, sadûk’, Yahyâ b. Maîn ‘kâne muallimen’, İclî ve Dârekutnî ‘sika’ demiştir.⁵⁵⁰
- Saîd b. Abdilazîz (ö. 167/784): Ebû Muhammed, İbn Ebî Yahyâ et-Tenûhî. Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim, İclî ve İbn İshâk Onun ‘sika’ olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da es-Sikât’ında Onu zikretmiştir.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Dârimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 11.

⁵⁴⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁵⁵⁰ Mizzî, Tehzîbü’l-Kemâl, III, 143.

⁵⁵¹ İbn Hacer, Tehzîb, IV, 59; Zehebî, Siyer, VII, 139; İbn Hibbân, Kitâbü’s-Sikât, VI, 369.

- Mervân b. Muhammed (ö. 210/826): Ebû Bekr, Ebû Hafs. İbn Hassân Ebû Abdirrahmân el-Esedî, Et-Tâtârî. Onun hakkında Ebû Hâtim ‘sika’ demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında zikretmiştir.⁵⁵²

Değerlendirme

Dârânî, *es-Sünen* üzere yapmış olduğu çalışmada rivâyetin sıhhati hakkında yapmış olduğu açıklamasında İbn Hibbân’ın sıhhat kabul şartlarına göre cerh ve ta’dîl bakımından değerlendirmesinin olmadığını vurgulamıştır.⁵⁵³ Ancak biz yapmış olduğumuz araştırma neticesinde ve yukarıda da görüldüğü üzere rivâyetin râvîlerinden cerh edilenin olmadığını tespit ettik. Bu bilgiden hareketle rivâyetin ‘*sahîh*’ olduğunu söyleyebiliriz.

Vehb b. Münebbih’in devamlı bir şekilde Kur’ân okuyan kimsenin Allah’a itaat üzere vefat edeceği ve neticede o kimsenin kıyamette melekler ve âlimler ile birlikte haşredileceğini bildirdiği rivâyette Kur’ân’a olan muhabbet ve iştigalin ehemmiyetini vurgulamıştır. Bu ifadeler de Kur’ân ile devamlı birlikteliği olan kimsenin diğer insanlar karşısında fazilet bakımından bir üstünlüğü ve değeri bulunduğunu göstermektedir.

3.2.1.4. Kur’ân’ın Hatmedilmesi

حَدَّثَنَا نُوحُ بْنُ حَبِيبٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ سِمَاكِ بْنِ الْفَضْلِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمْ يُقْرَأُ الْقُرْآنُ؟ قَالَ: «فِي أَرْبَعِينَ يَوْمًا»، ثُمَّ قَالَ: «فِي شَهْرٍ» ثُمَّ قَالَ: «فِي عَشْرِينَ» ثُمَّ قَالَ: «فِي خَمْسِ عَشْرَةَ» ثُمَّ قَالَ: «فِي عَشْرِ» ثُمَّ قَالَ: «فِي سَبْعٍ» لَمْ يَنْزَلْ مِنْ سَبْعٍ.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ ثنا مُحَمَّدُ بْنُ ثَوْرٍ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ سِمَاكِ بْنِ الْفَضْلِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَمَرَهُ أَنْ يَقْرَأَهُ فِي أَرْبَعِينَ ثُمَّ فِي شَهْرٍ ثُمَّ فِي عَشْرِينَ ثُمَّ فِي خَمْسِ عَشْرَةَ ثُمَّ فِي سَبْعٍ قَالَ: انْتَهَى إِلَى سَبْعٍ»

Nûh b. Habîb → Abdürrezzâk → Ma‘mer → Simâk b. el-Fazl → Vehb b. Münebbih → Abdullâh b. Amr r.a. → Hz. Peygamber’in s.a. “Kur’ân’ın kaç günde hatim

⁵⁵² Zehebî, *Siyer*, VIII, 191; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVII, 398.

⁵⁵³ Dârimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 11.

edilebileceğiyle ilgili soruya; ‘*Kırk gün, sonra bir ay, sonra yirmi gün, sonra on beş gün, sonra da on gün!*’ diye cevap verdi ve yedi günden aşağıya da inmedi.” diye karşılık verdiğini nakletmiştir.⁵⁵⁴

Nesâî aynı rivâyeti naklettikten sonra bu rivâyetin Vehb b. Münebbih, Abdullâh b. Amr’dan duymadığını ilave etmiştir.⁵⁵⁵

İlgili rivâyetin diğer nakilde senedi; Muhammed b. Ubeyd → Muhammed b. Sevr → Ma‘mer → Simâk b. el-Fazl → Vehb b. Münebbih → Amr b. Şuayb → Şuayb → Abdullâh b. Amr → Hz. Peygamber s.a. şeklindedir.⁵⁵⁶

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih’ten nakille Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde ve Mervezî’nin *Muhtasaru Kıyâmü’l-Leyl* adlı eserinde senedi farklı olarak yer almaktadır. Rivâyetin tahrîci ise Kütüb-ü Tis’a da şu şekildedir:

Buhârî, “Savm”, 58; “Fezâilü Kur’ân”, 34; Müslim, “Sıyâm”, 181, 184; Ebû Dâvud, “Şehru Ramazân”, 326, 327; Tirmizî, “Kırâât”, 11; Nesâî, “Sıyâm”, 76, 78; İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salât”, 178; Dârimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/157, 162, 166, 188, 189, 195, 198, 164, 216.

Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta’dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Amr (ö. 65/684-85): Ebû Muhammed Abdullâh b. Amr b. el-Âs el-Kuraşî. Sahâbî râvîdir ve ‘*sika*’dır.⁵⁵⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve ‘*sika*’dır.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ Ebû Dâvud, “Şehru Ramazân”, 326-327.

⁵⁵⁵ Nesâî, *Sünenü’l-Kübrâ*, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb, thk. Abdülgaflâr Süleymân Bündârî, Ebû Abdillâh Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1991/1411), V, 25.

⁵⁵⁶ Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ, *Muhtasaru Kıyâmü’l-Leyl ve Kıyâmü’l-Ramazân ve Kitâbü’l-Vitr*, nâşir Abdüttevâb el-Mültânî, ihtisâr Ahmed b. Ali el-Makrizî, ([y.y. : y.y.], 1902/1320), I, 155.

⁵⁵⁷ Ebû Dâvud, “Şehru Ramazân”, 326, 327. Zehebî, *Siyer*, III, 79; İlgili bilgi için bkz. Dipnot 507.

⁵⁵⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

- Simâk b. Fazl el-Havlânî (ö. 121-130/739-748): İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinde zikredilmekte ve Ebû Hâtım onu tashih etmiştir. '*Sika ve sadûk*'tur. Nesâî de Onun '*sika*' bir kimse olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁹
- Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770): Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî. Onun hakkında Yahyâ b. Mâîn, İclî, Yâkûb b. Şeybe '*sika*' ve Nesâî '*sika, me'mûn*' demiştir.⁵⁶⁰
- Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27): Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'in akrânı olan ve her iki âlimin de medhini alan Abdürrezzâk için İclî '*sika*' demiştir. *el-Musanneffi'l-Hadîs* adlı eseri günümüze ulaşmıştır.⁵⁶¹
- Nûh b. Habîb (ö. 242/857): Ebû Muhammed el-Bezşî, el-Kûmesî. Ebû Dâvud ve Nesâî Ondan nakilde bulunmuşlar ve Ebû Hâtım '*sadûk*', Nesâî '*lâ be'se bihi*' ve Ebû Bekr Hatîb '*kâne sika*' demiştir.⁵⁶²

Mervezî'nin *Muhtasaru Kıyâmü'l-Leyl* adlı eserinde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85): Sahâbîdir ve '*sika*'dır.⁵⁶³
- Şuayb b. Muhammed (ö. 81-90/701-790): Hakkında fazla bilgi bulunmayan Şuayb b. Muhammed, Amr b. Şuayb'ın babası olduğuylla ilgili bilgiye sahip olmamıza rağmen '*mechûl râvî*' olarak kabul edilebilir.⁵⁶⁴
- Amr b. Şuayb (ö. 118/736): Ebû İbrâhîm, Ebû Abdillâh Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdillâh b. Amr b. Âs es-Sehmî, et-Tâîfî. Abdullâh b. Amr'ın

⁵⁵⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 121-331; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 107-426; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 254; Aynî, *Nuhabü'l-Efkâr*, III, 167; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 66; Zehebî, *Siyer*, IV, 544; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 11-12; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 194; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1238.

⁵⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 303.

⁵⁶¹ Zehebî, *Siyer*, VII, 222; Akyüz, "Abdürrezzâk es-San'ânî", 1/298-299.

⁵⁶² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 40.

⁵⁶³ Ebû Dâvud, "Şehr-u Ramazân", 326-327; Zehebî, *Siyer*, III, 79.

⁵⁶⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 942.

torunudur. Onun hakkında Yahyâ el-Kattân ‘vâh’ ve Yahyâ b. Maîn ise ‘sika’ demiştir.⁵⁶⁵

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndur ve ‘sika’dır.⁵⁶⁶
- Simâk b. Fazl el-Havlânî (ö. 121-130/739-748): ‘Sika ve sadûk’tur.⁵⁶⁷
- Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770): ‘Sika, me ‘mûn’dur.⁵⁶⁸
- Muhammed b. Sevr (ö. 190/806): Ebû Abdillâh es-San‘ânî, el-Âbid. Yahyâ b. Maîn Onun ‘sika’ ve İbn Ebî Hâtim ‘fazl ve sâdık’ olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁹
- Muhammed b. Ubeyd (ö. 238/853): Muhammed b. Ubeyd b. Hisâb el-Ğubarî, el-Basrî. Nesâî Onun ‘sika’, Ebû Dâvud da ‘huccet’ olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁰

Değerlendirme

Kur’ân okumanın konu edildiği rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde tahrîc edildiğinde Ebû Dâvud’un *es-Sünen* ve Tirmizî’nin *Câmi*’inde Vehb b. Münebbih’ten nakille Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Dârimî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel’deyse aynı anlamda ancak farklı tariklerden nakledildiğini görmekteyiz. Faklı senedlerle de olsa ilgili rivâyetin sıhhat durumunu göstermesi bakımından geçerli kabul edilebilecek bir delil olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber’in kişinin takati ölçüsünde nafil ameli tavsiye ettiği rivâyet hakkında Zehebî⁵⁷¹ râvilerinin ‘sika’, Elbânî senedi hakkında⁵⁷² ‘sahîhu’l-*isnâd*’ ve Şuayb el-

⁵⁶⁵ A.g.e., III, 288; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXII, 64.

⁵⁶⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁵⁶⁷ Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, II, 121-331; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VI, 107-426; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, III, 254; Aynî, *Nuhabü’l-Efkâr*, III, 167; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 66; Zehebî, *Siyer*, IV, 544; V, 249; Sem’ânî, *el-Ensâb*, III, 11-12; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 194; Dârekutnî, *el-Mu’telif ve’l-Muhtelif*, III, 1238.

⁵⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVIII, 303.

⁵⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIV, 561; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, IV, 1187.

⁵⁷⁰ A.g.e., V, 924.

⁵⁷¹ Zehebî, *Siyer*, V, 224.

⁵⁷² Nesâî, *el-Müctebâ mine’s-Sünen*, IV, 210.

Arnaûd da Ebû Dâvud'un es-Sünen'i üzerine yapmış olduğu tahkîkde⁵⁷³ ricâlinin 'sika' olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak ilgili eserde Şuayb el-Arnaûd rivâyeti, Vehb b. Münebbih'in Abdullâh b. Amr'dan 'semâen' almadığına işaret etmiş ve aslında Hz. Peygamber'in Abdullâh b. Amr'a söylemiş olduğu bir sözün nakli olduğunu vurgulamıştır.

Biz de bu açıklamalardan hareketle ve rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarına göre 'sahih' olduğunu söyleyebiliriz. Bu sıhhat değerlendirmeleri de Vehb b. Münebbih'in mevsûkiyeti hakkında ayrıca bizlere bir delil olmaktadır.

3.2.1.5. Bey'atü's-Şecere veya Bey'atü'r-Rıdvân Ehli

حَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ أَخْبَرْتَنِي أُمُّ مُبَشِّرٍ أَنَّهَا سَمِعَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ عِنْدَ حَفْصَةَ «لَا يَدْخُلُ النَّارَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ أَحَدٌ الَّذِينَ بَايَعُوا تَحْتَهَا» قَالَتْ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنْتَهَرَهَا فَقَالَتْ حَفْصَةُ: «وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا» 574 فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًا»

Hârûn b. Abdillâh → Haccâc b. Muhammed → İbn Cüreyc → Ebû'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh → Ümmü Mübeşşir r.anhâ → Rasûlüllâh'ın s.a. ashâbü's-şecera hakkında şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

“Nebî s.a. Hz. Hafsa'nın r.anhâ yanında: 'İnşallah Ashâbü's-Şecera'da ağacın altında bey'at edenlerden kimse cehenneme girmeyecektir.' buyurdu. (Hz. Hafsa r.anhâ): 'Bilakis yâ Rasûlellâh!' dedi. Efendimiz s.a. Onu uyardı ve Hafsa da; “Sizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür.” âyetini okudu. Rasûlüllâh da s.a. Hafsa'ya: “Sonra Biz Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız.” âyetini okuyarak karşılık verdi.”⁵⁷⁵

⁵⁷³ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, es-Sünen, thk. Şuayb el-Arnaûd, (Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009/1430), II, 542.

⁵⁷⁴ Meryem 19/71.

⁵⁷⁵ Meryem 19/72; Müslim, “Fezâilü's-Sahâbe”, 37.

Elbânî, Müslim'in *es-Sahîh*'inde ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserlerinde *Bey'atü's-Şecere* veya *Bey'atü'r-Rıdvân* ehliyle ilgili nakledilen rivâyetin tam metninin aslında Câbir b. Abdillâh → Vehb b. Münebbih tarîkıyla aktarıldığını ifade etmiştir.⁵⁷⁶ İlgili rivâyetin Kütüb-ü Tis'a içerisinde tahrîci şöyledir:

Ebû Dâvud, "Sünnet", 8; Tirmizî, "Menâkıb", 58; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/351; 6/420.

Câbir b. Abdillâh'tan nakille Vehb b. Münebbih'in naklettiği ifade edilen Müslim'in *es-Sahîh*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Ümmü Mübeşşir (ö.?): Hanım Sahâbîdir ve 'sika'dır. O, Zeyd b. Hârise'nin hanımıdır.⁵⁷⁷
- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.⁵⁷⁸
- Ebü'z-Zübeyr (ö. 118/736): Muhammed b. Müslim b. Tedrus el-Kuraşî el-Esedî. Ebü'z-Zübeyr el-Mekkî. Tâbiündandır. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn 'sika, sâlih', Yâkûb b. Şeybe 'sika, sadûk' ve Nesâî 'sika' demiştir.⁵⁷⁹
- İbn Cüreyc (ö. 150/767): Ebü'l-Velîd ve Ebû Hâlid. Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kuraşî. Tâbiündandır. Yahyâ b. Maîn Onun 'sika' olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁰
- Haccâc b. Muhammed (ö. 206/822): Ebû Muhammed el-'Aver el-Masîsî. Ali b. el-Medînî ve Nesâî Onun 'sika' olduğunu söylemiştir.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha, (Dımaşk, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979), V, 192.

⁵⁷⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXV, 385.

⁵⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140; bkz. Bu Tez, 57; İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 57.

⁵⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 403.

⁵⁸⁰ A.g.e., XVIII, 341.

⁵⁸¹ A.g.e., V, 451.

- Hârûn b. Abdillâh (ö. 249/863): Hârûn b. Abdillâh b. Mervân el-Bağdâdî. Ebû Mûsâ el-Bezzâz, el-Hâfız. Nesâî Onun ‘sika’ olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.⁵⁸²

Değerlendirme

Vehb b. Münebbih’ten naklini bulamadığımız rivâyet hakkında Elbânî, yapmış olduğu tahrîc çalışmasında rivâyetin Câbir b. Abdillâh’tan nakille Vehb’in aktardığını ve Müslim’in hadis kabul şartlarına göre ‘*sahîh*’ olduğunu beyan etmiştir. Şuayb el-Arnaût’un da Müslim’in şartlarına göre ‘*sahîh*’ olduğunu beyan ettiği rivâyet; Müslim, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvud’un ricâl şartlarına göre ‘*sahîh*’, Tirmizî’ye göre ‘*hasen sahîh*’ olarak Hz. Peygamber’in Hudeybiye’de ashâbın fazileti üzere söylemiş olduğu bir sözdür.⁵⁸³

Fetih sûresinde⁵⁸⁴ de işaret edilen ve Hz. Peygamber’in Bedir ve Hudeybiye’ye katılanların faziletine binaen söylediği sözü Şia, Hz. Ali’nin Bey’atü’ş-Şecere’de yer almadığından dolayı Hz. Osman’a olan üstünlüğü olarak yorumlamış ve iddialarını bu rivâyetlerle temellendirmeye çalışmışlardır. Ancak şurası aşîkârdır ki Hz. Peygamber bu bey’atı orada hazır olanlarla yapmıştı. Yani bir hasr söz konusu değildir.⁵⁸⁵

İlgili rivâyet sahâbenin faziletini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Hayatlarının her alanında hem Kur’ân’a ve hem de Hz. Peygamber’e s.a. canıyla ve malıyla hizmet etmeyi kendilerine şiar edinmiş bu güzide topluluğun mevcut durumda nasıl bir tavır sergilediklerini de göstermesi bakımından önemli bir rivâyet olduğu kanaatindeyiz.

3.2.1.6. Benî Sakîf Üzere Alınan Bey’at

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ الْكَرِيمِ حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ يَعْنِي ابْنَ عَقِيلِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبٍ قَالَ سَأَلْتُ جَابِرًا عَنْ شَأْنِ تَقْيِيفٍ إِذْ بَايَعَتْ قَالَ: اشْتَرَطْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى

⁵⁸² A.g.e., XXX, 96.

⁵⁸³ Azimâbâdî, *Avnû’l-Ma’bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, XXII, 264.

⁵⁸⁴ Fetih, 48/17.

⁵⁸⁵ İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, VII, 443.

الله عليه وسلم أَنَّ لَا صَدَقَةَ عَلَيْهَا وَلَا جِهَادَ وَأَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ يَقُولُ:
«سَيَصْدَقُونَ وَيُجَاهِدُونَ إِذَا أَسْلَمُوا»

Hasan b. el-Sabbâh → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Münebbih → Akîl
→ Vehb b. Münebbih → Câbir'e r.a. “*Sakîf kabilesinin bey‘atiyle ilgili sordum. Şöyle cevap verdi: ‘Onlar Hz. Peygamber’e s.a. bey‘at ettiler. Ancak kendilerine zekât ve cihâd ile ilgili izin verilmesini (zekât vermeyelim ve cihâd etmeyelim) istediler.’ Câbir r.a., Nebî’nin s.a. bu konuşmadan sonra: ‘Onlar Müslüman olduktan sonra zekâtı verirler ve cihada da katılırlar!’ dediğini duymuştur.*”⁵⁸⁶

Ebû Dâvud’un *es-Sünen* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarılan rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis’a içerisinde şöyledir:

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/341.

Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta’dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁵⁸⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve ‘sika’dır.⁵⁸⁸
- Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): ‘Sika’dır.⁵⁸⁹
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih es-San’ânî (ö.?): ‘Sika’dır.⁵⁹⁰
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘Sika ve leyse bihî be’s’ ve ‘sika racûlün sıdk’ bir râvîdir.⁵⁹¹
- el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249/863): ‘Sika’, ‘sadûk’, ‘sâlih’ tir.⁵⁹²

Değerlendirme

⁵⁸⁶ Ebû Dâvud, “Harâc”, 26.

⁵⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

⁵⁸⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁵⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁵⁹⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁵⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

⁵⁹² İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 289.

Ebû Dâvud'un Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde de farklı sened ve metinle nakledilmiştir. Râvîlerini incelediğimizde güvenilir olduklarını tespit ettiğimiz rivâyetin Elbânî 'sahih' olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹³

Hiz. Peygamber'in Benî Sakîf üzere İslâm olmaları üzere almış olduğu bey'ati ihtivâ eden rivâyet aynı zaman da Müslümân olmayan bir kimsenin ihtiyacı olduğunda mescide girebileceğini de göstermektedir.⁵⁹⁴

3.2.1.7. Ebû Hureyre'nin Hadis Kitâbeti

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ أَخْبَرَنِي وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ عَنْ أَخِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: «مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ»

Ali b. Abdillâh → Süfyân → Amr → Vehb b. Münebbih → Kardeşi Hemmâm → Ebû Hureyre r.a. şöyle demiştir: “Hz. Muhammed'in s.a. ashâbından benden daha fazla Rivâyette bulunan olmamıştır. Sadece Abdullâh b. Amr benden daha fazla rivâyette bulunmuştur. Çünkü O yazıyordu ben ise yazmıyordum.”⁵⁹⁵

Vehb b. Münebbih'in kardeşi Hemmâm b. Münebbih'ten, O'nun da Ebû Hureyre'den nakletmiş olduğu rivâyet Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde yer almaktadır.

Rivâyetin Kütüb-ü Tis'a içerisinde tahrîci şöyledir;

Tirmizî, “İlim”, 12; “Menâkıb”, 46; Dârimî, “Mukaddime”, 43; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/249.

Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

⁵⁹³ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, III, 125.

⁵⁹⁴ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm, Meâlimü's-Sünen, Şerhu Süneni Ebû Dâvud, naşir Muhammed Ragıb et-Tabbah, (Haleb: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932/1351-1933/1352), III, 35.

⁵⁹⁵ Buhârî, “Kitâbetü'l-İlim”, 39.

- Ebû Hureyre (ö. 58/678): Ebû Hureyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî. Sahâbî râvî 'sika' dır.⁵⁹⁶
- Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750): Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî. Vehb b. Münebbih'in abisidir. Tâbiûn'dan ve 'sika' dır.⁵⁹⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Ebû Abdillâh b. Kâmil b. Sîc b. Zî Kibâr el-Üsvâr el-Ebnâvî el-Yemânî ez-Zimârî el-Fârisî Enbârî es-San'ânî. Araştırmamıza konu olan râvîdir. Tâbiûn'dan ve 'sika' dır.⁵⁹⁸
- Amr b. Dînâr (ö. 126/744): Ebû Muhammed Amr b. Dînâr el-Mekkî el-Cumahî Vehb'in akranı ve aynı zamanda talebesidir. Tâbiûn'dan ve 'sika' dır.⁵⁹⁹
- Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814): Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî. Onun hakkında Ebû Hâtım ve Yahyâ b. Maîn 'sika' demiştir. Birkaç eserinin günümüze ulaştığı ifade edilmektedir.⁶⁰⁰
- Ali b. Abdillâh (ö. 234/849): Ali b. Abdillâh b. Câfer b. Nüceyh es-Sa'dî Ebû'l-Hasen İbnü'l-Medînî el-Basrî. Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Ebû Dâvud gibi Hadis Âlimleri ondan nakilde bulunmuş ve Nesâî de onun 'sika' olduğunu söylemiştir.⁶⁰¹

Değerlendirme

Ebû Hureyre ve Abdullâh b. Amr'ın hadis rivâyet ilmindeki yerini de gösteren bu rivâyet; Buhârî, Tirmizî, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel tarafından eserlerinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılmıştır. Tirmizî'nin de rivâyeti '*hasen sahîh*' olarak vasıflandırması, hadis ilminde büyük öneme sahip ve kendisine itibar edilen âlimlerin rivâyet naklinde kendisine yer vermeleri aslında Vehb b. Münebbih'in mevsûkiyet bakımından güvenilir bir râvî olduğuna da delil olmaktadır. Burada şu hususa dikkat çekmek gerekir ki Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde, bir sonraki başlıkta da göreceğimiz üzere

⁵⁹⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 43-130.

⁵⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁵⁹⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁵⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; Zehebî, *Siyer*, IV, 544; İbn Mencûye, *Ricâlû Sahîhi Müslim*, II, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 167; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266.

⁶⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, VII, 414; İbrahim Hatiboğlu, "Süfyân b. Uyeyne", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), C. 38/28-29.

⁶⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 5; Zehebî, *Siyer*, XI, 42.

bâb başlığında yer verdiği sözü dışında Vehb b. Münebbih'ten ikinci bir nakli yoktur. Ancak bu durum Buhârî'nin sıhhat yönüyle Vehb'i ta'n ettiği anlamı taşımamakta ve onun mevsûkiyetine de zarar veren bir cerh de olmamaktadır.

Ebû Hureyre yukarıdaki rivâyetinde, Abdullâh b. Amr'ın kendisinden daha fazla hadis bildiğini ifade etmiş ve sebebini O'nun rivâyetleri yazmasına dikkat çekerek açıklamıştır. Yine O'nun *es-Sahîfetü's-Sâdika*⁶⁰² adıyla rivâyetlerini topladığı eser Ebû Hureyre'nin itirafını desteklemektedir. Ancak Abdullâh b. Amr'dan ziyade Ebû Hureyre'nin hadis rivâyetiyle bilinmesi, O'nun ashâb-ı suffadan olması ve hadis ilmine olan iştiağıyla alakalıdır.⁶⁰³ Ebû Hureyre'nin zikrettiği üzere hadisleri yazmaması ve rivâyetleri ezberlemesi Hz. Peygamber'in s.a. hadis kitabıyla ilgili koymuş olduğu hadislerin yazılması yasağıyla da ilgilidir. Abdullâh b. Amr'ın hadisleri yazmasıysa yasağının kısmî olduğunu ve kati bir yasak olmadığını, aynı zamanda da âyetler ile karışma ihtimalinden kaynaklandığını göstermektedir.⁶⁰⁴

Sonuç olarak zikredilen rivâyetler ve rivâyette yer alan râvîler sıhhat bakımından hadis âlimleri tarafından mûteber kabul edilmiş ve nakillerine yer verilen kimseler olmuştur. Biz de bu verilerden ve Vehb b. Münebbih'in nakil ilminde yer almasından hareketle O'nun 'sika' bir râvî olduğunu ifade edebiliriz. Buhârî'de yer alan rivâyetin senedi incelendiğinde de râvîlerinin 'sika' olduğunu görmekteyiz. Buradan hareketle hadîsin 'sahîh' olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.1.8. İlim Meclislerinin Fazileti

أَخْبَرَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَنَّ أَبَا مُحَمَّدٍ بْنُ الْحَسَنِ الصَّنْعَانِيَّ حَدَّثَنَا مُنْذِرٌ هُوَ ابْنُ النُّعْمَانِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُتَبِّهِ قَالَ: «مَجْلِسٌ يُتَنَازَعُ فِيهِ الْعِلْمُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ قَنْدَرِهِ صَلَاةً لَعَلَّ أَحَدَهُمْ يَسْمَعُ الْكَلِمَةَ فَيَنْتَفِعُ بِهَا سَنَةً أَوْ مَا بَقِيَ مِنْ عُمُرِهِ»

⁶⁰² Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/158-226.

⁶⁰³ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I, 207.

⁶⁰⁴ Azimâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî Diyânüvî, *Avnû'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, (Medine, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968/1388), X, 58.

Yûsuf b. Mûsâ → İbrâhîm b. Mûsâ → Muhammed b. Hasen es-San‘ânî → Münzir b. Nûmân → Vehb b. Münebbih’ten şöyle nakledilmiştir: “İçinde ilim tartışılan bir meclisi bana, onun mikdarınca (nafile) namazdan daha sevimlidir. Belki onlardan (meclistekilerden) biri bir kelime ıstır de o kelimeden, bir yıl veya kalan ömrü boyunca faydalanır.”⁶⁰⁵

Dârimî’nin *es-Sünen*’inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta‘dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve ‘sika’ dır.⁶⁰⁶
- Münzir b. Nu‘mân el-Eftas el-Yemânî (ö.?): Yahyâ İbn Maîn onun ‘sika’ olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân Yemen ehlinin Ondan nakilde bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁷
- Muhammed b. el-Hasen es-San‘ânî (ö. 201/817): el-Âteş, el-Ebnâvî. Ebû Hâtîm ve Ebû Zûr‘a Onun hakkında ‘sika’ ve Nesâî ‘leyse bi-sika’ demiştir.⁶⁰⁸
- İbrâhîm b. Mûsâ (ö. 230/845): el-Ferrâ’. Ebû İshâk et-Temîmî er-Râzî. Onun hakkında Ebû Hâtîm ve Nesâî ‘sika’ demiştir.⁶⁰⁹
- Yûsuf b. Mûsâ (ö. 253/867): İbn Râşid Ebû Yâkûb el-Kûfî el-Kattân. Yahyâ b. Maîn Onu ‘el-Kibâr’ ve Nesâî de ‘lâ be’s bihi’ olarak vasıflandırmıştır.⁶¹⁰

Değerlendirme

Vehb b. Münebbih’in ilim müzakere meclisleriyle ilgili rivâyetin senedi hakkında râvîler üzerinde yapmış olduğumuz araştırma neticesinde ve Dârânî’nin *es-Sünen* üzere yapmış olduğu çalışmayı da dikkate alarak ‘sahîh’ olduğunu ifade edebiliriz.⁶¹¹

⁶⁰⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

⁶⁰⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁶⁰⁷ Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, VII, 359; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 242; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VII, 481; İbn Kesîr, *et-Tekmil fi’l-Cerhi ve’t-Ta’dîl*, I, 188; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 272.

⁶⁰⁸ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, V, 176; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXV, 56.

⁶⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 167.

⁶¹⁰ A.g.e., IX, 555.

⁶¹¹ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

İlim müzâkere edilen meclislerde bulunmanın namaz kılmak kadar kıymetli olduğunu ifade ettiği sözıyla Vehb b. Münebbih, ilim ve ilimle meşgul olmanın ne derece kıymetli olduğunu bizlere bildirmektedir. Meşhûr hadis eserlerimizde ayrıca bir bahis olarak da konu edilen ‘*ilim*’ birey ve toplumu ihya edecek en önemli unsur ve değerdir. Bu sebeple ilmi öğreten, öğrenen veya bu kimseleri sevenlerden olmanın lüzumu gösteren rivâyet, Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarılmakla birlikte Hz. Peygamber’e ait değildir. Naklin bu başlık altında aktarılmasının sebebi Kütüb-ü Tis’a içerisinde Dârimî’nin *es-Sünen*’inde yer almasıdır.

3.2.1.9. Ahkâmın Değişmesi

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَمِيدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ سِمَاكِ بْنِ الْفَضْلِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنِ الْحَكَمِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: أَتَيْنَا عُمَرَ فِي الْمَشْرَكَةِ فَلَمْ يُشْرِكْ ثُمَّ أَتَيْنَاهُ الْعَامَ الْمُقْبِلَ فَشَرَّكَ فَقُلْنَا لَهُ فَقَالَ: «تِلْكَ عَلَى مَا قَضَيْنَاهُ وَهَذِهِ عَلَى مَا قَضَيْنَا»

Ahmed b. Humeyd → İbnü'l-Mübârek → Ma'mer → Simâk b. Fadl → Vehb b. Münebbih → Hakem b. Mes'ûd; “*Müşerreke*⁶¹² hakkında Hz. Ömer’e gelip (hükmünü sorduk), O da (mirastan ona) pay vermemişti. Sonra ertesi yıl O’na gelip (tekrar onun hükmünü) sorduk. Bu sefer (ona mirastan) pay verdi. Bunun üzerine O’na, ‘(niçin böyle yaptın?)’ dedik. O da şöyle dedi: “O, (o zaman) vermiş olduğumuz hükümdür. Bu da (şimdi) verdiğimiz hükümdür.”⁶¹³

Verilen hükmün zaman içerisinde değişebileceğini gösteren rivâyet Vehb b. Münebbih’ten nakille Kütüb-ü Tis’a içerisinde sadece Dârimî’nin *ez-Sünen*’inde yer almaktadır.

⁶¹² Müşerreke: Miras bırakanın koca, anne veya nine, birer tane anne baba bir erkek ve kız kardeş, birer tane baba bir erkek ve kız kardeşini bıraktığı mesele müşerreke veya müştereke olarak isimlendirilmektedir. Bkz: Abdurrahman Yazıcı, “İslâm Miras Hukukunda Asabe Yoluyla Mirasçılık” (Yayımlanmamış Doktora Tezi İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 271.

⁶¹³ Dârimî, *Sünen*, “Mukaddime”, 55. Rivâyet sadece Kütüb-ü Tis’a içerisinde Dârimî’nin *es-Sünen* adlı eserinde; بَابُ الرَّجُلِ يُفْتِي بِالشَّيْءِ ثُمَّ يَرَى غَيْرَهُ ‘Bir konu hakkında fetvâ verildikten sonra o fetvanın değiştirilmesi’ bâbında yer almaktadır.

Dârimî'nin *Sünen*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Hz. Ömer (ö. 23/644): Sahâbî ve '*sika*'dır. Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ el-Kuraşî el-Adevî.⁶¹⁴
- Hakem b. Mes'ûd el-Hakem b. Mes'ûd es-Sekafî (ö.?): Buhârî Onun hakkında bazı âlimlerin '*lâ yasîh*' dediğini ve Ebû Hâtîm de bazı âlimlerin '*sahîh*' dediğini ifade etmiştir. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁶¹⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve '*sika*'dır.⁶¹⁶
- Simâk b. Fazl el-Havlânî (ö. 121-130/739-748): '*Sika ve sadûk*'tur.⁶¹⁷
- Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770): '*Sika*' ve '*sika, me'mûn*'dur.⁶¹⁸
- İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797): Abdullâh b. Mübârek. Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzîh el-Hanzalî el-Mervezî. Tâbîûndan olan İbnü'l-Mübârek; İmâm, Şeyhu'l-İslâm, Âlim, Hâfız ve Gâzî. Yahyâ b. Maîn ve İclî başta olmak üzere birçok âlim Onun '*sika, sebt ve sâlih*' olduğunu söylemiştir.⁶¹⁹ Günümüze ulaşan birçok eseri vardır. Bu eserlerde Vehb b. Münebbih'ten nakiller de yer almaktadır.⁶²⁰
- Ahmed b. Humeyd (ö. 244/859): Ebû Tâlib el-Ensârî. Ahmed b. Hanbel'in arkadaşıdır. Zehebî Onu '*sâlih, âlim ve fakîr*' olarak vasıflandırmıştır.⁶²¹

Değerlendirme

⁶¹⁴ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VI, 138.

⁶¹⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 579; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, IV, 143; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 489.

⁶¹⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dîl Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁶¹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 121-331; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 107-426; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III, 254; *Tehzîb*, I, 194; Aynî, *Nuhabü'l-Efkâr*, III, 167; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 66; Zehebî, *Siyer*, IV, 544; V, 249; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 11-12; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1238.

⁶¹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 303.

⁶¹⁹ Zehebî, *Siyer*, VII, 365; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 5.

⁶²⁰ Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), C. 1/122-124.

⁶²¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 22.

Dârânî, *es-Sünen* üzere yapmış olduğu çalışmada rivâyetin senedinin ‘ceyyid’ olduğu ifade etmektedir.⁶²² Rivâyette yer alan râvîleri cer ve ta’dîl bakımından incelediğimizde tamamının güvenilir oldukları ve dolayısıyla da rivâyetin ‘sahîh’ olduğunu görmekteyiz. Yukarıda yer alan rivâyette Hz. Ömer’in mirasla ilgili vermiş olduğu bir hükmü, muhtemelen değişen zaman şartlarını dikkate alarak farklı değerlendirerek değiştirdiğini görmekteyiz. Mecellede de yer aldığı üzere ahkâmın zaman şartlarına göre farklılık göstermesi mümkündür. Ancak burada şu hususa dikkat çekmek gerekir ki değişen aslî ahkâm değil fetvayla bina edilen hükümdür. Yani namaz ve oruç gibi diyanî olan aslî ahkâmın değişmesi söz konusu değildir. Değişen kazâî hükümdür ve diyânî olan hükmün dışında kalanlardır.

Yukarıda Vehb b. Münebbih’in de içerisinde yer aldığı senedle nakledilen rivâyetin Hz. Peygamber’den nakledilmiş olmamasına rağmen bu başlık altında yer alması sadece Kütüb-ü Tis’a’da nakledilmiş olmasındandır.

3.2.1.10. Resim ve Putların İmhâsı

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ أَنَّ إِسْمَاعِيلَ بْنَ عَبْدِ الْكَرِيمِ حَدَّثَهُمْ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ يَعْنِي ابْنَ عَقِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ عَنْ جَابِرٍ «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ زَمَنَ الْفَتْحِ وَهُوَ بِالْبَطْحَاءِ أَنْ يَأْتِيَ الْكَعْبَةَ فَيَمْحُو كُلَّ صُورَةٍ فِيهَا فَلَمْ يَدْخُلْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى مُحِيتَ كُلُّ صُورَةٍ فِيهَا»

Hasan b. el-Sabbâh → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl → Akîl → Vehb b. Münebbih → Câbir r.a. → “*Nebî Sallallâhu Aleyhi Vesellem’in Ömer b. El-Hattâb’a Mekke Fethi zamanında Bathâ’dayken Kâbe’ye gelmesini ve putların ve resimlerin imhâsını emretti. Kâbe içerisinde yer alan putlar ve resimler temizlenmeden Nebî Sallallâhu Aleyhi Vesellem içeriye girmedi.*” dedi.⁶²³

Rivâyet Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’inde Vehb b. Münebbih’ten nakille yer almaktadır. Farklı sened ve metinlerle Kütüb-ü Tis’a’da tahrîci şu şekildedir:

⁶²² Dârimî, “Mukaddime”, 55; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. Fazl, el-Müsned, thk. Hüseyin Süleym Esed ed-Dârânî, (Suûdî Arabistan: Dârü’l-Muğnî, 2000/1412).

⁶²³ Ebû Dâvud, “Libâs”, 47.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/336, 337, 382, 396.

Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve '*sika*'dır.⁶²⁴
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve '*sika*'dır.⁶²⁵
- Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): '*Sika*'dır.⁶²⁶
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): İbn Hibbân Onun, babasının amcası olan Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğunu ifade etmiş ve İclî de onun '*sika*' olduğunu söylemiştir.⁶²⁷
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): Vehb b. Münebbih'in kardeşi Ma'kîl'in oğludur. Künyesi Ebû Hişâm'dır. Vehb b. Münebbih'in Câbir'den r.a. naklettiği rivâyetlerin yer aldığı sahifeden rivâyette bulunmuştur. Onun hakkında Nesâî '*leyse bihî be's*', Yahyâ b. Maîn '*sika, racûlün sıdk*' demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁶²⁸
- el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249/863): el-Hasan b. Sabbâh el-Bezzâr Ebû Ali el-Vâsıtî el-Bağdâdî. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel '*sika*', Ebû Hâtim '*sadûk*', Nesâî '*sâlih*' demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında Onu zikretmiştir.⁶²⁹

Değerlendirme

Hz. Peygamber'in Kâbe'deki putları temizletmeden içerisine girmediğini ifade eden rivâyetin Elbânî '*hasen sahih*' olduğunu söylemiştir. Ancak yapmış olduğumuz inceleme neticesinde râvîler içerisinde cerh edilmiş bir kimse bulunmamaktadır. Bu sebeple biz rivâyetin '*sahîh*' olduğu kanaatindeyiz.

⁶²⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI,167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

⁶²⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁶²⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁶²⁷ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁶²⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

⁶²⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 289.

Hız. Peygamber Kâbe’de Hz. İbrâhîm’in resminin çizili olduğu görmüş ve su isteyerek onu silmiştir. Yine bazı yerlerinde Hz. İsa ve annesinin de resimlerinin olduğu birçok figürün yer aldığı Beyti tüm resimlerden, heykellerden ve tüm şirk unsurlarından temizletmeden içerisine girmemiş⁶³⁰ ve İslâm’ın putlara ve putperestliğe olan tavrını açıkça ortaya koymuştur. Rivâyette yer alan Bathâ bölgesi, Mekke yakınlarında sulak bir vadidir. Genellikle hacıların da konakladığı ve dinlendikleri yerdir.⁶³¹ Metin olarak da tevhidin esasını teşkil eden rivâyetin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.1.11. İstemede İsrarcı Olmak

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ عَنْ أَخِيهِ هَمَّامٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تُلْجِفُوا فِي الْمَسْأَلَةِ فَوَاللَّهِ لَا يَسْأَلُنِي أَحَدٌ مِنْكُمْ شَيْئًا فَتُخْرِجَ لَهُ مَسْأَلَتُهُ مِثِّي شَيْئًا وَأَنَا لَهُ كَارَةٌ فَيُبَارَكَ لَهُ فِيمَا أُعْطِيَتْهُ»

Muhammed b. Abdillâh b. Nümejr → Süfyân → Amr → Vehb b. Münebbih → Kardeşi Hemmâm → Muâviye b. Ebî Süfyan r.a. → Rasûlüllâh’ın s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: “*Bana (bir şey) isteme hususunda ısrar etmeyin! Çünkü Allah’a yemin ederim ki, bir kimse benden bir şey ister, ben de bunu ona istemeyerek verirsem, ona bu (verdiğim şeyde) asla hayır ve bereket verilmez.*”⁶³²

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ الْمَكِّيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ حَدَّثَنِي وَهْبُ بْنُ مُنْبِهِ وَدَخَلْتُ عَلَيْهِ فِي دَارِهِ بِصَنْعَاءَ فَأَطْعَمَنِي مِنْ جُوزَةٍ فِي دَارِهِ عَنْ أَخِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

İbn Ebî Ömer el-Mekkî → Süfyân → Amr b. Dînâr → Vehb b. Münebbih → Kardeşi Hemmâm → Muâviye b. Ebî Süfyan; Rasûlüllâh’tan s.a. şöyle duyduğunu naklettiğini söyleyerek hadisi aktarmıştır.

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih’ten nakille Müslim’in *es-Sahîh*’inde yer almaktadır. Rivâyetin Kütüb-ü Tis’a içerisinde tahrîci şöyledir;

⁶³⁰ İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, VIII, 17.

⁶³¹ Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, XVII, 283.

⁶³² Müslim, “Zekât”, 99.

Nesâî, “Zekât”, 88; Dârimî, “Zekât”, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/98.

Müslim’in *es-Sahîh*’inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta’dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680): Ebû Abdîrrahmân Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevî el-Kuraşî. Sahâbî ve ‘sika’ dır.⁶³³
- Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750): Tâbîûn ve ‘sika’ dır.⁶³⁴
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûn ve ‘sika’ dır.⁶³⁵
- Amr b. Dînâr (ö. 126/744): Tâbîûn’dan ve ‘sika’ dır.⁶³⁶
- Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814): ‘Sika’ dır.⁶³⁷
- Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr (ö. 234/849): Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve İbn Mâce Ondan nakilde bulunmuşlardır. İclî ve Ebû Hâtim Onun ‘sika’ olduğunu söylemiştir.⁶³⁸

Rivâyete ilâve olunan ikinci senedde Muhammed b. Abdillâh’ın yerine İbn Ömer el-Mekkî zikredilmiştir.

- İbn Ebî Ömer el-Mekkî (ö. 243/858): Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Ömer el-Adenî. Ebû Abdillâh. Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce gibi Hadis Âlimleri Ondan rivâyette bulunmuşlardır. İbn Uyeyne Onun ‘sadûk’ olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında zikretmiştir.⁶³⁹

Değerlendirme

⁶³³ Buhârî, *et-Târîhü’l-Kebîr*, VII, 326; İlgili değerlendirme için bkz, dipnot, 507.

⁶³⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395. İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 48-130.

⁶³⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 97.

⁶³⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395; Zehebî, *Siyer*, IV, 544; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 167; Ukaylî, *ed-Du‘afâ*, II, 266; İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 150.

⁶³⁷ Zehebî, *Siyer*, VII, 414; İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 91.

⁶³⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 455; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXV, 566.

⁶³⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVI, 639.

Şuayb el-Arnaûd, yukarıda zikredilen rivâyetin senedinin Müslim'in sıhhat kabul şartlarına göre 'sahîh' olduğunu ve aslında Buhârî'nin de Vehb'den nakilde bulunarak Müslim'e mütâbât ettiğini beyan etmiştir.⁶⁴⁰ Elbânî de Nesâî'nin *Sünen*'i üzere yapmış olduğu çalışmasında rivâyetin 'sahîh' olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁴¹ Biz de rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl bakımından güvenilir olduğundan hareketle 'sahîh' olduğunu söyleyebiliriz.

Hiz. Peygamber bu rivâyette herhangi bir mesele hakkında kendisine ısrar edilmesinin doğru olmadığını, bu durumu kerih gördüğünü ve takdir edilene razı olunması gerektiğini haber vermektedir. Aksi durumda oluşacak olan haksızlığın insana hoş gelse de aslında fayda sağlamayacağını ve o işten bereket görülmeyeceğini beyan etmiştir. Rivâyete konu olan hususun zekât, sadaka, ganimet veya Peygamberimize s.a. gelen hediye ve ikramlar hakkında olduğu kanaatindeyiz. Herhangi bir istekte bulunurken tabi olunması gereken adabın konu edildiği bu rivâyetin Müslim, Dârimî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde yer verildiği üzere Vehb b. Münebbih tarafından da nakledilerek ve sıhhat bakımından tenkit edilmeyerek sahih olduğu beyan edilmiştir.

3.2.1.12. Nüşra

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ حَدَّثَنَا عَقِيلُ بْنُ مَعْقِلٍ قَالَ: سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنْبِهِ يُحَدِّثُ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَأَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ النَّشْرَةِ فَقَالَ: «هُوَ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ»

⁶⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, hakkakahû ve harrace ehâdîsehû ve allaka aleyh Şuayb el-Arnaûd, Adil Mürşid, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001/1421), XXVIII, 103.

⁶⁴¹ Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahmân en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, müzîl Nâsiruddîn Elbânî, (Haleb: 1986/1406), V, 97.

Ahmed b. Hanbel → Abdürrezzâk → Akîl b. Ma'kıl → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. → Hz. Peygamber'e s.a. “‘*en-Nüşra*’⁶⁴² hakkında sorulduğunda ‘şeytanın işlerindendir’” şeklinde cevap verdiğini aktarmıştır.⁶⁴³

Yukarıda Vehb b. Münebbih’ten nakille verilen rivâyet Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’inde yer almaktadır. Rivâyetin Kütüb-ü Tis’a içerisinde tahrîci;

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/295.

Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta’dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘*sika*’dır.⁶⁴⁴
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûn ve ‘*sika*’dır.⁶⁴⁵
- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): Vehb b. Münebbih’in yeğenidir. Amcasından rivâyetlerde bulunmuştur. İbn Hibbân’ın *es-Sikât*’ında yer almaktadır ve İclî O’nun ‘*sika*’ olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, O’nun Yemen ehlinde ve ‘*sika*’ bir kimse olduğunu söylemiştir. Yahyâ b. Maîn de ‘*sika*’dır demiştir.⁶⁴⁷
- Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27): ‘*Sika*’ ve *Sâhibü’l-Musannef fi’l-Hadîs* olarak vasıflandırılır.⁶⁴⁸
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856): Müsned sahibidir.

Değerlendirme

⁶⁴² Nüşra: Câhiliyye adetlerinden olan ve insanları tedavi için kullanılan bir tür büyü ve sihir yapma işidir. Bkz. İbnü’l-Esîr, Ebû’s-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed Şeybânî, Cezerî Câmî’ul-Usûl min Ehâdîsi’r-Rasûl, thk. Abdülkadîr Arnaût, (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1970), VII, 575.

⁶⁴³ Ebû Dâvud, “Tıb”, 9.

⁶⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

⁶⁴⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁶⁴⁶ Buhârî, *et-Târîhü’l-Kebîr*, VII, 53; VIII, 236; Dârekutnî, *el-Mu’telif ve’l-Muhtelif*, II, 130; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 255; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VI, 6; İclî, *Ma’rifetü’s-Sikât*, I, 202.

⁶⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁶⁴⁸ A.g.e., VIII, 222.

Şuayb el-Arnaûd rivâyetin isnadının ‘*sahih*’ olduğunu ve İbn Hibbân’ın da *es-Sikât*’ında sahihliğine işaret ettiğini ifade etmiştir.⁶⁴⁹ Aynı şekilde Elbânî de rivâyetin *sahîh* olduğunu söylemiştir.⁶⁵⁰ Râvîler üzere yapmış olduğumuz inceleme neticesinde güvenilir râvîlerden oluşan senedin ‘*sahîh*’ olduğu kanaatindeyiz.

Buhârî’nin *et-Tarîhu ’l-Kebîr*⁶⁵¹ adlı eserinde aynı sened ve metinle yer vermiş olduğu rivâyette ‘*nüşra*’ olarak adlandırılan husustan maksat sihir ve büyüdür. Aynı şekilde bu ifade ‘*rukye*’ ismiyle de bilinen bir tedavi usûlüne de karşılık gelmektedir. Hz. Peygamber’in s.a. şeytan işi olarak adlandırdığı ise tedavi dışında yapılanlar içindir. Ancak müsaade edilen, bir beklenti olmaksızın insanların içerisinde bulundukları sıkıntılı ve hastalıklı hallerin tedavisi olarak kullanılan usulün yapılanına müsaade edilmiştir.⁶⁵² faydalı olanı dışında kullanılması Hz. Peygamber s.a. tarafından yasaklanmış faydalı olan kullanımınaysa izin verilmiştir.

3.2.1.13. İnsana Zarar Veren Haller

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ حَدَّثَنِي أَبُو مُوسَى عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ مَرَّةً سُفْيَانُ: وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ سَكَنَ الْبَادِيَةَ جَفَا وَمَنْ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ وَمَنْ أَتَى السُّلْطَانَ افْتُنَّ»

Müsedded → Yahyâ → Süfyân → Ebû Mûsâ → Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs r.a. → Rasûlüllâh’ın s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: “Kim bâdiyede ikâmet ederse kabalaşır. Kim ava müptela olursa gaflettedir. Sultanların kapısına giden kişi fitneye düşer.”⁶⁵³

⁶⁴⁹ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, VIII, 315.

⁶⁵⁰ A.g.e., IV, 6.

⁶⁵¹ Buhârî, *et-Târihü ’l-Kebîr*, VII, 53.

⁶⁵² İbn Hacer, *Fethü ’l-Bârî*, X, 233. Aynı eserde İbn Hacer nüşranın tarifini: ‘Sihre veya cinne tutulduğu düşünülen (mecnûn) kimsenin tedavisi maksadıyla ilaç yapılarak iyileştirilmeye çalışılması’ şeklinde yapmıştır.

⁶⁵³ Ebû Dâvud, “Sayd”, 4.

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih'ten nakille Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde yer almaktadır. Rivâyetin Kütüb-ü Tis'a içerisinde tahrîci;

Ebû Dâvud, "Sayd", 4; Tirmizî, "Fiten", 69; Nesâî, "İttibâu's-Sayd", 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/357; 1/371, 441.

Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve '*sika*'dır.⁶⁵⁴
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve '*sika*'dır.⁶⁵⁵
- Ebû Mûsâ el-Yemânî (ö. 185/801): İsrâîl b. Mûsâ el-Basrî. Zehebî Onun Yemenli olup hakkında fazla bilgi olmadığı için '*mechûl*' olduğunu vurgulamıştır.⁶⁵⁶ Kendisinden Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Süfyân b. Uyeyne ve Süfyân es-Sevrî nakilde bulunmuştur. İshâk b. Mansûr, Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtîm Onun '*sika*' olduğunu söylemiştir. Yine Ebû Hâtîm Onu '*lâ-be'se bihî*' ve Nesâî de '*leyse bihî be's*' olarak nitelemiştir.⁶⁵⁷
- Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778): '*Sika, hâfız, fakîh, âbid, imâm ve huccet*'dir.⁶⁵⁸
- Yahyâ (ö. 198/813): Ebû Saîd, Yahyâ b. Saîd b. Ferrûh el-Kattân et-Temîmî el-Basrî. Onun hakkında İclî '*sika*' ve Nesâî '*sika, sebt*' demiştir.⁶⁵⁹
- Müsedded (ö. 228/843): Ebû'l-Hasen Müsedded b. Müserhed b. Müserbel el-Esedî el-Basrî. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel ve Fellâs '*sadûk*', Nesâî, İclî ve Ebû Hâtîm '*sika*' demiştir.⁶⁶⁰

Değerlendirme

Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'inde aktarmış olduğu rivâyetin senedinde yer alan râvîler arasında Ebû Mûsâ el-Yemânî'nin cerh edilen râvîlerden olması sebebiyle rivâyetin

⁶⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁶⁵⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁶⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, IV, 552.

⁶⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 514.

⁶⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 244.

⁶⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, VI, 178.

⁶⁶⁰ A.g.e., IX, 15.

'hasen' olduğu kanaatindeyiz. Yine ilgili rivâyet hakkında Tirmizî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde Vehb b. Münebbih'ten nakille yer vermiş oldukları rivâyeti Tirmizî 'hasen garîb' olarak nitelendirmiştir. Mübârekfûrî *Tuhfetü'l-Ahvezi*'de rivâyetin şerhini verdikten sonra Hafız Ahmed el-Kerâbîsî'nin rivâyetin 'zayıf' olduğunu ve Münzirî'nin de Ebû Mûsâ naklini işaret ederek Onun Vehb'den bu rivâyeti aldığını bilmediğini söylediğini ifade etmiştir.⁶⁶¹

Yine Mübârekfûrî bu rivâyetin, kişinin kalbini meşgul edebilecek olan olumsuz halleri işaret ettiğine ve bu anlamda gelişen davranışların insanda bulunması gereken güzel ahlaka ve kendisine fayda sağlayacak ilme mani olacağına, kalbin kasavetleneceğine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu tür meşguliyetlerin uzun bir zaman diliminde gerçekleştiği için ibadetlerin sıhhatine zarar vereceğini ve cemaat halinde yapılması gereken ibadetlerden uzaklaştıracağını ve kişinin karakterini de bozacağını vurgulamıştır.⁶⁶²

İnsanlardan uzak kalmayı zemmeden, kişinin hem etrafına ve hem de kendisine zarar vereceği en etkili alanların belirtildiği rivâyet toplumsal anlamda önemli mesajlar vermekte ve insanın sosyal bir varlık olduğunu ifade etmektedir. Yani devamlı insanlardan uzak kalmak insanın insânî vasıflarını bozar, av üzere olmak kalbi kasavete bürür ve sultanın yanında olmak da akıl ve iradeyi donduracağını söyleyebiliriz.

3.2.1.14. Hayra Aracı Olmayı Teşvik

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ وَأَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَخِيهِ عَنْ مُعَاوِيَةَ: اشْفَعُوا تُوجَرُوا فَإِنِّي لَأُرِيدُ الْأَمْرَ فَأَوْجَرُهُ كَيْمَا تَشْفَعُوا فَنُوجَرُوا فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اشْفَعُوا تُوجَرُوا»

Ahmed b. Sâlih ve Ahmed b. Amr b. Serh → Süfyân b. Uyeyne → Amr b. Dînâr → Vehb b. Münebbih → Hemmâm b. Münebbih → Muâviye'den r.a. şöyle nakletmiştir: "Hayra aracı olarak sevaba eriniz. Gerçekten biri işi yapmak istiyorum da sizin aracı

⁶⁶¹ Mübârekfûrî, Ebû'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim, *Tuhfetü'l-Ahvezi bi-şerhi Câmiî't-Tirmizî*, (Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, [t.y.]), VI, 439.

⁶⁶² Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, VI, 439.

*olup da sevaba erişmeniz için geciktiriyorum. Çünkü Rasûlüllah s.a.: ‘Hayırlı işlere vesile olunuz da sevaba erişiniz’ buyurdu.’*⁶⁶³

Rivâyet, Vehb b. Münebbih’ten nakille Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde yer almaktadır. Aynı rivâyetin farklı sened ve metinlerle Kütüb-ü Tis’a içerisindeki dağılımı şu şekildedir:

Ebû Dâvud, “Edeb”, 126; Buhârî, “Zekât”, 21; “Edeb”, 36, 37; “Tevhîd 34”; Tirmizî, “İlim”, 14; Nesâî, “Zekât”, 65; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/401, 409, 413.

Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta’dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁶⁶⁴
- Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750): Tâbiûn ve ‘sika’dır.⁶⁶⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûn ve ‘sika’dır.⁶⁶⁶
- Amr b. Dînâr (ö. 126/744): Tâbiûn ve ‘sika’dır.⁶⁶⁷
- Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814): ‘Sika’dır.⁶⁶⁸
- Ahmed b. Amr b. Serh (ö. 250/864): Ebü’t-Tâhir el-Mısırî. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir.⁶⁶⁹
- Ahmed b. Sâlih (ö. 248/862): Ebû Câfer el-Mısırî. İclî ve Ebû Hâtim Onun ‘sika’ olduğunu söylemişlerdir.⁶⁷⁰

⁶⁶³ Ebû Dâvud, “Edeb”, 126.

⁶⁶⁴ Buhârî, *et-Târihü’l-Kebîr*, VII, 326; İlgili değerlendirme için bkz. Bu tez, 138.

⁶⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395. İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 48-130.

⁶⁶⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁶⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395; Zehebî, *Siyer*, IV, 544; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 167; Ukaylî, *ed-Du‘afâ*, II, 266.

⁶⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, VII, 414; İbrahim Hatiboğlu, “Süfyân b. Uyeyne”, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/28-29.

⁶⁶⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VIII, 315.

⁶⁷⁰ A.g.e., I, 344.

Değerlendirme

Râvilerinin cerh ve Ta'dîl bakımından 'sika' olduğunu tespit etmiş olduğumuz rivâyet; Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartlarına göre 'sahîh' tir. Rivâyet hakkında Tirmizî 'hasen sahîh' derken Elbânî de 'sahîh' olduğunu söylemiştir.⁶⁷¹ Ebû Dâvud rivâyeti, Vehb b. Münebbih'in de yer aldığı farklı sened ve metinle nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî tarafından nakledilmiş olması hadisin 'sahîh' olduğunu söylememiz için yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber'den merfû' olarak nakledilen ve bir işe güzel bir şekilde aracılık yapmanın ehemmiyetini bildiren rivâyet toplumsal anlamda dikkate alınması gereken bir tavsiye niteliğindedir. Diğer rivâyetlerde ilâve olarak verilen ve Allah'ın razı olduğu davranış olduğunun vurgulandığı ve âyetlerle⁶⁷² de anlaşılması gereken, ihtiyacı olanın en güzel şekilde desteklenmesini ifade etmektedir.⁶⁷³

3.2.1.15. Fetih Günü Ganimetler

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ الْكَرِيمِ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ بْنُ مَعْقِلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: سَأَلْتُ جَابِرًا: هَلْ غَنِمُوا يَوْمَ الْفَتْحِ شَيْئًا؟ قَالَ: «لَا»

Hasan b. el-Sabbâh → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl → Akîl b. Ma'kıl → Ma'kıl → Vehb b. Münebbih → Câbir'e r.a. "Fetih günü ganimet alıp almadıkları hakkında sorduğumda 'hayır!' dediğini nakletmiştir."⁶⁷⁴

Rivâyet, Vehb b. Münebbih'ten nakille Kütüb-ü Tis'a içerisinde sadece Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'inde yer almaktadır.

Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.⁶⁷⁵

⁶⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXII, 356.

⁶⁷² Nisâ 4/85.

⁶⁷³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XXII, 114.

⁶⁷⁴ Ebû Dâvud, "Harâc", 25.

⁶⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve ‘sika’dır.⁶⁷⁶
- Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): ‘Sika’dır.⁶⁷⁷
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih es-San’ânî (ö.?): ‘Sika’dır.⁶⁷⁸
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘Sika ve leyse bihî be’s’ ve ‘sika racûlün sıdk’.⁶⁷⁹
- el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249/863): ‘Sika’, ‘sadûk’, ‘sâlih’.⁶⁸⁰

Değerlendirme

Ganimetlerle alakalı olarak sorulan sorunun nakledildiği rivâyette ilgili olarak Şuayb el-Arnâvût yapmış olduğu izahta sıhhatine işaretle isnâdının ‘sahih’ olduğunu, İbn Sa’d ve Beyhakî’nin rivâyeti tahrîc ettiğini söylemiştir.⁶⁸¹ Elbânî de rivâyetin ‘sahih’ olduğunu vurgulamıştır.⁶⁸² Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*’da İbn Maîn’in rivâyet hakkında değerlendirmesinde Vehb’in Câbir’den rivâyet dinlemediğini ve Onun sahifesinden nakilde bulunduğunu nakletmiştir. Ancak Mizzî ilgili konuda rivâyetin ‘sahih’ olduğuna işaret ederek ve ricâlinin de ‘sika’ olduğunu ifade ederek yukarıda yer alan İbn Maîn’in iddiasını kabul etmemiştir.⁶⁸³

Yapmış olduğumuz inceleme neticesinde bizim de sıhhat bakımından senedinde yer alan râvîlerden cerh edilenin olmadığından hareketle ‘sahih’ olduğunu söyleyebileceğimiz rivâyet, Fetih zamanı alınan ganimetler hakkındadır. Aynı zamanda savaş esirleri, elde edilen topraklar ve Gayr-i Müslim unsurların durumunu da ortaya koyması bakımından önemlidir.

⁶⁷⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih s. 97.

⁶⁷⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁶⁷⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁶⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

⁶⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 289.

⁶⁸¹ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, IV, 635.

⁶⁸² A.g.e., III, 124.

⁶⁸³ Sehârenfûrî, Halil Ahmed, *Bezlü’l-Mechûd fî halli Ebî Dâvud*, talik Muhammed Zekeriyâ b. Yahya el-Kandehlevî, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, [t.y.]), X, 239.

3.2.1.16. Hasımlaşmak

حَدَّثَنَا فَضَالَةُ بْنُ الْفَضْلِ الْكُوفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَفَى بِكَ إِثْمًا أَنْ لَا تَزَالَ مُخَاصِمًا»

Fedâle b. El-Fadl el-Kûfî → Ebû Bekr b. Ayyâş → İbnü Vehb b. Münebbih → Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs r.a. → Rasûlüllâh'den s.a. şöyle nakletmiştir: “*Günah olarak sana düşmanlığını sürdürmen yeter.*”⁶⁸⁴

Rivâyet Vehb b. Münebbih'ten nakille Tirmizî'nin *Câmi*’inde yer almaktadır. Rivâyetin tahrîciye Kütüb-ü Tis’a içerisinde şu şekildedir:

Dârimî, “İlim”, 29.

Tirmizî'nin *Câmi*’inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta’dil bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁶⁸⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve ‘sika’dır.⁶⁸⁶
- Abdullâh b. Vehb b. Münebbih (ö.?): Vehb b. Münebbih’in oğludur.⁶⁸⁷ ‘*Makbûl ve altıncı tabaka*’,⁶⁸⁸ ‘sika’, ‘ma’rûf’tur.⁶⁸⁹
- Ebû Bekr b. Ayyâş (ö. 173/790): Ebû Bekir el-Kûfî el-Mukrî. Aslen Vehb b. Münebbih’in torunundan nakilde bulunmuştur. Onun kıraatte ‘sebt ve sadûk’, hadiste ise ‘galat ve vehm’ sahibi olduğu ifade edilmiştir. Yahyâ b. Maîn’e sorulduğunda Onun faziletine dikkat çekerek ‘elli yıl yatağında uyumadı’ diye karşılık vermiştir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁴ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 58.

⁶⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁶⁸⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁶⁸⁷ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, V, 218, C. 5, 360; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 194; VI, 74; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; Ukaylî, *ed-Du’afâ*, II, 266; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁶⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 328; Avvâd ve Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, II, 285.

⁶⁸⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İ’tidâl*, II, 524.

⁶⁹⁰ A.g.e., IV, 449.

- Fedâle b. Fazl el-Kûfî (ö. 250/864): Fedâle b. Fazl b. Fedâle et-Temîmî et-Tuhevî. Ebû'l-Fazl el-Kûfî. Ebû Hâtîm ve Nesâî Onun 'sika' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da es-Sikât'ında Onu zikretmiştir.⁶⁹¹

Değerlendirme

Kütüb-ü Tis'a içerisinde Tirmizî ile birlikte Dârimî'nin de nakletmiş olduğu rivâyetin sıhhati hakkında Tirmizî 'garîb hadîs ve bu tarîkten farklı bir veçhini bilmiyorum' derken Elbânî 'zayıf' olduğunu söylemiştir.⁶⁹² Münâvî, Vehb b. Münebbih hakkında 'üçüncü tabakadan' ve 'sika'dır derken aynı rivâyet hakkında 'zayıf'tır demiştir.⁶⁹³ Biz de râvîler üzere yapmış olduğumuz araştırma neticesinde Ebû Bekr b. Ayyâş tenkit edildiğini ve Tirmizî'nin de 'garîb hadîs' sözünü de dikkate alarak rivâyetin 'hasen garîb' olduğunu ifade edebiliriz.

Sahibini, ölçüsüzce hareket edildiğinde günaha ve haksız duruma sokacak olan hasımlaşmada hadsizlik yani bir kimseye düşman olmada ölçülü olmak, Hz. Peygamber'in bizlere vermiş olduğu önemli bir tavsiyedir. İnsanın belli bir süre sonra terk etmesinin lüzumunu ortaya koyan rivâyet haklı da olursa devam ettirildiğinde şahsın sorumluluğunu artıran ve kişiyi günaha dahi sokan bir hal olabilmektedir.

3.2.1.17. Hikmet Üzere Olmanın Ehemmiyeti

أَخْبَرَنَا الْحَكَمُ بْنُ الْمُبَارَكِ أَنْبَأَنَا بَقِيَّةُ عَنِ السَّكَنِ بْنِ عُمَيْرٍ قَالَ: سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنْبِهِ يَقُولُ: «يَا بَنِيَّ عَلَيْكَ بِالْحِكْمَةِ فَإِنَّ الْخَيْرَ فِي الْحِكْمَةِ كُلُّهُ: وَتَشَرَّفَ الصَّغِيرَ عَلَى الْكَبِيرِ وَالْعَبْدَ عَلَى الْحُرِّ وَتَزِيدُ السَّيِّدَ سُودًا وَتُجْلِسُ الْفَقِيرَ مَجَالِسَ الْمُلُوكِ»

Hakem b. Mübârek → Bakıyye → Seken b. Umeyr → Vehb b. Münebbih'in hikmet üzere oğluna şöylece tembihi olmuştur: “Ey oğul! Sana hikmet üzere olman gerekir. Muhakkak ki hayrın tamamı hikmettedir. Küçük olan kimseyi büyük olana, köleyi hür

⁶⁹¹ Zehebî, *Tehzîb*, VIII, 241; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 189.

⁶⁹² Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 58.

⁶⁹³ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, VI, 110.

kimseye, efendiyi kendisinden daha üst olanlara ve fakiri mülk sahiplerinin meclisinde üstün ve saygın kılar.”⁶⁹⁴

Dârimî'nin *es-Sünen*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve '*sika*'dır.⁶⁹⁵
- es-Seken b. Umeyr (ö?): Hakkında bilgiye ulaşamadığımız râvînin sadece Dârimî'nin *es-Sünen*'inde nakilde bulunduğunu bilmekteyiz.⁶⁹⁶ Ravînin '*mechûl râvî*' olarak vasıflandırabilmesi mümkündür.
- Bakıyye (ö. 197/813): Bakıyye b. el-Velîd b. Saîd b. Ka'b b. Harîz el-Kelâ'î el-Himyerî. Ebû Zûr'a, İclî, İbn Sa'd ve Nesâi Onun '*sika*' olduğunu söylerken Ebû Hâtim '*yüktebü hadîsühû ve lâ yuhteccü bihî*' demiştir.⁶⁹⁷
- el-Hakem b. el-Mübârek (ö. 213/829): Ebû Sâlih el-Hâşitî, el-Belhî ve el-Havâsitî. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁶⁹⁸

Değerlendirme

Vehb b. Münebbih'in hikmet sahibi olmanın insana kazandıracakları değerlerle alakalı olarak söylemiş olduğu rivâyetin senedinin '*zayıf*' olduğu söylenmektedir. Dârânî, *es-Sünen* üzere yapmış olduğu çalışmada rivâyetin senedinin içerisinde yer alan '*tedlîs*'ten dolayı '*zayıf*' olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹⁹ Rivâyet asıl itibarıyla tedlîsten ziyade '*maktû*' yani '*tâbiûn kavli*' olarak değerlendirilmelidir. Ancak es-Seken b. Umeyr hakkında bilgi bulunamaması Onu '*mechûl*' kılmakta ve rivâyeti de Dârânî'nin tespiti üzere '*zayıf*' hale getirmektedir.

⁶⁹⁴ Dârimî, "Mukaddime", 34. Rivâyet sadece Kütüb-ü Tis'a içerisinde Dârimî'nin *es-Sünen* adlı eserinde; بَابُ: التَّوْبِيخِ لِمَنْ يَطْلُبُ الْعِلْمَ لغيرِ اللَّهِ '*İlmi, Allah c.c. rızası dışında öğrenmek isteyen kimsenin kınanması*' bâbında yer almaktadır.

⁶⁹⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁶⁹⁶ Dârimî, *es-Sünen*, I, 74.

⁶⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, VII, 457; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 492.

⁶⁹⁸ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, II, 121, 344; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VIII, 195.

⁶⁹⁹ Dârimî, "Mukaddime", 34.

Hikmet sahibi olan kimsenin yaşça küçük de olsa aslında büyük, köle de olsa hür, efendiden daha efendi ve fakir de olsa meliklerin yanında olacağını ifade etmektedir. Bu sebeple insana yakışan hikmetin peşinde olmak ve hikmet sahibi kimselerle dost olmaktır. Yukarıda Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılan rivâyet aslen Hz. Peygamber'e ait değildir. Naklin bu başlık altında alınmasının asıl sebebi Kütüb-ü Tis'a içerisinde Dârimî'nin *es-Sünen*'inde yer almasıdır.

3.2.1.18. Hikmetin Kalbe Yerleşmesi

أَخْبَرَنَا الْحَكَمُ بْنُ الْمُبَارَكِ أَنْبَأَنَا مُطَرِّفُ بْنُ مَازِنٍ عَنْ يَعْلَى بْنِ مِقْسَمٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: «إِنَّ الْحِكْمَةَ تَسْكُنُ الْقُلُوبَ الْوَادِعَ السَّائِكِينَ»

Hakem b. Mübârek → Mutarrıf b. Mâzin → Ya'lâ b. Mıksem → Vehb b. Münebbih şöyle nakletmiştir: “Şüphe yok ki hikmet, (dünyalıkları) terkeden, sakın kalbte kalır.”⁷⁰⁰

Değerlendirme

Dârimî'nin *es-Sünen*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve 'sika' dır.⁷⁰¹
- Ya'lâ b. Mıksem (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmiş ve İbn Hibbân da Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁷⁰²
- Mutarrıf b. Mâzin (ö. 191/807): Ebû Eyyûb es-San'ânî. San'â kadılığı yapmıştır. Yahyâ b. Maîn Onun hakkında 'kezzâb' derken Nesâî 'leyse bi-sika' demiştir.⁷⁰³
- el-Hakem b. el-Mübârek (ö. 213/829): İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁷⁰⁴

⁷⁰⁰ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

⁷⁰¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷⁰² Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, VIII, 416; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 653.

⁷⁰³ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, VIII, 108; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 1208.

⁷⁰⁴ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, II, 121, 344; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 195.

Dârimî'nin *Sünen*'inde Vehb b. Münebbih'ten nakille yer alan rivâyet hakkında Mutarrıf b. Mâzin'e dikkat çekilerek rivâyetin 'zayıf' olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰⁵ Senedde adı geçen Mutarrıf b. Mâzin Ebû Eyyûb es-San'ânî hakkında Yahyâ b. Maîn duymadıklarını aktardığını ifade ederek 'kezzâb' ve Nesâî 'leyse bi-sika' demiştir.⁷⁰⁶ Mutarrıf hakkında Nesâî ve Yahyâ b. Maîn'in ifadeleri dikkate alınarak cerh sebebiyle rivâyeti 'metrûk' olarak vasıflandırabiliriz.

Vehb b. Münebbih yukarıda yer alan metinde hikmete vurgu yaparak ancak halim-selim ve sakin kalbi mesken tutacağını ifade ederek kalp ile olan münasebetine dikkat çekmiştir. Dârimî'nin *es-Sünen*'inde Vehb'den nakille yer alan diğer rivâyetler gibi bu rivâyet hakkında da 'maktû' diyebiliriz. Yine rivâyetin bu başlık altında zikredilmesinin sebebi Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almasındandır.

3.2.1.19. Hz. Peygamber'in Cebrâîl'i a.s. Aslî Sûretiyle Görmek İstemesi

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ عَنْ إِدْرِيسَ بْنِ سِنَانَ الْيَمَانِيِّ عَنْ أَبِيهِ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْرِيلَ أَنْ يَرَاهُ فِي صُورَتِهِ فَقَالَ: «ادْعُ رَبَّكَ» قَالَ: فَدَعَا رَبَّهُ قَالَ فَطَلَعَ عَلَيْهِ سَوَادٌ مِنْ قِبَلِ الْمَشْرِقِ قَالَ فَجَعَلَ يَرْتَفِعُ وَيَنْتَشِرُ قَالَ فَلَمَّا رَأَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَعِقَ فَأَتَاهُ فَنَعَشَهُ وَمَسَحَ الْبُزَاقَ عَنْ شِدْقَيْهِ.

Yahyâ b. Âdem → Ebû Bekr b. Ayyâş → İdrîs b. Sinân el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs r.a.; “*Rasûlüllâh s.a., Cibrîl'i kendi sûretinde görmek istedi. Cibrîl 'Rabbine duâ et!' dedi. Rasûlüllâh s.a. Rabbine duâ etti. Cibrîl Rasûlüllâh'a s.a. doğu tarafından göründü. Yükselip bütün göğü kapladı. Rasûlüllâh s.a. onu görünce bayıldı. Cibrîl gelip onu kaldırdı ve çenesindeki tükürüğü temizledi.*”⁷⁰⁷

Rivâyet sadece Vehb b. Münebbih'ten nakille Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

⁷⁰⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 48.

⁷⁰⁶ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, VIII, 108.

⁷⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/323.

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁷⁰⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve ‘sika’dır.⁷⁰⁹
- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih’in torunu. İbn-i Hacer Onu, Tehzîb’inde ‘zayıf’ olarak addederken İbn Maîn ‘rikâk bahsinde hadisi yazılır’ demiştir. İbn Adîy onun ‘duafâ’ dan olduğunu ancak ‘hadisinin yazılabileceğini’ ifade etmiştir. Dârekutnî onu ‘metruk’ saymıştır.⁷¹⁰
- Ebû Bekr b. Ayyâş (ö. 173/790): ‘Sebt ve sadûk’ ve ‘sâhibü galat ve vehm’dir.⁷¹¹
- Yahyâ b. Âdem (ö. 230/845): Yahyâ b. Âdem b. Süleymân. Ebû Zekerîyyâ. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim ve Yâkûb b. Şeybe ‘sika’ demiş ve İbn Hibbân da es-Sikât’ında zikretmiştir.⁷¹²

Değerlendirme

Cerh ve ta’dîl âlimlerinden bazıları İdrîs b. Sinân b. el-Yemânî’nin cerh edildiğine işaret ederek ‘zayıf’ olduğunu söyleyenler olmuştur. İbn-i Hacer Tehzîb’inde ‘zayıf’ olarak addederken İbn Maîn ‘rikâk bahsinde hadisi yazılır’ demiştir. İbn Adîy onun ‘duafâ’ dan olduğunu ancak ‘hadisinin yazılabileceğini’ ifade etmiştir. Dârekutnî onu ‘metruk’ saymıştır.⁷¹³

Biz de Hz. Peygamber’in s.a. Cebrâîl’i a.s. aslî sûretiyle görmek istemesi ve sonrasında Allah’a c.c. yapmış olduğu duâyla kendisine gösterilmesini konu edilen rivâyetin cerh ve ta’dîl bakımından senedini incelediğimizde İdrîs b. Sinân ve Ebû Bekr b. Ayyâş’ın cerh edildiklerini görmekteyiz. Sonuç olarak her iki râvînin de cerhi sebebiyle rivâyetin ‘zayıf’ olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, C. 11, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. 9, 395.

⁷⁰⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷¹⁰ Cürçânî, *el-Kâmil fî Du‘afâi’r-Ricâl*, II, 34; İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁷¹¹ Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*, IV, 449.

⁷¹² Buhârî, *et-Târihü’l-Kebîr*, VIII, 261; Zehebî, *Siyer*, VIII, 198; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 175.

⁷¹³ Cürçânî, *el-Kâmil fî Du‘afâi’r-Ricâl*, II, 34.

3.2.1.20. Tekvîr Sûresinin Kıyâmeti Öğretmesi

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَجِيرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ وَكَانَ مِنْ أَهْلِ صَنْعَاءَ وَكَانَ أَعْلَمَ بِالْحَلَالِ وَالْحَرَامِ مِنْ وَهْبٍ يَعْنِي ابْنَ مُنَبِّهٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلْيُفِرَّ إِذَا الشَّمْسُ كُورَتْ»

İbrâhîm b. Hâlid → Abdullâh b. Bahîr → Abdurrahmân b. Yezîd → Vehb b. Münebbih → İbn Ömer r.a. → Rasûlüllâh'tan şöyle nakletti: “*Kim kıyâmet gününe bakmak (kıyâmeti görmek) isterse ‘Tekvîr Sûresini’ okusun!*”⁷¹⁴

Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin Kütüb-ü Tis’a içerisinde tahrîci şöyledir:

Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 81; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/27, 37, 100.

Rivâyetin sened cerh ve ta’dil bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Ömer (ö. 73/693): Sahâbî ve ‘sika’dır. Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Ömer b. el-Hattâb el-Kuraşî el-Adevî.⁷¹⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve ‘sika’dır.⁷¹⁶
- Abdurrahmân b. Yezîd (ö.?): Ebû Muhammed el-Yemânî, es-San‘ânî, el-Kâs, el-Ebnâvî. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir.⁷¹⁷
- Abdullâh b. Bahîr (ö.?): Abdullâh b. Bahîr b. Reysân el-Murâdî. Ebû Vâil, el-Kâs, el-Yemânî, es-San‘ânî. Yahyâ b. Mâin Onun ‘sika’ olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında zikretmiştir.⁷¹⁸
- İbrâhîm b. Hâlid (ö. 200/816): İbrâhîm b. Hâlid b. Ubeyd el-Kuraşî. Ebû Muhammed es-San‘ânî el-Müezzîn. San‘â Mescidi’nin müezzînidir. Onun hakkında

⁷¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/38.

⁷¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395.

⁷¹⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 16.

⁷¹⁸ A.g.e., XIV, 323.

Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel ‘sika’ demiştir.⁷¹⁹ İbn Hacer Onun iki yüz yılının başlarında vefat ettiğini ifade etmiştir.⁷²⁰

Değerlendirme

Râvîlerinin cerh ve ta’dîl bakımından güvenilir olduğunu tespit ettiğimiz rivâyet hakkında Şuayb el-Arnaût ‘sahîh’⁷²¹ Tirmizî ‘hasen garîb’ ve Elbânî de ‘sahîh’ tir demiştir.⁷²²

Kıyâmetle ilgili bilgi almak isteyenlere okuması tavsiye edilen sûrelerin işaret edildiği rivâyetler günümüzde de dikkate alınması gereken önemli birer tavsiyedir. Bu sûreler; Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk ve Hûd sûreleridir.⁷²³

3.2.1.21. Mağarada Kalan Üç Genç

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَعْقِلٍ بْنِ مُنَبِّهِ حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ يَعْنِي ابْنَ مَعْقِلٍ قَالَ سَمِعْتُ وَهْبًا يَقُولُ حَدَّثَنِي النُّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ الرَّقِيمَ فَقَالَ «إِنَّ ثَلَاثَةً كَانُوا فِي كَهْفٍ فَوْقَ الْجَبَلِ عَلَى بَابِ الْكَهْفِ فَأُوصِدَ عَلَيْهِمْ قَائِلٌ مِنْهُمْ تَذَاكُرُوا أَيُّكُمْ عَمِلَ حَسَنَةً لَعَلَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ بِرَحْمَتِهِ يَرْحَمُنَا فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ قَدْ عَمِلْتُ حَسَنَةً مَرَّةً كَانَتْ لِي أَجْرَاءُ يَعْمَلُونَ فَجَاءَنِي عَمَالٌ لِي فَاسْتَأْجَرْتُ كُلَّ رَجُلٍ مِنْهُمْ بِأَجْرِ مَعْلُومٍ فَجَاءَنِي رَجُلٌ ذَاتَ يَوْمٍ وَسَطَ النَّهَارِ فَاسْتَأْجَرْتُهُ بِشَطْرِ أَصْحَابِهِ فَعَمِلَ فِي بَقِيَّةِ نَهَارِهِ كَمَا عَمِلَ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ فِي نَهَارِهِ كُلِّهِ فَرَأَيْتُ عَلَيَّ فِي الزَّمَامِ أَنْ لَا أَنْقِصَهُ مِمَّا اسْتَأْجَرْتُ بِهِ أَصْحَابَهُ لِمَا جَهَدَ فِي عَمَلِهِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ أَنْعُطِي هَذَا مِثْلَ مَا أُعْطِيتَنِي وَلَمْ يَعْمَلْ إِلَّا نِصْفَ نَهَارٍ فَقُلْتُ يَا عَبْدَ اللَّهِ لَمْ أَبْخَسْكَ شَيْئًا مِنْ شَرْطِكَ وَإِنَّمَا هُوَ مَالِي أَحْكُمْ فِيهِ مَا شِئْتُ قَالَ فَعَصِبَ وَذَهَبَ وَتَرَكَ أَجْرَهُ قَالَ فَوَضَعْتُ حَقَّهُ فِي جَانِبٍ مِنَ الْبَيْتِ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ مَرَّتْ بِي بَعْدَ ذَلِكَ بَقَرٌ فَاسْتَرَيْتُ بِهِ فَصِيلَةً مِنَ الْبَقَرِ فَبَلَغَتْ مَا شَاءَ اللَّهُ فَمَرَّ بِي بَعْدَ حِينٍ

⁷¹⁹ A.g.e., II, 79.

⁷²⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 56.

⁷²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, XXIV, 350.

⁷²² Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 81.

⁷²³ Tekvîr 81/1-29; İnfitâr, 82/1-19; İnşikâk, 84/1-25; Hûd, 11/1-123.

شَيْخًا ضَعِيفًا لَا أَعْرِفُهُ فَقَالَ إِنَّ لِي عِنْدَكَ حَقًّا فَذَكَرَ نَبِيَّهُ حَتَّى عَرَفْتُهُ فَقُلْتُ إِيَّاكَ أَبْغِي هَذَا حَقُّكَ
فَعَرَضْتُهَا عَلَيْهِ جَمِيعَهَا فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ لَا تَسْخَرْ بِي إِنْ لَمْ تَصَدَّقْ عَلَيَّ فَأَعْطِنِي حَقِّي قَالَ وَاللَّهِ لَا
أَسْخَرُ بِكَ إِنَّهَا لِحَقُّكَ مَا لِي مِنْهَا شَيْءٌ فَدَفَعْتُهَا إِلَيْهِ جَمِيعًا اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذَلِكَ لَوَجْهِكَ فَافْرُجْ
عَنَّا قَالَ فَاِنْصَدَعَ الْجَبَلُ حَتَّى رَأَوْا مِنْهُ وَأَبْصَرُوا قَالَ الْآخَرُ قَدْ عَمِلْتُ حَسَنَةً مَرَّةً كَانَ لِي فَضْلٌ
فَأَصَابَتْ النَّاسَ شِدَّةٌ فَجَاءَنِي امْرَأَةٌ تَطْلُبُ مِنِّي مَعْرُوفًا قَالَ فَقُلْتُ وَاللَّهِ مَا هُوَ دُونَ نَفْسِكَ فَأَبَتْ عَلَيَّ
فَدَهَبَتْ ثُمَّ رَجَعَتْ فَذَكَرْتُني بِاللَّهِ فَأَبَيْتُ عَلَيْهَا وَقُلْتُ لَا وَاللَّهِ مَا هُوَ دُونَ نَفْسِكَ فَأَبَتْ عَلَيَّ وَدَهَبَتْ
فَذَكَرْتُ لِرَوْجِهَا فَقَالَ لَهَا أَعْطِيهِ نَفْسَكَ وَأَغْنِي عِيَالِكَ فَرَجَعْتُ إِلَيَّ فَنَاشَدْتُني بِاللَّهِ فَأَبَيْتُ عَلَيْهَا وَقُلْتُ
وَاللَّهِ مَا هُوَ دُونَ نَفْسِكَ فَلَمَّا رَأَتْ ذَلِكَ أَسْلَمَتْ إِلَيَّ نَفْسَهَا فَلَمَّا تَكَشَّفَتْهَا وَهَمَمْتُ بِهَا ارْتَعَدَتْ مِنْ تَحْتِي
فَقُلْتُ لَهَا مَا شَأْنُكَ قَالَتْ أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ قُلْتُ لَهَا خِفْتِيهِ فِي الشَّدَةِ وَلَمْ أَخَفْهُ فِي الرَّجَاءِ فَتَرَكَتُهَا
وَأَعْطَيْتُهَا مَا يَحِقُّ عَلَيَّ بِمَا تَكَشَّفَتْهَا اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذَلِكَ لَوَجْهِكَ فَافْرُجْ عَنَّا قَالَ فَاِنْصَدَعَ حَتَّى
عَرَفُوا وَتَبَيَّنَ لَهُمْ قَالَ الْآخَرُ عَمِلْتُ حَسَنَةً مَرَّةً كَانَ لِي أَبَوَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ وَكَانَتْ لِي غَنَمٌ فَكُنْتُ
أُطْعِمُ أَبَوَيَّ وَأَسْقِيهِمَا ثُمَّ رَجَعْتُ إِلَى غَنَمِي قَالَ فَأَصَابَنِي يَوْمًا غَيْثٌ حَبَسَنِي فَلَمْ أَبْرَحْ حَتَّى أَمْسَيْتُ
فَأَتَيْتُ أَهْلِي وَأَخَذْتُ مِخْلَبِي فَحَلَبْتُ وَغَنَمِي قَائِمَةً فَمَضَيْتُ إِلَى أَبَوَيَّ فَوَجَدْتُهُمَا قَدْ نَامَا فَشَقَّ عَلَيَّ أَنْ
أَوْقِظَهُمَا وَشَقَّ عَلَيَّ أَنْ أَتْرَكَ غَنَمِي فَمَا بَرَحْتُ جَالِسًا وَمِخْلَبِي عَلَى يَدَيَّ حَتَّى أَقِظَهُمَا الصُّبْحُ
فَسَقَيْتُهُمَا اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذَلِكَ لَوَجْهِكَ فَافْرُجْ عَنَّا قَالَ التُّعْمَانُ لَكَائِي أَسْمِعْ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْجَبَلُ طَاقٌ فَفَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَخَرَجُوا»

İsmâîl b. Abdilkerîm b. Ma'kıl b. Münebbih → Abdüssamed b. Ma'kıl → Vehb b. Münebbih → Nûmân b. Beşîr → Rasûlüllâh'tan s.a. şöyle nakletti: “Üç kişi bir mağaraya girdiler. Bir kaya düştü ve mağaranın girişini üzerlerine kapattı. İçlerinden birisi dedi ki: ‘Yaptığınız iyi bir ameli zikrederek duâ edin. Umulur ki Allah a.c. bize merhametiyle merhamet eder.’ İçlerinden biri dedi ki: ‘Bir defasında iyi bir amelde bulunmuştum. Benim ücretle çalıştırdığım çalışanlarım vardı. Her bir çalışanın belirli bir ücreti vardı. Bir gün, bana günün ortasında bir adam geldi. Arkadaşlarının çalıştığı gibi ayı şartlarda onu da çalıştırdım. Günün kalan vaktinde, diğerlerinden her birinin tam günde çalıştığı kadar çalıştı. Onun çalışırken gösterdiği bu gayretten dolayı ücretini arkadaşlarına ödeyeceğim ücretten daha az olmasını istemedim. Aralarından biri ‘yarım gün çalışmış olmasına rağmen Sen ona, bana verdiğin kadar ücret mi ödeyeceksin?’ diye sordu. Ben de ona: ‘Ey Allah’ın kulu! Sana vereceğimden yani senin hakkından eksilen oldu mu? Şüphesiz mal benim ve ben de malıma dilediğim gibi hükmederim!’ dedim. O vakit kızdı ve ücretini bıraktı ve gitti. Ben de onun ücretini Allah’ın dilediği bir vakte kadar yanımda tuttum. Sonra bana bir inek getirildi ve ben

de ona ödeyeceğim miktarla birkaç inek aldım. Büyüyene kadar yanımda tuttum ve sonra sattım. Daha sonra onun parasıyla da hâmile bir inek aldım. Sonra bu inekler doğurdu ve çoğalıp Allah'ın dilediği bir miktara ulaştı. Sonra onu tanıyamayacağım zayıf bir ihtiyar olunca bana geldi' ve dedi ki: 'Muhakkak ki benim sende hakkım vardır!' sonra hatırladım ve onu tanıdım. Ona: 'Evet Sana haksızlık oldu işte bu senin hakkındır!' dedim. Ona ineklerin tamamını işaret ettim. Bana: 'Ey Allah'ın kulu! Benimle alay etme. Razi doğru bulmasan da hakkımı bana ver!' dedi. Ona: 'Vallâhi seninle alay etmiyorum. Bunlar senin hakkındır. İçerisinde benim bir şeyim yok!' dedim. Hepsini ona verdim. Allah'ım! Eğer bu yaptığımı Senin rızan için yaptımsa bizi buradan kurtar.' dedi ve kaya, dışarıyı biraz görecekları kadar yerinden oynadı ve açıldı. Ancak çıkamadılar. Diğer de şöyle dedi: 'Ben de bir defasında güzel bir amelde bulunmuştum. Ben varlıklı biriydim. İnsanlara zorluk-kıtlık isabet etti. Benden mâlûm olanı (ihtiyacını) isteyen bir kadın bana geldi ve ihtiyacını istedi'. Ona dedim ki: 'Hayır! Vallâhi nefsin olmadan o olmaz!' dedim. Benden sakındı ve gitti. Sonra tekrar geldi ve bana Allah'ı c.c. hatırlattı. Onun bu söylediğini kabul etmedim ve: 'Hayır! Vallâhi nefsin olmadan olmaz!' dedim. Yine benden sakındı kabul etmedi. Bunu kocasına anlattı. Kocasına ona: 'Kendini ona teslim et ve ailenin ihtiyacını gider!' dedi. Bana geldi ve Allah için benden istedi. Ben yine ona: 'Vallâhi nefsin olmadan olmaz!' dedim. Bunu gördüğünde bana kendisini teslim etti. Onu açmaya niyetlendiğimde bir anda titremeye başladı. 'Ne oluyor sana?' dedim. O da: 'Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkuyorum!' dedi. Ona dedim ki: 'Sen zorluk içerisinde Allah'tan korkuyorsun da ben zenginlik içinde O'ndan korkmadım!' dedim ve ihtiyaç olarak istediklerini ona vererek onu bıraktım. Allah'ım! Eğer bu yaptığımı Senin rızan için yaptımsa bizi buradan kurtar.' dedi ve kaya, dışarıyı biraz görecekları kadar yerinden oynadı ve daha da açıklık belirdi. Ancak çıkamadılar. Diğer de şöyle dedi: 'Ben de bir defasında güzel bir amelde bulunmuştum. Benim yaşları çok ilerlemiş, ihtiyar annem ve babam vardı. Benim bir koyunum vardı. Ondan sağıp ve anne-babamı yedirir ve içirirdim. Sonra koyunuma dönerdim. Günlerden bir gün şiddetli bir yağmura tutuldum ve yağmur beni alıkoydu. Yanlarına gidemedim. Ta ki akşam oldu. Ailemin yanına gittim. Süt kabımı aldım, koyunumu sağdım ve bıraktım. Daha sonra anne-babamın yanına sütü içirmek için gittim. Fakat onları uyumuş buldum. Onların ben gelmeden uyuması ve koyunumu o halde bırakmak bana ağır geldi. Elimde süt kabı, sabaha kadar uyanmaları için oturdum ve bekledim. Allah'ım! Eğer bu yaptığımı Senin rızan için yaptımsa bizi buradan kurtar.' dedi." Numan r.a.

dedi ki: “Sanki ben Rasûlüllâh’ın şöyle dediğini s.a. duyuyor gibiyim: Şöyle dedi: ‘Allah’ın c.c. buna gücü yeter!’” Daha sonra Allah, mağaranın ağzında kayayı ayırdı ve birlikte oradan çıktılar.”⁷²⁴

Yukarıda yer alan rivâyet Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde farklı sened ve metinlerle şu şekilde yer almaktadır: Buhârî, “Büyû’”, 98, “İcâre”, 12, “Müzâra’a” 13”, “Ehâdisü’l-Enbiyâ”, 53, “Edeb”, 5; Müslim, “Zikir ve Duâ”, 100; Ebû Dâvud, “Büyû’”, 28.

Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta’dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Nu’mân b. Beşîr (ö. 64/684): Sahâbî ve ‘sika’dır. Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) en-Nu’mân b. Beşîr b. Sa’d el-Hazrecî.⁷²⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve ‘sika’dır.⁷²⁶
- Abdüssamed b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö. 133/751): Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn O’nun ‘sika’ bir kimse olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân’da *es-Sikât*’ında zikretmiştir.⁷²⁷
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘Sika ve leyse bihî be’s’ ve ‘sika racülün sıdk’ bir râvîdir.⁷²⁸

Değerlendirme

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvud’un eserlerinde nakletmiş oldukları rivâyet Vehb b. Münebbih tarîkıyla *el-Müsned*’de yer almaktadır. Rivâyetin farklı senedlerle de olsa Şeyhân’da yer alması metin bakımından ‘sahîh’ olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde yer alan rivâyet

⁷²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/217; 4/274-275.

⁷²⁵ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 167; Ukaylî, *ed-Du’afâ*, II, 266.

⁷²⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷²⁷ Buhârî, *et-Târîhü’l-Kebîr*, VI, 104; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IV, 682; *Mizânü’l-İ’tidâl*, I, 169; İbn Hibban, *Kitâbü’s-Sikât*, VII, 134.

⁷²⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

hakkında Şuayb el-Arnaût ricâlinin 'sika' olduğunu ifade ederek sıhhati hakkında bilgi vermiştir.⁷²⁹ Biz de yapmış olduğumuz araştırma neticesinde ilgili rivâyetin senedi hakkında râvîlerinin cerh ve ta'dîl durumlarını dikkate alarak 'sahîh' tir diyebiliriz.

Sâlih amelin yalnızca Allah c.c. için yapılanına olduğuna işaret edilen rivâyette bizlere anne-baba, işveren-işçi ve ihtiyaç sahibi-zina ile ilgili açık bilgiler verilmektedir. Toplumun da temel meselelerinden olan bu üç husus günümüzde de dikkate alınması gereken temel konular arasındadır.

3.2.1.22. Ağaç Dikmenin Sadaka Olması

قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّازِقِ أَخْبَرَنَا دَاوُدُ بْنُ قَيْسٍ الصَّنَعَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ حَدَّثَنِي فَتْحٌ قَالَ: كُنْتُ أَعْمَلُ فِي الدَّيْنَبَاذِ وَأُعَالِجُ فِيهِ فَقَدِمَ بَعْضُ بَنِي أُمَيَّةَ أَمِيرًا عَلَى الْيَمَنِ وَجَاءَ مَعَهُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَنِي رَجُلٌ مِمَّنْ قَدِمَ مَعَهُ وَأَنَا فِي الزَّرْعِ أَصْرِفُ الْمَاءَ فِي الزَّرْعِ وَمَعَهُ فِي كُمِهِ جَوْزٌ فَجَلَسَ عَلَى سَاقِيَةٍ مِنَ الْمَاءِ وَهُوَ يَكْسِرُ مِنْ ذَلِكَ الْجَوْزِ وَيَأْكُلُ ثُمَّ أَشَارَ إِلَى فَتْحٍ فَقَالَ: يَا فَارِسِيُّ هَلُمَّ قَالَ فَدَنَوْتُ مِنْهُ فَقَالَ: الرَّجُلُ لِفَتْحٍ أَتَضَمَّنُ لِي غَرَسَ هَذَا الْجَوْزِ عَلَى الْمَاءِ فَقَالَ لَهُ فَتْحٌ مَا يَنْفَعُنِي ذَلِكَ فَقَالَ الرَّجُلُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ بِأُذُنِي هَاتَيْنِ: «مَنْ نَصَبَ شَجَرَةً فَصَبَرَ عَلَى حِفْظِهَا وَالْقِيَامِ عَلَيْهَا حَتَّى تُثْمَرَ كَانَ لَهُ فِي كُلِّ شَيْءٍ يُصَابُ مِنْ ثَمَرَتِهَا صَدَقَةٌ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» فَقَالَ فَتْحٌ: أَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: نَعَمْ قَالَ فَتْحٌ: فَأَنَا أَضْمَنُهَا قَالَ فَمِنْهَا جَوْزُ الدَّيْنَبَاذِ.

Abdürrezzâk → Dâvud b. Kays es-San'ânî → Abdullâh b. Vehb → Vehb b. Münebbih → Fennec'in şöyle anlattığını nakletti: "Deynebâz'da çalışıyor ve orada tedavi yapıyordum. Yemen emîri Ya'lâ b. Ümeyye ve beraberinde adamları birlikte geldiler. İçlerinden bir adam bana geldi ve o zaman ziraatla uğraşıyor ve tarlayı suluyordum. İçerisinde ceviz de vardı. Dizlerinin üzerine oturdu ve cevizlerden kırarak yemeye başladı. Sonra bana işaret etti ve onun yanına geldim. Bana dedi ki: 'Ey Fârisî! Yaklaş!' Ona yaklaştım. Devamla şöyle dedi: 'Bana bu cevizi suyun üzerine dikmeme izin verir misin?' Ona: 'Bunun sana ne faydası var?' dedim. O da: "Rasûlüllâh'tan s.a. şöyle işittim: 'Kim bir ağaç dikerse ve onu meyve verinceye kadar korumak için

⁷²⁹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XXX, 366.

*sabırlı davranırsa. Ayakta durduğu müddetçe üzerindeki meyveden kim yerse bu yemişler Allah indinde o kimse için sadaka olur.”*⁷³⁰

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Vehb b. Münebbih'ten nakille zikretmiş olduğu rivâyetin Kütüb-ü Tis'a'da tahrîci şöyledir:

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/374.

Rivâyetin senedi cerh ve ta'dil bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Racülün min Ashâbi'n-Nebî: Sahâbî râvî '*mechûl*'. Kim olduğu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.
- Fennec el-Ensârî et-Temîmî el-Yemânî (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte sahâbeden olan Ya'lâ b. Ümeyye'den (ö. 60/679) nakilde bulunmuş ve Vehb b. Münebbih de O'ndan hadis nakletmiştir. O, her ne kadar Hz. Peygamber dönemine yetişmiş olsa da Hz. Peygamberi görmemiştir. Bu sebeple tâbiûndan olduğu söylenmiş ve Hz. Peygamber'den naklettiği rivâyetler '*mürsel*' kabul edilmektedir.⁷³¹
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.⁷³²
- Abdullâh b. Vehb b. Münebbih (ö.?): '*Makbûl ve altıncı tabakadan*'dır.⁷³³ '*Sika*' ve '*ma'rûf*'tur.⁷³⁴
- Dâvud b. Kays es-San'ânî (ö.?): Hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Abdürrezzâk'ın O'ndan nakilde bulunduğu bildirilmiştir.⁷³⁵

⁷³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 60.

⁷³¹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, III, 1267; Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VII, 140; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 93; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 297; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, V, 300.

⁷³² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷³³ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 328; Avvâd ve Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, II, 285.

⁷³⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, II, 524.

⁷³⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 544; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 342; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 288.

- Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27): ‘Sika’ ve *Sâhibü’l-Musannef fi’l-Hadîs*’tir.⁷³⁶

Değerlendirme

Şuayb el- Arnaûd rivâyetin Abdullâh b. Vehb b. Münebbih’in rivâyetteki teferrüdü ve Fennec hakkında da bilginin olmaması sebebiyle ‘zayıf’ kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ebû Dâvud rivâyeti ‘ma’rûf’ kabul ederken Zehebî rivâyeti ‘sika’ kılacak bir kimsenin olmadığını zikretmiş, İbn Hibbân ise *es-Sikât*’ında onu ‘tevsîk’ etmiştir. Rivâyetin diğer ravîlerinin de ‘sika’ olduğu ifade edilmiştir.⁷³⁷ Biz de yapmış olduğumuz tespitler neticesinde senedde yer alan sahâbînin ‘mechûl’ olması ve Fennec’den nakledilen rivâyetlerin de ‘mürsel’ kabul edilmesi sebebiyle Şuayb el- Arnaûd’un da ifade ettiği gibi rivâyet ‘zayıf’tır diyebiliriz.

Yukarıda yer alan rivâyette konu olarak, ağaç dikmenin ehemmiyetine ve kıyâmete kadar ayakta kaldıkça her bir meyvesinin sadaka olacağına dikkat çekilmektedir. İlgili rivâyet her bir bireyin bir ibâdet bilinciyle dikkate alması gereken bir uyarı olarak değerlendirilebilir.

3.2.1.23. Aden Bölgesinden Çıkacak Hayır

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنِ الْمُنْذِرِ بْنِ النُّعْمَانِ الْأَفْطَسِ قَالَ سَمِعْتُ وَهْبًا يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَخْرُجُ مِنْ عَدَنَ أَلْبَيْنَ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا يَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ هُمْ خَيْرُ مَنْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ»

Abdürrezzâk → Münzir b. Nûmân el-Eftas → Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs r.a. → Rasûlüllâh s.a. şöyle buyurmuştur: “Aden’den on iki bin kişi çıkar ve Allah ve Rasûlü’ne yardım eder. Onlar, Benimle kendileri arasındakilerden daha hayırlıdırlar.”⁷³⁸

⁷³⁶ Zehebî, *Siyer*, VIII, 222.

⁷³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXVII, 129; Fennec hakkında bilgi için bkz. Bu Tez, 48.

⁷³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/333.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılan rivâyet yaptığımız araştırmada Kütüb-ü Tis'a içerisinde *el-Müsned* dışında tespit edilmemiştir.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve 'sika'dır.⁷³⁹
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve 'sika'dır.⁷⁴⁰
- Münzir b. Nu'mân el-Eftas el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.⁷⁴¹
- Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27): 'Sika' ve *Sâhibü'l-Musannefi'l-Hadîs* olarak vasıflandırılmıştır.⁷⁴²

Değerlendirme

Rivâyetin sıhhati hakkında Şuayb el-Arnaûd, Münzir b. Nu'mân dışındaki ricâlinin 'sika' olduğunu, ancak İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinde Onun da 'sika' olduğuna işaret etmiştir. Rivâyette adı geçen 'Aden' şehri Yemen taraflarında bir yerdir.⁷⁴³ Biz de yapmış olduğumuz inceleme neticesinde rivâyetin, senedinde yer alan râvîlerin güvenilir olması sebebiyle 'sahîh' olduğu kanaatindeyiz.

Hiz. Peygamber'in fiten türü rivâyetlerinden biri olarak kabul edebileceğimiz sözü, İslâm'a ve Müslümanlara yardım için Aden bölgesinden çıkacak bir topluluğu ve onların faziletini işaret etmektedir.

⁷³⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁷⁴⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷⁴¹ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, VII, 359; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 242; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 481; İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, I, 188; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 272.

⁷⁴² Zehebî, *Siyer*, VIII, 222.

⁷⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 200.

3.2.1.24. Sütün Saklancağı Kaplar

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ جَاءَ أَبُو حُمَيْدٍ الْأَنْصَارِيُّ بِإِنَاءٍ مِنْ لَبَنٍ نَهَارًا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِالنَّبِيعِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَلَا حَمْرَتُهُ وَلَوْ أَنْ تَعْرُضَ عَلَيْهِ عُودًا»

حَدَّثَنَا عَقِيلُ بْنُ مَعْقِلٍ هُوَ أَبُو إِبْرَاهِيمَ بْنُ عَقِيلٍ قَالَ ذَهَبْتُ إِلَى إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَقِيلٍ وَكَانَ عَسِيرًا لَا يُوصَلُ إِلَيْهِ فَأَقَمْتُ عَلَى بَابِهِ بِالْيَمَنِ يَوْمًا أَوْ يَوْمَيْنِ حَتَّى وَصَلْتُ إِلَيْهِ فَحَدَّثَنِي بِحَدِيثَيْنِ وَكَانَ عِنْدَهُ أَحَادِيثُ وَهَبٍ عَنْ جَابِرٍ فَلَمْ أَقْدِرْ أَنْ أَسْمَعَهَا مِنْ عُسْرِهِ وَلَمْ يُحَدِّثْنَا بِهَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ لِأَنَّهُ كَانَ حَيًّا أَقْلَمَ أَسْمَعَهَا مِنْ أَحَدٍ آخَرَ.

Abdürrezzâk → Süfyân → Ebu'z-Zübeyr → Câbir b. Abdillâh → Ebû Humeyd el-Ensârî, Hz. Peygamber Bakî'deyken gündüz vakti bir kap içerisinde süt getirdiğinden bahsetmiş ve şu rivâyeti nakletmiştir: “Eğer onu mayalarsan (içkiye dönerse) ve şayet sana, bir çubuk olarak dahi sunulursa dikkatli ol!”⁷⁴⁴

Rivâyetin Vehb b. Münebbih'e ait olduğu ifade edilerek Ebû İbrâhîm Akîl b. Ma'kıl'ın şöyle söylediği nakledilmiştir: “İbrâhîm b. Akîl'in yanına gittim ve ona ulaşmakta zorlandım, ben de ona ulaşana kadar Yemen'deki kapısında bir iki gün kaldım. Bana Vehb b. Münebbih'in Câbir'den naklettiği iki hadis rivâyet etti. Câbir'den naklettiği başka hadisler de vardı ama onları duyamadım. İsmâîl b. Abdilkerim de daha sonra onlardan bize bahsetmedi çünkü o hayattayken ben onları başka birinden duymazdım.”⁷⁴⁵ metni delil olarak nakledilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer alan rivâyetin aslında Vehb b. Münebbih'e ait olan nakillerden olduğuna işaret edilmiştir. Rivâyetin Kütüb-ü Tis'a içerisinde tahrîci şöyledir:

Buhârî, “Eşribe”, 12; Müslim, “Eşribe”, 11; Ebû Dâvud, “Eşribe”, 22; Dârimî, “Eşribe”, 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/314, 370; 5/426.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

⁷⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/295.

⁷⁴⁵ A.g.e., 3/295.

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁷⁴⁶
- Ebü’z-Zübeyr (ö. 118/736): Tâbiûndan ve ‘sika’, ‘sâlih’, ‘sadûk’tur.⁷⁴⁷
- Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778): ‘Sika, hâfız, fakîh, âbid, imâm ve huccet’tir.⁷⁴⁸
- Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27): ‘Sika’ ve *Sâhibü’l-Musannef fi’l-Hadîstir*.⁷⁴⁹

Rivâyetin atfedildiği diğer sened:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁷⁵⁰
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.⁷⁵¹
- Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): ‘Sika’dır.⁷⁵²
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih es-San’ânî (ö.?): ‘Sika’dır.⁷⁵³

Değerlendirme

Aslen Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde yer alan rivâyetin senedinde Vehb b. Münebbih yer almamaktadır. Ancak rivâyetin devamında yapılan açıklamada rivâyetin Vehb’ten nakledildiği ifade edilmiştir. Zikredilen rivâyet farklı sened ve metinle Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Dârimî’nin eserlerinde yer almaktadır. Rivâyetin sıhhati hakkında isnâdının ‘sahîh’ olduğu vurgulanmış ve aslında süttten kastedilenin nebiz olduğuna dikkat çekilmiştir. Elbânî de rivâyetin ‘sahîh’ olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁴

Vehb b. Münebbih’in de içerisinde yer aldığı rivâyetin senedi incelendiğinde de râvîlerin ‘sika’ ve rivâyetin ‘sahîh’ olduğu görülmektedir.

⁷⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

⁷⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVI, 403.

⁷⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 244.

⁷⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 222.

⁷⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

⁷⁵¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷⁵² Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁷⁵³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁷⁵⁴ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, V, 564.

3.2.1.25. Cenazenin Hibera Kumaşıyla Keflenmesi

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَرَّاءُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ الْكَرِيمِ حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ بْنُ مَعْقِلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبٍ يَعْنِي ابْنَ مُنْبِهِ عَنْ جَابِرٍ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «إِذَا تُوفِّيَ أَحَدُكُمْ فَوَجَدَ شَيْئًا فَلْيُكَفَّنْ فِي ثَوْبٍ حَبْرَةٍ»

Hasan b. el-Sabbâh el-Bezzâr → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl → Ma'kîl → Vehb b. Münebbih → Câbir' r.a. → Rasûlüllâh'tan s.a. şöyle duyduğunu nakletmiştir: “Sizden birisi vefât ettiği zaman onu, gücü yeterse hibera⁷⁵⁵ kumaşıyla kefenlesin!”⁷⁵⁶

Rivâyet, Vehb b. Münebbih'ten nakille Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'inde yer almaktadır. Aynı rivâyetin farklı sened ve metinle Kütüb-ü Tis'a içerisindeki dağılımı şu şekildedir:

Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 34; Müslim, “Cenâiz”, 15; Tirmizî, “Cenâiz”, 19; İbn Mâce, “Cenâiz”, 12; Nesâî, *Sünen*, “Cenâiz”, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/295, 329, 336, 349, 371, 381.

Rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumları şöyledir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.⁷⁵⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbîûndan ve 'sika'dır.⁷⁵⁸
- Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.⁷⁵⁹
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.⁷⁶⁰

⁷⁵⁵ Hibera kumaşı: Yemen işi, yün veya dokunmuş pamuktan yapılan kırmızı, süslü ve nakışlı bir kumaştır. Bkz. İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.), IV, 159.

⁷⁵⁶ Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 34.

⁷⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

⁷⁵⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁷⁶⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘*Sika ve leyse bihî be’s*’ ve ‘*sika racûlün sıdk*’ bir râvîdir.⁷⁶¹
- el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249/863): ‘*Sika*’, ‘*sadûk*’, ‘*sâlih*’ bir râvîdir.⁷⁶²

Değerlendirme

Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’inde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin senedinin; Buhârî ve Müslim’in sıhhat kabul şartlarına göre ‘*sahih*’ olduğu ifade edilmekle beraber Tirmizî hadisin ‘*hasen garîb*’, İbn Mâce ‘*hasen*’, İbn Hacer ‘*hasen*’ ve Elbânî de ‘*sahih*’ olduğunu beyan etmiştir.⁷⁶³ Biz de yapmış olduğumuz inceleme sonucunda râvîlerin güvenilir ve rivâyetin ‘*sahih*’ olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû Dâvud, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel’in farklı sened ve metinlerle nakletmiş oldukları ölünün en güzel biçimde kefenlenmesinin lüzumunu ortaya koyan hadîsin metin olarak da sahih kabul edilmektedir.

3.2.2. Kütüb-ü Tis’a’da Yer Alan Merfû‘ Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi

Genel olarak Kütüb-ü Tis’a’da yer alan rivâyetler incelendiğinde Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel’in eserlerinde, Vehb b. Münebbih’in de içerisinde yer aldığı senedlerle nakillerde bulunduklarını görmekteyiz. Bu durum yukarıda zikredilen âlimlerin rivâyet kabul şartlarına göre Vehb’in kendisine itibar edilen kimselerden olduğunu göstermektedir. İbn Mâce ve Nesâî’nin *es-Sünen*’iyle İmâm Mâlik’in *Muvatta*’ adlı eserleri incelendiğinde Vehb b. Münebbih’in rivâyet nakillerinde senedlerinde yer almadığını görmekteyiz. Ancak zikredilen rivâyetlerin tahrîcleri yapıldığında farklı senedlerle veya az da olsa metin farklarıyla Vehb’den nakledilen rivâyetlere yer verdikleri de görülmektedir. Her ne kadar senedlerinde yer almıyor olsa da Vehb ile ilgili rivâyetler dikkate alındığında bu üç âlimin dolaylı olarak da olsa itibar edilmesi bakımından Vehb b. Münebbih’ten nakledilen nakillere takviyede bulunduklarını söyleyebiliriz.

⁷⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

⁷⁶² İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 289.

⁷⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXII, 452.

Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer aldığını tespit ettiğimiz yirmi beş rivâyetin sıhhat bakımından değerlendirmesini yaptığımızda; '*sahîh*' on dört, '*sahîh ve hasen sahîh*' üç, '*sahîh, hasen ve hasen garîb*' bir, '*sahîh ve hasen garîb*' bir, '*hasen, garîb ve zayıf*' bir, '*hasen garîb, garîb ve zayıf*' bir ve biri zayıf, biri mürsel ve ikisi de '*metrûk*' olmak üzere dört tane '*zayıf*' rivâyet bulunduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Bu rivâyetler merfû', hükmen merfû', mevkûf ve kendisine ait nakiller olarak karşımıza çıkmakta ve konu olarak da; Kur'ân okuma, Hz. Peygamber'in s.a. bazı uygulamaları ve yaşadıkları, Siyerle ilgili önemli meseleler, Ebû Hureyre'nin hadis rivâyeti, şirk, bazı yasaklar ve hikmetli sözlerinden oluşmaktadır.

Tasnîf Dönemi temel eserleri olarak vasıflandırılan ve özellikle de sonraki yıllarda muteber olarak kabul edilecek olan dokuz kitabın altısında rivâyetlerin senedinde yer alması ve diğer üç eserde de nakillerinin tahrîcini yaptığımızda senedinde yer almasa da metin olarak O'ndan nakledilen rivâyetlere benzer ifadelerle nakilde bulunulması Vehb b. Münebbih'in kendisine itibar edilen râvîlerden olduğunu göstermekte ve cerh ve ta'dîl bakımından da bulunduğu konumu mevsûkiyet bakımından kuvvetlendirdiğini ifade edebiliriz. Yaşadığı zaman ve mekânda kendisine itibar edilen kimselerden olması, her ne kadar İsrâiliyyâta dair nakilleri fazla da olsa Vehb'in bu âlimler tarafından cerh edilmesine sebep olarak öne çıkarılmamış ve nakletmiş olduğu İsrâiliyyâtla ilgili rivâyetler bilgi olarak değer görmüş Hadis, Siyer, Tefsir, Taasavvuf ve İslâm Tarihi gibi ilimlerde telif edilen eserlerde itibar gören bir kimse olmuştur.

Yukarıda Kütüb-ü Tis'a'da yer alan rivâyetlerin değerlendirilmesi yapıldıktan sonra ayrı bir alt başlık altında da, temel kaynak olarak kabul edilen dokuz kitabın dışında kalan eserlerde Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle aktarılan rivâyetlerin tahrîcine ve râvî değerlendirmelerine geçebiliriz.

3.2.3. Kütüb-ü Tis'a Dışındaki Eserlerde Yer Alan Merfû' Rivâyetler

Bir üst başlıkta Vehb b. Münebbih'in Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer alan rivâyetlerdeki durumuna göre nakillerinin tahrîci, sıhhati ve değerlendirmelerini aktarmıştık. Bu başlık altında da Vehb b. Münebbih'in Kütüb-ü Tis'a dışındaki Hadis, Tarih, Zühed, Tefsir, Âdâb, Akâid, Fıkıh, Mu'cem ve sair eserlerde yer alan rivâyetler yine sırasıyla Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, Dârimi, Ahmed b. Hanbel ve İmâm

Mâlik'in eserleri üzerinden tahrîc, sıhhat ve değerlendirmeleri yapılarak takdim edilecektir.

3.2.3.1. Yahudi'nin Allah'ın Yaratmasını Sorması

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ ثنا الْمُقْدَامُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْبَرَاءِ قَالَ ثنا عَبْدُ الْمُنْعِمِ بْنُ إِدْرِيسَ ح وَحَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ ثنا الْمُقْدَامُ بْنُ دَاوُدَ قَالَ ثنا أَسَدُ بْنُ مُوسَى قَالَ ثنا يُونُسُ بْنُ زِيَادٍ عَنْ عَبْدِ الْمُنْعِمِ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ إِدْرِيسَ عَنْ جَدِّهِ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلِ احْتَجَبَ اللَّهُ عَنْ خَلْقِهِ بِشَيْءٍ غَيْرِ السَّمَوَاتِ؟ قَالَ: «نَعَمْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْمَلَائِكَةِ الَّذِينَ حَوْلَ الْعَرْشِ سَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ نَارٍ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ ظُلْمَةٍ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ رَفَارِفٍ مِنَ الْإِسْتَبْرَقِ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ رَفَارِفِ السُّنْدُسِ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ دُرٍّ أَبْيَضَ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ ضِيَاءِ اسْتِضَاءٍ مِنْ نُورِ النَّارِ وَالنُّورِ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ ثَلَجٍ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ مَاءٍ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ غَمَامٍ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ بَرَدٍ وَسَبْعُونَ حِجَابًا مِنْ عَظْمَةِ اللَّهِ الَّتِي لَا تُوصَفُ» قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنْ مَلَكِ اللَّهِ الَّذِي يَلِيهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَصَدَقْتُ فِيمَا أَخْبَرْتُكَ يَا يَهُودِيٌّ؟» قَالَ: نَعَمْ قَالَ: «فَإِنَّ الْمَلَكَ الَّذِي يَلِيهِ إِسْرَافِيلُ ثُمَّ جِبْرِيلُ ثُمَّ مِيكَائِيلُ ثُمَّ مَلَكُ الْمَوْتِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ»

Süleymân b. Ahmed → Mikdâm b. Muhammed b. Ahmed b. Berrâ' → Abdülmün'im b. İdrîs (ح-tahvîl) Süleymân b. Ahmed → Mikdâm b. Dâvud → Esed b. Mûsâ → Yûsuf b. Ziyâd → Abdülmün'im b. İdrîs → İdrîs → Vehb b. Münebbih → Ebû Hureyre r.a. şöyle nakletmiştir: “Yahudilerden bir adam Peygamberimiz’e s.a. geldi ve: ‘Allah Teâlâ semâvâtın dışında yaratmasıyla ilgili bir şey gizlemiş midir?’ diye sordu. Peygamberimiz s.a. ‘Evet! Arşın etrafına Kendisiyle melekleri arasında nûrdan yetmiş, ateşten yetmiş, zulmetten yetmiş, saf ipekten yetmiş, atlastan yetmiş, beyaz inciden yetmiş, kırmızı inciden yetmiş, sarı inciden yetmiş, yeşil inciden yetmiş, ateş ve nurdan aydınlatan nurdan yetmiş, kardan yetmiş, sudan yetmiş, buluttan yetmiş, soğuktan yetmiş ve vasıflandıramayacağın şekilde Allah’ın azametinden de yetmiş örtü ile kapatmıştır.’ Yahudi: ‘Daha sonra gelen Allah’ın melekleri hakkında haber ver!’ dedi. Nebî s.a.: ‘Ey Yahudi! Sana söylediklerim doğru değil mi?’ diye sordu. Yahudi

de: 'Evet!' dedi. Peygamberimiz s.a. melekleri de: 'İsrâfîl, Cibrîl, Mîkâîl sonra da ölüm meleği a.s.!' diyerek isimleriyle zikretti."⁷⁶⁴

Yukarıda yer alan rivâyet Ebû Nuaym İsfahânî'nin *Hilyetü'l-Evliyâ* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *Telhîsü'l-Müteşâbih fi'r-Resm* adlı eserinde aynı sened ve metinle yer almaktadır. Rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih'in torunundan nakille aktarılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere ilgili rivâyetler üzere kaynaklarımızda genel bir izah bulunamazsa râvî değerlendirmeleri tarafımızca tespit edilecek ve ilgili metin altında aktarılacaktır: Râvîlerle ilgili tespitlerimiz aşağıdaki gibidir:

- Ebû Hureyre (ö. 58/678): Sahâbî ve 'sika'dır.⁷⁶⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁷⁶⁶
- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih'in torunudur. 'Zayıf', 'rikâk bahsinde hadisi yazılır', 'mine'd-duafâ', 'yüktebû hadîsühû', 'metruk'tur.⁷⁶⁷
- Abdülmün'im b. İdrîs (ö. 228/843): Vehb b. Münebbih'in kızından torunu İdrîs b. Sinân'ın oğludur. Ahmed b. Hanbel, Vehb b. Münebbih üzere yalan söylediğini söylerken, Buhârî 'zâhibü'l-hadîs ve lâ yükteb hadîsühû', Nesâî, İbnü'l-Medînî ve Ebû Dâvud 'leyse bi-sika', Dârekutnî 'metrûk' ve Ebû Zür'a da 'vâhiyü'l-hadîs' diyerek cerh etmişlerdir.⁷⁶⁸
- Yûsuf b. Ziyâd (ö.?): Ebû Abdillâh el-Basrî. Onun hakkında Buhârî ve Ebû Hâtim 'münkeru'l-hadîs', Dârekutnî 'meşhûr bi'l-bâtıl', Nesâî 'leyse bi-sika' ve Sâcî 'zaîf' demiştir.⁷⁶⁹

⁷⁶⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV, 80; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Telhîsü'l-Müteşâbih fi'r-Resm*, thk. Sekîne eş-Şihâbî, (Dımaşk: Dâru Talas, 1985), II, 693.

⁷⁶⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 43-130.

⁷⁶⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷⁶⁷ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, II, 34.

⁷⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ* ve'l-Metrûkîn, II, 154; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, III, 112; Ebû'l-Meâtî, vd., *el-Câmi' fî'l-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 143.

⁷⁶⁹ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, IV, 465; Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, VIII, 510.

• Esed b. Mûsâ (ö. 212/828): Esed b. Mûsâ b. İbrâhîm b. Velîd el-Emevî, Esedü's-Sünne, aslen Basralı olup Mısır'da yaşamıştır.⁷⁷⁰ Nesâî Onun bazı hatalarının olduğunu söylese de tevsik etmiştir.⁷⁷¹ Onun hakkında Buhârî '*meşhûru'l-hadîs*', İclî ve ve Bezzâr '*sika*', İbn Hacer '*sadûk*' demiştir.⁷⁷²

• Mikdâm b. Dâvud (ö. 283/896): Mikdâm b. Dâvud b. Îsâ b. Telîd er-Ru'anî, Ebû Amr el-Mısırî. Onun hakkında Nesâî '*leyse bi-sika*' ve Dârekutnî de '*zayıf*'tır demişlerdir.⁷⁷³ Aynı zamanda Taberânî ve İbn Ebî Hâtim Ondan nakilde bulunmuşlar ve İbn Ebî Yûnus '*tekellemû fih*', Muhammed b. Yûsuf el-Kindî '*fakîh*' ve '*lem yekûn bi'l-mahmûdi fî'r-rivâye*' demiştir.⁷⁷⁴

• Süleymân b. Ahmed (ö. 360/971): Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. Mu'cemü'l-Kebîr, Mu'cemü'l-Evsat ve Mu'cemü's-Sağîr olmak üzere Üç *Mu'cem Sâhibi* olarak bilinmektedir.⁷⁷⁵

Seneddeki tahvîl sebebiyle yer alan diğer râvî:

• Mikdâm b. Muhammed b. Ahmed b. Berrâ' (ö. 291/904): Ebû'l-Hasan el-Abdî. Hatîb Onun '*sika*' olduğunu söylerken Dârekutnî '*sadûk*' demiştir.⁷⁷⁶

Değerlendirme

Rivâyetin senedi incelendiğinde İdrîs b. Sinân, Abdülmün'im b. İdrîs, Yûsuf b. Ziyâd ve Mikdâm b. Dâvud dışındaki râvîlerin '*sika*' olduğu ancak bu dört râvînin '*sika*' olmaması sebebiyle senedin '*zayıf*' olduğu görülmektedir.

Ebû Nuaym ve Hatîb Bağdâdî'nin eserlerinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış oldukları rivâyette bir Yahudi'nin sorduğu soruya Hz. Peygamber'in vermiş olduğu cevap aktarılmaktadır. Bu ve bu benzeri rivâyetler göstermektedir ki Rasûlüllâh s.a.

⁷⁷⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VIII, 136.

⁷⁷¹ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I, 456.

⁷⁷² Saîd b. Sâlih er-Rakîb el-Gâmîdî, *el-Ehâdisü'l-Merfûatü'l-Mualle fî-Kitâb (Hilyetü'l-Evliyâ)*, Riyad 1425/2004.

⁷⁷³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 84.

⁷⁷⁴ İbn Kesîr, *et-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, I, 168.

⁷⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 201.

⁷⁷⁶ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VIII, 118.

ticârî, siyasi ve askerî işlerin yanı sıra Yahudi, Hristiyan ve diğer topluluklarla vahiy üzere de görüşmeler yapmaktaydı. Kur'ân-ı Kerîm'de de birçok ayette zahir olduğu üzere bu ilişkiler kaçınılmazlığını ve Medîne'de yaşayan toplulukların birbirlerini öğrenmeye olan meraklarını da göstermektedir.

3.2.3.2. Hz. Peygamberin Merhamet ve Savaş Peygamberi Olması

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ ثنا الْحُسَيْنُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ ثنا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي مُوسَى الْيَمَانِيِّ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بُعِثْتُ مَرْحَمَةً وَمَلْحَمَةً وَلَمْ أُبْعَثْ تَاجِرًا وَلَا زَارِعًا وَلَا إِنَّ شِرَارَ هَذِهِ الْأُمَّةِ التُّجَّارُ وَالزَّرَّاعُونَ إِلَّا مَنْ شَحَّ عَلَى نَفْسِهِ»

Abdullâh b. Muhammed b. Câfer → Hüseyin b. Hafs → Süfyân → Ebû Mûsâ el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs'ın r.a. Hz. Peygamber'den s.a. şöyle nakletti: “Ben merhamet ve savaş (peygamberi) olarak gönderildim. Ticâret ve ziraat yapmak için gönderilmedim. Dikkat edin! Bu ümetin en şerlileri ticaret ve ziraatla uğraşanlarıdır. Ancak nefisini kınayan ve hesaba çekenler istisnadır.”⁷⁷⁷

Ebû Nuaym İsfahânî'nin *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille yer alan rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbîve 'sika'dır.⁷⁷⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁷⁷⁹
- Ebû Mûsâ el-Yemânî (185/801): Zehebî onu 'mechûl' olarak vasıflandırmış⁷⁸⁰ ve Mizzî de onun hakkında 'sika', 'lâ-be'se bihî' ve 'leyse bihî be's' demiştir.⁷⁸¹
- Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778): Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî. 'Sika, hâfiz, fakîh, âbid, imâm ve huccet'tir.⁷⁸²

⁷⁷⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV, 72.

⁷⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁷⁷⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, IV, 552.

⁷⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 514.

⁷⁸² İbn Hacer, *Takrîb*, I, 244.

- Hüseyin b. Hafs (212/828): el-Hüseyin b. Hafs el-Fazl b. Yahyâ ibn Zekvân el-Hemedâni. Ebû Hâtin Onun '*mahalluhû es-sıdk*' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁷⁸³
- Abdullâh b. Muhammed b. Câfer (315/927): Ebü'l-Kâsım el-Kazvinî el-Kâdî. Onun hakkında ibnü'l-Kattân '*lâ a'rifühû*' ve Zehebî de '*sika, imâm ve hâfiz*' demiştir.⁷⁸⁴

Değerlendirme

Rivâyetin senedi incelendiğinde Ebû Mûsâ el-Yemânî dışındaki râvîlerin güvenilir olduğu görmekteyiz. Ancak Ebû Mûsâ'nın '*mechûl, lâ-be'se bihî* ve *leyse bihî be's*' olarak vasıflandırılması rivâyeti '*hasen*' olarak değerlendirebileceğimizi göstermektedir. Ebû Nuaym rivâyetin sıhhati hakkında Süfyân es-Sevrî'nin teferrüdüne işaret ederek '*garîb*' demiştir.⁷⁸⁵

Hz. Peygamber'in s.a. risâlet vazifesinin de konu edildiği rivâyette merhametine ve nahîf tabiatına vurgu yapılarak dünyaya ticâret ve ziraat için gelmediğine dikkat çekilmiştir. Bu işlerle meşgul olarak âhireti unutan bazı kimselerin şerli kimseler olduklarına işaret edilmiştir.

3.2.3.3. Ka'be'yi Muhafazanın Mükâfatı

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُقَاتِلٍ الْبَلْخِيُّ قَالَ ثنا أَبُو عَمَارٍ قَالَ ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدٍ الْعَمِّيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَعَدَّ قَوْسًا فِي الْحَرَمِ لِيُقَاتَلَ بِهِ عَدُوَّ الْكَعْبَةِ كَتَبَ لَهُ كُلَّ يَوْمٍ أَلْفَ أَلْفٍ حَسَنَةٍ حَتَّى يَحْضُرَ الْعَدُوُّ»

حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو بْنُ حَمْدَانَ قَالَ ثنا الْحَسَنُ بْنُ سَفْيَانَ قَالَ ثنا أَبُو عَمَارٍ قَالَ ثنا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَعَدَّ قَوْسًا فِي الْحَرَمِ لِيُقَاتَلَ بِهَا عَدُوَّ الْكَعْبَةِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ أَلْفَ أَلْفٍ حَسَنَةٍ حَتَّى يَحْضُرَ الْعَدُوُّ»

Muhammed b. Ebî Mukâtil el-Belhî → Ebû Ammâr → Abdurrahmân b. Zeyd el-Ammî → Zeyd → Vehb b. Münebbih → Muâz b. Cebel'den r.a. Hz. Peygamber'in s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: "*Kim Harem'de Ka'be'ye düşman olan birisine karşı muhafaza*

⁷⁸³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 369; Zehebî, *Siyer*, X, 356.

⁷⁸⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 188; VIII, 138.

⁷⁸⁵ A.g.e., IV, 72.

için hazırlık yaparsa o kimse için her gün düşman gelinceye kadar binlerce iyilik sevabı yazılır.”⁷⁸⁶

Metni aynı olan diğer rivâyetin senedi şu şekildedir: Ebû Amr b. Hamdân → Hasen b. Süfyân → Ebû Ammâr → Abdürrahîm b. Zeyd → Zeyd → Vehb b. Münebbih → Muâz b. Cebel r.a. → Hz. Peygamber s.a.⁷⁸⁷

Fâkihî'nin *Ahbâru Mekke* ve Ebû Nuaym İsfahânî'nin *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktardıkları rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Yukarıda yer alan rivâyet her iki kaynakta da Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere ilgili rivâyetler üzere kaynaklarımızda genel bir izah bulunamazsa râvî değerlendirmeleri tarafımızca tespit edilecek ve ilgili metin altında aktarılacaktır: İlgili râvîlerin cerh ve ta'dîl durumu şöyledir:

- Muâz b. Cebel (ö. 17/638): Sahâbî ve 'sika'dır.⁷⁸⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁷⁸⁹
- Zeyd (ö.?): Zeyd ibnü'l-Hıvârî el-Basrî el-Ammî. Kuteybe b. Müslim öneminde Herât kadılığı yapmıştır. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn 'lâ-şey", Ebû Zür'a 'leyse bi-kaviy, vâhî'l-hadîs - zaîf', Ebû Hâtim 'zaîfî'l-hadîs - yüktebü hadîsühû - lâ yühteccü bihî', Nesâî 'zaîf' ve Dârekutnî 'sâlih' demiştir.⁷⁹⁰
- Abdürrahîm b. Zeyd (ö. 182/800): el-Ammî, el-Basrî. Künyesi Ebû Zeyd'dir. Babası Zeyd ibnü'l-Hıvârî el-Basrî el-Ammî'dir. Onun hakkında Yahyâ 'leyse bi-şey ve kezzâb', Sa'dî 'gayr-u sika'⁷⁹¹, Buhârî 'terakûhu', Cüzcânî 'gayru sika', Ebû Hâtim 'türîke hadîsühû', Ebû Zür'a 'vâh' ve Ebû Dâvud 'zaîf' demiştir.⁷⁹²

⁷⁸⁶ Fakihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr* ve Hadîsih, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, (y.y., 1986/1406), II, 270.

⁷⁸⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV, 80.

⁷⁸⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 41-130.

⁷⁸⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁷⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 57.

⁷⁹¹ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, VI, 493.

⁷⁹² Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, IV, 336.

- Abdurrahmân b. Zeyd b. el-Ammî (ö. 182/798): Babası Zeyd ibnü'l-Hıvârî el-Basrî el-Ammî'dir. Buhârî, Onun babasından nakilde bulunduğunu ifade etmiş ve İbn Münebbih'ten rivâyeti vardır. Aslında Vehb'den rivâyeti olmamasıyla birlikte babasından nakille rivâyette bulunmuştur. Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, Nesâî ve Yahyâ b. Maîn 'zayîf' tır demiştir.⁷⁹³
- Ebû Ammâr (ö. 244/859): el-Hüseyn b. Hureys el-Mervezî. İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde Onu zikretmiş⁷⁹⁴ ve İbn Hacer de Onun 'sika' olduğunu söylemiştir.⁷⁹⁵
- el-Hasen b. Süfyân (ö. 303/916): Ebü'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî. *Erbeûn* ve *Müsned* sahibidir. Onun hakkında Zehebî 'sika' demiştir.⁷⁹⁶
- Muhammed b. Mukâtil el-Belhî (ö?): Buhârî'nin de ricâlinden olan el-Fazl b. Mukâtil el-Ezdî, Ebû Mukâtil el-Belhî hakkında İbn Hacer ve Mizzî 'sika' demişlerdir.⁷⁹⁷
- Ebû Amr b. Hamdân (ö. 376/987): 'Îmâm, muhaddis, sika, nahvî, bârî', zâhid, âbid, müsnidü horasân' Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân b. Ali b. Sinân el-Hıyrî. Hadis öğrenimi için rihlelerde bulunmuştur. Birçok hadis âliminden rivâyet almıştır. Doksan küsur senelik hayatını hadis öğrenmeye adanmıştır.⁷⁹⁸

Değerlendirme

Her iki rivâyetin senedlerinde yer alan râvîler aynı olmakla birlikte sadece son tabaka râvîleri farklılık göstermektedir. Zeyd el-Ammî'nin iki oğlu da kendisinden nakilde bulunmuştur. Rivâyeti Fâkihî, Abdurrahmân b. Zeyd'den naklederken Ebû Nuaym İsfahânî de Abdürrahîm b. Zeyd'den aktarmıştır. Râvilerine genel olarak baktığımızda rivâyet hakkında 'zayîf' diyebiliriz. Metin olaraksa Kâbe'nin ehemmiyeti ve korunmasına dikkat çekildiğini görmekteyiz. Yani Müslümanların Allah'ın c.c. kutsal

⁷⁹³ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, V, 284; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 177; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 233.

⁷⁹⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VIII, 187.

⁷⁹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, VI, 166.

⁷⁹⁶ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, II, 240.

⁷⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 286; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 253.

⁷⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, XVI, 356.

kıldığı bu yapıya sahip çıkması ve gerektiğinde mücadele edilmesinden uzak kalınmaması gerektiğini ifade etmektedir.

3.2.3.4. Kâbe'yi Örtmenin Mükâfatı

عَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ مَعْقِلٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: رَعِمُوا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ سَبِّ أَسْعَدَ وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ كَسَا الْبَيْتَ الْوَصَائِلَ ذَكَرَ أَوَّلَ مَنْ كَسَا الْكَعْبَةَ الدِّيْبَاجَ.

Abdüssamed b. Ma'kıl → Vehb b. Münebbih → Rasûlüllâh'ın s.a.; “Es‘ad’a sövülmemesini, O’nun Kâbe’yi ilk örten kimse ve örtüsünün de ipek” olduğunu naklettiğini duyduğunu ifade etmiştir.”⁷⁹⁹

Fâkihî’nin *Ahbâru Mekke* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille yer alan rivâyet Kütüb-ü Tis‘a içerisinde yer almamaktadır. İlgili rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta‘dil durumları aşağıdaki gibidir:

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.⁸⁰⁰
- Abdüssamed b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö. 133/751): ‘Sika’dır.⁸⁰¹

Değerlendirme

Kâbe’yi ilk defa örtüyle kaplayan Es‘ad hakkında nakledilen rivâyet Fâkihî, tarafından nakledilmiştir. Aslında ıstılâhen ‘mürsel’ olarak aktarılan rivâyetin ‘zayıf’ olduğunu söyleyebiliriz. Rivâyette yer alan bilginin Hz. Peygamber tarafından bilneceği düşünüldüğünde, Vehb tarafından aktarılmış olması hadisin ‘hükmen merfû’ olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

3.2.3.5. Kâbe’nin Beytü’l-Ma’mûr Olarak İsimlendirilmesi

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنِي جَدِّي قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ سَالِمٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ سَاحٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَعِيدٍ عَنْ مُقَاتِلٍ يَرْفَعُ الْحَدِيثَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَدِيثٍ حَدَّثَ

⁷⁹⁹ Fakihî, *Ahbâru Mekke*, V, 215/230.

⁸⁰⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta‘dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸⁰¹ Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, VI, 104; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, IV, 682; *Mizânü’l-İ’tidâl*, I, 169; İbn Hibban, *Kitâbü’s-Sikât*, VII, 134.

بِهِ، قَالَ: «سُمِّيَ الْبَيْتُ الْمَعْمُورَ لِأَنَّهُ يُصَلِّي فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ ثُمَّ يَنْزِلُونَ إِذَا أُمْسَوْا فَيَطُوفُونَ بِالْكَعْبَةِ ثُمَّ يُسَلِّمُونَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ يَنْصَرِفُونَ فَلَا تَنَالُهُمُ التَّوْبَةُ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ»

Ebü'l-Velîd → Ceddü Ebi'l-Velîd → Saîd b. Sâlim → Osmân b. Sâc → Vehb b. Münebbih → Ebû Saîd → Mukâtil → Rasûlüllâh s.a. şöyle buyurmuştur: “(Kâbe) *Beytü’l-Ma’mûr* olarak isimlendirilmiştir. Çünkü orada her gün yetmiş bin melek namaz kılmaktadır. Sonra onlar akşam olduğu zaman inerler, Kâbe’yi tavâf ederler, Rasûlüllâh’a s.a. selam verirler ve sonra da ayrılırlar. Kıyâmete kadar (bu) nöbet onlar (arasın)da bitmeyecektir.”⁸⁰²

Ezrakî’nin *Ahbâru Mekke* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktardığı rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Kâbe’nin ‘*el-Beytü’l-Ma’mûr*’ olarak isimlendirilmesinin konu edildiği ve Ezrakî’nin *Ahbâru Mekke* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’in de içerisinde yer aldığı rivâyetin senedi cerh ve ta’dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumu aşağıdaki gibidir:

- Mukâtil (ö.?): Muhammed b. Mukâtil el-Belhî. ‘*Sika*’ bir kimsedir.⁸⁰³
- Ebû Saîd (100-112/718-730): Şehr b. Havşeb Ebû Saîd el-Eş’arî eş-Şâmî. Tâbiûn’un büyüklerindendir. O’nun hakkında Yahyâ b. Maîn’in ‘*sika*’ dediği aktarılmış olmasına rağmen Ebû Hâtim ‘*lâ yuhteccü bihî*’, Ebû Zür’a ‘*lâ be’s bihî*’, Nesâî ‘*leyse bi-kaviy*’ ve Ahmed b. Hanbel de ‘*leyse bihî be’s*’ demiştir.⁸⁰⁴
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘*sika*’dır.⁸⁰⁵
- Osmân b. Sâc (ö.?): ‘*Yüktebü hadîsühû ve lâ yuhteccü bihî*’dir.⁸⁰⁶
- Saîd b. Sâlim (ö. 200/816): ‘*Sika*, *leyse bihî be’s*’, ‘*mahallühû sıdk*’, ‘*sadûk*’, ‘*leyse bihî be’s*’, ‘*hasenü’l-hadîs*’ ve ‘*sadûk, lâ be’s bihî*’dir.⁸⁰⁷

⁸⁰² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 49.

⁸⁰³ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 286; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIII, 253.

⁸⁰⁴ Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, II, 283; Siyer, V, 218.

⁸⁰⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dîl Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸⁰⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 67.

⁸⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 35.

- Ceddü Ebi'l-Velîd (ö. 217/832): 'Sika'dır.⁸⁰⁸
- Ebü'l-Velîd (ö. 250/864): Rivâyetin yer aldığı eserin sahibi Ezrakî'dir.⁸⁰⁹

Değerlendirme

Rivâyetin senedi incelendiğinde sadece Osmân b. Sâc hakkında cerhte bulunulduğu görülmektedir. Diğer râvîlerin herhangi biri içinse cerh söz konusu değildir. Osmân b. Sâc'ın kusurunu da hafif bir kusur kabul edersek rivâyetin 'hasen' olduğunu söyleyebiliriz. Kâbe'nin kudsiyetinin konu edildiği rivâyet, mânen orada yaşananları haber vermesi bakımından önemlidir.

3.2.3.6. Rûkn-ü Yemânî

حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ قَالَ ثنا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْبَصْرِيُّ عَنْ ابْنِ إِدْرِيسَ بْنِ سِنَانَ بْنِ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ ذَكَرَ وَهْبُ بْنُ مُنْبِهٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِعَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَهِيَ تَطُوفُ مَعَهُ بِالْكَعْبَةِ حِينَ اسْتَلَّمَ الرُّكْنَ: «يَا عَائِشَةُ لَوْلَا مَا طُبِعَ هَذَا مِنْ أَرْجَاسِ الْجَاهِلِيَّةِ وَأَنْجَاسِهَا إِذَا لَأَسْتَشْفِي بِهِ مِنْ كُلِّ عَاهَةٍ وَإِذَا لَأُلْفِي كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ أَنْزَلَهُ اللَّهُ وَلِيُعِيدَنَّهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى مَا خَلَقَهُ عَلَيْهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِنَّهُ لَيَأْقُوتُهُ بَيضَاءُ مِنْ يَأْقُوتِ الْجَنَّةِ وَلَكِنْ غَيَّرَ حُسْنُهُ بِمَعْصِيَةِ الْعَاصِينَ وَسَتَرَتْ زِينَتُهُ عَنِ الْأَيْمَةِ الظَّلَمَةِ أَنَّهُ لَا يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى الرُّكْنِ يَمِينِ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ اسْتِلامُهُ الْيَوْمَ بَيْعَةٌ لِمَنْ لَمْ يُدْرِكْ بَيْعَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنِي جَدِّي حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سَالِمٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ سَاجٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِعَائِشَةَ وَهِيَ تَطُوفُ مَعَهُ بِالْكَعْبَةِ حِينَ اسْتَلَّمَ الرُّكْنَ: «لَوْلَا مَا طُبِعَ عَلَى هَذَا الْحَجَرِ يَا عَائِشَةُ مِنْ أَرْجَاسِ الْجَاهِلِيَّةِ وَأَنْجَاسِهَا إِذَا لَأَسْتَشْفِي بِهِ مِنْ كُلِّ عَاهَةٍ وَإِذَا لَأُلْفِي الْيَوْمَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ أَنْزَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلِيُعِيدَنَّهُ إِلَى مَا خَلَقَهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِنَّهُ لَيَأْقُوتُهُ بَيضَاءُ مِنْ يَوَاقِيتِ الْجَنَّةِ وَلَكِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى غَيْرُهُ بِمَعْصِيَةِ الْعَاصِينَ وَسَتَرَتْ زِينَتُهُ عَنِ الظَّلَمَةِ وَالْأَيْمَةِ لِأَنَّهُ لَا يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى شَيْءٍ كَانَ بَدْوُهُ مِنَ الْجَنَّةِ»

⁸⁰⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 480.

⁸⁰⁹ A.g.e., I, 480.

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْخُلَوَانِيُّ قَالَ ثنا غوثُ بْنُ غِيْلَانَ بْنِ مُنْبِيهِ الصَّنْعَانِيُّ قَالَ أَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَفْوَانَ عَنْ إِدْرِيسَ ابْنِ بُنْتٍ وَهَبِ بْنِ مُنْبِيهِ قَالَ حَدَّثَنِي وَهَبُ بْنُ مُنْبِيهِ عَنْ طَاوُسِ الْجَنْدِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَوْلَا مَا طَبَعَ اللَّهُ الرُّكْنَ مِنْ أَنْجَاسِ الْجَاهِلِيَّةِ وَأَرْجَاسِهَا وَأَيْدِي الظَّلْمَةِ وَالْأَثَمَةِ لَأَسْتَشْفَى بِهِ مِنْ كُلِّ عَاهَةٍ وَلَأَلْفِي الْيَوْمَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَهُ اللَّهُ تَعَالَى وَإِنَّمَا غَيَّرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِالسَّوَادِ لِنَّا يَنْظُرَ أَهْلُ الدُّنْيَا إِلَى زِينَةِ الْجَنَّةِ وَلَيَصِيرَنَّ إِلَيْهَا وَإِنَّهَا لَيَأْفُوتُهُ بَيُضَاءُ مَنْ يَأْفُوتِ الْجَنَّةَ وَضَعَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ حِينَ أَنْزَلَهُ لِأَدَمَ فِي مَوْضِعِ الْكُعْبَةِ قَبْلَ أَنْ تَكُونَ الْكُعْبَةُ وَالْأَرْضُ يَوْمَئِذٍ طَاهِرَةٌ لَمْ يُعْمَلْ فِيهَا شَيْءٌ مِنَ الْمَعَاصِي وَلَيْسَ لَهَا أَهْلٌ يُنْجَسُونَهَا فَوَضَعَ لَهُ صَفًّا مِنَ الْمَلَائِكَةِ عَلَى أَطْرَافِ الْحَرَمِ يَحْرُسُونَهُ مِنْ سُكَّانِ الْأَرْضِ وَسُكَّانِهَا يَوْمَئِذٍ الْجِنُّ وَلَيْسَ يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَيْهِ لِأَنَّهُ شَيْءٌ مِنَ الْجَنَّةِ وَمَنْ نَظَرَ إِلَى الْجَنَّةِ دَخَلَهَا فَلَيْسَ يَنْبَغِي أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهَا إِلَّا مَنْ وَجِبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ وَالْمَلَائِكَةُ يَذُودُونَهُمْ عَنْهُ لَا يُجِيزُ مِنْهُمْ شَيْءٌ»

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنُ أَبِي مَسْرَةَ قَالَ حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ الْعَدَنِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَكَمُ بْنُ أَبَانَ قَالَ حَدَّثَنِي وَهَبُ بْنُ مُنْبِيهِ عَنْ طَاوُسِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «لَوْلَا مَا طَبَعَ اللَّهُ مِنَ الرُّكْنِ مِنْ أَنْجَاسِ الْجَاهِلِيَّةِ وَأَرْجَاسِهَا وَأَيْدِي الظَّلْمَةِ وَالْأَثَمَةِ لَأَسْتَشْفَى بِهِ مِنْ كُلِّ عَاهَةٍ وَلَا أَلْفَاهُ الْيَوْمَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ»

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَضْرَمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْخُلَوَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا غوثُ بْنُ جَابِرِ بْنِ غِيْلَانَ بْنِ مُنْبِيهِ الصَّنْعَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَفْوَانَ ابْنِ بُنْتٍ وَهَبِ بْنِ مُنْبِيهِ عَنْ إِدْرِيسَ ابْنِ بُنْتٍ وَهَبِ بْنِ مُنْبِيهِ قَالَ حَدَّثَنِي وَهَبُ بْنُ مُنْبِيهِ عَنْ طَاوُسِ الْجَنْدِيِّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَوْلَا مَا طَبَعَ الرُّكْنَ مِنْ أَنْجَاسِ الْجَاهِلِيَّةِ وَأَرْجَاسِهَا وَأَيْدِي الظَّلْمَةِ لَأَسْتَشْفَى بِهِ مِنْ كُلِّ عَاهَةٍ»

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الصَّائِغُ الْمَكِّيُّ وَأَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَرَّازُ الْأَصْبَهَانِيُّ قَالَا ثنا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْخُلَوَانِيُّ ثنا غوثُ بْنُ غِيْلَانَ بْنِ مُنْبِيهِ الصَّنْعَانِيُّ ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَفْوَانَ عَنْ إِدْرِيسَ ابْنِ بُنْتٍ وَهَبِ بْنِ مُنْبِيهِ حَدَّثَنِي وَهَبُ بْنُ مُنْبِيهِ عَنْ طَاوُسِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَوْلَا مَا طَبَعَ الرُّكْنَ مِنْ أَنْجَاسِ الْجَاهِلِيَّةِ وَأَرْجَاسِهَا وَأَيْدِي الظَّلْمَةِ وَالْأَثَمَةِ لَأَسْتَشْفَى بِهِ مِنْ كُلِّ عَاهَةٍ وَلَأَبْقَى الْيَوْمَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَهُ اللَّهُ وَإِنَّمَا غَيَّرَهُ اللَّهُ بِالسَّوَادِ لِنَّا يَنْظُرَ أَهْلُ الدُّنْيَا إِلَى زِينَةِ الْجَنَّةِ وَلَيَصِيرَنَّ إِلَيْهَا وَإِنَّهَا لَيَأْفُوتُهُ مِنْ يَأْفُوتِ الْجَنَّةَ وَضَعَهُ اللَّهُ حِينَ أَنْزَلَ آدَمَ فِي مَوْضِعِ الْكُعْبَةِ قَبْلَ أَنْ تَكُونَ الْكُعْبَةُ وَالْأَرْضُ يَوْمَئِذٍ طَاهِرَةٌ وَلَمْ يُعْمَلْ فِيهَا شَيْءٌ مِنَ الْمَعَاصِي وَلَيْسَ لَهَا أَهْلٌ يُنْجَسُونَهَا فَوَضَعَ لَهُ صَفًّا مِنَ الْمَلَائِكَةِ عَلَى أَطْرَافِ الْحَرَمِ يَحْرُسُونَهُ مِنْ سُكَّانِ الْأَرْضِ وَسُكَّانِهَا يَوْمَئِذٍ الْجِنُّ

لَا يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَيْهِ لِأَنَّهُ شَيْءٌ مِنَ الْجَنَّةِ فَالْمَلَائِكَةُ يَدُودُونَهُمْ عَنْهُ وَهُمْ وَقُوفٌ عَلَى أَطْرَافِ الْحَرَمِ يَحْدِثُونَ بِهِ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ وَلِذَلِكَ سُمِّيَ الْحَرَمُ لِأَنَّهُمْ يَحُولُونَ فِيهِمَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَهُ»

Muhammed b. Ali es-Sâiğ el-Mekkî → Ahmed b. Muhammed el-Bezzâz el-Isbahânî → el-Hasen b. Ali el-Hulvânî → Gavs b. Gaylân b. Münebbih b. Kâmîl b. Sîc b. Sübhân → Abdullâh İbnü Safvân → İdrîs ibni binti Vehb b. Münebbih → Vehb b. Münebbih → Tâvûs b. Keysân → Abdullâh b. Abbâs → Hz. Peygamber s.a. şöyle buyurmuştur: “Rûkn(-ü Yemânî - Hacerü'l-Esved), eğer câhiliyenin kötülükleri, pislilikleri, zulmün baskısı ve günahları olmasaydı bütün dertlere devâ olurdu. Allah'ın onu yarattığı gün hangi şekildeyse o halde kalırdı. Ancak Allah c.c., dünya ehli cennetin süslerine bakabilmesi ve onunla olabilmeleri için onu siyah bir renge döndürdü. Muhakkak ki o cennetin yâkûtlarından bir yâkûttu. Allah c.c., Âdem'i a.s. Kâbe henüz orada yokken Kâbe'nin şu an olduğu yere indirdiği zaman yeryüzü tertemizdi ve üzerinde henüz bir günah işlenmemişti. Aynı zamanda dünyada günâh işleyen kimseler de yoktu. Meleklerden bir topluluk onu Harem tarafına, yeryüzü sakinlerinden koruyarak yerleştirdiler. O günlerde yeryüzünün sakinleri cinlerdi ve cennetten olan bir parçaya onların bakması gerekmezdi. Melekler, Harem bölgesini etraflıca kuşatarak sardılar ve cinlerden onu muhafaza ettiler. Bundan dolayı 'Harem' olarak isimlendirilmiştir. Çünkü onlar (melekler), kendileriyle onun (Rûkn-ü Yemânî-Hacerü'l-Esved-) arasında dolaşırlar. (Cinlerin oraya girmesine mâni olurlar).”⁸¹⁰

Diğer rivâyetlerin senedleri:

Ebü'l-Abbâs → Muhammed b. Yahyâ el-Basrî → Abdülmün'im b. İdrîs → İdrîs b. Sinân → Vehb b. Münebbih → Abdullâh b. Abbâs r.a. → Hz. Peygamber s.a.⁸¹¹

Ebü'l-Velîd → Ceddü Ebi'l-Velîd → Saîd b. Sâlim → Osmân b. Sâc → Vehb b. Münebbih → Abdullâh b. Abbâs → Hz. Peygamber s.a.⁸¹²

⁸¹⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 55.

⁸¹¹ Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-Âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhese, (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1979/1399), I, 322.

⁸¹² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 322.

el-Hasen b. Ali el-Hulvânî → Gavs b. Câbir b. Gaylân b. Münebbih b. Kâmîl b. Sîc b. Sübhân → Abdullâh İbnü Safvân → İdrîs ibni binti Vehb b. Münebbih → Vehb b. Münebbih → Tâvûs b. Keysân → Abdullâh b. Abbâs → Hz. Peygamber s.a.⁸¹³

Abdullâh b. Ahmed b. Ebî Meserrâ → Hafs b. Ömer el-Adenî → el-Hakem b. Ebân el-Adenî → Vehb b. Münebbih → Tâvûs b. Keysân → Abdullâh b. Abbâs → Hz. Peygamber s.a.⁸¹⁴

Muhammed b. Abdillâh el-Hadrâmî → el-Hasen b. Ali el-Hulvânî → Gavs b. Câbir b. Gaylân b. Münebbih b. Kâmîl b. Sîc b. Sübhân → Abdullâh İbnü Safvân → İdrîs ibni binti Vehb b. Münebbih → Vehb b. Münebbih → Tâvûs b. Keysân → Abdullâh b. Abbâs r.a. → Hz. Peygamber s.a.⁸¹⁵

Ezrâkî *Ahbâru Mekke*, Fâkihî *Ahbâru Mekke*, Ukaylî *Duafâ*’ ve Taberânî’nin *el-M’cemü’l-Kebîr* adlı eserlerinde farklı sened ve metinlerle Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış oldukları rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Rivâyetin Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almaması ve üzerinde sıhhat değerlendirilmesinin de yapılmaması nedeniyle senedlerinde yer alan râvîlerin cerhe ve ta’dîl durumları ve rivâyetin sıhhati hakkında yapmış olduğumuz inceleme şöyledir:

Ezrakî 1

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁸¹⁶
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.⁸¹⁷
- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih’in torunudur. ‘Zayıf’, ‘rikâk bahsinde hadisi yazılır’, ‘mine’d-duafâ’, ‘yüktebü hadîsühû’, ‘metruk’tur.⁸¹⁸

⁸¹³ Fakihî, *Ahbâru Mekke*, I, 81.

⁸¹⁴ Ukaylî, *ed-Du’afâ*, I, 255.

⁸¹⁵ A.g.e., II, 266.

⁸¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395.

⁸¹⁷ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸¹⁸ Cürçânî, *el-Kâmil fî Du’afâi’r-Ricâl*, II, 34.

- Abdülmün'im b. İdrîs (ö. 228/843): Vehb b. Münebbih'in kızından torunu İdrîs b. Sinân'ın oğludur. Ahmed b. Hanbel, Vehb b. Münebbih üzere yalan söylediğini söylerken, Buhârî '*zâhibü 'l-hadîs ve lâ yükteb hadîsühû*', Nesâî, İbnü'l-Medîni ve Ebû Dâvud '*leyse bi-sika*', Dârekutnî '*metrûk*' ve Ebû Zür'a da '*vâhiyü 'l-hadîs*' diyerek cerh etmişlerdir.⁸¹⁹
- Muhammed b. Yahyâ el-Basrî (ö. 243/858): İbn Feyyâz ez-Zemânî el-Hanefî Ebü'l-Fazl el-Basrî. Dârekutnî '*Basrî, sika*' derken İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında onu zikretmiştir.⁸²⁰
- Ebü'l-Abbâs (ö. 267/881): Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Saîd et-Tübbâ'î. İbn Ebî Hâtim Onun '*sadûk*' olduğunu söylemiştir.⁸²¹

Ezrakî 2

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve '*sika*'dır.⁸²²
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.⁸²³
- Osmân b. Sâc (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunduğu nakledilmektedir. Ebû Hâtim Onu '*yüktebü hadîsühû ve lâ yuhteccü bihî*' olarak vasıflandırmış İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁸²⁴
- Saîd b. Sâlim (ö. 200/816): el-Kaddâh Ebû Osmân el-Mekkî Horasânî. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn '*sika, leyse bihî be's*', Ebû Hâtim '*mahallühû sîdk*', Ebû Dâvud '*sadûk*', Nesâî '*leyse bihî be's*', İbn Adiy '*hasenü 'l-hadîs*' ve İbn Hacer '*sadûk, lâ be'se bihî*' demiştir. Yine İbn Hacer Onun iki yüz yılından öncesinde vefat ettiğini de ilâve etmiştir.⁸²⁵

⁸¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve 'l-Metrûkîn*, II, 154; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, III, 112; Ebû'l-Meâtî, vd., *el-Câmi 'fi 'l-Cerh ve 't-Ta'dîl*, II, 143; İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 67, 207.

⁸²⁰ Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, XXVI, 642.

⁸²¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 612.

⁸²² İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, IX, 395.

⁸²³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dîl Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸²⁴ Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, XIX, 67.

⁸²⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 35.

- Ceddü Ebi'l-Velîd (ö. 217/832): Rivâyetin yer aldığı eserin sahibi Ezrakî'nin dedesidir. Ahmed b. İbrâhîm, Ebû Muhammed el-Mekkî. Oun hakkında Ebû Hâtîm ve Ebû Avâne '*sika*' demiştir.⁸²⁶
- Ebü'l-Velîd (ö. 250/864): Rivâyetin yer aldığı eserin sahibi Ezrakî'dir. Ebü'l-Velîd el-Ezrakî el-Hasen b. Ahmed b. İbrâhîm, Ebû Muhammed el-Mekkî. Rivâyeti dedesinden nakletmiştir.⁸²⁷

Fâkihî

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve '*sika*'dır.⁸²⁸
- Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725): Tâbiûnda ve '*sika*'dır.⁸²⁹
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.⁸³⁰
- İdrîs ibni binti Vehb b. Münebbih (ö.): '*Rikâk ile ilgili hadisi yazılır*', '*metruk*' ve '*zayıf*'tır.⁸³¹
- Abdullâh İbnü Safvân (ö.): Hişâm b. Yûsuf ve Sâcî Onun hakkında '*zayıftır*' demişlerdir. Aynı zamanda Sâcî '*lâ yuhfaz hadîsühû*' ifadesini ilave etmiştir.⁸³²
- Gavs b. Câbir b. Gaylân b. Münebbih b. Kâmîl b. Sîc b. Sübhân (ö.): Künyesi Ebû Muhammed'dir. Hikmet ile ilgili rivâyetlerin naklinde onu görebiliriz. Yahyâ, O'nun hakkında '*lem yekûn bihî be's*' ifadesini kullanmış ve O'ndan hadis yazmadığını söylemiştir.⁸³³

⁸²⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 480.

⁸²⁷ A.g.e., I, 480.

⁸²⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁸²⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 47.

⁸³⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸³¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁸³² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 302; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, I, 343; Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, V, 289; Makrizî, *Muhtasarü'l-Kâmil*, I, 160.

⁸³³ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 488; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 313; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâi'd-Duafâ ve'l-Kezzâbîn*, I, 133.

- el-Hasen b. Ali el-Hulvânî (ö. 242/857): Ebû Muhammed (Ebû Alî) el-Hasen b. Alî b. Muhammed el-Hulvânî. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁸³⁴ Yâkûb b. Şeybe '*sika, sebt ve mutkîn*', Nesâî '*sika*' ve Ebû Bekr el-Hatîb '*sika ve hâfız*' demiştir.⁸³⁵

Ukaylî 1

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve '*sika*'dır.⁸³⁶
- Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.⁸³⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.⁸³⁸
- el-Hakem b. Ebân el-Adenî (ö. 154/771): Tâbiûndan '*sika*' ve '*sâlih*'tir.⁸³⁹
- Hafs b. Ömer el-Adenî (ö.?): Hakem b. Ebân'dan nakille bilinen Hafs, San'â'dan bir topluluktan nakille Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunmuştur. Nesâî, Onun '*leyse bi-sika*' olduğunu söylemiştir.⁸⁴⁰
- Abdullâh b. Ahmed b. Ebî Meserrâ (ö. 279/893): İbnü Ebî Meserra Ebû Yahyâ Abdullâh b. Ahmed el-Mekkî. İmâm, Muhaddis ve Müsnid. İbn Ebî Hâtîm Onu '*mahalluhû sîdk*' olarak vasıflandırmıştır.⁸⁴¹

Ukaylî 2

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve '*sika*'dır.⁸⁴²
- Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.⁸⁴³

⁸³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VIII, 176.

⁸³⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 259.

⁸³⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁸³⁷ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 47.

⁸³⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸³⁹ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, III, 280.

⁸⁴⁰ A.g.e., III, 280.

⁸⁴¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 632; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 6.

⁸⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁸⁴³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 47.

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika' dır.⁸⁴⁴
- İdrîs ibni binti Vehb b. Münebbih (ö.?): 'Rikâk ile ilgili hadisi yazılır' 'metruk' ve 'zayıf' tır.⁸⁴⁵
- Abdullâh İbnü Safvân (ö.?): Hişâm b. Yûsuf ve Sâcî Onun hakkında 'zayıftır' demişlerdir. Aynı zamanda Sâcî 'lâ yuhfaz hadîsühû' ifadesini ilave etmiştir.⁸⁴⁶
- Gavs b. Câbir b. Gaylân b. Münebbih b. Kâmîl b. Sîc b. Sübhân (ö.?): Künyesi Ebû Muhammed'dir. Hikmet ile ilgili rivâyetlerin naklinde onu görebiliriz. Yahyâ, O'nun hakkında 'lem yekûn bihî be's' ifadesini kullanmış ve O'ndan hadis yazmadığını söylemiştir.⁸⁴⁷
- el-Hasen b. Ali el-Hulvânî (ö. 242/857): Ebû Muhammed (Ebû Alî) el-Hasen b. Alî b. Muhammed el-Hulvânî. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁸⁴⁸ Yâkûb b. Şeybe 'sika, sebt ve mutkîn', Nesâî 'sika' ve Ebû Bekr el-Hatîb 'sika ve hâfiz' demiştir.⁸⁴⁹
- Muhammed b. Abdillâh el-Hadrâmî (ö. 297/910): Şeyh, Hâfiz, Sâdık, Mutayyen, Ebû Câfer. Onun hakkında Dârekutnî 'sika, cebel', Zehebî 'mutkîn' ve Halîlî de 'sika, hâfiz' demiştir.⁸⁵⁰

Taberânî

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve 'sika' dır.⁸⁵¹
- Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725): Tâbiûndan ve 'sika' dır.⁸⁵²

⁸⁴⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸⁴⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁸⁴⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 302; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, I, 343; Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, V, 289; Makrizî, *Muhtasarü'l-Kâmil*, I, 160.

⁸⁴⁷ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 488; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 313; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâi'd-Duafâ ve'l-Kezzâbîn*, I, 133.

⁸⁴⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VIII, 176.

⁸⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 259.

⁸⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XIV, 41.

⁸⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁸⁵² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 47.

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika' dır.⁸⁵³
- İdrîs ibni binti Vehb b. Münebbih (ö.?): 'Rikâk ile ilgili hadisi yazılır', 'metruk' ve 'zayıf' tır.⁸⁵⁴
- Abdullâh İbnü Safvân (ö.?): Hişâm b. Yûsuf ve Sâcî Onun hakkında 'zayıftır' demişlerdir. Aynı zamanda Sâcî 'lâ yuhfaz hadîsühû' ifadesini ilave etmiştir.⁸⁵⁵
- Gavs b. Gaylân b. Münebbih b. Kâmîl b. Sîc b. Sübhân (ö.?): Künyesi Ebû Muhammed'dir. Hikmet ile ilgili rivâyetlerin naklinde onu görebiliriz. Yahyâ, O'nun hakkında 'lem yekûn bihî be's' ifadesini kullanmış ve O'ndan hadis yazmadığını söylemiştir.⁸⁵⁶
- el-Hasen b. Ali el-Hulvânî (ö. 242/857): Ebû Muhammed (Ebû Alî) el-Hasen b. Alî b. Muhammed el-Hulvânî. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁸⁵⁷ Yâkûb b. Şeybe 'sika, sebt ve mutkîn', Nesâî 'sika' ve Ebû Bekr el-Hatîb 'sika ve hâfız' demiştir.⁸⁵⁸
- Ahmed b. Muhammed el-Bezzâz el-Isbahânî (ö. 318/930): İbnü'l-Muğallis Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî el-Bezzâz. 'İmâm, Muhaddis, Sika' dır.
- Muhammed b. Ali es-Sâîğ el-Mekkî (ö. 291/904): Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Zeyd el-Mekkî es-Sâîğ. 'Muhaddis, İmâm, Sika' dır.⁸⁵⁹

Değerlendirme

Rüknü Yemânî hakkında zikredilen rivâyetlerin senedleri incelendiğinde râvîlerinin cerh ve ta'dîl durumlarının Ezrakî'de İdrîs b. Sinân ve Abdülmün'im b. İdrîs, Fâkihî, Ukaylî ve Taberânî'de Abdullâh b. Safvân'ın cerh edilmesi sebebiyle 'zayıf' olduğunu

⁸⁵³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dîl Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸⁵⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁸⁵⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 302; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, I, 343; Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, V, 289; Makrizî, *Muhtasarü'l-Kâmil*, I, 160.

⁸⁵⁶ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 488; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 313; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâi'd-Duafâ ve'l-Kezzâbîn*, I, 133.

⁸⁵⁷ İbn Hibbân *Kitâbü's-Sikât*, VIII, 176.

⁸⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 259.

⁸⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 428.

söyleyebiliriz. Ancak yine Ezrakî’de yer alan diğer rivâyetse sıhhat bakımından ‘sahih’ olduğu görülmektedir. Hz. Âdem’le başlayan dünya hayatında, insanlar tarafından işlenen bazı kabahat ve günahlar neticesinde cennetten geldiği nakledilen bir taşın kararmasından ve kulun dikkatli olması gereken hallerden bahsetmektedir.

3.2.3.7. İlim Öğrenmeyi Teşvik

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ ثنا عُمَرُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْأَنْمَاطِيُّ الْبَغْدَادِيُّ ثنا عَبْدُ الْمُنْعِمِ بْنُ إِدْرِيسَ ثنا أَبِي عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ: يَا عَلِيُّ اسْتَكَثِّرْ مِنَ الْمَعَارِفِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَكَمْ مِنْ مَعْرِفَةٍ فِي الدُّنْيَا بَرَكَتٌ فِي الْآخِرَةِ فَمَضَى عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فَأَقَامَ حِينًا لَا يَلْقَى أَحَدًا إِلَّا اتَّخَذَهُ لِلْآخِرَةِ ثُمَّ جَاءَ مِنْ بَعْدُ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا فَعَلْتَ فِيمَا أَمَرْتُكَ؟» فَقَالَ: قَدْ فَعَلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «أَذْهَبَ فَأَبْلُ أَخْبَارَهُمْ» فَأَتَى عَلِيُّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُنْكَسِرُ رَأْسِهِ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَتَبَسَّمُ: «مَا أَحْسِبُ يَا عَلِيُّ تَبَتَ مَعَكَ إِلَّا أَبْنَاءُ الْآخِرَةِ» فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ: لَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْأَجْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» يَا عَلِيُّ أَقْبِلْ عَلَى شَأْنِكَ وَامْلِكْ لِسَانَكَ وَاعْقِلْ مَنْ تُعَاشِرُهُ مِنْ أَهْلِ زَمَانِكَ تَكُنْ سَالِمًا غَانِمًا»

Süleymân b. Ahmed → Ömer b. Hüseyin el-Enmâtî el-Bağdâdî → Abdülmün‘im b. İdrîs → Vehb b. Münebbih → Tâvûs → Enes b. Mâlik’in r.a. Rasûlüllâh’ın s.a. Hz. Ali’ye r.a. şöyle dediğini nakletmiştir: “*Rasûlüllâh’ın s.a. Ali b. Ebî Tâlib’e k.v. şöyle dediğini duydum: ‘Yâ Ali! Mü’minlerden bilgi edinmeyi artır. Dünyada nice bilgiler vardır ki âhirette bereket olur.’ dedi. Ali r.a. bir süre orada kalmaya devam etti. Kendisini âhirete hazırlamayan kimseyle görüşmedi. Daha sonra geldi ve Rasûlüllâh s.a. O’na: ‘Sana emrettiğim şey hususunda ne yaptın?’ diye sorunca Hz. Ali: ‘(Dediğinizi) yaptım yâ Rasûlellâh!’ dedi. Hz. Peygamber bu sefer O’na ‘Git onların haberlerini al!’ dedi. O da Hz. Peygamber’in s.a. yanına başını eğerek geldi. Hz. Peygamber s.a. gülümseyerek O’na: ‘Yâ Ali! Sana âhiretin bıraktıklarından başka bir şey kaldığını zannetmiyorum.’ dedi. Hz. Ali, Efendimize s.a.; ‘Seni Hak üzere gönderene yemin olsun ki hayır!’ diye karşılık verdi. Hz. Peygamber s.a. de O’na şu âyeti okuyarak karşılık verdi: ‘O gün Allah’a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost*

olanlar birbirine düşman olurlar.⁸⁶⁰ *Yâ Ali! İşlerine bak, diline hâkim ol ve zamanın insanlarından kiminle arkadaşlık kuruyorsan onunla ilim sahibi ol ki, selâmet ve kurtuluşa eresin.*” buyurdu.⁸⁶¹

Ebû Nuaym İsfahânî’nin *Hilyetü’l-Evliyâ* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Hadis âlimleri tarafından üzerinde herhangi bir değerlendirme yapılmamış olan rivâyetin râvî değerlendirmesi şu şekildedir:

- Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁸⁶²
- Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725): Tâbiûn ‘sika’. Yahyâ b. Maîn ‘sika’ bir kimse olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde Ebû Zür’a da Onun Yemen ehlinde ve ‘sika’ olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶³
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.⁸⁶⁴
- Abdülmün’im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): ‘Leyse bi-sika ve metrûk’tur.⁸⁶⁵
- Ömer b. el-Hüseyin (ö. 334/946): el-Enmâtî el-Bağdâdî. Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Ömer b. el-Hüseyin’in büyük hanefî âlimi Ebü’l-Kâsım Ömer b. el-Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî el-Hırakî el-Bağdâdî olduğu kanaatindeyiz. Aynı zamanda O, *Sâhibü’l-Muhtasar fi-Mezhebi’l-Hanefiyye*’dir.⁸⁶⁶
- Süleymân b. Ahmed (ö. 360/971): Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. Üç mu‘cem sâhibidir.⁸⁶⁷ *‘İmâm, hâfız ve sika’dır.*⁸⁶⁸

Değerlendirme

⁸⁶⁰ Zuhurf, 43/67.

⁸⁶¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 22.

⁸⁶² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 45-130.

⁸⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, IV, 500.

⁸⁶⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸⁶⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 54-190.

⁸⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 542.

⁸⁶⁷ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, IV, 125.

⁸⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 201.

Ebû Nuaym, yukarıdaki naklin sonunda Vehb b. Münebbih'in Tâvûs'tan teferrüdle nakletmiş olduğunu söylediği rivâyetin 'zayıf' olduğunu ifade etmiştir. Biz de râvîler üzere yapmış olduğumuz araştırma neticesinde Abdülmün'im b. İdrîs hakkındaki cerhi de dikkate alarak bu görüşü desteklemekteyiz. Rivâyet metin olarak Hz. Ali'den misalle, ilmin ehemmiyetini ve elde edilmesinde gayretli olmayı teşviki ihtiva etmektedir.

3.2.3.8. Hz. Peygamber'in s.a. Hutbesi

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ سُلَيْمٍ أَنَّنَا الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ ثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مُكْرَمٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عُبَيْدَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي وَهْبُ بْنُ مُنْبِهٍ ثَنَا عُثْمَانُ الْبُرِّيُّ ثَنَا قَتَادَةُ عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الشَّخِيرِ عَنْ عِيَاضِ بْنِ جَمَارٍ الْمُجَاشِعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَعْلَمَكُمْ مَا جَهِلْتُمْ مِمَّا عَلَّمَنِي يَوْمِي هَذَا أَلَا إِنَّ كُلَّ مَالٍ نَحْلُهُ عَبْدِي حَلَالٌ وَإِنِّي خَلَقْتُ عِبَادِي خُنَفَاءَ كُلُّهُمْ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ أَتَتْهُمْ فَاجْتَالَتْهُمْ عَنْ دِينِهِمْ وَحَرَّمْتُ عَلَيْهِمْ مَا أَحَلَلْتُ لَهُمْ وَأَمَرْتُهُمْ أَنْ يُشْرِكُوا بِي مَا لَمْ أَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانًا وَإِنَّ اللَّهَ نَظَرَ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ فَمَقَقَتْهُمْ عَرَبُهُمْ وَعَجَمُهُمْ إِلَّا بَقَايَا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَقَالَ لِي: يَا مُحَمَّدُ إِنَّمَا بَعَثْتُكَ لِأَبْتِلَاكَ وَأَبْتَلِي بِكَ وَأَنْزَلْتُ عَلَيْكَ كِتَابًا لَا يَغْسِلُهُ الْمَاءُ تَقْرُوهُ نَائِمًا وَيَقْظَانَا وَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أُحَرِّقَ فُرُشًا فَقُلْتُ: يَا رَبِّ إِذَا يَتَلَعُّوا رَأْسِي فَيَدْعُوهُ خُبْرَةٌ فَقَالَ: اسْتَخْرِجْهُمْ كَمَا اسْتَخْرِجُوكَ وَاغْزُهُمْ نُغْزَاكَ وَأَنْفَقَ يُنْفَقَ عَلَيْكَ وَابْعَثْ جَيْشًا نَمْدَكَ بِخَمْسَةِ أَمْثَالِهِمْ وَقَاتِلْ بِمَنْ أَطَاعَكَ مِنْ عَصَاكَ وَقَالَ: أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ثَلَاثَةٌ: إِمَامٌ مُقْسِطٌ مُصَدِّقٌ مُوَفَّقٌ وَرَجُلٌ رَحِيمٌ رَقِيقُ الْقَلْبِ بِكُلِّ ذِي قُرْبَى وَمُسْلِمٌ وَفَقِيرٌ مُتَعَفِّفٌ وَأَصْحَابُ النَّارِ خَمْسَةٌ: الضَّعِيفُ الَّذِي لَا زَبَرَ لَهُ الَّذِينَ هُمْ فِيكُمْ تَبَعًا لَا يَنْغَوْنَ فِيكُمْ أَهْلًا وَلَا مَالًا قَالَ: قُلْتُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ مَنْ هُمْ هَؤُلَاءِ؟ قَالَ: الَّذِينَ يَقَعُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ أَهْلٍ سَفَاحٍ غَيْرِ غَيْرِ نِكَاحٍ وَرَجُلٌ لَا يُصْبِحُ وَلَا يُمَسِي إِلَّا وَهُوَ يَخْذَعُكَ عَنْ أَهْلِكَ وَمَالِكَ وَرَجُلٌ يَخْفَى لَهُ طَمَعٌ وَإِنْ دَقَّ إِلَّا خَانَهُ وَالشَّنْظِيرُ الْفَاجِسُ وَذَكَرَ الْكُذِبَ وَالبُخْلَ وَالضَّعِيفَ الَّذِي لَا زَبَرَ لَهُ: أَيُّ لَا رَأْيَ لَهُ وَلَا جِلْمَ لَهُ»

Muhammed b. el-Hasen b. Süleyym → el-Hasen b. Ahmed b. İbrâhîm → Abdüssamed b. Ali b. Mükrim → Ebû Ubeyde → Vehb b. Münebbih → Osmân el-Bürrî → Katâde → Mutarrîf b. Abdillâh b. Şıhhîr → İyaz b. Hımâr r.a. → Hz. Peygamber'in s.a. kendilerine verdiği hutbeyi şöylece nakletmiştir: “Allah c.c. bugün Bana bilmediğiniz şeyleri sizlere öğretmemi emretti. Dikkat edin her malı kulum için nahif kıldım. Kullarımın tamamını da Hanîf olarak yarattım. Şeytanlar gelirler ve insanlar arasında dinlerini bozmak için dolaşırlar. Onlara helal kıldığım şeyleri haram kıldılar. Onlara

herhangi bir yetki vermeme rağmen bana şirk koşmayı emrettiler. Allah Teâlâ yeryüzü ehline ve onların Arap ve Acem olanlarının nefretlerine baktı ve sadece Ehli Kitâb'tan kalanlar vardı. (Allah c.c.) Bana dedi ki: 'Yâ Muhammed! Seni ancak imtihan etmek ve onları da Seninle imtihan etmek için gönderdim. Sana bir su ile yıkanmıştan daha temiz bir Kitâb indirdim. Onu yatarken de uyanırken de oku!' Allah c.c. Bana Kureyş'i yakmamı emretti. Dedim ki: 'Yâ Rabbi! O zaman onlar Benim kafamı koparırlar. Sonra onu ateşe koyarlar.' Allah c.c.: 'Sen onların Seni çıkardıkları gibi onları çıkaracaksın. Onlarla savaşırsan Seninle beraber savaşırız, infak edersen Sana infak ederiz. Sen onlar üzerine ordu gönderirsen Biz beş mislini göndeririz. Sana âsi gelenlerle itaat edeneler ile beraber savaş. Cennet ashâbı üç zümredir: 'Âdil, doğru ve muvâfık bir yönetici, yakınlarına ve Müslümanlara karşı kalbi rakîk ve merhametli olan kimse ve iffet sahibi olan fakir. Cehennem ashâbı da beş zümredir: Kendisine hiçbir uyarı yapılmayan zayıf kimse, içinde size tabi olan ve sizlerden aile ve mal olarak bir şey istemeyen kimselerdir.' dedi. Dedik ki: 'Yâ Ebâ Abdillâh! Bunlar kimlerdir?' Hz. Peygamber: 'Nikâh mahsulü olmayıp sizi birbirinize düşürerek kan döken, gece ve gündüz ailesi ve malıyla aldatan, aç gözlülüğünü gizleyen, ihanet etmekten başka kapı çalmayan ve apaçık bir şekilde aranızı açan kimselerdir.' diye cevap verdi. Sonra yalan ve cimrilikten de bahsetti.⁸⁶⁹

İsmâîl b. Muhammed et-Teymî'nin *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılan rivâyetin Kütüb-ü Tis'a içerisinde farklı sened ve metinle tahrîci şöyledir:

Müslim, "Cennet", 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/162, 163, 163, 266.

Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl bakımından durumları aşağıdaki gibidir:

- İyaz b. Hımâr (ö.?): Sahâbî ve 'sika'dır. İyâz b. Hımâr el-Mücâşî'î et-Temîmî.⁸⁷⁰
- Mutarrîf b. Abdillâh b. Şihhîr (ö. 95/713-14): Tâbiûndan ve 'sika'dır. Ebû Abdillâh Mutarrîf b. Abdillâh b. eş-Şihhîr el-Haraşî el-Âmirî el-Basrî. İclî ve İbn Hacer Onun 'sika' olduğunu söylemiştir.⁸⁷¹

⁸⁶⁹ Teymî, *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb*, I, 319.

⁸⁷⁰ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, VII, 19; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 565.

⁸⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 173.

- Katâde (ö. 117/735): Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde b. Azîz b. Amr b. Rabî'a b. Amr b. el-Hâris b. Sedûs. es-Sedûsî el-Basrî. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn 'sika', Ebû Zûr'a 'hasen', Ebû Hâtim 'sebt' demiştir.⁸⁷²
- Osmân el-Bürri (ö. 161-170/778-787): Tâbiûndandır. Osmân b. Mıksem el-Bürri. Ebû Seleme el-Kindî el-Basrî. Onun hakkında İbn Adiy 'yüktebü hadîsühû', Nesâî 'metrûk' ve İbn Maîn 'leyse bi-şey'' demiştir.⁸⁷³
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁸⁷⁴
- Ebû Ubeyde (ö.?): Mirdâs b. Mâfenne Ebû Ubeyde hakkında çok fazla bilgi yoktur. Ancak Buhârî O'nu eserinde zikretmiş ve Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunduğunu aktarmıştır.⁸⁷⁵
- Abdüssamed b. Ali b. Mükrim (ö. 346/958): Ebü'l-Hüseyin el-Bağdâdî et-Tastî. Ebü'l-Hüseyin Abdüssamed b. Ali b. Muhammed b. Mükrim. 'Muhaddis ve sika'dır.⁸⁷⁶
- el-Hasen b. Ahmed b. İbrâhîm (ö. 425/1034): Ebû Ali el-Hasen b. Ebî Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. el-Hasen b. Muhammed b. Şâzân el-Bağdâdî, el-Bezzâr, el-Usûlî. 'İmâm, Fâzıl, Sadûk ve Müsnidü'l-İrâk' olarak bilinir. Zehebî Onun 'sika ve evsak' olarak vasıflandırıldığını bildirmiştir.⁸⁷⁷
- Muhammed b. el-Hasen b. Süleym (ö. 484/1091): Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Süleym. el-Kâdî Ebû Bekr el-İsbahânî.⁸⁷⁸

Değerlendirme

Ebü'l-Kâsım et-Teymî'nin *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'te nakille aktarmış olduğu rivâyetin sened bakımından değerlendirilmesi yapıldığında görülen şudur ki; Osmân el-Bürri'nin 'metrûk ve leys bi-şey'' olarak vasıflandırılması rivâyetin 'zayıf' olduğunu göstermektedir. Rivâyet metin olarak da

⁸⁷² A.g.e., VIII, 351.

⁸⁷³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 456.

⁸⁷⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸⁷⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 436.

⁸⁷⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 114.

⁸⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, XVII, 415; *Târîhu'l-İslâm*, IX, 406.

⁸⁷⁸ A.g.e., X, 536.

Allah'ın kullarına verdiği ikramlarla şeytana karşı uyarıları ihtiva etmekle birlikte cennet ve cehennem ashabının vasıfları hakkında bilgi vermektedir.

3.2.3.9. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer İslâm'daki Yeri ve Değeri

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ بْنِ أَيُّوبَ قَالَ: ثنا الْحَسَنُ بْنُ عَرَفَةَ قَالَ: ثنا الْوَلِيدُ بْنُ الْفَضْلِ الْعَنْزِيُّ قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَبْعَثُ رَجُلًا إِلَى الْبُلْدَانِ يَدْعُونَ النَّاسَ إِلَى الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَجُلٌ: لَوْ بَعَثْتَ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ لَا غِنَى بِي عَنْهُمَا إِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ مِنَ الْإِسْلَامِ بِمَنْزِلَةِ السَّمْعِ وَالْبَصَرِ مِنَ الْإِنْسَانِ»

Muhammed b. Abbâs b. Eyyûb → Hasen b. Arefe → Velîd b. Fadl el-Anezî → Abdullâh b. İdrîs → İdrîs → Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs'ın r.a. Hz. Peygamber'in devletleri İslâm'a davet etmek üzere adamlar gönderdiğini ve bir adamın Hz. Peygamber'e 'Ebû Bekir ve Ömer'i göndersen!' dedi. Hz. Peygamber s.a. de: "Ebû Bekir ve Ömer, her ikisinden de vazgeçilmez. Ebû Bekir ve Ömer, İslâm nezdinde insandaki kulak ve göz mesabesindedir." diye karşılık verdi.⁸⁷⁹

Yukarıda yer alan rivâyet, Vehb b. Münebbih'ten nakille Ebû Nuaym İsfahânî'nin *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin farklı sened ve metinlerle Kütüb-ü Tis'a içerisindeki dağılımı şu şekildedir:

Tirmizî, "Menâkıb", 16.

Rivâyetin Hilye'de yer alan senedinin cerh ve ta'dil bakımından durumu şöyledir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve 'sika'dır.⁸⁸⁰
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁸⁸¹
- İdrîs b. Yezîd b. Abdirrahmân (ö.): Ebû Abdillâh ez-Zeâfirî el-Evdî el-Kûfî. Onun hakkında İbn Maîn, Nesâî ve Ebû Dâvud 'sika' demiştir.⁸⁸²

⁸⁷⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV, 72.

⁸⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁸⁸¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸⁸² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 195.

- Abdullâh b. İdrîs (ö. 192/808): Abdullâh b. İdrîs b. Yezîd b. Abdirrâhmân. Ebû Muhammed el-Kûfî. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn ‘*sika*’, Ebû Hâtim ‘*hüccet, imâm, sika*’ ve Nesâî ‘*sika, sebt*’ demiştir.⁸⁸³
- el-Velîd b. Fazl el-Anzî (ö. ?): Yukarıda yer alan rivâyetteki teferrüdü ve münker nakillerde bulunmakla cerh edilmiştir. Onun hakkında Ebû Hâtim ‘*mechûl*’, İbn Hibbân ‘*lâ yecûzü el-ihcâcû bihi*’ demiş ve ilave olarak da Onun ‘*mevzûât*’tan nakillerinin olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸⁴
- el-Hasen b. Arafe (ö. 257/871): el-Hasen b. Arafe b. Yezîd el-Abdî. Künyesi Ebû Ali’dir. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel ‘*sika*’, Ebû Hâtim ‘*sadûk*’, Nesâî ve Dârekutnî ‘*lâ be’sse bihi*’ demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında Onu zikretmiştir.⁸⁸⁵
- Muhammed b. el-Abbâs b. Eyyûb (ö. 301/914): İbnü’l-Ahram. Ebû Câfer Muhammed b. Abbâs b. Eyyûb b. el-Ahram el-İsbahânî. *İmâmü’l-Kebîr, Hâfız, Eserî ve Fakîh* olarak casıflandırılmıştır.⁸⁸⁶

Değerlendirme

Tirmizî’nin beyanına göre ‘*mürsel*’ olan rivâyet, Elbânî’nin değerlendirmesine göreyse ‘*sahîh*’tir. Ancak *Hilye*’de yer alan rivâyet Velid b. Fazl Anezî’nin rivâyette teferrüdünden dolayı ‘*garîb*’ olarak nitelendirilmiştir.⁸⁸⁷ Senediyle ilgili yapılan değerlendirmeler neticesinde ‘*garîb, mürsel ve sahîh*’ olarak vasıflandırılan rivâyet bize göre, el-Velîd b. Fazl el-Anzî’nin ‘*mechûl râvî*’ olması ve üzerindeki cerhi dikkate aldığımızda ‘*zayıf*’, ancak diğer râvilerin güvenilirliği sebebiyle de ‘*hasen*’ olarak değerlendirilebilir.

Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer’in İslâm’daki yeri ve değerine işaretlerle aktarılan bu rivâyet, Onların ilk yıllarından itibaren İslâm’a hizmetlerini ve yine yerine getirmiş oldukları halifelik vazifelerini en güzel şekilde ifa ettiklerini de hatırlatmaktadır. Onlar, Hiz.

⁸⁸³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIV, 293.

⁸⁸⁴ İbn Kesîr, *et-Tekmil fi’l-Cerhi ve’t-Ta’dîl*, II, 109; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 82.

⁸⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 201; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 293.

⁸⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, XIV, 144.

⁸⁸⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 72; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 82.

Peygamber s.a. hayattayken de çok defa taltif edilmiş ve faziletlerine de işaret edilerek bu rivâyette bir vücudun iki ayrı organı olarak tavsif edilerek değerleri vurgulanmıştır.

3.2.3.10. Hz. Ebû Bekir'in Peygamberimizle s.a. Hicretteki Durumu

عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا خَرَجَ إِلَى الْغَارِ مِنْ بَيْتِ أَبِي بَكْرٍ فَخَرَجَ مِنْ خَوْخَةٍ فِي ظَهْرِ الدَّارِ وَالْأَصْحَحُ إِنَّمَا كَانَ خُرُوجُهُ مِنْ بَيْتِ نَفْسِهِ وَجَعَلَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ يَمْشِي مَرَّةً أَمَامَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَرَّةً خَلْفَهُ وَمَرَّةً عَنْ يَمِينِهِ وَمَرَّةً عَنْ شِمَالِهِ فَسَأَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ أَذْكَرُ الرَّصَدَ فَأَكُونُ أَمَامَكَ وَأَذْكَرُ الطَّلَبَ فَأَكُونُ خَلْفَكَ وَمَرَّةً عَنْ يَمِينِكَ وَمَرَّةً عَنْ يَسَارِكَ لَا أَمْنُ عَلَيْكَ»

Vehb b. Münebbih'ten şöyle nakledilmiştir: “*Rasûlüllâh s.a., Ebû Bekir'in r.a. evinden mağaraya doğru çıktıklarında, Ebû Bekir r.a. arka pencereden evin damına çıktı. Doğru olan kendi evinin damına çıkmıştır. Ebû Bekir r.a., Hz. Peygamber'in s.a. bazen önünden bazen de arkasından, bazen sağından ve bazen de solundan yürürdü. Rasûlüllâh s.a. O'na niçin böyle yaptığını sorduğunda: 'Yâ Rasûlellâh! Önünüzden ve arkanızdan geçerken etrafı gözetiyorum. Arkanızdan da gelecek olan sıkıntıyı gidermek istiyorum. Sağınızdan ve solunuzdan da güvenliği sağlamak istiyorum.'* diye cevap verdi.”⁸⁸⁸

İbrâhim b. Ahmed Halebî'nin *es-Sîretü'l-Halebiyye* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten naklettiği rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

Yukarıda yer alan nakilde Hz. Ebû Bekir'in r.a. Mekke'den Medîne'ye hicret esnasında Hz. Peygamber'i koruma niyetiyle etrafında dönmesinin anlatıldığı rivâyet, Vehb b. Münebbih tarafından aktarılmamakla birlikte diğer eserler içerisinde de yer almamaktadır. Rivâyet sadece İbrâhim b. Ahmed Halebî'nin *es-Sîretü'l-Halebiyye* adlı eserinde bulunmaktadır. Bu da rivâyetin yine Vehb'in teferrüd ettiği nakillerden olduğunu göstermektedir. Bir de senedde sadece Vehb b. Münebbih'in bulunması ve sahâbî râvî de dâhil diğer râvîlerin olmaması sebebiyle yine '*ta'lik*' olarak kabul

⁸⁸⁸ Halebî, Ebû'l-Ferec Nüreddîn Ali b. İbrâhim b. Ahmed, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, (Beyrût: Dârü'l-Maârif, t.y.), II, 203.

edebileceğimiz rivâyetlerden olduğunu ifade edebiliriz. ‘*Ta’lik*’ sebebiyle oluşan inkitâ‘, rivâyeti ‘*zayıf*’ kılmaktadır.

Rivâyetin metin olarak Hz. Peygamber’e nisbetle aktarılmış olması naklin ‘*mürsel*’ olduğunu göstermektedir. Ancak daha önceki rivâyetlerin izahında da söylediğimiz gibi Vehb’in bu bilgiyi ancak sahâbeden dinleyebileceğini göz önünde bulundurduğumuzda rivâyetin ‘*hükmen merfû*’ olduğunu ifade edebiliriz.

3.2.3.11. Hz. Osmân’ın Ahlakı

أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ إِسْحَاقَ الْإِسْفَرَائِينِيُّ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْبَرَاءِ ثَنَا عَبْدُ الْمُنْعِمِ بْنُ إِدْرِيسَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى رُقَيْيَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِيدِهَا مِشْطٌ فَقَالَتْ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عِنْدِي أَنِفًا فَرَجَلْتُ رَأْسَهُ فَقَالَ لِي: «كَيْفَ تَجِدِينَ عُثْمَانَ؟» قَالَتْ: «فَقُلْتُ: بِخَيْرٍ» قَالَ: «أَكْرَمِيهِ فَإِنَّهُ مِنْ أَشْبِهِ أَصْحَابِي بِي خُلُقًا»

el-Hasen b. Muhammed b. İshâk el-İsferâinî → Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ’ el-Bağdâdî → Abdülmün‘im b. İdrîs b. Sinân → İdrîs b. Sinân → Vehb b. Münebbih → Ebû Hureyre r.a. şöyle nakletmiştir: “*Rukayye binti Rasûlillâh’ın s.a. yanına girdim. Elinde bir tarak-törpü vardı ve bana: ‘Rasûlüllâh s.a. yanımdan biraz önce çıktı. Ve saçını o halde bıraktım.’ Sonra da Rasûlüllâh s.a. bana: Osmân’ı nasıl biliyorsun?’ diye sordu. Ben de: ‘Hayırla biliyorum.’ dediğimde de bana: ‘O’na ikramda bulun! O, ashâbım içerisinde Bana ahlâk olarak en çok benzeyendir.’ buyurdu.*” dedi.”⁸⁸⁹

Hâkim en-Nîsâbûrî’nin *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten naklettiği rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cer ve ta’dîl durumları şöyledir:

- Ebû Hureyre (ö. 58/678): Sahâbî ve ‘*sika*’dır.⁸⁹⁰
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘*sika*’dır.⁸⁹¹

⁸⁸⁹ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 39.

⁸⁹⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 43-130.

⁸⁹¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih'in torunu. 'Zayıf', 'rikâk bahsinde hadisi yazılır', 'mine'd-duafâ', 'yüktübü hadîsühû', 'metrûk'tur.⁸⁹²
- Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): 'Leyse bi-sika ve metrûk'tur.⁸⁹³
- Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ' el-Bağdâdî (ö. 291/904): 'Sika' ve 'sadûk'tur.⁸⁹⁴
- el-Hasen b. Muhammed b. İshâk el-İsferâinî (ö. 346/958): Ebû Muhammed el-Hasen b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Ezherî el-İsferâyînî. 'İmâm, Hâfız ve Mücevvid'dir.⁸⁹⁵

Değerlendirme

Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı eserinde nakledilen rivâyetin senedi incelendiğinde senedde yer alan râvîler arasında İdrîs b. Sinân ve Abdülmün'im b. İdrîs'in cerh edilmiş olması rivâyeti 'zayıf' kılmaktadır. Ancak Hâkim'in rivâyetlerini kabul ederek eserine alması aslında cerh edilen bu iki âlimin güvenilir olduğunu göstermektedir. Rivâyet metin olarak Hz. Osman'ın şahsiyeti ve ahlakı hakkında bizlere bilgi vermektedir. Hz. Peygamber'in ahlakıyla ahlaklanmanın temsili olarak Hz. Osman iyi bir misal olmaktadır.

3.2.3.12. Cennet Ehline İkrâm Olunması

حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو بْنُ حَمْدَانَ ثنا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ ثنا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَرَّاءُ ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ جَابِرٍ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «أَهْلُ الْجَنَّةِ يُلْهَمُونَ التَّسْبِيحَ وَالتَّحْمِيدَ كَمَا يُلْهَمُونَ النَّفْسَ»

Ebû Amr b. Hamdân → Hasan b. Süfyân → Hasan b. Sabbâh el-Bezzâr → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl → Akîl → Vehb b. Münebbih → Câbir'den r.a.

⁸⁹² Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, II, 34.

⁸⁹³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 54-190.

⁸⁹⁴ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VIII, 118.

⁸⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 102.

Rasûlüllâh'ın şöyle buyurduğunu nakletti: “*Cennet ehline tesbîh ve tahmîd, nefes ilhâm olunduğu gibi ilhâm olunur.*”⁸⁹⁶

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih'ten nakille Ebû Nuaym İsfahânî'nin *Sıfatü'l-Cenne* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis'a'da şu şekilde yer almaktadır:

Müslim, “Cennet”, 18, 19, 20; Dârimî, “Rikâk 104; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/317, 349, 384.

Ebû Nuaym'ın *Sıfatü'l-Cenne* adlı eserinde yer alan rivâyetin senedini incelediğimizde de cerh ve ta'dîl bakımından râvîlerin durumlarını inceleyebiliriz:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.⁸⁹⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁸⁹⁸
- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.⁸⁹⁹
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'.⁹⁰⁰
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): 'Sika ve leyse bihî be's' ve 'sika racûlün sıdk' olarak vasıflandırılmıştır.⁹⁰¹
- el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249/863): 'Sika', 'sadûk', 'sâlih'tir.⁹⁰²
- el-Hasen b. Süfyân (ö. 303/916): Ebû'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî. *Erbeûn* ve *Müsned* sahibidir. Onun hakkında Zehebî 'sika' demiştir.⁹⁰³

⁸⁹⁶ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh b. İshak İsfahânî, *Sıfatü'l-Cenne*, thk. Ali Rıza Abdullah, (Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Tûras, 1987), II, 118; Ebû İshâk, Huveynî Eserî, *el-Menâha bi-Silsileti'l-Ehâdisi's-Sahîha*, tasnif ve intika Ebû Amr Ahmed b. Atıyye el-Vekîl, (Mansûre: Mektebetü İbn Abbâs, t.y.), I, 293.

⁸⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

⁸⁹⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁸⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁹⁰⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁹⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

⁹⁰² İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 289.

⁹⁰³ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 240.

- Ebû Amr b. Hamdân (ö. 376/987): ‘*Îmâm, muhaddis, sika, nahvî, bâri, zâhid, âbid, müsniidü horasân*’ olarak vasıflandırılır. Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân b. Ali b. Sinân el-Hıyrî. Hadis öğrenimi için rihlelerde bulunmuştur. Birçok hadis âliminden rivâyet almıştır. Doksan küsur senelik hayatını hadis öğrenmeye adanmıştır.⁹⁰⁴

Değerlendirme

Rivâyet Müslim, Dârîmî ve Ahmed b. Hanbel’in eserlerinde farklı sened ve metinlerle yer almaktadır. İlgili rivâyetin sıhhati hakkındaysa Şuayb el-Arnaûd *el-Müsneid* üzere yaptığı çalışmasında rivâyetin ‘*sahih*’ olduğunu ancak İbn Lehîa’dan dolayı senedin ‘*zayıf*’ olduğunu söylemiştir. Ebû Nuaym, tahrîcini yapmış olduğu rivâyetin senedinin ‘*zayıf*’ olduğuna işaret etmiş ancak Vehb b. Münebbih tarîkıyla aktarılan rivâyetin senedinin ‘*sahih*’ olduğu da beyan etmiştir.⁹⁰⁵

Ebû Nuaym’ın eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin sened bakımından herhangi bir cerhe uğramamasından dolayı ‘*sahih*’ olduğunu söyleyebiliriz. İlgili rivâyet Allah’ın c.c. cennete girecek kullarına ikramlarını hatırlatmakta ve teşvik etmektedir. İkramların hem beden ve hem de nefse hoş gelecek şeyler olduğu da rivâyette işaret edilmektedir.

3.2.3.13. Cennete Girecek İlk Ümmet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْبَرَاءِ الْبَغْدَادِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمُنْعِمِ بْنُ إِدْرِيسَ بْنِ سِنَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَجَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَا: إِنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوَّلُ الْأُمَّمِ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ أُمَّتُكَ»

Muhammed b. Ahmed b. Berrâ’ el-Bağdâdî → Abdülmün‘im b. İdrîs b. Sinân → Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs ve Câbir b. Abdillâh, Cebrâil’in a.s. Hz. Peygamber’e s.a.

⁹⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, XVI, 356.

⁹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, XXIII, 87.

şöyle dediğini nakletmiştir: “*Yâ Muhammed! Ümmetler içerisinde cennete girecek ilk ümmet Senin ümmetindir!*”⁹⁰⁶

Taberânî’nin *el-Evâil* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin Kütüb-ü Tis’a içerisinde tahrîci şöyledir:

Buhârî, “Vüdû”, 68; “Cumâ”, 1 ve 12; “Cihâd”, 109; “Ehâdîsü’l-Enbiyâ”, 54; “Îmân ve’n-Nüzûr”, 1; “Diyât”, 15; “Ta’bîr”, 40; “Tevhîd”, 35; Müslim, “Cumâ”, 6; İbn Mâce, “Zühd”, 34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/282; 295; 2/243, 250, 273, 313, 342, 502; 3/247.

Rivâyette Vehb b. Münebbih’in yer aldığı sened, Taberânî’nin *Evâil* adlı eseri olduğu için bu seneddeki râvîlerinin cerh ve ta’dil durumlarını aşağıda zikredeceğiz:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁹⁰⁷
- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁹⁰⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.⁹⁰⁹
- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih’in torunu. ‘Zayıf’, ‘rikâk bahsinde hadisi yazılır’, ‘mine’d-duafâ’, ‘yüktebü hadîsühû’, ‘metruk’tur.⁹¹⁰
- Abdülmün’im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): ‘Leyse bi-sika ve metrûk’tur.⁹¹¹
- Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ’ el-Bağdâdî (ö. 291/904): Ebü’l-Hasan el-Abdî. Hatîb Onun ‘sika’ olduğunu söylerken Dârekutnî ‘sadûk’ demiştir.⁹¹²

Değerlendirme

Taberânî’nin *el-Evâil* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet metin olarak farklı lafızlarla Buhârî ve Müslim’in *es-Sahîh*’lerinde, İbn

⁹⁰⁶ Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Evâil*, thk. Mervân el-Atıyye ve Şeyh er-Râşid, (Beyrût: Dârü’l-Cîl, 1992/1413), I, 32.

⁹⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395.

⁹⁰⁸ A.g.e., III, 140; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167.

⁹⁰⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁹¹⁰ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du’afâi’r-Ricâl*, II, 34.

⁹¹¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 54-190.

⁹¹² İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VIII, 118.

Mâce'nin es-Sünen'inde ve Ahmed b. Hanbel'in de el-Müsned'inde yer almaktadır. Bu da göstermektedir ki cennete girecek olan ilk ümmetin Hz. Muhammed s.a. ümmeti olduğunu ifade eden hadîs, metin olarak 'mutlak sahih'tir. Vehb b. Münebbih'in rivâyeti, senedde yer alan iki sahâbî Abdullâh b. Abbâs ve Câbir b. Abdillâh'tan naklettiğini ifade etmesi ve rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarını dikkate aldığımızda ilgili rivâyetin de 'sahih' olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber'in ümmetine yapılan büyük iltifatın konu edildiği rivâyet aslında ümmet olma şuurunun ehemmiyetini ve bu yolda gayretin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

3.2.3.14. En Faziletli Amel Namaz

أَخْبَرَكُمْ أَبُو عُمَرَ بْنُ حَيَوِيَّةٍ قَالَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي رِبَاحُ بْنُ زَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ بْنُ أَبِي عَاصِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنَيَّةٍ يَقُولُ إِنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ؟ قَالَ: «قِيَمُ الدِّينِ الصَّلَاةُ وَسِنَامُ الْعَمَلِ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَفْضَلُ أَخْلَاقِ الْإِسْلَامِ الصَّمْتُ حَتَّى يَسْلَمَ النَّاسُ مِنْكَ»

Ebû Amr b. Hayyeveyh → Yahyâ → El-Hüseyin → Abdullâh → Rabâh b. Zeyd es-San'ânî → Abdullâh b. Saîd b. Ebî Âsım el-Yemânî → Vehb b. Münebbih; Bir adamın Hz. Peygamber'e s.a. sorduğu soruyu verilen cevabı şöyle aktarmıştır: “Bir adam Rasûlüllâh’a s.a. şöyle sordu: Yâ Rasûlellâh! Amellerin en faziletlisi hangisidir? Allah Rasûlü de: ‘Dinde en kıymetli olan namazdır! Amelin zirvesi Allah yolunda cihâddır. İslâm ahlâkının en faziletlisi insanlar senden sâlim olana kadar susmaktır!’ diye cevap verdi.”⁹¹³

Abdullâh b. Mübârek'in Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumları şöyledir:

- Racül Mübhem (ö.?: Sahâbî ve 'Sika'dır. Her ne kadar râvî meçhul olsa da sahâbe neslinden olduğu için 'sika' olduğunu kabul etmekteyiz.

⁹¹³ Abdullâh b. Mübârek, Kitâbü'z-Zühd, I, 288.

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika' dır.⁹¹⁴
- Abdullâh b. Saîd b. Ebî Âsım el-Yemânî (ö.?): Yemen ehlinde olduğu rivâyet edilmektedir. Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunmuştur. İbn Hibbân da Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁹¹⁵
- Rabâh b. Zeyd es-San'ânî (ö. 187/803): Ebû Hâtım, Nesâî ve İclî Onun hakkında 'sika' demiştir.⁹¹⁶
- Abdullâh (ö. 181/797): Abdullâh b. Mübârek. Ebû Abdırrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. Tâbiûndanır. *İmâm, Şeyhu'l-İslâm, Âlim, Hâfız ve Gâzî*'dir. Yahyâ b. Maîn ve İclî başta olmak üzere birçok âlim Onun 'sika, sebt ve sâlih' olduğunu söylemiştir.⁹¹⁷
- el-Hüseyn (ö. 246/861): el-Hüseyn b. el-Hasen b. Harb es-Sülemî b. Abdillâh el-Mervezî. *İmâm, Hâfız ve Sâdik*'tır. Ebû Hâtım Onun 'sadûk', Mesleme 'sika' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında Onu zikretmiştir.⁹¹⁸
- Yahyâ (ö. 318/930): Ebû Muhammed Yahyâ b. Muhammed b. Sâid. İbnü Sâid b. Kâtib. *İmâm, Hâfız, Mücevvid*, Muhaddisü'l-İrâk, el-Hâşimî, el-Bağdâdî, Rahhâl, Cevvâl, Âlimü'l-İlel ve'r-Ricâl'dir.⁹¹⁹
- Ebû Amr b. Hayyeveyh (ö. 382/992): Ebû Amr Muhammed b. Abbâs b. Muhammed b. Zekeriyya b. Yahyâ el-Bağdâdî el-Harrâz. Onun hakkında Hatîb ve Ebû'l-Kâsım el-Ezherî 'sika' ve Burkânî 'sika, sebt ve hüccet' demiştir.⁹²⁰

Değerlendirme

Sahâbeden bir adamın Hz. Peygamber'e s.a. en faziletli amelle ilgili sormuş olduğu sorunun konu edildiği rivâyet Abdullâh b. Mübârek'in *Kitâbü'z-Zühd* adlı eserinde

⁹¹⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁹¹⁵ Buhârî, *Târîhü'l-Kebîr*, V, 103; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VI, 26; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 24.

⁹¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 233.

⁹¹⁷ Zehebî, *Siyer*, VII, 365; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 5.

⁹¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 334; Zehebî, *Siyer*, IX, 536.

⁹¹⁹ A.g.e., XIV, 501.

⁹²⁰ A.g.e., XII, 388.

Vehb b. Münebbih'in de aralarında yer aldığı senedle aktarılmış olup cerh ve ta'dil âlimleri tarafından verilen bilgiler dâhilinde değerlendirdiğimizde 'sahih' olduğunu söyleyebiliriz. Rivâyetin metninde de görüldüğü üzere mü'minin günde beş defa muhatap olduğu ibadet olan namaz ve ehemmiyeti, Hz. Peygamber'e sorulan soruyla da cevaben teyid edilmiştir.

3.2.3.15. Cemaatle Namaza Devamın Fazileti

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ قَالَ نَا سَلَمَةُ بْنُ شَيْبٍ قَالَ نَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُمَرَ بْنِ بُرْدَةَ قَالَ: قَالَ وَهْبُ بْنُ مُنْبِهٍ قَالَ أَخِي هَمَّامٌ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَزَالُ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا دَامَ يَنْتَظِرُ الَّتِي بَعْدَهَا وَلَا تَزَالُ الْمَلَائِكَةُ تُصَلِّي عَلَى أَحَدِكُمْ مَا دَامَ فِي مَسْجِدِهِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ مَا لَمْ يُحْدِثْ» فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ حَضَرَمَوْتَ مَا ذَلِكَ الْحَدِيثُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ فُسَاءً أَوْ ضَرَاطٌ»

Ahmed → Seleme b. Şebîb → İbrâhîm b. Hâlid → Abdurrahmân b. Ömer b. Bürde → Vehb b. Münebbih → Hemmâm b. Münebbih → Ebû Hureyre r.a. → Hz. Peygamber'in s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: “Sizden birisi mescide namaz kılmak için gider ve bir sonraki namazı bekleyerek devamlı bir şekilde mescitte kalırsa melekler o kimse üzerine mescitte kaldığı vakte kadar ‘kendisinden bir hades çıkmadıktan (absesti bozulmadıktan) sonra Allah’ım ona mağfiret et, ona merhamet et!’ diye duâ ederler.” “Hadramevt’ten bir adam: ‘Yâ Ebâ Hureyre! (Kastedilen) hades nedir? diye sordu.’ Ebû Hureyre r.a.: ‘Muhakkak ki Allah c.c. Hakkı söylemekten haya etmez ki o hal; ‘sessiz ve sesli yellenmedir!’ diye karşılık verdi.”⁹²¹

Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille yer alan rivâyetin tahrîci şöyledir:

Buhârî, “Vudû”, 34; “Salât”, 61, 87; “Ezân”, 30, 36; “Büyü”, 49; “Bed’ü'l-Halk”, 7; Müslim, “Mesâcid”, 49; Ebû Dâvud, “Salât”, 20; İmâm Mâlik, “Salât”, 97; Dârimî, “Salât”, 122; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/143, 148; 2/253, 266, 290, 395, 415, 420, 487, 502, 528; 3/3, 95.

Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dil durumlarıysa şu şekildedir:

⁹²¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, II, 208.

- Ebû Hureyre (ö. 58/678): Sahâbî ve 'sika'dır.⁹²²
- Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁹²³
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁹²⁴
- Abdurrahmân b. Ömer b. Bürde (ö.?): Hakkında bilgi bulamadığımız râvîdir.⁹²⁵
- İbrâhîm b. Hâlid (ö. 200/816): 'Sika'dır.⁹²⁶
- Seleme b. Şebîb (ö. 247/862): Ebû Abdurrahmân en-Neysâbûrî el-Hacrî el-Misma'î. Ehadü'l-Eimme. 'Îmâm, Hâfız ve Sika'dır. Onun hakkında Ebû Hâtim 'sadûk', Nesâî 'leyse bihi be's' ve Ebû Nuaym 'ehadü's-sikât' derken İbn Hibbân da Onu es-Sikât'ında zikretmiştir.⁹²⁷
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. Hanbelî Mezhebi'nin Îmâmı, Fakîh ve Muhaddis. Müsned sahibidir.⁹²⁸

Değerlendirme

Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu namaza devam etmenin ehemmiyeti ve faziletiyle ilgili rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde tahrîc edildiğinde Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Îmâm Mâlik, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel tarafından farklı sened ve metinlerle birçok kere nakledilmiştir. Bu da sened olarak olmasa da metin bakımından rivâyetin 'sahîh' olduğunu göstermektedir.

Namazın, özellikle de cemaatle kılınmasını ve faziletini ifade eden rivâyet hangi hallerde bu durumun bozulacağını haber vermektedir. Bir diğer husus da ilim üzere

⁹²² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 43-130.

⁹²³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 48-130.

⁹²⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁹²⁵ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985/1405), II, 208.

⁹²⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 79.

⁹²⁷ A.g.e., XI, 284; Zehebî, *Siyer*, XII, 256.

⁹²⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 177.

olduktan sonra utanma olmayacağını ve sorulan soruya cevabın verilesinin ehemmiyetini öğretmesi bakımından önemlidir.

3.2.3.16. Namazın Faziletlisi Kunûtu Uzun Olanıdır

نا مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ الْكُوفِيُّ أَبُو جَعْفَرٍ بَغْدَادِيٍّ، سُوَيْقَةَ نَصْرٍ، نا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، حَدَّثَنِي
إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ ابْنُ أَخِي وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ وَهْبٍ قَالَ: سَأَلْتُ جَابِرًا: أَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَفْضَلُ الصَّلَاةِ طُولُ الْقُنُوتِ؟» قَالَ: نَعَمْ.

Muhammed b. Sa'd el-Avfi → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. namazın fazileti hakkında şöyle nakletmiştir: “*Rasûlüllâh s.a.; ‘Namazın en faziletlisi kunûtu en uzun olanıdır!’ diye buyurmuş mudur? O da ‘Evet!’ diye cevap vermiştir.*”⁹²⁹

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih’ten nakille İbnü’l-Arabî’nin *el-Mu‘cem* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin tahrîci sened ve metin farklılıklarıyla beraber Kütüb-ü Tis’a içerisinde şu şekilde yer almaktadır.

Müslim, “Salât”, 22; Tirmizî, “Salât”, 168; Nesâî, “Zekât”, 49; İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salevât”, 200; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/302, 314, 392, 412; 4/386.

Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta’dîl durumları aşağıdaki gibidir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁹³⁰
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.⁹³¹
- Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): ‘Sika’dır.⁹³²
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih es-San’ânî (ö.?): ‘Sika’dır.⁹³³

⁹²⁹ İbnü’l-Arabî, *el-Mu‘cem*, I, 295.

⁹³⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

⁹³¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁹³² Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁹³³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘Sika ve leyse bihi be’s’ ve ‘sika racülün sîdk’⁹³⁴
- Muhammed b. Sa’d el-Avfî (ö. 276/890): ‘Lâ be’s bihi’dir.⁹³⁵

Değerlendirme

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İmâm Nevevî’nin Müslim şerhinde rivâyette kastedilen kunutun namaz içerisindeki kıyam olduğunu ifade ettiğini söylemiştir.⁹³⁶ İmâm Tirmizî de rivâyeti naklettikten sonra ‘hasen sahîh’ derken Elbânî de rivâyetin ‘sahîh’ olduğunu beyan etmiştir.

İbnü’l-Arabî’nin en faziletli namaz hakkında bilgi verirken kunutu uzun olan namaza dikkat çekmiş ve ilgili rivâyet farklı sened ve metinlerle Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından da nakledilmiştir. Rivâyet metin olarak değerlendirildiğinde Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından benzer lafızlarla nakledilmesi sebebiyle metin olarak ‘sahîh’ diyebiliriz. Senedi bakımından ise rivâyet sadece İsmâîl b. Abdülkerîm’in cerhi sebebiyle ‘zayıf’ olarak ifade edilebilir.

3.2.3.17. Namazın Kasten Terki Şirkle Küfür Arasındadır

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ الصَّنَعَانِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ
بْنِ مَعْقِلٍ عَنْ أَبِيهِ عَقِيلٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: هَذَا مَا سَأَلْتُ عَنْهُ جَابِرَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ
الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَأَخْبَرَنِي سَأَلْتُهُ فِي الْمُصَلِّينَ مَنْ طَوَّاعِيَتْ؟ قَالَ: لَا وَسَأَلْتُهُ: هَلْ فِيهِمْ
مِنْ مُشْرِكٍ؟ قَالَ: لَا، وَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "بَيْنَ الشِّرْكِ وَالْكَفْرِ تَرْكُ
الصَّلَاةِ" وَسَأَلْتُهُ: أَكَانُوا يَدْعُونَ الذُّنُوبَ شِرْكًَا؟ قَالَ: مَعَاذَ اللَّهِ وَلَمْ يَكُنْ يَدْعُونَ فِي الْمُصَلِّينَ مُشْرِكًا.

⁹³⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

⁹³⁵ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VI, 608.

⁹³⁶ Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü’rî, el-Müsnedü’s-Sahîhu’l-Muhtasar bi-Nakli’l-Adli ani’l-Adli ilâ Rasûlillâh s.a., thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrût, 1334/1954).

Muhammed b. Yahyâ → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh'a s.a. sorulan soruyla ilgili şöyle nakletmiştir: “*Câbir b. Abdillâh el-Enssârî'den sorduğum sorulardan bir tanesi namaz kılan zâlim kimseler hakkında oldu. O'na; 'Bu kimseler müşrik midir?' diye sordum. O da: 'Hayır!' dedi ve Peygamberimiz'den s.a. duyduğu şu rivâyeti nakletti: 'Namazın terki, şirk ile küfür arasındadır.' Vehb b. Münebbih dedi ki: 'O'na tekrar sordum: 'Günahlara şirk der miydiniz?' Câbir b. Abdillâh da r.a.: 'Meâzallâh! Namaz kılan bir kimseye müşrik denilir mi?' dedi.*”⁹³⁷

Rivâyet Vehb b. Münebbih'ten nakille Mervezî'nin *Ta'zîmü Kadri's-Salât* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyet, Kütüb-ü Tis'a içerisinde farklı sened ve metinlerle şu şekildedir:

Müslim, “İmân”, 134.

İlgili rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumu aşağıdaki gibidir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.⁹³⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁹³⁹
- Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.⁹⁴⁰
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.⁹⁴¹
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): 'Sika ve leyse bihî be's' ve 'sika racülün sîdk' olarak vasıflandırılmıştır.⁹⁴²

⁹³⁷ Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, dirâse ve tahkîk Muhammed b. Süleymân Sâlih er-Rebiş, (Mansûre: Dârü'l-Hedyi'n-Nebevî, 2011/1432), II, 875.

⁹³⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 3, 140.

⁹³⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dîl Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁹⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁹⁴¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁹⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

- Muhammed b. Yahyâ (ö. 243/858): ‘*Sadûk*’tur.⁹⁴³

Değerlendirme

Mervezî’inin Namazın ehemmiyetiyle alakalı olarak eserinde aktarmış olduğu rivâyet farklı sened ve metinle Müslim tarafından da nakledilmiştir. Vehb b. Münebbih’in de içerisinde yer aldığı senedle namazın ehemmiyetiyle ilgili rivâyetin senedi incelendiğinde râvîlerinin güvenilir olduğu ve dolayısıyla da senedin ‘*sahîh*’ olduğu görülmektedir.

3.2.3.18. Gecelerin İhyası

أَنْبَأَنَا زَاهِرُ بْنُ طَاهِرٍ أَنْبَأَنَا أَبُو سَعْدٍ الْكَنْجَرُودِيُّ أَنْبَأَنَا أَبُو سَعِيدٍ الصَّيْرَفِيُّ أَنْبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ أَنْبَأَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ زَيْدٍ الْعَمِّيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَحْيَا اللَّيْلِيَّ الْأَرْبَعَ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ لَيْلَةَ التَّرْوِيَةِ وَلَيْلَةَ عَرَفَةَ وَلَيْلَةَ النَّحْرِ وَلَيْلَةَ الْفِطْرِ»

أَخْبَرَنَا أَبُو الْفَتْحِ الصَّخَّافُ أَنَا أَبُو سَعِيدٍ النَّقَّاشُ الْحَافِظُ أَنَا أَبُو ذَرٍّ الْحُسَيْنِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْكِنْدِيُّ بِالْكُوفَةِ ثَنَا الْحُسَيْنِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الْمَالِكِيُّ ثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « مَنْ أَحْيَا اللَّيْلِيَّ الْخَمْسَ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ لَيْلَةَ التَّرْوِيَةِ وَلَيْلَةَ عَرَفَةَ وَلَيْلَةَ النَّحْرِ وَلَيْلَةَ النَّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ »

Zâhir b. Tâhir → Ebû Sa’d el-Kencerûzî → Ebû Saîd es-Sayrafi → Muhammed b. İdrîs → Süveyd b. Saîd → Abdürrahîm b. Zeyd el-Ammî → Zeyd el-Ammî → Vehb b. Münebbih → Muâz b. Cebel r.a. → Hz. Peygamber s.a. şöyle buyurdu: “*Şu dört geceyi ihyâ edene cennet vâcib olur: Terviye gecesi,⁹⁴⁴ arefe gecesi, kurban bayramı gecesi ve ramazan bayramı gecesi.*”⁹⁴⁵

Ebü’l-Feth es-Sahhâf → Ebû Saîd en-Nakkâş → Ebû Zerr el-Hüseyn b. el-Hasen b. Ali el-Kindî → el-Hüseyn b. Ahmed el-Mâlikî → Süveyd b. Saîd → Abdurrahmân b.

⁹⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 513.

⁹⁴⁴ Zilhicce ayının sekizinci günü gecesi yani arefeden bir evvelki gecedir.

⁹⁴⁵ Müsîrû'l-Garâmi's-Sâkin ilâ Eşrefi'l-Emâkîn, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, 597/1201, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin Zehebî, Kâhire, Dârü'l-Hadîs, 1995; c. I, s. 174; (297.99 CEV.M);

Zeyd b. el-Ammî → Zeyd → Vehb b. Münebbih → Muâz b. Cebel r.a. → Hz. Peygamber s.a.⁹⁴⁶

İsmâîl b. Muhammed et-Teymî'nin *Kitâbü't-Tergîb* ve İbnü'l-Cevzî'nin *Müsîrü'l-Garâmi's-Sâkin* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktardığı rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

İsmâîl b. Muhammed et-Teymî'nin *Kitâbü't-Tergîb* ve İbnü'l-Cevzî'nin *Müsîrü'l-Garâmi's-Sâkin* adlı eserlerinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılan gecelerin ihtyasının konu edildiği rivâyetlerin senedlerinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumları aşağıdaki gibidir:

- Muâz b. Cebel (ö. 17/638): Sahâbî ve 'sika'dır.⁹⁴⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁹⁴⁸
- Zeyd (ö.?): Zeyd ibnü'l-Hıvârî el-Basrî el-Ammî. Kuteybe b. Müslim öneminde Herât kadılığı yapmıştır. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn 'lâ-şey', Ebû Zür'a 'leyse bi-kaviy, vâhî'l-hadîs - zaîf', Ebû Hâtim 'zaîfü'l-hadîs - yüktebü hadîsühû - lâ yühteccü bihî', Nesâî 'zaîf' ve Dârekutnî 'sâlih' demiştir.⁹⁴⁹
- Abdurrahmân b. Zeyd b. el-Ammî (ö. 180/798): Babası Zeyd ibnü'l-Hıvârî el-Basrî el-Ammî'dir. Buhârî, Onun babasından nakilde bulunduğunu ifade etmiş ve İbn Münebbih'ten rivâyeti vardır. Aslında Vehb'den rivâyeti olmamasıyla birlikte babasından nakille rivâyette bulunmuştur. Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, Nesâî ve Yahyâ b. Maîn 'zayîf'tır demiştir.⁹⁵⁰
- Süveyd b. Saîd (ö. 240/855): Süveyd b. Saîd b. Sehl b. Şehriyâr el-Herevî. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn 'kezzebe ve sebbe', İbnü'l-Medînî 'leyse bi-şey', Nesâî 'leyse

⁹⁴⁶ Teymî, *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb*, I, 248.

⁹⁴⁷ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 41-130.

⁹⁴⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁹⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 57.

⁹⁵⁰ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, V, 284; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 177; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 233.

bi-sika ve zayıf, Buhârî *'münker'*, Dârekutnî *'sika'* ve İbnü'l-Cevzî *'metrûk'* demiştir.⁹⁵¹

- el-Hüseyn b. Ahmed el-Mâlikî (ö. ?): Tûsî, Onun şia ricâlinden olduğunu söylemiş ve Kutluboğa da eserinde İbnü'n-Neccâr'ın Onu ilmi ve faziletine dikkat çekerek medhettiğini söylemiştir.⁹⁵²
- Ebû Zerr el-Hüseyn b. el-Hasen b. Ali el-Kindî (ö. ?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız râvinin Kufe kadılığı yapmış olduğu bildirilmektedir.⁹⁵³
- Ebû Saîd en-Nakkâş (ö. 414/1023): Muhammed b. Ali b. Saîd en-Nakakâş el-Hâfız. Kitâbü's-Şühûd, Fevâidü'l-İrâkıyyîn ve Fünûnü'l-Acâib adlı eserlerin müellifidir.⁹⁵⁴
- Ebü'l-Feth es-Sahhâf (ö. 479/1086): Abdülkerîm b. Abdülvâhid Ebü'l-Feth el-Isbahânî ed-Dellâl.⁹⁵⁵
- Abdürrahîm b. Zeyd (ö. 182/ 800): el-Ammî, el-Basrî. Künyesi Ebû Zeyd'dir. Babası Zeyd ibnü'l-Hıvârî el-Basrî el-Ammî'dir. Onun hakkında Yahyâ *'leyse bi-şey ve kezzâb'*, Sa'dî *'gayr-u sika'*⁹⁵⁶, Buhârî *'terakûhu'*, Cüzcanî *'gayru sika'*, Ebû Hâtim *'türîke hadîsühû'*, Ebû Zür'a *'vâh'* ve Ebû Dâvud *'zaîf'* demiştir.⁹⁵⁷
- Süveyd b. Saîd (ö. 240/855): Süveyd b. Saîd b. Sehl b. Şehriyâr el-Herevî. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn *'kezzebe ve sebbe'*, İbnü'l-Medîni *'leyse bi-şey'*, Nesâî *'leyse bi-sika ve zayıf'*, Buhârî *'münker'*, Dârekutnî *'sika'* ve İbnü'l-Cevzî *'metrûk'* demiştir.⁹⁵⁸
- Muhammed b. İdrîs (ö. 277/891): Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir b. Dâvud ibni Mihrân el-Hanzalî Ebû Hâtim er-Râzî el-Hâfız. *'Ehadü'l-Eimme, Hâfız ve Sebt'* tir.

⁹⁵¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 247; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, III, 345.

⁹⁵² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, II, 266; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 407.

⁹⁵³ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, V, 262.

⁹⁵⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I, 456.

⁹⁵⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 142.

⁹⁵⁶ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, VI, 493.

⁹⁵⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, IV, 336.

⁹⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 247; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, III, 345.

Ebû Dâvud ve Nesâî'nin de kendisinden nakilde bulunduğu Muhammed b. İdrîs hakkında Nesâî '*sika*', Ebû Nuaym ve Lâlekâî '*imâm*' demiştir.⁹⁵⁹

- Ebû Saîd es-Sayrafî (ö. 421/1030): Ebû Saîd Muhammed b. Mûsâ b. el-Fazl b. Şâzân es-Sayrafî. '*Şeyh, Sika ve Me'mûn*'dur. İbn Ebî Amr en-Neysâbûrî. Zehebî Onun '*sika*' olduğunu söylemiştir.⁹⁶⁰
- Ebû Sa'd el-Kencerûzî (ö. 452/1060): Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed b. Ahmed b. Muhemmed b. Câfer. Ebû Sa'd b. Ebî Bekr en-Neysâbûrî el-Kencerûzî. '*Fakîh, Edîb, Nahvî ve Tabîb*'tir.⁹⁶¹
- Zâhir b. Tâhir (ö. 533/1158): Zâhir b. Tâhir b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Merzubân. Ebû'l-Kâsım b. Ebî Abdîrrahmân en-Neysâbûrî. eş-Şehhâmî, eş-Şurûtî, el-Muhaddisü'l-Müstemlî.⁹⁶²

Değerlendirme

Her iki eserde yer alan rivâyetlerin sendleri incelendiğinde cerh ve ta'dîl âlimlerince cerh edilen râvîlerin olması rivâyetlerin '*zayıf*' olduğunu göstermektedir. Ancak diğer eserlerde yer alan rivâyetlerin '*sahîh*' olması ilgili rivâyetin sıhhatini desteklemektedir. Allah'ın kullarına ikram olarak verdiği geceler ve ihyasının konu edildiği rivâyette nelerin yapılması gerektiği ve karşılık olarak neyle mükafatlandırılacağı anlatılmaktadır.

3.2.3.19. Hz. Peygamber'in Beşer Olması ve Fazileti

أخبرنا المؤمل حدثنا أبو هاشم عبد الغافر بن سلامة بن أحمد الحضرمي حدثنا محمد بن عوف بن مسلم بن سفيان الطائي حدثنا إسماعيل بن عبد الكريم حدثني إبراهيم بن عقيل عن أبيه عن وهب عن جابر قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: «إنما أنا بشر فاشترطت على ربي عز وجل أيما عبد من المسلمين سببته أو شتمته أن يكون له كفارة وأجرًا»

⁹⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 381; Zehebî, *Siyer*, XIII, 247.

⁹⁶⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 369; Zehebî, *Siyer*, XVII, 350.

⁹⁶¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 41.

⁹⁶² A.g.e., XI, 591; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 101.

el-Müemmel → Ebû Hâşim Abdülğâfir b. Selâme b. Ahmed el-Hadramî → Muhammed b. Avf b. Müslim b. Süfyân et-Tâî → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. → Rasûlüllâh'tan s.a. şöyle duyduğunu nakletmiştir: “*Ben ancak bir beşerim. Rabbime, Müslüman olan bir kuluna eğer hakaret ettiysem ve kötü bir söz söylediysem o söz o kimse için keffâret olarak ecir olsun diye teklifte bulundum.*”⁹⁶³

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih'ten nakille Cerrâr'ın *Mecmûun fîhi Aşeretü Eczâin Hadîsiyye* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyet, Kütüb-ü Tis'a içerisinde şu şekilde yer almaktadır:

Müslim, “Birr”, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95; Ahmed b Hanbel, *el-Müsned*, 2/316, 391, 488, 496; 3/333, 385, 399.

Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde farklı sened ve metinlerle aktarmış oldukları Hz. Peygamber'in s.a. beşer olmasının konu edildiği rivâyet Cerrâr tarafından Vehb b. Münebbih'in de yer aldığı senedle aktarılmıştır. Rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarıysa aşağıdaki gibidir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.⁹⁶⁴
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.⁹⁶⁵
- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö. ?): 'Sika'dır.⁹⁶⁶
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.⁹⁶⁷
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): 'Sika ve leyse bihî be's' ve 'sika racûlün sıdk' sahibidir.⁹⁶⁸

⁹⁶³ Cerrâr, Nebîl Sa'deddîn, *Mecmûun fîhi Aşeretü Eczâin Hadîsiyye*, (Beyrût: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2001/1422), I, 322.

⁹⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

⁹⁶⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁹⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

⁹⁶⁷ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

⁹⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

- Muhammed b. Avf b. Müslim b. Süfyân et-Tâî (ö. 272/886): Ebû Câfer ve Ebû Abdillâh el-Hımsî, el-Hâfiz. Onun hakkında Ebû Hâtım 'sadûk' ve Nesâî 'sika' demiş, İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁹⁶⁹
- Ebû Hâşim Abdülgâfir b. Selâme b. Ahmed el-Hadramî (ö. 303/916): el-Hâşimî. Hatîb Onun 'sika' olduğunu söylemiştir.⁹⁷⁰
- el-Müemmel (ö. 319/931): el-Müemmel b. el-Hasen b. İsâ b. Mâcerîs en-Neysâbü'rî. 'Mevlâ, Raîs, İmâm, Muhaddis ve Mutkîn'dır.⁹⁷¹

Değerlendirme

Hz. Peygamber'in s.a. beşer olmasının konu edildiği rivâyetin senedi incelendiğinde de görüldüğü üzer İbrâhîm b. Akîl'in teferrüdü ve cerhi sebebiyle 'zayıf' kabul edilebilir.

3.2.3.20. Hz. Peygamber'in s.a. Vefatı

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ ثنا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْبَرَاءِ قَالَ ثنا عَبْدُ الْمُنْعِمِ بْنُ إِبْرِيْسَ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَابْنِ عَبَّاسٍ قَالَا: لَمَّا نَزَلَتْ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ إِلَى آخِرِ السُّورَةِ قَالَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا جَبْرِيلُ نَفْسِي قَدْ نُعِيْتُ» قَالَ جَبْرِيلُ: الْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَلَّا أَنْ يُنَادِيَ بِالصَّلَاةِ جَامِعَةً فَاجْتَمَعَ الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ إِلَى مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى النَّاسُ ثُمَّ صَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ خَطَبَ خُطْبَةً وَجَلَّتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ وَبَكَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ ثُمَّ قَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ أَيُّ نَبِيِّ كُنْتُمْ لَكُمْ؟» قَالُوا: جَزَاكَ اللَّهُ مِنْ نَبِيِّ خَيْرًا فَلَقَدْ كُنْتَ لَنَا كَالْأَبِ الرَّحِيمِ وَكَالْأَخِ النَّاصِحِ الْمُشْفِقِ أَدَيْتَ رَسُولَاتِ اللَّهِ وَأَبْلَغْتَنَا وَحْيَهُ وَدَعَوْتَ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ فَجَزَاكَ اللَّهُ عَنَّا أَفْضَلَ مَا جَزَى نَبِيًّا عَنْ أُمَّتِهِ فَقَالَ لَهُمْ: «مَعَاشِرَ الْمُسْلِمِينَ أَنَا أَنْشِدُكُمْ بِاللَّهِ وَبِحَقِّي عَلَيْكُمْ مَنْ كَانَتْ لَهُ قَبْلِي مَظْلَمَةٌ فَلْيُفْتَمِّمْ فَلْيُفْتَصِّ مِنِّْي قَبْلَ الْقِصَاصِ فِي الْقِيَامَةِ» فَلَمْ يَفُمْ إِلَيْهِ أَحَدٌ فَنَاشَدَهُمُ الثَّانِيَةَ فَلَمْ يَفُمْ إِلَيْهِ أَحَدٌ فَنَاشَدَهُمُ الثَّالِثَةَ: «مَعَاشِرَ الْمُسْلِمِينَ مَنْ كَانَتْ لَهُ قَبْلِي مَظْلَمَةٌ فَلْيُفْتَمِّمْ فَلْيُفْتَصِّ مِنِّْي قَبْلَ الْقِصَاصِ فِي يَوْمِ الْقِيَامَةِ» فَقَامَ مِنْ بَيْنِ الْمُسْلِمِينَ شَيْخٌ كَبِيرٌ

⁹⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 286.

⁹⁷⁰ Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 136; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIV, 232.

⁹⁷¹ Zehebî, *Siyer*, XV, 21.

يُقَالُ لَهُ عُكَاشَةُ فَتَحَطَّى الْمُسْلِمِينَ حَتَّى وَقَفَ بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي لَوْلَا أَنَّكَ نَاشَدْتَنَا مَرَّةً بَعْدَ أُخْرَى مَا كُنْتُ بِالَّذِي أُنْقَدَّمُ عَلَى شَيْءٍ مِنْكَ كُنْتُ مَعَكَ فِي غَزَاةٍ فَلَمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَنَصَرَ نَبِيَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكُنَّا فِي الْإِنْصِرَافِ حَادَثٌ نَاقَتِي نَاقَتَكَ فَتَزَلْتُ عَنِ النَّاقَةِ وَدَنَوْتُ مِنْكَ لِأَقْبِلَ فَخَذَكَ فَرَفَعْتَ الْقَضِيبَ فَضَرَبْتَ خَاصِرَتِي فَلَا أَدْرِي أَكَانَ عَمْدًا مِنْكَ أَمْ أَرَدْتَ ضَرْبَ النَّاقَةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا عُكَاشَةُ أُعِيدُكَ بِجَلَالِ اللَّهِ أَنْ يَتَعَمَّدَكَ رَسُولُ اللَّهِ بِالضَّرْبِ يَا بِلَالُ انْطَلِقْ إِلَى مَنْزِلِ فَاطِمَةَ وَانْتَبِ بِالْقَضِيبِ الْمَمْشُوقِ» فَخَرَجَ بِلَالٌ مِنَ الْمَسْجِدِ وَيَدُهُ عَلَى أُمِّ رَأْسِهِ وَهُوَ يُنَادِي هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْطِي الْقِصَاصَ مِنْ نَفْسِهِ فَفَرَعَ الْبَابَ عَلَى فَاطِمَةَ فَقَالَ: يَا ابْنَةَ رَسُولِ اللَّهِ نَاولِينِي الْقَضِيبَ الْمَمْشُوقَ فَقَالَتْ فَاطِمَةُ: يَا بِلَالُ وَمَا يَصْنَعُ أَبِي بِالْقَضِيبِ وَلَيْسَ هَذَا يَوْمَ حَجٍّ وَلَا يَوْمَ غَزَاةٍ؟ فَقَالَ: يَا فَاطِمَةُ مَا أَغْفَلَكَ عَمَّا فِيهِ أَبُوكَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُودِعُ الدِّينَ وَيَفَارِقُ الدُّنْيَا وَيُعْطِي الْقِصَاصَ مِنْ نَفْسِهِ فَقَالَتْ فَاطِمَةُ يَا بِلَالُ وَمَنِ الَّذِي تَطِيبُ نَفْسَهُ أَنْ يَقْتَصَّ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ؟ يَا بِلَالُ إِذَا قُتِلَ لِلْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ يَقُومَانِ إِلَى هَذَا الرَّجُلِ فَيَقْتَصُّ مِنْهُمَا وَلَا يَدَعَاغِيَهُ يَقْتَصُّ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدَخَلَ بِلَالُ الْمَسْجِدَ وَدَفَعَ الْقَضِيبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْإِصْبَعُ إِلَى عُكَاشَةَ فَلَمَّا نَظَرَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ إِلَى ذَلِكَ قَامَا فَقَالَا: يَا عُكَاشَةُ هَا نَحْنُ بَيْنَ يَدَيْكَ فَاقْتَصَّ مِنَّا وَلَا تَقْتَصَّ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «امْضِ يَا أَبَا بَكْرٍ وَأَنْتَ يَا عُمَرُ فَاْمْضِ فَقَدْ عَرَفَ اللَّهُ تَعَالَى مَكَانَكُمَا وَمَقَامَكُمَا» فَقَامَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ: يَا عُكَاشَةُ إِنَّا فِي الْحَيَاةِ بَيْنَ يَدَيِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا تَطِيبُ نَفْسِي أَنْ تَضْرِبَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَذَا ظَهْرِي وَبَطْنِي اقْتَصَّ مِنِّي بِبَيْدِكَ وَاجْلُدْنِي مِائَةً وَلَا تَقْتَصَّ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا عَلِيُّ أَفَعُدَّ فَقَدْ عَرَفَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مَكَانَكَ وَنَبِيَّكَ» وَقَامَ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ فَقَالَا: يَا عُكَاشَةُ أَلَسْتَ تَعْلَمُ أَنَّا سِبْطَا رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَالْقِصَاصُ مِنَّا كَالْقِصَاصِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «افْعُدَا يَا فُرَّةَ عَيْنِي لَا نَسِيَّ اللَّهُ لَكُمَا هَذَا الْمَقَامَ» فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا عُكَاشَةُ اضْرِبْ إِنْ كُنْتَ ضَارِبًا» فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ضَرَبْتَنِي وَأَنَا حَاسِرٌ عَنْ بَطْنِي فَكَشَفَ عَنْ بَطْنِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَاحَ الْمُسْلِمُونَ بِالْبُكَاءِ وَقَالُوا أَتَرَى عُكَاشَةَ ضَارِبًا بَطْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَلَمَّا نَظَرَ عُكَاشَةُ إِلَى بَيَاضِ بَطْنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْهُ الْفَبَاطِيُّ لَمْ يَمْلِكْ أَنْ أَكَبَّ عَلَيْهِ فَقَبِلَ بَطْنَهُ وَهُوَ يَقُولُ: فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي وَمَنْ تُطِيقُ نَفْسَهُ أَنْ يَقْتَصَّ مِنْكَ؟ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِمَّا أَنْ تَضْرِبَ وَإِمَّا أَنْ تَعْفُو» فَقَالَ قَدْ عَفَوْتُ عَنْكَ رَجَاءً أَنْ يَعْفُوَ اللَّهُ عَنِّي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَفِيقِي فِي الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا الشَّيْخِ» فَقَامَ الْمُسْلِمُونَ فَجَعَلُوا يُقْبِلُونَ مَا بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَيَقُولُونَ طُوبَاكَ

طُوبَاكَ نِلْتَ دَرَجَاتِ الْعُلَى وَمُرَافَقَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَوْمِهِ فَكَانَ مَرِيضًا ثَمَانِيَةَ عَشَرَ يَوْمًا يَعُودُهُ النَّاسُ وَكَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَدَ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَبُعِثَ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَفِيضَ فِي يَوْمِ الْإِثْنَيْنِ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ الْأَحَدِ ثَقُلَ فِي مَرَضِهِ فَأَذَنَ بِلَالٍ بِالْأَذَانِ ثُمَّ وَقَفَ بِالْبَابِ فَنَادَى السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَرَحْمَةُ اللَّهِ الصَّلَاةُ يَرْحَمُكَ اللَّهُ فَسَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَوْتَ بِلَالٍ فَقَالَتْ فَاطِمَةُ: يَا بِلَالُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَشْغُولٌ بِنَفْسِهِ فَدَخَلَ بِلَالُ الْمَسْجِدَ فَلَمَّا أَصْفَرَ الصُّبْحُ قَالَ وَاللَّهِ لَا أَقِيمُهَا أَوْ أَسْتَأْذِنُ سَيِّدِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَارْجَعَ وَقَامَ بِالْبَابِ وَنَادَى السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَرَحْمَةُ اللَّهِ الصَّلَاةُ يَرْحَمُكَ اللَّهُ فَسَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَوْتَ بِلَالٍ فَقَالَ: «ادْخُلْ يَا بِلَالُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَشْغُولٌ بِنَفْسِهِ مِنْ أَبَا بَكْرٍ يُصَلِّي بِالنَّاسِ» فَخَرَجَ وَيَدُهُ عَلَى أُمِّ رَأْسِهِ وَهُوَ يَقُولُ: وَاعْوِثَاهُ بِاللَّهِ وَانْقِطَاعُ رَجَائِي وَانْقِصَامُ ظَهْرِي لِيُنْتَبِي لَمْ تَلِدْنِي أُمِّي وَإِذْ وَلَدْتَنِي لِيُنْتَبِي لَمْ أَشْهَدْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا الْيَوْمَ ثُمَّ قَالَ: يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَكَ أَنْ تُصَلِّيَ بِالنَّاسِ فَتَقَدَّمَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لِلنَّاسِ وَكَانَ رَجُلًا رَقِيقًا فَلَمَّا نَظَرَ إِلَى خُلُوِّ الْمَكَانِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَتِمَّاكَ أَنْ خَرَّ مَغْشِيًا عَلَيْهِ وَصَاحَ الْمُسْلِمُونَ بِالْبُكَاءِ فَسَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَجِيجَ النَّاسِ فَقَالَ: «مَا هَذِهِ الضَّجَّةُ؟» فَقَالُوا: ضَجَّةُ الْمُسْلِمِينَ لِفَقْدِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَدَعَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَالْعَبَّاسَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا فَاتَّكَأَ عَلَيْهِمَا فَخَرَجَ إِلَى الْمَسْجِدِ فَصَلَّى بِالنَّاسِ رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ ثُمَّ أَقْبَلَ بِوَجْهِهِ الْمَلِيحِ عَلَيْهِمَا فَقَالَ: «مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ اسْتَوْدَعْتُكُمْ اللَّهُ أَنْتُمْ فِي رَجَاءِ اللَّهِ وَأَمَانِهِ وَاللَّهُ خَلِيفَتِي عَلَيْكُمْ مَعَاشِرَ الْمُسْلِمِينَ عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَحِفْظِ طَاعَتِهِ مِنْ بَعْدِي فَإِنِّي مَفَارِقُ الدُّنْيَا هَذَا أَوَّلُ يَوْمٍ مِنَ الْآخِرَةِ وَآخِرُ يَوْمٍ مِنَ الدُّنْيَا» فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ الْإِثْنَيْنِ اشْتَدَّ بِهِ الْوَجَعُ وَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مَلَكِ الْمَوْتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ اهْبِطْ إِلَى حَبِيبِي وَصَفِيِّي مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ وَارْفُقْ بِهِ فِي قَبْضِ رُوحِهِ فَهَبَطَ مَلَكُ الْمَوْتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَوَقَفَ بِالْبَابِ شِبْهَ أَعْرَابِيٍّ ثُمَّ قَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ بَيْتِ النَّبُوءَةِ وَمَعْدِنِ الرِّسَالَةِ وَمُخْتَلَفِ الْمَلَائِكَةِ أَأَدْخُلُ؟ فَقَالَتْ عَائِشَةُ لِفَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا: أَجِيبِي الرَّجُلَ فَقَالَتْ فَاطِمَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا آجِرَكَ اللَّهُ فِي مَمَشَاكَ يَا عَبْدَ اللَّهِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَشْغُولٌ بِنَفْسِهِ ثُمَّ دَعَا الثَّالِثَةَ ثُمَّ قَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ بَيْتِ النَّبُوءَةِ وَمَعْدِنِ الرِّسَالَةِ وَمُخْتَلَفِ الْمَلَائِكَةِ أَأَدْخُلُ؟ فَلَا بَدَّ مِنَ الدُّخُولِ فَسَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَوْتَ مَلَكِ الْمَوْتِ فَقَالَ: «يَا فَاطِمَةُ مَنْ بِالْبَابِ؟» فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ رَجُلًا بِالْبَابِ يَسْتَأْذِنُ بِالدُّخُولِ فَأَجَبْنَاهُ مَرَّةً بَعْدَ أُخْرَى فَنَادَى فِي الثَّالِثَةِ صَوْتًا أَفْشَعَرَ مِنْهُ جِلْدِي وَارْتَعَدَتْ فَرَائِصِي فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا

فَاطِمَةُ أَتَدْرِينَ مَنْ بِالْبَابِ؟ هَذَا هَادِمُ اللَّذَاتِ وَمُفَرِّقُ الْجَمَاعَاتِ هَذَا مُرْمِلُ الْأَزْوَاجِ وَمُؤْتِمُّ الْأَوْلَادِ هَذَا مُخَرِّبُ الدُّورِ وَغَامِرُ الْقُبُورِ هَذَا مَلِكُ الْمَوْتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ ادْخُلْ يَرْحَمُكَ اللَّهُ يَا مَلِكُ الْمَوْتِ» فَدَخَلَ مَلِكُ الْمَوْتِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا مَلِكُ الْمَوْتِ جِئْتَنِي زَائِرًا أَمْ قَابِضًا؟» قَالَ: جِئْتُكَ زَائِرًا وَقَابِضًا وَأَمَرَنِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ لَا ادْخُلَ عَلَيْكَ إِلَّا بِإِذْنِكَ وَلَا أَقْبِضَ رُوحَكَ إِلَّا بِإِذْنِكَ فَإِنْ أَذِنْتَ وَإِلَّا رَجَعْتُ إِلَى رَبِّي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا مَلِكُ الْمَوْتِ أَيْنَ خَلَفْتَ حَبِيبِي جَبْرِيلُ؟» قَالَ: خَلَفْتُهُ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا وَالْمَلَائِكَةِ يُعْزُّوْنَهُ فِيكَ فَمَا كَانَ بِأَسْرَعَ أَنْ أَتَاهُ جَبْرِيلُ فَقَعَدَ عِنْدَ رَأْسِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا جَبْرِيلُ هَذَا الرَّحِيلُ مِنَ الدُّنْيَا فَبَشِّرْنِي مَا لِي عِنْدَ اللَّهِ؟» قَالَ: أَبَشِّرُكَ يَا حَبِيبَ اللَّهِ أَنِّي تَرَكْتُ أَبْوَابَ السَّمَاءِ قَدْ فَتَحَتْ وَالْمَلَائِكَةُ قَدْ قَامُوا صُفُوفًا صُفُوفًا بِالتَّحِيَّةِ وَالرَّيْحَانِ يُحْيُونَ مِنْ رُوحِكَ يَا مُحَمَّدٌ فَقَالَ: «لَوْجِهِ رَبِّي الْحَمْدُ قَدْ فَتَحَتْ وَأَنْهَارُهَا قَدْ اطَّرَدَتْ وَأَشْجَارُهَا قَدْ تَدَلَّتْ وَحُورُهَا قَدْ تَرَيَّنَتْ لِقُدُومِ رُوحِكَ يَا مُحَمَّدٌ قَالَ: «لَوْجِهِ رَبِّي الْحَمْدُ فَبَشِّرْنِي يَا جَبْرِيلُ» قَالَ: أَبْوَابُ النَّارِ قَدْ أُطْفِئَتْ لِقُدُومِ رُوحِكَ يَا مُحَمَّدٌ قَالَ: «لَوْجِهِ رَبِّي الْحَمْدُ فَبَشِّرْنِي يَا جَبْرِيلُ» قَالَ: أَنْتَ أَوَّلُ شَافِعٍ وَأَوَّلُ مُشْفَعٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ: «لَوْجِهِ رَبِّي الْحَمْدُ فَبَشِّرْنِي يَا جَبْرِيلُ» قَالَ جَبْرِيلُ: يَا حَبِيبِي عَمَّ تَسْأَلُنِي؟ قَالَ: «أَسْأَلُكَ عَنْ هَمِّي وَعَنْ غَمِّي مَنْ لِقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ مِنْ بَعْدِي؟ مَنْ لَصَوْمِ شَهْرِ رَمَضَانَ مِنْ بَعْدِي؟ مَنْ لِحُجَّاجِ بَيْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ مِنْ بَعْدِي؟ مَنْ لِأُمَّتِي الْمُصْطَفَاةِ مِنْ بَعْدِي؟» قَالَ: أَبَشِّرُ يَا حَبِيبَ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: قَدْ حَرَمْتُ الْجَنَّةَ عَلَى جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأُمَّمِ حَتَّى تَدْخُلَهَا أَنْتَ وَأُمَّتُكَ يَا مُحَمَّدٌ قَالَ: «الآنَ طَابَتْ نَفْسِي إِذْ يَا مَلِكُ الْمَوْتِ فَانْتَهَ إِلَى مَا أُمِرْتُ» فَقَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا أَنْتَ قُبِضْتَ فَمَنْ يُعَسِّلُكَ؟ وَفِيمَ تُكْفِنُكَ؟ وَمَنْ يُصَلِّيَ عَلَيْكَ؟ وَمَنْ يُدْخِلُكَ الْقَبْرَ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا عَلِيُّ أَمَّا الْعُسْلُ فَاغْسِلْنِي أَنْتَ وَابْنُ عَبَّاسٍ يَصُبُّ عَلَيْكَ الْمَاءَ وَجَبْرِيلُ ثَالِثُكُمْ فَإِذَا أَنْتُمْ فَرَّغْتُمْ مِنْ غُسْلِي فَكَفِّنُونِي فِي ثَلَاثَةِ أَثْوَابٍ جُدِّ وَجَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَأْتِينِي بِحَنُوطٍ مِنَ الْجَنَّةِ فَإِذَا أَنْتُمْ وَضَعْتُمُونِي عَلَى السَّرِيرِ فَضَعُونِي فِي الْمَسْجِدِ وَاخْرُجُوا عَنِّي فَإِنَّهُ أَوَّلُ مَنْ يُصَلِّيَ عَلَيَّ الرَّبُّ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ فَوْقِ عَرْشِهِ ثُمَّ جَبْرِيلُ ثُمَّ مِيكَائِيلُ ثُمَّ إِسْرَافِيلُ ثُمَّ الْمَلَائِكَةُ زُمَرًا زُمَرًا ثُمَّ ادْخُلُوا فَفُوقُوا صُفُوفًا صُفُوفًا لَا يَتَقَدَّمُ عَلَيَّ أَحَدٌ» فَقَالَتْ فَاطِمَةُ الْيَوْمَ الْفِرَاقُ فَمَتَى أَلْقَاكَ؟ فَقَالَ لَهَا: «يَا بَنِيَّةُ تَلْقِينِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ الْحَوْضِ وَأَنَا أَسْقِي مَنْ يَرِدُ عَلَى الْحَوْضِ مِنْ أُمَّتِي» قَالَتْ: فَإِنْ لَمْ أَلْقَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «تَلْقِينِي عِنْدَ الْمِيزَانِ وَأَنَا أَشْفَعُ لِأُمَّتِي» قَالَتْ: فَإِنْ لَمْ أَلْقَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «تَلْقِينِي عِنْدَ الصِّرَاطِ وَأَنَا أَنادِي رَبِّ سَلِّمْ أُمَّتِي مِنَ النَّارِ» فَدَنَا مَلِكُ الْمَوْتِ عَلَيْهِ فَعَالَجَ قَبْضَ رُوحِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا بَلَغَ الرُّوحُ إِلَى الرُّكْبَتَيْنِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُوهُ» فَلَمَّا بَلَغَ الرُّوحُ إِلَى السَّرَّةِ نَادَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَإِكْرَبَاهُ» فَقَالَتْ فَاطِمَةُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا كَرَبِي بِكَرْبِكَ الْيَوْمَ يَا

أَبْنَاهُ فَلَمَّا بَلَغَ الرُّوحُ إِلَى النَّذْوَةِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا جِبْرِيلُ مَا أَشَدَّ مَرَارَةَ الْمَوْتِ»
فَوَلَّى جِبْرِيلُ وَجْهَهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا
جِبْرِيلُ كَرِهْتَ النَّظَرَ إِلَيَّ؟» فَقَالَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا حَبِيبِي فَمَنْ تُطِيقُ نَفْسُهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْكَ
وَأَنْتَ تُعَالِجُ سَكَرَاتِ الْمَوْتِ فَقُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَغَسَلَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ
اللَّهُ وَجْهَهُ وَابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ يَصُبُّ عَلَيْهِ الْمَاءَ وَجِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَعَهُمَا وَكُفِّنَ
بِثَلَاثَةِ أَثْوَابٍ جُدُدٍ وَحُمِلَ عَلَى السَّرِيرِ ثُمَّ أُدْخِلُوهُ الْمَسْجِدَ وَوَضَعُوهُ فِي الْمَسْجِدِ وَخَرَجَ النَّاسُ عَنْهُ
فَأَوَّلَ مَنْ صَلَّى عَلَيْهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ الرَّبُّ مِنْ فَوْقِ عَرْشِهِ تَعَالَى وَتَقَدَّسَ ثُمَّ جِبْرِيلُ ثُمَّ مِيكَائِيلُ ثُمَّ
إِسْرَافِيلُ ثُمَّ الْمَلَائِكَةُ زُمَرًا زُمَرًا قَالَ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ: وَلَقَدْ سَمِعْنَا فِي الْمَسْجِدِ هَمَمَةً
وَلَمْ نَرَ لَهُمْ شَخْصًا فَسَمِعْنَا هَاتِفًا يَهْتِفُ وَهُوَ يَقُولُ: ادْخُلُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ فَصَلُّوا عَلَى نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَخَلْنَا فَقُمْنَا صُفُوفًا كَمَا أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَبَّرْنَا بِتَكْبِيرِ جِبْرِيلَ
صَلَّيْنَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِصَلَاةِ جِبْرِيلَ مَا تَقَدَّمَ مِنَّا أَحَدٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدَخَلَ الْقَبْرِ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَابْنُ عَبَّاسٍ وَأَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ
وَدُفِنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا انْصَرَفَ النَّاسُ قَالَتْ فَاطِمَةُ لِعَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا:
يَا أَبَا الْحَسَنِ دَفَنْتُمْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَتْ فَاطِمَةُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا:
كَيْفَ طَابَتْ أَنْفُسُكُمْ أَنْ تَحْثُوا التُّرَابَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ أَمَا كَانَ فِي صُدُورِكُمْ
لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَحْمَةٌ؟ أَمَا كَانَ مُعْلَمَ الْخَيْرِ؟ قَالَ: بَلَى يَا فَاطِمَةُ وَلَكِنْ أَمْرُ اللَّهِ الَّذِي
لَا مَرَدَّ لَهُ فَجَعَلْتُ تَبْكِي وَتَتَذَبُّ وَهِيَ تَقُولُ: يَا أَبْنَاهُ الْآنَ انْقَطَعَ عَنَّا جِبْرِيلُ وَكَانَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ
يَأْتِينَا بِالْوَحْيِ مِنَ السَّمَاءِ»

Süleyman b. Ahmed → Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ' el-Bağdâdî →
Abdûlmün'im b. İdrîs b. Sinân → İdrîs b. Sinân → Vehb b. Münebbih → Câbir b.
Abdillâh r.a. ve Abdullâh b. Abbâs r.a., Hz. Peygamber s.a. hakkında şöyle anlatmıştır:
“Nasr Sûresi” âyetleri nâzil olduğunda bu sûreyle ilgili şöyle söylediler: (Bu Sûre)
nâzil olduğunda Muhammed s.a. şöyle buyurdu: “Yâ Cibrîl! Bana ölüm var!” Cibrîl
a.s.: ‘Âhir olan senin için evveliden hayırlıdır. Rabbin sana ihsân edecek ve sen razı
olacaksın!’ dedi. Rasûlullâh s.a. Bilal’e r.a., namaz için nidâ etmesini ve toplanmayı
emretti. Muhâcir ve Ensâr Rasûlullah’ın s.a. mescidinde toplandı. Sonra Rasûlullah
s.a. minbere çıktı. Allah’a c.c. hamd etti ve O’na senâda bulundu. Ardından kalpleri
titreten, gözleri yaşartan bir hutbe verdi. Sonra: ‘Ey insanlar! Sizin için nasıl bir
peygamber oldum?’ diye sordu. Sahâbe: ‘Allah c.c. seni hayırla mükâfatlandıracağı
bir Nebî olarak bulduk. Bize merhametli bir baba, şefkatle nasihat eden bir kardeş gibi

oldun. Allah'ın c.c. risâletini yerine getirdin ve O'nun c.c. vahyini bize tebliğ ettin. Bizi Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet ettin. Allah c.c., ümmeti ile ilgili bir Nebîye verdiği mükâfâtın en faziletlisini bizim için sana versin!' dediler. Rasûlüllâh s.a. onlara dedi ki: 'Ey Müslüman topluluğu! Size, Allah için ve üzerinizde olan hakkım için soruyorum. Kendisine zulmettiğim bir kimse varsa kalksın ve benden kısas olarak hakkını alsın!' O'nun s.a. bu ifâdesine kimse kalkmadı. Onlardan ikinci kez istedi. Yine hiç kimse kalkmadı. Onlara üçüncü kez şöyle diyerek seslendi: 'Ey Müslüman topluluğu! Allah için ve sizin üzerinizde olan hakkım için soruyorum: 'Kendisine zulmettiğim bir kimse varsa kalksın ve benden kısas olarak hakkını alsın!' Müslümanlar arasından Ukkâşe adında yaşlı bir adam kalktı. Müslümanların arasından geçti, Rasûlullah'ın s.a. önünde durdu ve 'anam-babam Sana fedâ olsun! Şayet Sen birkaç kere sormasaydın, böyle bir şey yapmazdım. Seninle beraber bir gazvedeydim. Allah bize fethi müyesser kıldı ve Peygamberine zaferi nasip etti. Daha sonra dönüş hali aldık. Benim devam senin deveni ürküttü. Devemden indim ve ayağını öpmek için sana yaklaştım. 'Sopayı kaldırdın ve belime vurdun. Bunu kasıtlı mı yaptın yoksa devenin vurmasından dolayı mı yaptın, bilmiyorum!' dedi. Rasûlüllâh s.a.: 'Seni, Allah'ın Rasûlü'nün sana kasten vurduğunu zannetmenden Allah'ın celâline sığındırıyorum!' 'Yâ Bilâl! Fâtımâ'nın evine git ve ince-uzun sopayı bana getir!' buyurdu. Bilâl r.a. elini başının üzerine koyarak ve 'Rasûlüllâh s.a. kendisinden kısas veriyor!' diye nidâ ederek mescitten çıktı. Fâtımâ'nın r.anhâ kapısını çaldı ve 'Ey Rasûlüllâh'ın s.a. kızı! İnce-uzun değneği bana ver!' dedi. Fâtımâ: 'Babam değneği ne yapacak yâ Bilâl! Bugün hac veya gazâ günü değil!' dedi. 'Ey Fâtımâ! Babanın içerisinde bulunduğu hâli bilmiyorsun. Muhakkak ki Rasûlüllâh s.a. dini tevdî ediyor (yerleştiriyor) ve dünyayı ayırıyor (bırakıyor). O kendisinden kısas verecek. Fâtımâ r.anhâ Bilâl'e r.a.: 'Ey Bilâl! Rasûlüllâh'tan s.a. kısas almakla nefsinin hoşnut edecek olan kimdir? Ey Bilâl! Hasan ve Hüseyin'e söyle, bu adamın kendilerinden kısas alması için kalksınlar ve onun Rasûlüllâh'tan s.a. kısas almasına engel olsunlar.' dedi. Bilâl r.a. mescide girdi ve sopayı Rasûlüllâh'a s.a. verdi. Rasûlüllâh s.a. sopayı Ukkâşe'ye verdi. Ebû Bekir ve Ömer r.anhümâ bu durumu gördüklerinde ayağa kalktılar ve: 'Yâ Ukkâşe! İşte biz ikimiz önündeyiz. Bizden kısas al, Rasûlüllâh'tan s.a. kısas alma!' dediler. Nebî s.a. onlara: 'Bırak! Yâ Ebû Bekir ve Sen de yâ Ömer!' Allah c.c., mekânınızı ve makâmınızı bildi', buyurdu. Ali b. Ebî Tâlib kalktı ve: 'Yâ Ukkâşe! Ben hayatta Rasûlüllâh'ın s.a. önündeyim ve Rasûlüllâh'a s.a. vurman nefsimi hoş gelmiyor. İşte sırtım ve karnım! Kısası bana uygula ve yüz celde vur! Rasûlüllâh'tan

s.a. kısas alma!’ dedi. Nebî s.a.: ‘Ey Ali otur! Allah c.c. senin de niyetini ve makamını biliyor’ buyurdu. Hasan ve Hüseyin kalktılar ve: ‘Yâ Ukkâşe! Bilmez misin biz Rasûlüllâh’ın s.a. torunlarıyız? Bizden alacağın kısas Rasûlüllâh’tan alacağın kısas gibidir!’ dediler. Rasûlüllâh s.a. onlara da: ‘Oturun ey gözümün nurları! Allah c.c. sizin bu makâmınızı unutmaz!’ dedi. Sonra Rasûlüllâh s.a.: ‘Yâ Ukkâşe, vur! Senin vurma (hakkın var)!’ dedi. Ukkâşe: ‘Yâ Rasûlellâh! Sen bana karnım açıkken vurdun!’ dedi. Rasûlüllâh s.a. karnını açtı. Müslümanlar ağlayarak bağırlıyorlar ve ‘Rasûlüllâh’a s.a. vuracak olan Ukkâşe’ye bakar mısınız?! dediler. Ukkâşe, Rasûlüllâh’ın s.a. karnının beyazlığına baktı. Sanki mısırlıların karnı gibi beyazdı. O’na vurmaya güç yetiremedi ve karnını öptü. Öperken şöyle dedi: ‘Anam babam Sana feda olsun! Senden kısas almaya kim güç yetirebilir?’ Rasûlüllâh s.a.: ‘Ya vuracaksın ya da affedeceksin!’ buyurdu. Ukkâşe: ‘Seni bağışladım ve Senden Allah’ın c.c. beni kıyâmette bağışlaması için dua etmeni ümit ediyorum!’ dedi. Nebî s.a. de: ‘Kim benim cennetteki arkadaşına bakmak isterse bu yaşlı adama baksın!’ buyurdu. Müslümanlar kalktılar ve: ‘Ne mutlu sana! Ne mutlu sana! Yüksek derecelere ve Rasûlüllâh’ın arkadaşlığına nâil oldun!’ diyerek Ukkâşe’nin iki gözünün arasını (alnını) öpmeye başladılar. Bugünden sonra Rasûlüllâh s.a. hasta oldu. Hastalığı on sekiz gün sürdü. Rasûlüllâh s.a. pazartesi gün doğdu. Pazartesi gün peygamber olarak gönderildi ve pazartesi gün kabzolundu. Hastalığının ağırlaştığı pazar günü Bilâl ezan okudu. Sonra kapıda durdu ve: ‘Esselâmü aleyke yâ Rasûlellâh! Namaz! Allah sana rahmetiyle muâmele etsin.’ dedi. Rasûlüllâh s.a. Bilâl’in sesini duydu. Fâtımâ r.anhâ: ‘Ey Bilâl! Rasûlüllâh bu gün kendisiyle meşgul!’ dedi. Sonra Bilâl mescide girdi, gün ağardı ve dedi ki: ‘Vallâhi Efendim Rasûlüllâh’tan s.a. izin almadıktan sonra namaza ikâme etmeyeceğim’ dedi. Sonra döndü ve kapıda durdu. Tekrar; ‘Esselâmü aleyke yâ Rasûlellâh! Namaz! Allah c.c. Sana rahmetiyle muâmele etsin’ diye seslendi. Rasûlüllâh s.a., Bilâl’in sesini duydu ve: ‘Gir yâ Bilâl! Muhakkak ki Rasûlüllâh s.a. kendisiyle meşgul! Ebû Bekir’e git! İnsanlara namazı kıldırın!’ buyurdu. Bilâl, elini başının üzerine koyup çıktı ve ‘Allah korusun! Umudun kesilmesi, umudun kesilmesi ve belimin bükülmesine yâ Rabb! Ah keşke anam beni doğurmasaydı, doğmasaydım da Rasûlüllâh’ı bu günüyle görmeseydim!’ diye nidâ etti. Sonra: ‘Yâ Ebâ Bekir! Rasûlüllâh insanlara namaz kıldırmanı emretti’ dedi. Ebû Bekir r.a. insanların önüne geçti. O, hassas bir adamdı. Rasûlüllâh’ın s.a. mekânının boş olduğuna baktığında namazı kıldıramadı. Müslümanlar seslice ağlamaya başladılar. Rasûlüllâh s.a. insanların seslerinin yükslediğini duyunca; ‘Bu gürültü nedir?’ diye sordu. ‘Senin

yokluğundan dolayı Müslümanların ağlamalarıdır yâ Rasûlellâh!’ dediler. Sonra Nebî s.a., Ali b. Ebî Talib ve İbni Abbâs’ı r.nhümâ çağırdı. Onlara yaslandı ve mescide girdi. İnsanlara iki rekât hafif bir namaz kaldırdı. Sonra güzel yüzünü onlara çevirdi ve: ‘Ey Müslümanlar topluluğu! Sizi Allah’a tevdi’ ediyorum. Sizler Allah’ın koruması ve emânı içerisinde olun. Vallahi Benden sonra siz, ey Müslümanlar, Allah’a c.c. takvâ ile yaklaşın ve benden sonra O’na c.c. itaate devam ediniz. Şüphesiz ki ben dünyadan ayrılacağım. Bugün, âhiretin ilk günü ve dünya günlerinin de sonuncusudur.’ buyurdu. Pazartesi günü Rasûlüllâh’ın s.a. hastalığı şiddetlendi. Allah c.c., ölüm meleğine habîbi ve dostu Muhammed’e s.a. en güzel sûrette gitmesini vahyetti. Allah c.c., O’nun s.a. rûhunu kabzederken de nahif davranmasını istedi. Ölüm meleği geldi ve bir arabî kılığında kapıda durdu. Sonra: ‘Esselâmü aleyke ey nübüvvet evinin ehli, risaletin kaynağı ve çeşitli meleklerin ziyaret ettiği aile, girebilir miyim?’ dedi. Âişe r.anhâ, Hz.Fâtımâ’ya; ‘Adama cevap ver!’ dedi. Fâtımâ: ‘Allah bu gelişinin mükâfâtını versin, ey Allah’ın kulu! Muhakkak ki Rasûlüllâh s.a. kendi nefsiyle meşguldür’ dedi. Adam (melek) ikinci kez seslendi. Âişe; ‘Yâ Fâtıma! Adama cevap ver!’ dedi. Fâtımâ: ‘Allah bu gelişinin mükâfâtını versin, ey Allah’ın kulu! Rasûlüllâh s.a. kendi nefsiyle meşguldür’ dedi. Adam (melek) üçüncü kez: ‘Esselâmü aleyke ey nübüvvet evinin ehli, risaletin kaynağı ve meleklerin ziyaret ettiği aile, girebilir miyim?’ diye sordu. Girmesi gerekiyordu. Rasûlüllâh s.a. ölüm meleğinin sesini duydu ve ‘Yâ Fâtımâ! Kapıdaki kimdir?’ diye sordu. Fâtımâ r.anhâ: ‘Yâ Rasûlellâh! Kapıda bir adam var ve girmek için izin istiyor.’ Ona tekrar tekrar karşılık verdik. O ise tüylerimi ürperten ve içimi titreten bir sesle üçüncü defa seslendi.’ diye cevap verdi. Nebî s.a. ona: ‘Yâ Fâtımâ kapıdaki kimdir, bilir misin? Bu, lezzetleri bitiren, toplumları ayıran, zevceleri dul bırakan, evlâdı öldüren, evleri harap eden, kabirlerin âmiridir. Bu, ölüm meleğidir. Gir, Allah c.c. sana rahmet etsin ey ölüm meleği!’ dedi. Ölüm meleği Rasûlüllâh’ın s.a. yanına geldi. Rasûlüllâh s.a.: ‘Ey ölüm meleği! Ziyaretçi olarak mı, yoksa kabzedici olarak mı geldin?’ diye sordu. Ölüm meleği: ‘Sana ziyaretçi ve kabzedici olarak geldim. Allah c.c. bana, Sen izin vermeden girmememi ve yine Sen izin vermeden ruhunu kabzetmememi emretti. Ancak Sen izin verirsen (görevimi yapacağım). Yok eğer izin vermezsen Rabbime döneceğim’ diye cevap verdi. Rasûlüllâh s.a.: ‘Ey ölüm meleği! Habîbim Cibrîl’i nerede bıraktın?’ diye sordu. Ölüm meleği: ‘Onu dünya semasında bıraktım. Melekler ona Seni yüceltiyorlardı. O böyle derken süratle Cibrîl geldi ve Rasûlüllâh’ın s.a. başucuna oturdu. Rasûlüllâh s.a., Cibrîl’e: ‘Yâ Cibrîl! Bu yolculuk dünyadandır. Benim için Allah katında ne olduğunu

müjdele' dedi. Cibrîl a.s.; 'Yâ Habîballah! Sema kapılarını sana açılmak üzere bıraktım. Melekler güzel koku ve selamlama ile ruhunu karşılamak üzere sâf sâf dizildiler yâ Muhammed!' dedi. Rasûlüllâh s.a.: 'Hamd, Rabbimin vechine olsun. Beni (başka şeyle de) müjdele Ey Cibrîl' dedi. Cibrîl a.s.: 'Sana, açılan cennetlerin kapılarını, dâimâ akan nehirlerini, dalları sarkan ağaçlarını ve Senin ruhunun gelişi için süslenmiş hûrilerini müjdelerim yâ Muhammed!' dedi. Rasûlüllâh s.a.: 'Rabbimin vechine hamdolsun. Beni (başka şeyle de) müjdele Ey Cibrîl' dedi. Cibrîl: 'Sen, kıyâmette şefa'at edenlerin ilki ve şefaati istenecek olansın' dedi. Rasûlüllâh s.a.: 'Rabbimin vechine hamdolsun' dedi. Cibrîl a.s.: 'Yâ Habîbim! Bana ne hakkında sormak istersin? diye sordu. Rasûlüllâh s.a.: 'Üzüntüm ve kederim Benden sonra Kur'an'ı kim okuyacaktır? Benden sonra kim ramazan ayında oruç tutacaktır? Benden sonra kim Beytullâhi'l-Harâmı haccedecektir? Benden sonra ümmetimi kim tasfiye edecektir? Cibrîl a.s.: 'Yâ Habîballah! Sana müjde olsun!' ki Allah c.c. şöyle buyuruyor: 'Ey Muhammed! Sen ve ümmetin cennete girinceye kadar, bütün peygamberlere ve ümmetlere cennete girmek haram kılındı.' Rasûlüllâh s.a.: 'Şimdi nefsi rahatladı. O zaman ey ölüm meleği! Emrolunduğun işi yap!' dedi. Ali r.a. dedi ki: 'Yâ Rasûlellâh! Sen vefat ettikten sonra Seni kim yıkayacak? Seni ne ile kefenleyelim? Senin namazını kim kıldıracak? ve Seni kabre kim indirsin?' diye sordu. Nebî s.a.: 'Yâ Ali! Yıkanmama gelince; Beni Sen yıka ve Fadl b. Abbâs da Sana su döksün! O esnada Sizin üçüncünüz Cibrîl a.s. olacaktır. Benim yıkanmamı bitirdiğinizde, Beni üç yeni elbise ile kefenleyiniz. Cibrîl Bana cennetten hanût (isminde güzel bir koku) getirir ve Beni yatağımda, mescidin içinde bırakın ve yanımdan çıkın. Bana ilk olarak salât edecek olan arşının üzerinde Rabbimdir a.c. Sonra (sırasıyla) Cibrîl a.s., Mikâil a.s., İsrâfîl, sonra da grup grup melekler salât edeceklerdir. Sonra yanıma girin. İçinizden biri öne çıkmadan saf halinde namazımı kılın' buyurdu. Fâtımâ r.anhâ: 'Bugün ayrılık günüdür. Sana ne zaman kavuşacağım?' diye sordu. Rasûlüllâh s.a.: 'Ey kızım! Kıyamet günü havuzun yanında Ben ümmetimden isteyenlere havuzdan su verirken benimle buluşacaksın.' dedi. Fâtımâ r.anhâ: 'Yâ Rasûlellâh! Orada Sana kavuşamazsam? diye sordu. Rasûlüllâh s.a.: 'Beni mîzânın yanında ümmetime şefa'at ederken buluşacaksın.' diye cevap verdi. Fâtımâ r.anhâ: 'Yâ Rasûlellâh! Orada da seni bulamazsam? diye sordu. Rasûlüllâh s.a.: 'Beni sıratın yanında Rabbime; 'Ümmetimi ateşten emin kıl' diye nidâ ederken bulursun.' diye cevap verdi. Ölüm meleği ruhunu kabzetmeye için Rasûlüllâh'a s.a. yaklaştı. Rasûlüllâh'ın rûhu dizlerine ulaştığında Rasûlüllâh s.a. "Ahh!" dedi.

Rasûlüllâh s.a. rûhu göbeğine ulaştığında ‘Vay bu sıkıntıma!’ diye seslendi. Fâtımâ r.anhâ: ‘Vay Benin sıkıntım Babacığım!’ dedi. Nebî s.a.: Rûhu göğsüne ulaştığında Rasûlüllâh s.a.: ‘Yâ Cibrîl! Ölümün acısı ne kadar şiddetlendi! diye nidâ etti. Cibrîl a.s. yüzünü Rasûlüllâh’tan çevirdiğinde Rasûlüllâh s.a.: ‘Yâ Cibrîl! Bana bakmayı kerih mi gördün?’ diye sordu. Cibrîl a.s.: ‘Ey Sevgili! Sen ölümün sarhoşluğundayken kim Sana bakmaya tâkât edebilir?’ dedi. Rasûlüllâh s.a. vefât etti. O’nu Ali b. Ebî Tâlib yıkadı ve İbn Abbâs da su döktü. O vakit Cibrîl a.s. da onlarla beraberdi. O’nu s.a. üç yeni elbise ile kefenlediler ve yatağına taşıdılar. Sonra O’nu s.a. mescide götürdüler ve mescide bıraktılar. İnsanlar yanından ayrıldılar. Rasûlüllâh’a s.a., ilk olarak arşının üzerinde Rabbi c.c. salât etti. Sonra (sırasıyla) Cibrîl, Mikâil, İsrâfîl ve gruplar halinde diğer melekler salât ettiler. Daha sonra Ali r.a. şöyle anlatmaya devam etti: ‘Mescitte bir uğultu-mırıltı duyduk. İçeride kimseyi şahıs olarak görmedik.’ İçlerinden (gizli) bir ses: ‘İçeri girin, Allah c.c. size rahmet etsin! Ve Nebîniz üzere salât ve selâmda bulunun!’ diyordu. Kalktık, içeri girdik ve Rasûlüllâh’ın s.a. emrettiği gibi sâf sâf dizildik. Cibrîl’in a.s. tekbiriyle birlikte tekbir aldık ve bizden hiç kimse öne çıkmadan Cibrîl a.s. ile birlikte O’na uyarak Rasûlüllâh’ın s.a. namazını kıldık. Kabire Ebû Bekir Sıddîk, Ali b. Ebî Tâlib ve İbn Abbâs r.anhüm girdiler. Rasûlüllâh’ı s.a. defnettiller. İnsanlar ayrıldıktan sonra Fâtımâ, Ali’ye r.anhümâ: ‘Yâ Eba’l-Hasan! Rasûlüllâh’ı s.a. defnettiniz mi?’ diye sordu. Ali r.a.: ‘Evet!’ deyince de Fâtımâ r.anhâ: ‘Rasûlüllâh’ın üzerine toprak saçmaya gönlünüz nasıl râzî oldu?! Gönlünüzde Rasûlüllâh için rahmet yok muydu? O s.a., hayrı öğreten bir muallim değil miydi?’ dedi. Ali r.a.: ‘Evet! ey Fâtımâ! Fakat Allah’ın c.c. emri reddolunamaz.’ diye cevap verdi. Fâtımâ: ‘Babacığım! Cibrîl gelmeyi kesti! O bize semâdan vahiy getirirdi!’ diyerek ağladı ve yas tuttu.”⁹⁷²

Yukarıda yer alan rivâyet Ebû Nuaym İsfahânî’nin *Hilyetü’l-Evliyâ* ve Taberânî’nin *Mu‘cemü’l-Kebîr*⁹⁷³ adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille yer almaktadır. Rivâyetin Kütüb-ü Tis’a içerisinde tahrîci şöyledir:

Dârimî, “Mukaddime”, 14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/217, 344, 357.

⁹⁷² Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 73.

⁹⁷³ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, III, 58.

Ebû Nuaym'ın Hilye'de vermiş olduğu naklin senedinde yer alan râvîlerin cer ve ta'dîl durumları şöyledir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve '*sika*'dır.⁹⁷⁴
- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve '*Sika*'dır.⁹⁷⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.⁹⁷⁶
- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih'in torunudur. '*Zayîf*', '*rikâk bahsinde hadisi yazılır*', '*mine'd-duafâ*', '*yüktebü hadîsühû*' ve '*metruk*'tur.⁹⁷⁷
- Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): '*Leyse bi-sika ve metrûk*'tur.⁹⁷⁸
- Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ' el-Bağdâdî (ö. 291/904): Ebü'l-Hasan el-Abdî. Hatîb Onun '*sika*' olduğunu söylerken Dârekutnî '*sadûk*' demiştir.⁹⁷⁹
- Süleymân b. Ahmed (ö. 360/971): Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. Üç mu'cem sâhibidir.⁹⁸⁰ '*İmâm, hâfız ve sika*'dır.⁹⁸¹

Değerlendirme

Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılan rivâyet incelendiğinde Efendimizin s.a. vefatına dair bilginin uzunca bir şekilde yer aldığını görmekteyiz. Rivâyette Hz. Peygamber'den s.a. kısas almak üzere zikredilen Ukkâşe r.a. ile ilgili olan kısmı ise Kütüb-ü Tis'a'da yer almamakla beraber ilgili eserlerde uzunca nakledilmektedir. Vehb b. Münebbih'in İbn Abbâs ve Câbir'den müşterek olarak nakletmiş olduğu Hz. Peygamber'in s.a. vefatını konu eden rivâyetin sıhhat bakımından senedde yer alan râvîlerden İdrîs b. Sinân ve Abdülmün'im b. İdrîs'in cerhini de dikkate alarak '*zayîf*' olduğunu söyleyebiliriz.

⁹⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

⁹⁷⁵ A.g.e., III, 140; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167.

⁹⁷⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁹⁷⁷ Cürçânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, II, 34.

⁹⁷⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 54-190.

⁹⁷⁹ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VIII, 118.

⁹⁸⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, 125.

⁹⁸¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 201.

Hız. Peygamber'in vefatının konu edildiği rivâyetle ruhunun nasıl kabzedildiği, naaşının nasıl yıkanıp defnedildiği ve cenaze namazının nasıl kılındığı hakkında bilgi verilmekle birlikte kul haklarına riâyetin önemi vurgulanmaktadır.

3.2.3.21. Elbisedeki Meninin Kazınarak Temizlenmesi

حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ بْنُ حَيَّانَ ثَنَا شَبَّابُ الْوَاسِطِيِّ ثَنَا وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ ثَنَا خَالِدٌ عَنْ خَالِدٍ عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ
عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ وَالْأَسْوَدِ أَنَّ رَجُلًا نَزَلَ بِعَائِشَةَ فَأَصْبَحَ يَغْسِلُ ثَوْبَهُ فَقَالَتْ لَهُ «إِنَّمَا يُجْزِيكَ
أَنْ تَغْسِلَ مَكَانَهُ وَإِنْ لَمْ تَرَهُ تَضَحَّتْ حَوْلَهُ لَقَدْ رَأَيْتُنِي أَفْرُكُهُ فَرَكًا مِنْ ثَوْبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ فَيُصَلِّي فِيهِ»

Muhammed b. Hayyân → Şebâb el-Vâsîtî → Vehb b. Münebbih → Hâlid → Hâlid →
Ebû Ma'şer → İbrâhîm → Alkame ve Esved → Hz. Âişe'ye r.anhâ bir adamın
geldiğini ve elbisesini yıkarken Vâlidemizin şöyle dediğini nakletmiştir: “Sana,
(menin) bulaştığı yeri yıkaman yeterlidir. Eğer meni bulaşan yeri göremediysen
etrafını yıkamış oldun. Ben, Rasûlullah'ın s.a. elbisesinden bu şekilde ovalamak
sûretiyle çıkardığımı biliyorum. Daha sonra Nebî s.a. o elbiseyle namaz kılardı.”
Müslim bu rivâyeti Yahyâ b. Yahyâ – Hâlid b. Abdillâh – Hâlid el-Hazzâ'dan oluşan
sened ile zikretmiştir.⁹⁸²

Yukarıda yer alan rivâyet Ebû Nuaym İsfahânî'nin *el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ
Sahîhi'l-İmâm Müslim* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille tahrîc edilmiştir.
Rivâyetin Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer alan dağılımı şu şekildedir:

Müslim, “Tahâret”, 105, 106; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 134; Tirmizî, “Tahâret”, 84, 85;
Nesâî, “Tahâret”, 188; İbn Mâce, “Tahâret”, 80, 81, 82; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*,
6/36, 43, 66, 97, 101, 124, 132, 135, 194, 213, 239, 243, 256, 262, 281.

Ebû Nuaym'ın *el-Müsned*'inde Vehb b. Münebbih'ten nakille zikrettiği rivâyetin
senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarını şöylece zikredebiliriz:

⁹⁸² Ebû Nuaym, *el-Müsnedü'l-Müstahrec*, I, 346.

- Alkame (ö. 62/682): İbn Kays. Ebû Şibl Alkame b. Kays b. Abdillâh b. Mâlik en-Nehaî el-Kûfî. Zehebî aslen muhadramûndan olan Alkame'yi *'fakîhü'l-Kûfe, âlimü'l-Kûfe, mukri'*, imâm, hâfız ve mücevvîdü'l-kebîr' olarak vasıflandırılmıştır.⁹⁸³
- Esved (ö. 75/694): Esved b. Yezîd. Ebû Abdirrahmân el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehaî el-Kûfî. Esved de Alkame gibi muhadramûndandır. Zehebî Onu *'imâm ve kudve'* olarak vasıflandırmıştır.⁹⁸⁴
- İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714): Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehaî el-Kûfî. Zehebî Onun *'imâm, hâfız ve fakîhü'l-İrâk'* olduğunu söylemiştir.⁹⁸⁵
- Ebû Ma'ser (ö. 120/738): Ziyâd b. Küleyb et-Temîmî el-Hanzalî Ebû Ma'ser el-Kûfî. Onun hakkında Ebû Hâtîm *'sâlih'*, İclî, Nesâî ve İbnü'l-Medînî *'sika'* demiştir.⁹⁸⁶
- Hâlid el-Hazzâ' (ö. 141/759): Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ' Ebü'l-Menâzil el-Basrî. Hâfız ve Ehadü'l-Eimme. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel *'sebt'*, İbn Maîn ve Nesâî *'sika'* derken Ebû Hâtîm *'lâ yühteccü bihi'* demiştir.⁹⁸⁷
- Hâlid (ö. 172-179/789-796): Hâlid b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Yezîd Tahhân. Ebü'l-Heysem, Ebû Muhammed el-Müzenî. Onun hakkında Muhammed b. Sa'd ve Ebû Zür'a *'sika'*, Ebû Hâtîm *'sika-sahîhu'l-hadîs'* ve Tirmizî de *'sika-hâfız'* demiştir.⁹⁸⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/733): Tâbiûndan ve *'sika'* dır.⁹⁸⁹
- Şebâb el-Vâsitî (ö?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Şebâb'ın Vehb'den rivâyette bulunduğunu İsfahânî nakletmiştir.⁹⁹⁰
- Ebû Muhammed b. Hayyân (ö. 369/980): Ebü's-Şeyh Abdullâh b. Muhammed b. Câfer b. Hayyân. *İmâm, hâfız, sâdik, Muhaddis-ü İsbahân* olarak vasıflandırılır. Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Câfer b. Hayyân. Dah çok Ebü's-Şeyh olarak

⁹⁸³ Zehebî, *Siyer*, IV, 53.

⁹⁸⁴ A.g.e., IV, 50.

⁹⁸⁵ A.g.e., IV, 520.

⁹⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 329.

⁹⁸⁷ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 428.

⁹⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 99.

⁹⁸⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

⁹⁹⁰ Ebû Nuaym, *el-Müsnedü'l-Müstahrec*, I, 346.

tanınmaktadır. Birçok eserin tasnifini yapmıştır. Onun hakkında İbn Merdeveyh ve Ebü'l-Kâsım 'sika, me'mûn', Ebû Nuaym 'sika' ve Ebû Bekr el-Hatîb 'hâfiz, sebt, mutkîn' demiştir.⁹⁹¹

Değerlendirme

Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinede farklı sened ve metinler yer vermiş oldukları rivâyetin Ebû Dâvud'da⁹⁹² ve İbn Mâce'de⁹⁹³ nakledilen rivâyetlerin isnadının sahîh olduğu ifade edilmiştir. Elbânî de Nesâî'nin *es-Sünen*'i üzere yapmış olduğu çalışmasında rivâyetin 'sahîh' olduğunu söylemiştir.⁹⁹⁴ Rivâyetin farklı senedle de olsa Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer alması sıhhati konusunda bize bilgi vermektedir.

Ebû Nuaym *el-Müsned*'inde Vehb b. Münebbih'ten nakille zikretmiş olduğu rivâyetin senedinde yer alan râvîler incelendiğinde cerh ve ta'dîl bakımından naklin, senedinde yer alan Şebâb el-Vâsîtî hakkında fazla bir bilgi bulamamış olsak da Ebû Nuaym'a itibarla sıhhatine hükmederek 'sahîh' olduğunu söyleyebiliriz.

Kadı Iyaz ilgili rivâyetin İmâm Şâfiî tarafından 'el-Ümm' adlı esere de işaret ederek meninin temizlenmesiyle ilgili ahkâmda ihticâc olunan bir rivâyet olduğunu söylemiştir.⁹⁹⁵ Hz. Âişe'nin r.anhâ ilgili konuda vermiş olduğu hüküm, kendi icthâdı değil Hz. Peygamber'den öğrenmiş olduğu bir hükümdür. Bu sebeple rivâyet aslında *hükmen merfû*' olarak kabul edilebilir. Ulemânın da ihtilafının konu edinildiği elbisenin meniden temizlenmesi meselesinde, bu rivâyetten hareketle İmâm Mâlik ve Ebû Hanîfe necâset olduğuna hükmetmiş ve Ebû Hanîfe eğer kuruyrsa temizlenilmesi gerektiğine hükmetmiştir. İmâm Mâlik ise yaş da olsa kuru da olsa yıkanması

⁹⁹¹ Zehebî, *Siyer*, XVI, 279.

⁹⁹² Ebû Dâvud, *es-Sünen*, VI, 17; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, I, 276.

⁹⁹³ Nesâî, *es-Sünen*, I, 339.

⁹⁹⁴ Nesâî, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, I, 156.

⁹⁹⁵ Kadı Iyaz, Ebü'l-Fazl Iyaz b. Mûsâ b. Iyaz el-Yahsûbî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, Şerhu Sahîhi Müslim, thk. Yahyâ İsmâîl, (Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1998/1419), II, 114.

gerektiğini söylemiştir. Şâfiî ve Hanbelî mezhebindeyse meninin necis olmadığı kabul edilmiştir.⁹⁹⁶

Özetle yukarıdaki rivâyetlerde meninin necis olup olmadığını, nasıl temizlenileceğinin öğretildiğini ve konuyla ilgili ahkâmın öğretildiğini görmekteyiz.

3.2.3.22. Sadakanın Evvela Allah’a c.c. Ulaşması

حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ الْحَسَنِ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَيَّانَ ثَنَا عَمْرُو بْنُ الْخُصَيْنِ ثَنَا ابْنُ غُلَاقَةَ عَنْ ثَوْرٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ عَنْ كَعْبٍ عَنْ فَضَالَةَ بْنِ عُبَيْدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ الصَّدَقَةَ لَتَقَعُ فِي يَدِ اللَّهِ قَبْلَ أَنْ تَقَعُ فِي يَدِ السَّائِلِ وَإِنَّ اللَّهَ لَيَدْفَعُ بِهَا سَبْعِينَ بَابًا مِنْ مَخَارِجِ الدُّنْيَا مِنْهَا الْجَذَامُ وَالْبَرَصُ وَسَيِّئُ الْأَسْقَامِ سِوَى مَا لِصَاحِبِهَا مِنَ الْأَجْرِ فِي الْآخِرَةِ»

Habîb b. Hasen → Muhammed b. Hayyân → Amr b. Husayn → İbn Ulâse → Sevr → Vehb b. Münnebbih → Ka‘b → Fedâle b. Ubeyd → Rasûlüllâh’ın s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: “Muhakkak ki sadaka, isteyen kimsenin eline geçmeden Allah’ın c.c. elinde/kudretindedir. Allah c.c. sadaka ile beraber dünya kusurlarından/ayıplarından yetmiş kapıyı kapatır. Bunlar içerisinde; cüzzâm, alaca hastalığı ve kötü hastalıklar vardır. Bu musibetler sahibine âhirette mükâfat olarak döner.”⁹⁹⁷

Ebû Nuaym İsfahânî’nin *Hilyetü’l-Evliyâ* adlı eserinde Vehb b. Münnebbih’ten naklettiği rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

Ebû Nuaym’ın Vehb b. Münnebbih’ten nakledilen ‘garîb’ hadîslerden biri olduğuna işaret ettiği naklin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta’dîl durumları şu şekildedir:

- Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673): Sahâbî ve ‘sika’dır.⁹⁹⁸
- Ka‘b el-Ahbâr (ö. 32/652-53): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.⁹⁹⁹

⁹⁹⁶ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, II, 595.

⁹⁹⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 81.

⁹⁹⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 42.

⁹⁹⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 47.

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika' dır.¹⁰⁰⁰
- Sevr b. Yezîd el-Basrî el-Yemânî es-San'ânî (ö. 150-155/767-772): Ebû Hâlid el-Kelâî. Kaderî olduğu vurgulanmakla birlikte İbn Sa'd Onu 'sika fî'l-hadîs', Dârimî, Evzâî, İbnü'l-Medîni, Yahyâ b. Maîn ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân 'sika' olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Yahyâ b. Saîd el-Kattân 'Şam'da Ondan daha sika birini görmedim.' demiştir.¹⁰⁰¹
- İbnü 'Ulâse (ö. 168/785): Muhammed b. Abdillâh b. 'Ulâse b. Mâlik b. Amr b. Uveymir b. Rabîa İbn Ukayl Ukaylî el-Cezerî. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn 'sika', Ebû Zûr'a 'sâlih', Ebû Hâtîm 'yüktübü hadîsühû ve lâ yühteccü bihî' ve Buhârî de 'fî hadîsihî nazar' demiştir.¹⁰⁰²
- Amr b. Husayn (ö.?): el-Kilâbî, el-Ukaylî, Bâhilî. Ebû Osmân el-Ukaylî, el-Basrî ve el-Cezerî. Onun hakkında Ebû Zûr'a 'vâhî'l-hadîs', İbn Adiy 'muzlimü'l-hadîs', Ezdî 'zaîf cidden' ve Dârekutnî 'metrûk' demiştir.¹⁰⁰³
- Muhammed b. Hayyân (ö. 290/903): Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Hayyân el-Mâzinî ve el-Basrî. Zehebî Onu, 'şeyh, muhaddis ve sadûk' olarak vasıflandırmış ve 290'lı yıllardan sonra da yaşadığını ifade etmiştir.¹⁰⁰⁴
- Habîb b. Hasan (ö. 359/970): Habîb b. Hasan b. Dâvud b. Muhammed b. Ubeydillâh. Ebû'l-Kâsım el-Kazzâz. Bürkânî, Onun 'zayıf' olduğunu söylerken İbnü Ebi'l-Fevâris, Hatîb ve Ebû Nuaym 'sika' demiştir.¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 421; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 469.

¹⁰⁰² İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 240; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 528.

¹⁰⁰³ A.g.e., XXI, 587.

¹⁰⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 569.

¹⁰⁰⁵ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 192.

Değerlendirme

Ebû Nuaym rivâyetin sıhhati hakkında Süfyân es-Sevrî'nin teferrüdüne işaret ederek 'garîb' tir demiştir.¹⁰⁰⁶ Sadakaya ve sadaka vermenin ehemmiyetine dikkat çekildiği rivâyetin sıhhati hakkında senedde yer alan râviler dikkate alındığında Ebû Nuaym'ın 'garîb' değerlendirmesine ilave olarak senedi 'zayıf' tır diyebiliriz. Çünkü senedde yer alan İbn Ulâse, Amr b. Husayn ve Habîb b. Hasan'ın cerh edildiğini görmekteyiz.

Sadakanın Allah'ın c.c. kudretinde olduğunu ifade etmekle birlikte ehemmiyetine de dikkat çekildiği, dünya ve âhirete dair mükafatının da konu edildiği rivâyet, musibetlere uğrayan kimsenin sıhhat bakımından da muhafaza edildiğini göstermektedir.

3.2.3.23. Garîbin (Gurbette Olan Kimsenin) Ölümü

حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ عِمْرَانَ السَّدُوسِيُّ ثنا عَمْرُو بْنُ الْحُصَيْنِ الْعُقَيْلِيُّ ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلَانَةَ عَنِ الْحَكَمِ بْنِ أَبَانَ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَوْتُ الْغَرِيبِ شَهَادَةٌ إِذَا اخْتُصِرَ فَرَمَى بِبَصَرِهِ عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ يَسَارِهِ فَلَمْ يَرَ إِلَّا غَرِيبًا وَذَكَرَ أَهْلَهُ وَوَلَدَهُ وَتَنَفَّسَ فَلَهُ بِكُلِّ نَفَسٍ يَتَنَفَّسُهُ يَمْحُو اللَّهُ أَلْفَ سَيِّئَةٍ وَيَكْتُبُ لَهُ أَلْفَ حَسَنَةٍ»

حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ حَدَّثَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي شَعُودٍ بَصْرِيٌّ عَنِ الْحَكَمِ بْنِ أَبَانَ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ عَنْ طَاوُسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا حُضِرَ الْغَرِيبُ فَالْتَفَتَ عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ فَلَمْ يَرَ إِلَّا غَرِيبًا فَتَنَفَّسَ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ نَفَسٍ تَنَفَّسَ أَلْفَ حَسَنَةٍ وَحُطَّ عَنْهُ أَلْفُ سَيِّئَةٍ فَإِذَا مَاتَ مَاتَ شَهِيدًا»

Haccâc b. İmrân es-Sedûsî → Amr b. Husayn el-Ukaylî → Muhammed b. Abdillâh b. Ulâse Hakem b. Ebân → Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in s.a. şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “*Garîbin (gurbette olan kimsenin) ölümü şehadettir. O ölmek üzereyken sağına ve soluna bakar ve gariplikten başka bir şey görmez. Ailesini ve oğlunu hatırlar. Allah c.c., ona aldığı her nefeste iki milyon günahını siler ve iki milyon sevap yazar.*”¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁶ A.g.e., IV, 72.

¹⁰⁰⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 57.

Rivâyetin diğer senedi şöyledir: Nuaym → Racül min-Benî Şa‘vez Basrî → Hakem b. Ebân → Vehb b. Münebbih → Tâvûs → Rasûlüllâh s.a.¹⁰⁰⁸

Nuaym b. Hammâd’ın *Kitabü’l-Fiten* ve Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-Kebîr* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış oldukları rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Her iki rivâyet esas alındığında cerh ve ta‘dîl durumlarına göre râvîlerin durumları şöyledir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹⁰⁰⁹
- Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹⁰¹⁰
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹⁰¹¹
- el-Hakem b. Ebân el-Adenî (ö. 154/771): Tâbiûndan ve ‘sika’, ‘sâlih’tir.¹⁰¹²
- Muhammed b. Abdillâh b. ‘Ulâse (ö. 168/785): ‘Sika’, ‘sâlih’, ‘yüktebü hadîsühû ve lâ yühteccü bihî’, ‘fî hadîsihî nazar’ olarak vasıflandırılmıştır.¹⁰¹³
- Amr b. Husayn el-‘Ukaylî (ö. ?): ‘Vâhî’l-hadîs’, ‘muzlimü’l-hadîs’, ‘zaîf cidden’, ‘metrûk’tur.¹⁰¹⁴
- Haccâc b. İmrân es-Sedûsî (285/898): Mesleme ve Ukaylî Onun ‘sika’ olduğunu söylemişlerdir.¹⁰¹⁵
- Racül min-Benî Şa‘vez Basrî: Nuaym’ın eserinde yer verdiği nakilde ‘meçhûl’ bırakılan râvîdir.

¹⁰⁰⁸ Kitabü’l-Fiten, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye Nuaym b. Hammâd, 228/843, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî, Kâhire, Mektebetü’t-Tevhîd, 1991/1412; h.n. 1999, Mâ Vukkte fi’l-Fiteni mine’l-Evkâtî li’s-Sinîni ve’s-Şuhûri ve’l-Eyyâmî, c. II, s. 712; (297.4 NUA.F);

¹⁰⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395.

¹⁰¹⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 47.

¹⁰¹¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰¹² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 61.

¹⁰¹³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 240; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXV, 528.

¹⁰¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXV, 587.

¹⁰¹⁵ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 301.

Değerlendirme

Vehb b. Münebbih'in de senedinde yer almış olduğu garib bir kimsenin gurbette vefatı ve mükâfatıyla ilgili Nuaym b. Hammâd'ın *Kitâbü'l-Fiten*'de, Tâvûs'un Hz. Peyhamber'den s.a. nakille aktarmış olduğu rivâyet 'mürsel'dir. Ancak Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr* adlı eserinde Hz. Peygamber'e s.a. izafeyle İbn Abbâs'tan nakledilen rivâyet 'merfû'' olduğu için bu başlık altında değerlendirilmiştir.

İki farklı eserde yer almasına rağmen müşterek râvîlerin de olduğu senedler sıhhat yönüyle değerlendirildiğinde Ebû Nuaym'da yer alan rivâyetin hem Tâvûs'un 'irsâli' ve hem de son râvîsinin 'mechûl' olması sebebiyle 'zayıf' olduğunu görmekteyiz. Ancak rivâyetin Taberânî'den nakille olan senediyle 'sahîh' ve dolayısıyla rivâyet de 'sahîh'tir. Metin olarak ise rivâyette bir kimsenin yabancı bir belde de tek başına kalması ve sonrası vefatına dikkat çekilmektedir. Garib olarak adlandırılmanın aslında yalnız kalmayla alakalı bir durum olduğunun ifadesi olan rivâyet, gurbette olmanın zorluğunu ve karşılığındaki mükafatı da bildirmesi bakımından önem taşımaktadır.

3.2.3.24. İnsanların Deccâlden Kaçmaları

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ الصَّنَعَانِيُّ ثنا زَيْدُ بْنُ الْمُبَارَكِ ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ بْنُ مَعْقِلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أُمِّ شَرِيكٍ أَنَّهَا سَمِعَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «لَيُفَرِّقَنَّ النَّاسَ مِنَ الدَّجَالِ فِي الْجَبَالِ» قَالَتْ أُمُّ شَرِيكٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَيَّنَ الْعَرَبُ يَوْمَئِذٍ؟ قَالَ: «هُمْ قَلِيلٌ»

Ali b. Mübârek es-San'ânî → Zeyd b. Mübârek → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl → Akîl b. Ma'kîl → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh → Ümmü Şerîk → Rasûlüllâh'tan s.a. şöyle duyduğunu nakletti: “İnsanlar deccâlden dağlara kaçacaklar.” dediğinde Ümm-ü Şerîk: “O gün Araplar nerede olacaklar?” diye sordu. Rasûlüllâh s.a.: ‘(O gün) onların sayıları azdır.’ buyurdu.”¹⁰¹⁶

Taberânî'nin Vehb b. Münebbih'ten *el-Mu'cemü'l-Kebîr* adlı eserinde naklettiği rivâyetin tahrîci şöyledir:

¹⁰¹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXV, 96.

Müslim, “Fiten”, 25; Tirmizî, “Menâkıb”, 69; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/75, 126, 462.

İlgili rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta’dîl durumları aşağıdaki gibidir:

Ümmü Şerîk (ö. ?): Hanım Sahâbî ve ‘Sika’dır. Guzeyle binti Divân b. Amr b. Âmir b. Revâha b. Munkız b. Ma’îs b. Âmir b. Lüey. Hz. Peygamber’e s.a. mehrini hibe ederek hanımı olmayı talep eden ancak Efendimizin s.a. kendisiyle evlenmediği hanım sahâbîdir. Hz. Peygamber’den s.a. üç rivâyeti vardır. Vefatıyla ilgili kaynaklarımızda herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹⁰¹⁷

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘Sika’dır.¹⁰¹⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹⁰¹⁹
- Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): ‘Sika’dır.¹⁰²⁰
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih es-San’ânî (ö.?): ‘Sika’dır.¹⁰²¹
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘Sika ve leyse bihî be’s’ ve ‘sika racülün sîdk’tır.¹⁰²²
- Zeyd b. el-Mübârek (ö.?): el-Yemânî, es-San’ânî. Ebû Hâtim Onu ‘sadûk’ olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında zikretmiştir.¹⁰²³
- Ali b. el-Mübârek es-San’ânî (ö.?): Cerh ve ta’dîl bakımından hakkında bilgi bulmadığımız Ali b. el-Mübârek, Zeyd b. Mübârek el-Yemânî’nin yeğenidir.¹⁰²⁴

Değerlendirme

¹⁰¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXV, 367.

¹⁰¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

¹⁰¹⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰²⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹⁰²¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹⁰²² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

¹⁰²³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, X, 104.

¹⁰²⁴ A.g.e., X, 104.

Câbir b. Abdillâh'tan *merfû* olarak nakledilen ve Müslim'in *es-Sahîh*, Tirmizî'nin *Câmi*' ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserlerinde farklı tarîklarla aktarılan rivâyet, Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inde yer almaktadır.

Yukarıda da işaret edildiği üzere sened bakımından sıhhatine mâni bir durumun olmadığını düşündüğümüz rivâyet, metin olarak farklı lafızlarla da olsa Müslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde yer almıştır. Kıyâmet halleri, deccâlin ortaya çıkması ve insanların ondan kaçışının konu edildiği rivâyet için '*sahîh*' diyebiliriz. İnsanların çokça unuttukları âhiret avâlini içermesi bakımından önem taşıyan rivâyet deccâl ve Arapların o zamandaki durumunu bizlere bildirmektedir.

3.2.3.25. Zû Mahrem Cennete Giremeyeceği

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَضْرَمِيُّ ثنا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ الْكُوفِيُّ ثنا هِشَامُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ أَبِي مُوسَى عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ أَتَى ذَا مَحْرَمٍ»

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ ثنا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ قَالَ ثنا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ قَالَ ثنا هِشَامُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمَخْزُومِيُّ عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ عَنْ أَبِي مُوسَى عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ أَتَى ذَاتَ مَحْرَمٍ»

Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî → Yahyâ b. Hassân el-Kûfî → Hişâm b. Süleymân → Süfyân → Ebû Mûsâ → Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs r.a. → Hz. Peygamber s.a. şöyle buyurdu: “Zû-mahrem ile gelen cennete giremez.”¹⁰²⁵

Rivâyetin diğer senedi şöyledir: Abdullâh b. Muhammed b. Câfer → Yahyâ b. Muhammed → Yahyâ b. Hassân → Hişâm b. Süleymân el-Mahzûmî → Süfyân es-Sevrî → Ebû Mûsâ → Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs r.a. → Hz. Peygamber s.a.¹⁰²⁶

¹⁰²⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 57; Zû-mahrem: Mahremiyle zinâ eden kimsedir. Mahrem de İslâm'da evlenilmesi haram olan kişidir. Mahrem sözcüğü Arapça haram kökünden gelir. Mahrem olmayan kimselere nâmahrem denir. Nâmahrem sözcüğü Türkçede yabancı, el anlamında da kullanılır.

¹⁰²⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV, 72.

Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr* ve Ebû Nuaym İsfahânî'nin *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakledilen rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Taberânî ve Ebû Nuaym'ın zikrettiği rivâyetin Kütüb-ü Tis'a'da yer almaması ve rivâyetin sıhhati üzere herhangi bir değerlendirmenin yapılmaması nedeniyle senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dil durumları şöylece belirledik:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve '*sika*'dır.¹⁰²⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.¹⁰²⁸
- Ebû Mûsâ el-Yemânî (185/801): '*Mechûl*',¹⁰²⁹ '*sika*', '*lâ-be'se bihî*' ve '*leyse bihî be's*'tir.¹⁰³⁰
- Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778): '*Sika, hâfiz, fakîh, âbid, imâm ve huccet*'tir.¹⁰³¹
- Hişâm b. Süleymân el-Mahzûmî (ö.?): Hişâm b. Süleymân b. İkrime b. Hâlid b. el-Âs el-Kuraşî el-Mahzûmî el-Mekkî. Onun hakkında Ebû Hâtim '*muzdaribü'l-hadîs, mahallühu's-sıdk, mâ erâ bi-hadîsihî be's*', Zehebî '*sadûk*' ve İbn Hacer '*maklûb*' demiştir.¹⁰³²
- Yahyâ b. Hassân el-Kûfî (ö.?): el-Hasenî. İclî, Onun '*sika, me'mûn*' olduğunu söylemiştir.¹⁰³³
- Yahyâ b. Muhammed Mevlâ Benî Hâşim (ö. 318/930): Onun hakkında Halîlî '*sika, imâm*' ve Dârekutnî '*hâfiz*' demiştir.¹⁰³⁴

¹⁰²⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

¹⁰²⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰²⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 552.

¹⁰³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 514.

¹⁰³¹ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 244.

¹⁰³² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 211; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 572.

¹⁰³³ İclî, *Târîhü's-Sikât*, I, 53.

¹⁰³⁴ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 368.

- Abdullâh b. Muhammed b. Câfer (ö. 369/980): Ebü's-Şeyh. İmâm, Hâfız, Sâdık, Ebû Muhammed Abdullâh b. Câfer b. Hayyân. Onun hakkında İbn Merdeveyh ve Ebü'l-Kâsım '*sika, me'mûn*' ve Ebû Bekr el-Hatîb '*hâfiz, sebt, mutkîn*' demiştir.¹⁰³⁵
- Muhammed b. Abdillâh el-Hadrâmî (ö. 297/910): Şeyh, Hâfız, Sâdık, Mutayyen, Ebû Câfer. Onun hakkında Dârekutnî '*sika, cebel*', Zehebî '*mutkîn*' ve Halîlî de '*sika, hâfiz*' demiştir.¹⁰³⁶

Değerlendirme

Taberânî ve Ebû Nuaym'ın eserlerinde kısmen farklı senedle zikretmiş oldukları rivâyetlerin senedlerini incelediğimizde müntehasına kadar râvîlerin ortak olduğunu ancak son râvîlerin farklı olduğunu görmekteyiz. Her iki senedde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl bakımından bir sorun olmadığını da dikkate alarak rivâyetin '*sahih*' olduğunu söyleyebiliriz. Metin olarak ise rivâyet aralarında evlenme yasağı olmasına rağmen bu emre itaat etmeyen kimselerin cennete giremeyeceğini ifade etmektedir.

3.2.3.26. Her Kulun Öleceği Hal Üzere Diriltilmesi

أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَرَّاءُ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ بْنُ مَعْقِلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "يُيَعَّثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ، الْمُؤْمِنُ عَلَى إِيْمَانِهِ وَالْمُنَافِقُ عَلَى نِفَاقِهِ"

el-Hasen b. Süfyân → el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. → Rasûlüllâh'tan s.a. şöyle duyduğunu nakletti: "Her kul hangi hal üzere ölürse o hal üzere diriltilir. Mü'min olan kimse îman üzere, münâfık da nifâkı üzere diriltilir."¹⁰³⁷

¹⁰³⁵ Zehebî, Siyer, XII, 305.

¹⁰³⁶ A.g.e., XIV, 41.

¹⁰³⁷ İbn Balaban, Ebü'l-Hasan Alâeddin Ali b. Balaban b. Abdillâh, el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân, thk. Şuayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986/1406), XV, 304.

İbn Balaban'ın *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille yer alan rivâyetin tahrîci şöyledir:

Buhârî, “Fiten”, 19; Müslim, “Fiten”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/314, 332, 366.

Rivâyetin senedinin cerh ve ta'dîl bakımından sıhhati şöyledir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘Sika’ dır.¹⁰³⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’ dır.¹⁰³⁹
- Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): ‘Sika’ dır.¹⁰⁴⁰
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih es-San’ânî (ö.?): ‘Sika’ dır.¹⁰⁴¹
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘Sika ve leyse bihî be’s’ ve ‘sika racûlün sîdk’ olarak vasıflandırılmıştır.¹⁰⁴²
- el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249/863): ‘Sika’, ‘sadûk’, ‘sâlih’ tir.¹⁰⁴³
- el-Hasen b. Süfyân (ö. 303/916): Ebü'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî. *Erbeûn* ve *Müsned* sahibidir. Onun hakkında Zehebî ‘sika’ demiştir.¹⁰⁴⁴

Değerlendirme

Rivâyetin senedi incelendiğinde tüm râvîlerin ‘sika’ olduğunu görmekteyiz. Buradan hareketle metnin de sıhhatini dikkate alarak rivâyete ‘sahih’ tir diyebiliriz.

Her kulun öldüğü hal üzere diriltilmesinin konu edildiği rivâyet metin bakımından değerlendirildiğinde Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel’in eserlerinde yer

¹⁰³⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

¹⁰³⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹⁰⁴¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹⁰⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

¹⁰⁴³ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 289.

¹⁰⁴⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 240.

almasından hareketle sıhhatine hükmedebiliriz. Ancak rivâyet İbn Balabân tarafından *el-İhsân* adlı eserde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılmıştır.

3.2.3.27. Hz. Peygamber'in Nehyettiği İsimler

أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَزَّازُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ حَدَّثَنِي
إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ مَعْقِلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنْ عَشْتُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ زَجَرْتُ أَنْ يُسَمَّى بَرَكَهَ، وَنَافِعًا، وَأَفْلَحَ" فَلَا
أَدْرِي قَالَ: أَفْلَحَ أَمْ لَا؟ فَقَبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَمْ يَزُجِرْ عَنْ ذَلِكَ، فَأَرَادَ عُمَرُ أَنْ يَزُجِرَ
عَنْ ذَلِكَ، ثُمَّ تَرَكَهُ.

el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl
b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî → el-Hasen b.
Süfyân → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. → Rasûlüllâh'tan s.a. şöyle
duyduğunu nakletti: “İnşallah yaşadığım müddetçe, bereket, naî ve eflah isimlerinden
(çocuklara konulmasından) men edeceğim.” Câbir r.a., “Eflah” dedi mi demedi mi
emin değilim. Nebî s.a. vefat etti. Ancak insanları bundan men etmedi. Ömer r.a. bu
işten insanları men etmek istedi. Sonra bundan O da vaz geçti.”¹⁰⁴⁵

Yukarıda yer alan rivâyet İbn Balaban'ın *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* adlı
eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille yer almaktadır. Rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis'a
içerisinde yer alan hali şu şekildedir:

Müslim, “Âdâb”, 2; Ebû Dâvud, “Edeb”, 62; Tirmizî, “Edeb”, 65; İbn Mâce, “Edeb”,
31; Dârimî, “İsti'zân”, 61; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/336, 388; 5/7, 10, 12, 22.

Rivâyetin senedinin cerh ve ta'dîl bakımından sıhhati şöyledir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'Sika'dır.¹⁰⁴⁶
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹⁰⁴⁷
- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁵ İbn Balaban, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, XIII, 151

¹⁰⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

¹⁰⁴⁷ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.¹⁰⁴⁹
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): 'Sika ve leyse bihî be's' ve 'sika racülün sîdk'tır.¹⁰⁵⁰
- el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249/863): 'Sika', 'sadûk' ve 'sâlih'tir.¹⁰⁵¹
- el-Hasen b. Süfyân (ö. 303/916): Ebü'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî. *Erbeûn* ve *Müsned* sahibidir. Onun hakkında Zehebî 'sika' demiştir.¹⁰⁵²

Değerlendirme

Haz. Peygamber'in s.a. nehyettiği isimlerin konu edildiği rivâyet metin bakımından değerlendirildiğinde Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde yer almasından hareketle sıhhatine hükmedebiliriz. Ancak rivâyet İbn Balabân tarafından *el-İhsân* adlı eserde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılmıştır. Rivâyetin senedi incelendiğinde tüm râvîlerin 'sika' olduğunu görmekteyiz. Buradan hareketle metnin de sıhhatini dikkate alarak rivâyete 'sahih'tir diyebiliriz.

3.2.3.28. Şeytanın Tahtı

أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَزَّازُ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ قَالَ أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَيَّةٍ قَالَ أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «عَرْشُ إِبْلِيسَ عَلَى الْمَاءِ ثُمَّ يَبْعَثُ سَرَايَاهُ فَأَعْظَمُهُمْ عِنْدَهُ أَعْظَمُهُمْ فِتْنَةً»

Hasen b. Süfyân → el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr → İsmâîl b. Abdilkerîm → Abdüssamed b. Ma'kîl → İbrâhîm b. Akîl → Akîl → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. → Rasûlüllâh'tan s.a. şöyle duyduğunu nakletti: "İblîs'in arşı (tahtı)

¹⁰⁴⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹⁰⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

¹⁰⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 289.

¹⁰⁵² Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 240.

suyun üzerindedir. Sonra oradan (seriyyelerini) askerlerini gönderir. Onun katında en büyük olanı fitnesi en büyük olandır.”¹⁰⁵³

Rivâyet İbn Balaban’ın *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarılmıştır. Rivâyetin Kütüb-ü Tis’a’da tahrîciyse şöyledir:

Müslim, “Sıfâtü’l-Münâfikîn”, 16; “Fiten”, 19; Tirmizî, “Fiten”, 63; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/66, 98, 314, 332, 355, 366, 368, 384, 388.

Rivâyetin senedinin cerh ve ta’dîl bakımından sıhhati şöyledir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘Sika’dır.¹⁰⁵⁴
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹⁰⁵⁵
- Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö. ?): ‘Sika’dır.¹⁰⁵⁶
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih es-San’ânî (ö. ?): ‘Sika’dır.¹⁰⁵⁷
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘Sika ve leyse bihi be’s’ ve ‘sika racûlün sıdk’ olarak vasıflandırılmıştır.¹⁰⁵⁸
- el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249/863): ‘Sika’, ‘sadûk’, ‘sâlih’ tir.¹⁰⁵⁹
- el-Hasen b. Süfyân (ö. 303/916): Ebü’l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî. *Erbeûn* ve *Müsned* sahibidir. Onun hakkında Zehebî ‘sika’ demiştir.¹⁰⁶⁰

Değerlendirme

İbn Balabân tarafından *el-İhsân* adlı eserde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarılmıştır. Rivâyetin senedi incelendiğinde tüm râvîlerin ‘sika’ olduğunu görmekteyiz. Buradan hareketle metnin de sıhhatini dikkate alarak rivâyete ‘sahih’ tir

¹⁰⁵³ İbn Balaban, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, XIV, 66.

¹⁰⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

¹⁰⁵⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰⁵⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹⁰⁵⁷ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹⁰⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

¹⁰⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 289.

¹⁰⁶⁰ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, II, 240.

diyebiliriz. Şeytanın tahtının konu edildiği rivâyet metin bakımından değerlendirildiğinde Müslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde yer almasından hareketle sıhhatine hükmedebiliriz.

3.2.3.29. Münâfıkları Öldürecek Olan Rüzgâr

أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَرَّاءُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ أَخْبَرَنِي
إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ مَعْقِلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُمْ غَزَوْا غَزْوَةً
بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ فَهَاجَتْ عَلَيْهِمْ رِيحٌ شَدِيدَةٌ حَتَّى وَقَعَتِ الرَّحَالُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
«هَذَا لِمَوْتِ مُنَافِقٍ» قَالَ: فَرَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ فَوَجَدْنَا مُنَافِقًا عَظِيمَ التَّفَاقُ مَاتَ يَوْمَئِذٍ.

Hasen b. Süfyân → el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl → Akîl b. Ma'kıl → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. → Rasûlüllâh'tan s.a. şöyle duyduğunu nakletti: “Câbir b. Abdillâh r.a., Mekke ile Medine arasındaki bir bölgede gazvede oldukları zaman üzerlerine şiddetli bir rüzgârın çıktığını ve hatta rüzgârın şiddetinden develerin yuvarlandığını söyledi. Bu olay üzerine Nebî'nin s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: “Bu, bir münâfığın ölümü içindir.” “Daha sonra Medine'ye döndük ve nifakı büyük bir münâfığın o sırada öldüğünü öğrendik” dedi.”¹⁰⁶¹

İbn Balaban'ın *el-Ihsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis'a içerisinde şöyledir:

Müslim, “Sıfâtü'l-Münâfıkîn”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/314, 341, 346.

Rivâyetin senedinin cerh ve ta'dîl bakımından sıhhati şöyledir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'Sika'dır.¹⁰⁶²
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹⁰⁶³
- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶¹ İbn Balaban, *el-Ihsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, XIV, 426.

¹⁰⁶² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

¹⁰⁶³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kûl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.¹⁰⁶⁵
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): 'Sika ve leyse bihî be's' ve 'sika racûlün sîdk'tır.¹⁰⁶⁶
- el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249/863): 'Sika', 'sadûk', 'sâlih'tir.¹⁰⁶⁷
- el-Hasen b. Süfyân (ö. 303/916): Ebü'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî. *Erbeûn* ve *Müsned* sahibidir. Onun hakkında Zehebî 'sika' demiştir.¹⁰⁶⁸

Değerlendirme

Şiddetle esen rüzgârın bir münafığın katline sebep olmasının konu edildiği rivâyetin metin bakımından değerlendirildiğinde Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde yer almasından hareketle sıhhatine hükmedebiliriz. Ancak rivâyet İbn Balabân tarafından *el-İhsân* adlı eserde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılmıştır. Rivâyetin senedi incelendiğinde tüm râvîlerin 'sika' olduğunu görmekteyiz. Buradan hareketle metnin de sıhhatini dikkate alarak rivâyete 'sahih'tir diyebiliriz.

3.2.3.30. Hz. Peygamber'in s.a. İbn Abbâs'a r.a. Duası

أَخْبَرَنَا أَبُو الْخَيْرِ بْنُ هَارُونَ أَنَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ مَرْثُومٍ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَحْمَدٍ الْبَرْزَازِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَى ثَنَا وَهْبُ بْنُ مُنْبِيهِ حَدَّثَنَا خَالِدُ الْحَذَّاءِ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «ضَمَّنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: اللَّهُمَّ عَلِّمَهُ الْحِكْمَةَ»

Ebü'l-Hayr b. Hârûn → Ebû Bekr b. Merdeveyh/Merdûye → Ahmed b. Muhammed el-Bezzâz el-Isbahânî → Abdullâh b. Ahmed b. Mûsâ → Vehb b. Münebbih → Hâlid el-Hazzâ' → İkrime → Abdullâh b. Abbâs r.a. şöyle nakletti: "Nebî s.a. beni kucakladı ve 'Allahım! Ona hikmeti öğret!' diye dua etti."¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹⁰⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

¹⁰⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 289.

¹⁰⁶⁸ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 240.

¹⁰⁶⁹ Teymî, *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb*, III, 93.

Rivâyet İsmâîl b. Muhammed et-Teymî'nin *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille yer almaktadır. Rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis'a'da farklı sened ve metinlerle şu şekildedir:

Buhârî, "İlim", 17; "Vudû", 10; "Fezâil-ü Ashâbi'n-Nebî s.a.", 24; "İ'tisâm", 1; Tirmizî, "Menâkıb", 42; İbn Mâce, "Sünnet", 11/22; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/216, 266, 269, 310, 329, 336, 360.

Rivâyetin senedi incelendiğinde *et-Tergîb*'de yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarını şöylece aktarabiliriz:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve 'sika'dır.¹⁰⁷⁰
- İkrime (ö. 105/723): Tâbiûndan ve 'sika'dır. İkrime el-Kuraşî el-Hâşimî (ö. 105-106-107/724-725-726): Ebû Abdillâh el-Medenî, Mevlâ İbn Abbâs. Mâlik b. Enes Ondan hadis alınmaması gerektiğini söylerken Ukaylî, İbn Ebî Hâtim, Dârimî ve Nesâî 'sika' olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁷¹
- Hâlid el-Hazzâ' (ö. 141/759): 'Sebt', 'sika' ve 'lâ yühteccü bihî'dir.¹⁰⁷²
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹⁰⁷³
- Abdullâh b. Ahmed b. Mûsâ (ö.?): Hakkında fazla bilgi bulamadığımız Abdullâh'ın Vehb'den rivâyette bulunduğunu Muhammed b. Fazl Talhî eserinde nakletmiştir.¹⁰⁷⁴ Bu bilgiden hareketle râvînin 'mechûl' olduğunu söyleyebiliriz.
- Ahmed b. Muhammed el-Bezzâz el-İsbahânî (ö. 318/930): İbnü'l-Muğallis Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. 'İmâm, Muhaddis, Sika'dır. el-Bağdâdî el-Bezzâz.
- Ebû Bekr b. Merdeveyh/Merdûye (ö. 410/1020): Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Merdûye b. Fûrek b. Mûsâ b. Câfer el-İsfahânî. Tefsîr, Târih ve birçok alanda eser sahibidir.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

¹⁰⁷¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 264.

¹⁰⁷² Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 428.

¹⁰⁷³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰⁷⁴ Teymî, *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb*, III, 93.

¹⁰⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, XVII, 308.

Ebü'l-Kâsım et-Teymî'nin *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'te nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır. Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumu şöyledir:

- Ebû Hureyre (ö. 58/678): Sahâbî ve 'sika'dır.¹⁰⁷⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹⁰⁷⁹
- Ebû Ebî İlyâs (ö.?): Ceddü İlyâs. İdrîs ibni binti Vehb b. Münebbih: 'Rikâk ile ilgili hadisi yazılır', 'metruk' ve 'zayıf'tır.¹⁰⁸⁰
- Ebû İlyâs (ö.?): İdrîs b. Sinân, Vehb b. Münebbih'in torunudur. 'Zayıf', 'rikâk bahsinde hadisi yazılır' ve 'metruk'tur.¹⁰⁸¹
- Muhammed b. Yahyâ el-Ezdî (ö. 243/858): Ebû Ömer, Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Amr el-Adenî. İbn Hacer Onun 'sadûk' olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸²
- Ümeyye b. Muhammed el-Bâhilî (ö.?): Cerh ve ta'dîl kaynaklarında hakkında bilgi bulamadığımız Ümeyye b. Muhammed'in 'meçhûl râvî' olduğunu söyleyebiliriz.
- Osmân b. Muhammed el-Basrî (ö. 371-380/982-990): Ebû Amr el-Osmânî el-Basrî. İbn Merdeveyh/Merdûyeh ve Ebû Nuaym Ondan nakilde bulunmuştur.¹⁰⁸³
- Ebû Bekr b. Merdeveyh/Merdûye (ö. 410/1020): Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Merdûye b. Fûrek b. Mûsâ b. Câfer el-İsfahânî. Tefsîr, Târih ve birçok alanda eser sahibidir.¹⁰⁸⁴
- Ebü'l-Hüseyin (ö.?): Cerh ve ta'dîl kaynaklarında hakkında bilgi bulamadığımız Ebü'l-Hüseyin Ebû Bekr b. Ebî Bekr b. Ebî Ali'in torunudur.¹⁰⁸⁵

Değerlendirme

¹⁰⁷⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 43-130.

¹⁰⁷⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰⁸⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹⁰⁸¹ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, II, 34.

¹⁰⁸² İbn Hacer, *Takrîb*, I, 513.

¹⁰⁸³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII, 492.

¹⁰⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, XVII, 308.

¹⁰⁸⁵ Teymî, *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb*, I, 387.

Ebü'l-Kâsım et-Teymî'nin *Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin sened bakımından değerlendirilmesi yapıldığında görülen şudur ki; Ebû İlyâs ve babasının cerh edilmiş olması, Ümeyye b. Muhammed ve Ebü'l-Hüseyin hakkında kaynaklarımızda yeterli bilginin bulunmaması sebebiyle '*mübbhem râvî*' olmaları, rivâyeti sened bakımından '*zayıf*' kılmaktadır. Rivâyet metin bakımından değerlendirildiğindeyse kıyâmet günü haberlerinden birini ihtiva eden ayetin izahı olduğu için ve genel olarak rivâyetlere aykırı olmadığı için '*sahih*'tir diyebiliriz.

3.2.3.32. Hz. Peygamber s.a. Ümmetinin Durumu

حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا أَبِي ثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ الصَّنَعَانِيُّ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ بْنُ مَعْقِلٍ عَنْ أَبِيهِ عَقِيلٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: هَذَا مَا سَأَلْتُ عَنْهُ جَابِرَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ قَبْلَ مَوْتِهِ بِشَهْرٍ: «يَسْأَلُونَ عَنِ السَّاعَةِ وَإِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَأُفْسِمُ بِاللَّهِ مَا عَلَى الْأَرْضِ نَفْسٌ مَنُفُوسَةٌ الْيَوْمَ يَأْتِي عَلَيْهَا مِائَةُ سَنَةٍ»

Muhammed b. Yâkûb → Yâkûb → Kuteybe b. Saîd → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih'in → Câbir b. Abdillâh'a r.a. sorduğu soruya → Hz. Peygamber'den s.a. şöyle duyduğunu söyleyerek cevap vermiştir: "Ümmetinden bir grup kıyâmete kadar hak üzere olmaya devam edecektir."¹⁰⁸⁶

Hâkim en-Neysâbûrî'nin *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten naklettiği rivâyetin tahrîci şöyledir:

Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 53; Tirmizi, "Fiten", 64; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/94; 3/306, 314, 322, 326, 345, 380, 385.

Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cer ve ta'dîl durumları şöyledir:

¹⁰⁸⁶ Hâkim en-Nîsâbûrî, el-İmâm el-Hâfız, Ebî Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. eş-Şeyh Abdürrezzâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2008/1429), IV, 387.

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'Sika'dır.¹⁰⁸⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûn ve 'sika'dır.¹⁰⁸⁸
- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.¹⁰⁸⁹
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.¹⁰⁹⁰
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): 'Sika ve leyse bihî be's' ve 'sika racülün sîdk'tır.¹⁰⁹¹
- Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855): Ebû Recâ' Kuteybe b. Saîd b. Cemîl b. Tarîf es-Sekafî. 'Şeyhu'l-İslâm, Muhaddis, İmâm, Sika, Cevvâl, Rivâyetü'l-İslâm', el-Belhî ve el-Bağlânî. Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtîm Onun 'sika' olduğunu söylemiş ve Ahmed b. Hanbel de Onu methetmiştir.¹⁰⁹²
- Yâkûb (ö. 287/900): İbnü'l-Ahram'ın babasıdır. el-İmâmü'l-Fakîh, Ebû Yûsuf eş-Şâfiî.¹⁰⁹³
- Muhammed b. Yâkûb (ö. 344/956): Ebû Abdillâh Muhammed b. Yâkûb b. Yûsuf eş-Şeybânî en-Neysâbûrî. İbnü'l-Ahram. 'İmâm, Hâfiz, Huccet ve Mutkîn'dır.¹⁰⁹⁴

Değerlendirme

Hâkim en-Neysâbûrî'nin *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten naklettiği rivâyet farklı sened ve metinlerle Müslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel tarafından nakledilmiştir. *Müstedrek*'de nakledilen rivâyetin senedini incelediğimizde senedde yer alan râvîler arasında cerh edilen bir râvînin olmadığını görmekteyiz. Bu bilgidен hareketle rivâyet 'sahih'tir diyebiliriz.

¹⁰⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

¹⁰⁸⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹⁰⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹⁰⁹⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹⁰⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

¹⁰⁹² Zehebî, *Siyer*, IX, 86.

¹⁰⁹³ Zehebî, *Siyer*, XII, 64.

¹⁰⁹⁴ A.g.e., XII, 63.

Metninin sahih olduğunu söyleyebileceğimiz rivâyette Hz. Peygabmer ümmetinden her dönemde bir grubun hak üzere olacağı veya olmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

3.2.3.33. Hz. Nûh ve Kavminin Kıyâmet Günündeki Durumu

أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ إِسْحَاقَ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْبَرَاءِ ثَنَا عَبْدُ الْمُنْعِمِ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ قَالَ ذَكَرَ الْحَسَنُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ عَنْ سَبْعَةٍ رَهْطٍ شَهِدُوا بَدْرًا قَالَ وَهْبٌ: وَقَدْ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ كُلُّهُمْ رَفَعُوا الْحَدِيثَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ يَدْعُو نُوحًا وَقَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَوَّلَ النَّاسِ فَيَقُولُ: مَاذَا أَجَبْتُمْ نُوحًا؟ فَيَقُولُونَ: مَا دَعَانَا وَمَا بَلَّغَنَا وَلَا نَصَحَنَا وَلَا أَمَرَنَا وَلَا نَهَانَا فَيَقُولُ نُوحٌ: دَعَوْتُهُمْ يَا رَبِّ دُعَاءَ فَاشِيَا فِي الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ أُمَّةً بَعْدَ أُمَّةٍ حَتَّى انْتَهَى إِلَى خَاتِمِ النَّبِيِّينَ أَحْمَدَ فَأَنْتَسَخَهُ وَقَرَأَهُ وَأَمَنَ بِهِ وَصَدَّقَهُ فَيَقُولُ اللَّهُ لِلْمَلَائِكَةِ: ادْعُوا أَحْمَدَ وَأُمَّتَهُ فَيَأْتِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُمَّتَهُ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُ نُوحٌ لِمُحَمَّدٍ وَأُمَّتِهِ: هَلْ تَعْلَمُونَ أَنِّي بَلَّغْتُ قَوْمِي الرِّسَالَةَ وَاجْتَهَدْتُ لَهُمْ بِالنَّصِيحَةِ وَجَهَدْتُ أَنْ أَسْتَنْفِذَهُمْ مِنَ النَّارِ سِرًّا وَجَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا؟ فَيَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُمَّتُهُ: «فَإِنَّا نَشْهَدُ بِمَا نَشَدْتَنَا بِهِ أَنَّكَ فِي جَمِيعِ مَا قُلْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» فَيَقُولُ قَوْمُ نُوحٍ: وَأَيْنَ عَلِمْتَ هَذَا يَا أَحْمَدُ أَنْتَ وَأُمَّتُكَ وَنَحْنُ أَوَّلُ الْأُمَمِ وَأَنْتَ وَأُمَّتُكَ آخِرُ الْأُمَمِ؟ فَيَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ¹⁰⁹⁵» قَرَأَ السُّورَةَ حَتَّى خَتَمَهَا فَإِذَا خَتَمَهَا قَالَتْ أُمَّتُهُ نَشْهَدُ أَنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عِنْدَ ذَلِكَ: «وَأَمَّا نَارُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ فَهُمْ أَوَّلُ مَنْ يَمْتَنَزُ فِي النَّارِ»

el-Hasen b. Muhammed b. İshâk el-İsferâinî → Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ' el-Bağdâdî → Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân → İdrîs b. Sinân → Vehb b. Münebbih → Hasen b. Ebi'l-Hasen → Abdullâh b. Abbâs r.a. → Hz. Peygamber'den s.a. şöyle nakletti: “Allah c.c., kıyamet günü insanların ilki olarak Nûh a.s. ve kavmini çağırarak ve Nûh'un ümmetine “Nûh hakkında ne diyeceksiniz?” diye soracak. “Bizi (Hakka) davet etmedi, bize tebliğ etmedi, bize nasihat etmedi, bize (iyiliği) emretmedi ve bizi (kötülükten) nehyetmedi” diyecekler. Nûh a.s. “Yâ Rabbi! Onları, evvelde ve âhirde bir ümmetten bir diğer ümmete geçerek tâ Hâtemü'n-Nebiyîn Ahmed'e kadar ulaşan;

¹⁰⁹⁵ Nûh 71/1.

O'nun neshettiği, okuduğu, iman ettiği ve doğruladığı, apaçık bir davetle davet ettim.” diyecek. Allah Teâlâ meleklerine “Ahmed ve ümmetini çağırın!” buyuracak. Rasûlüllâh s.a. ve ümmeti, önlerinde nurları ile ilerleyerek, gelecekler. Nûh a.s. Ahmed’e ve ümmetine “Benim, kavmime risâleti tebliğ ettiğimi, onlara nasihat etmek için çok çalıştığımı, onları ateşten kurtarmak için gizli ve âşikar gayret sarf ettiğimi fakat benim davetimin ancak onların kaçıışlarını artırdığını biliyor musunuz?” diye soracak. Rasûlüllâh s.a. ve ümmeti “Bize sorduğun konularda biz sana şâhitlik ederiz. Şüphesiz ki sen söylediklerinin tamamında doğru sözlülerdensin” diye cevap verecek. Nuh’un kavmi “Sen ve ümmetin bunu nereden biliyorsunuz ya Ahmed?! Biz ümmetlerin ilkiyiz. Sen ve ümmetin ise ümmetlerin sonuncusunuz!” diyecekler. Rasûlüllâh s.a.: “Bismillâhirrahmânirrahîm! Şüphesiz ki Biz Nuh’u “acıklı bir azap gelmeden önce kavmini uyar” diye gönderdik...” âyetini okuduktan sonra sûreyi bitirdi ve “Bunun hak bir kıssa olduğuna, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Allah’ın Aziz ve Hakîm olduğuna şâhitlik ederiz” diyecek. O zaman Allah a.c.: “Ayrılın bugün ey mücrimler!” buyuracak ve onlar cehenneme ayrılan kimselerin ilki olacaklardır.” buyurmuştur.”¹⁰⁹⁶

Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten naklettiği rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır. Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cer ve ta’dîl durumları şöyledir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹⁰⁹⁷
- Hasen b. Ebi’l-Hasen (ö. 110/729): Ebû Saîd el-Basrî. Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹⁰⁹⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹⁰⁹⁹
- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih’in torunu. ‘Zayıf’, ‘rikâk bahsinde hadisi yazılır’, ‘mine’d-duafâ’, ‘yüktebü hadîsühû’, ‘metruk’tur.¹¹⁰⁰
- Abdülmün’im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): ‘Leyse bi-sika ve metruk’tur.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁶ Yâsîn 36/59; Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek*, II, 414.

¹⁰⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395.

¹⁰⁹⁸ İclî, *Târîhü’s-Sikât*, I, 113.

¹⁰⁹⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹¹⁰⁰ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du’afâi’r-Ricâl*, II, 34.

¹¹⁰¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 54-190.

- Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ' el-Bağdâdî (ö. 291/904): 'Sika' ve 'sadûk'dur.¹¹⁰²
- el-Hasen b. Muhammed b. İshâk el-İsferâînî (ö. 346/958): Ebû Muhammed el-Hasen b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Ezherî el-İsferâyînî. 'Îmâm, Hâfiz ve Mücevvid'dir.¹¹⁰³

Değerlendirme

Hâkim en-Neysâbûrî'nin *el-Müstedrek* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı sendle nakletmiş olduğu rivâyet râvîlerinin cerh ve ta'dîl durumları dikkate alındığında 'sahîh' olarak değerlendirilebilir. Metin olarak da Hz. Nûh özelinde peygamberlerin yapmış oldukları tebliğ üzerinden sorgulanacaklarını ve kavimleri üzerindeki mesuliyetleriyle Hz. Muhammed ümmetinin diğer ümmetler üzerindeki şahitliklerini görmekteyiz.

3.2.3.34. Hz. Peygamber'in s.a. Gusûl Hakkında Sorulan Soruya Cevabı

عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا [تَبَطَّنَ] الرَّجُلُ إِمْرَأَتَهُ إِغْتَسَلَ» قَالَ: «وَأَنَا إِذَا [تَبَطَّنْتُهَا] إِغْتَسَلْتُ»

Vehb b. Münebbih şöyle nakletti: "Bir adam Rasûlüllâh'a s.a. bir adamın hanımıyla ilişkiye girdikten sonra gusûl alıp-almaması hakkında sordu. Peygamberimiz s.a.: 'Ben hanımlarımla cîmâ ettikten sonra gusûl alıyorum.' diye cevap verdi.¹¹⁰⁴

İbn Habîb Sülemî'nin *Kitâbü Edebi'n-Nisâ* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten naklettiği rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Daha önce yapmış olduğumuz sened değerlendirmelerinde Vehb b. Münebbih hakkında bilgi vermiş olduğumuz için burada ayrıca değerlendirme yapılmayacaktır.

Değerlendirme

¹¹⁰² İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VIII, 118.

¹¹⁰³ Zehebî, *Siyer*, XII, 102.

¹¹⁰⁴ Sülemî, Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân İbn Habîb, *Kitâbü Edebi'n-Nisâ*, *Kitâbü'l-Gâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdülmecîd Türkî, (Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), I, 179.

İbn Habîb es-Sülemî, Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin senedini zikredilmemiştir. Ancak Vehb naklini 'mürsel' olarak aktarmış olmasına rağmen, 'mechûl râvî''den aldığını senedde ifade etmiştir. Biz de yapmış olduğumuz araştırma neticesinde rivâyetin herhangi farklı bir senedine ulaşamadık. Bu sebeple de senedin ikiden fazla râvîsinin atlanmış veya tamamının olmaması rivâyeti 'muallak hadîs' konumuna getirmektedir ki bu tür rivâyetler 'zayıf' olarak değerlendirilmektedir. Rivâyetin metnine baktığımızda öncelikle çıkarılabilecek hüküm, guslû gerektiren hallerde gusûl alınmasının şart olduğudur. Bir diğer mesele de Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olmaktır ki anlaşılamayan hususlarda tavsiye edilen yol budur.

3.2.3.35. Hz. Peygamber'in Sara Krizi Tutan Kadına Duâsı

عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّ امْرَأَةً صَرَعَتْ بِعَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَانْكَشَفَتْ فَإِذَا هِيَ [بِسَرَاوِيلٍ] فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَجِمَ اللَّهُ الْمُتَسَرِّوْلَاتِ مِنْ أُمَّتِي»

Vehb b. Münebbih şöyle nakletmiştir: “*Rasûlüllâh s.a. zamanında kendisini sara krizi tutan bir kadın vardı. Kriz halinde elbisesi açılıyordu. Peygamberimiz o kadına: ‘Ümmetimden bu halde olanlarına Allah merhamet etsin!’ diye duâ etti.*”¹¹⁰⁵

İbn Habîb Sülemî'nin *Kitâbü Edebi'n-Nisâ* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille yer alan rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Daha önce yapmış olduğumuz sened değerlendirmelerinde Vehb b. Münebbih hakkında bilgi vermiş olduğumuz için burada ayrıca değerlendirme yapılmayacaktır.

Değerlendirme

İbn Habîb es-Sülemî, Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin senedi zikredilmemiştir. İlgili rivâyeti Vehb'in bizzat kendisinin naklettiğini görmekteyiz. Yukarıdaki nakilde yer alan hadisenin Hz. Peygamber dönemi yaşanmış bir olayın aktarılması olduğundan ve Vehb'in olayı görmüş gibi nakletmesi sebebiyle 'hükmen merfû' olarak değerlendirilmesi kanaatindeyiz. Çünkü nakilde yer alan olay Vehb'in yaşadığı dönemde cereyan etmemekle birlikte zamanla sahâbeden aktarılacak

¹¹⁰⁵ A.g.e., I, 218.

duyulmuş olmalıdır. Biz de yapmış olduğumuz araştırmada rivâyetin herhangi farklı bir senedine ulaşamadığımızdan rivâyetin ‘zayıf’ olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca senedinde birden fazla râvîsinin atılmış olması rivâyeti ‘muallak hadîs’ konumuna getirmektedir ki bu tür rivâyetler ‘zayıf’ olarak değerlendirilmektedir.

3.2.3.36. Hz. Peygamber’in s.a. Cimâ’ Hakkında Söyledikleri

عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ ذَكَرَ الْجَمَاعَ قَالَ: «كُنْتُ فِيهِ كَأَحَدِكُمْ حَتَّى رَأَيْتُ فِي مَنَامِي قَدْرًا [أُنْزِلَتْ] عَلَيَّ مِنَ السَّمَاءِ فَأَكَلْتُ مِنْهَا حَتَّى تَضَلَّعْتُ فَأَصْبَحْتُ وَأَنَا أُصِيبُ مِنْهَا مَا شِئْتُ»

Vehb b. Münebbih, Rasûlüllâh’ın s.a. cimâ hakkında şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Ben de bu konuda sizden biri gibiydim, ta ki rüyamda bana gökten bir tencere (indirildiğini) gördüm, yutuncaya kadar ondan yedim ve ben de ondan nasibimi alırım.”¹¹⁰⁶

İbn Habîb Sülemî’nin *Kitâbü Edebi’n-Nisâ* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten aslen ‘mürsel’ ancak yapı itibarıyla *hükmen merfû*’ olarak naklettiği rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Daha önce yapmış olduğumuz sened değerlendirmelerinde Vehb b. Münebbih hakkında bilgi vermiş olduğumuz için burada ayrıca değerlendirme yapılmayacaktır.

Değerlendirme

İbn Habîb es-Sülemî’nin, Vehb b. Münebbih’ten Hz. Peygamber’e izafeyle aktarmış olduğu rivâyet aslen ‘mürsel’ olmaktadır. Ancak bir önceki nakilde de belirttiğimiz üzere ilgili rivâyetin, sened zikredilmeden ve Hz. Peygamber’den duyulmuş gibi aktarılması ve mana olarak O’na s.a. ait olması sebebiyle ‘*hükmen merfû*’ olarak değerlendirilmesi kanaatindeyiz. Biz de yapmış olduğumuz araştırma neticesinde rivâyetin herhangi farklı bir senedine ulaşamadık. Bu sebeple de senedinde ikiden fazla râvîsinin olmaması veya seneddeki diğer râvîlerin hazfî rivâyeti ‘muallak hadîs’ konumuna getirmektedir ki bu tür rivâyetler ‘zayıf’ olarak değerlendirilmektedir.

¹¹⁰⁶ Sülemî, *Kitâbü Edebi’n-Nisâ*, I, 176.

Yukarıda yer alan rivâyet metin olarak değerlendirildiğindeyse her insan için fitrî olan bir halin Hz. Peygamber’de de olabileceğini görmekteyiz. Bu durum Rasûlüllâh’ın aynı zamanda beşer ve kul olma özelliğini de bildirmektedir.

3.2.3.37. Hz. Âdem’in Yeryüzünde Muhafazası

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْحُلَوَانِيُّ قَالَ ثنا غَوْثُ بْنُ جَابِرٍ بْنُ غَيْلَانَ بْنِ مُنَبِّهِ الصَّنْعَانِيُّ قَالَ ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَفْوَانَ عَنْ إِدْرِيسَ ابْنِ بُنْتٍ وَهْبٍ قَالَ حَدَّثَنِي وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهِ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «وَضَعَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِأَدَمَ صَفًّا مِنَ الْمَلَائِكَةِ عَلَى أَطْرَافِ الْحَرَمِ يَحْرُسُونَهُ مِنْ سُكَّانِ الْأَرْضِ وَسُكَّانِهَا يَوْمَئِذٍ الْجِنُّ فَالْمَلَائِكَةُ يَدُودُهُمْ عَنْهُ لَا يُجِيرُ مِنْهُمْ شَيْءٌ وَهُمْ وَقُوفٌ عَلَى أَطْرَافِ الْحَرَمِ حَيْثُ أَعْلَامُهُ الْيَوْمَ مُحَدِّقُونَ بِهِ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ وَلِذَلِكَ سَمِّيَ الْحَرَمَ لِأَنَّهُمْ كَانُوا يَحُورُونَ فِيهَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَهُ»

el-Hasen b. Ali el-Hulvânî → Gavs b. Gaylân b. Münebbih b. Kâmil b. Sîc b. Sübhân → Abdullâh İbnü Safvân → İdrîs ibni binti Vehb b. Münebbih → Vehb b. Münebbih → Tâvûs b. Keysân → Abdullâh b. Abbâs r.a. → Hz. Peygamber’den s.a. şöyle nakletti: “Allah Teâlâ, Âdem a.s. için meleklerden bir saf, Harem-i Şerîf’in etrafına yeryüzü sakinlerinde muhafız olmaları için yerleştirmiştir. O zamanlarda yeryüzü sakinleri cinlerdi. Melekler onlardan herhangi bir zarar gelmemesi için korurlar. Onlar Harem’in etrafında sancağını bu güne gelinceye kadar beklerler. Onu her tarafından kuşatırlar. Bu sebeple ona Harem adı verilmiştir. Çünkü melekler onunla kendi aralarında olan şeyleri kontrol altında tutarlar.”¹¹⁰⁷

Fâkihî’nin *Ahbâru Mekke* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’te nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır. Mevcut rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta’dîl durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹¹⁰⁸
- Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁷ Fakihî, *Ahbâru Mekke*, II, 259.

¹¹⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395.

¹¹⁰⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 47.

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika' dır.¹¹¹⁰
- İdrîs ibni binti Vehb b. Münebbih (ö.?): 'Yüktebü hadîsühû fi'r-rikâk', 'metruk', 'zayıf' tır.¹¹¹¹
- Abdullâh İbnü Safvân (ö.?): 'Zayıf' ve 'lâ yuhfaz hadîsühû' olarak vasıflandırılmıştır.¹¹¹²
- Gavs b. Gaylân b. Münebbih b. Kâmîl b. Sîc b. Sübhân (ö.?): 'Lem yekün bihî be's' olarak vasıflandırılmıştır.¹¹¹³
- el-Hasen b. Ali el-Hulvânî (ö. 242/857): 'Sika, sebt ve mutkîn' ve 'hâfiz' dır.¹¹¹⁴

Değerlendirme

Hiz. Âdem'in yeryüzüne indirildiğinde muhafaza edilmesiyle ilgili rivâyetin senedi incelendiğinde İdrîs ibni binti Vehb ve Abdullâh b. Safvân'ın cerh edilmiş olduklarını görmekteyiz. Bu da rivâyetin sened olarak 'zayıf' olduğunu göstermektedir. Ancak Allah'ın c.c. ilk insan olarak yarattığı ve yeryüzüne halîfe kıldığı insanı korumasını konu edinen rivâyetin metin olarak âyet ve sâir hadislerle hilafı olmaması sebebiyle 'sahîh' olduğunu ifade edebiliriz.

3.2.3.38. Mekke'nin Tahribi, İmarı ve Sonrası

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ الْأَنْصَارِيُّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُوسَى الْفَرَّاءِ قَالَ ثَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ عَنْ عَقِيلِ بْنِ مَعْقِلٍ قَالَ سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنْبِهِ يَقْرَأُ صَحِيفَةَ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَذْكُرُ فِيهَا أَنَّ جَابِرًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فَذَكَرَ نَحْوَهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «فَلَا يَعُودُونَ فِيهَا أَبَدًا»

¹¹¹⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹¹¹¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹¹¹² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 302; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, I, 343; Cürcânî, *el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*, V, 289; Makrizî, *Muhtasarü'l-Kâmil*, I, 160.

¹¹¹³ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 488; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 313; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâi'd-Duafâ ve'l-Kezzâbîn*, I, 133.

¹¹¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 259.

Ahmed b. Humeyd → İbrâhîm b. Mûsâ el-Ferrâ' → Hişâm b. Yûsuf el-Kâdî es-San'ânî → Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh s.a. → Hz. Ömer r.a. → Hz. Peygamber s.a. şöyle buyurmuştur: “*Câbir b. Abdillâh'ın r.a. sahifesinden okuduğu ve Câbir'in r.a. orada şöylece yazdığını ve Ömer b. Hattâb'ın r.a. Rasûlüllâh'tan s.a. duyduğu sözün benzerini Vehb b. Münebbih'ten şöyle nakletti: “Asla oraya geri dönmeyecekler!”*”¹¹¹⁵

Fâkihî'nin Vehb b. Münebbih'ten nakille *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsihî* adlı eserinde naklettiği rivâyetin Kütüb-ü Tis'a içerisinde tahrîci şöyledir:

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/24; 3/346.

Fâkihî'nin *Ahbâru Mekke* adlı eserinde yer alan senedinin cerh ve ta'dîl durumu şöyledir:

- Hz. Ömer (ö. 23/644): Sahâbî ve 'sika'dır.¹¹¹⁶
- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.¹¹¹⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûn ve 'sika'dır.¹¹¹⁸
- Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.¹¹¹⁹
- Hişâm b. Yûsuf el-Kâdî es-San'ânî (ö. 197/813): Künyesi Ebû Abdîrrahmân'dır ve O da ebnâdandır. Vehb b. Münebbih'ten olan rivâyetleri Vehb'in Torunu Bekkâr b. Abdillâh'tandır. Yahyâ b. Maîn Onun hakkında '*leyse bihî be's*', İshâk b. Ebî İsrâîl '*Yemen kadısı ve sikadır*', İclî '*sika*', Ebû Hâtîm '*sika*'-'*mutkîn*' demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında Onu zikretmiştir.¹¹²⁰
- İbrâhîm b. Mûsâ el-Ferrâ' (ö. 230/845): 'Sika'dır.¹¹²¹

¹¹¹⁵ Fakihî, *Ahbâru Mekke*, II, 366.

¹¹¹⁶ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VI, 138.

¹¹¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

¹¹¹⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹¹¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹¹²⁰ Zehebî, *Siyer*, IX, 580; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 265; Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, VIII, 414; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, II, 130.

¹¹²¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 167.

- Ahmed b. Humeyd (ö. 244/859): ‘Sâlih, âlim ve fakîr’ olarak vasıflandırılmıştır.¹¹²²

Değerlendirme

Konuyla ilgili rivâyetin senedinde yer alan râvîler incelendiğinde tamamının güvenilir olduğunu görmekteyiz. Bu da rivâyetin ‘sahîh’ olduğunu göstermektedir.

Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde farklı sened ve metinle aktarmış olduğu ve daha çok tarihi bir hadiseyi haber veren bu rivâyet, Mekke halkının önce memleketlerini terk etmek durumunda kalacaklarını, daha sonra tahrip edilmesi sebebiyle dönmeyeceklerinin haber vermektedir.

3.2.3.39. Fâcir Kimsenin Durumu

نَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا جَهُمُ بْنُ أَوْسٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي مَرْيَمَ وَمَرَّ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رُسْنَمٍ فِي مَرْكِهِ فَقَالَ لَابْنِ أَبِي مَرْيَمَ: إِنِّي لِأَشْنَهِي مُجَالَسَتَكَ وَحَدِيثَكَ فَلَمَّا مَضَى قَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَغِطَنَّ فَاجِرًا بِنِعْمَتِهِ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا هُوَ لَاقٍ بَعْدَ مَوْتِهِ إِنَّ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ قَاتِلًا لَا يَمُوتُ» فَلَبَّغَ ذَلِكَ وَهَبُ بْنُ مُنَبِّهٍ فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ وَهَبُ أَبَا دَاوُدَ الْأَعْمَرَ فَقَالَ: «يَا أَبَا فَلَانٍ مَا قَاتِلًا لَا يَمُوتُ؟» قَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ: «النَّارُ»

Abdullâh b. Mübârek → Cehm b. Evs → Abdullâh b. Rüstüm → Abdullâh b. Ebî Nuaym: “*Abdullâh b. Rüstem bir grup ile beraberken İbn Ebî Meryem’e uğradı ve: ‘Ben Senin meclisinde Senden hadis almayı arzu ediyorum!’ dedi. Bir müddet sonra İbn Ebî Meryem, Ebû Hureyre’den duyduğu şu hadisi rivâyet etti: Rasûlüllâh’tan s.a. duydum şöyle buyurdu: “Sahip olduğu nimetlerden dolayı fâcir kimseye gıpta edilmez. Sen öldükten sonra nasıl bir şeye lâayık olacağını bilemezsin. Onun karşılığı ancak ölümün olmadığı öldürücüyle olacaktır.” “Bu rivâyet Vehb b. Münebbih’e ulaştığında Vehb’i Ebû Dâvud el-A‘ver’e gönderdi. Dedi ki: ‘Ey falancanın oğlu! Ölmeyen öldürücü nedir?’ İbn Ebî Meryem: ‘Cehennemdir’ dedi.*”¹¹²³

Abdullâh b. Mübârek’in *Müsned*’inde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Hiz. Peygamber’e s.a. fâcir bir kimsenin durumuyla ilgili sorunun konu edildiği rivâyet Abdullâh b. Mübârek’in *el-Müsned* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyet hakkında

¹¹²² Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVIII, 22.

¹¹²³ Abdullâh b. Mübârek, *Müsned*, I, 165.

Vehb b. Münebbih, Ebû Dâvud el-A‘ver’i İbn Ebî Meryem’e göndermiş ve öldüren ancak ölmeyen şeyin ne olduğunu sormuştur. Böylece rivâyetin bir diğer senedi oluşmaktadır. Her iki rivâyeti bir nakil gibi kabul edersek senedde yer alan râvîlerin cerh ve ta‘dîl durumlarını aşağıdaki gibi verebiliriz:

- Ebû Hureyre (ö. 58/678): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹¹²⁴
- Abdullâh b. Ebî Nuaym (ö.?): Hakkında fazla bilginin bulunmadığı ifade edilmekle birlikte rivâyetleri hakkında ‘münker’ denilmiştir. Ancak İbn Hibbân Onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir.¹¹²⁵
- Abdullâh b. Rüstüm (ö.?): İbn Hibbân’ın *es-Sikât*’ında zikretmiş olduğu Abdullâh b. Rüstüm Mescid-i Şu‘be’nin imamlığını yapmıştır.¹¹²⁶
- Cehm b. Evs (ö.?): Medenî. İbn Hibbân’ın *es-Sikât*’ında zikretmiştir.¹¹²⁷
- Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797): Tâbiûndan ve ‘sika, sebt ve sâlih’ bir kimsedir.¹¹²⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹¹²⁹
- Ebû Dâvud el-A‘ver (ö.?): Hakkında bilgi bulamadığımız râvînin tâbiûndan olma ihtimali yüksektir. Ancak yine de ‘*mechûl râvî*’ olarak değerlendirmek isabetli olcaktır.

Değerlendirme

Aslında cerh ve ta‘dîl bakımından tenkid edilmeyen râvîlerden oluşan riâyetin ‘*sahîh*’ olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Vehb b. Münebbih’in duymuş olduğu bilginin tahkîki için göndermiş olduğu Ebû Dâvud el-A‘ver hakkında bilginin olmaması ikinci rivâyetin sıhhatini de ‘*zayıf*’ kılmaktadır. Rivâyet metin olarak fâcir/günahkâr kimsenin haline gıpta edilmeyeceğini, onun bu sebeple akıbetinin cehennem olacağı ve cehennemin ateşinin de son bulmayacağını işaret etmektedir.

¹¹²⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 43-130.

¹¹²⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VII, 145.

¹¹²⁶ Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*, II, 502; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, VII, 55.

¹¹²⁷ A.g.e., VI, 15.

¹¹²⁸ Zehebî, *Siyer*, VII, 365; Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, XVI, 5.

¹¹²⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta‘dîl Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

3.2.3.40. Allah'ın İmtihana Tabi Tuttuğu Kavim

عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهِ رَحِمَهُ اللَّهُ مَرْفُوعًا مُرْسَلًا: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا أَحَبَّ قَوْمًا ابْتَلَاهُمْ»
حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَنْبَأَنَا مُنْذِرُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ: سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهِ
يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا أَحَبَّ قَوْمًا ابْتَلَاهُمْ»

Vehb b. Münebbih 'merfû' 'mürsel' olarak şöyle nakletmiştir: "Allah a.c. bir kavme muhabbet ettiği zaman onları imtihana tabi tutar."¹¹³⁰

Rivâyetin diğer senedi şu şekildedir: Abdullâh → Ahmed b. Hanbel → Abdürrezzâk b. Hemmâm → Münzir b. Nu'mân el-Eftas el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Rasûlüllâh s.a.¹¹³¹

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih'ten nakille Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-Zühd* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin Kütüb-i Tis'a içerisindeki dağılımıysa şu şekildedir:

Tirmizî, "Zühd", 56; İbn Mâce, "Fiten", 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/428, 429, 429.

Tirmizî, İbn Mâce ve yine Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde farklı sened ve metinle nakletmiş oldukları rivâyetin *Kitâbü'z-Zühd*'de yer alan senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dil durumları şöyledir:

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika' dır.¹¹³²
- Münzir b. Nu'mân el-Eftas el-Yemânî (ö.?): 'Sika' dır.¹¹³³
- Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27): 'Sika' ve *Sâhibü'l-Musannef fi'l-Hadîs*'tir.¹¹³⁴

¹¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, I, 52.

¹¹³¹ A.g.e., I, 47.

¹¹³² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹¹³³ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, VII, 359; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 242; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 481; İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, I, 188; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 272.

¹¹³⁴ Zehebî, *Siyer*, VIII, 222.

- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî.¹¹³⁵
- Abdullâh (ö. 290/903): Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. Ahmed b. Hanbel'in oğludur.¹¹³⁶

Değerlendirme

Rivâyet görüldüğü üzere Vehb b. Münebbih'ten Hz. Peygamber'e izâfe edilerek nakledilmiştir. Aslında 'mürsel' olan bu rivâyet mana itibarıyla Vehb'e ait olmayacağından dolayı 'hükmen merfû" olarak zikredilebilir. Rivâyet ise râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarına göre senedi bakımından 'hasen' diyebiliriz. Metin olarak da Allah'a c.c. olan muhabbetin sıhhatinin imtihanlara tabi olarak doğrulanacağına işaret eden rivâyet Kur'ân'a ve sahîh sünnete aykırı olmamasından dolayı 'sahîh'tir diyebiliriz.

3.2.3.41. Kıyâmetin Yaklaşmasıyla Yalancılardan Çoğalmas

أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَزَّازُ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنَّ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ كَذَّابِينَ مِنْهُمْ صَاحِبُ الْيَمَامَةِ، وَمِنْهُمْ صَاحِبُ صَنْعَاءَ الْعَنْسِيِّ، وَمِنْهُمْ صَاحِبُ جَمِيرٍ، وَمِنْهُمْ الدَّجَالُ وَهُوَ أَعْظَمُهُمْ فِتْنَةً" قَالَ: وَقَالَ أَصْحَابِي: قَالَ: "هُمْ قَرِيبٌ مِنْ ثَلَاثِينَ كَذَّابًا"

el-Hasen b. Süfyân → el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh'tan r.a. → Rasûlüllâh'ın s.a. şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Şüphesiz ki kıyâmet yaklaştığında yalancılar çıkacaktır. Sâhibü'l-Yemâme, Sâhibü San'a el-Ansî, Sâhibü Himyer ve deccâl onlardandır. Aralarında fitnesi ne büyük olanı Deccâl'dir.” “Ashâbım onların sayısının otuza yakın olacağını bana söylemiştir.”¹¹³⁷

¹¹³⁵ A.g.e., XI, 177.

¹¹³⁶ A.g.e., XIII, 516.

¹¹³⁷ İbn Balaban, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, XV, 25.

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih'ten nakille İbn Balaban'ın *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin Kütüb-i Tis'a içerisindeki dağılımıysa şu şekildedir:

Buhârî, "Fiten", 25; Müslim, "İmâre", 10; "Fiten", 83, 84; Tirmizî, "Fiten", 43; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/237, 314, 430, 531; 3/345; 5/84, 84, 87, 93, 90, 91, 95, 101, 107, 108.

Buhârî, Müslim ve Tirmizî'de farklı sened ve metinlerle yer alan rivâyet İbn Balaban tarafından *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* adlı eserde Vehb b. Münebbih'in de yer aldığı senedle nakletmiştir. Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarıysa şöyledir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.¹¹³⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹¹³⁹
- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.¹¹⁴⁰
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.¹¹⁴¹
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): 'Sika ve leyse bihî be's' ve 'sika racûlün sıdk' sahibi olarak vasıflandırılmıştır.¹¹⁴²
- el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249/863): 'Sika', 'sadûk', 'sâlih' bir kimsedir.¹¹⁴³
- el-Hasen b. Süfyân (ö. 303/916): 'Sika', *Erbeûn* ve *Müsned* sahibidir.¹¹⁴⁴

Değerlendirme

Rivâyetin senedi incelendiğinde tüm râvîlerin 'sika' olduğunu görmekteyiz. Buradan hareketle metnin de sıhhatini dikkate alarak rivâyete 'sahih' diyebiliriz. Rivâyetin metin olarak Buhârî, Müslim ve Tirmizî'de yer alması ittifakla 'sahih' olduğunu

¹¹³⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

¹¹³⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹¹⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹¹⁴¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹¹⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

¹¹⁴³ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 289.

¹¹⁴⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 240.

göstermektedir. Kıyamete yakın zamanda yalancı kimselerin çoğalacağını ifade etmekle birlikte hangi bölgelerden çıkacağını da Rasûlüllâh s.a. bize haber vermektedir. Bu kimselerin peygamberliğini iddia eden yalancılar olması ihtimali yüksektir.

3.2.3.42. Gece Su Kırbalarının Bağlanması

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَىٰ نَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ الصَّنْعَانِيُّ أَبُو هِشَامٍ نَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ بْنُ مَعْقِلِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِيهِ عَقِيلٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: هَذَا مَا سَأَلْتُ عَنْهُ جَابِرَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ وَأَخْبَرَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: «أَوْكُوا الْأَسْقِيَةَ وَغَلِّقُوا الْأَبْوَابَ إِذَا رَقَدْتُمْ بِاللَّيْلِ وَخَمَّرُوا الشَّرَابَ وَالطَّعَامَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَأْتِي فَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْبَابَ مُغْلَقًا دَخَلَهُ وَإِنْ لَمْ يَجِدِ السِّقَاءَ مُوَكَّأً شَرِبَ مِنْهُ وَإِنْ وَجَدَ الْبَابَ مُغْلَقًا وَالسِّقَاءَ مُوَكَّأً لَمْ يَحُلْ وَكَأَنَّ وَلَمْ يَفْتَحْ مُغْلَقًا وَإِنْ لَمْ يَجِدْ أَحَدَكُمْ لِإِنَائِهِ مَا يُخَمِّرُ بِهِ فَلْيَعْرِضْ عَلَيْهِ غُودًا وَإِنَّمَا بَدَأْنَا بِذِكْرِ السُّوَاكِ قَبْلَ صِفَةِ الْوُضُوءِ لِبَدْءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِ قَبْلَ الْوُضُوءِ عِنْدَ دُخُولِ مَنْزِلِهِ»

Muhammed b. Yahyâ → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. → Rasûlüllâh'ın s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: “Gece uyuduğunuz zaman su kırbalarının ağızlarını bağlayınız. Kapılarınızı kapatınız. Su ve yemek kaplarınızın üzerini örtünüz. Çünkü şeytân, gelir ve eğer kapıyı kapalı bulmazsa içeri girer ve su kırbasını bağlı bulmazsa ondan içer. Ancak kapıyı ve su kırbasını kapalı bulursa, ağızı bağlı olan kırbayı ve kapatılmış olan kapıyı açamaz. Sizden birisi eğer kaplarının üzerini örtecek bir şey bulamazsa o zaman üzerine bir tahta parçası koysun.” “Evine girdiğinde abdest almadan önce Nebî s.a. misvak ile başladığı için biz de abdest almadan önce misvakı (kullanmayı) hatırlamaya başladık.”¹¹⁴⁵

Yukarıda yer alan rivâyet, Vehb b. Münebbih'ten nakille İbn Huzeyme'nin *Sahîh* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis'a içerisinde şu şekildedir:

¹¹⁴⁵ İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî, *Sahîh-u İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa A'zâmi, (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1975), I, 69; İbnü'l-Esîr, *Câmi 'ul-Usûl*, V, 85; Ebû İshâk, *el-Menîha*, II, 65.

Buhârî, “Eşribe”, 22; “İsti’zân”, 50; Müslim, “Eşribe”, 96, 99; İbn Mâce, “Eşribe”, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/363; 3/302, 356, 363, 395, 374, 377; 5/83, 263.

İbn Huzeyme’nin *es-Sahîh* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet farklı sened ve metinlerle Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından eserlerinde nakledilmiştir. İbn Huzeyme tarafından nakledilen rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta’dil bakımından durumları aşağıdaki gibidir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹¹⁴⁶
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹¹⁴⁷
- Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): ‘Sika’dır.¹¹⁴⁸
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih es-San’ânî (ö.?): ‘Sika’dır.¹¹⁴⁹
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘Sika ve leyse bihî be’s’ ve ‘sika racûlün sîdk’ sahibi bir kimsedir.¹¹⁵⁰
- Muhammed b. Yahyâ (ö. 243/858): ‘Sadûk’tur.¹¹⁵¹

Değerlendirme

Vehb b. Münebbih’in de içerisinde yer aldığı senedle gece yatmadan önce kırbaların bağlanmasıyla ilgili rivâyetin senedi incelendiğinde râvîlerinin güvenilir olduğu ve dolayısıyla da senedin ‘*sahîh*’ olduğu görülmektedir. Özellikle Hz. Peygamber’in gece yatmadan önce bizlere hatırlattığı ve tedbir alınması gerekenleri işaret ettiği hususlar; kapların üzerini örtmek, su kırbalarının ağzını açık bırakmamak ve evlerin kapılarını kapatmak olarak ifade edilmektedir. Rivâyette yer alan şeytan ifadesiye de büyük ihtimalle kastedilen, şeytanın kendisiyle birlikte sonucu kötü olan şeylere sebep olacak

¹¹⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

¹¹⁴⁷ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹¹⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹¹⁴⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹¹⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

¹¹⁵¹ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 513.

hallerdir. Bunlara eve girip çıkabilecek zararlı hayvanlarla birlikte hırsızlık v.s. için girebilecekler de dahil edilebilir.

3.2.3.43. Kalbinde Şirk Olmayanın Cennete, Olanın Cehenneme Girmesi

ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ الصَّنَعَانِيُّ أَبُو هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ
بْنِ مَعْقِلٍ بِنِ مُنْبِهِ عَنْ أَبِيهِ عَقِيلٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ قَالَ: هَذَا مَا سَأَلْتُ عَنْهُ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ
الْأَنْصَارِيُّ فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ قَدْ شَهِدَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَمِعَ مِنْهُ سَأَلَتْهُ عَنِ الْمُؤْمِنِ
فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ وَمَنْ لَقِيَ
اللَّهَ يُشْرِكُ بِهِ دَخَلَ النَّارَ»

Muhammed b. Yahyâ → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih;
“Câbir b. Abdillâh el-Ensârî'ye r.a., Rasûlüllâh s.a. ile beraberken mü'min hakkında ne söylediğini ve O'nun s.a. verdiği cevabı sordum. O da Rasûlüllâh'ın s.a. bu soruya: 'Allah'ın c.c. huzuruna şirk koştan kimse cennete girdi. Allah'ın c.c. huzuruna şirk koşarak çıkan kimse de cehenneme girdi.' şeklinde cevap verdiğini söyledi.”¹¹⁵²

İbnü Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd ve Isbâtü Sıfatü'r-Rab a.c.* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılan rivâyetin tahrîci şu şekildedir:

Buhârî, “Cenâiz”, 1; “Bed'ü'l-Halk”, 6; “Tefsîr”, 22; “Libâs”, 24; “İsit'zân”, 30; “Rikâk”, 13, 14; “Îmân ve Nüzûr”, 19; “Tevhîd”, 33; Müslim, “Îmân”, 40; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/375, 382, 426, 443, 462, 464; 2/170, 361; 3/80, 131, 158, 244, 325, 345, 374, 391, 392; 4/322, 346.

İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyet farklı sened ve metinlerle Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel tarafından eserlerinde nakledilmiştir. İbn Huzeyme tarafından nakledilen

¹¹⁵² İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî, *Kitâbü't-Tevhîd ve Isbâtü Sıfatü'r-Rab azze ve celle*, thk. Abdülazîz İbrâhîm eş-Şehvân, (Riyad, Dâru'r-Reşîd, 1988/1408), II, 854.

rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl bakımından durumları aşağıdaki gibidir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.¹¹⁵³
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹¹⁵⁴
- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.¹¹⁵⁵
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.¹¹⁵⁶
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): 'Sika ve leyse bihî be's' ve 'sika racûlün sıdk' bir kimsedir.¹¹⁵⁷
- Muhammed b. Yahyâ (ö. 243/858): 'Sadûk'tur.¹¹⁵⁸

Değerlendirme

Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle kalbinde şirk olmayan kimsenin durumuyla ilgili rivâyetin senedi incelendiğinde râvîlerinin güvenilir olduğu ve dolayısıyla da senedin 'sahîh' olduğu görülmektedir. Birçok rivâyette Hz. Peygamber s.a. bir kimsenin kalbinde îmân ve küfrün bir arada olmayacağını ifade etmiş ve uyarılarda bulunmuştur. Bu uyarıların yanısıra küfürden izole olmuş kalbin de cehenneme girmeyeceğini müjdelemiştir.

3.2.3.44. Arşın Nurundan İki Güneş Yaratılması

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْهَاشِمِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْبَرَاءِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمُنْعَمِ
بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَلَقَ
شَمْسَيْنِ مِنْ نُورِ عَرْشِهِ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ إِلَى قَوْلِهِ: «وَلَيَأْتِيَنَّهِنَّ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ»

¹¹⁵³ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

¹¹⁵⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹¹⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹¹⁵⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹¹⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

¹¹⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 513.

Abdullâh b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Hâsimî → Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ' el-Bağdâdî → Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân → İdrîs b. Sinân → Vehb b. Münebbih → Abdullâh b. Abbâs r.a. → Hz. Peygamber'in s.a. şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Allah Tebâreke ve Teâlâ arşının nurundan iki güneş yarattı.’ dedi ve sözüne şu ifadeye kadar zikretmeye devam etti: ‘Fakat yine de, hiç farkına varmadıkları bir sırada o kendilerine mutlaka gelecektir.”¹¹⁵⁹

Suyûtî, Abdülmün'im'i ‘kezzâb’ olduğunu ifade etmiştir. Rivâyet bir başka eserde yukarıdaki rivâyetin yanı sıra sadece Vehb b. Münebbih'ten nakille şu şekilde de aktarılmıştır:

وَذَهَبَ وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهِ إِلَى أَنَّ الشَّمْسَ عَلَى عَجَلَةٍ لَهَا ثَلَاثُمِائَةٍ وَسِتُّونَ عُرْوَةً وَقَدْ تَعَلَّقَ بِكُلِّ عُرْوَةٍ مَلَكٌ يُجْرُونَهَا فِي السَّمَاءِ وَدُونَهَا الْبَحْرَ الْمَسْجُورَ فِي مَوْجٍ مَكْفُوفٍ كَأَنَّهُ جَبَلٌ مَمْدُودٌ فِي الْهَوَاءِ وَلَوْ بَدَتْ الشَّمْسُ مِنْ ذَلِكَ الْبَحْرِ لَأَحْرَقَتْ مَا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى الْجِبَالُ وَالصَّخُورُ وَرُوي عَنْ كَعْبٍ أَنَّهُ قَالَ: خَلَقَ اللَّهُ الْقَمَرَ مِنْ نُورٍ وَخَلَقَ الشَّمْسَ مِنْ نَارٍ.¹¹⁶⁰

Suyûtî'nin *el-Leâli'l-Masnûa* ve Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb* adlı eserlerinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış oldukları rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Suyûtî tarafından cerh edilen rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin durumlarıysa aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹¹⁶¹
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹¹⁶²

¹¹⁵⁹ Ankebût 29/53; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Leâli'l-Masnû'a fî'l-Ehâdîsi'l-Mevzû'a*, thr. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. Uveyzâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996/1417), I, 56.

¹¹⁶⁰ *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Şehâbeddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed Nüveyrî, 733/1333, thk. Fevzi Anitil, müracaa Muhammed Tâhâ Hacerî, Kâhire, en-Nehdatü'l-Mısriyyeti'l-Âmme, 1985/1405; c. I, s. 34; (297.91 NÜV.N);

¹¹⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

¹¹⁶² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih'in torunu. 'Zayıf', 'rikâk bahsinde hadisi yazılır', 'mine'd-duafâ', 'yüktebû hadîsühû', 'metrûk'tur.¹¹⁶³
- Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): 'Leyse bi-sika ve metrûk'tur.¹¹⁶⁴
- Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ' el-Bağdâdî (ö. 291/904): 'Sika' ve 'sadûk'tur.¹¹⁶⁵
- Abdullâh b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Hâşimî (ö. 350/961): Ebû Câfer el-Mansûr. İbn Îsâ b. el-Halîfe el-Hâşimî. Hatîb, Onun 'sika' olduğunu söylemiştir.¹¹⁶⁶

Değerlendirme

Suyûtî'nin *el-Leâli'l-Masnûa* adlı eserinde rivâyeti aktardıktan sonra Abdülmün'im'i cerh etmiş ve Onun 'kezzâb' olduğunu ifade etmiştir. Ancak mevcut rivâyet, yine İbn Merdeveyh tarafından farklı bir senedle nakledilmiş ve metin olarak da takviye edilmiştir. Rivâyette Suyûtî'nin 'kezzâb' olarak cerh ettiği ancak diğer cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından 'metrûk' olarak vasfılandırılan ve 'sika' olmadığı açıkça ifade edilen Abdülmün'im dışında bir tenkit edilen râvî bulunmamaktadır. Bu bilgidен hareketle rivâyetin sened olarak 'metrûk' olabileceğini söyleyebiliriz. Allah'ın c.c. yaratmasıyla alakalı olarak aktarılan rivâyet metin olarak da 'iki güneş'in ne olduğu hakkında bilgi verilememesi ve zahiri anlamda bilimsel verilere uygun olmaması sebebiyle yine 'zayıftır' diyebiliriz.

3.2.3.45. Cennet ve Tûbâ Ağacı

حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ بْنُ بَدِينٍ الدَّقَّاقُ إِمْلَاءً قَالَ: نَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمَّارٍ الْمَوْصِلِيُّ قَالَ: قَالَ: نَا الْمُعَافَى بْنُ عِمْرَانَ عَنْ أَبِي الْيَاسِ إِدْرِيسَ بْنِ سِنَانٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ إِدْرِيسُ: ثُمَّ لَقِيتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَجْمَعِينَ فَحَدَّثَنِي قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ وَحَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَفِيرٍ الْأَنْصَارِيُّ إِمْلَاءً قَالَ: نَا إِسْحَاقُ بْنُ دَاوُدَ الْقَنْطَرِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يُونُسَ قَالَ: نَا الْمُعَافَى بْنُ عِمْرَانَ قَالَ: نَا إِدْرِيسُ بْنُ سِنَانٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ ابْنِ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ

¹¹⁶³ Cürçânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, II, 34.

¹¹⁶⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 67, 207.

¹¹⁶⁵ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VIII, 118.

¹¹⁶⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 890.

عَنْهُمْ قَالَ إِبْرِيْسُ: ثُمَّ أَقْبَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ الْحُسَيْنِ فَحَدَّثَنِي قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةً يُقَالُ لَهَا طُوبَى لَوْ يُسَخَّرُ لِلرَّاكِبِ الْجَوَادُ أَنْ يَسِيرَ فِي ظِلِّهَا لَسَارَ مِائَةِ عَامٍ قَبْلَ أَنْ يَقْطَعَهَا وَرَقُّهَا وَسَاقُهَا بُرودٌ خُضِرَ وَزَهْرُهَا وَرِياضٌ صُفْرٌ وَأَفْنَانُهَا سُندُسٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَثَمَرُهَا حُلٌّ خُضِرَ وَمَاوَاهَا زَنْجَبِيلٌ وَعَسَلٌ وَبَطْحَاوُهَا يَأْفُوتٌ أَحْمَرٌ وَزَبَرْجَدٌ أَخْضَرُ وَثَرَابُهَا مِسْكٌ وَعَنْبَرٌ وَكَافُورٌ أَبْيَضٌ وَحَشِيشُهَا زَعْفَرَانٌ مُنِيرٌ وَالْأَجْوُجُ يَتَأَجَّجُ مِنْ غَيْرِ وَقُودٌ وَيَتَفَجَّرُ مِنْ أَصْلِهَا أَنْهَارُ السَّلْسِيلِ وَالْمَعِينِ وَالرَّحِيقِ وَظِلُّهَا مَجْلِسٌ مِنْ مَجَالِسِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَتُحَدَّثُ لِمَجْمَعِهِمْ فَبَيْنَمَا هُمْ فِي ظِلِّهَا يَتَحَدَّثُونَ إِذْ جَاءَهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَقُودُونَ نُجْبًا خُلِقَتْ مِنَ الْيَافُوتِ ثُمَّ نُفِخَ فِيهَا الرُّوحُ مَرْمُومَةً بِسِلَاسِلٍ مِنْ ذَهَبٍ كَأَنَّ وَجُوهَهَا الْمَصَابِيحُ نَضَارَةٌ وَحُسْنًا وَبَرُّهَا مِنْ خَزٍّ أَحْمَرٍ وَمَرْعَى أَبْيَضٍ لَمْ يَنْظُرِ النَّاطِرُونَ إِلَى مِثْلِهَا حُسْنًا وَبَهَاءً وَجَمَالًا ذُلًّا مِنْ غَيْرِ مَهَابَةٍ نُجْبًا مِنْ غَيْرِ رِيَاضَةٍ عَلَيْهَا رَحَالٌ أَلْوَحَا مِنْ الدَّرِّ وَالْيَوَاقِيَتِ مُفَضَّضَةً بِاللُّوْلُوِّ وَالْمَرْجَانِ صَفَائِحُهَا مِنَ الذَّهَبِ الْأَحْمَرِ مُلْبَسَةٌ بِالْعَبَقَرِيِّ وَالْأَرْجَوَانِ فَأَنَاقُوا إِلَيْهِمْ تِلْكَ النَّجَائِبَ ثُمَّ قَالُوا لَهُمْ إِنَّ رَبَّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ يُفَرِّقُكُمُ السَّلَامَ وَيَسْتَرِيدُكُمْ لِنَتَظَرُّوا إِلَيْهِ وَيَنْظُرُ إِلَيْكُمْ وَيَحْيِيكُمْ وَتُحْيُونَهُ وَيَكَلِّمُكُمْ وَتُكَلِّمُونَهُ وَيَزِيدُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَسَعَتِهِ إِنَّهُ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَفَضْلٍ عَظِيمٍ فَيَتَحَوَّلُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ عَلَى رَاحِلَتِهِ ثُمَّ انْطَلَقُوا صَفًّا وَاحِدًا مُعْتَدِلًا لَا يَقُوتُ مِنْ شَيْءٍ شَيْئًا وَلَا يَقُوتُ أَذُنٌ نَاقَةً أَذُنٌ صَاحِبَتِهَا وَلَا يَمُرُّونَ بِشَجَرَةٍ مِنْ أَشْجَارِ الْجَنَّةِ إِلَّا أَكْفَنَتْهُمْ بِثَمَرَتِهَا وَرُجِلَتْ لَهُمْ عَنْ طَرِيقِهِمْ كَرَاهِيَةً أَنْ تُثَلِّمَ صَفَّهُمْ أَوْ تُفَرِّقَ بَيْنَ الرَّجُلِ وَرَفِيقِهِ فَلَمَّا رُفِعُوا إِلَى الْجَبَّارِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَسْفَرَ لَهُمْ عَنْ وَجْهِهِ الْكَرِيمِ وَتَجَلَّى لَهُمْ فِي عَظَمَتِهِ فَحَيَّاهُمْ بِالسَّلَامِ فَقَالُوا رَبَّنَا أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ وَلَكَ حَقُّ الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ فَقَالَ لَهُمْ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِنِّي أَنَا السَّلَامُ وَمِنِّي السَّلَامُ وَلِي حَقُّ الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ فَمَرَحَبًا بِعِبَادِي الَّذِينَ حَفِظُوا وَصِيَّتِي وَرَعَوْا عَهْدِي وَخَافُونِي بِالْغَيْبِ وَكَانُوا مِنِّي عَلَى وَجَلٍ مُشْفِقِينَ فَقَالُوا أَمَا وَعِزَّتِكَ وَعَظَمَتِكَ وَجَلَالِكَ وَعُلُوِّ مَكَانِكَ مَا قَدَرْنَاكَ حَقَّ قَدْرِكَ وَمَا أَدْنَيْنَا إِلَيْكَ كُلَّ حَقِّكَ فَاذْنَنْ لَنَا بِالسُّجُودِ لَكَ فَقَالَ لَهُمْ رَبُّهُمْ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ وَضَعْتُ عَنْكُمْ مُؤَنَةَ الْعِبَادَةِ وَأَرَحْتُ لَكُمْ أَبْدَانَكُمْ فَطَالَمَا أَنْصَبْتُمْ الْأَبْدَانَ وَأَعْنَيْتُمْ لِي الْوُجُوهَ فَالآنَ أَفْضُوا إِلَى رُوحِي وَرَحْمَتِي وَكَرَامَتِي فَسَلُونِي مَا سَأَلْتُمْ وَتَمَتُّوا عَلَيَّ أُعْطِكُمْ أَمَانِيَكُمْ فَإِنِّي لَنْ أَجْزِيَكُمْ الْيَوْمَ بِقَدْرِ أَعْمَالِكُمْ وَلَكِنْ بِقَدْرِ رَحْمَتِي وَكَرَامَتِي وَطَوْلِي وَجَلَالِي وَعُلُوِّ مَكَانِي وَعَظَمَةِ سُلْطَانِي فَلَا يَزَالُونَ فِي الْأَمَانِي وَالْعَطَايَا وَالْمَوَاهِبِ حَتَّى إِنَّ الْمُفْصِرَ مِنْهُمْ فِي أُمْنِيَّتِهِ لَيَتَمَنَّى مِثْلَ جَمِيعِ الدُّنْيَا مُنْذُ يَوْمِ خَلَقَهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى يَوْمِ أَفْنَاهَا فَقَالَ لَهُمْ رَبُّهُمْ عَزَّ وَجَلَّ لَقَدْ قَصَّرْتُمْ فِي أَمَانِيَكُمْ وَرَضِيْتُمْ بِدُونِ مَا يَحِقُّ لَكُمْ فَقَدْ أُوجِبْتُ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَتَمَنَيْتُمْ وَأَلْحَقْتُ لَكُمْ وَزِدْتُكُمْ مَا قَصَّرْتُمْ عَنْهُ أَمَانِيَكُمْ فَانْظُرُوا إِلَى مَوَاهِبِ رَبِّكُمْ الَّتِي وَهَبَ لَكُمْ فَإِذَا بِقَبَابٍ فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى وَغُرَفٍ مَبْنِيَّةٍ مِنَ الدَّرِّ وَالْمَرْجَانِ وَإِذَا أَبْوَابُهَا مِنْ ذَهَبٍ وَسُرُرُهَا مِنْ يَافُوتٍ وَفُرُشُهَا سُندُسٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَمَنَابِرُهَا مِنْ نُورٍ يُفُورُ مِنْ أَبْوَابِهَا وَأَعْرَاصِهَا نُورٌ شِعَاعُ الشَّمْسِ عِنْدَهُ مِثْلُ الْكُوكَبِ الدَّرِّيِّ فَإِذَا بِفُصُورٍ

شَامِخَةٍ فِي أَعْلَى عَلَيَّيْنِ مِنَ الْيَاقُوتِ يُزْهِرُ نُورُهَا فَلَوْلَا أَنَّهُ سَخَّرَهَا لِلْمِعَتِ الْأَبْصَارَ فَمَا كَانَ مِنْ تِلْكَ الْقُصُورِ مِنَ الْيَاقُوتِ الْأَبْيَضِ فَهُوَ مَفْرُوشٌ بِالْحَرِيرِ الْأَبْيَضِ وَمَا كَانَ مِنْهَا مِنَ الْيَاقُوتِ الْأَحْمَرِ فَهُوَ مَفْرُوشٌ بِالْعَبْقَرِيِّ الْأَحْمَرِ وَمَا كَانَ مِنْهَا مِنَ الْيَاقُوتِ الْأَخْضَرِ فَهُوَ مَفْرُوشٌ بِالسُّنْدُسِ الْأَخْضَرِ وَالدَّهَبِ وَمَا كَانَ مِنْهَا مِنَ الْيَاقُوتِ الْأَصْفَرِ فَهُوَ مَفْرُوشٌ بِأَرْجَوَانَ أَصْفَرَ مَبْتُوثَةً بِالزُّمُرْدِ الْأَخْضَرِ وَالدَّهَبِ الْأَحْمَرِ وَالْفِضَّةِ الْبَيْضَاءِ وَبُرُوجُهَا وَأَرْكَانُهَا مِنَ الْجَوْهَرِ وَشُرْفُهَا قِيَابُ اللَّوْلُؤِ فَلَمَّا انْصَرَفُوا إِلَى مَا أَعْطَاهُمْ رَبُّهُمْ عَزَّ وَجَلَّ قَرَّبَتْ لَهُمْ بَرَازِينَ مِنَ الْيَاقُوتِ الْأَبْيَضِ مَنفُوحٌ فِيهَا الرُّوحُ يَجْبُئُهَا الْوِلْدَانُ الْمُخَلَّدُونَ بِبَيْدِ كُلِّ وَلِيدٍ مِنْهُمْ حَكَمَةٌ بِرَدُونٍ مِنْ تِلْكَ الْبَرَازِينَ لُجْمُهَا وَأَعْتَنَّا مِنْ فِضَّةٍ بَيْضَاءَ مَنْظُومَةٍ بِالذَّرِّ وَالْيَاقُوتِ سُرْجُهَا مَفْرُوشَةٌ بِالسُّنْدُسِ وَالْإِسْتَبْرَقِ فَانْطَلَقَتْ بِهِمْ تِلْكَ الْبَرَازِينَ تَرْفُ بِهِمْ وَتَطُوفُ بِهِمْ رِيَاضَ الْجَنَّةِ فَلَمَّا انْتَهَوْا إِلَى مَنَازِلِهِمْ وَجَدُوا الْمَلَائِكَةَ قُعودًا عَلَى مَنَابِرٍ مِنْ نُورٍ يَنْتَظِرُونَهُمْ لِيُزَوِّرُوهُمْ وَيُصَافِحُوهُمْ وَيُهْنُوهُمْ بِكَرَامَةِ رَبِّهِمْ عَزَّ وَجَلَّ فَلَمَّا دَخَلُوا قُصُورَهُمْ وَجَدُوا فِيهَا جَمِيعَ مَا تَطَوَّلَ بِهِ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ عَزَّ وَجَلَّ مِمَّا سَأَلُوهُ وَتَمَنَّوْا وَإِذَا عَلَى بَابِ كُلِّ قَصْرِ مِنْ تِلْكَ الْقُصُورِ أَرْبَعُ جَنَانٍ جَنَّتَانِ دَوَاتَا أَفْنَانٍ وَجَنَّتَانِ مُدْهَمَّتَانِ فِيهَا عَيْنَانِ نَضَّاحَتَانِ وَفِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ رَوْجَانِ وَحُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ فَلَمَّا تَبَوَّءُوا مَنَازِلَهُمْ وَاسْتَقَرَّ قَرَارُهُمْ قَالَ لَهُمْ رَبُّهُمْ عَزَّ وَجَلَّ: {هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا؟} 1167 قَالُوا: نَعَمْ قَالَ: {أَفَرَضَيْتُمْ بِمَوَاهِبِ رَبِّكُمْ؟} قَالُوا: «نَعَمْ رَضِينَا رَبَّنَا فَارْضَ عَنَّا» قَالَ: «فَبِرَضَائِي عَنْكُمْ حَلَلْتُمْ دَارِي وَنَظَرْتُمْ إِلَى وَجْهِ الْكَرِيمِ وَصَافَحْتُمْ مَلَائِكَتِي فَهَنِيئًا هَنِيئًا لَكُمْ {عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ} 1168 لَيْسَ فِيهِ تَنْفِيصٌ وَلَا تَصْرِيحٌ فَعِنْدَ ذَلِكَ» قَالُوا: {الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ} 1169 قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ: هَذِهِ الْأَخْبَارُ كُلُّهَا يُصَدِّقُ بَعْضُهَا بَعْضًا مَعَ ظَاهِرِ الْقُرْآنِ يُبَيِّنُ أَنَّ الْمُؤْمِنِينَ يَرَوْنَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فَأَلِيمَانِ بِهِذَا وَاجِبٌ فَمَنْ آمَنَ بِمَا ذَكَرْنَا فَقَدْ أَصَابَ حَظَّهُ مِنَ الْخَيْرِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ كَذَّبَ بِجَمِيعِ مَا ذَكَرْنَا وَرَعَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَرَى فِي الْآخِرَةِ فَقَدْ كَفَرَ بِهِذَا فَقَدْ كَفَرَ بِأُمُورٍ كَثِيرَةٍ مِمَّا يَجِبُ عَلَيْهِ الْإِيمَانُ بِهَا وَسُئِبَتْ جَمِيعُ مَا يَكْذِبُ بِهِ الْجَهْمِيُّ فِي كِتَابٍ غَيْرِ هَذَا الْكِتَابِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَإِنْ اعْتَرَضَ بَعْضُ مَنْ قَدْ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَهُمْ فِي غِيهِمْ يَتَرَدَّدُونَ مِمَّنْ يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَرَى فِي الْقِيَامَةِ وَاحْتَجَّ بِقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

1167 A'raf 7/44.

1168 Hūd 11/108.

1169 Fâtir 35/34-35; Âcurrî, eş-Şerî'a, II, 1039.

حَدَّثَنَا أَبُو يُوسُفَ يَعْقُوبُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: ثنا أَبُو عِيسَى هَارُونُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَارِثِيُّ بِعَبَّادَانَ قَالَ: ثنا
 أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ كَثِيرٍ الدَّرَوَقِيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مِهْرَانَ الدِّيَنُورِيُّ قَالَا: ثنا
 أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يُونُسَ قَالَ: ثنا الْمُعَاوِيُّ بْنُ عَمْرِانَ أَبُو مَسْعُودٍ الْمُوصِلِيُّ قَالَ: ثنا إِدْرِيسُ بْنُ
 سِنَانٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ إِدْرِيسُ: ثُمَّ لَقِيتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ بْنِ حُسَيْنِ ابْنِ
 فَاطِمَةَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ فَحَدَّثَنِي قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يُقَالُ
 لَهَا طُوبَى، لَوْ يُسَخَّرُ لِلرَّاكِبِ الْجَوَادُ أَنْ يَسِيرَ فِي ظِلِّهَا لَسَارَ فِيهِ مِائَةٌ عَامٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَقْطَعَهَا،
 وَرَقُهَا وَبُسْرُهَا بَرْدٌ خُضِرٌ، وَزَهْرُهَا رِيَاطٌ صَفَرٌ، وَأَفْئَاؤُهَا سُندُسٌ وَإِسْتَبْرَقٌ، وَثَمَرُهَا حُلٌّ حُمْرٌ،
 وَصَمْغُهَا رَنْجَبِيلٌ وَعَسَلٌ وَبَطْحَاؤُهَا يَأْفُوتٌ أَحْمَرٌ، وَزُمُرْدٌ أَخْضَرٌ، وَثَرَابُهَا مِسْكٌ وَعَنْبَرٌ وَكَافُورٌ
 أَصْفَرٌ، وَحَشِيشُهَا زَعْفَرَانٌ مَنِيْعٌ، وَأُجُوجٌ يَتَأَجَّجَانِ مِنْ غَيْرِ وَقُودٍ، يَتَفَجَّرُ مِنْ أَصْلِهَا أَنَّهُارُ السَّلْسَبِيلِ
 وَالْمَعِينِ وَالرَّحِيقِ، وَظِلُّهَا مَجْلِسٌ مِنْ مَجَالِسِ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَأْلَفُونَهُ وَمُتَحَدِّثٌ يَجْمَعُهُمْ، فَبَيْنَا هُمْ فِي
 ظِلِّهَا يَوْمًا يَتَحَدَّثُونَ إِذْ جَاءَتْهُمْ الْمَلَائِكَةُ يَقُودُونَ نُجَبًا جُبِلَتْ مِنَ الْيَأْفُوتِ، ثُمَّ نَفَخَ فِيهَا الرُّوحَ، مَرْمُومَةً
 بِسِلَاسِلٍ مِنْ ذَهَبٍ كَأَنَّ وُجُوهَهَا الْمَصَابِيحُ نَضَارَةٌ وَحَسَنًا، نُجَبًا مِنْ غَيْرِ رِيَاضَةٍ، عَلَيْهَا رَحَالٌ مِنَ
 الدَّرِّ وَالْيَأْفُوتِ مَفْضُضَةٌ بِاللُّوْلُو وَالْمَرْجَانِ، صِفَاقُهَا مِنَ الذَّهَبِ الْأَحْمَرِ مُلَبَّسَةٌ بِالْعَبْقُورِيِّ
 وَالْأَرْجَوَانِ، فَأَنَاحُوا إِلَيْهِمْ تِلْكَ النَّجَائِبَ، ثُمَّ قَالُوا لَهُمْ: إِنَّ رَبَّكُمْ يَقْرَأُكُمْ السَّلَامَ، وَيَسْتَزِيرُكُمْ لِنَظَرُوهَا
 إِلَيْهِ وَيَنْظُرُ إِلَيْكُمْ، وَتَحْيَوْنَهُ وَيُحْيِيكُمْ، وَيُكَلِّمُكُمْ وَتُكَلِّمُونَهُ، وَيَزِيدُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَسَعَتِهِ إِنَّهُ ذُو رَحْمَةٍ
 وَاسِعَةٍ وَبَرَكَاتٍ وَفَضْلٍ عَظِيمٍ، فَيَتَحَوَّلُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ عَلَى رَاحِلَتِهِ، ثُمَّ انْطَلَقُوا صَفًّا وَاحِدًا مُعْتَدِلًا
 لَا يَفُوتُ مِنْهُ شَيْءٌ شَيْنًا، لَا يَمْرُونَ بِشَجَرَةٍ إِلَّا أَحْفَفْتُهُمْ بِثَمَرِهَا، وَرَحَلَتْ لَهُمْ عَنْ طَرِيقِهِمْ كَرَاهِيَةً
 أَنْ يَنْتَلِمَ صَفُّهُمْ أَوْ تَفَرَّقَ بَيْنَ الرَّجُلِ وَرَفِيقِهِ، فَلَمَّا دَنَوْا إِلَى الْجَبَّارِ تَعَالَى أَسْفَرَ لَهُمْ عَنْ وَجْهِهِ الْكَرِيمِ،
 وَتَجَلَّى لَهُمْ فِي عَظَمَتِهِ الْعَظِيمَةِ يُحْيِيهِمْ بِالسَّلَامِ، فَقَالُوا: رَبَّنَا أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ وَلَكَ حَقُّ
 الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ، فَقَالَ لَهُمْ رَبُّهُمْ تَعَالَى: إِنِّي أَنَا السَّلَامُ، وَمَنِّي السَّلَامُ، وَلِي حَقُّ الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ،
 فَمَرْحَبًا بِعِبَادِي الَّذِينَ حَفِظُوا وَصِيَّتِي، وَرَعَوْا عَهْدِي، وَخَافُونِي بِالْغَيْبِ، وَكَانُوا مِنِّي عَلَى كُلِّ حَالٍ
 مُشْفِقِينَ، فَقَالُوا: أَمَّا وَعِزَّتِكَ وَعَظَمَتِكَ وَجَلَالِكَ وَغُلُوِّ مَكَانِكَ مَا قَدَرْنَاكَ حَقَّ قَدْرِكَ، وَمَا أَدِينَا إِلَيْكَ
 حَقَّكَ، فَأَذِنَ لَنَا بِالسُّجُودِ لَكَ، قَالَ لَهُمْ رَبُّهُمْ تَعَالَى: إِنِّي وَضَعْتُ عَنْكُمْ مُؤَنَةَ الْعِبَادَةِ، وَأَرَحْتُ لَكُمْ
 أَبْدَانَكُمْ، وَطَالَ مَا نَصَبْتُمْ لِي الْأَبْدَانَ، وَأَعَنْتُمْ لِي الْوُجُوهَ، فَالآنَ أَفْضَيْتُمْ إِلَى رَوْحِي وَرَحْمَتِي
 وَكَرَامَتِي، فَسَلُونِي مَا شِئْتُمْ، وَتَمَتُّوا عَلَيَّ أُعْطِكُمْ أَمَانِيَّتَكُمْ، فَإِنِّي لَنْ أَجْزِيَكُمْ الْيَوْمَ بِقَدْرِ أَعْمَالِكُمْ،
 وَلَكِنْ بِقَدْرِ رَحْمَتِي وَطَوْلِي وَجَلَالِي وَغُلُوِّ مَكَانِي، وَعَظَمَةِ شَأْنِي، فَمَا يَزَالُونَ فِي الْأَمَانِي وَالْعَطَايَا
 وَالْمَوَاهِبِ حَتَّى إِنَّ الْمُقْصِرَ فِيهِمْ فِي أُمْنِيَّتِهِ يَتَمَتَّى مِثْلَ جَمِيعِ الدُّنْيَا مِنْذُ يَوْمِ خَلَقَهَا اللَّهُ إِلَى يَوْمِ أَفْنَاهَا،
 فَقَالَ لَهُمْ رَبُّهُمْ تَعَالَى: لَقَدْ قَصَرْتُكُمْ فِي أَمَانِيَّتِكُمْ، فَانْظُرُوا إِلَى مَوَاهِبِ رَبِّكُمْ الَّذِي وَهَبَ لَكُمْ، فَإِذَا بِقَبَابٍ
 مِنَ الرَّفِيقِ الْأَعْلَى، وَغُرَفٍ مَبْنِيَّةٍ مِنَ الدَّرِّ وَالْمَرْجَانِ أَبْوَابُهَا مِنْ ذَهَبٍ، وَسُرُرُهَا مِنْ يَأْفُوتٍ،

وَقَرَشَهَا مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ، وَمَنَابِرُهَا مِنْ نُورٍ، يُفُورُ مِنْ أَبْوَابِهَا نُورٌ، شِعَاعُ الشَّمْسِ عِنْدَهُ مِثْلُ
الْكُوكَبِ الْمُضِيِّ الدَّرِيِّ فِي النَّهَارِ، وَإِذَا بِقُصُورٍ شَامِخَةٍ فِي أَعْلَى عِلِّيِّينَ مِنَ الْيَاقُوتِ يَزْهُو نُورُهَا،
فَلَوْلَا أَنَّهُ مُسَخَّرٌ إِذَا لَالْتَمَعَ الْأَبْصَارَ، فَمَا كَانَ مِنَ الْقُصُورِ مِنَ الْيَاقُوتِ الْأَبْيَضِ فَهُوَ مَفْرُوشٌ
بِالْحَرِيرِ الْأَبْيَضِ، وَمَا كَانَ مِنْهَا مِنَ الْيَاقُوتِ الْأَحْمَرِ، فَهُوَ مَفْرُوشٌ بِالْعَبَقَرِيِّ الْأَخْضَرِ، وَمَا كَانَ
مِنْهَا مِنَ الْيَاقُوتِ الْأَصْفَرِ فَهُوَ مَفْرُوشٌ بِالْأَرْجَوَانِ الْأَصْفَرِ، مَبْنُوتٌ بِالزُّمَرْدِ الْأَخْضَرِ وَبِالذَّهَبِ
الْأَحْمَرِ، وَبِالْفِضَّةِ الْبَيْضَاءِ، قَوَاعِدُهَا وَأَرْكَانُهَا مِنَ الْجَوْهَرِ، وَشُرَفُهَا قِبَابٌ مِنَ اللُّؤلُؤِ، وَبُرُوجُهَا
غُرَفٌ مِنَ الْمَرْجَانِ، فَلَمَّا انْصَرَفُوا إِلَى مَا أَعْطَاهُمْ رَبُّهُمْ تَعَالَى قُرِبَتْ لَهُمْ بَرَازِينُ مِنَ الْيَاقُوتِ
الْأَبْيَضِ، مَنفُوحٌ فِيهَا الرُّوحُ، بِجَنَبِهَا الْوُلْدَانُ الْمُخَلَّدُونَ، بِيَدِ كُلِّ وَلَدٍ مِنْهُمْ حَكْمَةٌ بِرَدُّونَ مِنْ تِلْكَ
الْبَرَازِينِ، وَلُجْمُهَا وَأَعْنَتُهَا مِنْ فِضَّةٍ بَيْضَاءَ مَنْظُومَةٍ بِالذَّرِّ وَالْيَاقُوتِ، سُرُوجُهَا سُرُرٌ مَوْضُونَةٌ
مَفْرُوشَةٌ بِالسُّنْدُسِ وَالْإِسْتَبْرَقِ، فَانْطَلَقَتْ بِهِمْ تِلْكَ الْبَرَازِينُ تَرْفُ بِهِمْ، وَتُبْطُنُ بِهِمْ رِيَاضُ الْجَنَّةِ، فَلَمَّا
انْتَهَوْا إِلَى مَنَازِلِهِمْ وَجَدُوا الْمَلَائِكَةَ قُعودًا عَلَى مَنَابِرٍ مِنْ نُورٍ يَنْتَظِرُونَهُمْ لِيَرْوُواهُمْ، وَيُصَافِحُوهُمْ،
وَيَهْتِنُواهُمْ بِكَرَامَةِ رَبِّهِمْ، فَلَمَّا دَخَلُوا قُصُورَهُمْ وَجَدُوا فِيهَا جَمِيعَ مَا تَطَوَّلَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ مِمَّا سَأَلُوهُ
وَتَمَنَّوْهُ، وَإِذَا عَلَى بَابِ كُلِّ قَصْرِ مِنْ تِلْكَ الْقُصُورِ أَرْبَعُ جَنَاتٍ: جَنَّتَانِ ذَوَاتَا أَفْنَانٍ، وَجَنَّتَانِ
مُدْهَامَتَانِ، فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاحَتَانِ، وَفِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ رَوْجَانِ، وَحُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ،
فَلَمَّا تَبَوَّعُوا مَنَازِلَهُمْ وَاسْتَقَرُّوا قَرَّارَهُمْ قَالَ لَهُمْ رَبُّهُمْ تَعَالَى: { هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا }¹¹⁷⁰
قَالُوا: نَعَمْ رَبَّنَا، قَالَ: رَضِيْتُمْ بِثَوَابِ رَبِّكُمْ؟ قَالُوا: رَضِينَا رَبَّنَا رَضِينَا فَارْضَ عَنَّا. قَالَ: بِرَضَائِي
عَنْكُمْ خَلَلْتُمْ دَارِي، وَنَظَرْتُمْ إِلَى وَجْهِي، وَصَافَحْتُكُمْ مَلَائِكَتِي، هَنِيئًا هَنِيئًا لَكُمْ عَطَاءٌ غَيْرُ مَجْدُودٍ،
فَلَيْسَ فِيهِ تَنْغِيصٌ، وَلَا تَصْرِيْدٌ، فَعِنْدَ ذَلِكَ قَالُوا: { الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ
شَكُورٌ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمَقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ }¹¹⁷¹

حَدَّثَنَا أَبُو هَاشِمٍ عَبْدُ الْغَافِرِ بْنُ سَلَامَةَ الْحِمَصِيُّ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَوْفٍ الْحِمَصِيُّ قَالَ: ثنا إِسْمَاعِيلُ
بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ أَنَّهُ سَمِعَ وَهْبَ بْنَ مُنْبِهٍ يَقُولُ: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةً يُقَالُ لَهَا
طُوبَى، يَسِيرُ الرَّائِكُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا يَقْطَعُهَا، زَهْرُهَا رِيَاطٌ، وَوَرَقُهَا بُرُودٌ، وَكُتُبُهَا عَنَبَرٌ،
وَبَطْحَاوُهَا يَاقُوتٌ، وَثَرَابُهَا كَافُورٌ، وَوَحْلُهَا مِسْكٌ، يَخْرُجُ مِنْ أَصْلِهَا أَنْهَارُ الْخَمْرِ وَاللَّبَنِ وَالْعَسَلِ،
وَهِيَ مَجْلِسُ أَهْلِ الْجَنَّةِ مُتَحَدِّثٌ بَيْنَهُمْ، فَبَيْنَا هُمْ يَتَحَدَّثُونَ فِي مَجْلِسِهِمْ إِذْ أَتَتْهُمْ مَلَائِكَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ
يَقُودُونَ نُجَبًا مَزْمُومَةً بِسَلْسِلٍ مِنْ ذَهَبٍ وَجُوهُهَا كَالْمَصَابِيحِ مِنْ حُسْنِهَا، وَوَبَرُّهَا كَجَرَّةِ الْمَعْرِى
مِنْ لَبْنِهِ، عَلَيْهَا رِحَالٌ أَلْوَحَا مِنْ يَاقُوتٍ، وَدُفُوفُهَا مِنْ ذَهَبٍ، وَثِيَابُهَا مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ، قَالَ:

¹¹⁷⁰ A'raf 7/44.

¹¹⁷¹ Fâtir 35/34-35; Âcurrî, eş-Şerî'a, II, 1039.

فَيَنْبِخُونَهَا، وَيَقُولُونَ: إِنَّ رَبَّنَا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ لِتَرْوَوْهُ وَتُسَلِّمُوا عَلَيْهِ، قَالَ: فَيَرْكَبُونَهَا وَهِيَ أَسْرَعُ مِنَ الطَّائِرِ، وَأَوْطَأُ مِنَ الْفَرَسِ الْمَفْرُوشِ، نُجَبَّا مِنْ غَيْرِ تَهَيُّةٍ، دُلًّا مِنْ غَيْرِ رِيَاضَةٍ، يَسِيرُ الرَّجُلُ إِلَى جَنْبِ أَخِيهِ وَهُوَ يُكَلِّمُهُ وَيُنَاجِيهِ، وَلَا تَسْبِقُ أَدُنُ رَاحِلَةٍ مِنْهَا أَدُنُ صَاحِبَتِهَا، وَلَا رُكْبَةُ رَاحِلَةٍ مِنْهَا رُكْبَةُ صَاحِبَتِهَا، حَتَّى إِنَّ الشَّجَرَةَ لَتَنْحَى عَنْ طُرُقِهِمْ؛ لِئَلَّا تَفْرَقَ بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنَ أَخِيهِ، قَالَ: فَيَأْتُونَ إِلَى آلِ رَحْمَنِ الرَّحِيمِ، فَيُسْفِرُ لَهُمْ عَنْ وَجْهِ الْكَرِيمِ حَتَّى يَنْظُرُوا إِلَيْهِ، فَإِذَا رَأَوْهُ قَالُوا: اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ وَحَقَّ لَكَ الْجَلَالُ وَالْإِكْرَامُ، قَالَ: فَيَقُولُ رَبُّنَا تَعَالَى عِنْدَ ذَلِكَ: أَنَا السَّلَامُ وَمِثِّي السَّلَامُ وَعَلَيْكُمْ حَقَّتْ مَحَبَّتِي وَرَحْمَتِي، مَرْحَبًا بِعِبَادِي الَّذِينَ خَشَنُونِي بِالْغَيْبِ وَأَطَاعُوا أَمْرِي، فَيَقُولُونَ: رَبَّنَا إِنَّا لَمْ نَعْبُدَكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ، وَلَمْ نَقْدِرْكَ حَقَّ قَدْرِكَ فَأَدْنُ لَنَا بِالسُّجُودِ قُدَّامَكَ، فَيَقُولُ تَعَالَى: إِنَّهَا لَيْسَتْ بِدَارِ نَصَبٍ وَلَا عِبَادَةٍ، وَلَكِنَّهَا دَارُ مُلْكٍ وَنُعِيمٍ، وَإِنِّي قَدْ رَفَعْتُ عَنْكُمْ نَصَبَ الْعِبَادَةِ، فَسَلُونِي مَا سَأَلْتُمْ، فَإِنَّ لِكُلِّ رَجُلٍ مِنْكُمْ أُمْنِيَّةً، فَيَسْأَلُونَهُ حَتَّى إِنَّ أَقْصَرَهُمْ أُمْنِيَّةً، يَقُولُ: يَا رَبِّ تَنَافَسَ أَهْلُ الدُّنْيَا فِي دُنْيَاهُمْ وَتَضَائِقُوا فِيهَا، رَبِّ فَأَتِنِي مِثْلَ كُلِّ مَا كَانُوا فِيهِ مِنْذُ يَوْمِ خَلَقْتَهَا إِلَى أَنْ انْتَهَتْ الدُّنْيَا، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: لَقَدْ قَصَرْتُ بِكَ أُمْنِيَّتَكَ، وَلَقَدْ سَأَلْتَ دُونَ مَنْزِلَتِكَ، هَذَا لَكَ مِثِّي وَسَأَتُحِفُّكَ بِمَنْزِلَتِكَ؛ لِأَنَّهُ لَيْسَ فِي عَطَائِي هَلَاكٌ وَلَا تَصْرِيدٌ، قَالَ: ثُمَّ يَقُولُ: اعْرِضُوا عَلَى عِبَادِي مَا لَمْ تَبْلُغْهُ أَمَانِيَّتُهُمْ وَلَمْ يَخْطُرْ لَهُمْ عَلَى بَالٍ فَيُعَرِّضُونَ عَلَيْهِمْ حَتَّى تَقْصُرَ بِهِمْ أَمَانِيَّتُهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ، فَيَكُونُ فِيمَا يَعْزِضُونَ عَلَيْهِمْ بَرَادِيْنُ مَقَرَّبَةً عَلَى كُلِّ أَرْبَعَةٍ مِنْهَا سَرِيرٌ مِنْ يَاقُوتَةٍ وَاحِدَةٍ، وَعَلَى كُلِّ سَرِيرٍ مِنْهَا قُبَّةٌ مِنْ ذَهَبٍ مَفْرَعَةٌ فِي كُلِّ قُبَّةٍ مِنْهَا فَرْشٌ مِنْ فُرْشِ الْجَنَّةِ طَاهِرَةٌ، فِي كُلِّ قُبَّةٍ مِنْهَا جَارِيَتَانِ مِنْ حُورِ الْعِينِ، عَلَى كُلِّ جَارِيَةٍ مِنْهُنَّ ثَوْبَانِ مِنْ ثِيَابِ الْجَنَّةِ، وَلَيْسَ فِي الْجَنَّةِ لَوْنٌ إِلَّا أَنَّهُ فِيهَا وَلَا رِيحٌ طَيِّبٌ، إِلَّا قَدْ عُبِقَتْ بِهِ يَنْفُذُ ضَوْءٌ وَجُوهُهُمَا غِلَظُ الْقُبَّةِ حَتَّى يَظُنَّ مَنْ يَرَاهُمَا أَنَّهُمَا مِنْ دُونَ الْقُبَّةِ، يَرَى مُحْضًا مِنْ فَوْقِ سَاقِيهَا كَالسِّلَكِ الْأَبْيَضِ فِي الْيَاقُوتَةِ الْحُمْرَاءِ، تَرِيَانِ لِصَاحِبَيْهِمَا مِنَ الْفَضْلِ عَلَى صَاحِبَتَيْهِ كَفَضْلِ الدَّرِّ عَلَى الْجَبَارَةِ أَوْ أَفْضَلِ، وَيَرَى هُوَ أَفْضَلُهُمَا مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَدْخُلُ إِلَيْهِمَا فَيَحْيِيَانِهِ، وَتُقَبِّلَانِهِ، وَتُعَانِقَانِهِ، وَتَقُولَانِ لَهُ: وَاللَّهِ مَا ظَنَّنَا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَخْلُقُ مِثْلَكَ، ثُمَّ يَأْمُرُ اللَّهُ الْمَلَائِكَةَ فَيَسِيرُونَ بِهِمْ صَفًّا فِي الْجَنَّةِ حَتَّى يَنْتَهِيَ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ إِلَى مَنْزِلِهِ الَّذِي أُعِدَّ لَهُ»

Ebû Câfer Muhammed b. Hârûn b. Bedîna ed-Dakkâk → Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr el-Mevsilî → el-Muâfâ b. İmrân → İdrîs b. Sinân → Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Fâtîma → Vehb b. Münebbih; Cennet ve Tûbâ ağacıyla ilgili şu nakilde bulunmuştur: “Muhammed b. Ali’den nakille İdrîs şöyle anlatmıştır: Muhammed b. Ali b. Hüseyn b. Fâtîma r.anhüm ecmaîn ile karşılaştım. Bana Rasûlullâh’ın s.a. şöyle buyurduğunu nakletti; Yine Ebû Abdillâh Hüseyn b. Muhammed b. Ufeyr el-Ensârî, imlâen; Ebû Abdillâh, İshâk b. Dâvud el-Kantarî’den; İshâk b. Dâvud, Ahmed b.

Abdillâh b. Yûnus'tan; O da el-Muâfâ b. İmrân'dan İdris b. Sinân'ın Vehb b. Münebbih'ten; Vehb, Muhammed b. Ali b. Hüseyin ibn Fâtîma'dan r.anhüm nakille: Muhammed b. Hüseyin ile karşılaştım. Bana Rasûlüllâh'tan s.a. şu rivâyeti nakletti: Cennette Tûbâ adı verilen bir ağaç vardır. Şayet bir biniciye iyi bir binek verilse onunla gölgesinde, yapraklarından ve gölgesinden ayrılmadan yüz yıl dolaşır. Ağacın damlaları yeşil, bahçesi ve çiçekleri sarı, dalları ipek ve atlas kumaş, meyveleri düzgün ve yeşil, suyu zencefil ve ballı, akarsuları kırmızı yâkut ve yeşil zümrüt, toprağı misk-anber-kâfûr ve beyaz, otları parlak zâferân, yakıtı ateşe ihtiyacı olmayan yakıttır. Köklerinden arka arkaya akan nehirler, pınarlar, suyu lezzetli kaynaklar vardır. Gölgesinde cennet ehli ve onlara konuşanların olduğu yerlerden bir yerdir. Yani gölgesinde konuşulduğunda melekler gelirler ve onlara yakuttan yaratılan aydınlatmalarda bulunurlar. Sonra orada rûh altından zincirlerle bağlı olarak üflenir. Sanki yüzleri yeni aydınlatılmış ve güzelleştirilmiştir. Tüyleri kırmızı ipekten ve yünleri beyazdır. Güzelliğinden, parlaklığından ve cemâlinden bakmak isteyenlerin bakamayacağı güzellikte, korkutucu da olmayan ve daha önce koşuma vurulmamış, üzerine binilmemiş develer vardır. Üzerlerinde inci ve yakuttan, gümüş-sedef ve mercân ile kaplı levhalar vardır. Bu plaka ve tablalar kırmızı altın ile giydirilmiş ve enfes renkli ve mordur. Asil kimseler onların peşini bırakmazlar. Sonra onlara denilir ki: 'Rabbiniz Azze ve Celle size selâm veriyor! Size kendisine bakmanız için gücünüzü artırıyor. Size bakıyor ve sizi Selâmiyla selamlıyor. Kelâmiyla sizinle konuşuyor. Sizleri fazileti ve bolluğuyla nimetlendiriyor. O c.c. geniş rahmet ve yüce fazilet sahibidir. Orada olan her adam bineği üzerinde dolaşır sonra normal bir safa ayrılırlar. Orada hiçbir şey geçici değildir. Bir deve kulağı diğerine geçmez. Cennet ağaçlarından bir ağaç diğerinin yerine geçmez. Ancak meyveleri onlar için nakil edilir. Onlar içi yollar kerahiyetine ve saflarının kirlenmesine göre ayrılır. Ya da dostu ile adamın arasın bu hale göre ayrılır. Kişi Allah-u Teâlâ'ya yükseltildiğinde durumu belli olur ve ona Allah Azameti ile tecelli eder. Sonra onu Selâmiyla selâmlar. Onlar derler ki: 'Rabbimiz selâm Sana'dır ve Selâm Sen'dendir. Celâl ve İkrâm sâhibi de Sen'sin.' Allah-u Teâlâ da onlara şöyle mukâbele eder: 'Ben es-Selâm'im. Selâm da Ben'dendir. Celâl ve İkrâm sâhibi olma Benim hakkımdır. Vasiyetimi yerine getiren, ahdimi gözetip gayba î mân ederek Bana î mânını koruyan âbid kullarım sizlere merhabâlar olsun. Onlar Ben'den müşfiklikleriyle imtina ettiler ve titrediler. Sonra dediler ki: İzzetin, Azametin, Celâlin ve Mekânının yüceliğini ki biz Kadrini hakkıyla bilemedik. Bize Sana secde etmek için izin ver!' Rableri Azze ve Celle onlara: 'İbâdet

etme rızkını size giydirdim. Uzun süre bedenlerinize sıhhat verdim. Benim rızam için bedenlerinize sıkıntı verdiniz. Şimdi ruhumu, rahmetimi ve ikramımı sizlere döküyorum. Ben'den dilediğinizi isteyin. Dilediklerinizi size vermeyi istiyorum. Bu gün Ben size asla amellerinizin karşılığı ile değil rahmetim, keremim, kudretim, celâlim, yüce makamım, yüce sultam ile muamele edeceğim. Ta ki; Onların isteği içinde çaresiz olanlar isteseler bile hâlâ ümitle, bağışlanmayla ve kendilerine hibe edileceklerle karşılık beklerler. Allah'ın yarattığı ilk günden son güne kadar tüm dünya gibi temenni ederler.' Rableri Azze ve Celle onlara: 'Dileklerinizi azalttınız ve hakkınız olmayandan razı olmadınız. Şimdi size istediğiniz ve temenni ettiğiniz şeyleri vermek üzerime vâcibdir. Sizin için azalttığınız dileklerinizi hiçbir noksan olmaksızın artıracam. Şimdi size Rabbinizin vereceği ve bağışlayacaklarına bakın! Rafiki'l-A'lâ'da kubbeler, inci ve mercândan binâ edilen kapıları altından, yatakları yakuttan döşekleri sündüs ve istebraktan ve minberleri nûrda odalarkapılarından ve bahçelerinden nûrlar fışkırır. O'nun c.c. indinde güneşin ışınları gökyüzünde parlayan yıldızlar gibidir. A'lây-ı İlliyyîn'de saraylar nurdan parlayan yâkutlardan ve yüksektir. Eğer o insanların hizmetine verilmeseydi gözler parlaklığıyla kapanırdı. Bu saraylarda süslemeler beyaz yâkuttan değil beyaz ipek ile döşenmiştir. Yine bu saraylarda kırmızı yâkut yerine kırmızı döşemeler vardır. Bu saraylarda yeşil yâkut yerine yeşil latîf kumaşlar kullanılmıştır. Orada sarı yâkut yerine sarı erguvan kullanılmıştır. Yeşil zümrüd, kırmızı altın ve beyaz gümüş döşelidir. Burçları ve temelleri elmastandır. Balkonları inci kubbelidir. Rablerinin onlara ihtişam ve ihtişam verdiği şeyden döndüklerinde onlara beyaz yâkuttan ve rûhları kabarmış atlar yaklaştırılır.

Yanlarında ölümsüz çocuklar bu atlardan birinin gemlerini ellerinde tutarak bekliyorlar. Gemleri ve dizginleri beyaz gümüşten, inci ve yakuttan; semeri ipek ve atlas kumaştandır. Bu dizgin ve gemleri tutarak cennetin bahçelerinde onları götürüp dolaştırırlar. İşleri bittiği zaman evlerine götürürler. Orada melekleri nûrdan minberler üzerinde oturur bulurlar. Onları ziyaret ve musafaha etmek için beklerler. Onları Rablerinin Azze ve Celle ikramı ile karşılarlar. Saraylarına girdikleri zaman Rablerinin kendileri için temenni edip istedikleri şeyleri bulurlar. Her sarayın kapısı üzerinde dört bahçe vardır. İki bahçede emsaliz nimetler vardır. İki bahçe de yemyeşildir. Gürül gürül akan su kaynakları vardır. Bahçelerde her meyveden çiftler vardır. İçeride çadırlarda bekleyen kusursuz huriler vardır. Evlerinde

yerleşmişler ve yerlerine kurulmuşlardır. Rableri Azze ve Celle onlara şöyle der: ‘Rabbimizin size vaad ettiklerini hak olarak buldunuz mu?’ Onlar da: ‘Evet’ derler. Yine Allah: ‘Rabbimizin ikramlarından râzı oldunuz mu?’ diye sorar. Onlar da: ‘Evet, Rabbimizden râzı olduk, Sen de bizden râz ol!’ diye cevap verirler. Allah c.c. ‘Sizden râzı oldum! Evimi size helal kıldım! Vechime kerîm veçhime baktınız, meleklerimle musafaha ettiniz ve sizlere tebrikler olsun!’ “Arkası kesilmeyen iyilikler”¹¹⁷² burada asla kesinti olmayacaktır. O zamanda onlar: “Bizden üzüntüyü gideren Allah’a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir. Bizi lütfuyla, temelli kalınacak cennete O yerleştirdi. Orada bize ne bir yorgunluk gelecek ve ne de usanç gelecektir.”¹¹⁷³

Rivâyetin diğer senedi şu şekildedir: Ebû Ebû Yûsuf Yâkûb b. Yûsuf → Ebû Îsâ Hârûn b. Muhammed el-Hârisî → Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhîm b. Kesîr ed-Dervakî → Muhammed b. Abdillâh b. Mihrân ed-Dîneverî → Ahmed b. Abdillâh b. Yûnus → el-Muâfâ b. İmrân Ebû Mes‘ûd el-Mevsîlî → İdrîs b. Sinân → Vehb b. Münebbih → Muhammed b. Ali r.a. → Hz. Peygamber s.a.¹¹⁷⁴

Ebû Hâşim Abdülğâfir b. Selâme el-Hımsî → Muhammed b. Avf el-Hımsî → İsmâîl b. Abdilkerîm → Abdüssamed → Vehb b. Münebbih¹¹⁷⁵

Yukarıda yer alan rivâyet Âcurrî’nin eş-Şerî’a ve İbn Battâ’nın el-İbâne adlı eserlerinde üç farklı şekilde yer almaktadır. Rivâyetin muhteva itibarıyla Kütüb-ü Tis’a içerisinde tahrîci ise şu şekildedir.

Buhârî, “Bed’ü’l-Halk”, 8; “Tefsîr”, 1; “Rikâk”, 51; Müslim, “Cennet-Nîmetleri-Ehli”, 1; Tirmizî, “Sıfatü’l-Cenneti”, 1, 2; İbn Mâce, “Zühd”, 39; Dârimî, “Rikâk”, 114; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/438, 452, 258, 456, 462, 470, 483; 3/110, 136, 165, 185, 207, 234.

¹¹⁷² Hûd 11/108.

¹¹⁷³ Fâtır 35/34-35; Âcurrî, eş-Şerî’a, II, 1039.

¹¹⁷⁴ İbn Battâ, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed Ukberi, el-İbâne an Şeriatü’l-Fırakî’n-Nâciye ve Mücânebetü’l-Fırakî’l-Mezmume, thk. Ebû Âsım el-Hasan b. Abbâs b. Kutb, (Kahire: el-Fârukü’l-Hâdis, 2008/1429), VII, 81.

¹¹⁷⁵ A.g.e., VII, 78.

İki farklı senedle aktarılan rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarıysa şu şekildedir:

Birinci sened:

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹¹⁷⁶
- Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Fâtıma (ö. 114/733): Ebû Câfer el-Bâkır. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî. İbn Sa'd ve İclî Onun 'sika' olduğunu söylemiştir.¹¹⁷⁷
- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih'in torunu. 'Zayıf', 'rikâk bahsinde hadisi yazılır', 'mine'd-duafâ', 'yüktebü hadîsühû', 'metrûk'tur.¹¹⁷⁸
- el-Muâfâ b. İmrân (ö. 184/800): Muâfâ b. İmrân b. Nüfeyl b. Câbir b. Cebele. Ebû Mes'ûd el-Ezdî, el-Mevsilî, el-Hâfız, el-Kudve. Onun hakkında Süfyânü's-Sevrî 'yâkûtü'l-ulemâ', Vekî', İbn Sa'd ve Yahyâ b. Maîn 'sika' demiştir.¹¹⁷⁹
- Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr el-Mevsilî (ö. 242/857): Ebû Câfer el-Bağdâdî, el-Ezdî, el-Mahzûmî. Nesâî, Onun 'sika' olduğunu söylemiştir.¹¹⁸⁰
- Ebû Câfer Muhammed b. Hârûn b. Bedînâ ed-Dakkâk (ö. 265/879): Muhammed b. Hârûn el-Fellâs. Ebû Câfer el-Muharrimî, el-Bağdâdî. İbn Ebî Hâtim Onu 'mine'l-huffâzü's-sikât' ve Ebû Avâne de 'min ahfezi'n-n'as' olarak nitelemiştir.¹¹⁸¹

İkinci sened:

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹¹⁸²

¹¹⁷⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹¹⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 350.

¹¹⁷⁸ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâ'r-Ricâl*, II, 34.

¹¹⁷⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 976.

¹¹⁸⁰ A.g.e., V, 1230; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 365.

¹¹⁸¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 425.

¹¹⁸² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

- Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Fâtıma (ö. 114/733): Ebû Câfer el-Bâkır. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî. İbn Sa'd ve İclî Onun 'sika' olduğunu söylemiştir.¹¹⁸³
- İdrîs b. Sinân (ö. ?): Vehb b. Münebbih'in torunu. 'Zayıf', 'rikâk bahsinde hadisi yazılır', 'mine'd-duafâ', 'yüktebü hadîsühû', 'metrûk'tur.¹¹⁸⁴
- el-Muâfâ b. İmrân (ö. 184/800): Muâfâ b. İmrân b. Nüfeyl b. Câbir b. Cebele. Ebû Mes'ûd el-Ezdî, el-Mevsilî, el-Hâfız, el-Kudve. Onun hakkında Süfyânü's-Sevrî 'yâkûtü'l-ulemâ', Vekî', İbn Sa'd ve Yahyâ b. Maîn 'sika' demiştir.¹¹⁸⁵
- Ahmed b. Abdillâh b. Yûnus (ö. 227/842): el-Hâfız, Ebû Abdillâh et-Temîmî, el-Yerbûî ve el-Kûfî. İbn Ebî Hâtim Onun 'sika ve mutkîn' olduğunu söylemiştir.¹¹⁸⁶
- İshâk b. Abdillâh el-Kantarî (ö. 254/868): İbn Meymûn es-Semerkandî. Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından her hangi bir yorum tespit edemedik.¹¹⁸⁷
- Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muhammed b. 'Ufeyr el-Ensârî (ö. 315/927): el-Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed b. 'Ufeyr. Ebû Abdillâh el-Bağdâdî, el-Ezdî. Dârekutnî Onu 'sika' olarak vasıflandırmıştır.¹¹⁸⁸

Değerlendirme

Âcurrî'nin uzun bir metinle Vehb b. Münebbih'in de yer aldığı senedle aktarmış olduğu rivâyet sadece giriş kısmıyla Buhârî, Müslim, Tirmizi, İbn Mâce, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel tarafından nakledilmiştir. Cennette yer alan tûbâ ağacıyla ilgili metnin geri kalan kısmı sadece Âcurrî'nin *eş-Şerî'a* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyet aslında Vehb b. Münebbih'in torunu İdrîs'ten nakille ve Vehb'e isnâdendir. Âcurrî'nin iki ayrı senedle ancak tek bir metinle Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle aktarmış olduğu Cennet ve Tûbâ Ağacı'yla alakalı rivâyet her iki

¹¹⁸³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 350.

¹¹⁸⁴ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, II, 34.

¹¹⁸⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 976.

¹¹⁸⁶ Ag.e., V, 508.

¹¹⁸⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 49.

¹¹⁸⁸ Ag.e., VII, 291.

senedi de dikkate aldığımızda râvîlerinden İdrîs b. Sinân'ın cerhi sebebiyle rivâyeti 'zayıf' olarak kabul edebiliriz.

Rivâyet metin olarak değerlendirildiğindeyse âyet ve hadislerle muhalif bir durum söz konusu olmadığından 'sahîh' tir diyebiliriz. Allah'ın kudretine işaret eden rivâyet cennet ve vasıflarıyla alakalı bilgi vermesi ve mü'minleri teşvik etmesi sebebiyle önem taşımaktadır.

3.2.3.46. Hz. Peygamber'in s.a. Gülmesi

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّنَدَلِيُّ قَالَ نَا زُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَرْوَزِيُّ قَالَ نَا أَبُو حُدَيْفَةَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ الصَّنَعَانِيُّ قَالَ نَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قِصَّةِ الْوُرُودِ قَالَ: «فَيَتَجَلَّى لَهُمْ رَبُّهُمْ عَزَّ وَجَلَّ يَضْحَكُ» قَالَ جَابِرٌ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضْحَكُ حَتَّى تَبْدُو لَهُوَاتُهُ»

Câfer b. Muhammed es-Sandalî → Züheyr b. Muhammed el-Mervezî → Ebû Huzeyfe Abdullâh b. Muhammed b. Abdilkerîm es-San'ânî → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. → Rasûlüllâh s.a. bir kıssa anlatırken; “Onlara Rableri gülerek tecelli eder.” dedikten sonra Câbir r.a. devamla: ‘Rasûlüllâh’ı s.a. küçük dili görünürcesine gülerken gördüm.’ dedi.”¹¹⁸⁹

Âcurrî'nin eş-Şerî'a adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde râvîler hakkında şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.¹¹⁹⁰
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹¹⁹¹
- Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.¹¹⁹²

¹¹⁸⁹ Âcurrî, eş-Şerî'a, II, 1063.

¹¹⁹⁰ İbn Hacer, Tehzîb, I, 316; XI, 167; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, III, 140.

¹¹⁹¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹¹⁹² Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XX, 240; Zehebî, Siyer, IV, 544.

- İbrâhîm b. Akîl b. Ma‘kıl b. Münebbih es-San‘ânî (ö.?): ‘Sika’dır.¹¹⁹³
- Ebû Huzeyfe Abdullâh b. Muhammed b. Abdilkerîm es-San‘ânî (ö.?): Ebû Huzeyfe es-San‘ânî Abdullâh b. Muhammed b. Abdilkerîm. Muhammed b. Ubeydillâh.¹¹⁹⁴ Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde hakkında bilgi bulamadığımız ve ‘*mechûl*’ olarak vasıflandırabileceğimiz râvîdir.
- Züheyr b. Muhammed el-Mervezî (ö. 258/872): Züheyr b. Muhammed b. Kumeyr b. Şu‘be el-Mervezî. Ebû Muhammed ve Ebû Abdirrahmân. Onun hakkında Muhammed b. İshâk ‘sika ve me‘mûn’, Ebû Bekr el-Hatîb ‘sika, sâdık, vera‘ ve zâhid’ demiştir. İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında zikretmiştir.¹¹⁹⁵
- Câfer b. Muhammed es-Sandalî (ö. 318/930): Câfer b. Muhammed b. Yâkûb. Ebû’l-Fazl es-Sandalî, ez-Zâhid. Zehebî Onun ‘sika’ olduğunu söylemiştir.¹¹⁹⁶

Değerlendirme

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’in, kahkaha ile gülmediği ve daha çok tebessüm ettiğiyle ilgili rivâyetler görmektediriz. Ancak Âcurrî’nin *eş-Şerî‘a* adlı eserinde Hz. Peygamber’in s.a. gülmesini konu ederek aktarmış olduğu rivâyette gülerken damağının veya küçük dilinin görüldüğüyle ilgili ifade görmektediriz. Yukarıdaki metninde yer alan ‘لها ج لهوات’ kelimesi anlam bakımından ‘*küçük dil*’ olarak anlaşılabilir da aslında ‘*damak*’ anlamında da kullanılmaktadır. ‘*Damak*’ anlamında kullanıldığında anlam biraz daha tebessüme yakın bir anlam kazanmaktadır. Bir de Allah’ın c.c. tecellîsi nedeniyle duyulan mutluluğun neticesinde böyle bir tebessümün olması dikkate alındığında sıhhat bakımından metnin bir problem teşkil etmediğini söyleyebiliriz. İlgili rivâyet sened bakımından değerlendirildiğindeyse râvîlerinin de cerh ve ta‘dîl bakımından ta‘n edilmediğini görmektediriz. Dolayısıyla da rivâyeti sened ve metin olarak ‘*sahîh*’ kabul edebiliriz.

¹¹⁹³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹¹⁹⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 154.

¹¹⁹⁵ A.g.e., IX, 411; Zehebî, *Siyer*, XII, 360.

¹¹⁹⁶ Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 211; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXIII, 407; *Siyer*, XVII, 170.

3.2.3.47. Hz. Peygamber'i s.a. Katletmek İsteyen İki Kişi

رَوَاهُ وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ عَنِ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: أَتَى أَرْبَدُ بْنُ رَبِيعَةَ وَعَامِرُ بْنُ الطَّفِيلِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ: أَنَا أَشْغُلُهُ بِالْكَلامِ حَتَّى تَقْتُلَهُ فَوَقَفَتْ أَحَدُهُمَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا طَالَ عَلَيْهِ انْصَرَفَ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ: مَا صَنَعْتَ شَيْئًا؟ قَالَ: رَأَيْتُ عِنْدَهُ شَيْئًا وَرَجُلَهُ فِي الْأَرْضِ وَرَأْسَهُ فِي السَّمَاءِ لَوْ دَنَوْتُ مِنْهُ أَهْلَكَنِي وَأَمَّا أَرْبَدُ فَأَصَابَتْهُ صَاعِقَةٌ وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» وَأَمَّا عَامِرٌ فَإِنَّهُ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَنَا أَهْلُ الْوَبَرِ وَلَكُمْ أَهْلُ الْمَدَرِ» فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَكُمْ الْأَعْنَةُ» فَقَالَ: لِأَمْلَأَنَّهَا خَيْلًا عَلَيْكُمْ وَرَجُلًا فَلَمَّا وَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اللَّهُمَّ اكْفِنِيهِ» فَأَخَذَتْهُ غُدَّةٌ فَقَتَلَتْهُ.

Vehb b. Münebbih → el-Leys b. Sa'd şöyle nakletmiştir: “Erbed b. Rabîa ve Âmir b. Tufeyl Rasûlullah’a s.a. geldiler ve biri diğerine: ‘Sen öldürünceye kadar ben onu konuşarak meşgul ederim!’ Onlardan biri Efendimizin karşısında durdu ve uzun bir müddet orada kaldı. Ayrıldığı zaman arkadaşına ‘Hiçbir şey yapmadın!?’ dedi. O da: ‘O’nun yanında öyle bir şey gördüm ki ayakları yerde başı gökyüzündeydi. Eğer Ona yönelecek olsaydım beni öldürürdü.’ Erbed’e yıldırım çarptı. Allah c.c. âyette: ‘Onun önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu koruyan takipçiler (melekler) vardır.’¹¹⁹⁷ buyurmaktadır. Âmir’e gelince de o, Rasûlüllâh’a s.a.: ‘Bizler bedevileriz, sizler de bize karşıtsınız!’ dedi. Rasûlüllâh s.a. da ona: ‘Size dizgin-yular lazım!’ dedi. O da: ‘Burayı sizin üzerinize at ve adamlarla dolduracağım!’ dedi. Rasûlüllâh da s.a. döndü ve Allah’a şöyle dua etti: ‘Allah’ım Sen onlara karşı bize kâfi ol-Onu mahvet!’ Âmir’de (vücudunda) bir beze çıktı ve o bezeden dolayı öldü.”¹¹⁹⁸

Beyhakî’nin el-Mehâsin ve’l-Mesâvî adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta’dîl durumu aşağıdaki gibidir:

¹¹⁹⁷ er-Ra’d 13/11.

¹¹⁹⁸ Beyhakî, İbrâhim b. Muhammed, el-Mehâsin ve’l-Mesâvî, thk. Muhammed Süveyd, (Beyrût: Dâru İhyâi’l-Ulûm, 1988), I, 9-12.

- el-Leys b. Sa‘d (ö. 175/792): Vehb b. Münebbih’in oğlundan nakilde bulunmasına rağmen Vehb’den de rivâyetleri vardır. Onun hakkında Ezdî ‘*sadûk*’, Ali b. el-Medîni ‘*sebt*’, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn ‘*sika*’ demişlerdir.¹¹⁹⁹
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘*sika*’dır.¹²⁰⁰

Değerlendirme

Beyhakî’nin eserinde Vehb b. Münebbih’in Leys b. Sa‘d’dan nakille aktarmış olduğu ve Hz. Peygamber’e kastetmek isteyen iki kişinin yaşamış olduklarını anlattığı rivâyetin senedi bulunmamaktadır. Sened itibarıyla ‘*ta‘likât*’tan kabul edebileceğimiz rivâyet ‘*zayıf*’ olarak ifade edilebilir. Metin olarak Hz. Peygamber’in Allah c.c. tarafından korunduğunu işaret etmesi bakımından yani ‘*ismet*’ sıfatına binâen ‘*sahîh*’ diyebiliriz.

3.2.3.48. Hz. Peygamber’in s.a. İsminin Yeryüzüne Yazılması

عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْأَرْضَ ارْتَجَّتْ وَاضْطَرَبَتْ فَكَتَبَ فِي أَطْرَافِهَا «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ» فَسَكَتَتْ.

Vehb b. Münebbih’ten şöyle nakledilmiştir: “Allah Teâlâ yeryüzünü yarattığında yeryüzü titremeye ve sıkıntı çekmeye başladı. Etrafına ‘Muhammed Rasûlüllâh’ yazılınca sakinleşti.”¹²⁰¹

Beyhakî’nin *el-Mehâsin* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

Daha önceki değerlendirmelerimizde de Vehb b. Münebbih hakkında mevsûkiyetiyle ilgili değerlendirmeler yapıldığını görmüştük. Rivâyetin farklı sened ve metinle diğer eserlerde de nakledilmemiş olması Vehb’in ‘*teferrüd*’ü olarak değerlendirilebilir. Vehb b. Münebbih’in eskilere ait olan eserlerden nakille aktarmış olduğu bilgilere

¹¹⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 136.

¹²⁰⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta‘dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²⁰¹ Beyhakî, *el-Mehâsin ve ‘l-Müsâvî*, I, 9-12.

benzerliğiyle dikkati çeken rivâyet Hz. Peygamber'den bahsetmesiyle farklılık arz etmektedir. Bu açıdan da Vehb adına 'hükmen merfû' olduğunu da söyleyebiliriz. Seneddeki teferrüd sebebiyle de rivâyetin 'zayıf' olduğunu ifade edebiliriz. Yeryüzü yaratıldığında haşyetinden titremesi ve Hz. Peygamber'in isminin yazıldığında sakinleşmesini konu edinen rivâyet metin bakımından gayb haberlerini ihtiva ettiğinden ve sair âyet ve hadislere ihtilafının olmaması sebebiyle 'sahîh' diyebiliriz.

3.2.3.49. Hz. Cebrâîl a.s.

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنِي مَهْدِيُّ بْنُ أَبِي الْمَهْدِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ بَكَّارٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقَفَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ عَصَابَةٌ حُمْرَاءُ قَدْ عَلَاهَا الْغُبَارُ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا هَذَا الْغُبَارُ أَرَى عَلَى عَصَابَتِكَ أَيُّهَا الرُّوحُ الْأَمِينُ؟ قَالَ: إِنِّي زُرْتُ الْبَيْتَ فَازْدَحَمَتِ الْمَلَائِكَةُ عَلَى الرُّكْنِ فَهَذَا الْغُبَارُ الَّذِي تَرَى مِمَّا تُثِيرُ بِأَجْنَحَتَيْهَا»

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ وَحَدَّثَنِي جَدِّي عَنْ سَعِيدِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ عُثْمَانَ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ جِبْرِيلَ وَقَفَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ عَصَابَةٌ خَضْرَاءُ قَدْ عَلَاهَا الْغُبَارُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا هَذَا الْغُبَارُ الَّذِي أَرَى عَلَى عَصَابَتِكَ أَيُّهَا الرُّوحُ الْأَمِينُ؟ قَالَ: إِنِّي زُرْتُ الْبَيْتَ فَازْدَحَمَتِ الْمَلَائِكَةُ عَلَى الرُّكْنِ فَهَذَا الْغُبَارُ الَّذِي تَرَى مِمَّا تُثِيرُ بِأَجْنَحَتَيْهَا»

Ebü'l-Velîd → Mehdî b. Ebi'l-Mehdî → Abdürrezzâk b. Hemmâm → Ömer b. Bekkâr → Vehb b. Münebbih → Abdullâh b. Abbâs r.a. şöyle nakletmiştir: "Cebrâîl a.s. Rasûlüllâh'ın s.a. karşısında durdu. Üzerinde kırmızı bir başlık vardı. Üzeri tozluysa. Rasûlüllâh s.a. O'na a.s.: 'Ey Rûhu'l-Emîn! Başlığının üzerinde gördüğüm toz nedir?' diye sordu. Cebrâîl de a.s.: 'Beyti ziyaret ettim, melekler rûkn üzerinde izdiham oluşturdular. Bu gördüğün toz onların kanatlarından gelen tozlardır.' diye cevap verdi."¹²⁰²

Rivâyetin diğer senedi şu şekildedir: Ebü'l-Velîd → Ceddü Ebi'l-Velîd → Saîd b. Sâlim → Osmân b. Sâc → Vehb b. Münebbih → Abdullâh b. Abbâs r.a.¹²⁰³

¹²⁰² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 35.

¹²⁰³ A.g.e., I, 35.

Ezrâkî'nin *Ahbâru Mekke* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille rivâyet etmiş olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Ezrâkî'nin *Ahbâru Mekke* adlı eserinde yer alan rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cer ve ta'dîl durumları aşağıdaki gibidir:

Birinci rivâyet:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve 'sika'dır.¹²⁰⁴
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹²⁰⁵
- Ömer b. Bekkâr (ö.?): Bekkâr b. Abdillâh b. Vehb el-Yemânî es-San'ânî (ö. ?): Vehb b. Münebbih'in torunudur.¹²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn Onun 'sika' olduğunu kabul ederken¹²⁰⁷ İbn Hibbân da *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir. Ebû Hâtim onu tashih etmiştir.¹²⁰⁸
- Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27): 'Sika' ve *Sâhibü'l-Musannef fî'l-Hadîs*'dir.¹²⁰⁹
- Mehdî b. Ebi'l-Mehdî (ö. 247/862): el-Hüseyn b. Mehdî b. Mâlik el-Übellî/Übü'l. Ebû Hâtim Onun 'sika' olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'nda zikretmiştir.¹²¹⁰
- Ebû'l-Velîd (ö. 250/864): Rivâyetin yer aldığı eserin sahibi Ezrakî'dir.¹²¹¹

İkinci rivâyet:

¹²⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

¹²⁰⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²⁰⁶ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 266.

¹²⁰⁷ İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, I, 48.

¹²⁰⁸ Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, II, 121; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VI, 107; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 254; Aynî, *Nuhabü'l-Efkâr*, III, 167; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, III, 66.

¹²⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 222.

¹²¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 486.

¹²¹¹ A.g.e., I, 480.

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹²¹²
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹²¹³
- Osmân b. Sâc (ö.?): ‘Yüktebü hadîsühû ve lâ yuhteccü bihî’ olarak vasıflandırılmıştır.¹²¹⁴
- Saîd b. Sâlim (ö. 200/816): ‘Sika, leyse bihî be’s’, ‘mahallühû sîdk’, ‘sadûk’, ‘leyse bihî be’s’, ‘hasenü’l-hadîs’ ve ‘sadûk, lâ be’s bihî’dir.¹²¹⁵
- Ceddü Ebi’l-Velîd (ö. 217/832): ‘Sika’dır.¹²¹⁶
- Ebü’l-Velîd (ö. 250/864): Rivâyetin yer aldığı eserin sahibi Ezrakî’dir.¹²¹⁷

Değerlendirme

Cebrâîl’in a.s. Hz. Peygamber’le olan diyalogunun konu edildiği her iki rivâyette yer alan râvîler incelendiğinde râvîlerin cerh edilmediklerini görmekteyiz. Bu sebeple de rivâyeti ‘sahîh’ kabul edebiliriz.

3.2.3.50. Kaybolup Giden Beş Yıldızın İsmi

رَوَى وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ عَنْ عَلِيٍّ وَابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ: «فَلَا أُفْسِمُ بِالْخُنُسِ» قَالَ: هِيَ خَمْسَةُ كَوَاكِبٍ: الْبُرْجِيسُ وَرُحْلٌ وَعُطَارْدٌ وَبَهْرَامٌ وَالزُّهْرَةُ تَجْرِي مَعَ الشَّمْسِ وَالْقَمَرُ فِي الْفَلَكَ وَسَائِرُ الْكَوَاكِبِ مُعَلَّقَةٌ مِنَ السَّمَاءِ كَتَغْلِيْقِ الْقَنَادِيلِ فِي الْمَسَاجِدِ.

Vehb b. Münebbih → Ali ve İbn Abbâs r.a. → Hz. Peygamber s.a. âyette yer alan ‘Hayır! Kaybolup gizlenenlere...’ şöyle buyurduğunu nakletmiştir: âyetiyle ilgili¹²¹⁸

¹²¹² İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395.

¹²¹³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 67.

¹²¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 35.

¹²¹⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, I, 480.

¹²¹⁷ A.g.e., I, 480.

¹²¹⁸ Tekvîr, 81/15.

“Onlar beş yıldızdır: Burcîs, Zuhal, Utârid, Behrâm ve Zühre’dir. Onlar güneş ve ay ile birlikte felekte-yörüngede akar giderler. Diğer yıldızlar da mesciddeki kandiller gibi gökte asılıdırlar.”¹²¹⁹

İbnü’s-Sayrafi’nin *er-Risâletü’l-Vâfiyye* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

Yukarıda yer alan nakilde Hz. Peygamber’in Tekvîr sûresinde yer alan ‘*Andolsun, bir görünüp bir sinenlere, akıp gidip kaybolanlara.*’ âyeti hakkında yapmış olduğu izahın yine Abdullâh b. Abbâs’tan nakille Vehb b. Münebbih tarafından aktarıldığını görmekteyiz. Rivâyetin tahrîcine baktığımızda sadece Sayrafi’nin *er-Risâle*’sinde yer aldığını tespit ettiğimiz rivâyetin yine Vehb’in teferrüd ettiği nakillerden olduğunu söyleyebiliriz. Bir de senedde sadece sahâbî ve tâbiûn râvîsinin bulunması sebebiyle yine ‘*ta’likât*’tan ve dolayısıyla da ‘*zayıf*’ olarak kabul edeceğimiz rivâyetlerden olduğunu ifade edebiliriz.

3.2.3.51. Karada ve Denizde Olan Şeytanlar

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى شَيَاطِينُ فِي الْبَرِّ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الْبَحْرِ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينُ فِي الْبَحْرِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الْبَرِّ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينُ بِاللَّيْلِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي النَّهَارِ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينُ فِي النَّهَارِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي اللَّيْلِ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينُ فِي الظُّلْمَةِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي النُّورِ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينُ فِي النُّورِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الظُّلْمَةِ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينُ فِي الْمَنَامِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الْيَقَظَةِ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينُ فِي الْيَقَظَةِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الْمَنَامِ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينُ فِي الْوَحْدَةِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الْإِنْسِ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينُ فِي الْجُمُوعِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الْوَحْدَةِ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينُ مُوَكَّلُونَ بِالنِّسَاءِ دُونَ الرِّجَالِ وَشَيَاطِينُ مُوَكَّلُونَ بِالرِّجَالِ دُونَ النِّسَاءِ وَشَيَاطِينُ مُوَكَّلُونَ بِالْمُلُوكِ دُونَ الْمَلَائِكَةِ وَشَيَاطِينُ مُوَكَّلُونَ بِالْمَلَائِكَةِ دُونَ الْمُلُوكِ وَشَيَاطِينُ مُوَكَّلُونَ بِالصَّغَارِ دُونَ الْكِبَارِ وَشَيَاطِينُ مُوَكَّلُونَ بِالْكَبَارِ دُونَ الصَّغَارِ وَشَيَاطِينُ مُوَكَّلُونَ بِالْمَسَاجِدِ يَطْرُدُونَ النَّاسَ عَنْهَا طَرْدًا عَنِيفًا عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ، يَطْرُدُونَهُمْ إِلَى الشَّهَوَاتِ وَإِلَى اللَّذَاتِ وَإِلَى الْأَسْوَاقِ وَالْمَجَالِسِ وَالْجَمَاعَاتِ وَيُشْهِوْنَ إِلَيْهِمُ النَّصَبَ وَيُحِبِّبُونَ إِلَيْهِمُ الْجُلُوسَ عَلَى الْمَعَاصِي الَّتِي لَا يَعْصِمُ مِنْهَا إِلَّا اللَّهُ فَمَنْ صَلَّى صَلَاةَ الْعَدَاةِ فِي جَمَاعَةٍ ثُمَّ ذَكَرَ

¹²¹⁹ İbnü’s-Sayrafi, *er-Risâletü’l-Vâfiyye*, I, 214.

اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَذَكَرَ بِهِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ ثُمَّ صَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ لَمْ يَضُرَّهُ شَيْءٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ مِنْ سَاعَتِهِ تِلْكَ إِلَى مِثْلِهَا مِنَ الْغَدِ"

نسخة أبي مسهر وغيره أخبرنا أبوشيبه داود بن إبراهيم بن روزبه: حدثنا العلاء بن عمرو: حدثنا عبد المنعم بن إدريس: حدثنا أبي، عن وهب بن منبه، عن أبي هريرة ...

حَدَّثَنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ يَحْيَى بْنِ سُلْوَانَ الْمَازِنِيِّ قَالَ أَنْبَأَنَا أَبُو الْقَاسِمِ الْفَضْلُ بْنُ جَعْفَرٍ التَّمِيمِيُّ قَالَ أَنْبَأَنَا أَبُو شَيْبَةَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ دِينَارٍ بْنُ رُوزْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ عَمْرٍو قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمُنْعَمِ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبَهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى شَيَاطِينَ فِي الْبَرِّ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الْبَحْرِ سُلْطَانٌ، وَشَيَاطِينَ فِي الْبَحْرِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الْبَرِّ سُلْطَانٌ، وَشَيَاطِينَ فِي اللَّيْلِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي النَّهَارِ سُلْطَانٌ، وَشَيَاطِينَ فِي النَّهَارِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي اللَّيْلِ سُلْطَانٌ، وَشَيَاطِينَ فِي النَّوْرِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الظُّلَمَةِ سُلْطَانٌ، وَشَيَاطِينَ فِي الظُّلَمَةِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي النَّوْرِ سُلْطَانٌ، وَشَيَاطِينَ فِي الْيَقَظَةِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الْمَنَامِ سُلْطَانٌ، وَشَيَاطِينَ فِي الْمَنَامِ لَيْسَ لَهُمْ عَلَى مَا فِي الْيَقَظَةِ سُلْطَانٌ، وَشَيَاطِينَ فِي الْوَحْدَةِ سُلْطَانٌ وَشَيَاطِينَ مُوَكَّلُونَ بِالرِّجَالِ دُونَ النِّسَاءِ، وَشَيَاطِينَ مُوَكَّلُونَ بِالنِّسَاءِ دُونَ الرِّجَالِ، وَشَيَاطِينَ مُوَكَّلُونَ بِالْمَمْلُوكِ دُونَ الْمَمْلُوكِ، وَشَيَاطِينَ مُوَكَّلُونَ بِالضُّعْفَاءِ دُونَ الْكِبَارِ، وَشَيَاطِينَ مُوَكَّلُونَ بِالْكِبَارِ دُونَ الصِّغَارِ، وَشَيَاطِينَ مُوَكَّلُونَ بِالْمَسَاجِدِ يَطْرُدُونَ النَّاسَ عَنْهَا طَرْدًا عَنيفًا عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ يَطْرُدُونَهُمْ إِلَى الشَّهَوَاتِ، وَإِلَى اللَّذَاتِ وَإِلَى الْأَسْوَاقِ وَالْمَجَالِسِ وَالْجَمَاعَاتِ، وَيُشْهَوْنَ إِلَيْهِمْ وَيُحْبِبُونَ إِلَيْهِمُ الْجُلُوسَ عَلَى الْمَعَاصِي الَّتِي لَا يَعْصِمُهُمْ مِنْهَا إِلَّا اللَّهُ.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Yahyâ b. Selvân el-Mâzinî → Ebû'l-Kâsım el-Fazl b. Câfer et-Temîmî → Ebû Şeybe İbrâhîm b. Dînâr b. Rûzbe → el-Alâ' b. Amr → Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân → İdrîs b. Sinân → Vehb b. Münebbih → Ebû Hureyre r.a. → Rasûlüllâh s.a. şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ'nın karada olan şeytanları vardır ki onlar denizde olanlara dâhil olmazlar. Denizde olan şeytanları vardır ki onlar da denizde olanlara müdahil olmazlar. Gece çıkan şeytanları vardır ki onlar gündüzün işlerine dâhil olmazlar. Gündüzün şeytanları da vardır ki onlar da gecenin işine dâhil olmazlar. Zulmette olan şeytanları vardır ki onlar nura dâhil olmazalar. Nura dâhil olan şeytanları vardır ki onlar da zulmete dâhil olmazalar. Uykuya dâhil olan şeytanları vardır ki onlar yakaza haline dâhil olmazlar. Yakaza halinde olan şeytanları vardır ki onlar da uyku haline müdahil olmazlar. Bir kişi için tayin edilen şeytanlar vardır ki onlar diğer insanlara müdahil olmazlar. Topluluğa müdahil olan

şeytanları vardır ki onlar da bir tek kimseye dâhil olmazlar. Erkekler dışında sadece kadınlara müdâhil olmayı üstlenen ve kadınlar dışında da yalnızca erkeklere müdâhil şeytanları vardır. Yalnızca meliklere müdâhil olan şeytanlar ve yine yalnızca melikler dışında kalanlara müdâhil şeytanlar vardır. Yalnızca büyüklere müdâhil olmayıp küçüklere müdâhil olan ve yine sadece küçüklere müdâhil olmayıp büyüklere müdâhil olan şeytanları vardır. Allah'ın mescitlere giden insanları bu yoldan alıkoymak için görevli şeytanları vardır. Ki onlar en şiddetli bir müdahaleyle Allah'ı zikir ve namazdan alıkoymaya çalışırlar. İnsanları şehvete, sadece haz almaya, çarşılarla, meclislere ve topluluklara yönlendiren ve iştahlandıran şeytanları vardır. Onlarla beraber olmaya ve onlarla sabahlamayı arzu ederler. Onlarla Allah'a isyan etmek üzere onlarla oturmayı daha çok severler. Kim akşam namazını cemaatle kılırsa Allah Teâlâ onu güneş doğuncaya kadar zikreder. Sonra o kimse dört rekât namaz kılırsa ertesi güne kadar Allah'ın yaratmış oldukları kendisine bir zarar veremez.”¹²²⁰

Cerrâr'ın *el-İmâ* ve Suyûtî'nin *el-Leâli'l-Masnûa* adlı eserlerinde zikredilen rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Suyûtî ve Cerrâr'ın eserlerinde aktarmış oldukları rivâyet aynı sened ve metinle aktarılmıştır. Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dil durumları aşağıdaki gibidir:

- Ebû Hureyre (ö. 58/678): Sahâbî ve 'sika'dır.¹²²¹
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹²²²
- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih'in torunudur. 'Zayf', 'rikâk bahsinde hadisi yazılır', 'mine'd-duafâ', 'yüktebü hadîsühû' ve 'metrûk'tur.¹²²³
- Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): 'Leyse bi-sika ve metrûk'tur.¹²²⁴

¹²²⁰ Cerrâr, *el-İmâ ilâ Zevâidi'l-Emâlî ve'l-Eczâ, Zevâidü'l-Emâlî ve'l-Fevâid ve'l-Meâcim ve'l-Meşyehât ale'l-Kütübi's-Sitte ve'l-Muvatta' ve'l-Müsnedi'l-İmâm Ahmed, Nebil Sa'deddîn Cerrâr, (Riyad: Dâru Edvâi's-Selef (Edvaü's-Selef), 2007/1428), VI, 307.*

¹²²¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 43-130.

¹²²² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²²³ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, C. 2, 34.

¹²²⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 54-190.

- el-Alâ' b. Amr (ö. 227/842): Ebû Saîd el-Hanefî. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiş, Ezdî '*lâ yüktebü hadîsühû*', Nesâî '*zayıf*', Ebû Hâtim '*ondan sadece hayr gördük*', İbn Hacer '*metrûk*' demiştir.¹²²⁵
- Ebû Şeybe İbrâhîm b. Dînâr b. Rûzbe (ö. 310/923): Ebû Şeybe el-Bağdâdî. Dâvud b. İbrâhîm b. Dâvud b. Yezîd b. Rûzbe el-Bağdâdî. '*Şeyh, Muhaddis, Âlim ve Sadûk*'tur. Dârekutnî Onun '*sâlih*' olduğunu söylemiştir.¹²²⁶
- Ebû'l-Kâsım el-Fazl b. Câfer et-Temîmî (ö. 373/984): İbn Muhammed b. Ebî Âsım eş-Şeyhü'l-Müsnidü's-Sâdik. Ebû'l-Kâsım et-Temîmî, ed-Dımaşkî, et-Tarâîfî. el-Müezzin ve'r-Ricâlü's-Sâlih. Abdülazîz el-Kettânî Onun '*sika*' olduğunu söylemiştir.¹²²⁷
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Yahyâ b. Selvân el-Mâzinî (ö. 447/1055): ed-Dımaşkî. İbn Selvân, İbn Ebî Nasr, '*şeyh ve müsnid*'dir.¹²²⁸

Değerlendirme

Hiz. Peygamber'den nakille karada ve denizde olan şeytanların haber verilmiş olduğu rivâyetin Suyûtî Abdülmün'im ve Alâ' b. Amr'ı cerh ederek '*mevzû*' olduğunu söylemiştir. Biz de rivâyetin senedi üzere yapmış olduğumuz araştırmada Suyûtî'nin tenkit etmiş olduğu âlimlerin, cerh ve ta'dîl ulemâsı tarafından cerh edildiğini ancak yalan söyledikleri üzerinde cerh etmediklerini gördük. Abdülmün'im '*leyse bi-sika ve metrûk*', Alâ' b. Amr ise '*zayıf*' olarak vasıflandırılmıştır. Bu izahtan yola çıkarak rivâyetin sened olarak '*metrûk*' olduğunu metin olarak ise Kur'ân ve Sahîh Sünnet'e aykırı olmaması sebebiyle '*sahîh*' olduğunu söyleyebiliriz.

¹²²⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 181; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, 185.

¹²²⁶ Zehebî, *Siyer*, XIV, 244.

¹²²⁷ A.g.e., XII, 342.

¹²²⁸ A.g.e., XIII, 266.

3.2.3.52. Kader Hakkında

مَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْأَنْمَاطِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمُنْعِمِ بْنُ إِدْرِيسَ مِنْ وَلَدِ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهِ كَانَ
يَبْعَدَادَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا طَارَ
دُبَابٌ بَيْنَ اثْنَيْنِ إِلَّا بِقَدَرٍ»

Muhammed b. el-Hüseyin el-Enmâtî → Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân → İdrîs b. Sinân → Vehb b. Münebbih → Abdullâh b. Abbâs r.a. → Rasûlüllâh s.a. şöyle buyurmuştur: “Sineğin iki kanadıyla uçması ancak kaderdir.”¹²²⁹

Ukaylî, *ed-Duafâ'u'l-Kebîr* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Ukaylî'nin *ed-Duafâ'*'sında kaderi izah hakkında nakletmiş olduğu rivâyetin senedi incelendiğinde senedde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve 'sika'dır.¹²³⁰
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹²³¹
- İdrîs b. Sinân (ö. ?): Vehb b. Münebbih'in torunu. 'Zayîf', 'rikâk bahsinde hadisi yazılır', 'mine'd-duafâ', 'yüktebü hadîsühû', 'metrûk'tur.¹²³²
- Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): 'Leyse bi-sika ve metrûk'tur.¹²³³
- Muhammed b. el-Hüseyin el-Enmâtî (ö. 334/946): *Sâhibü'l-Muhtasar fi-Mezhebi'l-Hanefiyye*'dir.¹²³⁴

Değerlendirme

Rivâyetin senedinde yer alan Abdülmün'im'in cerh edilen râvîlerden olması rivâyeti 'zayîf' kılmaktadır. Metin olarak da dönemin önemli tartışmalarından biri olan kader meselesi hakkında bilgi vermesi bakımından da ayrı bir önemi haizdir.

¹²²⁹ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, III, 112.

¹²³⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

¹²³¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²³² Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, II, 34.

¹²³³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 67, 207.

¹²³⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 542.

3.2.3.53. Hz. Peygamber'in s.a. Vasfı

رَوَاهُ وَهْبُ بْنُ مُنْبِهٍ فِي صِفَةِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «لَوْ يَمُرُّ عَلَى الْقَصَبِ الرَّعْرَعُ لَمْ يُسْمَعْ صَوْتُهُ»

Vehb b. Münebbih, Hz. Peygamber'in s.a. vasfını şu şekilde ifade etmiştir: “Şayet Hz. Peygamber s.a. yeni açmış sazlığın üzerinden geçse, sesi duyulmaz, gürültü yapmazdı.”¹²³⁵

Ebû Saîd el-Himyerî'nin *Şemsü'l-'Ulûm* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten naklettiği rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

Yukarıda yer alan nakilde Hz. Peygamber'e ait bir özellik aktarılmaktadır. Rivâyetin Vehb b. Münebbih tarafından aktarıldığını ve diğer eserler içerisinde de yer almadığını görmekteyiz. Rivâyet sadece Ebû Saîd el-Himyerî'nin *Şemsü'l-'Ulûm* adlı eserinde yer almaktadır. Bu da rivâyetin yine Vehb'in teferrüd ettiği nakillerden olduğunu göstermektedir. Bir de senedde sadece Vehb b. Münebbih'in bulunması ve sahâbî râvî de dâhil diğer râvîlerin olmaması sebebiyle yine 'ta'lik' olarak kabul edebileceğimiz rivâyetlerden olduğunu ifade edebiliriz. 'Ta'lik' sebebiyle oluşan inkîta' rivâyeti 'zayıf' kılmaktadır.

Rivâyetin metin olarak Hz. Peygamber'e nisbetle aktarılmış olması naklin 'mürsel' olduğunu göstermektedir. Ancak Vehb'in bu bilgiyi ancak sahâbeden dinleyebileceğini göz önünde bulundurduğumuzda rivâyetin 'hükmen merfû' olduğunu ifade edebiliriz.

3.2.3.54. Hz. Peygamber'in Ebû Süfyân'la Tavafta Mülakatı

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ يَحْيَى الْمَدَنِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْحَجَبِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ: لَقِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ فِي الطَّوَافِ فَقَالَ: «يَا أَبَا سُفْيَانَ كَانَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ هَذَا كَذَا وَكَذَا» فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ:

¹²³⁵ Himyerî, Ebû Saîd Neşvân b. Saîd Neşvân el-Himyerî, *Şemsü'l-'Ulûm ve Devâu Kelâmi'l-Arab mine'l-Kulum*, thk. Hüseyin b. Abdillâh el-Amrî, Mutahhâr b. Ali el-İryânî, Yûsuf Muhammed b. Abdillâh, (Dımaşk, Dârü'l-Fıkr, 1999/1420), IV, 2352.

أَفْشَتْ عَلَيَّ سِرِّي لِأَفْعَلَنَّ بِهَا وَلَا فَعْلَنَ فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ طَوَافِهِ لَحِقَ أَبَا سُفْيَانَ فَقَالَ: «يَا أَبَا سُفْيَانَ لَا تُكَلِّمْ هَذَا لِأَنَّهَا لَمْ تُفَشْ مِنْ سِرِّكَ» فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ هَذِهِ هُنْدُ ظَنَنْتُهَا أَنْ تَكُونَ أَفْشَتْ سِرِّي مِنْ أَنْبَاءِكَ بِمَا فِي نَفْسِي؟

Muhammed b. Amr b. Hâlid → Abdülazîz b. Yahyâ el-Medenî → Abdülvâhid el-Hacebî → Ebû Abdülvâhid el-Hacebî → Vehb b. Münebbih → Abdullâh b. Abbâs r.a. şöyle nakletmiştir: “Hz. Peygamber s.a. Ebû Süfyân b. Harb ile tavâf esnasında karşılaştı ve Ona dedi ki: ‘Yâ Ebâ Süfyân! Seninle Benim aramda Hind vardı...’ dedi ve konuşmaya devam etti. Daha sonra Ebû Süfyân: ‘Sırrımı Sana O ifşâ etti. Ona şöyle söyle yapacağım!’ dedi. Rasûlüllâh s.a. tavafını bitirdikten sonra Ebû Süfyân’ın yanına gitti ve Ona: ‘Yâ Ebâ Süfyân! Hind’e bir şey söyleme. Çünkü O Senin sırrını bana ifşâ etmedi.’ dedi. Ebû Süfyân: ‘Şahâdet ederim ki Sen Allah’ın Rasûlüsün. Zannettim ki Hind, sırrımı Sana ifşâ etti. Öyleyse Sana nefsimde olan sırrımı kim haber verdi?’ dedi.”¹²³⁶

Ukaylî’nin *ed-Duafâü’l-Kebîr* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Ukaylî’nin *Duafâ*’sında Hz. Peygamber’in Ebû Süfyân ile tavâf esnasında karşılaşmalarını ve aralarında geçen konuşmanın nakledildiği rivâyetin senedi incelendiğinde senedde yer alan râvîlerin cerh ve ta’dîl durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹²³⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹²³⁸
- Ebû Abdülvâhid el-Hacebî (ö.?): Hakkında bilgi bulamadığımız râvidir. Vehb’ten naklinin olduğu ifade edilmekle birlikte hakkında bir bilgi de bulunmamaktadır. Zehebî bu durumu ‘lâ-na ‘rifühû’ diyerek ifade etmiştir.¹²³⁹

¹²³⁶ Ukaylî, *ed-Du‘afâ*, III, 56.

¹²³⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395.

¹²³⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²³⁹ Zehebî, *Dîvânü’l-Du‘afâ*, I, 262.

- Abdülvâhid el-Hacebî (ö.?): Vehb b. Münebbih'ten rivâyette bulunmuş olmasına rağmen Hadis nakletmekle meşhur biri değildir. Abdülaziz b. Yahyâ el-Medenî, 'zayıf' bir râvî olduğunu söylemiştir.¹²⁴⁰
- Abdülazîz b. Yahyâ el-Medenî (ö. 230/845): Abdülazîz b. Yahyâ b. Abdillâh b. amr b. Evs. Ebû Muhammed, Ebû Abdirrahmân. Onun hakkında Ebû Hâtim 'lâ uhaddisü anhu ve zayıf', Ebû Zür'a 'leyse yusaddiku' ve İbrâhîm b. Münzîr 'kezzâb' demiştir.¹²⁴¹
- Muhammed b. Amr b. Hâlid (ö. 292/1040): Ebû Ulâse. Muhammed b. Amr b. Hâlid el-Harrânî, el-Mısrî.¹²⁴²

Değerlendirme

Hiz. Peygamber'in Ebû Süfyân ile tavâf esnasındaki diyalogunun aktarıldığı rivâyetin senedi incelendiğinde Abdülvâhid el-Hacebî ve Babası, Abdülazîz b. Yahyâ el-Medenî'nin cerh edilmeleri ve özellikle de Abdülazîz'in 'kezzâb' olarak vasıflandırılması ağır bir cerh kusuru olarak kabul edildiğinde rivâyetin 'metrûk' ve dolayısıyla da 'zayıf' olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.3.55. Hiz. Peygamber'in Ebû Zerr'e Söylediği Söz

حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى الْأَوْدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ قَالَ أَنْبَأَ نَاصِحٌ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْمُحَلِّمِيُّ عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا أَقَلَّتِ الْغُبْرَاءُ وَلَا أَظَلَّتِ الْخَضِرَاءُ أَصْدَقَ لَهْجَةً مِنْكَ يَا أَبَا ذَرٍّ» وَأَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَهْبُ بْنُ مُنْبِيهِ.

Ebû Câfer Ahmed b. Yahyâ el-Evdî → İsmâîl b. Ebân → Nâsîh Ebû Abdillâh el-Muhallimî → Vehb b. Münebbih → Simâk b. Harb → Câbir b. Semura r.a. → Hiz. Peygamber'in s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: "Yâ Ebâ Zerr! Bulutlar azalmadı, yeşiller gölgelemedi. Senden olan söz en doğru olan oldu."¹²⁴³

Dulâbî'nin *el-Künâ ve 'l-Esmâ* adlı eserinde yer alan rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis'a'da şöyledir:

¹²⁴⁰ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, III, 56.

¹²⁴¹ Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, XVIII, 218.

¹²⁴² Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, VI, 1040.

¹²⁴³ Dulâbî, *el-Künâ ve 'l-Esmâ*, II, 840.

Tirmizî, “Menâkıb”, 35; İbn Mâce, “Sünnet”, 11/17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/163, 174, 222.

Rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta’dîl durumları şöyledir:

- Câbir b. Semura es-Süvâî (66-73/685-692): Sahâbîdir ve sikadır. İbn Cünâde, Ebû Hâlid, Âmirî. Annesi Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın kızkardeşidir.¹²⁴⁴
- Simâk b. Harb (ö. 113/731): Simâk b. Harb b. Evs b. Hâlid b. Nezzâr b. Muâviye b. Hârise b. Rabîa b. Âmir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn ‘sika’ ve İbn Ebî Hâtim ‘sika ve sadûk’ demiştir.¹²⁴⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹²⁴⁶
- Nâsîh Ebû Abdillâh el-Muhallimî (ö.?): İbn Abdirrahmân et-Temîmî, el-Muhallimî. Tirmizî Onu ‘*leyse bi’l-kavîy*’, Nesâî ‘*zayıf*’ ve Ebû Hâtim ‘*zayıf ve müinkeru’l-hadîs*’ olarak vasıflandırmıştır.¹²⁴⁷
- İsmâîl b. Ebân (ö. 216/831): İsmâîl b. Ebân el-Varrâk, el-Ezdî. Ebû İshâk, Ebû İbrâhîm el-Kûfî. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn ‘sika’, Buhârî ‘sadûk’ ve Nesâî de ‘*leyse bihi be’s*’ demiştir.¹²⁴⁸
- Ebû Câfer Ahmed b. Yahyâ el-Evdî (ö. 264/878): Ahmed b. Yahyâ b. Zekerîyyâ. Ebû Câfer el-Evdî, el-Kûfî. ‘*Âbid ve Sûfî*’dir. Nesâî Onu, ‘*lâbe’s bihi*’ ve Ebû Hâtim de ‘sika’ olarak vasıflandırmıştır.¹²⁴⁹

Değerlendirme

Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel’in eserlerinde farklı sened ve metinle aktarmış oldukları Hz. Peygamber’in Ebû Zerr’e medihle söylediği söz, Dulâbî tarafından *Künâ* adlı eserde Vehb b. Münebbih’e de işaret edilerek aktarılmıştır. İlgili rivâyetin senedine bakıldığında ilk senedde Vehb yer almamaktadır. Ancak müellif rivâyetin

¹²⁴⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 24; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 437; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 239.

¹²⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XII, 117.

¹²⁴⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, X, 401.

¹²⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 5.

¹²⁴⁹ A.g.e., III, 517.

sonunda rivâyetin Vehb’den nakledildiğine de işaret etmiştir. Dulâbî’nin *el-Künâ ve l-Esmâ* adlı eserinde aktarmış olduğu rivâyetin metin olarak ‘*sahîh*’ olduğunu söyleyebiliriz. Ancak rivâyet senedi bakımından değerlendirildiğinde Nâsîh Ebû Abdillâh’ın cerhi sebebiyle ‘*zayıf*’tır diyebiliriz.

3.2.3.56. Zülfikâr Adlı Kılıç

قَالَ وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: تَنَفَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَيْفَهُ ذَا الْفَقَارِ يَوْمَ بَدْرٍ وَهُوَ الَّذِي رَأَى فِيهِ الرُّؤْيَا يَوْمَ أُحُدٍ وَذَلِكَ أَنَّهُ لَمَّا جَاءَهُ الْمُشْرِكُونَ كَانَ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ يُقِيمَ بِالْمَدِينَةِ فَيَقَاتِلُهُمْ فِيهَا فَقَالَ لَهُ نَاسٌ لَمْ يَكُونُوا شَاهِدُوا بَدْرًا يَخْرُجُ بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ يُقَاتِلُهُمْ بِأُحُدٍ وَرَجَوْا أَنْ يُصِيبُوا مِنَ الْفَضِيلَةِ مَا أَصَابَ أَهْلَ بَدْرٍ فَمَا زَالُوا بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى لَبَسَ أَدَاتَهُ ثُمَّ نَدِمُوا وَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقِمِ فَالْرَّأْيُ رَأْيُكَ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا يَنْبَغِي لِنَبِيِّ أَنْ يَضَعَ أَدَاتَهُ بَعْدَ أَنْ لَبَسَهَا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ عَدُوِّهِ» قَالُوا: وَكَانَ مَا قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ يَلْبَسَ الْأَدَاةَ «إِنِّي رَأَيْتُ أَنِّي فِي دِرْعٍ حَصِينَةٍ فَأَوْلَتْهَا الْمَدِينَةَ وَأَنِّي مُرِيدْتُ كِبْشًا فَأَوْلَتْهُ كِبْشَ الْكُتَيْبَةِ وَرَأَيْتُ أَنَّ سَيْفِي ذَا الْفَقَارِ قُلَّ فَأَوْلَتْهُ فَلَا فِيكُمْ وَرَأَيْتُ بَقْرًا تُذْبِحُ فَبَقَّرَ وَاللَّهِ خَيْرٌ فَبَقَّرَ وَاللَّهِ خَيْرٌ»

Vehb b. Münebbih → İbn Ebi’z-Zinâd → Ebû’z-Zinâd → Ubeydullâh b. Abdillâh → Abdullâh b. Abbâs r.a. → Rasûlüllâh’tan s.a. şöyle nakletmiştir: “*Rasûlüllâh s.a. kılıcı Zülfekâr’ı Bedir savaşında ganimet olarak aldı. Hz. Peygamber Uhud günü rüyasında Zülfekâr’ı gördü. Bu rüyadan dolayı Rasûlüllâh s.a. müşriklerin saldırı için Medîne’ye geldiklerinde Medîne’de kalarak onlarla savaşmayı düşünüyordu. Bedir’e katılmamış olanlardan gelip Peygamberimiz’e s.a.: ‘Rasûlüllâh s.a. bizimle birlikte çıkar ve onlara karşı Uhud’da savaşırız.’ dediler. Onlar Bedir ehlinin ulaşmış olduğu fazilete ulaşmak istediler. Bu sebeple Rasûlüllâh’a s.a. ısrar ettiler. Sonunda Peygamberimiz s.a. harb elbiselerini giydi. Daha sonra bu kimseler pişman oldular ve Peygamberimiz’e s.a.: ‘Yâ Rasûlellâh! Senin bu konuda fikrin neyse onu yap.’ dediler. Peygamberimiz s.a. de: ‘Bir Peygamber harb için hazırlanıp elbiselerini giydikten sonra düşman ile arasında Allah’tan gelecek olan hüküm gelmedikçe bu gerekmez.’ Peygamberimiz s.a. bu sözü söylediğinde edevatını kuşanmamıştı. Peygamberimiz şöyle dedi: ‘Ben rüyamda sağlam bir zırh içerisinde ve Medîne’ye ilk girenlerden olduğumu, bir koyun peşine gittiğimi ve sürü halinde güttüğümü, kılıcım Zülfekâr’ın*

*körelidiğini ve sizden önce ilk olarak benim keskinleştirdiğimi, kurban edilen bir sığır gördüm. Vallahi sığır hayırdır ve vallahi hayırdır.”*¹²⁵⁰

Yukarıda yer alan rivâyet, Vehb b. Münebbih’ten nakille Zehebî’nin *Târîhu’l-İslâm* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis’a içerisinde şu şekildedir:

Buhârî, “Menâkıb”, 25; “Meğâzî”, 27; “Ta’bîr”, 39, 44; Müslim, “Fezâil”, 20; Tirmizî, “Siyer”, 12; İbn Mâce, “Cihâd”, 18; “Ta’bîru’r-Ru’yâ”, 10; Dârimî, “Rüyâ”, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/270.

Rivâyetin senedi cerh ve ta’dîl bakımından değerlendirildiğinde râvîlerin durumları aşağıdaki gibidir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹²⁵¹
- Ubeydullâh b. Abdillâh (ö. 98-99/717-718): Sahâbî ve ‘sika’dır. Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe b. Mes’ûd. Ebû Abdillâh el-Hüzelî, el-Medenî, ed-Darîr. Abdullâh b. Mes’ûd’un kardeşi ve fukahâ-i seb’adandır. “*İmâm, Huccet, Hâfız ve Müctehid*”dir. Vâkıdî Onun ‘sika’, Ebû Zür’a da ‘sika, me’mûn ve imâm’ olduğunu söylemiştir.¹²⁵²
- Ebû’z-Zinâd (ö. 130/748): Abdullâh b. Zekvân el-Kuraşî, el-Medenî. Ebû Abdurrahmân. Tâbiûndandır. “*İmâm, Fakîh, Hâfız ve Müftî*”dir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve İclî Onun ‘sika’ olduğunu söylemişlerdir.¹²⁵³
- İbn Ebi’z-Zinâd (ö. 174/791): Abdurrahmân b. Ebi’z-Zinâd. Ebû Muhammed el-Medenî. Tâbiûndandır. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn ‘*esbetü’n-nâs*’, Nesâî ve Fellâs ‘*zayîf*’ demiştir.¹²⁵⁴
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹²⁵⁵

Değerlendirme

¹²⁵⁰ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhir ve’l-A’lâm, Ahdü’l-Hulefâi’r-Râşidîn*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrût: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1987), II, 166.

¹²⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395.

¹²⁵² Zehebî, *Siyer*, IV, 475; *Târîhu’l-İslâm*, II, 1137.

¹²⁵³ Zehebî, *Siyer*, VI, 161.

¹²⁵⁴ A.g.e., VII, 222.

¹²⁵⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

Zehebî'nin *Târîh*'inde Vehb b. Münebbih'inde yer aldığı senedle aktardığı *Zülfikâr* adı verilen kılıç ile ilgili rivâyet farklı sened ve metinle Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel tarafından eserlerinde zikredilmiştir. Metin olarak '*sahîh*' olduğunu kabul ettiğimiz Hz. Peygamber'in Bedir savaşı günü sahâbeye göstermiş olduğu *Zülfikâr* adlı kılıçla ilgili rivâyet senedi bakımından değerlendirildiğinde rivâyette yer alan râvîlerin güvenilir olması ve sadece İbn Ebi'z-Zinâd ile ilgili Nesâî ve Fellâs dışında tenkidin de olmaması bizlere senedinin de '*hasen*' olduğunu göstermektedir.

3.2.3.57. Hz. Peygamber'in s.a. İlk Gazvesi

حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ شَبِيبٍ ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «أَوَّلُ غَزَاةٍ غَزَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُسْفَانُ» حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ شَبِيبٍ ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلَ مَا غَزَا عُسْفَانَ ثُمَّ رَجَعَ»

Seleme b. Şebîb → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. şöyle dedi: "*Rasûlüllâh*'ın s.a. yapmış olduğu ilk gazve '*Uşfân*' gazvesidir."¹²⁵⁶

İbn Ebî Âsım'ın *el-Evâil* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten naklederek aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

İbn Ebî Âsım'ın *Evâil*'inde Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle nakletmiş olduğu rivâyet cerh ve ta'dîl bakımından değerlendirildiğinde râvîlerin durumları şöyledir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve '*sika*'dır.¹²⁵⁷
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.¹²⁵⁸

¹²⁵⁶ İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebîl Ahmed b. Amr b. Dahhâk, *el-Evâil*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl, (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), I, 80-113.

¹²⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 3, 140.

¹²⁵⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.¹²⁵⁹
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.¹²⁶⁰
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): 'Sika ve leyse bihî be's' ve 'sika racülün sîdk' sahibidir.¹²⁶¹
- Seleme b. Şebîb (ö. 247/862): 'Sadûk', 'leyse bihî be's' ve 'ehadü's-sikât' olarak vasıflandırılmıştır.¹²⁶²

Değerlendirme

Rivâyette Hz. Peygamber'in s.a. katılmış olduğu ilk gazvenin 'Usfân' olduğu nakledilmiştir. Ancak Buhârî'de yer alan rivâyete göre Hz. Peygamber'in s.a. katılmış olduğu on dokuz gazvenin ilki 'Ebvâ', ikincisi 'Buvât' ve üçüncüsü de 'Uşeyra'dır.¹²⁶³

Rivâyet senedi bakımından 'sahîh' kabul edilebilir ancak metinde işaret edilen ilk gazvenin 'Usfân' olmadığı Buhârî'de yer alan rivâyetle 'Ebvâ' olduğunu görmekteyiz. Rivâyet ya ilk gazvelerden biri olarak anlaşılmalıdır. Ya da rivâyet metin olarak sahîh hadise hilâfla 'şazz' olarak kabul edilmelidir. Yapmış olduğumuz tespit sonrasında rivâtin senedine 'zayıf' diyebiliriz.

3.2.3.58. Hz. Peygamber'in s.a. Vefâtı Esnasında Yazacak Sahife İstemesi

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ الْعَوْفِيُّ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ جَابِرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا عِنْدَ مَوْتِهِ بِصَحِيفَةٍ لَنَا لِيَكْتُبَ فِيهَا كِتَابًا لَا تَضِلُّوا قَالَ: فَحَلَفَ عَلَيْهِمْ عُمَرُ حَتَّى نَقُضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Muhammed b. Sa'd el-Avfî → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih

¹²⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹²⁶⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹²⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

¹²⁶² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 284; Zehebî, *Siyer*, XII, 256.

¹²⁶³ Buhârî, "Megâzî", 1.

→ Câbir b. Abdillâh r.a. şöyle anlatmıştır: “*Nebî s.a. vefâtı esnasında bizlere yanlış yola sapmayalım diye bir şey yazdırmak üzere sahife-kağıt istedi. Ancak bu istek üzere orada bulunanlar ihtilâf ettiler. Ta ki Ömer r.a., Nebî’nin a.s. bu isteğine mani oldu.*”¹²⁶⁴

İbnü’l-Arabî’nin Vehb b. Münebbih’ten nakille *el-Mu‘cem* adlı eserinde zikrettiği rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis’a içerisinde şu şekildedir:

Buhârî, “İlim”, 39; “Cihâd”, 176; “Cizye”, 6; “Meğâzî”, 84; “Merdâ”, 17; “İ’tisâm”, 26; Müslim, “Vasıyyet”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/325; 3/346.

İbnü’l-Arabî’nin Hz. Peygamber’in s.a. vefatı esnasında olan olayları konu ederek atarmış olduğu rivâyet farklı sened ve metinlerle Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel tarafından da nakledilmiştir. Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta’dîl durumları aşağıdaki gibidir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹²⁶⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹²⁶⁶
- Akîl b. Ma‘kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): ‘Sika’dır.¹²⁶⁷
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma‘kıl b. Münebbih es-San‘ânî (ö.?): ‘Sika’dır.¹²⁶⁸
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘Sika ve leyse bihi be’s’ ve ‘sika racülün sîdk’tır.¹²⁶⁹
- Muhammed b. Sa’d el-Avfî (ö. 276/890): Muhammed b. Sa’d b. Muhammed b. el-Hasen b. Atıyye el-Avfî. Ebû Câfer el-Bağdâdî. Dârekutnî Onu ‘lâ be’s bihi’ olarak vasıflandırmıştır.¹²⁷⁰

¹²⁶⁴ İbnü’l-Arabî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî, *el-Mu‘cem*, thk. Ahmed b. Miryen Siyâd Belûşî, (Riyad: Mektebetü’l-Kevser, 1992, I, s. 287.

¹²⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

¹²⁶⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹²⁶⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹²⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

¹²⁷⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VI, 608.

Değerlendirme

Rivâyet metin olarak değerlendirildiğinde Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel tarafından benzer lafızlarla nakledilmesi sebebiyle metnin ‘*sahîh*’ olduğunu söyleyebiliriz. Senedi bakımından ise rivâyet sadece İsmâîl b. Abdülkerîm’in cerhi sebebiyle ‘*zayıf*’ olarak ifade edilebilir. Hz. Peygamber’in s.a. vefatı esnasında istediği, Hz. Ömer’in birtakım gerekçelerle mani olduğu ve İslâm Tarihi’nde de önemli bir mesele olan bu hadisenin anlaşılmasında önemli bir rivâyet olarak kaynaklarımızda yer almaktadır.

3.2.3.59. Kâfirlerin Hz. Peygamber s.a. Hakkında İstişareleri

قَالَ وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «اجْتَمَعَ الْكُفَّارُ يَتَشَاوَرُونَ فِي أَمْرِي» فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا لَيْتَنِي بِالْعُوطَةِ بِمَدِينَةٍ يُقَالُ لَهَا دِمَشْقُ حَتَّى أَتِيَ الْمَوْضِعَ مُسْتَعَاثُ الْأَنْبِيَاءِ حَيْثُ قَتَلَ ابْنُ آدَمَ أَخَاهُ فَأَسْأَلَ اللَّهَ أَنْ يَهْلِكَ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ أَنْتَ بَعْضُ جِبَالٍ مَكَّةَ فَأَوْ بَعْضَ غَارَتِهَا فَإِنَّهَا مَعْقَلُكَ مِنْ قَوْمِكَ» قَالَ: فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ حَتَّى أَتَيَا الْجَبَلَ فَوَجَدُوا غَارًا كَثِيرَ الدَّوَابِّ... فَذَكَرَ الْحَدِيثَ

Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs → Rasûlüllâh’ta s.a. şöyle duymuştur: “Kâfirler Benim dinim üzere istişare etmek üzere toplandılar.” Nebî s.a. şöyle devam etti: “*Keşke ben Ğûta¹²⁷¹ şehrinde olsaydım. Oraya Şam da denir. Peygamberlerden yardım isteyenler oraya gelirlerdi. Orada Âdem’in oğlu kardeşini öldürmüştü. Ben de Allah’tan kavmimi yok etmesini istiyorum. Çünkü onlar zâlim kimselerdir. Daha sonra Cibrîl a.s. geldi ve O’na s.a.: ‘Yâ Muhammed! Mekke’nin bazı dağları ve mağaraları geldiler. Onlar kavmine karşı Sana kale olacaklar.’ dedi.*” Nebî s.a. ve Ebû Bekir r.a. çıktı ve dağa geldiler. Dağda içerisi hayvanlarla dolu bir mağara buldular...”¹²⁷²

İbn Manzûr’un *Muhtasarı Târîhi Dimaşk* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

¹²⁷¹ Ğûta: Şam şehrinin güneyinde bir vahanın adıdır.

¹²⁷² İbn Manzûr, *Muhtasarı Târîhi Dimaşk*, I, 281.

Yukarıda yer alan nakilde Hz. Peygamber'e ait bir özellik aktarılmaktadır. Rivâyetin Vehb b. Münebbih tarafından aktarıldığını ve diğer eserler içerisinde de yer almadığını görmekteyiz. Rivâyet sadece İbn Manzûr'un *Muhtasarı Târîhi Dimaşk* adlı eserinde yer almakla birlikte Vehb'in teferrüd ettiği nakillerdendir. Bir de senedde sadece Vehb b. Münebbih'le birlikte sahâbî râvîsi İbn Abbâs yer almaktadır. Yine bu rivâyet diğer benzeri nakillerde de olduğu üzere 'ta'lik' olarak kabul edebileceğimiz rivâyetlerdendir. 'Ta'lik' sebebiyle oluşan inkıtâ' rivâyeti 'zayıf' kılmaktadır.

3.2.3.60. Hz. Peygamber'e s.a. Şeytanla Konuşması

عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّهُ قَالَ: أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى إِبْلِيسَ أَنْ يَأْتِيَ مُحَمَّدًا عَلَيْهِ السَّلَامُ وَيُجِيبُهُ عَنْ كُلِّ مَا يَسْأَلُهُ فَجَاءَهُ عَلَى صُورَةِ شَيْخٍ وَبِيْدِهِ عُكَّازَةٌ فَقَالَ لَهُ: «مَنْ أَنْتَ؟» قَالَ: «أَنَا إِبْلِيسُ» قَالَ: «لِمَ أَجِئْتَ؟» قَالَ: «أَمَرَني رَبِّي أَنْ أَتِيكَ وَأُجِيبَكَ وَأُخْبِرَكَ عَنْ كُلِّ مَا تَسْأَلُنِي» رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَكَمْ أَعْدَاؤُكَ مِنْ أُمَّتِي؟» قَالَ: «خَمْسَةَ عَشَرَ أَنْتَ أَوْلَهُمْ وَإِمَامٌ عَادِلٌ وَغَنِيٌّ مُتَوَاضِعٌ وَتَاجِرٌ صَدُوقٌ وَعَالِمٌ مُتَخَشِّعٌ وَمُؤْمِنٌ نَاصِحٌ وَمُؤْمِنٌ رَحِيمٌ الْقَلْبِ وَثَابِتٌ عَلَى التَّوْبَةِ»¹²⁷³

Vehb b. Münebbih'ten şöyle nakledilmiştir: “Allah Teâlâ, İblîs'e Hz. Muhammed'e s.a. gitmesini ve soracağı her meseleyi cevaplamasını emretti. İblis de Hz. Peygamber'e s.a. elinde bastonu olan bir ihtiyar sûretinde geldi. Hz. Peygamber ona: 'Sen kimsin? Niçin geldin?' diye sordu. O da: 'Rabbim bana sana gelmemi ve soracağın her mesele hakkında Sana bilgi vermemi emretti.' dedi. Rasûlüllâh s.a. ona: 'Ümmetinden kaç kişi düşmanıdır?' diye sordu. İblis: 'On beş kişidirler ki onların ilki Sensin, (diğerleri ise) âdil hükümdar, mütevazı zengin, doğru tüccar, huşû' sahibi âlim, nasihat eden mü'min, kalbi merhametli mü'min ve tövbesi üzere sabit olanlardır.' diye cevap verdi.”

İsmâîl Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l Beyân* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

Yukarıda yer alan nakilde Hz. Peygamber'e İblîs'in gönderilmesi ve gösterilmesiyle şeytanın düşman olduğu kimseler hakkında bilgi verilmektedir. Rivâyet, Vehb b.

¹²⁷³ Bakara 2/266; Bursevî, İsmâîl Hakkı, *Rûhu'l Beyân*, -Kur'an Meâli ve Tefsîri-, red. H. Kamil Yılmaz vd. trc. Ömer Çelik vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005), I, 428.

Münebbih tarafından aktarıldığını ve diğer eserler içerisinde de yer almadığını görmekteyiz. Rivâyet sadece İsmâîl Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l Beyân* adlı eserinde eserinde yer almaktadır. Bu da rivâyetin yine Vehb'in teferrüd ettiği nakillerden olduğunu göstermektedir. Bir de senedde sadece Vehb b. Münebbih'in bulunması ve sahâbî râvî de dâhil diğer râvîlerin olmaması sebebiyle yine 'ta'lik' olarak kabul edebileceğimiz rivâyetlerden olduğunu ifade edebiliriz. 'Ta'lik' sebebiyle oluşan inkîta' rivâyeti 'zayıf' kılmaktadır.

Rivâyetin metin olarak Hz. Peygamber'e nisbetle aktarılmış olması naklin 'mürsel' olduğunu göstermektedir. Ancak Vehb'in bu bilgiyi ancak sahâbeden dinleyebileceğini göz önünde bulundurduğumuzda rivâyetin 'hükmen merfû' olduğunu ifade edebiliriz.

3.2.3.61. Hz. Peygamber'in s.a. Benî İsrâîl Hakkında Anlattığı Kıssa

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ نَاصِرٍ الْحَافِظُ قَالَ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ خَيْرُونَ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شَذَانَ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو عَلِيٍّ عِيسَى بْنُ مُحَمَّدٍ الطُّومَارِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْبَرَاءِ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَنَعَمِ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ ذَكَرَ وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُّ الْأَعَاجِيبِ كَانَتْ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ حَدَّثُوا عَنْهُمْ وَلَا حَرَجَ فَلَوْ حَدَّثْتُكُمْ حَدِيثَ الْعُجُوزَتَيْنِ لَعَجِبْتُمْ» قَالُوا: حَدَّثْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ لَهُ امْرَأَةٌ يُحِبُّهَا وَمَعَهُ امٌّ عَجُوزٌ كَبِيرَةٌ امْرَأَةٌ سُوءٌ وَكَانَتْ تُغْرِي ابْنَتَهَا بِأَمِّ زَوْجِهَا وَكَانَ زَوْجُهَا يَسْمَعُ مِنْهَا وَكَانَ يُحِبُّهَا فَقَالَتْ لِزَوْجِهَا: لَا أَرْضَى عَنْكَ أَبَدًا حَتَّى تُخْرِجَ عَنِّي أُمَّكَ وَكِلْتَا الْعُجُوزَتَيْنِ قَدْ ذَهَبَ بَصَرُهُمَا فَلَمْ تَدْعُهُ حَتَّى خَرَجَ بِأَمِّهِ فَوَضَعَهَا فِي فَلَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ لَيْسَ مَعَهَا طَعَامٌ وَلَا شَرَابٌ لِيَأْكُلَهَا السِّبَاغُ ثُمَّ انْصَرَفَ عَنْهَا فَلَمَّا أَمْسَتْ غَشِيَتْهَا السِّبَاغُ فَجَاءَهَا مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ لَهَا: مَا هَذِهِ الْأَصْوَاتُ الَّتِي أَسْمَعُ حَوْلَكَ قَالَتْ: خَيْرٌ هَذِهِ أَصْوَاتُ بَقَرٍ وَإِبِلٍ وَغَنَمٍ قَالَ: خَيْرًا فَلْيَكُنْ ثُمَّ انْصَرَفَ عَنْهَا وَتَرَكَهَا فَلَمَّا أَصْبَحَتْ أَصْبَحَ الْوَادِي مُمْتَلِئًا إِبِلًا وَبَقَرًا وَغَنَمًا فَقَالَ ابْنُهَا: لَوْ جِئْتُ أُمِّي فَتَنَظَّرْتُ مَا فَعَلْتُ فَجَاءَ فَإِذَا الْوَادِي مُمْتَلِئٌ إِبِلًا وَغَنَمًا وَبَقَرًا قَالَ: أَيُّ أُمَاهُ مَا هَذَا قَالَتْ: أَيُّ بَنِي هَذَا رِزْقُ اللَّهِ وَعَطَاؤُهُ إِذْ عَقَّقْتَنِي وَأَطَعْتَ أَمْرًا تَكُ فِي فَاحْتَمَلْتُ أُمَّهُ وَسَاقَ مَعَهَا مَا أَعْطَاهَا اللَّهُ تَعَالَى مِنَ الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ وَالْغَنَمِ فَلَمَّا رَجَعَ بِهَا إِلَى أُمِّهِ وَبِمَالِهَا قَالَتْ لَهُ أُمُّهُ وَاللَّهِ لَا أَرْضَى عَنْكَ أَوْ تَذْهَبْ بِأُمِّي فَتَضَعَهَا حَيْثُ وَضَعْتَ أُمَّكَ فَيُصِيبُهَا مِثْلُ مَا أَصَابَ أُمَّكَ فَاَنْطَلِقِ بِالْعُجُوزِ فَوَضَعَهَا حَيْثُ وَضَعَ أُمُّهُ ثُمَّ انْصَرَفَ عَنْهَا فَلَمَّا أَمْسَتْ غَشِيَتْهَا السِّبَاغُ وَجَاءَهَا الْمَلَكُ الَّذِي أَرْسَلَهُ اللَّهُ إِلَى الْعُجُوزِ قَبْلَهَا فَقَالَ: أَيُّنَّهَا الْعُجُوزُ مَا هَذِهِ الْأَصْوَاتُ

الَّتِي أَسْمَعُ حَوْلَكَ؟ قَالَتْ: شَرُّ وَاللَّهِ وَعَرُّ هَذِهِ أَصْوَاتُ سِبَاعٍ تُرِيدُ أَنْ تَأْكُلَنِي قَالَ: شَرُّ فَلْيَكُنْ ثُمَّ
انْصَرَفَ عَنْهَا فَأَتَاهَا سَبُعٌ فَأَكَلَهَا فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ: اذْهَبْ فَأَنْظُرْ مَا فَعَلْتَ أُمِّي فَذَهَبَ
لِيَنْظُرَ فَلَمْ يَجِدْ مِنْهَا إِلَّا فَضْلَ مَا تَرَكَ السَّبُعُ فَرَجَعَ إِلَى امْرَأَتِهِ فَأَخْبَرَهَا فَحَزَنْتْ عَلَى أُمِّهَا حُزْنًا
شَدِيدًا وَحَمَلَ عِظَامَهَا فِي كِسَاءٍ حَتَّى وَضَعَهَا بَيْنَ يَدَيِ ابْنَتِهَا فَمَاتَتْ كَمَا»

Muhammed b. Nâsır el-Hâfiz → Ahmed b. el-Hasen b. Hayrûn → el-Hasen b. Ahmed
b. İbrâhîm → Ebû Ali Îsâ b. Muhammed et-Tûmârî → Muhammed b. Ahmed b. el-
Berâ' el-Bağdâdî → Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân → İdrîs b. Sinân → Vehb b.
Münebbih → Ebû Hureyre r.a. → Rasûlüllâh s.a. şöyle buyurmuştur: “Bütün hayret
verici olaylar Benî İsrâîl’de meydana gelmiştir. Onlar hakkında konuşabilirsiniz
bundan dolayı size bir sorumluluk yoktur. Şayet size onlar içerisinden iki yaşlı
kadından bahsetsem şaşırırdınız.” Orada bulunanlar: ‘Anlat! Yâ Rasûlellâh!’ dediler.
Rasûlüllâh s.a. da şöyle buyurdu: ‘Benî İsrâîl’den bir adam vardı ve onun da sevdiği
bir kadın vardı. Bu adamın yanında sadakatli bir annesi vardı. Kadının da annesi
vardı ve bu kadın da ihtiyar ancak kötü huylu biriydi. Kadın, kızını devamlı kocasının
annesine karşı kıskırtıyordu. Olanları kocası karısından dinliyordu ve ancak onu
seviyordu. Bir defasında kadın kocasına: ‘Ben anneni ve bu iki ihtiyarı benden uzak
tutmadıkça senden asla razı değilim!’ dedi. Kadının iki gözü görmez oldu ve karısı
kocasına annesini çıkarıp çöle bırakıncaya kadar izin vermedi. Daha sonra adam onu
çıkardı ve kurtların yemesi için çöle bıraktı. Yanına da yiyecek ve içecek bir şey de
bırakmadı. Sonra da oradan ayrıldı. Akşam olduğunda kurtlar etrafını kuşattı ve
yanına meleklerden biri geldi. Sonra da kadına: ‘Etrafında duyduğum bu sesler
nedir?’ diye sordu. Kadın da: ‘Hayırdır! Bunlar, sığır, deve ve koyun sesleridir.’ diye
karşılık verdi. Melek de: ‘Hayırdır ve öyle olsun!’ dedi ve onu bırakıp gitti. Sabah
olduğunda vadi deve, sığır ve koyunla doluydu. Oğlu kadına şöyle dedi: ‘Geldim ve
annemin ne yaptığını gördüm. Geldiğinde vadi sığır, deve ve koyunla doluydu. Adam
bunları gördüğünde: ‘Anne! Bunlar nedir?’ diye sordu. Kadın da: ‘Oğlum! Bana itaat
etmeyip karına itaat ettiğinde ban Allah’tan gelen ve Allah’ın verdiği rızıktır.’ dedi.
Sonra da adam annesini ve Allah’ın vermiş olduğu deve, sığır ve koyunları sürerek
onları annesiyle beraber evine götürdü. Annesini ve malıyla birlikte karısının yanına
götürdüğünde kadın kocasına: ‘Vallahi annemi de anneni bıraktığın gibi
bırakmadıkça ve onun rızıklanması gibi rızıklanmadıkça senden razı olmam!’ dedi.
Adam da ihtiyar kadını aldı ve annesini bıraktığı yere bıraktı. Sonra da oradan ayrıldı.
Akşam olduğunda yine kurtlar onun etrafını kuşattı ve melek o kadının yanına da çıktı

geldi ve: 'Ey kadın! Bu etrafında duyulan sesler nedir?' diye sordu. Kadın da: 'Şerdir! Vallahi zorluktur! Bunlar kurtların sesidir ve bunlar beni yemek istiyorlar.' diye karşılık verdi. Melek de: 'Şerdir ve öyle olsun!' dedi ve ayrıldı. Sonra da kurtlar geldi ve kadını yediler. Sabah olduğunda kadın kocasına: 'Git ve anneme olanlara bak!' dedi. Adam hemen gitti ve kadından geriye kurtların bıraktıklarından başka bir şey bulmadı. Karısının yanına geldi ve olanları anlattı. Kadın annesinin haline çok üzüldü. Adam karısının annesinin kemiklerini bir torbaya koydu ve ona getirdi. Kadın üzüntüden öldü."¹²⁷⁴

İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakledilen rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dil bakımından durumları şöyledir:

- Ebû Hureyre (ö. 58/678): Sahâbî ve 'sika'dır.¹²⁷⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹²⁷⁶
- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih'in torunu. 'Zayıf', 'rikâk bahsinde hadisi yazılır', 'mine'd-duafâ', 'yüktebü hadisühû', 'metruk'tur.¹²⁷⁷
- Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): 'Leyse bi-sika ve metrûk'tur.¹²⁷⁸
- Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ' el-Bağdâdî (ö. 291/904): 'Sika' ve 'sadûk'tur.¹²⁷⁹
- Ebû Ali İsâ b. Muhammed et-Tûmârî (ö. 360/971): Ebû Ali İsâ b. Muhammed b. Ahmed et-Tûmârî, el-Cüreycî, el-Bağdâdî. 'Şeyh, Muhaddis, Muammer', Müsnidü'l-İrâk.¹²⁸⁰

¹²⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ, racea Nuaym Zerzevir, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), II, 168.

¹²⁷⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 43-130.

¹²⁷⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²⁷⁷ Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, II, 34.

¹²⁷⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 54-190.

¹²⁷⁹ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VIII, 118.

¹²⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 165.

- el-Hasen b. Ahmed b. İbrâhîm (ö. 425/1034): ‘Sika ve evsak’.¹²⁸¹
- Ahmed b. el-Hasen b. Hayrûn (ö. 488/1095): Ebü’l-Fazl, Hâfiz. Onun hakkında Sadeî ‘sika’, Enmâtî ve Sem‘ânî ‘sika, me ‘mûn’ demiştir.¹²⁸²
- Muhammed b. Nâsır el-Hâfiz (ö. 550/1155): Ebü’l-Fazl Muhammed b. Nasr b. Muhammed b. Ali b. Ömer es-Selâmî, el-Bağdâdî. İbn Nâsır. İmâm, Muhaddis, Hâfiz. İbnü’l-Cevzî Onun ‘sika, hâfiz ve zâbit’, İbnü’n-Neccâr da ‘sika ve sebt’ olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸³

Değerlendirme

Hiz. Peygamber’in Benî İsrâîl hakkında anlatmış olduğu kıssanın konu edildiği rivâyet İbnü’l-Cevzî’nin *Muntazam* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’in de içerisinde yer aldığı senedle nakledilmiştir. Rivâyetin senedi incelendiğinde İdrîs b. Sinân ve Abdülmün’im b. İdrîs b. Sinân’ın cerh edildiğini görmekteyiz. Zikredilen sebep neticesinde rivâyetin senedinin ‘zayıf’ olduğu söyleyebiliriz.

3.2.3.62. Abdullâh b. Selâm’ın Peygamberimize s.a. Anlattığı Kıssa

أَخْبَرَنَا أَبُو الْقَاسِمِ الطَّبْرَانِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْأَنْمَاطِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمُنْعِمِ بْنُ إِدْرِيسَ ابْنُ بَنْتٍ وَهَبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهَبِ بْنِ مُنْبِهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: شَهِدْتُ مَجْلِسًا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِيهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا أُحَدِّثُكَ بِحَدِيثٍ كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ عَجَبًا مِنَ الْعَجَبِ؟ قَالَ: «هَاتِ يَا ابْنَ سَلَامٍ» قَالَ: خَرَجَ حَمِيرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فِي الرَّمَنِ الْأَوَّلِ فِي مَصِيدٍ لَهُ حَتَّى إِذَا أَصْحَرَ انْسَابَتْ حَيَّةٌ تَحْتَ قَوَائِمِ فَرَسِهِ فَقَامَتْ عَلَى ذَنْبِهَا فَقَالَتْ: يَا حَمِيرُ أَوْنِي أَوَاكَ اللَّهُ فِي ظِلِّ عَرْشِهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ قَالَ لَهَا: مِمَّنْ؟ قَالَتْ: مِنْ رَجُلٍ يُرِيدُ أَنْ يَطْعَنَنِي بِسَيْفِهِ إِرْبًا إِرْبًا قَالَ: فَأَيْنَ أُدْخِلُكَ؟ قَالَتْ: فِي فَيْكِ إِنْ أَرَدْتَ الْمَعْرُوفَ قَالَ: هَذَا فَمَيِّ فَانْسَابِ الْحَيَّةُ فَدَخَلَتْ فِي فِيهِ فَمَادَتْ فِي جَوْفِهِ فَجَاءَ الرَّجُلُ مُغَضَّبًا بِيَدِهِ سَيْفٌ يَطْلُبُهَا فَقَالَ: يَا شَيْخُ الْحَيَّةُ الَّتِي أَنَاخْتُ بِكَفَيْكَ وَانْسَابَتْ تَحْتَ قَوَائِمِ دَابَّتِكَ أَرَأَيْتَهَا؟ فَقَالَ حَمِيرٌ: لَا فَقَالَ: عَظُمْتَ كَلِمَةً خَرَجْتُ مِنْ فَيْكِ فَقَالَ حَمِيرٌ: اللَّهُمَّ عَفِّرَا أَخْبِرْكَ أَنِّي لَمْ أَرَهَا فَتُكْذِبُنِي وَتُرْدُ عَلَيَّ لَفْظِي مَا جَاءَ مِنْكَ أَعْظَمَ قَالَ: فَمَضَى الرَّجُلُ لِسَبِيلِهِ فَقَالَتِ الْحَيَّةُ مِنْ جَوْفِهِ: مَا فَعَلَ الرَّجُلُ أَيَاخُذُهُ بَصْرُكَ؟ قَالَ: لَا قَالَتْ: أَرَأَيْتَ إِذْ رَعَيْتَ

¹²⁸¹ Zehebî, Siyer, XVII, 415; Târihu’l-İslâm, IX, 406.

¹²⁸² İbn Kutluboğa, es-Sikât, I, 309.

¹²⁸³ Zehebî, Siyer, XV, 79.

حَقِّي وَحَفِظْتَ ذِمَامِي فَاخْتَرِ مِنِّي وَاحِدَةً مِّنْ اثْنَتَيْنِ: إِمَّا أَنْ أَتُكِّثَ قَلْبَكَ نُكْتَةً أَدَعَكَ مِنْهَا رَمِيمًا وَإِمَّا أَنْ أَتُقَرَّ كَيْدَكَ فَأُخْرِجَهَا مِنْ أَسْفَلَكَ قِطْعًا قَالَ: مَا كَافَأَنِي أَنْقَذْتُكَ مِنْ عَدُوِّكَ وَجَعَلْتُ جَوْفِي لَكَ وَغَاءً فَأَعَقَبْتَنِي أَنْ تَنْقُرِي كَيْدِي أَوْ تَنْكُتِي قَلْبِي فَقَالَتْ: يَا جَاهِلُ اتَّخَذْتُكَ عِنْدِي الْمَعْرُوفَ لِأَيِّ شَيْءٍ؟ وَاللَّهِ مَا لِي دَارٌ أَسْكُنُهَا وَلَا مَالٌ أَمْلِكُهُ وَلَا دَابَّةٌ أَحْمِلُكَ عَلَى ظَهْرِهَا وَلَقَدْ عَلِمْتَ عِدَاوَتِي لِأَيِّكَ آدَمَ حَتَّى أَخْرَجْتُهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَأَهْبَطْتُهُ إِلَى الْأَرْضِ قَالَ: أَرَدْتُ بِذَلِكَ وَجْهَ الْأَعَزِّ الْأَكْرَمِ قَالَتْ: مَا بُدَّ مِنْ أَنْ أَنْزَلَ بِكَ النَّازِلَةَ وَأَوْقَعَ بِكَ الْوَاقِعَةَ قَالَ: فَلْيُكُنْ مَا أَرَدْتُ بِي فِي هَذَا الْجَبَلِ وَعَنْ يَمِينِهِ جَبَلٌ قَدْ اِمْتَدَّ ظِلُّهُ وَتَنَاقَرَتْ ثِمَارُهُ وَاطْرَدَ أَنْهَارُهُ فَتَزَلَّ عَنْ دَابَّتِهِ كَثِيرًا حَزِينًا يَمْشِي فِي سَفْحِ الْجَبَلِ قَدْ انْتَهَى إِلَى عَيْنٍ فِي الْجَبَلِ وَإِذَا عَلَى الْعَيْنِ شَابٌّ كَأَنَّ وَجْهَهُ الْقَمَرُ فِي لَيْلَةِ الْبَدْرِ فَقَالَ: يَا شَيْخُ مَا لِي أَرَاكَ ضَعِيفَ الْحِيلَةِ قَلْبَكَ الْعَرَاءُ؟ قَالَ: مِنْ عَدُوٍّ فِي جَوْفِي أَمْنَتْهُ مِنْ عَدُوِّهِ فَأَعَقَبَنِي عَلَى أَنَّهُ يَنْكُثُ قَلْبِي أَوْ يَنْقُرُ كَيْدِي فَقَالَ: أَتَاكَ الْعَوْتُ مِنْ رَبِّكَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى الَّذِي فِي مُلْكِهِ يَفْضِي وَيَخْتَارُ قَالَ: فَأَوْمَى الْفَتَى بِيَدِهِ إِلَى رَدْنِهِ فَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ قِطْعَةً فَاطْعَمَهَا الشَّيْخُ فَاخْتَلَجَتْ وَجَنَّتَاهُ ثُمَّ اطْعَمَهُ الثَّانِيَةَ فَوَجَدَ تَمَحُّضًا فِي بَطْنِهِ ثُمَّ اطْعَمَهُ الثَّالِثَةَ فَأَخْرَجَهَا مِنْ أَسْفَلِهِ قِطْعًا الرَّأْسَ وَالذَّنْبَ وَالْوَسْطَ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ حَمِيرٌ فَقَالَ: مَنْ أَنْتَ يَا عَبْدَ اللَّهِ الَّذِي لَا أَحَدٌ أَعْظَمُ عَلَيَّ مَنَّةً مِنْكَ وَلَا أَنَا أَجْدُ أَعْظَمَ شُكْرًا مِنِّْي لَكَ؟ فَقَالَ: أَوْ مَا تَعْرِفُنِي؟ قَالَ: لَا قَالَ: أَنَا الْمَعْرُوفُ لَقَدْ اضْطَرَبْتَ مَلَائِكَةُ السَّمَاءِ مِنْ خِذْلَانِ الْحَيَّةِ لَكَ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «يَا مَعْرُوفُ انْزِلْ إِلَى عَبْدِي فِي الصُّورَةِ الَّتِي خَلَقْتُكَ فِيهَا فَقَدْ أَرَدْتُ شَيْئًا لَوْجُوهِي فَأَعَقَبْتُكَ عُقْبَى الصَّابِرِينَ وَنَجَّيْتُكَ مِنْ عَدُوِّكَ»

Taberânî → Muhammed b. el-Hüseyin el-Enmâtî → Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân → İdrîs b. Sinân → Vehb b. Münebbih → Abdullâh b. Abbâs r.a.; Abdullâh b. Selâm'ın Peygamberimize s.a. anlattığı kıssayı şöyle nakletmiştir: “*Rasûlullâh'ın s.a. meclisinde Abdullâh b. Selâm'ı gördüm. O r.a., şöyle dedi: 'Yâ Rasûlellâh! Benî İsrâîl'den hayret verici bir olay-hadis Size nakledeyim mi?' Peygamberimiz s.a. de: 'Anlat yâ İbn Selâm!' dedi. O da: Himyer b. Abdillâh ilk zamanlarda avlanmak için çıktı. Issız bir yere geldiğinde atının ayaklarının altından bir yılan geçti ve kuyruğu üzere dikilerek şöyle dedi: 'Yâ Himyer! Beni sakla! Allah c.c. da seni başka gölgenin olmadığı günde arşının gölgesinde saklasın!' Himyer ona: 'Kimden?' diye sordu. Yılan: 'Beni kılıcıyla parça parça etmek isteyen bir adamdan...' dedi. Himyer: 'Seni nereye saklayabilirim?' diye sordu. Yılan da: 'Eğer dorusunu istersen ağzının içerisine...' dedi. Himyer: 'İşte ağzım!' dedi. Yılan da sürünerek ağzından girdi ve içerisine doğru girdi. Sonra elinde kılıcı olan ve yılanı arayan öfkeli bir adam geldi ve Himyer'e: 'Yâ şeyh –ihtiyar- senin gölgene giren ve bineğinin ayaklarının altından sürünen yılanı gördün mü?' Himyer: 'Hayır!' dedi. Adam: 'Ağzından çıkan söz çok*

büyük bir sözdür.’ dedi. Himyer: ‘Allah’ım! Gufransın. Sana onu görmediğimi söyledim ancak sen beni yalanlıyorsun ve sözümü geri çeviriyorsun. Senden bana gelen söz daha büyüktür.’ dedi. Adam yoluna devam etti. Yılan Himyer’in karnından: ‘Adam ne yaptı, gözüne baktı mı?’ diye sordu. O da: ‘Hayır!’ diye cevap verdi. Yılan: ‘Gördün mü hakkıma riayet ettin ve hayatımı kurtardın. Benden iki şeyden birini iste! İster kalbine bir çizik-zerre-alamet atayım da oradaki çürük dışarı çıksın, istersen de ciğerine bir delik açayım da oradan bir parça altından dışarı çıksın!’ dedi. Himyer: ‘Bana dokunma! Ben seni düşmanından kurtardım. Sana midemi bir sığınak yaptım. Sen ise beni ciğerimi oymakla ve kalbimi yaralamakla cezalandırıyorsun!’ dedi. Yılan da: ‘Ey câhil! Benden herhangi bir şey için olumlu bir şey aldın mı? Vallahi benim oturacak evim, bana ait olan bir mülk ve beni sırtında taşıyacak bir binek de yoktur. Bilirsin benim düşmanlığım atan Âdem’i cennetten çıkarmamdan yeryüzüne indirilmesinden beri vardır.’ Himyer: ‘Ben bunu izzet ve ikram için istedim.’ dedi. Yılan: ‘Seni alaşağı etmeli ve olması gereken olmalıdır. Bu dağ üzerinde senin bana yapmak istediğin şey olmalıdır. Sağında dağ var ve gölgesi uzamaktadır. Meyveleri dağılmakta ve nehirleri akmaktadır.’ Himyer bineğinden üzüntülü bir şekilde indi ve dağın eteğinde yürümeye başladı. Yürümeyi bitirdiğinde bir pınar gördü. Pınarın üzerinde bir genç vardı. Yüzü bedir gecesindeki ay gibi parlıyordu. Genç: ‘Yâ şeyh! Ne oluyor da seni hile karşısında zayıf bir halde görüyorum. Kendini mi avutuyorsun?’ Himyer: ‘İçimde bir düşmanım var. Onu düşmanından kurtardım ancak o beni kalbimi yaralamakla ve ciğerimi oymakla tehdit ediyor.’ dedi. Genç: ‘Mülkü üzerinde hüküm veren ve tercihte bulunan Rab Teâlâ sana ferahlık verecektir.’ dedi. Genç eliyle elbisesinin kolunu büktü ve içerisinden bir parça çıkardı. O parçayı ihtiyar adam aldı ve yedi. Sonrada yanakları kıpırdadı. Sonra ikincisini yedi ve karnında çalkalanma oldu. Sonra üçüncü parçayı yedi ve altından bir parça çıktı. Sonra da kafa, kuyruk ve gövde çıktı. Himyer hemen ona yöneldi ve: ‘Sen kimsin ey Allah’ın kulu, benim senden daha çok minnet edeceğim bir başka kimse yoktur. Senden başka da teşekkür edecek kimsem yoktur.’ dedi. Genç: ‘Beni tanımadın mı?’ diye sorunca da: ‘Hayır!’ dedi. O da: ‘Ben ‘mârûfum’ dedi. Gökteki melekler senin yılan karşısındaki hayal kırıklığı halinden ızdırap duyular. Sonra da Allah Teâlâ: ‘Yâ mârûf! Bu sûrette kendisi için

seni yarattığım kuluma git! Beim hürmetime senden bir şey istedi. Sana sabredenlerin mükâfâtı verilecektir. Ben de seni düşmanından koruyacağım. ' dedi. ”¹²⁸⁴

Ali b. Amr b. Mehdî'nin *Fünûnü'l-Acâib* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Rivâyetin senedi râvîleri bakımından incelendiğinde cerh ve ta'dîl durumları şöyle görülmektedir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve 'sika'dır.¹²⁸⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹²⁸⁶
- İdrîs b. Sinân (ö.?): Vehb b. Münebbih'in torunu. 'Zayıf', 'rikâk bahsinde hadisi yazılır', 'mine'd-duafâ', 'yüktebû hadîsühû', 'metrûk'tur.¹²⁸⁷
- Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân (ö. 228/843): 'Leyse bi-sika ve metrûk'tur.¹²⁸⁸
- Muhammed b. el-Hüseyin el-Enmâtî (ö. 334/946): *Sâhibü'l-Muhtasar fi-Mezhebi'l-Hanefiyye*'dir.¹²⁸⁹
- Taberânî (ö. 360/971): Süleymân b. Ahmed. Üç mu'cem sahibidir.¹²⁹⁰

Değerlendirme

Rivâyetin senedinde yer alan İdrîs b. Sinân ve Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân'ın cerh edilmesi rivâyeti 'zayıf' kılmaktadır. Abdullâh b. Selâm'ın Hz. Peygamber'in yanındaiken izin isteyerek Benî İsrâîl ile alakalı olarak anlatmış olduğu kıssanın konu edildiği rivâyet Ali b. Amr b. el-Mehdî'nin *Fünûnü'l-Acâib* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılmıştır. Rivâyet metin olarak değerlendirildiğinde benzeri haberler, Rasûlüllâh s.a. tarafından da zaman zaman anlatılmıştır. Metinde konu

¹²⁸⁴ Muhammed Nakkâş, Ebû Saîd Muhammed Ali b. Amr b. Mehdî el-Hanbelî, *Fünûnü'l-Acâib*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrût, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1990/1410), I, 120.

¹²⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

¹²⁸⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²⁸⁷ Cürçânî, *el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*, II, 34.

¹²⁸⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 54-190.

¹²⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, XI, 542.

¹²⁹⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 191.

bakımından önceki milletlere ait bir kıssanın hikâye ediliyor olması, aslında dönem insanları arasında bu tür hikâyelerin anlatıldığını ve bilindiğini göstermesi bakımından önem kazanmaktadır.

3.2.3.63. Güneş Batıdan Doğmadan Önce Yapılan Tövbe

أَخْبَرَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ الْحَاجِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ حُرُوفٍ
إِمْلَاءَ سَنَةِ ثَلَاثٍ وَخَمْسِينَ وَثَلَاثِ مِائَةٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ عَبْدَانُ الْأَهْوَازِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا وَهْبُ
بْنُ مُنْبِهٍ قَالَ أَخْبَرَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ
رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ تَابَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ»

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed → Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Harûf → Abdân Abdullâh b. Ahmed b. Mûsâ b. Ziyâd el-Ehvâzî → Vehb b. Münebbih → Hâlid → Hişâm b. Hassân → Muhammed b. Sîrîn → Ebû Hureyre r.a. → Rasûlüllâh s.a. şöyle buyurmuştur: “Kim güneş batıdan doğmadan önce tövbe ederse Allah tövbesini kabul eder ve onu affeder.”¹²⁹¹

Ebü'l-Hasen el-Hilâî'nin *es-Sâmin mine'l-Hilaiyyât* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille yer alan rivâyetin Kütüb-ü Tis'a içerisinde tahrîci şöyledir:

Müslim, “Zikir ve Duâ”, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/275, 395, 427, 495, 507.

Rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumları aşağıdaki gibidir:

- Ebû Hureyre (ö. 58/678): Sahâbî ve 'sika'dır.¹²⁹²
- Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729): Tâbîûndan ve 'sika'dır. Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî. Ebû Bekr el-Ensârî, el-Basrî. “İmâm, Şeyhu'l-İslâm”dır.¹²⁹³

¹²⁹¹ Hilâî, Ahmed b. el-Hasan b. el-Hüseyin b. Ahmed eş-Şirâzî, Ebî Hasen Ali b. el-Hasen b. Hüseyin el-Hul'î. *el-Fevâidü'l-Müntekâtü'l-Hisân mine's-Sihâh ve'l-Garâib, el-Hileiyyât, es-Sâmin mine'l-Hilaiyyât*, nâşir: İ'tenâ bihî Sâlih el-Lehhâm (Amman: ed-Dârü'l-Osmâniye, Müessesetü'r-Reyyân, 2010/1431), 71.

¹²⁹² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 43-130.

¹²⁹³ Zehebî, *Siyer*, IV, 621.

- Hişâm b. Hassân (ö. 148/766): Ebû Abdillâh el-Ezdî, el-Kurdûsî. “*Îmâm, Âlim, Hâfız, Muhaddisü’l-Basra*”dır. Onun hakkında Zehebî ve Yahyâ b. Maîn ‘*lâ be’sse bihi*’, Yezîd b. İbrâhîm ‘*sebt*’, İclî ‘*sika*’ ve Ebû Hâtîm ‘*sadûk*’ demiştir.¹²⁹⁴
- Hâlid (ö. 172-179/789-796): ‘*Sika*’, ‘*sika-sahîhu’l-hadîs*’, ‘*sika-hâfız*’dır.¹²⁹⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘*sika*’dır.¹²⁹⁶
- Abdân Abdullâh b. Ahmed b. Mûsâ b. Ziyâd el-Ehvâzî (ö. 136/754): Hâfız, Hücet ve Allâme olarak vasıflandırdığı Abdân hakkında Zehebî ‘*sika*’ demiştir.¹²⁹⁷
- Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Harûf (ö. 336/948): el-Medenî, el-Mısrî.¹²⁹⁸
- Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed (ö. 415/1024): İbnü’l-Hâc, İbn Yahyâ, el-İşbîlî, eş-Şâhid. ‘*Îmâm, Muhaddis, Sika*’dır.¹²⁹⁹

Değerlendirme

Ebû’l-Hasen el-Hilâlî’nin *es-Sâmin mine’l-Hılaiyyât* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’in de içerisinde yer aldığı senedle tövbenin ehemmiyeti hakkında nakledilen rivâyet farklı sened ve metinle Müslim ve Ahmed b. Hanbel tarafından eserlerinde de yer verilmiştir. Metin olarak ‘*sahîh*’ olduğunu ifade edebileceğimiz rivâyetin senedinde yer alan İbn Harûf’un rivâyeti H. 353/964 yılında ‘*imlâen*’ aldığını göz önünde bulundurursak metin ve senedin ‘*sahîh*’ olduğunu söyleyebiliriz. Ancak senedin devamı olarak değerlendirecek olursak her iki râvî arasında yaşamış oldukları zaman farkı bize arada bir ‘*inkitâ*’ olduğunu göstermektedir ki bu tür rivâyetleri ‘*maktû*’, ‘*munkatî*’ yani ‘*zayıf*’ olarak değerlendirebiliriz.

¹²⁹⁴ A.g.e., VI, 355.

¹²⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VIII, 99.

¹²⁹⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹²⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, XIV, 168.

¹²⁹⁸ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXVI, 60.

¹²⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 88.

3.2.3.64. Haramdan Sakınmak ‘Suht’

عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اتَّقُوا السُّحْتَ» قَالُوا: وَمَا السُّحْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «بَيْعُ الشَّجَرِ وَبَيْعُ الْمَاءِ وَإِجَارَةُ الْأَمَةِ الْمَسَافِحَةِ وَبَيْعُ الْخَمْرِ»

Vehb b. Münebbih, Rasûlullâh’ın s.a. şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Haramlardan sakınınız!” Dediler ki: ‘Bu haramlar nelerdir? Yâ Rasûlellâh!’ Hz. Peygamber s.a.: ‘Ağacın ve suyun satılmasıyla köle kadının kiralanması ve içkinin satılmasıdır.’ diye cevap verdi.”¹³⁰⁰

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih’ten nakille İbnü’l-Harrât’ın *el-Ahkâmü’l-Vustâ min Hadîsi’n-Nebî* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin tahrîciyse Kütüb-ü Tis’a içerisinde şu şekildedir:

Buhârî, “Büyû”, 112; “Meğâzî”, 52; Müslim, “Müsâkât”, 71; Ebû Dâvud, “Büyû”, 66; Nesâî, “Eşribe”, 43; “Sayd ve Zebâih”, 8; “Büyû”, 93; Dârimî, “Rikâk”, 60; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/324, 326.

Değerlendirme

İbnü’l-Harrât’ın *el-Ahkâmü’l-Vustâ* adlı eserinde Hz. Peygamber’in gûnahtan sakınmayı emrettiği ve Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet farklı sened ve metinlerle Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel tarafından da eserlerinde nakledilmiştir. *Ahkâm*’a dair konular arasında yer alan rivâyetin senedinde sadece Vehb b. Münebbih yer almış olması senedi ‘muallak’ yapmıştır. ‘Ta’lik’ sebebiyle oluşan inkıtâ’, rivâyeti ‘zayıf’ kılmaktadır. Ancak diğer eserlerde farklı sened ve metinle nakledilmiş olması nakli metnin sıhhati bakımından kuvvetlendirmiştir.

3.2.3.65. Ümmetin Hak Üzere Olması

أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ يَحْيَى بْنِ جَعْفَرٍ إِمَامَ الْجَامِعِ بِأَصْبَهَانَ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَيُّوبَ الطَّبْرَانِيِّ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ الصَّنْعَانِيُّ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْمُبَارَكِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ بْنُ مَعْقِلٍ

¹³⁰⁰ İbnü’l-Harrât, Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdürrahîm b. Abdullâh, *el-Ahkâmü’l-Vustâ min Hadîsi’n-Nebî* s.a., thk. Hamdi Selefî, Subhi Samerraî, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1995/1416), III, 66.

بن مُنَبِّه عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّه عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

Ebü'l-Hasen Ali b. Yahyâ b. Câfer → Taberânî Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb → Ali b. Mübârek es-San'ânî → Zeyd b. el-Mübârek → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. → Rasûlüllâh'tan s.a. şöyle duyduğunu nakletmiştir: “Ümmetimden bir grup kıyâmete kadar hak üzere olmaya devam edecektir.”¹³⁰¹

Vehb b. Münebbih'ten nakille Hatîb el-Bağdâdî'nin *Tâlî Telhîsü'l-Müteşâbih* adlı eserinde yer alan rivâyetin Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer alan tahrîci şu şekildedir:

Buhârî, “İlim”, 13; “Menâkıb”, 28; “Farzu'l-Humus”, 7; “İ'tisâm”, 10; “Tevhîd”, 29; Müslim, “İmân”, 71; “İmâret”, 53; Tirmizî, “Fiten”, 27, 32, 51; İbn Mâce, “Sünnet”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/322; 3/346, 385, 4/100, 279.

Rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl bakımından değerlendirilmesi şu şekildedir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.¹³⁰²
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹³⁰³
- Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.¹³⁰⁴
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kîl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.¹³⁰⁵
- Zeyd b. el-Mübârek (ö.?): el-Yemânî, es-San'ânî. Onun hakkında Ebû Hâtim 'sadûk' demiş ve İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.¹³⁰⁶
- Ali b. Mübârek es-San'ânî (ö. 288/901): Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Mübârek.¹³⁰⁷

¹³⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Tâlî Telhîsü'l-Müteşâbih*, yay. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân, (Riyad: Dârü's-Sumay'î, 1997/1417), c. I, 287.

¹³⁰² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 3, 140.

¹³⁰³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹³⁰⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹³⁰⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 104.

¹³⁰⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 173.

- Taberânî Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971).¹³⁰⁸
- Ebü'l-Hasen Ali b. Yahyâ b. Câfer (ö. 422/1031): İbn Abdükûyeh el-İsbahânî. 'Şeyh, İmâm, Muhaddis, Rahhâl, Sika'dır.¹³⁰⁹

Değerlendirme

Hatîb el-Bağdâdî'nin *Tâlî Telhîsü'l-Müteşâbih* adlı eserinde hakkın müdafaa edilmesinin lüzumunu ortaya koyan, Vehb b. Münebbih'in de yer aldığı senedle nakledilen rivâyet farklı sened ve metinlerle Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından eserlerinde nakledilmiştir. Metin olarak '*sahîh*' olan bu Rivâyette yer alan râvîler cerh ve ta'dîl bakımından değerlendirildiğinde sıhhat bakımından rivâyetin '*sahîh*' olduğunu ifade edebiliriz.

3.2.3.66. Müslümanın Emin Olması

حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَيْمُونٍ الْفَقِيهَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: سَأَلْتُ جَابِرًا أَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَفْضَلُ الْمُسْلِمِينَ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ؟ قَالَ: نَعَمْ»

İsmâîl b. Abdillâh → İsmâîl b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih; "*Câbir b. Abdillâh'a r.a. sordum: 'Rasûlüllâh s.a. Müslümânın en fazîletlisi Müslümânların dilinden ve elinden selîm olduğu kimsedir' diye buyurdu mu?' O da: 'Evet (buyurdu)!'* diye cevap verdi."¹³¹⁰

Harâitî'nin *Mekârimü'l-Ahlâk* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin Kütüb-ü Tis'a'da tahrîci şu şekildedir:

Buhârî, "İmân", 4, 5; "Rikâk", 26; Müslim, "İmân", 14; Ebû Dâvud, "Cihâd", 2; Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme", 52; "İmân", 12; Nesâî, "İmân", 8, 9; Dârimî, "Rikâk", 4,

¹³⁰⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 191.

¹³⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, XVII, 478.

¹³¹⁰ Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Câfer b. Muhammed b. Sehl Samerrî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, tahkik ve dirâse Abdullâh b. Beccâş b. Sâbit el-Hamiri, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006/1427), I, 135.

8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/159, 163, 191, 192, 195, 202, 205, 207, 210, 212, 215, 224, 380; 3/154, 371, 392; 4/114, 386; 6/22.

Harâitî'nin Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle aktarmış olduğu rivâyetin cerh ve ta'dîl bakımından durumuysa şöyledir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve '*sika*'dır.¹³¹¹
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.¹³¹²
- Akîl b. Ma'kûl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): '*Sika*'dır.¹³¹³
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kûl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): '*Sika*'dır.¹³¹⁴
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): '*Sika ve leyse bihî be's*' ve '*sika racûlün sîdk*' olarak vasıflandırılmıştır.¹³¹⁵
- İsmâîl b. Abdillâh (ö. 270/884): Ebü'n-Nadr, İsmâîl b. Abdillâh b. Meymûn b. Abdilhamîd b. Ebi'r-Ricâl. el-İclî, el-Fakîh, el-Mervezî. Nesâî Onun hakkında '*leyse bihî be's*' demiştir.¹³¹⁶

Değerlendirme

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel tarafından farklı sened ve metinlerle aktarılan rivâyetin metin olarak '*sahîh*' olduğunu söyleyebiliriz. Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle Müslümanın emin bir kimse olmasıyla ilgili rivâyetin senedi incelendiğinde râvîlerinin güvenilir olduğu ve dolayısıyla da senedin '*sahîh*' olduğu görülmektedir.

¹³¹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

¹³¹² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³¹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹³¹⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹³¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

¹³¹⁶ Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 282; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 389.

3.2.3.67. Mü'min'in Necis Olmaması

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ نَصْرِ قَالَ تَنَا وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ قَالَ أَخْبَرَنَا خَالِدٌ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ بَكْرِ عَنْ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ: «الْمُؤْمِنُ لَا يَنْجُسُ»

Muhammed b. Nasr → Vehb b. Münebbih → Hâlid el-Hazzâ' → Humeyd → Bekr → Ebû Râfi' → Ebû Hureyre r.a. → Hz. Peygamber s.a. şöyle buyurdu: “Mü'min necis olmaz!”¹³¹⁷

Yukarıda yer alan rivâyet, Vehb b. Münebbih'ten nakille İbnü'l-Münzir'in *el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İcmâ' ve'l-İhtilâf* adlı eserinde yer almaktadır. Rivâyetin farklı sened ve metinlerle Kütüb-ü Tis'a içerisindeki dağılımı şu şekildedir:

Buhârî, “Gusûl”, 23, 24; Müslim, “Hayız”, 29; Ebû Dâvud, “Tahâre”, 80; Nesâî, “Tahâre”, 172; İbn Mâce, “Tahâre”, 80; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/236, 383, 471; 5/384, 402.

İbnü'l-Münzir'in Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle aktarmış olduğu rivâyetin cerh ve ta'dîl bakımından durumu şöyledir:

- Ebû Hureyre (ö. 58/678): Sahâbî ve 'sika'dır.¹³¹⁸
- Ebû Râfi' (ö. 90/709): Tâbiûndan ve 'sika'dır. Ebû Râfi' es-Sâîğ, el-Medenî, el-Basrî, Nüfey'. Onun hakkında İbn Sa'd ve İclî 'sika', Ebû Hâtim 'leyse bihi be's' ve Hammâd b. Seleme 'sâbit' demiştir.¹³¹⁹
- Bekr (ö. 106/725): İbn Abdillâh el-Müzenî. Ebû Abdillâh el-Müzenî. Yahyâ b. Maîn ve Nesâî 'sika', Ebû Zür'a 'sika ve me'mûn' ve İbn Sa'd 'sika, sebt, me'mûn hüccet ve fakîh' demiştir.¹³²⁰

¹³¹⁷ İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî, *el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İcmâ' ve'l-İhtilâf*, trc. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, (Riyad: Dâru Taybe, 1993/1414), V, 340.

¹³¹⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 43-130.

¹³¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 15.

¹³²⁰ A.g.e., IV, 216.

- Humeyd (ö. 120/738): “*İmâm, Hâfiz, Fakîh*”tir. Humeyd b. Hilâl b. Süveyds b. Hübeyra İbn Hilâl, Ebü’n-Nasr el-Adevî, el-Basrî. Onun hakkında Ebû Hâtim, Yahyâ b. Maîn ve Nesâî ‘*sika*’ demiştir.¹³²¹
- Hâlid el-Hazzâ (ö. 141/759): ‘*Sebt*’, ‘*sika*’, ‘*lâ yühteccü bihî*’dir.¹³²²
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘*sika*’dır.¹³²³
- Muhammed b. Nasr (ö. 294/906): Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî. İbnü’l-Münzîr’in hocasıdır. İmâm ve Şeyhu’l-İslâm. Zehebî Onun ‘*fakîh*’ olduğunu söylemiştir.¹³²⁴

Değerlendirme

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından farklı sened ve metinlerle aktarılacak mü’nin necis olmayacağını ifade eden rivâyetin metin olarak ‘*sahîh*’ olduğunu söyleyebiliriz. İbnü’l-Münzîr’in Hocası Muhammed b. Nasr’dan nakille eserine almış olduğu rivâyet, senedi bakımından incelendiğinde güvenilir râvîlerden oluşmaktadır. Ancak Muhammed b. Nasr rivâyetin senedini Vehb b. Münebbih’te sona erdirmiş ve nakli ‘*ta’lik*’ yaparak ile aktarmıştır. İlgili inkıtâ‘ rivâyetin senedini ‘*zayıf*’ kılmaktadır.

3.2.3.68. Mü’mîn’in Duâsı ve Firâseti

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ ثَنَا أَبُو أَيُّوبَ الْخَبَائِرِيُّ ثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ سَعِيدٍ الْجَمَصِيُّ ثَنَا أَبُو الْعَلَاءِ أَسَدُ بْنُ وَدَاعَةَ قَالَ: سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنْبِهٍ يُحَدِّثُ عَنْ طَاوُسٍ عَنْ ثَوْبَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اخْذَرُوا دَعْوَةَ الْمُؤْمِنِ وَفِرَاسَتَهُ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَيَتَوَفَّقُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ»

Ahmed b. Yahyâ → İbrâhîm b. Yâkûb → Ebû Eyyûb el-Habâirî → Müemmel b. Saîd el-Hımsî → Esed b. Vedâ‘a Ebû’l-‘Alâ eş-Şâmî et-Tâî → Vehb b. Münebbih → Tâvûs b. Keysân → Sevbân r.a. → Rasûlüllâ’ın s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: “*Mü’mînin*

¹³²¹ A.g.e., VII, 403; Zehebî, *Siyer*, V, 309.

¹³²² Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, II, 428.

¹³²³ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³²⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 23.

duâsından ve firâsetinden sakınınız. Çünkü o, Allah'ın c.c. nuruyla ve Allah'ın a.c. tevfiği ile bakar.”¹³²⁵

Yukarıda yer alan rivâyet Vehb b. Münebbih'ten nakille Ebü's-Şeyh el-İsfehânî'nin *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadîsi'n-Nebevi* adlı eserinde yer almaktadır. Ancak rivâyet farklı bir sened ve metinle Tirmizî'de 'اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ' şeklindedir.¹³²⁶ Bahsi geçen rivâyet aşağıdaki gibidir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الطَّيِّبِ قَالَ حَدَّثَنَا مُصْعَبُ بْنُ سَلَامٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ عَنْ عَطِيَّةَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ» ثُمَّ قَرَأَ: «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ»¹³²⁷ هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ إِنَّمَا نَعْرِفُهُ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ وَقَدْ رُوِيَ عَنْ بَعْضِ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي تَفْسِيرِ هَذِهِ الْآيَةِ: «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ» قَالَ: لِّلْمُتَفَرِّسِينَ.¹³²⁸

İlgili rivâyetin İsfehânî'nin *Kitâbü'l-Emsâl* adlı eserinde yer alan senedinin cerh ve ta'dîl durumu aşağıdaki gibidir:

- Sevbân (ö. 54/674): Sahâbî ve 'sika'dır. Ebû Abdillâh (Ebû Abdirrahmân) Sevbân b. Bücdüd (Cahder) el-Hâşimî el-Himyârî.¹³²⁹
- Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹³³⁰
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹³³¹
- Esed b. Vedâ'a Ebû'l-'Alâ eş-Şâmî et-Tâî (ö. 137/755): Tâbiûnun küçüklerindendir. Yahyâ b. Maîn Onun Hz. Ali hakkında kötü söz söylediğini söylerken Nesâî 'sika' olduğunu belirtmiştir.¹³³²

¹³²⁵ Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-Emsâl*, I, 49.

¹³²⁶ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 15.

¹³²⁷ Hicr, 15/75.

¹³²⁸ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 15.

¹³²⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV, 72; Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-Emsâl*, I, 49.

¹³³⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 47.

¹³³¹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³³² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 385; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 350; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 157.

- Müemmel b. Saîd el-Hımsî (ö.?): Müemmel b. Saîd b. Yûsuf er-Rahbî eş-Şâmî. Ebû Hâtım ve İbn Hibbân Onun ‘*münkeru’l-hadîs*’ olduğunu söylemiştir.¹³³³
- Ebû Eyyûb el-Habâirî (ö.?): Süleymân b. Seleme Ebû Eyyûb el-Habâirî el-Hımsî. Onun hakkında Ebû Hâtım ‘*metrûk, lâ yüşteğalü bihî*’, Nesâî ‘*leyse bi şey*’, İbnü’l-Cüneyd ‘*kâne yekzibü ve lâ-ühaddisü anhü ba ‘de hâzâ*’, İbn Adiy ‘*münker*’ ve Hatîb ‘*meşhûrun bi ‘z-za ‘fi*’ demiştir.¹³³⁴
- İbrâhîm b. Yâkûb (ö. 256/870): İbrâhîm b. Yâkûb b. İshâk es-Sa‘dî. Ebû İshâk el-Cüzcânî. Onun hakkında Nesâî ve Dârekutnî ‘*sika*’ demiş ve İbn Hibbân da es-*Sikât*’ında zikretmiştir.¹³³⁵
- Ahmed b. Yahyâ (ö. 286/899): İbn Nasr el-İsbahânî. Ebû’ş-Şeyh Onun ‘*sika*’ olduğunu söylemiştir.¹³³⁶

Değerlendirme

Tirmizî’nin Hicr Sûresi yetmiş beşinci âyetiyle bağlantılı olarak aktarmış olduğu mü’minin firâsetiyle ilgili rivâyet yine Tirmizî’nin ifadesiyle ‘*garîb*’tir. Rivâyetin senedi incelendiğimizde Müemmel ve Ebû Eyyûb’un cerhin ağır ifadeleriyle tenkit edildiklerini görmekteyiz. Bu tenkitler de rivâyeti ‘*zayıf*’ kılarak ‘*metrûk*’ derecesine indirdiğini söyleyebiliriz.

3.2.3.69. Hasta Olmadan ve Ölmeden Önce

رَوَاهُ عَاصِمُ بْنُ إِبرَاهِيمَ الدَّارِي عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ الصَّنْعَانِيِّ عَنْ مُنْذِرِ بْنِ النُّعْمَانَ الْأَفْطَسِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَتَمَارَضُوا فَتَمَرَضُوا وَلَا تَحْفَرُوا قُبُورَكُمْ فَتَمُوتُوا»

Âsım b. İbrâhîm ed-Dârî → Muhammed b. Süleymân es-San‘ânî → Münzir b. Nu‘mân el-Eftas el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Abdullâh b. Abbâs r.a. → Rasûlüllâh s.a.

¹³³³ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, VI, 137.

¹³³⁴ Ag.e., III, 93.

¹³³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 181.

¹³³⁶ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VI, 697.

şöyle buyurmuştur: “*Hastaymış gibi yapmayın ki hasta olursunuz. Mezarlarınızı da kazmayın, öleceksiniz!*”¹³³⁷

İbn Ebî Hâtîm’in *İlelül’l-Hadîs* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Rivâyette yer alan râvîleri cerh ve ta’dîl bakımından durumu şöyledir:

- Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹³³⁸
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹³³⁹
- Münzir b. Nu’mân el-Eftas el-Yemânî (ö.?): ‘Sika’dır.¹³⁴⁰
- Muhammed b. Süleymân es-San’ânî (ö.?): Zehebî Onu, ‘*mechûl*’ ve rivâyetini de ‘*münker*’ olarak vasıflandırmıştır.¹³⁴¹
- Âsım b. İbrâhîm ed-Dârî (ö.?): er-Râzî. İbn Ebî Hâtîm Onun ‘*sadûk*’ olduğunu söylemiştir.¹³⁴²

Değerlendirme

İbn Ebî Hâtîm’in *İlelül’l-Hadîs* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’in de içerisinde yer aldığı senedle nakledilen hasta olmadan ve ölüm gelmeden önce ne yapılması gerektiğiyle ilgili, İbn Ebî Hâtîm’in *İlel* adlı eserinde nakletmiş olduğu rivâyet, senedinde yer alan râvîler incelendiğinde Muhammed b. Süleymân’ın Zehebî

¹³³⁷ İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, *İlelül’l-Hadîs*, (Beyrut, Dârü'l-Ma‘rife, 1985), I, 852.

¹³³⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

¹³³⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³⁴⁰ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, VII, 359; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta’dîl*, VIII, 242; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VII, 481; İbn Kesîr, *et-Tekmil fî'l-Cerhi ve't-Ta’dîl*, I, 188; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 272.

¹³⁴¹ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, V, 186.

¹³⁴² İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, V, 406.

tarafından cerh edilmesi rivâyeti ‘münker’ kılmakta dır. Bu beyandan yola çıkarak biz de rivâyeti ‘zayıf’ olarak adlandırabiliriz.

3.2.3.70. İkiyüzlülüğün Üç Alameti

عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «لِلْمُتَكَلِّفِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ يُنَازِعُ مَنْ فَوْقَهُ وَيَتَعَاطَى مَا لَا يَنَالُ وَيَقُولُ مَا لَا يَعْلَمُ» وَرَوَاهُ أَبُو نُعَيْمٍ فِي كِتَابِ الْحَلِيقَةِ مِنْ كَلَامِ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ بِسَنَدِهِ إِلَيْهِ.

Hız. Peygamber s.a. şöyle buyurmuştur: “Mütekellifin (olduğu gibi görünmeyen/yapmacık davranan kişi) için üç alamet vardır; Kendisinden üst seviyede olan biriyle tartışmak-çekişmek, elde edemediklerini başkasına vermek ve bilmediğini söylemektir.” Ebû Nuaym Kitâbü’l-Hilye’de bu rivâyetin Vehb b. Münebbih’e ait olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴³

Zeylaî’nin *Tahrîcü’l-Ehâdîsi’l-Âsâri’l-Vâkıa* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarılan rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

Hız. Peygamber’e s.a. izafeyle nakledilen ikiyüzlü kimselerin alametiyle ilgili rivâyet Zeylaî tarafından nakledilmiş ancak Ebû Nuaym rivâyeti lafız olarak Hız. Peygamber’e s.a. değil Vehb b. Münebbih’e ait olarak nakletmiştir. Ancak rivâyet nakledilirken herhangi bir sened zikredilmemiş ve râvîlerin tamamı hazfedilmiştir. Bu sebeple rivâyeti Vehb’in ‘ta’likât’ından kabul ederek seneddeki inkıtâdan dolayı ‘zayıf’ kabul edebiliriz.

3.2.3.71. Kadının Saçına Peruk vs. Takması

رَوَاهُ الْحَارِثُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَبِي أُسَامَةَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عُقَيْلٍ بْنُ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: سَأَلْتُ جَابِرًا: أَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْوَاصِلَةِ وَالْمَوْصُولَةِ شَيْئًا؟ قَالَ: «زَجَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَصِلَ الْمَرْأَةُ فِي شَعْرِهَا شَيْئًا»

el-Hâris b. Muhammed b. Ebû Üsâme → İsmâil b. Abdilkerîm → İbrâhîm b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih es-San’ânî → Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b.

¹³⁴³ Zeylaî, *Tahrîcü’l-Ehâdîsi’l-Âsâri’l-Vâkıa*, III, 195.

Münebbih “*Câbir’e r.a. Nebî’nin a.s. başka bir kadının saçını saçına ekleyen ve peruk takan kadın hakkında bir şey söyleyip söylemediğini sordum. O da: ‘Nebî s.a. kadının saçına bir şey takmasını yasakladı.’ diye karşılık verdi.*”¹³⁴⁴

Busırî’nin *İthâfû’l-Hıyereti’l-Mehere* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarmış olduğu rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis’a’da şu şekildedir:

Müslim, “Âdâb”, 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/296, 348, 349, 387.

Rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta’dîl bakımından durumları şu şekildedir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹³⁴⁵
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘sika’dır.¹³⁴⁶
- Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): ‘Sika’dır.¹³⁴⁷
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih es-San’ânî (ö.?): ‘Sika’dır.¹³⁴⁸
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘Sika ve leyse bihî be’s’ ve ‘sika racûlün sıdk’ sahibidir.¹³⁴⁹
- el-Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsâme (ö. 282/895): et-Temîmî ve Sâhibü’l-Müsned. Onun hakkında Dârekutnî ‘sadûk’ ve İbn Hazm ‘zayıf’ demiştir.¹³⁵⁰

Değerlendirme

Müslim ve Ahmed b. Hanbel’in eserlerinde farklı sened ve metinle aktarmış oldukları, kadınlar için önemli bir konu olan saça ilave yapmak ve peruk gibi şeylerle saç kaplamanın yasaklanmasıyla ilgili rivâyetin Bûsırî’nin *İthâfû’l-Hıyere* adlı eserinde

¹³⁴⁴ Bûsırî, Ebû’l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl, *İthâfû’l-Hıyereti’l-Mehere bi-Zevâ’idi’l-Mesânidi’l-Aşere*, thk. Ebû Abdîrrahmân vd., (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1998/1419), IV, 548.

¹³⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

¹³⁴⁶ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹³⁴⁸ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹³⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

¹³⁵⁰ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, II, 442.

yer alan senedi bizlere cerh ve ta'dil bakımından değerlendirilmesini yaptığımızda râvîlerinde herhangi bir cerhi gerektiren halin olmadığını görmekteyiz. Yapılan değerlendirmeler neticesinde rivâyetin 'sahîh' olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.3.72. Tübbâ'nın İslâm Üzere Olması

عَنْ بَكَّارِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْيَمَامِيِّ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ مُرْسَلًا قَالَ: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ سَبِّ تُبَّعٍ»

Bekkâr b. Abdillâh el-Yemâmî → Vehb b. Münebbih Mürsel olarak Hz. Peygamber'den şöyle nakletmiştir: “*Rasûlüllâh s.a. Tübbâ'a sövülmesini yasakladı.*”¹³⁵¹

Yukarıda yer alan rivâyet Abdürrezzâk'ın *et-Tefsîr*'inde Vehb b. Münebbih'ten nakille yer almaktadır. Rivâyetin Kütüb-ü Tis'a'da tahrîci şöyledir:

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/341.

Rivâyette yer alan iki râvînin cerh ve ta'dil durumu şöyledir:

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹³⁵²
- Bekkâr b. Abdillâh (ö. ?): 'Sika'dır.¹³⁵³

Değerlendirme

Abdürrezzâk'ın *Tefsîr*'inde Tübbâ'nın İslâm üzere olduğunu ifade eden rivâyet, farklı sened ve metinle Ahmed b. Hanbel tarafından da eserinde nakledilmiştir. Ancak Tefsîr'de yer alan rivâyetin senedinde Hz. Peygamber'den naklin Vehb tarafından 'mürsel' olarak nakledildiğini ve Ondan da Bekkâr b. Abdillâh'ın aktardığını görmekteyiz. Daha önceki benzeri senedlerde de olduğu üzere Vehb'in bu sözü Hz. Peygamber'den duyması imkânsızdır. Ancak rivâyetin lafız olarak da Hz.

¹³⁵¹ Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Müslim Muhammed, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989/1409), II, 209.

¹³⁵² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³⁵³ İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, I, 48.

Peygamber’e aidiyeti açıktır. Bu tür rivâyetlerin ‘*hükmen merfû*’ olarak değerlendirdiğimizi de daha önce ifade etmiştik. Bu sebeple senedi bakımından seneddeki ‘*inkıtâ*’ sebebiyle ‘*zayıf*’ olan rivâyetin metin olarak ‘*sahîh*’ olduğunu ifade edebiliriz.

3.2.3.73. Fârisî’nin İlme Olan İhtiyakı

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الرَّؤْمِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ قَالَ سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنْبَهٍ يَقُولُ بَلَّغَنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَوْ كَانَ الْعِلْمُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَتَنَازَلَهُ هَذَا الْحَيُّ مِنْ فَارِسٍ»

Abdullâh b. er-Rûmî → İsmâîl b. Abdilkerîm → Abdüssamed b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih, Rasûlüllâh’tan s.a. kendisine şöylece nakledildiğini söyledi: “Şayet ilim Süreyya yıldızında olsaydı Fars’ın bu mahallesinden olanlar onu alırlardı.”¹³⁵⁴

İbn Ebî Heyseme’nin *et-Târîhü’l-Kebîr* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille naklettiği rivâyetin tahrîci Kütüb-ü Tis’a içerisinde şöyledir:

Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 47; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/209, 297, 269, 418, 420, 422.

Rivâyetin senedi cerh ve ta’dîl bakımından incelendiğinde râvîlerin durumu aşağıdaki gibidir:

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘*sika*’dır.¹³⁵⁵
- Abdüssamed b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö. 133/751): ‘*Sika*’dır.¹³⁵⁶
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): ‘*Sika ve leyse bihî be’s*’ ve ‘*sika racülün sîdk*’ sahibidir.¹³⁵⁷

¹³⁵⁴ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîh*, II, 768.

¹³⁵⁵ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhü’l-Kebîr*, VI, 104; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IV, 682; Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, I, 169; İbn Hibban, *Kitâbü’s-Sikât*, VII, 134.

¹³⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 548.

- Abdullâh b. er-Rûmî (ö. 240/855): Ebû Muhammed. Bağdât ulemasındandır. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmektedir.¹³⁵⁸

Değerlendirme

Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde farklı sened ve metinle nakletmiş oldukları ilmin ehemmiyeti ve hangi milletin daha iştıyaklı olduğunun haber verildiği rivâyet, İbn Ebî Heysem'in *Târîh*'inde Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle aktarılmıştır. Vehb b. Münebbih'in Hz. Peygamber'den nakille aktarmış olduğu rivâyet, sahâbî râvîsinin olmaması sebebiyle '*mürsel*' kabul edilmelidir. Ancak daha önceki rivâyetlerde de aktardığımız üzere ilgili medh ifadesi, Hz. Peygamber'e ait olduğundan naklin '*hükmen merfû*' olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Rivâyette cerhedilmiş râvînin bulunmaması da sened olarak da '*sahîh*' olduğunu göstermektedir.

3.2.3.74. Güneşin, Ayın ve Yıldızların Yörüngesinde Olması

رَوَى وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: خَلَقَ اللَّهُ بَحْرًا دُونَ الْفَلَكَ فَهُوَ مَوْجٌ مَكْفُوفٌ قَائِمٌ فِي الْهَوَاءِ تَجْرِي الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالْخُنُسُ فِيهِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ: «وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ»

Vehb b. Münebbih → İbn Abbâs r.a. → Hz. Peygamber s.a. şöyle buyurmuştur: “Allah c.c. denizi bağımsız yarattı. O görünmeyen dalgalar halinde havada durmaktadır. Güneş, ay ve görünmeyen yıldızlar orada böylece akarlar. Nitekim âyette: ‘Her biri bir yörüngede akar giderler.’ şeklinde yer almaktadır.”¹³⁵⁹

İbnü's-Sayrafî'nin *er-Risâletü'l-Vâfiyye* adlı eserde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

Yukarıda yer alan nakilde Hz. Peygamber'in Enbiyâ sûresinde yer alan '*her biri yörüngesinde akıp gitmektedir*' âyeti hakkında yapmış olduğu izahın Abdullâh b.

¹³⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VIII, 354.

¹³⁵⁹ Enbiyâ 21/33; İbnü's-Sayrafî, Ebû Amr Osmân b. Sâdetûn b. Osmân b. Saîd b. Ömer, *er-Risâletü'l-Vâfiyye li-Mezhebi Ehli's-Sünne fi'l-İ'tikâdât ve Usûlü'd-Dîniyyât*, thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim Kahtân, (Cidde: Dâru İbn Hazm, 1998/1419), I, 217.

Abbâs'tan nakille Vehb b. Münebbih tarafından aktarıldığını görmekteyiz. Rivâyetin tahrîcine baktığımızda sadece Sayrafi'nin *Risâle*'sinde yer almış olması rivâyetin yine Vehb'in teferrüd ettiği nakillerden olduğunu göstermektedir. Bir de senedinde sadece sahâbî ve tâbiûn râvîsinin bulunması sebebiyle yine '*ta'likât*'tan kabul edebileceğimiz rivâyetlerden ve dolayısıyla da rivâyetin '*zayıf*' olduğunu söyleyebiliriz. Konusu itibarıyla kozmolojik olarak verdiği bilgiyle içerdiği anlam üzere geniş çaplı araştırmaların yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Araştırmamızın dördüncü bölümümde bilgi değeri hakkında kısaca değerlendirmede bulunacağımızdan burada iktifa ediyoruz.

3.2.3.75. Endülüs'ün Fethi

قَالَ وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ يَرْفَعُهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «سَتُنْفُتِحُ بَعْدِي جَزِيرَةٌ يُقَالُ لَهَا الْأَنْدَلُسُ يَأْتِي الصَّغِيرُ مِنْهُمْ وَالْكَبِيرُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُمَطِّرُهُمْ عَلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ كَمَا تُمْطِرُ السَّحَابُ الْمَاءَ»

Vehb b. Münebbih, Hz. Peygamber'den merfû' olarak şöyle nakletmiştir: “*Benden sonra Endülüs adında bir ada kurulacak. Onlardan kıyâmet gününde küçük ve büyük kimseler gelecek. Onlar Beyti Makdis'e suyun yağmur bulutlarından indiği şekilde yağmur gibi gelirler.*”¹³⁶⁰

Ebü'l-Bekâ Belevî'nin *Tâcü'l-Mefrik* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarmış olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Değerlendirme

Yukarıda yer alan nakilde Hz. Peygamber'in kıyâmet halleriyle ilgili olarak Endülüs hakkında söylediği sözün yer aldığı rivâyet Vehb b. Münebbih tarafından aktarılmış olduğunu ve diğer eserler içerisinde de yer almadığını görmekteyiz. Rivâyet sadece Ebü'l-Bekâ Belevî'nin *Tâcü'l-Mefrik* adlı eserinde yer almaktadır. Bu da rivâyetin yine Vehb'in teferrüd ettiği nakillerden olduğunu göstermektedir. Bir de senedde sadece Vehb b. Münebbih'in bulunması ve sahâbî râvî de dâhil diğer râvîlerin

¹³⁶⁰ Belevî, Ebü'l-Bekâ Âlemüddîn Hâlid b. İsâ b. Ahmed el-Kantûrî, *Tâcü'l-Mefrik fî Tahliyeti Ulemâi'l-Meşrik*, thk. el-Hasan Saih, (Muhammediye: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, t.y.), I, 142.

olmaması sebebiyle yine ‘ta’lik’ olarak kabul edebileceğimiz rivâyetlerden olduğunu ifade edebiliriz. ‘Ta’lik’ sebebiyle oluşan inkıtâ‘ rivâyeti ‘zayıf’ kılmaktadır.

Rivâyetin metin olarak Hz. Peygamber’e nisbetle aktarılmış olması naklin ‘mürsel’ olduğunu göstermektedir. Ancak daha önceki rivâyetlerin izahında da söylediğimiz gibi Vehb’in bu bilgiyi ancak sahâbeden dinleyebileceğini göz önünde bulundurduğumuzda rivâyetin ‘hükmen merfû‘ olduğunu ifade edebiliriz.

3.2.3.76. Kendisine Lânet Edilen Topluluk ‘Tehûdeh’

قَالَ أَبُو الْعَرَبِ وَقَرَأْتُ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الْمَلِكِ الْمَلْشُونِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُقَاتِلٍ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ وَشَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ أَنَّ هَذِهِ الْبُقْعَةَ الْمَلْعُونَةَ الَّتِي يُقَالُ لَهَا تَهُودَةٌ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ سُكْنَاهَا وَقَالَ: «سَوْفَ يُقْتَلُ بِهَا رَجُلٌ مِنْ أُمَّتِي عَلَى الْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَوَابُهُمْ ثَوَابُ أَهْلِ بَدْرٍ وَأَهْلِ أُحُدٍ وَاللَّهُ مَا بَدَّلُوا حَتَّى مَاتُوا وَاشْتَوْفَاهُ إِلَيْهِمْ»

Ebü'l-Arab → İshâk b. Ebî Abdilmelik el-Melşûnî → Ebû Abdilmelik el-Melşûnî → Mukâtîl → Vehb b. Münebbih → Şehr b. Havşeb; Lânet edilen bir bölge olarak isimlendirilen ‘Tehûdeh’¹³⁶¹ bölgesi ve o bölgenin halkı hakkında Rasûlüllâh’tan s.a. şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: “Ümmetimden Allah yolunda cihâd eden ve onlarla savaşacak olan kimseler çıkacaktır. Onlarla savaşanların sevabı Bedir ve Uhud ehlinin sevabı gibidir. Vallahi onlar ölene kadar değişmezler ve onlardan memnun da olunmaz.”¹³⁶²

Ahmed b. Temîm’in *Tabakâtü Ulemâi İfrîkıyye ve Tûnis* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakletmiş olduğu rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Rivâyette yer alan râvîlerin cerh ve ta’dîl durumu aşağıdaki gibidir:

¹³⁶¹ Tehûdeh: Cezayir yakınlarında Ukbe b. Nâfi’in şehid edildiği bir köyün adı. <https://ar.wikipedia.org/wiki/تهودة>

¹³⁶² Temîmî, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî el-Mağribî Ebü'l-Arab, *Tabakâtü Ulemâi İfrîkıyye ve Tûnis*, thk. Naîm Hasan Yâfi ve Ali Şabbî, (Tûnis: ed-Dârü’t-Tûnisiyye, 1985), I, 9.

- Şehr b. Havşeb (100-112/718-730): ‘*Sika*’, ‘*lâ yuhteccü bihî*’, ‘*lâ be’s bihî*’, ‘*leyse bi-kaviy*’, ‘*leyse bihî be’s*’tir.¹³⁶³
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve ‘*sika*’dır.¹³⁶⁴
- Mukâtil (ö.?): Muhammed b. Mukâtil el-Belhî. ‘*Sika*’dır.¹³⁶⁵
- Ebû Abdilmelik el-Meşûnî (ö.?): Ahbârî ve Meğâz olarak vasıflandırılmakta ve Peygamberler tarihiyle ilgili eserinin olduğu ifade edilmektedir.¹³⁶⁶
- İshâk b. Ebî Abdilmelik el-Meşûnî (ö.?): Ebû Abdilmelik el-Meşûnî’nin oğludur. Hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte babasından nakilde bulunduğu rivâyet edilmektedir.¹³⁶⁷
- Ebü’l-Arab (ö. 333/945): Ebü’l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî. ‘*Sika*’dır.¹³⁶⁸

Değerlendirme

Ahmed b. Temîm’in *Tabakât*’ında Vehb b. Münebbih ile birlikte Şehr b. Havşeb’den nakletmiş olduğu rivâyet, Tehûdeh adında bir topluluğun uğradığı lânetin Hz. Peygamber s.a. tarafından haber verilmesiyle ilgilidir. Rivâyet her ne kadar Hz. Peygamber’den naklediliyorsa da senedde sahâbî râvî bulunmamakta ve nakil, Vehb ve Şehr’den nakledilerek aktarılmaktadır. Daha önceki benzer rivâyetlerde de ifade ettiğimiz üzere bu tür nakiller sahâbî râvîsi olmadığı için aslında ‘*mürsel*’ yani ‘*zayıf*’ olmaktadır. Ancak bu zayıflık senedin başında yer aldığı için hafif bir kusur olarak görülürse rivâyet ‘*hasen*’ olarak vasıflandırılabilir.

İhtivâ ettiği bilginin mahiyeti bakımından sadece Hz. Peygamber tarafından bilinebilecek bir hadisenin nakli de yine O’nun s.a. tarafından yapılacaktır. İlgili konu ya toplum içerisinde çok yaygın bir halde bilinen bir hadisedir ya da daha önce sahâbe

¹³⁶³ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, II, 283; Siyer, V, 218.

¹³⁶⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta’dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 286; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIII, 253.

¹³⁶⁶ Mâlik Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, Riyazü’n-Nüfûs, thk. Beşir Bekkuş, racea Muhammed el-Arusi el-Matvi, (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1983/1403), I, 401.

¹³⁶⁷ A.g.e., I, 401.

¹³⁶⁸ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VIII, 211.

tarafından anlatıldığı için bilinen bir olaydır. Bu bilginin sahibi her durumda Hz. Peygamber olduğu ve zikrettiğimiz sebeplerden dolayı bu tür rivâyetlerin ‘*hükmen merfû*’ olarak kabul edilmesi yerinde olacaktır.

3.2.3.77. Yahudi ve Hristiyanların Arap Yarımadası’na Sokulmaması

حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ نَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ الصَّنْعَانِيُّ قَالَ نَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تُخْرِجَنَّ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ حَتَّى لَا أَدْعَ فِيهَا إِلَّا مُسْلِمًا» وَلَا نَعْلَمُ رَوَى وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ عُمَرَ إِلَّا هَذَا الْحَدِيثَ وَقَدْ رَوَى وَهْبُ عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَادِيثَ صَالِحَةً.

Züheyr b. Muhammed el-Mervezî → Abdullâh b. Muhammed b. Abdilkerîm es-San‘ânî → İbrâhîm b. Akîl b. Ma‘kıl b. Münebbih es-San‘ânî → Akîl b. Ma‘kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh r.a. → Hz. Ömer r.a. → Hz. Peygamber’den s.a. şöyle nakletmiştir: “*Yahudi ve Hristiyanlar, Müslüman olup davet edilene kadar Arap Yarımadası’ndan çıkarılacaktır.*” “*Biz bu rivâyeti Vehb b. Münebbih’in Câbir’den r.a., O’nun da Ömer’den r.a. rivâyet ettiğini bilmiyoruz. Ancak bu hadis Câbir’den r.a. nakille Vehb b. Münebbih’ten nakledilmiştir. Sâlih hadislerdendir.*”¹³⁶⁹

Rivâyet Bezzâr’ın *el-Bahrü’z-Zehhâr* adlı eserinde Vehb b. Münebbih’ten nakille yer almaktadır. Rivâyetin tahrîciyse şu şekildedir:

Müslim, “Cihâd”, 21; Ebû Dâvud, “Harâc”, 27-28; Tirmizî, “Siyer”, 43; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 1/30, 41; 3/345.

Rivâyetin senedi bakımından cerh ve ta’dîl durumu aşağıdaki gibidir:

- Hz. Ömer (ö. 23/644): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹³⁷⁰
- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve ‘sika’dır.¹³⁷¹

¹³⁶⁹ Bezzâr, *el-Bahrü’z-Zehhâr*, I, 351.

¹³⁷⁰ Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, VI, 138.

¹³⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, III, 140.

- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika' dır.¹³⁷²
- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika' dır.¹³⁷³
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika' dır.¹³⁷⁴
- Abdullâh b. Muhammed b. Abdilkerîm es-San'ânî (ö.?): Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde hakkında bilgi bulamadığımız ve 'mechûl' olarak vasıflandırabileceğimiz râvîdir.¹³⁷⁵
- Züheyr b. Muhammed el-Mervezî (ö. 258/872): 'Sika ve me'mûn', 'sika, sâdık, vera' ve zâhid' bir kimsedir.¹³⁷⁶

Değerlendirme

Yahudi ve Hıristiyanların Arap Yarımadası'ndan çıkarılmalarını ve Müslüman olmadan bir daha giremeyeceklerini beyan eden rivâyet farklı sened ve metinlerle Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel tarafından da nakledilmiştir. Metin olarak 'sahîh' olduğunu söyleyebileceğimiz Abdullâh b. Muhammed dışında râvîlerin güvenilir olduğunu gördüğümüz Bezzârî'n *el-Bahrü'z-Zehhâr* adlı eserinde zikredilen sened 'hasen' olarak vasıflandırılabilir. Her ne kadar Abdullâh b. Muhammed 'mechûl' olsa da açıkça cerh edilmediği, rivâyeti ahzettiği ve sonrasında da edâ ettiği râvîlerin mevsûkiyeti Onun hakkında 'sika' diyemesek de kuvvetli kılmaktadır.

3.2.3.78. Talâk

أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ الْحُسَيْنِ أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نَاجِيَةَ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ الْوَاسِطِيُّ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ قَيْسٍ الْمَلَائِي عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عِيْسَى عَنْ عُمَارَةَ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُسَيٍّ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تُطَلِّقُوا النِّسَاءَ إِلَّا مِنْ رِبْيَةٍ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُحِبُّ الدَّوَاقِينَ وَلَا الدَّوَاقَاتِ»

¹³⁷² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³⁷³ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹³⁷⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹³⁷⁵ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, II, 154.

¹³⁷⁶ A.g.e., IX, 411; Zehebî, *Siyer*, XII, 360.

el-Husayn b. Muhammed b. el-Hüseyin → Mûsâ b. Muhammed b. Ali → Abdullâh b. Nâciye → Vehb b. Münebbih → Muhammed b. Abdilmelik el-Vâsîtî → Amr b. Kays el- Mülâî → Abdullâh b. Îsâ → ‘Umâre b. Râşid → Ubâde b. Nüsey → Ebû Mûsâ el-Eş‘arî r.a. → Hz. Peygamber’in s.a. şöyle buyurduğunu nakletti: “*Kadınları şüpheli işleri dışında bir sebeple boşamayın. Allah Teâlâ zevki için evlenen erkek ve kadınları sevmez.*”¹³⁷⁷

Ebû İshâk Sa’lebî’nin *el-Keşf ve ‘l-Beyân fî Tefsîri ‘l-Kur’ân* adlı eserinde yer alan Vehb b. Münebbih’ten nakille aktarılan rivâyet Kütüb-ü Tis’a içerisinde yer almamaktadır.

Rivayetin senedinde yer alan râvîlerin cerh ve ta’dil durumları şöyledir:

- Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 42/662-63): Sahâbî ve ‘sika’dır. Ebû Mûsâ Abdullâh b. Kays b. Süleym el-Eş‘arî.¹³⁷⁸
- Ubâde b. Nüsey (ö. 118/736): Ubâde b. Nüsey el-Kindî. Ebû Ömer eş-Şâmî, el-Ürdünî. Tâbiûndandır. Onun hakkında İbn Sa’d, Yahyâ b. Maîn ve Nesâî ‘sika’, Ahmed b. Hanbel ve Mervezî ‘*leyse bihî be’s*’, Ebû Hâtim ‘*lâ be’s bihî*’ demişlerdir.¹³⁷⁹
- ‘Umâre b. Râşid (ö.?): Tâbiûn. Umâre b. Râşid b. Kinâne. ‘*Mahalluhû sıdk*’. Ebû Hâtim er-Râzî de Onun ‘*mechûl*’ olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸⁰
- Abdullâh b. Îsâ (ö. 130/748): Abdullâh b. Îsâ b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî. Ebû Muhammed el-Kûfî. Tâbiûndandır. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn ‘sika’, Ali b. el-Medînî ‘*münker*’, Ebû Hâtim ‘*sâlih*’ ve Nesâî ‘*sika, sebt*’ demiştir.¹³⁸¹
- Amr b. Kays el- Mülâî (ö.?): Ebû Abdillâh el-Kûfî. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür’a, İclî ve Nesâî Onun ‘sika’ olduğunu söylemiştir.¹³⁸²

¹³⁷⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve ‘l-Beyân*, IX, 334.

¹³⁷⁸ A.g.e., IX, 334.

¹³⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü ‘l-Kemâl*, XIV, 194; Zehebî, *Siyer*, V, 323.

¹³⁸⁰ Zehebî, *Mizânü ‘l-İ’tidâl*, III, 176; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve ‘l-Metrûkîn*, II, 203.

¹³⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü ‘l-Kemâl*, XV, 412.

¹³⁸² A.g.e., XXII, 200.

- Muhammed b. Abdilmelik el-Vâsıtî (ö.?): Ebû İsmâîl el-Kebîr. İbn Hibbân Onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.¹³⁸³
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve '*sika*'dır.¹³⁸⁴
- Abdullâh b. Nâciye (ö. 118/736): Amr b. Murra b. Abdillâh b. Târik b. el-Hâris b. Seleme b. Ka'b b. Vâil b. Cemel b. Kinâne b. Nâciye. İbnü'l-Murâd el-Murâdî, el-Cemelî. Ebû Abdillâh el-Kûfî. Yahyâ b. Maîn Onun '*sika*' ve Ebû Hâtim de '*sika, sadûk*' olduğunu söylemiştir.¹³⁸⁵
- Mûsâ b. Muhammed b. Ali (ö.?): Îsâ b. Mûsâ'nın babasıdır.¹³⁸⁶ Hakkında fazla bilgi bulamadığımız râvî. Îsâ'nın vefatı H. 168 olduğuna göre ihtimalle tâbiûndandır.
- el-Husayn b. Muhammed b. el-Hüseyin (ö. 296/909): Ebû Husayn Muhammed b. el-Hüseyin b. Habîb el-Vâdiî, el-Kûfî. Sâhibü'l-Müsned, Muhaddis, Hâfız, İmâm, Kâdî. Dârekutnî Onun '*sika*' olduğunu söylemiştir.¹³⁸⁷

Değerlendirme

Sa'lebî'nin *el-Keşf* adlı eserinde Vehb b. Münebbih'in de yer aldığı senedle aktarmış olduğu talâk ile alakalı rivâyetin, metin olarak Kur'ân-ı Kerîm ve Sahîh Sünnet'e aykırı bir yönü bulunmamaktadır. Aynı şekilde Ebû İshâk Sa'lebî'nin talâk (boşanma) ile ilgili konuları izah ettiği ve içerisinde Vehb'in de yer aldığı senedle nakletmiş olduğu rivâyetin senedi incelendiğinde râvîlerin sıhhati konusunda cerhin söz konusu olmadığını görmekteyiz. Ancak râvîlerden Mûsâ b. Muhammed'in cerh ve ta'dîl bakımından durumunu tespit edemedik. Bununla beraber ilgili belirsizliğin rivâyetin sıhhatine zarar vermeyeceği kanaatinde olmakla birlikte ve rivâyeti '*hasen*' derecesinde değerlendirmemize sebep olabileceğini düşünüyoruz.

¹³⁸³ A.g.e., XXVI, 26.

¹³⁸⁴ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 232.

¹³⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, VII, 434.

¹³⁸⁷ A.g.e., X, 541.

3.2.3.79. Kabirde Tabi Olunacak İmtihan

أَخْبَرَنَا أَبُو نَصْرِ حَدِيدُ بْنُ جَعْفَرٍ الرَّمَانِيُّ قَالَ أَبَا الْحَسَنِ حَيْثُمَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ حَيْدَرَةَ الْقُرَشِيِّ قَالَ: ثنا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْكَشُورِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ مَعْقِلِ بْنِ مِنْبِهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَعْقِلِ بْنِ مِنْبِهِ عَنْ أَبِيهِ عَقِيلِ بْنِ مِنْبِهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ يَغْنِي بْنِ مِنْبِهِ قَالَ: سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ بَلَاءِ الْقُبُورِ فَقَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «هَذِهِ الْأُمَّةُ تَبْتَلَى فِي قُبُورِهَا فَإِذَا دَخَلَ الْمُؤْمِنُ قَبْرَهُ وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ جَاءَهُ مَلَكٌ شَدِيدُ الْإِنْتِهَارِ فَيَقُولُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟ يَقُولُ الْمُؤْمِنُ: أَقُولُ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَبْدُهُ فَيَقُولُ لَهُ الْمَلَكُ: اطَّلِعْ إِلَى مَقْعَدِكَ الَّذِي كَانَ لَكَ فِي النَّارِ قَدْ أَنْجَاكَ اللَّهُ مِنْهُ وَأَبْدَلَكَ مَكَانَهُ مَقْعَدَكَ الَّذِي تَرَى مِنَ الْجَنَّةِ فَيَرَاهُمَا كِلَاهُمَا فَيَقُولُ الْمُؤْمِنُ: دَعَوْنِي أُبَشِّرَ أَهْلِي فَيَقَالُ لَهُ اسْكُنْ وَأَمَّا الْمُنَافِقُ فَيَفْعُدُ إِذَا تَوَلَّى عَنْهُ أَهْلُهُ فَيَقَالُ لَهُ مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟ فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ فَيَقَالُ لَهُ: لَا دَرَيْتَ فَانْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ الَّذِي كَانَ لَكَ مِنَ الْجَنَّةِ قَدْ أُبْدِلْتَ مَكَانَهُ مَقْعَدًا مِنَ النَّارِ»

Ebû Nasr Hadîd b. Câfer er-Rummânî → Ebû'l-Hasen Hayseme b. Süleymân b. Haydera el-Kuraşî → Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Ke(i)şverî → Ahmed b. Abdissamed b. Ma'kıl b. Münebbih → İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî → Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî → Vehb b. Münebbih → Câbir b. Abdillâh'a r.a. Kabirlerin imtihanı hakkında sorduğumda O r.a. → Rasûlüllâh'tan şöyle nakletmiştir: “Bu ümmet kabirlerinde imtihan edilmektedir (sorgulanmaktadır). Mü'min kabrine girdiği zaman dostları ondan ayrılırlar. Sonra ona hiddetli-şiddetli bir melek gelir ve şöyle sorar: ‘Sen bu adam hakkında ne diyordun?’ Mü'min: ‘O, Allah'ın Rasûlü ve kuludur sallallâhu aleyhi ve sellem.’ diye cevap verir. Melek (bu cevap sonrası) şöyle der: ‘Onu şu an cehennemde oturduğu yerden kaldırın. Çünkü Allah onu kurtardı ve yerini cennette görünen yeriyle değiştirdi.’ Böylece mü'min her iki yeri de görecektir. Bunun üzerine mü'min ‘beni bırakın ve ben bunu aileme müjdeleyeyim!’ diyecek. Ona ‘sakin ol!’ denilecektir. Ancak münâfiğa gelince ailesi ondan ayrıldıktan sonra orada kalır ve ona: ‘Sen bu adam hakkında ne diyordun?’ diye sorulur. O da: ‘İnsanların ne dediğini bilmiyorum!’ diye cevap verir. Onun için de: ‘Mademki bilmiyorsun, o halde cennetteki koltuğuna bir bak, onun yerini cehennemdeki bir koltukla değiştirdin.’ denilir.”¹³⁸⁸

¹³⁸⁸ Hinnâî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hüseyin, el-Hinnâiyyât, tahrîc Ebû Muhammed Abdülazîz b. Muhammed en-Nahşebî, dirâse ve thk. Hâlid Rızık

Hınnâî'nin *el-Hınnâiyyât* adlı eserinde kabirde yaşanacak bazı halleri anlatırken Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle eserinde aktarmış olduğu rivâyetin tahrîci aşağıdaki gibidir:

Müslim, “Sıfâtü'l-Cenneti ve Ehlühâ”, 67; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/34; 37/519.

Hınnâî'nin Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı senedle aktarmış olduğu rivâyetin cerh ve ta'dîl bakımından durumu şöyledir:

- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697): Sahâbî ve 'sika'dır.¹³⁸⁹
- Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): Tâbiûndan ve 'sika'dır.¹³⁹⁰
- Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih el-Yemânî (ö.?): 'Sika'dır.¹³⁹¹
- İbrâhîm b. Akîl b. Ma'kıl b. Münebbih es-San'ânî (ö.?): 'Sika'dır.¹³⁹²
- Ahmed b. Abdissamed b. Ma'kıl b. Münebbih (ö.?): Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde Abdüssamed b. Ma'kıl'ın Yahyâ, Yûsuf ve Yûnus adında üç oğlu olduğunu ve kendisinden nakilde bulunduklarını tespit ettik.¹³⁹³ Ancak Abdüssamed'in Ahmed adında bir oğluna rastlamadık. Senedde yer alan Ahmed b. Abdissamed'in diğer üç oğlundan birisi olabileceği kanaatindeyiz. Rivâyette yer alan râvî Ahmed b. Abdissamed hakkında bilgi olmadığı için 'mechûl râvî' olarak adlandırılabilir.
- Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Ke(i)şverî (ö. 288/901): es-San'ânî. “*Muhaddis, Âlim, Musannif*”tir. Ebû Ya'lâ el-Halîlî Onun hakkında 'âlim ve hâfiz' demiştir.¹³⁹⁴

Muhammed Cebr Ebü'n-Necâ, (Riyad: Dâru Edvai's-Selef [Edvaü's-Selef], 2007/1428), I, 426.

¹³⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 316; XI, 167; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 140.

¹³⁹⁰ İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, Cerh ve Ta'dil Bakımından Vehb b. Münebbih, 97.

¹³⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 240; Zehebî, *Siyer*, IV, 544.

¹³⁹² İlgili değerlendirme için bkz. Bu Tez, 53.

¹³⁹³ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, IX, 252-278-289.

¹³⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 349.

- Ebü'l-Hasen Hayseme b. Süleymân b. Haydera el-Kuraşî (ö. 343/955): eş-Şâmî, el-Etrâbü'lûsî. Feâilü's-Sahâbe'nin musannifidir. “*İmâm, Muammer ve Sika*”dır.¹³⁹⁵
- Ebû Nasr Hadîd b. Câfer er-Rummânî (ö. 401-410/1011-1020): Hinnâî'nin de kendisinden ilim aldığı Ebû Nasr Şam ulemasındandır.¹³⁹⁶

Değerlendirme

Müslim ve Ahmed b. Hanbel tarafından farklı sened ve metinlerle aktarılan rivâyetin metnin olarak ‘*sahîh*’ olduğunu söyleyebiliriz. Hinnâî'nin eserinde nakletmiş olduğu rivâyetin senedi cerh ve ta'dîl bakımından incelendiğinde sadece Ahmed b. Abdissâmed hakkında bilgi olmaması, rivâyetin senedini kanaatimizce ‘*hasen*’ kılmaktadır. Hz. Peygamber’e s.a. izafeyle kabir ve hallerini anlatan rivâyet kulun başına gelen bazı olayların aslında çok mühim olmadığını ve asıl musibetin kabirde olduğunu iaret etmektedir.

3.2.3.80. Vehb b. Münebbih ve Gaylân’la İlgili Nakil

أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَعْقِلِ بْنِ مُنَبِّهِ الصَّنْعَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ سَالِمٍ الدِّمَشْقِيِّ عَنِ الْأَحْوَصِ بْنِ حَكِيمٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «يَكُونُ فِي أُمَّتِي رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا وَهْبٌ يَهْبُ اللَّهُ لَهُ الْحِكْمَةُ وَالْآخَرُ غَيْلَانٌ فِتْنَتُهُ عَلَى هَذِهِ الْأُمَّةِ أَشَرُّ مِنْ فِتْنَةِ الشَّيْطَانِ»

حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ كَعْبٍ الْأَنْطَاكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ سَالِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْأَحْوَصُ بْنُ حَكِيمٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَكُونُ فِي أُمَّتِي رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ وَهْبٌ يَهْبُ اللَّهُ لَهُ الْحِكْمَةُ»

حَسَّانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَبَانَ (رِيَّانَ) أُنْبَأَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَاشِدٍ عَنْ مَوْلَى لِسَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ سَمِعْتُ خَالِدَ بْنَ مَعْدَانَ يُحَدِّثُ عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «سَيَكُونُ فِي أُمَّتِي رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا يُقَالُ لَهُ وَهْبٌ يُؤْتِيهِ اللَّهُ الْحُكْمَ وَالْآخَرُ يُقَالُ لَهُ غَيْلَانٌ هُوَ أَشَدُّ عَلَى أُمَّتِي مِنْ إِبْلِيسَ»

¹³⁹⁵ A.g.e., XII, 30.

¹³⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 164.

İsmâîl b. Abdilkerîm → el-Velîd b. Müslim → Mervân b. Sâlim ed-Dımaşkî → el-Ahvas b. Hâkim → Hâlid b. Ma'dân → Ubâde b. Sâmit r.a. → Rasûlüllâh s.a. şöyle buyurmuştur: “Ümmetim içerisinde kendisine ‘Vehb’ denilen bir adam olacaktır. Allah c.c. O’na hikmet verecektir. Bir de adına Gaylân denilen biri olacaktır. O da ümmetim içerisinde iblisten de şerli olacaktır.”¹³⁹⁷

Rivâyetin diğer senedleri şu şekildedir:

Yâkûb b. Ka'b el- Antâkî → Velîd b. Müslim → Mervân b. Sâlim → Ahvas b. Hakîm → Hâlid b. Ma'dân → Ubâde b. Sâmit r.a. → Rasûlüllâh s.a.¹³⁹⁸

Hassân b. İbrâhîm → Yahyâ b. Zebbân (Rayyân) → Abdullâh b. Râşid → Hâlid b. Ma'dân → Ubâde b. Sâmit r.a. → Rasûlüllâh s.a.¹³⁹⁹

İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, İbn Ebû Hayseme'nin *et-Târîhü'l-Kebîr* ve Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eserlerinde Vehb b. Münebbih'ten naklettikleri rivâyet Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer almamaktadır.

Rivayetin yer aldığı üç eserin de senedlerindeki râvîlerin durumları ve rivâyet değerlendirmeleri aşağıdaki gibidir:

İbn Sa'd, et-Tabakât

- Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654): Sahâbî ve ‘sika’dır. Ebü'l-Velîd Ubâde b. es-Sâmit b. Kays el-Ensârî el-Hazrecî.¹⁴⁰⁰
- Hâlid b. Ma'dân (ö. 103-104/722-723): Tâbiûndan ve ‘sika’dır. Hâlid b. Ma'dân b. Ebî Kerb Ebû Abdillâh el-Kelâî el-Hımsî. İclî ve Nesâî Onun ‘sika’ olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰¹
- el-Ahvas b. Hâkim (ö.?): Ahvas b. Hakîm b. Umeyr. Amr b. el-Esved. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn ‘*leyse bi-şey*’, İclî ‘*la be'se bihi*’, Nesâî ‘*zayıf*’, Ebû Hâtim ‘*münkeru'l-hadîs*’, Kisâî ve Dârekutnî ‘*metrûk*’ demişlerdir. Yine İbn Ebî Hâtim Onun

¹³⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 70.

¹³⁹⁸ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîh*, I, 318.

¹³⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 546.

¹⁴⁰⁰ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, IV, 204; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 70; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîh*, I, 318; Zehebî, *Siyer*, IV, 546.

¹⁴⁰¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 41.

rivâyet ettiği hadisler için *'lâ asla lehû'* ve İbnü'l-Cevzî de *'münker nakil'*lerde bulunduğunu ilâve etmiştir.¹⁴⁰²

- Mervân b. Sâlim ed-Dımaşkî (ö.?): eş-Şâmî, el-Cezerî. Ahmed b. Hanbel Onu *'leyse bi-sika'*, Buhârî *'münkeru'l-hadîs'* ve Nesâî de *'metrûk'* olarak vasıflandırmıştır.¹⁴⁰³
- el-Velîd b. Müslim (ö. 195/811): Ebü'l-Abbâs ed-Dımaşkî. Ahmed b. Hanbel Onun hakkında *'Şamlılar arasında Ondan daha akıllısını görmedim!'*, Ebû Hâtim de *'sâlihu'l-hadîs'* demiştir.¹⁴⁰⁴
- İsmâîl b. Abdilkerîm (ö. 210/825): *'Sika ve leyse bihî be's'* ve *'sika racülün sıdk'* olarak vasıflandırılmıştır.¹⁴⁰⁵

İbn Ebî Hayseme, Târîh

İbn Ebî Hayseme'nin *Târîh*'inde yer alan rivâyetin senediyle İbn Sa'd'ın *et-Tabakât* adlı eserindeki sened karşılaştırıldığında sadece senedin ibtidâsında yer alan İsmâîl b. Abdilkerîm yerine Yâkûb b. Ka'b el-Antâkî'yi görmekteyiz. İlgili râvînin cerh ve ta'dîl durumuysa şöyledir:

- Yâkûb b. Ka'b el-Antâkî (ö. ?): el-Halebî. Ebû Hâtim Onun *'sika'*, İclî de *'sika, racülün sâlihun, sâhibü sünne'* olarak vasıflandırmıştır.¹⁴⁰⁶

Zehebî, Siyer

- Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654): Sahâbî ve *'sika'*dır.¹⁴⁰⁷
- Hâlid b. Ma'dân (ö. 103-104/722-723): Tâbiûndan ve *'sika'*dır.¹⁴⁰⁸

¹⁴⁰² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 289; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 259.

¹⁴⁰³ A.g.e., IV, 971.

¹⁴⁰⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, IV, 347.

¹⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 141; III, 138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 548.

¹⁴⁰⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVII, 210.

¹⁴⁰⁷ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, IV, 204; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 70; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîh*, I, 318; Zehebî, *Siyer*, IV, 546.

¹⁴⁰⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 41.

- Mevlâ Saîd b. Abdilmelik (ö. 200/816): Düveyd b. Nâfi el-Kuraşî, el-Ümevî. Ebû Îsâ eş-Şâmî, ed-Dımaşkî, el-Hımsî. Ebû Hâtım Onu ‘şeyh’ ve İbn Hibbân da ‘sika’ olarak vasıflandırmıştır.¹⁴⁰⁹
- Abdullâh b. Râşid (ö.?): ‘Mechûl’ râvîdir. Yahyâ b. Maîn’e Onun hakkında sorulduğunda ‘lâ-‘arîfuhû’ diye cevap vermiştir. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.¹⁴¹⁰
- Yahyâ b. Zebbân (Rayyân) (ö.?): ‘Mechûl’ râvîdir. Yahyâ b. Maîn’e Onun hakkında sorulduğunda ‘lâ-‘arîfuhû’ diye cevap vermiştir. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.¹⁴¹¹
- Hassân b. İbrâhîm (ö. 186/802): ‘İmâm, Fakîh, Muhaddis’’tir. Kirmân Kadısı. Ebû Hişâm el-Kûfî el-Kirmânî. Yahyâ b. Maîn Onun hakkında ‘lâ be’s bihi’ ve Dârekutnî de ‘sika’ demiştir.

Değerlendirme

Vehb b. Münebbih’in senedinde yer almadığı ancak Gaylân ile birlikte kendisine de işaret edilerek Hz. Peygamber’e izafeyle aktarılan rivâyet İbn Sa’d, İbn Ebî Hayseme ve Zehebî tarafından eserlerinde farklı sened ve metinlerle nakledilmiştir.

Kaderî olmakla itham edilen Vehb b. Münebbih ve bu iddia sebebiyle kendisine eziyette bulunan Gaylân ile ilgili Hz. Peygamber’e izafe edilerek nakledilen rivâyet hakkında yukarıda da ifade edildiği üzere Ahvas’ın ağır tenkitlerle cerh edildiği ve Ahmed b. Hanbel Mervân’ın ‘sika’ olmadığını söylemiş ve İbnü’l-Cevzî de Ahvas’ı tenkit ederek zikredilen rivâyetlerin ‘mevzû’ olduğunu söylemiştir.¹⁴¹² Aynı şekilde Abdullâh b. Râşid ve Yahyâ b. Zebbân (Rayyân)’ın hakkında bir bilginin olmaması yani ‘mechûl râvî’ olmaları rivâyetin sıhhatini etkilemektedir. Biz de râvîler üzere ortaya konulan cerh sebeplerini dikkate alarak rivâyetin ‘metrûk veya mevzu’ olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁴⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VIII, 499.

¹⁴¹⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VII, 294.

¹⁴¹¹ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, VII, 4,36.

¹⁴¹² İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, II, 47.

3.2.4. Kütüb-ü Tis'a Dışında Yer Alan Merfû' Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Vehb b. Münebbih'in de içerisinde yer aldığı rivâyetler incelendiğinde Onun sadece Kütüb-ü Tis'a içerisinde değil diğer Hadis, Siyer, Akâid, Tarih, Tefsir ve Tasavvuf'a dair yazılan eserlerde de nakillerinin olduğunu görmekteyiz. Diğer İslâm âlimleri tarafından da bilgi değeri bakımından kendisine itibar edildiğini gösteren Vehb'in bu eserlerde yer alan rivâyetlerinin merfû', hükmen merfû', mevkûf olarak nakledilen rivâyet sayısı seksendir. Yine Onun bu başlık altında yer almayan ve senedin müntehası bakımından kendisine ait olarak nakledilen muhtelif konularda iki binin üzerinde nakli bulunmaktadır. Bahsi geçen bu nakillere bu başlık altında yer verilmemesi Hz. Peygamber'e s.a. izafeyle aktarılmış olmamasındandır.

Kütüb-ü Tis'a dışında yer aldığını tespit ettiğimiz seksen rivâyetin sıhhat bakımından değerlendirmesini yaptığımızda; '*sahîh*' rivâyet sayısının yirmi altı, '*hasen*' olanların dokuz ve on beş tanesi ta'lik olmak üzere kırk beş rivâyetin de '*zayıf*' olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Zayıf olarak kabul edilen rivâyetlerin yer aldığı eserler incelendiğinde nakilde yer alan bilginin öne çıkarılarak ve rivâyet tekniği bakımından ta'lik yapılarak aktarıldığını görmekteyiz. Yani ilgili sened sadece sahâbeden nakille Vehb'e atıfla aktarılmıştır. Bu tür rivâyetlerin zayıf rivâyetler içerisindeki sayısıysa on beştir.

Diğer eserlerde yer alan rivâyetler aidiyet bakımından ise merfû', hükmen merfû', mevkûf ve kendisine ait nakiller olarak karşımıza çıkmakta ve konu olarak da; İmân, ilim, ibadetler, temizlik, kader, kıyâmet, cennet ve cehennem ehli, âhîret halleri, Hz. Peygamber'in s.a. vasıfları ve bazı uygulamalarıyla anlatılan kıssalar, sahâbe ve diğer milletlerle münasebetleri, mü'minlerin özel durumları, ahkâma dair bazı önemli meseleler, Kâbe ve rûkn-ü yemânî, şehitlik, bazı şehirler, güneş, ay, yıldızlar, şeytan ve fâcir kimsenin durumuyla ilgili sözlerden oluşmaktadır.

Vehb b. Münebbih'ten nakille Kütüb-ü Tis'a özelinde diğer eserlerde yer alan Hz. Peygamber'e izafe edilerek aktarılan rivâyetlerin tespit ve tahrîcini yaptıktan sonra yine Vehb b. Münebbih referans gösterilerek Oryantalistlerin ortaya atmış oldukları iddialara mesned kıldıkları rivâyetler ve bu rivâyetler üzerinden geliştirilerek ortaya atılan tenkitleri inceleyeceğimiz dördüncü ve son bölüme geçebiliriz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VEHB B. MÜNEBBİH-İSRÂİLİYYÂT İLİŞKİSİ

Tezin ikinci bölümünde Vehb b. Münebbih'in yaşamış olduğu bölge ve bölgede hâkim olan din, kültür ve sair unsurların naklettiği rivâyetlere etkisi üzerinde gerekli değerlendirmelerde bulunmuştuk. Araştırmanın hacmini genişletmemek için daha önce sayısal verilerini ve genel olarak konularını aktardığımız rivâyetlerin, sayısının da iki binin üzerinde olması sebebiyle tamamına yer verilmeyecektir. Ancak Vehb rivâyetleri bağlamında konunun anlaşılabilmesi için batılı araştırmacılar tarafından tenkit konusu olan rivâyetlerden örnekler takdim edilerek ilgili değerlendirme yapılacaktır.

Geçmişten günümüze Yemen hem dini ve hem de kültürel anlamda birçok farklı topluma ev sahipliği yapmış ve devrin mevcut yapısı itibarıyla da daha önceki mevcut toplulukların kedisinden sonra gelen milletler üzerinde dini ve kültürel anlamda tesiri olmuştur. Bu etkileşim, Yemen'in İslâm'la tanışmasına kadar devam etmiş ve hatta İslâmiyeti kabul ettikten sonraki dönemde de başta Hz. Peygamber s.a. olmak üzere sahâbe, tâbiün ve sonrası tabakalarda nakledilen rivâyetler içerisinde varlığını göstermiştir.

Bu bağlamda İslâm'ın tebliğinden önce Yahudi olan ve ilk dönem Müslümanlarından; Abdullah b. Selâm (ö. 43/663), Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652-3), Tebî' b. 'Âmir el-Himyerî (ö. 101/719), Nevf b. Fedâle el-Bikâli (ö. 90/708) gibi kimseler bu rivâyetlerin naklinde yer alan kimseler arasında zikredilebilir. Yine Yahudiliğe ait nakiller üzere kaynak araştırması yapan kimseler arasında da; Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687), Abdullâh b. Amr b. As (ö. 65/684-5), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Muhammed b. İshâk (ö. 151/768) gibi isimler de yer almaktadır. Araştırmamızın konusu itibarıyla bu başlık altında incelemede bulunacağımız Vehb b. Münebbih, öncelikle bir araştırmacı olarak İsrâilîyât üzere ve sonra da bir râvî olarak bu milletlerle ilgili nakillerin aktarımında önem kazanmaktadır. Araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümünde Vehb b. Münebbih'in şahsı, ilmi hayatı, nakilleri ve rivâyetlerin muhtevası hakkında detaylıca bilgi verilmiştir. Dördüncü ve son bölümdeyse Vehb'den nakille aktarılan

rivâyetlerden hareketle, özellikle de batılı araştırmacıların yapmış olduğu tespit ve tenkitler araştırılarak ilgili değerlendirmeler yapılacak ve gerekli görülen yerlerde bu tenkitler rivâyet örnekleriyle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Vehb'in daha önce de ifade ettiğimiz üzere şahsına izafe edilen özellikleriyle ve nakilleri esas alınarak bazı batılı araştırmacılar tarafından O, Güney Arabistan kültürünün İsrâîlîyâtla bir araya getirilmesini sağlayan bir kimse olarak '*Güney Arabistan'ın Manetho'su*'¹⁴¹³ olarak vasıflandırmıştır.¹⁴¹⁴ Yani bir anlamda O, İslâm'da kendisinden sonraki nesil için üzerlerinde etkisi olan bir tarihçi kimliğini taşımaktadır. Yine batılı araştırmacılardan Josef Jacops ve Max Seligsohn ölüm meleği ve tâbûtta bulunan sekineyle ilgili nakilleri örnek göstererek O'nun, anlattığı hikâyelerden hareketle Yahudi olduğunu söylemişler ve bu etkinin aktarımlarında tesirinin görüldüğünü söylemişlerdir.¹⁴¹⁵ Bir başka iddia da, Hz. Âdem'le ilgili rivâyetlerin esas alınmasıyla da Tevrât ve Yahudi kıssaları anlatan bir lkimse olmasın ve birçok rivâyeti Arapça eserlere dâhil edilerek kendisinden sonraki âlimlere yapmış olduğu etkidir. Yine O'nun Yunanca, İbrânîce, Süryânîce ve Himyerîce bilmesi ve zor metinleri okuyabilmesinin de bu etkiyi kuvvetli kıldığı iddialar arasındadır.¹⁴¹⁶ Batılı araştırmacılar O'nun kendisiyle ilgili '*Allah Teâlâ tarafından gönderilen yetmiş iki kitap okudum.*'¹⁴¹⁷ Ve '*Otuz peygambere indirilen otuz kitabı okudum.*'¹⁴¹⁸ sözlerinden hareketle iddialarını kuvvetlendirmek için bu sözleri delil olarak kullanmışlardır. Yapmış olduğu nakillerden hareketle Vehb'in peygamberler tarihi hakkında ilk olarak kronolojik olarak sıralama yaparak Yahudi kaynaklarından istifadeyle telifte bulunduğu kabul edilmiştir. Onlar, iddialarını delillendirirken *Kitâbü't-Tîcân* ve

¹⁴¹³ Manetho: Eski Mısır'da, M.Ö. 3. Asırda Ptolemaios Hanedanı döneminde yaşamış ve aslen Roma asıllı olduğu kabul edilen bir tarihçi olarak kabul edilmektedir.
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Manetho>

¹⁴¹⁴ Josef van Ess, *Theology and Society*, II, 788.

¹⁴¹⁵ Jacops & Seligsohn, "Wahb Ibn Munabbih", V:12 P:455-456.

¹⁴¹⁶ Cevad Ali, *Mufasssal*, I, 84.

¹⁴¹⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, I, 486.

¹⁴¹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 395.

Kitâbü'l-Mübtede' adlı eseri dikkate almışlar ve tenkitlerini bu eserlerdeki rivâyetleri mesned olarak sunarak desteklemişlerdir.

Yukarıda kısaca aktarmış olduğumuz tenkitlerden oluşan konu başlıkları sonraki dönemlerde de dikkate alınarak Tefsir, Tarih ve Siyer alanlarına dair etkili olduğu iddiasıyla birçok kitap ve makale yazılmıştır. Biz de tezimizin bu bölümünde genel olarak Vehb b. Münebbih hakkında batılı araştırmacıların öne çıkarmış oldukları iddiaları başlıklar altında sıralayacak ve ihtiva ettikleri konulara da kısaca değindikten sonra O'nun İsrâiliyyât'a dair nakilleri üzerinden hakkında ortaya konulan iddiaları değerlendirmeye çalışacağız.

4.1. İsrâiliyyât'a Dair Rivâyetleri

Bu başlık altında İsrâiliyyâta dair rivâyetler hakkında genel bir bilgi sunulduktan sonra iddialara konu olan meseleleri başlıklar altında takdim ederek değerlendirmelerde bulunulacaktır. Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde Vehb'in, Benî İsrâil hakkında yani Yahudi ve Hristiyanlıkla ilgili aktarmış olduğu nakillerinin sayıca oldukça fazla olduğunu tespit ettik. Bu sayının ikinci bölümde rivâyetlerin konu dağılımını aktarırken de işaret ettiğimiz gibi iki bin civarında rivâyet içerisinden sekiz yüz elli kadar olduğu görülmektedir.¹⁴¹⁹ İlgili nakiller incelendiğinde hem Oryantalistlerin ve hem de Müslüman ilim adamlarının bu rivâyetleri tenkit ettiklerini ve rivâyetlerle birlikte Vehb'in kendisi hakkında da olumsuz iddialar ortaya attıkları görülmektedir. Yukarıda aktarmış olduğumuz görüşlerin yanı sıra öne çıkarılan diğer iddiaları şu şekilde özetleyebiliriz.

Kaynaklarımız üzere yaptığımız araştırmada her ne kadar Vehb b. Münebbih'in sahâbeden nakillerinin olduğu açık bir şekilde görülüyor olsa da Ahmet Emin, Vehb b. Münebbih'in sahâbeden herhangi birine ulaştığı hakkında bir bilginin bulunmadığını savunmakta ve yine O'nun Hz. Peygamber'den s.a. az da olsa inkıta' ile '*mürsel*' olarak nakilde bulunduğunu ve bu nakillerin bazı âlimler tarafından tenkit edildiğini söylemektedir.¹⁴²⁰ Bu iddialarını da Ebû Hureyre hayattayken Onun daha küçük bir çocuk olduğunu ve O'ndan r.a. hadis dinleyemeyeceğini öne sürerek

¹⁴¹⁹ Bkz. Bu Tez, Şekil 2.6: Rivâyetlerin Konularına Göre Dağılım Grafiği, 113.

¹⁴²⁰ Yemânî, *el-Envârü'l-Kâşife*, I, 97-98.

desteklemeye çalışmıştır.¹⁴²¹ Ancak her ne kadar Ahmet Emin ve Ebû Reyze gibi düşünöenler yukarıdaki iddialarda bulunsalar da İslâm âlimlerinin çoğu, aslında Vehb'in başta Ebû Hureyre, Abdullâh b. Amr b. Âs, İbn Abbâs ve Câbir b. Abdillâh olmak üzere, vefat ettiği tarihin de h. 34 olması sebebiyle birçok sahâbeden nakilde bulunabileceğini ve hatta bulunduğunu kabul etmişlerdir.¹⁴²² Bir diğer iddia O'nun, yaşadığı bölgenin de tesiriyle daha çok rivâyetlerinde Tavrât, Yahûdilik ve Benî İsrâîl'le ilgili haberleri nakletmeyi tercih ettiğidir.¹⁴²³ Yapmış olduğumuz araştırma bu iddianın doğruluğunu ortaya koymakla birlikte ilgili nakiller hakkında sıhhat değerlendirmesi yapılırken, Hadis Usûlü İlmi'nde kabul edilen rivâyet kabul şartları bakımından incelemelerin yapıldıktan sonra değerlendirmelerin yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Yapılan bir diğer tenkit de naklettiği rivâyetlerden bazılarının; Arşı taşıyan dört melek ile ilgili rivâyetinde olduğu gibi anlaşılamaz olduğu üzerinedir ki Vehb b. Münebbih'in nakillerinin muhtevasının farklı olmasında Müslüman bir anne-babadan dünyaya gelmesi ve yaşadığı zaman ve mekâna göre ilgili eserlere çabuk ulaşabilmesi, ilk döneme ait birçok kitabı okuma ve anlama imkânı bulmasında etkili olduğu açıktır. Aynı zamanda O'nun yetiştiiği dönem, yukarıda da belirttiğimiz üzere birçok sahâbe ile bir araya gelme imkânını sağlamış ve özellikle kendi de O'nun özel ilgi alanı, muhtevası farklı birçok rivâyeti öğrenmesine yardımcı olmuştur.¹⁴²⁴

Oryantalistlerin Vehb b. Münebbih ve rivâyetleriyle alakalı olarak ortaya koymuş oldukları iddialar, rivâyetler esas alınarak incelendiğinde aslında başka kültürlerle iç içe yaşayan bir kimsenin, etkileşimde bulunduğu kültüre ait metinlerden oluşmasını mümkün ve aslında sıradan bir davranış haline getirdiğini göstermektedir. Yine o kimsenin farklı bir dine mensupken daha sonra Müslümanlığı tercih etmiş olması, onun ilgili dine ait geçmiş bilgi birikiminin tesirinde kalmasını doğal kılmaktadır. Bu noktada önemli olan husus, aktarılan bilginin Hz. Peygamber'e izâfe edilip edilmediğidir ki tenkit edilen bu hal, hadis usulünce sıkıntı arz etmemekte ve Hz.

¹⁴²¹ A.g.e., I, 194.

¹⁴²² İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 167.

¹⁴²³ Yemânî, *el-Envârü 'l-Kâşife*, I, 101.

¹⁴²⁴ A.g.e., I, 196-196.

Peygamber s.a. adına yalan uyduracağı anlamı taşımamaktadır. Şurası bir geçektir ki Hadis âlimlerinin, özellikle de cerh ve ta'dîl âlimlerinin rivâyetin sıhhatini tespit ve râvîsi hakkında sunmuş oldukları esaslar dikkate alındığında öncelikle müsteşriklerin ve hadis inkârcılarının sığınmış oldukları bu iddiaların ne denli hayal ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu esaslar hakkında çalışmamızın üçüncü bölümünde de görüldüğü üzere Usûl ulemâsı, eserlerinde yeterince ve ikna edici şekilde bilgi vererek izahlarda bulunmuşlardır.¹⁴²⁵

Vehb'in İsrâîliyyat'a dair rivâyetleri genel olarak incelendiğinde metot olarak takip ettiği usûl şu şekilde karşılık bulmaktadır: O, konuyla ilgili Kur'ân'da bir âyet varsa ilgili âyet üzerinden izahlarda bulunmuş, konuyu daha anlaşılır kılmak için Hz. Peygamber'e s.a. ait merfû' bir rivâyet varsa ilgili rivâyetle, eğer yoksa sahâbe ve tâbiûnun önde gelenlerinden nakillerle veya kendi bilgisi dâhilinde olan hikmetli sözlerle açıkladığını, son olarak da yukarıda işaret ettiğimiz mesnedlerde yer almazsa geçmiş milletlere ait bilgilerden veya Ehl-i Kitâb'a dair gerek kaynak belirterek gerekse sadece ilgili millete işaret ederek aktarmış olduğu bilgiyi esas alarak konuyu izah ettiğini görmekteyiz.

Vehb b. Münebbih'le ilgili yaptığımız incelemede dikkat çeken bir mesele de O'nun nakillerinde kaynak göstermesiyle birlikte bir de herhangi bir kaynağa işaret etmeksizin konu gereği nakli, kendi usûl ve üslubuna göre bilgi aktarımı şeklindedir. Yani anlaşılması gereken konunun epistemolojik sunumu şeklinde nakledilmiş olmasıdır. Bu tarz rivâyetlerin sayısı nakilleri içerisinde yedi yüz civarındadır. İlgili rivâyetler sayı bakımından fazla olduğu için ayrı bir çalışmayı gerekli kılmaktadır.

4.2. İsrâîliyyât'a Dair Rivâyetlerin Konu Başlıkları

Yukarıda zikrettiğimiz genel bilgiden sonra bu başlık altında, Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılan rivâyetleri, konunun önemine binaen; Tevrât ve Hz. Mûsâ, Hz. Üzeyr, Zebûr ve Hz. Dâvud, İncîl ve Hz. İsâ, Hz. Süleymân ve Benî İsrâîl şeklinde başlıklar altında sıralayacağız. Konuları sıralarken araştırmanın hacmini genişletmemek için, daha sonra Oryantalistlerin iddialarıyla ilgili değerlendirmeler yapılırken sunulacağından ve rivâyet sayısının oldukça fazla olması sebebiyle mevcut

¹⁴²⁵ İbn Salâh, *Ulûmu 'l-Hadîs*, 60.

rivâyetlerin naklinde bulunmayacağız. Sadece bu başlıklar altında rivâyetlerin ihtiva ettiği konuları genelleyerek takdim etmeye çalışacağız.

Genel olarak Vehb b. Münebbih'ten nakledilen rivâyetler incelendiğinde iki bin civarında rivâyetin sekiz yüz elli kadarının muhtelif şekillerde Ehl-i Kitaba dair olduğunu görmekteyiz. Bu rivâyetler bazen bir kaynağa işaret edilerek bazen de herhangi bir mesned gösterilmeksizin nakledilmiştir. Peygamberlerle ilgili aktarımlarda da aynı durum söz konusu edilmiş ve bazen konuyla ilgili, peygamber ismi zikredilerek bazen de zikredilmeden atıf yapılmıştır. Nakillerde yer alan konu başlıklarını belirlerken bir ayırım yapmaksızın tüm rivâyetlerini esas almaya çalıştık. Vehb'in aktarımında belirli bir kaynağı referans göstererek naklettiği rivâyetlerin sayısal dağılımı hakkında araştırmamızın ikinci bölümünde yer verdiğimiz için burada tekrar zikretmeyeceğiz.¹⁴²⁶ Vehb'in isrâiliyyâta işaretle aktardığı rivâyetler esas alındığında ilgili nakiller, içerdiği konularla birlikte genel olarak aşağıdaki gibi başlıklar halinde sıralanabilir:

4.2.1. Hz. Mûsâ ve Tevrât'a Dair Konular

İsrâiliyyâta dair Vehb b. Münebbih'e ait nakiller incelendiğinde en fazla öne çıkarılan rivâyetler Hz. Musâ, Tevrât, Hz. Hârûn ve Benî İsrâil'e atıfla anlatılan kıssalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere bu başlık altında Vehb'ten nakille aktarılan ilgili rivâyetler sadece ihtiva ettiği konular esas alınarak tarafımızca başlıklandırılarak aktarılacaktır. Bahsi geçen rivâyetler tezin hacmini artıracığından konularla birlikte zikredilmeyecektir. İlgili konu başlıkları şu şekildedir:

Hz. Mûsâ'nın; pazartesi günü doğduğu, Tevrât'ın hiçbir harfinin değiştirilmeden nâzil olduğu ancak daha sonra tahrif edilerek te'vîl edildiği, Hz. Mûsâ'ya Allah tarafından verilen nûr ve verilecek olan zenginlik, Hz. Mûsâ'nın doğumunda annesinin durumu; Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağı'na çıktığında beyaz bir nehir görmesi; Allah'ın Hz. Mûsâ'yla bin makamda konuşması; Allah'ın Hz. Mûsâ'yla on üç defa konuşması; Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağı'na vahiy için çıkması ve asâsıyla imtihan edilmesi; Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görmek istemesi ve sonrası olanlar; Tevrât'ın haşiyesinde yer alan sâlih kimselerin

¹⁴²⁶ Bkz. Bu Tez, Rivâyetlerin Konularına Göre Dağılımı, 134.

yirmi iki hasleti; on emrin ne olduğu¹⁴²⁷; Hz. Mûsâ'ya verilen levhaların muhtevası; Benî İsrâîl'in Hz. Mûsâ'dan Allah ile konuştuğuna dair şahit olarak yetmiş kişi seçmesi; İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ'ya kendisi gibi birinin üzerlerine peygamber olacağını bildiklerini söylemeleri; İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ'dan şeriat kitabı istemeleri; Allah'tan başka yaratıcının olmadığı, hayırla şerrin Allah tarafından yaratıldığı ve yaratma öncesinde Allah'tan başka bir şeyin olmadığı; Tivrât'ta Hz. İbrâhîm'in nesebi ve Hz. Âdem'in yaratılması; zina edenin fakirliğe düşeceği ve kör olarak öleceği; zayıf ve güçsüz kimselerin emeği suiistimal edilerek yapılan evin harap olacağı ve helal olmayan malın sahibini yoksullaştıracağı; mü'minin özellikleri; semâda Kâbe üzerinde yer alan 'Durah' isimli bir evin varlığı ve bu evin 'Beytü'l-Ma'mûr' olduğu; Hz. Mûsâ'ya isrâiloğullarını bir araya getirecek mescid inşası emri verilmesi; Beytü'l-Makdis'te kandillerin ve buhurdanlıkların yakılmasıyla kurban kesme görevinin Hz. Hârûn'a verilmesi; Firavun'un rüyasında isrâiloğulları içerisinde bir ateş çıktığını ve Kıptilerin evlerini harap ettiğini görmesi; Hz. Mûsâ doğduğu zaman Firavun yetmiş bin çocuk katletmesi; Allah'ın Hz. Mûsâ'ya Firavun'un elindeki mülke şaşırmaması gerektiğini tembihi; Hz. Mûsâ'nın Hz. Şuayb'ın kızlarını arkasına alarak yürümesi; Hz. Mûsâ'nın Hz. Şuayb'ın yanında yirmi sekiz yıl kalması; Hz. Mûsâ'nın vazifesi sonrası Hz. Şuayb'den dönmek için izin istemesi ve Şam'dan ayrılması; Hz. Mûsâ'nın hatayla öldürdüğü kimse sonrası affedilmesi; Hz. Mûsâ'nın Firavun'a tebliği; Hz. Mûsâ'nın Mısır'a girmeden önce oraya iki ordu göndermesi; Hz. Mûsâ'nın Firavun'a tebliğ için geldiğinde Firavun'un O'nu tanıması; Hz. Mûsâ'nın Firavun'la mücadelesi sonrası sihirbazların iman etmesi; Hz. Mûsâ'nın Firavun'u daveti sonrasında reddedildiğinde musibet olarak gönderilen yağmur ve çekirge; Hz. Mûsâ ile birlikte Benî İsrâîl Firavundan kaçtıklarında sayısının 1.200.000 kişi olduğu; İsrâiloğullarıyla birlikte Kızıldeniz'i geçtikten sonra kendilerine Allah tarafından ikram edilen 'menn' ve 'selvâ', İsrâiloğullarının mukaddes topraklara kadar yürümesi; İsrâiloğullarının mukaddes topraklara girişinin kırk yıl yasaklanması; Hz. Mûsâ'nın yaratılmanın başlamasını anlatması; Hz. Mûsâ örnekliğinde 'hikmet' örnekleri; Hz. Mûsâ'nın Allah'tan Hz. Peygamber'i görmek istemesi; Hz. Ömer'in Tivrât'ta zikredilen özelliğinin hiddetli bir idareci olduğu; Allah'ın kulun kalbine muttali olmasıyla ilgili mülakatı; Hz. Mûsâ'nın alçak

¹⁴²⁷ On emirle ilgili geniş bilgi, oryantalistlerin iddialarını oluşturdukları ana konuların değerlendirmesinde verilecektir. Bkz. Bu Tez, 449.

gönüllüğü; Hz. Mûsâ'nın insanlardan Allah'a sığınması; Allah'ın Hz. Mûsâ'ya tavsiyeleri; Hz. Mûsâ'ya başkasına hased etmemesi tembihi; Hz. Mûsâ'nın Allah'a en hayırlı, en bozguncu, en öfkeli olduğu, iman ehli kulun kim olduğunu, ne ile emrolunduğunu, Firavun'a verilen mühlet ve diliyle-kalbiyle zikreden kulun mükâfatını, Allah'a başlangıcının ne olduğunu sorması, Hz. Mûsâ'nın Allah'a nasıl duâ edeceği ve Allah'a duâ ederken üzerine giydikleri; Allah'a kader hakkında ve amellerin en faziletlisini sorması; Allah'ın Hz. Mûsâ'ya kulların kalbine muttali olduğunu söylemesi; Hz. Mûsâ'nın günahkâr bir kavme karşı uyarılması; insanın hareketli yaratılması; Allah'ın kitabını okuyup da affedilmeyeceğini düşünen kimsenin âyetlerle alay etmiş gibi olduğu - musibetten şikâyet eden kimsenin Rabbinden şikâyetçi olması - elinde olmayandan dolayı üzüntüye düşenin Rabbinin hükmüne öfke duyduğu - elden ayaktan kesilen düşkün kimsenin dininin üçte ikisinin bitmiş olduğuyla ilgili dört satır; anne ve kızıyla aynı vakit evliliğin yasaklandığı (lanetlendiği), öfke anında Allah'ın hatırlanması ve zulme uğrayanın sabretmesi gerektiği; Hz. Mûsâ'nın Ahmed a.s. ümmetine gıpta etmesi; davete icabet etmemenin, haksız yere yemin etmenin, yapılan ikramın zemmedilmesinin ve Allah'ın verdiği nimete şükretmemenin kibir olduğu; malın fani, beden çürüyeceği, amelin sayılacağı, günahın unutulmayacağı ve nefsinin köreltmeyenin Rabbine itaat edemeyeceği; kıyâmet günü; Hz. Hûd'un Yemenlilerin atası değil kardeşi olduğu; Hz. Yûsuf'un yüz yirmi altı yaşında vefat ettiği ancak aslen yüz on yazdığı ancak Vehb yüz yirmi yaşında öldüğünü ifadesi; İsrâiloğullarından bir gencin annesine olan hürmeti ve sonrasında kurban edilecek ineğin ondan alınmak istenmesi; Hz. Mûsâ'nın karnı haram dolu kimsenin duasının makbul olmayacağını söylemesi; Hz. Mûsâ'nın çobanlık yaparken asâsını kullanması; Hz. Mûsâ'nın asâsının boyunun on iki zirâ olması; Hz. Mûsâ'nın isrâiloğulları içerisinde en hayırlı kimseyi çağırması; Tâlût'un deri tabaklayan şakacı bir kimse olduğu, ordusuyla nehirde imtihanı; Tâbût'un içerisinde olduğuna inanılan sekînenin ölü bir kedi kafası veya Allah'ın ruhundan bir şey olduğuna inanmaları; tâbûtun altından olduğu, iki sığır ve dört meleğin yanında yürüdüğü, ölçüsünün yaklaşık olarak ikiye üç arşın olduğu; Hz. Mûsâ'nın Hz. Hızır'la buluşması; Hz. Hızır'ın Hz. Mûsâ'ya insanların dünyaya bağlılıklarına göre cezalandırılacaklarını söylemesi, Firavun'un isrâiloğullarını yedirip içirmesi; Hz. Hızır'ın İsrâiloğullarından Urmîyâ b. Halkiyâ veya Belyâ b. Mülkân adında biri olduğu, bir dönem kaybolması ve Hz. Mûsâ döneminde ortaya çıkması, Allah'ın Hızır'ı sevmesi, insanlar tarafından yakalanıp eziyet görmesi ve ruhunun kabzı, deniz

kıyısında bir adamla mülakatı; Hz. Hârûn'un Hz. Mûsâ'nın vefatından üç gün sonra öldüğü; Hz. Mûsâ'nın kabri; Hz. Mûsâ sonrası isrâiloğullarının durumu; Kârûn'un bineği ve askerleri.

4.2.2. Hz. Üzeyr'e Dair Konular

Hz. Mûsâ ve Tevrât'a dair genel konu başlıklarını aktardıktan sonra yine İsrâiloğulları içerisinde önemli bir yere sahip olan Hz. Üzeyr'le ilgili başlıkları şöylece sıralayabiliriz:

Yüz yıl uyuduktan sonra uyanıp şehre girdiği ve sonrası durum; melek tarafından Tevrât'ın kendisine yeniden indirilmesi ve öğretilmesi; Allah'a olan münacatı ve Beytü'l-Makdis; kendisine gelen bir melek ile kabir hakkında konuşması; Hz. Üzeyr'in yedi gün oruç tutması ve hastalığını tedavi etmesi; âbid, sâlih ve hakîm bir kişi olması; duâsı; kendisine indirilen vahyin konularının yalan yere yemin etmemek, anne-babaya iyilik etmek, bereketin Allah'ın razı olduğu kul üzerinde olması ve Allah'ın gazabının anne ve babaya yapılan kötülük üzere olduğu; Allah'a duası ve bir kadınla bu hal üzere diyalogu; Sodom halkının durumunu anlatması; dâbbenin Sodom'un alt tarafından çıkacağını beyanı.

4.2.3. Hz. Dâvud ve Zebûr'a Dair Konular

İsrâiloğullarına dair önemi büyük olan ve tarihine dair bilginin kıymet taşıdığı Hz. Dâvud ve Zebûr kaynaklı olup Vehb'ten nakledilen rivâyetlerin konu başlıkları şu şekildedir:

Vehb'in Zebûr'dan otuz satır okuduğu ve o ifadelerden birinin '*Beni severek Bana yaklaşanı cennete koyarım.*' olduğu; Zebûr'dan otuz iki satır okuduğu ve âhiret, tövbe, nefis, kanaat, şükür, tamah etmek, emir, nehiy, sâlih kimseler, buğz etmek ve Allah'tan ümidi kesmemenin yer aldığı; Hz. Dâvud'un vahiy alması; Zebûr'un yüz mezmûrdan oluştuğu; Benî isrâile Tâlut'un komutan olmasıyla ilgili vahiy; Zebûr'da Hz. Peygamber'in s.a. vasıfları; boş insanlarla birlikte olmamak ve daimi istikâmeti hedeflemek, Hz. Peygamber'in s.a. doğum gününün Receb ayının yirmi dokuzu olduğu ve bu günde tutulan orucun faziletinin altmış aylık oruca bedel olduğu; fakirin faziletlisinin verilenden razı olan, makamın üstününün de verilmeyene daha çok

sevinmek olduğu; ilâhi rızanın imân elbisesi olduğu; sıráttan en hızlı geçecek kimsenin verilen hükme razı olan ve zâkir kimseler olacağı; affedilecek kulun günah işledikten sonra tüm azalarıyla korkan ve ürperen kimse olduğu; Allah'ın Hz. Dâvud'a mülk sahiplerinin kalbinin elinde olduğunu söylemesi; Hz. Dâvud'a ne zaman krallık verildiği; Tâlût ile olan mücâdelesi, sonrası kral olması ve Zebûr'un nüzûlü; Tâlût'un kızıyla Hz. Dâvud hakkında konuşması; Câlût ile olan savaşa giderken eline aldığı üç adet taşın birleşerek bir araya gelmesi; Câlût ile mücadelesi ve Câlût'un durumu; Hz. Dâvud'un sorusuna Allah'ın kalbi kırıkların yanında olduğunu söylemesi; Hz. Dâvud'un nesebi; İsrâiloğullarının nüfusunu saydırması; Allah'a en çok buğzedilen kulu sorduğunda, istihare sonrasında verilene razı olmayan olarak cevap alması; Hz. Dâvud'un sesinin güzelliği, sahip olduğu hikmet, namazgâhında serili olan döşegin içinin külle dolu olması, başkasının elindekine hased eden kimseyi tasviri, vefatı sonrasında Hz. Süleymân'ın halife olması; Hz. Süleymân'a hilafeti üzere tavsiyeleri; Allah'ı tahmîdi, ağlayarak tövbesi ve nedameti, bir dilenciyle diyalogu, Allah'ın Hz. Dâvud'a nimetler üzerinde olan hakkını öğretmesi; Beytü'l-Makdis'in inşası; gününü Rabbine münacaat, nefsinin hesava çekme, kardeşlerini ziyaret ve kendi işleriyle alakalı olmak üzere dörde taksim etmesi; Allah'a duâsı; duâsı neticesi bolca ikramlanması, şemaili, gece yarısında yaptığı duâ, Allah'ın Hz. Dâvud'a kulun kendisine nasıl sığınması gerektiğini söylemesi; Allah'ın lânetini göstermesi; Danyâl'a a.s. verilen vahiyle ilgili; Muharrem ayı orucu; Hz. Şuayb'ın ne zaman iman ettiğİ, peygamberliğı, nerede peygamber olduğu ve kabrinin nerede olduğu cenazesi ve defni, kendisini kontrol için avucuna '*Dâvud çokça hata eden*' yazdırması, cehennem sıcağına güneşle rabıtası, Allah'a en sevimli kulu sorması.

4.2.4. Hz. İsâ ve İncîl'e Dair Konular

Benî İsrâil'e Hz. Mûsâ'dan sonra ilgili şeriatına da tabi olarak gönderilen ve tarihi anlamda da önemli olan Hz. İsâ ve İncîl'e dair Vehb'ten nakledilen rivâyetlerin konu edildiğı başlıklar şöyledir:

Hz. Zekerıyyâ'nın Hz. Meryem'e vekâlet ettiğinde kaç yaşında olduğu; Hz. İsâ'nın rûh olarak üflenmesi; Hz. Meryem'in hamileliğı; doğumu ve sonrasında yaşanan olaylar; doğduğı gece kavmin yaşadıkları; Hz. İsâ'nın Pazar günü doğması ve doğumunda Benî İsrâil'den alınan ahit, on üç yaşındayken Mısır'dan Kudüs'e dönme

emrinin verilmesi; Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem'in Mısır'a yerleştirilmeleri; İncil'in hiçbir harfinin değiştirilmeden nâzil olduğu ancak daha sonra tahrif edilerek te'vîl edildiği; Hz. İsa'ya nübüvvet verilmesi ve sonrasında karşılaştığı zorluklar; Hz. Mûsâ'nın şeriatı üzere gönderildiği; İncil, Hz. İsa'ya Ramazan ayında on üç gecede indirildi; son gece/veda yemeği; Yahudilerin kuşatmasında on yedi havarinin Hz. İsa'ya benzetilmesi; İncil'de yeryüzü hazinelerinin biriktirilmesinin sakıncasının neler olduğu; havarilerine yeryüzünün tuzu olduklarını söylemesi; Hz. İsa'nın arkadaşlarıyla çıkıp dolaşması; havarilere dünyada mal biriktirmemeleri, musibetlere sabır üzere ve Allah'ı çokça zikretmeleri tavsiyeleri; havarilerinden biri olan 'Şemşûn'un durumu; havarilerinden 'Feymiyyûn' hakkında söylenenler; havarilerden birinin babasının defni için izin istemesi; havarilere Allah'a dost olan kimseler hakkında sorması; havarilerle beraberken kabrin dehşetinden, zulmetinden ve darlığından bahsederek anlattıkları ve ancak Allah'ın dilerse kabri genişleteceği; havarilerle bir kasabaya uğraması ve başta insanlar, hayvanlar ve cinler olmak üzere her canlının öleceği; mecnun olan biri hakkında havarilerle olan diyalogu; havârîlerden birinin kitabında imtihan ve sâlih kimselerle ilgili yazanlar; Hz. İsa'ya indirilen sofrası; indirilen sofranın mahiyeti; mucize olarak deniz üzerinde yürümesi; gündüzün üç/yedi saatinde vefat ettirilmesi ve sonrasında Allah katına yükseltilmesi; göğe yükseltildiğinde yaşının otuz iki olduğu; nefse seslenirken '*harab olmuşların diyarı!*' dediği; Hz. İsa'dan sonra ehl-i kitâbın durumu; göğe yükseltilme sonrası isrâiloğulları arasında yaşananlar; Hz. İsa'nın nüzulü ve Mehdi a.s. hakkında; insanların fitnecisinin günah işleyen âlim olduğu; kendisinden su isteyen kadınla konuşması; bir adamı takip ettikten sonra ona yaptığı nasihat; en sabırsız kimsenin dünyaya en meyilli kimse olduğu; hastalara, müzminlere, körlere ve delilere duâsı; dünya ehline seslenmesi; şeytanın Hz. İsa'ya anlattıkları ve Rabbini imtihan etmesini söylemesi üzerine Hz. İsa'nın nefsinin bu imtihanlardan sakınmasıyla emrolunduğunu söylemesi; Allah'ın miskinleri sevmeyi tavsiyesi; azizlerden birinin anne ve babaya iyilikle ilgili mükâfatın bereket olduğunu ifadeleri; Hz. İsa'ya iman edenlerden birinin tebliğ üzere Necrân'a gitmesi ve sonrası Ashâb-ı Uhdûd hadisesi; Hz. İsa'ya tabi olan yedi gencin mağarada uyumaları yani Ashâb-ı Kehf; Pavlus'un Yahudilerin reislerinden ve en bilginlerinden olduğuyla birlikte Hz. İsa'ya hayattayken karşı çıktığı.

4.2.5. Hz. Süleymân'a Dair Konular

İsrâiloğullarına Hz. Dâvud'dan sonra peygamber olarak gönderilmesi O'nu Vehb rivâyetleri bağlamında önemli kılmaktadır. İlgili nakiller konu başlıkları halinde genel olarak şu şekildedir:

Mülk ve Nebîlik verilmesi; Mülkünün yüceltilmesi; atının özellikleri; kendisine ait olan evler; tahta çıkana kadar kuşlar ve cinlerin saygıyla beklemesi; rüzgârın haber getirmesi; Belkıs'ın kim olduğu ve sarayının durumu; Belkıs'ın tahtının getirilmesi; Belkıs ve hüdhdüd ile olan diyalogu; Hz. Süleymân'ın evliliği ve ilgili bir örnek; güçlü bir kralla olan mücadelesi; karınca vadisindeki olaylar; edindiği yüzüğün hususiyetleri; fitneyle imtihanı; Nebâtîlerden birini hapsedtirmesi; Hz. Süleymân'ın şemaili; Dicle tarafında bir evde Hz. Süleymân'a ait bir yazıtın bulunması; vefatı ve sonrası hilafete oğlu Rahab'am'ın (Tevrât'ta yer alan ismi Rahavam'dır) geçmesi.

4.2.6. Benî İsrâîl'e Dair Diğer Konular

Vehb b. Münebbih'in daha önce saydığımız başlıklarla birlikte Benî İsrâîl'i zikrederek aktardığı rivâyetlerde yer alan diğer konu başlıkları şöylece sıralanabilir:

Hz. Peygamber'in s.a. benî isrâîl'den bir adamın annesi ve hanımı arasında kalmasıyla ilgili anlattığı kıssa; Hz. Peygamber'in s.a. Yahudilerin semâvât ve yaratmayla ilgili sordukları sorulara cevaplar; Hz. Peygamber'in meclisinde Abdullâh b. Selâm'ın Yahudi bir adamın avlanmasıyla ilgili anlattığı kıssa; Hz. Peygamber'in isrâiloğullarından bir peygambere indirilen vahyi bildirmesi; Şa'yâ ile benî isrâîl arasında geçen konuşma; isrâiloğullarının Şa'ya'ya namazın kendilerini nurlandırmadığıyla ilgili şikâyetleri; Şa'yâ'nın Yûnus b. Mettâ olduğu; vahyin benî isrâile Eş'iyâ'nın lisanıyla indirilmesi; dünyada zâhid olmayla ilgili ibrânîce bir metin; benî isrâile İşmoil'in peygamber olması ve bir melikle savaşmak istemeleri; Benî İsrâilin Hz. Peygamber'i tanınması; Hz. İlyâs'tan sonra Elyesea'nın a.s. isrâiloğullarına gönderilmesi; benî isrâilin Hz. İlyâs ve Hz. Dâvud sonrası durumu; Benî isrâilin peygamberlerine olan muhalefeti; Allah'ın Beytü'l-Makdis'e, *'arşımı üzerine koyacağım, haşrı senin üzerinde gerçekleştireceğim ve bir gün Dâvud sana süvari olarak gelecektir'* demesi; Allah'ın sema kapılarını Hezekiel (Hz. Zülkifl) için açması ve bazı hakikatleri göstermesi, isrâiloğullarının başına geçmesi; Bedir ashabının Şa'yâ'dan a.s. bahsetmesi, İsrâiloğullarından bir adamın yetmiş cumartesi oruç tutup

yedi defa iftar etmesine rağmen şeytanın onu aldatması; Şem'ûn'un (Hz. Meryem'in yeğeni) terbiye edilmesi; Suteyhâ'nın kehânet ilmini nasıl öğrendiği sorulduğunda Allah'ın Hz. Mûsâ'yla mülakatı esnasında onlara şahitlik eden cinlere sahip olduğunu söylemesi; isrâiloğullarından ölen bir adamın cesedinin işlediği suç ve günahlardan dolayı bir mezbeleliğe atılması sonrasında Allah'ın emriyle Hz. Mûsâ'nın oradan çıkarıp cenaze namazını kıldıktan sonra defni, Hz. Mûsâ bu adamın durumunu sorduğunda Allah'ın O'na iki yüzyıl kötülük yapmış birinin Tevrât okunduğunda Hz. Muhammed'e s.a. işaret eden isim geçtiğinde o isme bakar ve gözüne koyduğu için iltifat gördüğünü söylemesi; İsrâiloğullarından ilim sahibi olmasına rağmen sapıtan ve saptıran ilim adamları; Ermiyâ (Yeremya) a.s. ile asiler arasındaki mücadele ve Ermiyânın hapsedilmesi; altmış yıl iftarsız oruç tutan kadının durumu; kırk yıl ibadet eden adama gösterilen bazı alametler; fasık olan ilim adamlarının etkisi; Esa b. Ebiyâ'nın kim olduğu; Buhtünnasr'ın Beytü'l-Makdis'i tahrib etmesi ve bu olay sonrası yedi sene kabus görmesiyle Tevrât'ı yaktırması; içki satışı yapan bir adamın maymunuyla imtihanı; İsrâiloğullarının din adamlarının özelliklerinin dine ait olmayanı tefekkür etmeleri, koyun postu içerisindeki kurt gibi olmaları, içilmemesi gerekeni içmeleri, haram olanı yemeleri, dini insanlara zorlaştırmaları, insanlara herhangi bir yardımlarının olmaması, ibadetlerini uzatmaları, beyaz elbiseler giymeleri ve yetimlerle dul kimselerin mallarını gasp etmeleri olduğu; Allah'ın benî isrâile; *'Bana itaat edenden razı olurum, bereketimde nihayet olmaz, asi kimseye öfkelenirim, öfkelendiğim kimse üzerine lanetim oluşur ve bu lanet yedi neslinize ulaşır'* diye seslenmesi; Benî isrâilden âbid bir kulun seyahati ve ölümü sonrası mirasının durumu, ibadet ehli iki kulun deniz üzerinde yürümeleri ve bu ikramı nasıl elde ettikleri; âbid bir kulun manastırı yakınında abdest alan birinin para kesesiyle ilgili yaşadıkları; âbid bir kişinin bir kadına âşık olması ve onunla imtihanı; ruhân sınıfının kendilerini takvalı gösterme çabaları; Allah'a yaklaşmak üzere kurban adayan âbid bir kulun kurbanı kabul olmadığında nefsinin kınanmış ve sonrasında kendisine nefsinin kınamasının daha faziletli olduğunun söylenmesi; İsrâiloğullarının uğradıkları ağır bir musibet karşısında *'eğer bilseydik itaat ederdik'* demeleri; âbid bir kulun kuş avlamak üzere kurduğu tuzak ve oraya gelen serçe ile konuştukları; bir râhiple âbid bir kimsenin ölüm üzere konuşmaları; şeytanın âbid bir kulu aldatması; israiloğullarından bir kadının nehir kenarında çamaşırlarını yıkarken çocuğuyla yaşananlar; hastalanan bir gencin annesinin, oğlunun iyi olması için yedi gün zühd hayatı yaşamayı adanması; isrâiloğullarının Allah'ın nerede olduğunu sormaları; âbid bir kulun güneşin altında

derisinin rengi değişinceye kadar ibadet etmesi; Benî isrâilin Hz. Mûsâ'dan sonra bir dönem aynı şeriat üzere devam ettikten sonra dalalet'e düşmeleri; âbid bir kulun Allah'a iman ve ibadet üzere nasihatı; Benî isrâil âlimlerinden birinin yetmiş sandık kitap toplaması.

4.3. Rivâyetlerinin Yahudi ve Hristiyan Kültürü ile Mukayesesi

İslâm kaynaklarında yer alan rivâyetler incelendiğinde genel olarak '*İsrâiliyyât*', kelime anlamı itibarıyla Ehl-i Kitâb'a ait bilgiler kastedilerek kullanılmaktadır. Her ne kadar Ehl-i Kitâb ifadesiyle Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili olarak aktarılan bilgiler kastediliyor olsa da Vehb b. Münebbih'ten rivâyet edilen nakillerde yer alan ifadelerden hareketle, aslında kastedilenin Benî İsrâil'e ait haberlere karşılık geldiğidir. Aslında ihtiva ettiğ'i anlam itibarıyla '*İsrâiliyyât*' kelimesiyle sadece Benî İsrâil ve Yahudilere ait bilgiler kastediliyorken daha sonra muhtevaya ilave anlam yüklenmiş ve Hristiyanlık da manaya dâhil edilerek kelimenin anlamı genişletilmiştir. Bu noktada '*İsrâil*' ifadesiyle sadece Yahudilikle ilgili bilgilerin anlaşılması gerektiğinden dolayı Hristiyanlara ait bilgilerin de ayrı bir isim altında değerlendirilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz. Hristiyanlıkla ilgili bilgilerin anlaşılması için de Hz. İsa'ya işaret eden '*Mesîh*' ismine atıfla '*Mesîhiyyât*' kelimesinin kullanılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Yaptığımız araştırmada konu bakımından ilave olarak; Daha çok peygamberler tarihi olarak da zikredebileceğimiz başta Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaratılması ve cennete konulmaları, iblisin kurnazlığı/hilesi ve işlenen ilk günah, üzerlerinden elbiselerinin alınması, ceza olarak yeryüzüne indiriliş, Hz. Nûh ve neslin devamı, Hz. Mûsâ ve tebliğ esnasında yaşadıklarıyla Hz. İsa ve İsrâiloğullarının yapıp ettikleri ve sair milletlerle ilgili kıssalar yer almaktadır. Bu kıssalar anlatılırken veya kendisine sorulan sorulara vermiş olduğu cevaplar neticesinde aktarılan bilgi ve nakillerin Yahudi ve Hristiyan kültürüne ait olması, doğrudan veya dolaylı olarak Benî İsrâil'e ait olmasıyla O'nun, Yahudi ve Hristiyan kültürünün aktarıcısı olduğu iddialarını ortaya çıkarmıştır. İlgili iddialar ve değerlendirmeler bir alt ana başlık altında zikredileceğinden burada detaya girilmemiştir.

Vehb b. Münebbih'in yaşamış olduğu dönemde Araplar ve bedevilerle ilgili anlatılan birçok kıssa olmasına rağmen O'nun rivâyetlerinde, ilgili konularda fazla bir naklin

bulunmadığı görülmektedir. Nakillerinde, yaşadığı döneme ait Tivrât ve Talmûd esaslı bilgilerin çok olmasıyla belikte Mişna'dan da örnekler içermesi bu nakillerin önemini aslında biraz daha artırmaktadır. Çünkü bu kitaplarda yer alan bilgiler içerisinde aslına uygun ve fazla değişikliğe uğramamış bilgilerin de yer aldığı aşikârdır. Bu haliyle aktarılan rivâyetler döneme ait bilgi vermesi ve sahip olunan bilginin neler olduğunu tespit etmek bakımından değer kazanmaktadır. Bu varsayımdan hareketle tezin bu bölümünde Vehb b. Münebbih'ten nakledilen rivâyetler esas alınarak müsteşriklerin ortaya koyduğu tez ve iddialar tespit edilecek ve bu iddialara konu olan rivâyetlerin değerlendirmeleriyle özelde rivâyetlere yüklenen anlamların nasıllığı incelenecektir. Daha sonra da rivâyet tekniği bakımından ve mana olarak önceki milletlere ait olarak aktarılan bilgiler mukayese edilmeye çalışılacaktır.

4.4. Rivâyetlerinin Genel Olarak Tivrât ve İncil'le Mukayesesi

Vehb b. Münebbih'ten nakledilen rivâyetler üzere yapmış olduğumuz inceleme neticesinde görülen şudur ki; ihtiva ettiği konu başlıkları bakımından nakilleri, başta Kur'ân olmak üzere Tivrât, Zebûr ve İncil'le mutabakat halinde olduğu görülmektedir. İlgili konular içerdiği bilgi olarak değerlendirildiğinde Kur'ân'a bir muhalefetinin olmadığı, Tivrât ve İncil'den aktardıklarında da bazı uyumsuzlukların olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

İlgili metinlerle nakiller kıyas edildiğinde az veya çok, farklı ifade ve anlam içeren aktarımlar karşımıza çıkabilmektedir. Yani aslında oryantalistlerin ve onlardan etkilenerak olumsuz iddialarda bulunanların mutabık oldukları iddiaların aksine, Vehb'in rivâyetlerinde Tivrât ve İncil'e nazaran muhteva farklılıklarının yer aldığını da görmekteyiz. Bu farklılıklar akla şu soruyu getirmektedir: Vehb b. Münebbih'in kaynak olmak bakımından istifade ettiği bilgiyi işaret ettiği Tivrât ve İncil, günümüz Tivrât ve İncillerinden farklı mıdır? Veya O, yaşadığı döneme ait olduğunu ifade ettiği bu kitaplardan farklı bir metin mi okumuştur? Ya da son olarak oryantalistlerin iddialarında ortaya koyduğu gibi Vehb bir kıssa anlatıcısı olarak bu hikâyeleri uydurmuş mudur? Bu ve bu gibi soruların cevabı, ilgili konu başlıkları altında izah edilmeye çalışılacaktır. Ancak bu sorulara cevap verebilmek için öncelikle ortaya konulan iddiaların neler olduğunu tespiti yapılmalı, daha sonra da bu iddialara temel

kılınan rivâyetlerin sıhhat bakımından değerlendirilmesi ve son olarak da günümüzde itibar edilen Tevrât ve İncîl metinleriyle kıyası gerekmektedir. Burada örnek olarak Cevad Ali'nin de dikkat çektiği gibi İncîl'de ve Tevrât'ta yer aldığı veya yer almadığı bir şekilde neseb ile alakalı oluşturulan silsilelerin nakledilmesi verilebilir. Cevâd Ali, bu rivâyetlerin Muâviye döneminde ortaya çıktığını, '*İrame Zâti'l- 'Imâd*' bölgesi ile alakalı rivâyeti örnek göstererek tenkit etmekte ve görüşünü kuvvetli kılmaya çalışmaktadır.¹⁴²⁸ Biri diğer örnek de '*on emir*' ile alakalı rivâyettir ki değerlendirmesi daha sonra yapılacaktır.¹⁴²⁹

Rivâyetlerle, Tevrât ve İncîl gibi referans gösterilerek aktarılan bilgiler arasındaki farklılıklar, aslında Ehl-i Kitâb'tan olduğu iddia edilen nakillerin metin bakımından sıhhatinin araştırılmasının önemini ortaya koymakla birlikte ilgili metnin mevsûkiyetini de tartışılır kılmaktadır. Esas olarak Müslümanlara ait kaynak eserler dikkate alındığında tekstin bağlamı problem teşkil etmektedir. Ancak günümüz Ehl-i Kitâb metinleri esas alındığındaysa rivâyetin sıhhati problem taşımaktadır. Örnek olarak Hz. Peygamber'in, recm hadisesiyle alakalı Abdullâh b. Selâm'ın yapmış olduğu düzeltme dikkate alındığında, ilgili metinlerin zaman içerisinde muhteva değişikliğine uğradığı açık bir şekilde görülmektedir.¹⁴³⁰ Vehb b. Münebbih öncesi, içerisinde bulunduğu ve sonrası dönem dikkate alındığında ilgili metinlerin Tevrat, Zebûr ve İncîl içerisinde yer aldığı haliyle günümüze ulaşmadığı da aşîkârdır.

¹⁴²⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 544; Cevad Ali, *Mufasssal*, I, 85-321.

¹⁴²⁹ İlgili değerlendirme için bkz. Bu tez, 449.

¹⁴³⁰ Konuyla ilgili rivâyet şöyledir: Abdullâh b. Ömer r.a. demiştir: Yahudi bir topluluk Rasûlüllâh'a s.a. gelerek içlerinden zina eden bir erkekle ve kadın hakkında sordular. Rasûlüllâh s.a. onlara: "*Zina hakkında Tevrat'ta ne vardır?*" diye sordu. Onlar da "*O (zina eden kimse) teşhir edilir ve değnekle dövülür.*" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Abdullâh b. Selâm; "*Yalan söylüyorsunuz! (Tevrât'ta) onlar için recm vardır.*" dedi. Tevratı getirdiler ve baktılar. Yahudilerden birisi, elini recm ayetinin üstüne koyarak âyetin öncesini ve sonrasını okumaya başladı. Abdullâh b. Selâm ona: "*Elini kaldır!*" dedi. Adam elini kaldırdı ve recm ayeti ortaya çıktı. Bunun üzerine oradaki Yahudiler: "*Yâ Muhammed! O doğruyu söyledi. Tivratta recm âyeti var.*" dediler. Rasûlüllah da zina eden kişilerin hükme göre recmedilmelerini emretti ve onlar recmedildiler; Buhârî, "Menâkıb", 26; "Hudûd", 24; Müslim, "Hudûd", 26; Ebu Dâvud, "Hudûd", 26.

On emre dair örnekten hareketle, genel olarak Vehb b. Münebbih'in naklettiği rivâyetler esas alınarak yapılan değerlendirmede görülen şudur ki Vehb'ten Tivrât'a vurgu yapılarak nakledilen rivâyetlerle günümüz Tivrât, Zebûr ve İncil metinleri kıyas edilerek incelendiğinde oluşan farklar ilgili kıyasın yapılmasındaki önemi ve gerekliliği göstermektedir. Bu bağlamda müsteşriklerin/oryantalistlerin ortaya attığı iddialar ve bu iddiaların değerlendirmelerine geçebiliriz.

4.5. Oryantalistlerin Vehb b. Münebbih Hakkında İddiaları

Batılı araştırmacıların Vehb b. Münebbih'in nakillerinden hareketle ortaya koydukları iddiaları genel olarak aktardıktan sonra önemine binaen esas aldıkları rivâyetleri, sonuç olarak öne sürdükleri iddiaları ve dayandırdıkları delilleri de zikrederek konu başlıkları altında zikredeceğiz.

Daha önce konuyla ilgili Vehb b. Münebbih'in İsrâiliyyât'la olan ilişkisi başlığında genel bir açıklamada bulunmuştuk. Bu sebeple tekrara düşmemek için burada ayrıca bir izahta bulunulmayacaktır. Ancak konunun anlaşılabilmesi için şu hususları hatırlamak gerekir; öncelikle O'nun, üzerinde yaşadığı coğrafyanın ve dolayısıyla sahip olunan dinlerin ve kültürlerinin etkisi, almış olduğu eğitim ve özellikle de ilme olan merakı rivâyetlerinde açıkça kendisini göstermektedir. Yine bu etki, kadılık yapması sonucu siyasi kimliğinden dolayı otoritenin tesirinin varlığını da göstermektedir.

Vehb b. Münebbih hakkında yapılan eleştiriler incelendiğinde görülen bir diğer mesele de oryantalistlerin O'nun nakillerinden yola çıkarak geçmişine dair Fârisî etkisine işaretle öne çıkardıkları, İran etkisinin varlığıyla ilişileştirmeye çalışma iddiasıdır. Her ne kadar kuvvetli delillerle bu iddiaları savunamamış olsa da müsteşrikler, bu söylemlerini devam ettirmişler ve yaptıkları açıklamalarda birtakım çelişkilerin varlığından kendilerini kurtaramamışlardır. O'nun geçmiş milletlere ait kitapları okuduğunu söylemesi ve bazı yabancı dilde okuduğu kitapları Arapçaya tercüme ettiğini söylemesi bu iddialarda yer alan gerekçelerden olmuştur.

Bu başlık altında Vehb hakkında ortaya atılan iddialar ve bu iddialara temel teşkil eden veya ettirilen nakillere dikkat çekecek ve konuları başlıklandırmaya çalışacağız. Konu hakkında genel değerlendirmede bulunduktan sonra ilgili iddiaları ve öne sürdükleri

fikirleri, örnekler eşliğinde aktaracak ve daha sonra da bu iddiaları değerlendirmeye çalışacağız. Bu iddialar genel olarak şu başlıklar altında karşımıza çıkmaktadır:

4.5.1. Vehb b. Münebbih'in Sonradan Müslüman Olduğu

Müsteşrikler, zaman olarak İslâm'ın Yemen'e Yahudilik ve Hristiyanlıktan sonra girdiğini, İslâm'dan önce bölgede bir kültür oluşturduğunu öne sürmüşler ve bu bilgilerden hareketle de yapmış oldukları tespit ve çıkarımlarla Vehb b. Münebbih'in Müslüman olduğu tarihi tartışmışlardır. Bu tespitten yola çıkarak O'nun, Müslüman bir anne-babadan dünyaya gelmediğini ve sonradan Müslüman olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu görüş, bazı Müslüman araştırmacılar tarafından tenkit edilerek Vehb'in Müslüman olmasıyla babasının İslâm'a girmesinin karıştırıldığı ifade edilmiş ve aslında O'nun Müslüman anne ve babadan doğduğunu söylemişlerdir. Müsteşrikler, Yemen'de doğmuş olmasını, bölgede kurulmuş olan Himyer krallığının uzun müddet Yahudi ve Hristiyan egemenliğinde kalmasıyla Yemen kültürü üzerinde oluşan etkiyi ve bu etkinin de O'nun üzerindeki tesirini öne çıkararak iddialarını desteklemeye çalışmışlardır. Bu etkiden yola çıkarak ilgili kültürlerin Vehb rivâyetlerine tesir ettiği ve sonradan Müslüman olmasıyla da bu bilgilerin nakillerine karıştığı öne sürülmüştür.¹⁴³¹ Bu iddiaya ilave olarak nakillerinden hareketle O'nun eski kültürlerle ait bilgilere sahip olduğu ve dolayısıyla da bu bilgileri aktaran biri olduğu kabul edilmiştir. Vehb'in dönem olarak Kur'ân'ın toplatıldığı dönemde yaşamış olması ve sahip olduğu bilginin Kur'ân'ın anlaşılmasında başta tefsirler olmak üzere dini birtakım metinlere girdiği ve etkilediği yönünde yaptıkları izahlarla yukarıdaki iddiayı genişletmişlerdir.

Vehb'in nakillerini incelediğimizde her ne kadar bu iddia doğru gibi görünse de aslında rivâyetlerin muhtevası Kur'ân ve Sünnet'de izahı yapılmamış olan bir bilginin anlaşılmasına çalışılması gayretinden öteye geçmemiştir. İddialarda öne çıkarılan sonradan Müslüman olduğu iddiası Yemen Tarihi dikkate alınarak değerlendirildiğinde h. 34 yılında doğmuş olan Vehb'in aslında İslâm'ın hâkim olduğu

¹⁴³¹ Shari L. Lowin, *Abraham In Islamic And Jewish Exegetical Narratives*, (Leiden-Boston, 2006), 14, 52, 270; al-Duri, Abd, *The Rise Of Historical Writing Among The Arabs*, (United Kingdom: Princeton, 1983), 31.

dönemde San'â'da dünyaya geldiğini göstermektedir. Müsteşriklerin öne sürdükleri iddianın, Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde İslâm'ı kabul ettiğini bildiğimiz Yemen'in tarihi vesikalarda aktarılan bilgilere muhalif olan ve asılla çelişen bir iddia olmaktan öteye geçmediği görülmektedir.

4.5.2. Vehb b. Münebbih'in Sahâbeyle Görüşmediği

Vehb b. Münebbih'in sahâbeden kimseyle özellikle de Ebû Hureyre ile görüşmediği ve O'ndan nakille aktarılan rivâyetlerin ya kendisi veya kendisinden sonra gelen ve özellikle de akrabalarının uydurduğu iddia edilmektedir.¹⁴³²

Daha önce de zikrettiğimiz üzere Vehb b. Münebbih'in sahâbeden nakillerinin olduğu ifade ve işaret ediliyor olsa da Ahmet Emin, Vehb b. Münebbih'in sahâbeden hangisine ulaştığı hakkında bir bilginin bulunmadığını savunmakta ve yine O'nun Hz. Peygamber'den s.a. az da olsa inkıta' ile 'mürsel' olarak nakilde bulunduğunu ve bu nakillerin bazı âlimler tarafından tenkit edildiğini söylemektedir.¹⁴³³ Bu iddialarını da Ebû Hureyre hayattayken Onun daha küçük bir çocuk olduğunu ve O'ndan r.a. hadis dinleyemeyeceğini öne sürerek desteklemeye çalışmaktadır.¹⁴³⁴ Bu iddia sahipleri, Onun doğduğu ve vefat ettiği yılın (d. 34/654-655; ö. 114/732) olması sebebiyle, sahâbe nesline tesadüf etmediği ve aslında sonraki tabakadan nakledilenlerin kendisine izafesi olduğunu söylerler. Ancak Hadis âlimlerinin de ortaya koyduğu üzere Vehb, başta Ebû Hureyre (d. 590-599'lı yıllar arası; ö. 58/678), Abdullâh b. Abbâs (d. 519; ö. 68/687-688) ve Câbir b. Abdillâh (d. 607; ö. 78/697) gibi kimselerden nakillerinde bulunmuş ve onlardan rivâyetler aktarmıştır. Tezimizin ikinci bölümünde de işaret ettiğimiz üzere Vehb, üç tanesi isim zikredilmeden mechûl olmak üzere toplamda yirmi sahâbeden yüzbeş nakilde bulunmuş ve bu rivâyetler muteber hadis eserlerinde

¹⁴³² Pregill, Michael, "İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy: Wahb b. Munabbih and the early Islamic versions of the fall of Adam and Eve", *The Institute of Asian and African Studies The Max Schloessinger Memorial Foundation, Jerusalem Studies In Arabic And Islam, The Hebrew University Of Jerusalem The Faculty Of Humanities*, S. 34 (2008): 215-284.

¹⁴³³ Yemânî, *el-Envârü 'l-Kâşife*, I, 97-98.

¹⁴³⁴ A.g.e. I, 194.

yer almıştır.¹⁴³⁵ Doğum ve vefat tarih aralıkları dikkate alındığında ve eğitime başladıkları yaşın da yedi olduğunu düşünerek Vehb'in Ebû Hureyre'yle on yedi yıl, Abdullâh b. Abbâs'la yirmi yedi yıl ve Câbir b. Abdillâh'la da otuz yedi yıl görüştiklerini söyleyebiliriz. Bu süre ve bulundukları bölge eğitim ve öğretim adabı olarak hoca-talebe ilişkisinin yeterli olduğunu da göstermektedir.

Batılı araştırmacılar tarafından öne sürülen bu tür görüşler, onların rivâyet naklinde tahammül ve edâ ilmini yeterince anlamadıklarını, râvîlerin yaşadıkları bölge ve yaş farklarını gözetmediklerini ve özellikle de cerh ve ta'dîl ilmi için gerekli olan senedin sıhhatinde önemli olan ittisâlin tespitini de yapmadıklarını göstermektedir. İlgili ittisal yani Vehb'in sahâbeyle olan irtibatı yine tezimizin rivâyetler ve değerlendirmeleriyle ilgili olan üçüncü bölümünde tahrîcleriyle birlikte kaynaklarında da işaret edilerek aktarılmıştır.¹⁴³⁶

4.5.3. Vehb b. Münebbih Rivâyetlerinin Âyetlerin İzahında Etkili Olması

Genel olarak peygamberlerle ilgili konuları ihtiva eden rivâyetler tefsir ilmi içerisinde görülmektedir. Daha çok Taberî tarafından anlaşılmayan bazı konuların izahında görülen nakiller, başta yaratılışla ilgili olmak üzere âyetlerin tefsirinde kullanılmaktadır. Misal olarak Taberî'de, Hz. Âdem'in ve hanımının yaratıldıktan sonra cennete yerleştirilmesi ve şeytanın onlarla olan mücadelesiyle ilgili Vehb b. Münebbih'ten aktarılan rivâyetler delil gösterilerek, âyetlerin izahı yapılırken oluşan şahıs etkisi vurgulanmaktadır.¹⁴³⁷ Bu rivâyetin İncil'le olan bağlantısı dikkate alındığında ve ortak noktaları ortaya konulduğunda, mevcut bilginin evrilerek İslâm'a dâhil edildiği iddia edilerek kabul edilmektedir. Bir diğer meselede Kur'ân'da anlatıldığı söylenen kıssaların farklı sûreler de olması, farklı zamanlara hitap ederek ihtiva ettiği bilginin farklılık arz etmesi ve Kur'ân'da yer almayan bilginin doğal süreç içerisinde tamamlandığını göstermektedir. Bu durum zaman içerisinde bir usûl olmuş ve sonrası döneme tesir etmiştir. Bir diğer mesele de Vehb'ten nakilde bulunarak açıklamalar yapan, Taberî, İbn Kuteybe ve İbn Hişâm gibi âlimlerin izahlarının

¹⁴³⁵ Bkz., Bu Tez, 40.

¹⁴³⁶ Bkz., Bu Tez, 135.

¹⁴³⁷ Hakîm Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, I, 203.

farklılıkları ve aktarmış oldukları âyetlerdeki delillendirmelerin birbirleriyle olan uyumsuzlukları bizlere kendi anlayışlarının da etkin olduğunu göstermektedir.¹⁴³⁸

Daha önce de belirttiğimiz üzere bu tür rivâyetler için yapılması gereken değerlendirmelerin Kur’ân, rivâyetler, Tevrât ve İncîl bağlamında yapılması ve ilgili metinlerin mukayesesıyla isabetli olacağı kanaatini taşımaktayız. Konuyla ilgili değerlendirme bölüm sonunda yapılacak ve ilgili tartışmalar değerlendirilecektir.

4.5.4. Arapçaya Tercümelere ve Kendisinden Sonrakilere Etkisi

Başta Zebûr olmak üzere birtakım eserleri Arapçaya tercüme ettiği iddiasıdır ki daha önce de işaret ettiğimiz üzere bulunduğu bölgenin de tesiriyle Vehb; Yunanca, İbrânîce, Süryânîce ve Himyerîce dillerini bilmekte ve bu dillerden gerektiğinde İncil esaslı tercümelere yapmaktadır.¹⁴³⁹ Ancak Vehb’e ait eserler incelendiğinde hangi eserin tercüme edilerek bizlere ulaştığının ifadesi fark edilememektedir. Bu tarz rivâyetler incelendiğinde Vehb b. Münebbih’in nakillerinde takip ettiği usul şu şekilde görülmektedir: Öncelikle izahı gereken bir mesele söz konusu olduğunda, konusu itibarıyla varsa âyetlerle açıklamalarda bulunur. Eğer akide olarak izah gerektiren bir konu olursa yine âyet ve hadisler üzerinden konuyu izah eder. Anlaşılması gereken mesele eğer tarihi bir hadisenin önemine binaen anlatılacaksa, bilgiyi esas alarak geçmiş ümmetlere ve peygamberlere dair açıklamalarda bulunmak şeklindedir. İki bin kadar rivâyet genel olarak dikkate alındığındaysa bu nakillerin yanı sıra hikmetli sözlerinin ve örneklendirilmesi gereken bir takım mesele veya olaylara ait nakillerin sayıca da çok olduğu karşımıza çıkmaktadır.

İlk İslâm Tarihi yazıcılığı başlığı altında da zikredeceğimiz üzere Vehb’in seleflerinin, fazla yazılı bir eser bırakmamış olmasına rağmen kendisinden sonra şifâhî nakilleri dışında bir de yazmış oldukları ve sonrasında da O’nu takip edenlerin kendisinden, başta İncîl olmak üzere İbrânîce’den çevirilerle aktarımlar yaptıkları görülmektedir. Vehb’in bu tür aktarımları kendisinden sonra gelenler tarafından nakledilerek sadece bir gelenek oluşturmamış aynı zamanda daha sonra gelen kuşakları da etkisi altında

¹⁴³⁸ Pregill, “*İsrâîliyyât myth and pseudepigraphy*”, S. 34, 215-284.

¹⁴³⁹ Premare, “*Wahb ibn Munabbih: An Exceptional Figure of Early Islamic Scholarship*”, 531-549.

bırakarak daha çok tarihsel ve biyografik anlatımlarla birtakım meselelerin anlaşılması ve yorumlanılmasında kullanılmıştır. Bazen bu bilgiler yorumlamanın ötesinde toplumda dönüştürücü etkiye de sahip olmuş ve ilgili nakiller, üzerlerine yapılan çalışmalarla da geliştirilerek aktarılmaya devam edilmiştir.¹⁴⁴⁰ İlgili açıklamalar yapılırken geçmiş ümmetlere ait bilgi ve kıssaların çokça kullanılması Vehb'e ait nakillerde etkisini göstermiştir.

Öne sürülen iddiada asıl olarak dikkat edilmesi gereken husus, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Tivrât ve İncil benzerliği konusunda olduğu gibi, bazı milletlerin yaşıadığı olayların Vehb tarafından aktarılırken kendisine hamletmesi iddiasının temelde bir delile bağlanamamasıdır. Bazen bu iddialara cevap aranırken de yine İslâm Tarihi kaynaklarına müracaat edilerek ve sadece akli temellendirmelerle hareket edildiği görölmektedir. Hadis İlmî içerisinde cerh-ta'dîl kuralları çerçevesinde rivâyetlerin değerdendirilmesi ve tenkitlerin yapılması gerekirken sadece akli deliller esas alınarak yapılan eleştiriler, objektif değerdendirmeden uzak ve sadece öne sürülen iddiayı desteklemek anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda daha kapsayıcı bir usul ve üslupla incelemelerin yapılması ve bu alanda teşviklerin olması gerekmektedir.

4.5.5. Kardeşı Hemmâm b. Münabbih'ten Kitap İstemesi

İlme meraklı ve iştiyaklı bir aileye mensup olan Vehb b. Münabbih, Kardeşı Hemmâm'dan, Şam'a yapmış olduğu seyahatlerinde kendisine kitap satın alması için talepte bulunduğu ve bu satın aldığı kitapları Arapçaya tercüme ve tefsir ederek bu eserlerden aldığı bilgilerle hadis uydurduğu iddiasıdır.¹⁴⁴¹ Müsteşrikler, öne sürdükleri bu iddiayla aslında kendilerinin de fazlaca yaptığı ve günümüz araştırmalarında takip edilen bir davranış olarak kabul edilen metodu tenkit ederek bilgiye ulaşmanın ve elde etmiş oldukları bilginin doğruluğunu da tartışılır kılmışlardır. Günümüzde geçerli kabul ettikleri metodun, o gün şartları içerisinde şüpheli ve geçersiz kabul edilmesi batılı araştırmacıları taraf yapmakta ve ilmi objektiflikten uzak kılmaktadır. Bir diğer mesele de bu talebin, Vehb'in sadece lafzî değil aynı zamanda kitâbî bilgilere de itibar ettiğinin ve nakillerinin referansına da işaret ederek aktardığının delili olduğudur.

¹⁴⁴⁰ Pregill, "İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy", S. 34, 215-284.

¹⁴⁴¹ Lecker, "Wahb ibn Munabbih", 1-2.

Yukarıda ortaya konulan iddiaya ilave olarak, Vehb'in hem çocukları ve hem de torunlarının, rivâyet nakillerinde aktif olarak yer almasıyla nakillerindeki usul ve üslubun benzerliğine dikkat çekmişlerdir. Nakillerinin, akrabaları tarafından aktarılmış olması ve nakil arşivinin onlarda bulunmasının da dikkat çekici olduğunu söylemişlerdir. Akrabalar arası rivâyet naklinde yer alan birlikteliğin, rivâyetleri tam olarak koruduğu anlamı taşımadığı ve aslında Müslüman bir kimlikle İncil'den yapılan nakillerin söylemine etki ettiğine vurgu yapmışlardır. Aynı zamanda bu durum, Vehb'in anlatımlarında ortaya çıkan üslubun sıradan bir kıssacıdan farklı olmadığına delil olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁴²

Yukarıda hadis naklinde aile isnadları konusuna dikkat çekerek genelleme yapabileceğimiz bir iddia yer almaktadır. Bu iddia yine özellikle rivâyette yer alan kimselerin dede-baba-oğul üçlüsüyle karşımıza çıkan nakilleri esas almaktadır. Tahammül ve edâ olarak bilinen, rivâyetlerin naklinde hoca-talebe alakasını ortaya koyan ilmin konusu olarak karşımıza çıkmakta ve sened zincirinde akrabalık ilişkilerinin konu alındığı bir alan olarak Hadis ilimleri içerisinde yer almaktadır.¹⁴⁴³

Her ne kadar oryantalistler bu ilişkiyi sadece akrabalık bağının neticesi olarak değerlendirmiş olsalar da asıl olan bu beraberliğin hadis eğitim ve öğretim metodlarından biri olarak nakil ilmi içerisinde hoca-talebe birlikteliğine karşılık geldiğidir.¹⁴⁴⁴ Yani rivâyetin; dede-baba, baba-oğul veya dede-torun arasında öğrenilmiş olması ilmin öğretene ve öğreneni gerçeğini değiştirmemektedir. Özellikle de iddia edildiği gibi uydurma gerekçesi veya sebebi olarak da göstermeye çalışmak sadece ön yargılı davranışın varlığını göstermektedir.

4.5.6. Geçmiş Ümmet ve Milletlerin Etkisi

Onun geçmiş ümmet ve peygamberlerin kitaplarına yoğun ilgi duyduğu ve onların muhtevasına âşinâ olduğu, ayrıca bunların önemli bir kısmını okuduğu iddiasıdır ki

¹⁴⁴² Premare, "Wahb ibn Munabbih: An Exceptional Figure of Early Islamic Scholarship", 531-549.

¹⁴⁴³ İlgili bilgi için bkz. Bu Tez, Akraba Râvîler, Rivâyetleri ve Konu Başlıkları, 86.

¹⁴⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, "el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî", 92.

Vehb, bu özelliğini kendisi de vurgulamaktadır.¹⁴⁴⁵ ‘Allah Teâlâ tarafından gönderilen yetmiş iki kitap okudum.’¹⁴⁴⁶ Ve ‘Otuz peygambere indirilen otuz kitabı okudum.’¹⁴⁴⁷ ifadeleriyle geçmiş ümmetlerle ilgili okuduğunu söylediği kitap sayısının otuz, yetmiş iki ve doksan iki ve doksan üç olduğundan bahsetmektedir. Araştırmamızda da zikrettiğimiz üzere O’nun ilme ve geçmiş ümmetlerle alakalı bilgilere olan iştiağı günümüzde ne olduğu hakkında bilgi sahibi olamadığımız eserlere ulaştığını göstermektedir.¹⁴⁴⁸ Onun kıssa anlatımlarında daha çok bu tür metinlere itibar ettiği söylenebilir. Ancak Vehb bu metinlerden istifade ederek dinleyicilerini etkileyen bir vaiz değil metinler üzerine çalışan ve düşünen bir kimsedir.¹⁴⁴⁹

İlk dönem İslâm kaynaklarında Yahudi ve Hristiyanlığa dair birçok bilginin yanı sıra İslâm yalnızca bu iki gruptan etkilenmemiş faklı toplumlara ait bilgilerin de içerisinde yer aldığı ve hatta Yahudi, Hristiyan ve Gnostik¹⁴⁵⁰ eğilimlere sahip olan bilgileri de haiz olduğu, dolayısıyla da kendisinden sonra gelen kimselerle birlikte Tefsir, Hadis ve İslâm Tarihi içerisinde yer alarak tarihsel gelenek, kıssalar, peygamberlere ait bilgiler, insanın ve dünyanın yarılışına dair bilgiler olarak aldığı görülmektedir. Bu etkileşim süreç olarak, Hz. Muhammed’in İncil’e olan güveni ve rabbânîleri dikkate almasıyla birlikte başlamış ve ilerleyen zamanla birlikte tekst haline getirilerek korunmuştur. Bir diğer husus da anlatılan kıssaların Kur’ân kıssalarına olan mutabakatıdır.¹⁴⁵¹ Aslında genel bir anlatımın tercih edildiği Kur’ân’ın bu şekilde geniş izahlara büründürülmesi neticesinde Wansbrough’un ifadesiyle ‘haggadic

¹⁴⁴⁵ Özafşar ve Demir, “Vehb b. Münebbih”, 42/608-610.

¹⁴⁴⁶ Hamevî, *Mu‘cemü’l-Üdebâ*, I, 486.

¹⁴⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 395.

¹⁴⁴⁸ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 372-391.

¹⁴⁴⁹ Premare, “Wahb ibn Munabbih: An Exceptional Figure of Early Islamic Scholarship”, 531-549.

¹⁴⁵⁰ Gnostik: Sezgi veya tefekkür yoluyla edinilebilen bilgi, zühd ve tasavvufi eğilimlerdir; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Gnostik>

¹⁴⁵¹ Pregill, “*İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy*”, S. 34, 215-284.

tefsir'¹⁴⁵² ortaya çıkmaktadır. Bu tür tefsirler ilk dönemi temsil etmesi bakımından önemlidir. Çünkü bu tür tefsirlerde bir kelimenin anlaşılması için hadislere de müracaat edildiğinden bazı âyetlerin farklı anlaşılmasına da sebep olmuştur.

Camilia Adang; Vehb'in Hz. İdrîs, Hz. Âdem ve Hz. İbrâhîm gibi peygamberlere ait sahifeleri okuduğunu ve bu metinlerin aslen Yahudi kanonik metinlere uymadığını ve aslında apokrif ve pseudepigrafik olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵³

Bir diğer önemli iddia da Vehb'in anlattıklarının Yemen tarihine ait olayların hikâye olarak anlatılmasıdır.¹⁴⁵⁴ Çalışmamızın ikinci bölümünde Yemen hakkında yapmış olduğumuz değerlendirmede izah ettiğimiz üzere farklı din ve kültürlerin uzun yıllar ev sahipliğini yaptığını ve dönemin kültürünün kendisinden sonra gelen kültürlerle de tesirde bulunduğunu ifade etmiştik.¹⁴⁵⁵ Vehb b. Münebbih'in doğduğu ve yetişmiş olduğu Yemen ve bu bölgenin, içerisinde bulunduğu pagan ve sonrası Ehl-i Kitâb inanç ve kültürleriyle tanışmış olması bir birikim oluşturmuş ve dolayısıyla orada yetişen kimseleri de etkilemiştir. Genelde hikâye ve kıssa anlatımı halinde karşımıza çıkan nakillerde bölgenin mevcut kültürünün yöre insanları üzerinde etkili olduğunu görmekteyiz. Bir bölgedeki kültüre dair aktarımların İslâm öncesi ve sonrası dönemde bazı meseleleri anlamaya çalışırken birbirlerine olan etkileşiminin de kaçınılmaz olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Birçok milleti bünyesinde barındırmış olmasıyla da Yemen'de oluşan farklı kültürler ve özellikle de hak din olarak kabul edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın bazı meselelerde birbirine benzer konularda ve benzer anlatımlarda bulunması da vahiy kaynaklı olması bakımından düşünüldüğünde birbirinden etkilenmesinden ziyade benzemesi olarak değerlendirilmelidir. Tenkit konusu yapılan bu tespitler aslında konu birlikteliği ve kaynak bakımından bu dinlerin ortak noktası olarak kabul edilmelidir.

¹⁴⁵² Haggadah: Hukuki olmayan bilgi ve rivâyetler; Bkz. Döner, "İsrâiliyyât Kelimesinin / Kavramının Anlam Alanı ve Tarihi Seyri", 7.

¹⁴⁵³ Camilia Adang, "Muslim Writers on Judaism and The Hebrew Bible", *Leiden*, (1996): 19.

¹⁴⁵⁴ al-Duri, "The Rise Of Historical Writing Among The Arabs", 133.

¹⁴⁵⁵ Bkz. Bu Tez, 11.

4.5.7. Yahudilik ve Hristiyanlığın Etkisi

İslâm âlimlerinin Vehb b. Münebbih'in rivâyetleri hakkında daha önce aktardığımız üzere Oryantalistlerden görüş ve iddiaları ilk olarak dile getiren M. J. De Goeje olmuştur. O, Vehb'in Yemenli ve Yahudiliği iyi bildiğini işaret etmiş ve Eski Ahit'ten Arapça'ya yaptığı tercümelere dikkat çekmiştir.¹⁴⁵⁶ Onun hakkında Fransız M.C. Huart, Vehb'e nispet edilerek aktarılan rivâyetlerden hareketle Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında çokça bilgi sahibi olduğunu ve bu nakillerde de aslında İbn Abbâs gibi önde gelen sahâbilere sığındığını söylemiştir.¹⁴⁵⁷ Yine Onun Abdülmelik b. Mervân'dan gelen levhaları okuması ve San'a kadılığı yapmış olmasıyla siyasi otoriteden beslendiği iddiasına da sebep olmuştur. Son olarak da muhteva olarak daha çok isrâiliyyâta dair bilgilerin nakillerinde fazlalığı Yahudi ve Hristiyan kültürüne dair bilgileri derleyen kimse olduğu söylemini desteklemektedir.¹⁴⁵⁸

İlgili iddialara ilave olarak, Vehb b. Münebbih'in Yahudi kökenli bir kimse olması ihtimali ve Onun bu kimliğiyle İsrâiliyyâtla ilgili haber ve kıssaları İslâmî metinlere girmesini kolaylaştırdığıdır.¹⁴⁵⁹ Yine Ka'b ile başlayan etkileşim sürecinin Vehb b. Münebbih ile artarak devam ettiği ve bu sürecin Tevrat'taki birtakım bilgilerin de kendisine uyarlayarak naklettiği iddiasıdır. Metinler arası yapısal benzerliklerin ilgili kaynakların Vehb tarafından dizayn edildiğini gösterdiği ve bir anlatım tarzı olarak da bu tesirin açıkça görüldüğünü söylemişlerdir. Bir diğer mesele de Vehb'in, İncil hikâyelerine müracaat ederken daha çok Apokrif metinleri tercih ettiği ve Kanonik olanlardan uzak durduğudur. Bu tarz sunumlardaki farklı anlatımlar bu etkiyi kendisini göstermektedir.¹⁴⁶⁰ İlgili konuyla alakalı olarak Cevad Ali, Vehb'in daha çok Talmud,

¹⁴⁵⁶ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 376.

¹⁴⁵⁷ A.g.e., 376.

¹⁴⁵⁸ Fred M. Donner, "Studies In Late Antiquity And Early Islam Narratives Of Islamic Origins The Beginnings Of Islamic Historical Writing", *The Darwin Press, Inc. Princeton, New Jersey*, (1998): 147-148.

¹⁴⁵⁹ Michael Lecker, "Wahb ibn Munabbih", *Encyclopedia Judaica*, S. 2, (tsz): 1-2.

¹⁴⁶⁰ Pregill, "İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy", S. 34, 215-284.

Mişna ve diğer Yahudi kitaplarından yararlandığını söyleyerek öne sürülen iddialar desteklemiş olduğu ifadeler zikredilebilir.¹⁴⁶¹

Yukarıda öne sürülen iddialar değerlendirilirken Vehb b. Münebbih'in; okuduğunu söylediği Tivrât, Zebûr ve İncil metinlerini hangi dilde okuduğunun tespit edilmesi önemlidir. Bu metinlerin aslının elde edilmesiyle birlikte Arapça, İbrânîce ve Süryânîce dillerinden hangisinde olduğu, nakillerin anlaşılmasında dikkate alınmalıdır. Yaptığımız incelemede bizz Vehb'in, aktarmış olduğu nakillerde ilgili metinleri daha çok İbrânîce veya Süryânîceden okuduğu kanaatine sahibiz. Bu nakillerden hareketle de O'nun, Süryânîce olarak yazılmış olan Hristiyanlık metinlerinden istifade ettiği kanaatini taşımaktayız.¹⁴⁶² Ancak araştırmamız neticesinde bu tarz metinlere tesadüf etmediğimizden bu kanaatin doğruluğunu ispat edememekteyiz. Şurası muhakkaktır ki anlattığı kıssalarla ilgili nakillerde takip ettiği usûl, Kur'ân metinlerine paralel anlatımda olmakla beraber diğer nakillerinde de tarz olarak kendisini göstermiştir. Yine tespit ettiğimiz kadarıyla Vehb, bazı nakillerde usûl olarak, Kur'ân'dan farklı anlatımları tercih ederek daha zengin ve farklı bir aktarımlarda bulunmuştur.

Her ne kadar aktarılan bilgiler kaynak bakımından Tivrât veya İncil esaslı gibi görünüyorsa da J. Horovitz özelde Tivrât'ın Tekvîn bölümündeki bilgilerin İbrânîcesiyle uyumlu olduğunu ancak Süryânîce Tivrât'la kıyas edildiğinde metinler arası farklılıkların olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁴⁶³ Georges Khoury de yukarıda zikredilen tercümelere işaretler Vehb'in Zabûr'un tamamını Arapçaya tercüme etmediğini ancak nakillerini kısmi olarak Zebûr'dan alarak yaptığını söylemiştir.¹⁴⁶⁴

Yukarıda zikrettiğimiz anlamda Vehb'in İsrâiliyyât'a dair nakillerini ihtiva ettiği söylenen, bu alanda ilk olduğu ifade edilen ve Abdullâh b. Selâm'dan almış

¹⁴⁶¹ Cevad Ali, *Mufasssal*, I, 87.

¹⁴⁶² Alfred-Louis de Premare, "Wahb ibn Munabbih: An Exceptional Figure of Early Islamic Scholarship", *In Annales. Histoire, Sciences Sociales*, S. 60, (2005): 531-549.

¹⁴⁶³ Joseph Horovitz, "The Earliest Biographies of The Prophet and Their Authors", *IC*, (1928), 557.

¹⁴⁶⁴ Raif Georges Khoury, *Wahb b. Munabbih: Der Heidelberger Papyrus PSR Heid Arab 23: leben und werk des dichters* (Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1972), 258.

olduklarına da ilavelerde bulunarak yazmış olduğu kabul edilen “*Kitâbü’l-Mübtede*” adlı kitapta topladığı söylenmektedir. Onun, Yahudilikten İslâm’a sonradan dâhil olan biri kimliğiyle ve ilgili bilgileri de yerine göre ürettiği öne sürülerek yazmış olduğu bilgilerin sunulduğu bir kitap olduğu ortaya konulan iddialardan biridir.¹⁴⁶⁵

Vehb b. Münebbih’in aktardığı kıssaların Tevrat, Zebûr ve İncil esaslı anlatımlara uygun düşmesi ve rivâyetleri içerisinde kutsal metinlere ait bilgilerin yer alması ilgili kültürlerden aldıklarının aktarımı zannını oluşturmaktadır. Ancak daha sonra üzerinde değerlendirmede bulunacağımız Tevrat’a işaretlerle naklettiği ‘*on emir*’ rivâyetinde de görüldüğü üzere mevcut bilginin kutsal metinlerle benzerliği olduğu kadar benzer olmayan yönlerini de içermektedir. Bu bağlamda asıl dikkat çekilmesi gereken mesele iddia edildiği üzere bir alıntının karşılığı olan bilginin bugün kabul gören kutsal metinlerdeki farklılığının varlığı üzere olmalıdır. Bu da akla ilgili kutsal metinlerin mevsukiyetinin sorgulanması gerektiğini veya iddia edildiği üzere Vehb’in uydurmuş olduğunu getirmektedir. Ancak bilginin doğrulunu tescil için aynı dine ait olduğu söylenen iki metnin farklı yönleriyle beraber tenkitlerinin yapılmasını ve tahkiki için de her iki ibarenin mukayesesini gerekli kılmaktadır. İlgili kıyas ön kabulden ziyade, objektif bir metotla değerlendirilmeli ve her iki tekst bağlamında gerekli açıklamalar sahip olunan usullere göre tenkide tabi tutulmalıdır. Yukarıda isimleri zikredilen ilim adamları başta olmak üzere onların tesirinde kalan iddia sahipleri, sahip oldukları bilgi ve tekstlerden hareketle fikirlerini üretmekte ve görüşlerini özellikle de diğer metin sahiplerini yalanlamayla ve ilgili metinleri inkârla desteklemektedirler. Ancak Müslüman âlimlerin geliştirmiş olduğu Hadis Usûlü çerçevesinde rivâyetler değerlendirildiğinde, ilgili metnin mevsûkiyeti hadisler içerisinde görülmekte ve değerlendirmeleri yapılmaktadır. Konuyla ilgili olarak özellikle Hz. Peygamber’in s.a. İslâm’ı tebliğde, Mekke’de Necâşî ve Medîne’de de Yahudilerle olan diyalogları örnek olarak gösterilebilir. İlgili değerlendirmeler yapılırken karşımıza çıkan bir diğer mesele de İslâm âlimlerinin rivâyet değerlendirmelerindeki titizliğin, batılı araştırmacıların ellerinde olan birkaç nakilden hareketle genelleme yaparak cerh ve ta’dîl’de problemli olarak görülen nakilleri de öne çıkarıp ortaya attıkları ‘*tamamı uydurmadır*’ iddiasına sahip duruşlarıdır. Bu eleştirel bakıştan yola çıkarak, ilgili

¹⁴⁶⁵ Lowin, “*Abraham In Islamic And Jewish Exegetical Narratives*”, 14, 52, 270; al-Duri, *The Rise Of Historical Writing Among The Arabs*, 31.

rivâyetler üzere araştırma yapan kimselerin ilmi etiğe ne kadar riâyet ettiklerinin ve önyargılarından ne derece kurtulduklarının tespitinin yapılması gerekmektedir.

Yukarıda yaptığımız izaha ilave olarak burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da yaşadığı çevre ve muhatap olduğu kitle olması bakımından Yahudilere ait bilgilerin, sahip olduğu anlayışa ve öğrenmiş olduğu bilgilere tesirinin olduğudur. Bu bağlamda değerlendirme yapacak olan kimselerin bilginin doğruluğunu tespit sonrası, öncelikle ait olduğu din ve kültüre ait hangi fazla ve noksan tarafları işaret ettiğine dikkat etmesi gerekmektedir. Daha sonra mevcut bilginin İslâm akâidi ve ahkâmına dair etkisinin ve bilgi vermesi bakımından ne derece yönlendirici olduğudur. Vehb'in Ehl-i Kitâb da dâhil olmak üzere önceki milletlere ait olarak nakletmiş olduğu veya araştırmamızın üçüncü bölümünde de görüldüğü üzere merfû' olarak nakledilen rivâyetlerin, İslâm akâidi ve ahkâmına dair hangi konulara tesir edip etmediğidir. Burada şunu vurgulamak gerekir ki yaptığımız araştırma, ilgili rivâyetlerin başta zühd ve takvâ hayatını teşvik, sonra da tarihi birtakım bilgileri izah ve genişletmekten ibaret olduğunu göstermiştir.

Vehb'ten nakille aktarılan rivâyetler bilgi değeri taşımak bakımından önemli olmakla birlikte Kur'ân'ı ve İslâm ahkâmına dair belirleyici bilgilerden ziyade bazı hükümleri anlama ve anlamlandırmada yardımcı bilgi olarak zikredilmektedir.

4.5.8. Teşeyyu' Doktrini

Vehb b. Münebbih hakkında Oryantalistlerin eleştirileri incelendiğinde onlardan özellikle; Abbott, Hava Lazarus-Yafeh, U. Rubin, G.D. Newby ve H. Schwarzbaum gibi kimseler dikkat çekmektedir. Onlar da Vehb ile ilgili olarak; Yahûdi ve Hristiyan kaynaklarının ağırlıklı olarak yer almasının yanında İran etkisinin varlığına da dikkat çekerek '*teşeyyû' doktrini*'¹⁴⁶⁶ iddialarında bulunmuşlardır. Ancak iddialarını bu şekilde açıkça dile getiren müsteşrikler bu hususlar ile ilgili kuvvetli bir delile dayanarak açıklama yapamamışlardır. Bu iddialarla yapılmaya çalışılan açıklamalarda bir takım çelişkilerin varlığı da gözden kaçmamaktadır. Şurası da bir gerçektir ki müsteşrikleri bu iddialara sevk eden mesele aslında O'nun sayıları otuz, otuz iki,

¹⁴⁶⁶ Teşeyyu' doktrini; Şiilik Eğilimi anlamında kullanılmaktadır; Emin Aşıkkutlu, "Teşeyyu'", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), C. 40/564-565.

yetmiş iki, doksan iki ve doksan üç münzel kitap okuduğunu söylemesinin payı büyüktür.¹⁴⁶⁷

Teşeyyû‘ doktrini iddiasından kastedilen, anlatmış olduğu hikâyelerden yola çıkılarak O’nun Şîî anlayışını benimsediği ve bu iddiayı yayma gayesinin bulunduğunu iddia edenlerin olduğudur.¹⁴⁶⁸ Daha önce Vehb’in anlattığı hikâyelerden hareketle O’nun Yahudi ve Hıristiyan kültürlerine ait bilgileri aktardığından ve hikâyelerinde her iki anlayışın tesrinde kaldığı iddiasından bahsetmiştik. Vehb b. Münebbih’in Şîî anlayışı kabul ettiği yargısı elbette bazı hikâyelerin anlatım üslûbu ve ihtivâ ettiği konu esas alınarak ortaya atılmıştır. Ancak bu iddiayı destekleyecek somut bir örnek verilmediğinden bu düşüncenin sadece bir iddiadan ibaret olduğunu ifade edebiliriz. Eğer üslup ve konu benzerliği aynı fıkre sahip olmayı gerektiren bir sebep olarak öne çıkarılırsa Yahudi ve Hıristiyanlığın Şîî anlayışıyla olan benzerliği farklı anlayışların ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılacaktır.

İhtiva ettiği konuyla birlikte anlatım üslûbunun farklılığını öne çıkarmak üzere ortaya atılan bu iddia, aslında Vehb’in yaşadığı dönemde henüz bir sistem kurmamış ve itikâdî olarak disipline edilmemiş bir mezhebin varlığı üzerindedir. Yani tarihi gerçeklikle bağdaşmayan bir iddianın öne çıkarılmasıdır. Yine bu iddia sahipleri bu söylemin arkasında aslında farklı bir inanç sisteminin oluşumundaki öncülüğün tayinini yapmaktadırlar. O’nun Fârisî olması ve günümüz İran’ın bölgede farklı bir İslâmî düşünüş biçimiyle var olması anlatılan kıssalarla birleştirilmiş ve çıkarımlarda bulunulmuştur. Vehb’in hayatının hiçbir döneminde uzun müddet bulunmadığı ve yaşamadığı bir kültürden etkilenmesi bu etkiyle anlatımlarını şekillendirmesi iddianın ötesinde bir anlam ifade etmez ve ispat edilemezdir.

İslâm âlimlerinin çoğunluğunun Vehb hakkındaki olumlu görüşlerine katılmadığını söyleyen M. Reşîd Rızâ, Onun rivayetler veya teşeyyû‘ doktrini¹⁴⁶⁹ aracılığıyla İslâm’ı içeriden yıkmaya çalışan Farslılar’la iş birliği içine girdiğini ileri sürerek tenkid etmiştir. Vehb b. Münebbih’in fars asıllı olmasını da ırkına olan zaafı olarak tanımlamış ve ilgili nakillerin mahiyetini sorgulamışlardır. Aynı zamanda bu tarz

¹⁴⁶⁷ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 377.

¹⁴⁶⁸ Lecker, “Wahb ibn Munabbih”, 1-2.

¹⁴⁶⁹ Teşeyyû‘ doktrini; Şiilik Eğilimi anlamında kullanılmaktadır.

rivâyet aktarmanın da planlı bir hareket olduğu iddiasını ortaya atarak bir hadis uydurma yöntemi olduğunu savunmuşlardır.¹⁴⁷⁰ Bu sorgulama şekli kendilerinden sonra gelen kuşağı da etkilemiş ve farklı bir değerlendirme metodu geliştirilmiştir. Bu metod genel hale gelmiş ve bu tür nakiller zan altında bırakılmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta bir râvînin yaşamış olduğu bölge ve kültürün rivâyetlere tesiridir. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere Vehb'in Yahudi ve Farisî kültürünü bilmesi ve bu bilginin sonraki dönemlerde eserlere sokulduğu ve yapılan değerlendirmeleri de farklılaştırdığı iddiası aslında doğal bir sürecin karşılığıdır. Yaptığımız araştırma neticesinde ve Vehb'e ait iki bin kadar nakil içerisinde bu görüşü destekleyecek bir rivâyet yer almadığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda öne sürülen bu iddia sadece bir nefret söyleminin ifadesi olmaktan öteye geçememiş ve konuyla ilgili olarak da Reşid Rıza ve sonrasında bu iddia sahipleri, rivâyetlere işaretle iddialarına bir delil de sunamamışlardır.

4.5.9. Rivâyetlerin Muhtevası ve Anlaşılmazlığı

Oryantalistlerin ortaya atmış oldukları iddialardan birisi de aktarılan bilginin başka nakillerle kıyaslandığında aralarında metin farklılıklarının olması ve bu sebeple de farklı metinlerden hareketle yorum kaynaklı olarak şahsi düşüncelerin de nakillere dâhil edildiğidir. Bu anlatım farklılıkları, ilgili metinleri okuyan kimselerin aralarında benzerlik veya farklılıklar neticesinde bazen İncil'den hareketle nakle meyletmeye ve dolayısıyla da bilginin İncilleştirilmesine neden olmuştur.¹⁴⁷¹

Vehb b. Münebbih'in yazmış olduğu eserlerin muhtevasının önceki peygamberlerin ve hikmet sahibi kimselerin anlattıklarına uyumlu olduğu; aslında tezimizin asıl konusu olan ve Vehb b. Münebbih'ten nakledilen bilgilerin muhtevasıyla alakalıdır. Nakillerde yer alan rivâyetlerin konularıyla ilgili bilgi, konu başlıkları halinde üçüncü bölümde izah edilmiş ve gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.¹⁴⁷² Yaptığımız araştırmada görülen şudur ki; Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılan rivâyetlerde

¹⁴⁷⁰ İmran Çelik, "Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya Göre İsrâiliyat'ın Delil Oluşu (Muhammed Abduh, Reşid Rızâ Ve Tabâtabâi Örneği)", *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, S. 12, (2020), 223-238.

¹⁴⁷¹ Pregill, "İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy", S. 34, 215-284.

¹⁴⁷² Bkz. Bu Tez, 135.

ağırlıklı olarak hikmetli sözler, terğîb-terhîb, takvâ ve zühdle alakalı hususlar gerektiğinde geçmiş milletlerden ve özellikle de Benî İsrâîl'den örnekler öne çıkarılarak aktarılmıştır. Aynı zamanda peygamberler ve velî kimselerin hayatlarının da konu edildiği rivâyetler, içerisinde bulunduğu topluluğa ait hikmetli söz ve davranışların dünyanın neresinde olursa olsun üzerine genel bir anlam yüklenerek ifadelendirilmiş ve neticede ortak bir anlatım tarzıyla takdim edilmiştir.

Naklettiği bilgilerin genellikle senedsiz nakledilmiş olması; Vehb b. Münebbih'in tâbiûndan ve hatta büyüklerinden olması, O'nun Hz. Peygamber'e ait bazı bilgilere ulaşmasını ve sahâbenin önde gelenlerinden istifade etmesini kolaylaştırmıştır. Sened geleneği bakımından rivâyetin ikinci tabakasında yer alması, naklettiği birtakım bilgileri aktarmada ya sözü Hz. Peygamber'e veya sahâbeye izafe etmesine sebep olmuştur. Eğer sözün sahibi kendisiyse ve kendi ulaştığı özel bilgiler esas olduysa bilgiyi kendisine izafeyle nakletmiş ve maktû' olarak adlandırılan bu rivâyetler hadis usulü kaidelerine göre sened ve metin tenkidine tabi tutulmuş ve eğer bilgi değeri taşıyorsa ilgili eserlere dâhil edilmiştir. Araştırmamızın üçüncü bölümünde de görüldüğü üzere, Hz. Peygamber veya sahâbeye izafe ederek bir nakilde bulunduyorsa rivâyetlerinde aidiyetine dair atıfta bulunarak aktarımda bulunmuştur. Ancak, kendisine ait bilgilerin aktarımında yukarıda ifade ettiğimiz hususu destekler mahiyette, Hz. Peygamber veya sahâbeye izafe etmeden, aslında tenkit edildiği hususta âdil bir kimse olduğunu ortaya koymuş ve ilgili bilginin kendisine aidiyetini ifade etmiştir. Aslında tenkit edildiği hususta örnek bir tavır sergileyerek ilmî usûl ortaya koymuş ve sened bakımından cerhine de sebep olacak nakilde bulunmamıştır. Ehl-i Kitâb'a veya geçmiş milletlere dair nakilde bulunacaksa ve eğer o bilgi, ilgili dine ait kutsal metinlerde yer alıyorsa onlara işaret ederek nakilde bulunarak nakilde bir usul oluşturmuştur. Buna rağmen bazı kıssa ve anlatımlarda referans göstermeksizin nakillerde bulunmakla birlikte aynı anlatım tarzını benimsemiştir. Nakillerinde daha çok senedden ziyade anlatımları öne çıkmaktadır. Nakilleriyle ilgili tenkitler sened ve râvîlerden ziyade metinler üzere yapılmakta ve geçmiş milletlere ait metinler öne çıkarılarak ihtiva ettiği konulara dair iddialar geliştirilmiştir. Ancak nakillerinin metin bakımından diğer metinlerle ilişkisi incelendiğinde muhteva olarak; inanç esasları ve ahkâmıdan ziyade zühd, edeb, terğîb-terhîb ve fiten-melâhim türü rivâyetlerin ağırlıklı olduğu ve benî isrâile dair konularla uyum sağlamış olması

dikkati çekmektedir.¹⁴⁷³ Aslında oryantalistlerin ilgili metinleri, sadece tekst olarak dikkate alması ve verdiği mesajı görmezden gelmesi vahiy kaynaklı olmak bakımından benzerliğini örtmeye çabaları anlamına gelmektedir.

Daha önce beyan ettiğimiz üzere Vehb b. Münebbih, konusu bakımından nakillerinde çoğunlukla toplumun; îmân, islâm, ihsân ve âhîret halleriyle ilgili bilgiler nakletmiş ve bu hususlarda daha dikkatli olmaları için uyarılarda bulunmuştur. Yapmış olduğu teklif ve tembihlerde Ehl-i Kitâb'a işaret ederek veya onlara ait bilgilere uyumlu nakillerde bulunması, aslında bu bilgilerin Kur'ân ve Sünnet'te yer alan bilgilere de aykırı olmaması bilginin kaynağı bakımından benzerliğini gösteren delil olarak kabul edilmelidir. Yani Hz. Peygamber'in de dikkat çektiği üzere Ehl-i Kitâb'ın kabul edilebilecek veya edilmeyecek taraflarının varlığıdır. Yine Kur'ân'a ve Hadîs-i Şerîflerde onlarca örneği olan bu husus tenkit edilmiş ve olumsuz bir davranış gibi adlandırılmıştır. Bu gibi iddiaların arka planında Kur'ân'dan çıkarılabilecek bilginin mevsûkiyetinin tartışılmaya ve o bilginin doğruluğunda kıstas olarak neyin belirleyici olacağının da sorgulanmaya çalışıldığı bu tür rivâyetler esas alınarak incelendiğinde daha net görülebilmektedir.

Bu başlık altında incelenmesi gereken bir başka iddia; Vehb b. Münebbih'ten nakledilen hikmetli sözlerle Hz. Lokmân'dan nakledilen sözlerin benzerliği ve O'nun bu tesirle nakillerde bulunduğunu gösterdiği iddiasıdır. Vehb'in bu tür rivâyetlerinde kullanmış olduğu '*ey âdemoğlu!*' kullanımının Hz. Lokmân'ın kullanımında '*ey oğul-oğlum!*' şeklinde olduğudur.¹⁴⁷⁴ Sadece söylemden hareketle ortaya atılan bu iddianın temellendirilmediği ve benzer lafızlardan hareketle tenkit edildiğini görmekteyiz. Konuyla alakalı metinler incelendiğinde tembih ve tavsiyelerin yer aldığı rivâyetlerde daha çok muhataba bir seslenme olarak görülmektedir. Bu söylemin Hz. Lokmân'ın ifade tarzına benzemesi bir sözün uydurma olduğunun delili olarak gösterildiğinde ilmi üslûbun dışında bir tavır olmaktan öteye geçememektedir.

Aktarılan rivâyetlerden yola çıkarak Muhammed Abduh ve Reşid Rıza, sahâbeden Ebû Hureyre ve sonraki nesilden de Ka'b ve Vehb üzerinde durarak Yahudî ve Farisî

¹⁴⁷³ Lecker, "Wahb ibn Munabbih", 1-2. <https://www-encyclopedia-com.translate.goog>

¹⁴⁷⁴ Premare, "Wahb ibn Munabbih: An Exceptional Figure of Early Islamic Scholarship", 531-549.

kültüre ait aktarımların olduğunu ve bu tür bilginin İslâm'ın doğru anlaşılmasında yanlış anlamlandırmalara sebep olacağı iddiasıyla kabul edilmemesi gerektiğini vurgulayarak bu bilgilerin, yer aldığı Tefsir eserlerinden de çıkarılması gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü onlar, Kur'ân içerisine anlaşılması üzere farklı bir bilginin konulması gereksiz görmüşlerdir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi bu bilgiye sebep olduğunu iddia ettiği Vehb b. Münebbih'in fars asıllı olmasını da ırkına olan zaafı olarak tanımlamış ve ilgili nakillerin mahiyetini sorgulamışlardır. Aynı zamanda bu tarz rivâyet aktarmanın da planlı bir hareket olduğu iddiasını ortaya atarak bir hadis uydurma yöntemi olduğunu savunmuşlardır.¹⁴⁷⁵ Bu sorgulama şekli kendilerinden sonra gelen kuşağı da etkilemiş ve farklı bir değerlendirme metodu geliştirilmiştir. Bu metod genel hale gelmiş ve bu tür nakiller zan altında bırakılmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta bir râvînin yaşamış olduğu bölge ve kültürün rivâyetlere tesiridir. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere Vehb'in Yahudi ve Farisî kültürünü bilmesi ve bu bilginin sonraki dönemlerde eserlere sokulduğu ve yapılan değerlendirmeleri de farklılaştırdığı iddiası aslında doğal bir sürecin karşılığıdır. Tenkit konusu edilen bu hal bir zaruretin karşılığı değildir. Her ne kadar rivâyetler işaret edilerek bu iddia desteklenmeye çalışılsa da aslında ön yargıdan kurtulmuş da değildir. Daha önce de belirttiğimiz üzere hadis usulü kaidelerince tenkit yapılmadığında değerlendirme farklılıkları da ortaya çıkmaktadır.

Her halükârda, Vehb'in İncil'le olan alakası, Kur'ân'ın paralel anlatılarının parçalarına kıyasla tamamen kendine has bir tarzdadır. İçerikleri ayrıntılara girdikçe daha zenginleşir ve özellikle de her zaman gerçek anlatılar ortaya koyduğu için ilgili kaynaklara daha sadık kalır. Kur'ân metinlerine bakıldığında aynı anlatım tarzını bulamamaktayız. Bu metinler ezberden nakledilir veya bildiri halindedir. Dahası ve hepsinden önemlisi, bu bilgiler doğrultusunda hareket eden kimseler bu hususlara tabi olarak İncil metinleri üzerine değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ancak Kur'ân ve İncil metinleri üzerinde yapmış oldukları değerlendirmeler aynı tarzda olmamıştır.¹⁴⁷⁶ Vehb'in rivâyet anlatımlarında takip ettiği tarzın Kur'ân ve İncil'le alakalı olan

¹⁴⁷⁵ İmran Çelik, “Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya Göre İsrâiliyat'ın Delil Oluşu (Muhammed Abduh, Reşid Rızâ Ve Tabâtabâi Örneği)”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, S. 12, (2020), 223-238.

¹⁴⁷⁶ Premare, “Wahb ibn Munabbih: An Exceptional Figure of Early Islamic Scholarship”, 531-549.

metinlerde farklı olması ilmî bir üslubun karşılığıdır. Her ilim sahibinde farklı olması o ilmin zenginliğini göstermektedir. Ancak bu tarzın bilgi aktarımı olarak görülmeden hadis naklinde bir tarz gibi kabul edilerek tenkit edilmesi yine iddiada ön yargıyı ortaya koymaktadır.

Vehb b. Münebbih'in yazmış olduğu eserlerin muhtevasının önceki peygamberlerin ve hikmet sahibi kimselerin anlattıklarına uyumlu olduğu; aslında tezimizin asıl unsuru olan ve Vehb b. Münebbih'ten nakledilen bilgilerin muhtevasıdır ki ilgili bilgi rivâyetlerinin konuları başlığı altında ikinci bölümde izah edilmiştir. Kısaca işaret etmek gerekirse nakillerde ağırlıklı olarak hikmetli sözler, terğîb ve terhîb, takvâ ve zühdle alakalı hususlar bilgi olarak aktarılmıştır. Bu bilgi bazen geçmiş milletlere ait, bazen Ehl-i Kitâb esaslı ve bazen de başta peygamberler olmak üzere Allah'ın c.c. velî kulları konu edilerek aktarılmıştır. Hangi topluluğa ait olursa olsun hikmetli söz ve davranışlar dünyanın neresinde olsun genel bir anlam ifade etmekte ve neticesinde ortak davranışla sergiletmektedir.

Rivâyet ettiği hadislerin inanç esasları ve ahkâmıdan ziyade zühd, edeb, fiten türü rivâyetler ağırlıklı olması rivâyetlerinin isrâîlî kaynaklı konular ile uyum sağlamış olmasıdır. Daha önce beyan ettiğimiz üzere Vehb b. Münebbih konusu bakımından nakillerinde çoğunlukla toplumun îmân, islâm, ihsân ve âhîret halleriyle ilgili bilgiler nakletmiş ve bu hususlarda daha dikkatli olmaları için uyarılarda bulunmuştur. Yapmış olduğu teklif ve tembihlerde Ehl-i Kitâb'a işaret ederek veya uyumlu nakillerde bulunması ve aslında Kur'ân ve Sünnet'e aykırı da olmaması bilginin kaynağı bakımından benzerliğini göstermektedir. Yani Hz. Peygamber'in de dikkat çektiği üzere Ehl-i Kitâb'ın kabul edilebilecek veya edilmeyecek taraflarının varlığıdır. Yine Kur'ân'a ve Hadîs-i Şerîflerde onlarca örneği olan bu husus tenkit edilmiş ve olumsuz bir davranış gibi adlandırılmıştır. Bu gibi iddiaların altında aslında Kur'ân'a ait bilginin mevsûkiyetinin de tartışılmaya ve bilginin doğruluğunda kıstasın ne olacağının da sorgulanmaya çalışıldığı bu tür rivâyetler incelendiğinde görülebilmektedir.

4.5.10. İslâm'da Tarih Yazıcılığının Vehb b. Münebbih'le Başladığı

İslâm'da Tarih yazıcılığının Vehb b. Münebbih'le başladığı iddiası İslâmî İlimler için de önemli bir iddiadır. Vehb'in seleflerinin, fazla yazılı bir eser bırakmış olmamasına

rağmen kendisinin şifâhî nakillerinin yanında bir de aktarmış olduğu nakilleri yazmış olması ve sonrasında da O'nu takip edenlerin kendisinden, başta İncîl ve Tevrât olmak üzere İbrânîce'den çevirilerle özellikle de peygamberler ve hayatları hakkında aktarımlar yaptıkları görülmektedir. Bu bilgidен hareketle oryantalistler nakilleri dikkate alındığında peygamberler hakkında ve geçmiş milletlere ait bilgilerin fazlalığı sebebiyle İslâm Tarihi yazıcılığının ilk olarak yazımını yapan kimsenin Vehb b. Münebbih olduğunu söylemişlerdir. Ondan yapılan bu tür aktarımlar, sonrası kuşaklar için sadece bir gelenek oluşturmamış aynı zamanda kendisinden sonrakileri de etkisi altında bırakmıştır. Bu anlatımlar, sadece tarihsel ve biyografik anlatımlar olarak kalmamış toplumda dönüştürücü etkiye de sahip olmuştur. Daha sonra bu nakiller üzerlerine yapılan çalışmalarla da geliştirilerek günümüze kadar ulaştırılmıştır.¹⁴⁷⁷

Biz de bu iddianın, başlatan bir kimse olmak yerine başlatılabilecek bir kimse olarak düzelterek doğruluğunu kabul etmekteyiz. İbn İshâk'tan önce İslâm'da Tarih yazıcılığının '*Siyer*' ile birlikte peygamber hayatlarının konu edildiği rivâyetler esas alınarak başladığı varsayıldığında ve bu dönemde nakledilen bilgiyi aktaran kimse dikkate alındığında Vehb b. Münebbih ile başladığı söylenebilir. İlk dönem İslâm âlimleri tarafından yazılan eserler incelendiğinde bu duruma açık bir şekilde atıf olduğu görülecektir. Ancak Onunla ilgili detaylı bilgi sonraki dönemlerde daha çok karşımıza çıkmaktadır. İsrâiliyyât'a dair yazdığı bilinen *Kitâbü'l-Mübtede*' adlı kitabı bu iddianın önemli bir örneğidir. Kronolojik olarak peygamberlere dair bilgilerin ve kıssaların yer aldığı bir eser olarak önemlidir. Aynı şekilde *Kitâbü't-Tîcân* adlı eseri de aynı konuda rivâyetleri ihtivâ etmektedir. Yine Onun *Kısas-ı Enbiyâ* olarak kabul edilebilecek olan Peygamber'in seleflerinin tarihini ortaya koyduğu çalışma bu anlamda kıymet taşımaktadır. Bir diğer husus da Vehb b. Münebbih'in, İbn İshâk'ın önemli bilgi kaynağı olmasıdır ki Hz. Peygamber'in daha çok Medîne dönemine ait gazvelerle ilgili bilgilerin kaynağını oluşturur. Aynı şekilde Taberî ve sair Müslüman âlimler peygamberle ilgili bilgileri Ondan naklederek eserlerinde yer vermişlerdir.

Onun *Kitâbü't-Tîcân* adlı eseri incelendiğinde, ihtiva ettiği yüz yirmi üç rivâyet, başta Hz. Âdem olmak üzere peygamberlere dair bilgiler sunmakta ve özellikle de İslâm öncesi Yemen'deki Peygamber ve krallar hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Zikredilen kaynağa İbn Hişâm râvî olmuş ve Onun nakilleriyle ulaşmaktayız. Metin

¹⁴⁷⁷ Pregill, "*İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy*", S. 34, 215-284.

içerisinde yer alan eksiklikler veya üslup farklılıkları, Vehb'in usulünden farklı bir tarzda ve Vehb'in rivâyetleri San'a diliyle yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Vehb'e ait olduğu söylenen nüshalarla sonradan yapılan baskılar arasında yapılan kıyaslarda noktalama ve yazım hatalarının olduğu görülmektedir.¹⁴⁷⁸ Aynı zamanda bu farklar *Kitâbü't-Tîcân*'ın muhtevasında yer alan bilgilere İbn Hişâm tarafından yapılabilecek ilavelerinin olduğunu göstermektedir. Örnek olarak Hz. Süleymân-Belkıs ve Hızır kıssaları verilebilir. Kıssanın aktarımında yer alan sened diğer kaynaklarda da yer almakta ve eserdeki senedlerle mukayese edildiğinde bu fark görülmektedir. Yine yaratılışa dair bilgilerin aktarımında Vehb'in etkisi görülmekle birlikte farklı bilgilerin ilavelerle aktarıldığı da açıkça görülmektedir. Bu kitabın oluşumunda Emevî dönemi etkisi de kendisini göstermektedir. İçerisinde yer alan Yemen kralları ve özellikleri dikkate alındığında da tarihi kıssa anlatımının etkisi görülmektedir.

Bu anlamda *Kitâbü't-Tîcân*; Tarih yazıcılığı anlamında muhteva olarak da Arapça yazılmış en kapsamlı çalışma olarak kabul edilebilir. Bu çalışma usul olarak, İslâm Tarihi'nde kendisinden sonraki çalışmalara etki etmekle beraber Târih yazıcılığı hakkında da bizlere farklı bir yöntem göstermesi bakımından önemlidir. Yine bu eser; dönemi öncesi ve sonrasıyla ilgili mukayese yapma imkânı vermekle birlikte Yemen tarihini inceleme ve ilgili halk hikâyelerini, tarihsel olayları ve folklorunu anlamada yardımcı olarak tarih ve edebiyat ilişkisini görmemizi sağlaması bakımından da önemlidir.

Doğrudan Vehb'den aktarılan ve yazılı eserlerde korunduğu iddia edilen nakiller sadece Taberî tarafından değil, İbn İshâk (ö. 150/767), İbn Hişâm (ö. 218/833) ve İbn Kuteybe (ö. 276/889) gibi erken dönem İslâmî ilim geleneğinin diğer âlimleri tarafından da kullanılmış ve yaygınlaştırılmıştır. Dahası, kendisine atfedilen büyükçe yazılı eserler topluluğunun bazı kısımları, özellikle de *Kitâbü'l-Mübtede'* ya da *Kitâbü'l-İsrâiliyyât* olarak adlandırılan kısas-ı enbiyâ türü eserler, hem el yazmalarında tespit edilen nüshalarda hem de daha sonra yeniden yapılandırılarak canlı tutulmaya çalışılmaktadır.¹⁴⁷⁹ Bu tür eserlerde ve özellikle de Vehb'in aktarmış

¹⁴⁷⁸ Roberto Tottoli, "Biblical Prophets In The Qur'ân And Muslim Literature", *London And New York* (2002), 138-141.

¹⁴⁷⁹ Pregill, "*İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy*", S. 34, 215-284.

olduğu Hz. Âdem'in yaratılması ve yeryüzüne indirilmesiyle alakalı nakil esas alındığında bu eserlerde yer alan rivâyetlerdeki İncil'deki aktarımlara benzer özelliği açıkça görülmektedir.¹⁴⁸⁰ Daha sonraki başlıklar altında Hz. Âdem'in yaratılması ve cennetten çıkmasıyla ilgili konu başlığında gerekli izah yapılmaya çalışılacağından bu kadar izahla yetineceğiz.¹⁴⁸¹

Her ne kadar İslâm Tarihi'ne dair nakillerin, ilk kaynaklarından olması bakımından Vehb b. Münebbih'in; Taberî, İbn İshâk ve İbn Hişâm gibi kimselerin yazmış olduğu eserlerdeki rolüne yer verilmiş olsa da aslında bu iddiayla İslâm'da Tarih yazıcılığının başlanmasıyla alakalı verileri sunmak yerine Vehb'ten nakille aktarılan bilginin kendisinden sonra gelen kimseleri etkilediği, İncil ve Tevrât'a dair bilgilerin bu şekilde İslâmî bilgiye karıştırıldığı ve sonrasında da yaygınlaşarak kendilerinden sonraki döneme tesir ettiğini vurgulanmaktadır. İslâmî İlimlerin öğrenilmesinde önemli bir usul olan tahammül ve edâ yönteminin İslâmî İlimleri öğrenmede ve talep edilen bilginin bir senede bağlı olarak aktarımıyla ilgili usulün, iddia sahipleri tarafından anlaşılamadığını göstermektedir. Belli bir dönem tekâmül ettikten sonra ilmî olarak gelişmiş ve isabeti de ispat edilmiş bir geleneğin, akıl ve bilim esas alınarak değerlendirilmeye tabi tutulması sağlıklı bir değerlendirme olarak görülmemelidir. Yine bu usule anlam yükleyemeyen kimselerin kendi değer yargılarını öne çıkararak şüphecî bir yaklaşımla eleştiriye tabi tutmaları ve tenkit geleneği oluşturmaya çalışmaları, yapılması gereken kıyas ve analizlerin sıhhatine zarar vermektedir. Bu sebeple oryantalistler tarafından olumlu gibi görünse de yapılan tenkit çalışmaları aslında olumlu bir yapının itibarını kaybettirmeye çalışmanın karşılığı olmaktan öteye geçmemektedir.

4.5.11. İlk Dönem Siyer Yazımıyla Sonraki Dönem Arasındaki İhtilaf

Bir üst başlıkta İslâm'da tarih yazıcılığının Vehb b. Münebbih'le başladığı iddiası üzere değerlendirmelerde bulunduktan sonra bu başlık altında da ilk dönem siyer alanında nakledilen bilginin sonraki dönemlerde yazılan bilgiyle aralarında bulunan farklılıklara işaretlerle öne çıkarılan iddialar değerlendirilecektir. Batılı araştırmacılardan

¹⁴⁸⁰ Tottoli, "Biblical Prophets In The Qur'ân And Muslim Literature", 138-141.

¹⁴⁸¹ Konuyla ilgili örnek için bkz. Bu Tez, 407.

Donner; Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili olarak siyer alanında İslâm Târihi'ndeki ilk bilginin Vehb b. Münebbih'e izafe edilen bir belge olduğunu ve bu belgenin Khoury tarafından değerlendirmeler yapılarak günümüze kazandırıldığını ifade etmiştir.¹⁴⁸²

Yine Horovitz; İlk dönem siyer yazarlarının sonraki dönem müellifleriyle aktarılan bilgi bakımından aralarındaki uyumun tam olmadığına dikkat çekerek bu nakillerin, Hz. Muhammed ve savaşları hakkında bilgi aktarması bakımından kıymetli olduğunu söylemiştir. Horovitz iddiasını; Ebân b. Osman, Urve b. Zübeyr ve Şurahbil b. Sa'd'ın anlattıklarıyla Vehb'ten nakledilenlerin çok farklı olduğunu söyleyerek desteklemeye çalışmıştır. Bir diğer örnek de İbn Kuteybe ve Taberî'nin Hz. Âdem ile olan kıssaların muhtevasında olduğu gibi bilgi farklılıklarının olduğu ve bu farklılıklardan hareketle İncil'den alınan kıssaların İslâmîleştirildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁸³

Donner ve Horovitz, nakillerde yer alan farklılıklardan hareketle ilk dönem müellifleriyle sonraki dönem siyer alanında çalışma yapan yazarlar arasında uyum olmadığını ve bu uyumsuzluğun aslında İncil kıssalarından bilgiyi alınarak tamamlamak adına alınan malumatın İslâmîleştirilmesi olduğunu iddia etmişlerdir. Rivâyetler tahrîc ve tahkik edildiğinde bu tür farklılıkların olduğu aşîkârdır. Ancak bu farklılıkların varlığına dikkat çekilerek İncil bilgisinin İslâmîleştirildikten sonra siyer kaynaklarına konulduğu iddiası, mevcut rivâyet farklılıklarının gerekçelerinin tam olarak tespit edilmeden ve taşıdığı anlamı öne çıkarılarak değerlendirmede bulunmanın karşılığıdır. Bu iddialara karşılık olarak yapılması gereken, rivâyet tahrîc ve tahkîkine dikkat çekmek ve ilgili araştırmaları teşvik etmektir. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere araştırmamızda, iddialara konu olan meselelerin örneklendirilmesi başlığı altında bu farklılıklara yer vericek ve değerlendirmeleri nakiller üzerinden yapmaya çalışacağız.

4.5.11. Kaderi Düşünceye Sahip Olduğu

Vehb b. Münebbih'in bizzat kendi ifadesiyle ilk zamanlarda kaderi bir düşünceye sahip olduğu ve daha sonra da bu fikrinden vaz geçtiği bilinmektedir. Aynı zamanda

¹⁴⁸² Donner, “*Studies In Late Antiquity*”, 147-148.

¹⁴⁸³ Pregill, “*İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy*”, S. 34, 215-284.

O, kaderi düşünceye sahip olan kimselere, ilgili konuda nasihatlerde bulunmuş ve bu düşüncede olmanın yanlışlığını da savunmuştur. Konuyla alakalı olarak ‘*Munâsahât*’¹⁴⁸⁴ adlı kısa bir risâle günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu risâlede kaderi düşüncenin sakıncalarını ve bu düşünceler karşısında neler yapması gerektiğini kısaca izah etmiştir.

Özellikle Hz. Osmân döneminde hâkim olan özgür irade tartışmaları ve kaderi fikir anlayışı, ulemâ arasında değerlendirmelere tabi tutulurken siyasi alanda da etkili olmuş ve bu etkiyi devam ettirmiştir. Dönemin birçok ilim sahibini etkisi altına alan bu düşünce Vehb’in sahip olduğu görüşü de etkilemiştir. Sonraki yıllarda ve özellikle de Hasan Basrî’nin (ö. 110/728) vefatı sonrasında bu akım hâkim siyasi fikir haline gelerek otoriteye etki etmiştir. Vehb, sonraki dönemde Basra’da bulunan Hasan Basrî etkisi altında kalmış ve fikirlerini o doğrultuda geliştirmiştir. Ancak Vehb ve diğer âlimler, siyasi otoritenin baskısı sebebiyle ortaya konulması gereken itirazları yapamamışlar ve tepkilerini ortaya koyamamışlardır. Hatta kendisine kader ile ilgili görüşleri ve yazdıklarıyla ilgili olarak sorulduğunda böyle bir yazısının olmadığını beyan etmiş ve kader hakkında daha önce kabul ettiği görüşlerden vazgeçtiğini hatta pişmanlığını da belli etmiştir. Bu reddiyelerine rağmen yine de O, kaderî olarak suçlanarak dövülmüş ve bu sebeple hapse de atılmıştır.¹⁴⁸⁵

İlk zamanlar kabul ettiği bilinen kaderî düşünceden nakilleriyle ve daha sonra da bir risâle yazarak vazgeçtiği bilinen Vehb b. Münebbih’in, bu fikri kabul etmeye devam eden bir kimse olarak gösterilmesi ve bu sebeple de tenkit edilmesi ilmi etiğe uygun düşmemektedir. Bu sebeple bu eleştirinin dikkate alınmaması kanaatindeyiz. Konuyla ilgili Vehb’e ait bir rivâyet şu şekildedir:

أَخْبَرَنَا الْفَرَيَابِيُّ قَالَ: نَا قَطْنُ بْنُ نَسِيرٍ قَالَ: نَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: نَا أَبُو سِنَانٍ قَالَ: اجْتَمَعَ وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ، وَعَطَاءُ الْخُرَاسَانِيُّ بِمَكَّةَ فَقَالَ عَطَاءُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ مَا كُنْتُ بَلَّغْنِي أَنَّهَا كُتِبَتْ عَنْكَ فِي الْقَدَرِ؟ فَقَالَ وَهْبُ: وَمَا كُتِبَتْ كُنُوبًا، وَلَا تَكَلَّمْتُ فِي الْقَدَرِ، ثُمَّ قَالَ وَهْبُ: قَرَأْتُ نَبِيًّا وَسَبْعِينَ مِنْ كُنُوبِ

¹⁴⁸⁴ Bkz. Bu Tez, 126.

¹⁴⁸⁵ Premare, “Wahb ibn Munabbih: An Exceptional Figure of Early Islamic Scholarship”, 531-549.

اللّٰهُ تَعَالٰى، مِنْهَا نَبِّئْتُ وَأَرْبَعُونَ ظَاهِرَةً فِي الْكِنَائِسِ، وَمِنْهَا نَبِّئْتُ وَعِشْرُونَ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا قَلِيلٌ مِنَ النَّاسِ، فَوَجَدْتُ فِيهَا كُلَّهَا: "أَنْ مَنْ وَكَّلَ إِلَى نَفْسِهِ شَيْئًا مِنَ الْمَشِيبَةِ فَقَدْ كَفَرَ"

Ebû Sinân şöyle dedi: Vehb b. Münebbih ve Atâ' el-Horasânî Mekke'de bir araya geldiler. Atâ' dedi ki: *'Yâ Ebâ Abdillâh! Kader konusunda senin yazdığın kitapların olduğu bana ulaştı. Bu kitaplar nedir?'* Vehb: *'Ben bir kitap yazmadım! Kader hakkında da konuşmadım!'* dedi. Daha sonra Vehb: *'Allah-u Teâlâ'dan nâzil olan yetmişten fazla kitap okudum. Bunlardan kırktan fazlası kilisede zâhir olan kitaplardır. Yirmiden fazlası da insanların çok azının bildiği kitaplardır. Tamamında şöyle yazdığını buldum: "Kendisine kader hakkında bir şey sorulan kimse bunu iradesine göre izah ederse kâfir olur."* dedi.¹⁴⁸⁶

Rivâyette de görüldüğü üzere Vehb b. Münebbih kader hakkında net tavrını ortaya koymuş ve ilgili konuda gerekli cevabı sorunun muhataplarına vermiştir. Yine nakillerin tamamı incelendiğinde yukarıda zikrettiği görüşe muhalif açıklamaların rivâyetlerinde yer almaması ve kader hakkında ortaya konulan iddialara bizzat verdiği cevabın iddia sahiplerine yeterli olacağı kanaatindeyiz.

4.5.13. Vehb b. Münebbih'in Kıssa Anlatım Üslûbu

Vehb b. Münebbih'in rivâyetleri genel olarak incelendiğinde, anlatım tarzı bakımından homiletik (vaaz-kıssa) bir anlatım tarzına sahip olduğu görülmektedir. Onun oluşturduğu bu anlatım tarzının İslâmî eserlere Onunla birlikte dâhil olduğu kabul edilmektedir. Vehb'ten nakledilen rivâyetlerde bu etkiyi başlatanlardan birisinin Abdülmün'im b. İdrîs olduğu söylenmektedir. Vehb'den gelen nakillerin redaktesini Onun yaptığı iddia edilerek bu etkinin oluştuğu iddia edilmektedir. Yine bu üslupta etkili olan bir diğer şahsiyetin Vehb'in torunu İdrîs b. Sinân olduğu söylenmektedir. Abdülmün'im, Vehb'in vefatından birkaç yıl sonra (h. 128) doğmuş olması ve İdrîs'in de torunu olması sebebiyle Ondan nakilde bulunamayacağı iddia edilerek kıssa anlatım üslubunu bu iki kimsenin oluşturduğu iddia edilmektedir.¹⁴⁸⁷ Bu iddiada daha çok öne çıkarılan mesele baba-oğul; dede-torun nakillerinin ifadesi olan aile/akraba

¹⁴⁸⁶ Âcurrî, *eş-Şerî'a*, II, 945.

¹⁴⁸⁷ Pregill, "Isrâiliyyât myth and pseudepigraphy", S. 34, 215-284.

isnadlarının rivâyetlere etkisidir. Oryantalistler bu iddiayı desteklemek için Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Ukaylî'nin Abdülmün'im'in cerhinde kullandıkları ifadeleri esas almışlar ve aslında Vehb'e ait bu tür rivâyetleri onların uydurduğuna delil olarak kullanmak istemişlerdir.

Araştırmamızın ikinci bölümünde de gerekli açıklamalarda bulunduğumuz, cerh ve ta'dîl âlimlerinin haklarında gereken izahları yapmış olduğu Abdülmün'im ve İdrîs'in cerh edilmiş olmaları Vehb'e ait nakillerde mutlak uydurmada bulundukları anlamı taşımamaktadır. Usul âlimlerince belirlenen kriterler doğrultusunda ilgili rivâyetlerin, 'mevzû' olarak adlandırılmak yerine 'metrûk ve münker' olarak ifadelendirilmesine sebep olabilecek vasıfların uydurmaya sebep olan bir kusur olarak adlandırılması yine ilgili metodolojiyi anlayamamain ifadesi olarak izah edilebilir. Bir diğer mesele de anlatımda kullanılan üslubun veya üslup farklılıklarının uydurma gerekçesi olarak takdim edilmesidir. Bu farklar Tivrât, Zebûr ve İncîl özelinde değerdendirme yapıldığında da varlığını gösterecektir. İddiaların ana konularına örnek olarak verilen rivâyetlerin tenkidinde de görüleceğı üzere bilginin aktarımında doğal olan bir durumun, tenkit metodu olarak sunularak uydurma izafesinde bulunmak kutsal metinler için de problem teşkil etmektedir. Bu sebeple bilginin doğruluğunu tespitte çok fazla dikkate alınması gereken bir yöntem olmadığı kanaatini taşımaktayız.

4.5.14. Vehb b. Münebbih'in Akrobalarının Rivâyetlere Etkisi

Temel hadis eserleri incelendiğinde, rivâyetlerde yer alan senedlerde dede-baba-oğul-kardeşlerin birbirlerinden nakillerinin varlığı bilinmektedir.¹⁴⁸⁸ Hadis eğitim ve öğretim metodları incelendiğinde de rivâyetin tahammül ve edâsında bu durum açık bir şekilde görölmektedir. Rivâyette akraba nakilleri Vehb b. Münebbih rivâyetleri özelinde araştırıldığında; kendisinden nakille kardeşlerinin, oğullarının, kızının, yeğenlerinin ve torunlarının nakillerde varlığı açık bir şekilde görölmektedir. Araştırmamızın ikinci bölümünde konuyla ilgili olarak gerekli açıklamalarda bulunduğumuzdan, araştırmanın hacmini artırmamak ve tekrara düşmemek için bu kadarıyla yetiniyoruz.¹⁴⁸⁹

¹⁴⁸⁸ Bkz. Bekir Kuzudışli, *Aile İsnâdları* (İstanbul: İFAV, 2021).

¹⁴⁸⁹ İlgili değerdendirme için bkz. Bu Tez, 86.

Vehb b. Münebbih'ten nakledilen rivâyetler, hadis ilimleri bakımından kabul edilen bir metodla aktarılmış olmasına rağmen ilgili isnadlar bu ilişki öne çıkarılarak tenkit konusu edilmiş ve bu yakınlıktan hareketle rivâyetlerin mevzû' oldukları üzere iddialar geliştirilmiştir. Bu tür nakiller, Khoury tarafından doğrulanmasına rağmen Abdülmün'im b. İdrîs ve İdrîs b. Sinân başta olmak üzere Vehb'in kızından torunu Ebû İlyâs'ın nakillerde bulunmasına dikkat çekilmiş ve aslında Ebû İlyâs'ın Vehb'i görmemesine rağmen Ondan talebesi gibi nakilde bulunduğu söylenmiştir. Öne çıkarılan bir diğer mesele de Vehb'den nakilde bulunan silsilenin tenkit edilmesidir. Bu konuyu da İbn Hişâm'ın *Kitâbü't-Ticân* adlı eserinde görüldüğü üzere Vehb'den nakilde bulunan senedin genellikle İdrîs b. Sinân – Esed b. Mûsâ tarîkıyla olduğu üzeredir. Bu sebeple ilgili senedden hareketle Vehb'den nakilde bulunan diğer eser sahiplerinin tabi oldukları sened zincirleri de tetkik edilmeli ve gerekli tenkitler yapılmalıdır.¹⁴⁹⁰ Bu bağlamda görülen şudur ki Vehb'in rivâyetlerinin daha çok akrabalarından nakille aktarılmış olması, onların elinde Vehb'e ait metinlerin bulunduğunu göstermektedir. Bununla beraber rivâyetlerini elinde bulunduran akrabalarının, O'ndan aktardığı nakillerde ne kadar sadakatli oldukları bilinmemektedir.¹⁴⁹¹ Oryantalistlerin öne sürdükleri, nakillerinin akrabaların elinde olmasıyla birlikte rivâyetler üzere ne kadar sâdık oldukları üzerine tenkidin, aslında ana unsuru hoca-talebe ilişkisi bakımından aralarındaki eğitim-öğretim metotları ve adabıyla ilgilidir. Bu ilişkinin sıhhatini tespit ve değerlendirmede usul ilmi prensiplerinin uygulanması gerektiğini kabul oryantalistlerin de görmezden gelmemesi gereken bir durum olarak kabul edilmelidir.

Vehb b. Münebbih'ten nakille aktarılan rivâyetlerin senedlerinde de görüldüğü üzere aile içerisinde râvîlerin birbirleriyle olan yakınlıkları, Khoury'nin de yapmış olduğu çalışmada dikkati çekmiş ve sonrasında özellikle müsteşrikler tarafından tenkitlere konu edilmiştir. Bu iddialar değerlendirilirken öncelikle ifade edilmesi gereken husus rivâyetin senedinde yer alan râvînin birbirleriyle yakınlıklarından ziyade, akrabalık ilişkisi olsun veya olmasın cerh ve ta'dîl kuralları dikkate alındıktan sonra gerekli değerlendirme yapılmalı ve sonrasında rivâyetin senedindeki eğitim-öğretim

¹⁴⁹⁰ A.g.e., S. 34, 215-284.

¹⁴⁹¹ Premare, "Wahb ibn Munabbih: An Exceptional Figure of Early Islamic Scholarship", 531-549.

birlikteliği gözden geçirilmelidir. Daha sonra tahammül ve edâ bakımından hoca-talebe bağının hangi eğitim ve öğretim metoduyla alakalı olduğu tespit edilmeli ve Vehb b. Münebbih özelinde mevcut râvîler üzere araştırmanın yapılması gerekmektedir. Son olarak da ilgili râvîler ve rivâyetlerinden hareketle eğer iddia edildiği gibi O'na ait olduğu söylenen eserlerden nakiller varsa yine belgeler sunarak ve o ilme ait tenkit metotlarını kullanılarak rivâyet tahkik edilmelidir.

Yukarıda zikredilen iddialar, bilim ve rasyonalist akıl bağlamında veya mevcut eserlerde yer aldığı söylenen farklılıklar öne çıkarılarak değerlendirildiğinde ve rivâyet ilmine ait kriterlerle değerlendirme metotları göz ardı edildiğinde sadece İslâm'a ve dolayısıyla Kur'ân'dan sonra ikinci kaynak olarak kabul edilen rivâyet/hadis ilmi üzere ön yargının karşılığı olmaktan öteye geçmemektedir. Konuyla ilgili genel örnekler, araştırmamızın oryantalistler tarafından ortaya atılan iddiaların örneklendirildiği başlıklar altında takdim edilecektir.¹⁴⁹²

4.5.15. Rivâyetlerde Sıhhat Tespit Zorluğu ve Emevî Tesiri

Müsteşriklerin öne sürdükleri iddialardan biri de Vehb b. Münebbih'ten nakledilen bilgilerin özellikle de metin olarak doğruluğunun tespitinin zorluğudur. Çünkü O'na ait olduğu söylenen nakillerin Tevrât, Zebûr, İncîl ve Kur'ân metinleriyle benzerliklerinin bu ayrımı zorlaştırdığını söylemişlerdir. Nakledilen bu anlatımlar, Tarih ve biyografik anlatımlar bakımından sakıncalı görülmemiştir. Ancak bu anlatımlarda Emevî otoritesinin etkili olduğunu Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) rivâyetlerin tedvini (bir araya getirildiği) dönemde Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ve İbn Şihâb ez-Zührî'yle (ö. 124/742) yapmış oldukları yazışmalara dikkat çekerek iddialarını desteklemeye çalışmışlardır. Yine onlar, Vehb b. Münebbih'in dönemin âlimlerinden biri olarak Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) döneminde San'â kadılığı yapmış olmasını, Emevî etkisinin Onun rivâyetlerinde olduğunu gösterdiğini savunmuşlardır. Kendisinin hukukçu olmamasına rağmen bu vazifeye getirildiğini ve sadece fetva dışında vermiş olduğu kararlara itibar edildiğine işaret etmişler ve O'nun, fetva vermekten ziyade karşılaştığı olaylar hakkında izahlar ve kararlar verdiğini söylemişlerdir. Ancak dönemin karakteristik özelliğinin bilinmesinin ve anlatılanların

¹⁴⁹² Bkz. Bu Tez, Oryantalist İddiaların Ana Konularından Örnekler, 407.

doğruluğunun tahkikinin yapılmasının gerekliliğini beyan ederek iddialarını sürdürmüşlerdir.¹⁴⁹³

Müsteşriklerin bu iddiaların temel sebeplerinden birisi, O'ndan nakledilen bilgilerin genellikle senedsiz olması, anlatımındaki ifade benzerlikleri ve Emevî döneminde San'â kadısı olmasıdır ki Vehb b. Münebbih'in tâbiûn'dan ve hatta büyüklerinden olması O'nun Hz. Peygamber'e ait bazı bilgilere ulaşmasını ve sahâbenin önde gelenlerinden istifade etmesini kolaylaştırmıştır.

Rivâyetin sıhhatini tespitte sened ve metin tenkidi olmak üzere iki usûl takip edilmektedir. Rivâyetin aktarımında senedin ikinci tabakasında yer alması O'nu, Hz. Peygamber veya sahâbeye ait olmayıp kendi ulaştığı bilgiyi aktarırken esas olarak sözü kendisine izafe ederek nakletmeyi gerekli kılmaktadır. Maktû' olarak adlandırılan bu rivâyetler, sened ve metin tenkidine tabi tutularak eğer bilgi değeri taşıyorsa ilgili eserlere dâhil edilmektedir. Araştırmamızın üçüncü bölümünde de görüldüğü üzere Hz. Peygamber veya sahâbeden nakilde bulunduğu sözlerde kendisi atıflarda bulunmuş ve sözün aidiyetini bildirmiştir. Ancak kendisine ait bilgilerde tam aksine Hz. Peygamber veya sahâbeye izafe kılmadan aslında tenkit edildiği hususta mevsûkiyetini ortaya koymuş ve bilginin kendisine aidiyetini ifade etmiştir. Aslında tenkit edildiği hususta tebrik edilmesi gereken bir davranış sergilemiş ve senedde cerhine de sebep olacak nakilde bulunmamıştır. Eğer geçmiş milletler veya Ehl-i Kitâb'a ait bir nakilde bulunacaksa ilgili referansa atıf yaparak ilmi bir üslupla rivâyetlerini nakletmiştir.

Bir diğer iddia da rivâyetlerin metni ve ihtiva ettiği anlam üzere yapılan değerlendirmeden hareketle Tevrât, Zebûr, İncîl ve Kur'ân ifadelerine benzerliğidir. Bazen bir âyetin izahı, bazen geçmiş milletlere ait bir olayın anlatımı ve bazen de kendisine sorulan bir sorunun cevabı olarak karşımıza çıkan anlatımlar genellikle yaratılış, kader, peygamberler ve ilgili dönemlerde yaşanan olaylar hakkında olduğu için doğal olarak ilâhî metinlerle benzerlik göstermektedir. Anlatılan konunun mahiyeti anlatımı da etkilemektedir. Bu benzerlikten hareketle iddiada bulunmak aslında malumun ilamına itirazdan oluşmaktadır. Ancak ihtiva ettiği anlamın

¹⁴⁹³ Premare, "Wahb ibn Munabbih: An Exceptional Figure of Early Islamic Scholarship", 531-549.

birbirlerinden farklılığı ilgili metinlerin mukayese edilerek değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Müsteşriklerin öne sürdükleri konular ve ilgili iddialar genel olarak karşımıza yukarıda zikredilen başlıklarla çıkmaktadır. Bu başlıklar hakkında somut değerlendirmeler ve örneklendirmeler araştırmamızın ilgili başlığı altında yapılacaktır.¹⁴⁹⁴

4.6. Vehb b. Münebbih’le İlgili İddialar Hakkında Genel Değerlendirme

Bir üst başlık altında oryantalistlerin Vehb b. Münebbih hakkında ortaya koymuş oldukları iddialar genel olarak O’nun sahabeyle görüşmediği, sonradan Müslüman olduğu, daha önce dâhil olduğu dinin Yahudilik olduğu ve dolayısıyla Tevrât’ın üzerindeki etkisi, içerisinde yaşadığı bölgenin Yemen olması ve orada hüküm süren din, millet ve kültürlerin anlattıkları olayların konusunu oluşturması, yapmış olduğu araştırmaların sonucunda elde ettiği malumatı kendisine hamlederek aktarması, sahip olduğu akidenin seyri, İslâm’da tarih yazımının O’nunla başlatılabileceği ve bu nakillerin kendisinden sonraki âlimleri etkilediği, anlatmış olduğu bilginin söylem bakımından Tevrât, Zebûr ve İncil anlatımlarına benzemesi, kendisinden nakilde bulunanların daha çok akrabalarının olması ve yakınlarından olan bu kimselerde O’na ait metinlerin varlığı şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Vehb b. Münebbih’ten nakledilen rivâyetler genel olarak incelendiğinde yukarıda sunulan iddiaları destekleyebilecek metinlerin varlığı görülmektedir. Biz konumuz itibarıyla O’nun Hz. Peygamber ve sahâbeden naklettiği rivâyetler hakkında tezimizin üçüncü bölümünde gerekli izahlarda bulunmuştuk. Kendisine izafe edilerek aktarılan rivâyetler dikkate alındığında muhtevanın yaratılış, peygamberler ve ilgili kıssalar, milletler, geçmiş milletlere ait ibretlik olaylar, insanların iyiliğe teşviki ve kötülükten sakındırılmasıyla ilgili hikmetli sözlerden oluştuğunu görmekteyiz. Muhteva bakımından daha çok belli bir konun izahının yanı sıra kendisine sorulan soruların cevaplarının da yer aldığı metinler, metin bağlamında bir bütün halinde incelendiğinde iddia edilenin aksine bazen birbirini tamamlayan ifadelerden oluştuğunu da görmekteyiz. Benî İsrâîl’e dair malumatın ve hikâyelerin de yer aldığı rivâyetler, bilgi vermesi bakımından önem taşıırken bu bilgi öne çıkarılarak rivâyetlerin tamamının

¹⁴⁹⁴ Bkz. Bu Tez, 407.

aynı konumda kabul edilmesi rivâyet tekniği bakımından da etik görülmemektedir. Özellikle İslâm Târîhi ve Tefsir kaynaklarında daha çok Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili olarak anlaşılması gereken konularda rivâyetlerine başvuru Vehb b. Münebbih, bu nakillerden yola çıkarak rivâyet uydurucusu olarak tanımlanmaya çalışılmış ve sonra gelen âlimlerin de kendisinden etkilenecek kaynaklarda yerini aldığı iddiasını ortaya çıkartmıştır. Bilginin kaynağı/mesnedi olmakla, o bilginin uydurucusu olmanın farklı anlamlar taşıdığı malumken, bu bilginin aktarımıyla O, İsrâiliyyât'a dair bilgileri yorumlayarak kendisine izafe eden ve İslâmî metinlere karıştıran bir kimse olarak vasıflandırılmıştır.

Onun, yukarıda ifade edilen iddialarla vasıflandırılmasında daha çok; hadis tarihinde rivâyet asrı olarak da bilinen dönemde yaşamış olması, geçmiş milletlere dair sahip olduğu bilgi, yaşadığı bölge kültürünün de etkisiyle aktardığı bilgilerin muhtevası, Benî İsrâil'e dair rivâyetlerinin nakilleri içerisinde fazlaca yer alması ve özellikle ifadelerinin Tevrât ve İncil metinlerindeki anlatım tarzına benzemesi etkili olmuştur.

Vehb b. Münebbih'in yaşadığı dönemin daha iyi anlaşılmasında rivâyet asrının temel meselelerinden olan hıfz, kitâbet, tedvin ve tasnif dönemlerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Fitne olaylarının da etkisiyle hadis uydurmalarının da yaygınlaştığı bu dönem, nakledilen rivâyetlerin daha çok ezberden olması, yazının sadece rivâyetleri öğrenmede yardımcı unsur olarak kullanılmasını gerekli kılmıştır. Rivâyetlerin yazıya geçirilme ihtiyacının ortaya çıkmasıyla birlikte gelişen sıhhat tespit çalışmaları aynı zamanda cerh ve ta'dîl faaliyetlerini de geliştirmiştir. Daha önce semâ' ve kıraât metotlarıyla yapılan rivâyetlerin tahammül ve edası, sonrasında farklı faaliyetlere de ihtiyaç duymuştur. Tasnif dönemi sonrası oluşan temel eserlerle birlikte kitaptan rivâyet nakliyle birlikte rivâyetin sıhhatini tespit de mevcut kitaplar tercih edilmeye başlamıştır.¹⁴⁹⁵ Hadis tarihinde hıfz döneminden kitâbete ve risâlelerden de kitaplara geçişin başlayıp devam ettiği bir zamanda yazma işi ve belirlenen şartlar, giderek ideolojik ifade şeklinde bir hal aldı ve öğrenilmiş söylemlerle birlikte sonraki dönemi de tesiri altına alıp yayılarak devam etti. Oryantalistlerin iddiasına göre nakledilen bu bilgiler daha sonra manipüle edilerek standart bir hal aldı ve aktarımları devam ederek politik ve toplumsal ortamın da etkisiyle yeni bir bağlamın etkisine dâhil edildi. Dokuz ve onuncu asırlara gelindiğinde rivâyetler ve aktarımı üzere güçlü bir beraberlik oluştu

¹⁴⁹⁵ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, (İstanbul: İFAV, 2010, 21.

ve dönemin ilim adamlarına göre rivâyetler ve aktarım usûlü de şekil almaya başladı.¹⁴⁹⁶ Aslında Pregill’in ifadeleri rivâyetin nakil, tedvin ve tasnif dönemlerinin doğrularının olduğunun itirafıdır. Aynı zamanda onun değerlendirmelerinde, bu metotları dikkate almadığı ve Müslümanların rivâyet tenkidi için kullandıkları usulü bilmediği veya göz ardı ettiğidir. Bu sebeple aslında o, bilginin manipüle edildiğini iddia ederken kendilerince yapmış oldukları manipülasyonu itiraf etmiştir. İslâm âlimleri rivâyeti naklederken birtakım eğitim ve öğretim metotları geliştirmiş ve değerlendirmelerinde bu yöntemleri de dikkate almışlardır. Usûl ilmi üzere oluşan ittifakın manipülasyonu desteklediği iddiası da yine hissi olmaktan öteye geçmemiş, ilgili ittifakın zararı belirtilmemiş ve söz olarak kalmıştır. Vehb b. Münebbîh rivâyetleri üzere nakillerde siyasi etkinin varlığı iddiası da yine sadece tedvin döneminde siyasi otoritenin bu faaliyeti başlatmasına işaret edilerek ortaya atılmış ve yine siyasal anlamda rivâyetin naklinde ne tür zararlarının olduğu örneklenerek delillendirilmemiştir.

Müsteşrikler tarafından öne sürülen iddialardan biri de nakledilen rivâyetlerin akli manada problemlili olduğudur ki ilgili rivâyetlerin, sonraki dönemde tenkid edilmeden kullanılmasıyla beraber artık değişmez olmuş ve birbirini takip eden dönemlerde de bu etki devam ederek devamlılık kazanmıştır. Zikredilen durum üzere Vehb, karizmatik bir âlim olarak kabul edilmiş, bu hal kendisinin ve rivâyetlerinin tenkit dışı tutulmasına sebep olmuştur. Daha sonra da başta Vehb’in öğrencileri olmak üzere bu nakiller, onları takip eden silsile tarafından düzeltilmiş ve muteber eserlere dâhil edilmiştir. Ancak iddia edildiği üzere sahte olduğu ifade edilen metnin aslında neye göre problemlili olduğu da tespit ve tayin edilememektedir. Her ne kadar tespit sorunu yaşanır olsa da ilgili değerlendirmeler için bir yöntem geliştirilmeli ve metinler bu şartlar üzere gözden geçirilmelidir. İsrâiliyyâta dair bilginin İslâmî bilgiyle benzeşmesi, ilgili ayrımı ve bu ayrımın metodunu belirlemede zorluk arz edecektir. Khoury’nin Vehb üzere yapmış olduğu çalışmada bu farklılığı görmek mümkündür.¹⁴⁹⁷

Pregill’in ifade ettiği rivâyetin sahîh olup olmadığının tespitinin zorluğu ve yanlış bilginin asıl İslâmî bilgiden ayrımının yeni bir metoda ihtiyaç duyulduğu ifadesi, onun

¹⁴⁹⁶ Pregill, “*İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy*”, S. 34, 215-284.

¹⁴⁹⁷ A.g.e., S. 34, 215-284.

rivâyet ilimlerine bakışını ve Hadis İlimleri içerisinde geliştirilen usûl kâidelerine itibar etmediğini göstermektedir. Bu noktada yeni bir çalışmanın zarureti ifade etmiş ancak nasıl olması gerektiği hakkında bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak yapılacak çalışmada önemli olan husus, değerlendirmede mukayese edilecek metinlerden sahîh olarak merkez kabul edilecek metnin hangisi olacağıdır ki bu durum Tevrât, Zebûr ve İncil esaslı nakillerde rivâyet ilmine dair sahîh kabul edilen bilginin kıyasını gerektirecektir. Etraflı bir araştırmayı gerektirecek olan bu sorun kısmen çalışmamızda yeri geldiğinde ifade edilerek ifadelendirilmeye çalışılmıştır. İlgili konuda daha kapsamlı ve programlı araştırmaların yapılmasıyla ilgili araştırmaların yapılacağı araştırma enstitülerinin teşekkülü zaruridir. Ancak yapılacak incelemelere katkı sağlaması bakımından Vehb b. Münebbih rivâyetleri özelinde birkaç örnek vermekle yardımcı olmaya çalışacak ve bu örneklerle yetineceğiz.

4.7. Oryantalist İddiaların Ana Konularından Örnekler

Oryantalistlerin, Vehb b. Münebbih'in nakillerinden hareketle öne sürdükleri iddiaları maddeler halinde sıraladıktan sonra bu başlık altında onların, değerlendirmelerinde referans olarak gösterdikleri rivâyetlere işaret ederek öne çıkardıkları konular tespit edilerek sunulacaktır. Daha çok Tevrât ve İncil metinlerini esas alarak yaptıkları değerlendirmelerde; Peygamberlere ait olay ve kıssalardan yola çıkarak Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaratılmasıyla cennetten çıkış, Hz. Nûh ve oğulları, İslâm'da bilginin epistemolojik değeri ve Hz. Zülkarneyn, Hz. İsmâ'nın çarmıha gerilmesi, kozmolojik rivâyetlerin bilgi değeri ve on emir gibi konulara yer vermişlerdir. Biz de konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili başlıklar içerisinde ilgili tespitleri genel olarak kapsadığını düşündüğümüz; Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaratılması, Hz. Zülkarneyn ve İslâm'da bilginin epistemolojik değeri ve Tevrât ve İncil bağlamında 'on emir' konularını örnek olarak inceleyeceğiz.

4.7.1. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Yaratılışı

Oryantalistlerin İslâm ve kaynakları üzere yapmış oldukları araştırmalar incelendiğinde, genel olarak peygamberlere ait kıssalar üzerinden örneklemelerle tenkitler yaptıkları ve hadislerin sunumunun Tevrât ve İncil anlatımlarına uyumluluğuna dikkat çekerek değerlendirmelerde bulundukları görülmektedir. Daha

çok tenkitlerinde Yahudi ve Hristiyan kültürüne atıflarda bulunmuşlar ve özellikle önceleri Yahudi veya Hristiyan sonradan Müslüman olan Abdullâh b. Selâm, Addâs, Ka'bû'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi kimselere ait nakillere dikkat çekmişlerdir.¹⁴⁹⁸ Araştırmamızın konusu gereği bu başlık altında, diğer nakil sahiplerine değinmeden sadece Vehb b. Münebbih'e ait rivâyetlere dikkat çekerek İslâmî ilimleri de içerisine alan olumsuz yorumları değerlendireceğiz.

Konuyla ilgili; Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaratılması esas alınarak; yaratılmanın ne zaman olduğu, cennet hayatı, yaklaşılması yasak olan ağaç, işlenen suç, suçun birlikte işlenmiş olmasına rağmen Hz. Havvâ'ya yüklenmesi, cennetten çıkarılma, şeytanın kendisine yasaklanan cennete girerek Hz. Âdem ve Hz. Havva ile olan mücadelesi, yeryüzüne indirilme, tövbe etme, Hâbil ve Kâbil gibi konu başlıklarını içeren rivâyetlerden en kapsamlı olanı zikredilecek ve sonra da Tevrât'ta yer alan metne işaret edilerek ilgili değerlendirmeler sıralanarak özetlenecektir.

Oryantalistler, Hz. Âdem ve hanımının cennetten çıkarılmasına dair iddiaları konu ettikleri araştırmalarda değerlendirmeler yaparken daha çok, Yahudi metinlerini esas almışlar ve İncil'e dair metinleri de öne çıkararak yorumlarda bulunmuşlardır. Konuyla ilgili nakiller içerisinde de daha çok Vehb b. Münebbih'e ait rivâyetleri esas alarak, metinlerle rivâyetler arasındaki benzerliklerden hareketle tenkitler oluşturulduğu görülmektedir. Rivâyetler bağlamında konu ele alındığında Hz. Âdem'e dair nakillerde genel olarak konuların; Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaratılması, cennete yerleştirilmeleri ve cennet hayatı, cennette üzerlerinde bulunan elbise ve mahiyeti, şeytanın vesvesesi ve sonucunda yasak ağaca yaklaşılması, ağacın muhtevası, yeryüzüne indirilme, tövbe ve Hz. Âdem'in şemailine dair olduğu görülmektedir.

Yapmış olduğumuz araştırmada Vehb'ten nakille, Hz. Âdem'le ilgili toplamda yirmi beş naklin olduğunu tespit ettik. Bu sayıya *Kitâbü't-Tîcân* ve *Kitâbü'l-Mübtede'* rivâyetleri de eklendiğinde toplam nakil sayısı yüz civarında olmaktadır. Rivâyetlerin tamamı bu başlık altında aktarıldığında tezin hacmi genişleyeceği için, içlerinden Hz. Âdem'in yaratılması ve cennete yerleştirilmeleriyle ilgili en kapsamlı bilginin olduğu

¹⁴⁹⁸ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hıdır, “Yahudi Kültürü ve Hadisler”, 1-696; “Hristiyan Kültürü ve Hadisler” 1-784.

rivâyetler zikredilecek ve sonra da konuyla ilgili yukarıda saymış olduğumuz esaslardan hareketle yapılan tespitleri ve değerlendirmeleri aktaracağız.

Vehb b. Münebbih'ten nakledilen rivâyetlere geçmeden önce Hz. Âdem ve yaratılışıyla ilgili âyetlerin neler olduğu, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için önem taşımaktadır. Bu sebeple öncelikle konuya dair âyetleri aktaracağız.

4.7.1.1. Âyetlerde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Yaratılışı

Konuyla ilgili genel değerlendirme yapılırken âyetlerle ilgili izahlarda bulunulacağından sadece ilgili âyetlerin mellarini vermekle yetinceğiz. Âyetlerin mealleri şu şekildedir:

“Dedik ki: ‘Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.’”; “Bunun üzerine şeytan onları(n ayağını) oradan kaydırды, içinde bulundukları (cennet yurdu)ndan çıkardı. Biz de: ‘Birbirinize düşman olarak inin, orada belirli bir vakte kadar sizin için bir karar yeri ve bir nasib vardır.’ dedik.”; “Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.”; “İnin oradan (cennetten) hepiniz. Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir” dedik.”¹⁴⁹⁹

“Ey Âdem! Sen, zevcenle birlikte cennette yerleş de ikiniz dilediğiniz nimetlerden yeyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın ki, sonra zalimlerden olursunuz.”; “Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: “Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı.”; “Onlara, ‘Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim’ diye de yemin etti.”; “Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, ‘Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?’ diye seslendi.”; “Allah, ‘Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye

¹⁴⁹⁹ Bakara 2/35-38.

kadar yerleşme ve faydalanma vardır' buyurdu.”; “Her ikisi, ‘Rabbimiz! Kendimize yazık ettik; bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen biz kaybedenlerden oluruz’ dediler.”¹⁵⁰⁰

“Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: ‘Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?’”; “Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.”; “Sonra Rabbi onu seçkin kıldı; tevbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.”¹⁵⁰¹

4.7.1.2. Rivâyetlerde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ’nın Yaratılışı

Konuyla ilgili âyet meallerini zikrettikten sonra Hz. Âdem’e dair Vehb b. Münebbih’ten nakledilen yaratılışla ilgili en kapsamlı rivâyetleri önemine binaen Arapça metinleriyle birlikte şu şekilde aktarabiliriz:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ جَعْفَرٍ الْوَرَّاقُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ أَبُو هِشَامٍ الصَّنْعَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ قَالَ سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى يَقُولُ: "خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَمَا شَاءَ وَبِمَا شَاءَ فَكَانَ كَذَلِكَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ خُلِقَ مِنَ التُّرَابِ وَالْمَاءِ فَمِنْهُ لَحْمُهُ وَدَمُهُ وَشَعْرُهُ وَعَظْمُهُ وَجَسَدُهُ كُلُّهُ فَهَذَا بَدْءُ الْخَلْقِ الَّذِي خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْهُ آدَمَ ثُمَّ جُعِلَتْ فِيهِ النَّفْسُ فَبِهَا يَقُومُ وَيَقْعُدُ وَيَسْمَعُ، وَيُبْصِرُ وَيَعْلَمُ مَا تَعْلَمُ الدَّوَابُّ وَيَتَّقِي مَا يَتَّقِي ثُمَّ جَعَلَ فِيهِ الرُّوحَ فِيهِ عَرَفَ الْحَقَّ مِنَ الْبَاطِلِ وَالرُّشْدَ مِنَ الْغَيِّ وَبِهِ حَذَرٌ وَتَقَدَّمَ وَاسْتَتَرَ وَتَعَلَّمَ وَدَبَّرَ الْأُمُورَ كُلَّهَا فَمِنْ التُّرَابِ يُبُوسُتُهُ وَمِنْ الْمَاءِ رُطُوبَتُهُ فَهَذَا بَدْءُ الْخَلْقِ الَّذِي خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْهُ آدَمَ بِمَا أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ ثُمَّ جَعَلَ فِيهِ مِنْ هَذِهِ الْفِطْرِ الْأَرْبَعِ أَنْوَاعًا مِنَ الْخَلْقِ أَرْبَعَةٌ فِي جَسَدِ ابْنِ آدَمَ فَهِيَ قَوَامُ جَسَدِهِ وَمَلَائِكُهُ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى وَهِيَ الْمِرَّةُ السَّوْدَاءُ وَالْمِرَّةُ الصَّفْرَاءُ وَالِدَّمُ وَالْبَلْغَمُ فَيُبُوسُتُهُ وَحَرَارَتُهُ مِنَ النَّفْسِ وَمَسْكْنَتُهَا فِي الدَّمِ وَبُرُودَتُهُ مِنْ قِبَلِ الرُّوحِ وَمَسْكْنَتُهُ فِي الْبَلْغَمِ فَإِذَا اعْتَدَلَتْ هَذِهِ الْفِطْرُ فِي الْجَسَدِ فَكَانَ مِنْ كُلِّ وَاحِدٍ رُبَّمَا كَانَ جَسَدًا كَامِلًا وَجِسْمًا صَحِيحًا وَإِنْ كَثُرَ وَاحِدٌ مِنْهَا عَلَى صَاحِبَتِهِ عَلَاهَا وَقَهَرَهَا وَأَدْخَلَ عَلَيْهَا السَّقَمَ مِنْ نَاحِيَّتِهِ وَإِنْ قَلَّ وَاحِدٌ مِنْهَا غَلَبَتْ عَلَيْهِ وَقَهَرَتْهُ وَمَالَتْ بِهِ فَضَعُفَ عَنْ قُوَّتِهَا وَعَجَزَ عَنْ طَاقَتِهَا

¹⁵⁰⁰ A‘râf 7/19-24.

¹⁵⁰¹ Tâ-Hâ 20/120-122.

وَأَدْخَلَ عَلَيْهَا السَّقَمَ مِنْ نَاحِيَّتِهِ وَالطَّبِيبُ الْعَالِمُ بِالدَّاءِ وَالِدَوَاءِ يَعْلَمُ الْجَسَدَ مِنْ حَيْثُ أَتَى سَقَمُهُ أَمِنْ
نُفْصَانٍ أَمْ مِنْ زِيَادَةِ وَيَعْلَمُ الدَّاءَ الَّذِي بِهِ يُعَالَجُهُ أَيْنَقُصُّ مِنْهُ إِنْ كَانَ زَائِدًا أَوْ يَزِيدُ فِيهِ إِنْ كَانَ
نَاقِصًا يُقِيمُهُ عَلَى فِطْرِهِ وَيُعَدِّلُهُ مَعَ أَقْرَانِهِ، ثُمَّ تَصِيرُ كَمَا ذَكَرْتُ لَكَ مِنْ هَذَا الْخَلْقِ فِطْرًا بُنِيَ
عَلَيْهَا أَخْلَاقُ ابْنِ آدَمَ وَبِهَا يَعْرِفُ أَوْ يُعْرِفُ فَمِنْ الْيُبُوسَةِ الْعِزْمُ، وَمِنْ الرُّطُوبَةِ اللَّيْنُ، وَمِنْ الْحَرَارَةِ
الْحِدَّةُ، وَمِنْ الْبُرُودَةِ الْأَنَاءُ، فَإِنْ مَالَتْ بِهِ الْيُبُوسَةُ كَانَ عِزْمُهُ قَسَاوَةً، فَإِنْ مَالَتْ بِهِ الرُّطُوبَةُ كَانَ
لَيْنُهُ مَهَانَةً، وَإِنْ مَالَتْ بِهِ الْحَرَارَةُ كَانَ حَدَثُهُ طَيْشًا، وَإِنْ مَالَتْ بِهِ الْبُرُودَةُ كَانَتْ أَنَانَةً رَيْنًا أَيْ هَذِهِ
الْأَخْلَاقُ زَادَ عَلَيْهَا عِلَالُهَا، وَقَهَرَهَا وَأَدْخَلَ عَلَيْهَا الْعَيْبَ مِنْ نَاحِيَّتِهِ، وَأَيُّهَا قَلَّ عَنْهَا غَلَبَتْ عَلَيْهِ
الْأَخْلَاقُ وَمَالَتْ بِهِ وَأَدْخَلَتْ عَلَيْهِ الْعَيْبَ مِنْ نَاحِيَّتِهِ، وَإِنْ اعْتَدَلَتْ أَخْلَاقُهُ وَاسْتَقَامَتْ كَانَ عَازِمًا فِي
أَمْرِهِ لَيْتًا فِي عِزْمِهِ حَادًّا فِي لَيْنِهِ مُتَوَانِيًا فِي جَدِّهِ، لَا يَغْلِبُهُ خُلُقٌ مِنْ أَخْلَاقِهِ، وَلَا يَمِيلُ بِهِ مِنْ أَيُّهَا
شَاءَ اسْتَكْتَرَّ، وَمِنْ أَيُّهَا شَاءَ أَقَلَّ، وَمِنْ أَيُّهَا شَاءَ عَدَلَ يَعْلَمُ كُلَّ خَلْقٍ مِنْهَا إِذَا عَلَا بِأَيِّ شَيْءٍ يَمِزُجُهُ
فَأَخْلَاقُهُ مُعْتَدِلَةٌ كَمَا يُجِبُّ أَنْ تَكُونَ فَمِنْ الثَّرَابِ قَسَاوَتُهُ، وَحَصَرُهُ، وَبُخْلُهُ وَفَضَاطَتُهُ، وَنَدَمُهُ، وَشُحُّهُ،
وَيَأْسُهُ، وَقَنْطُهُ، وَعِزْمُهُ، وَإِصْدَادُهُ، وَمِنْ الْمَاءِ لَيْنُهُ، وَتَوَسُّعُهُ، وَعَطَاؤُهُ، وَكَرَمُهُ، وَتَرَسُّلُهُ،
وَسَمَاحَتُهُ، وَرَجَاؤُهُ، وَاسْتِبْشَارُهُ وَقَبُولُهُ، وَقُرْبُهُ، فَإِذَا خَافَ ذُو الْعَقْلِ أَنْ يَغْلِبَ عَلَيْهِ يُبُوسَةُ الثَّرَابِ
وَيَمِيلَ بِهِ قَرَنَ بِكُلِّ خُلُقٍ مِنْهَا خُلُقًا مِنْ أَخْلَاقِ الْمَاءِ يَقْوَمُهُ فَقَرَنَ بِالْقَسَاوَةِ اللَّيْنِ، وَبِالْحَصَرِ التَّوَسُّعِ،
وَبِالْبُخْلِ الْعَطَاءَ، وَبِالْفَضَاطَةِ الْكَرَمَ، وَبِالْبَرَمِ التَّرَسُّلَ، وَبِالشَّحِّ السَّمَاحَ، وَبِالْيَأْسِ الرَّجَاءَ، وَبِالْقَنْطِ
الِاسْتِبْشَارَ، وَبِالْعِزْمِ الْقَبُولَ، وَبِالْإِصْدَادِ الْقُرْبَ، فَمِنْ النَّفْسِ حَدَثُهُ، وَخِفَّتُهُ، وَشَهْوَتُهُ، وَلَعْبُهُ وَلَهْوُهُ،
وَضَحِكُهُ، وَسَفَهُهُ، وَجِدُّهُ، وَعَنْفُهُ، وَخَوْفُهُ، وَمِنْ الرُّوحِ حِلْمُهُ، وَوَقَارُهُ، وَعَفَافُهُ، وَحَيَاؤُهُ، وَبَهَاؤُهُ،
وَتَكْرُمُهُ وَصِدْقُهُ، وَرِفْقُهُ، وَصَبْرُهُ فَإِذَا خَافَ ذُو الْعَقْلِ أَنْ تَغْلِبَ عَلَيْهِ نَفْسُهُ وَتَمِيلَ بِهِ أَلْزَمَ كُلَّ
خُلُقٍ مِنْهَا خُلُقًا مِنْ أَخْلَاقِ الرُّوحِ يَقْوَمُهُ فَقَرَنَ بِالْحِدَّةِ الْحِلْمَ وَبِالْخِفَّةِ الْوَقَارَ، وَبِالشَّهْوَةِ الْعَفَافَ،
وَبِاللَّعِبِ الْحَيَاءَ، وَبِاللَّهْوِ التَّهَيُّ، وَبِالضَّحِكِ الْهَمَّ، وَبِالسَّفَهِ التَّكْرُمَ، وَبِالْجَزَعِ الصِّدْقَ وَبِالْعَنْفِ
الرَّفْقَ، ثُمَّ يَجْمَعُ فِيهِ أَرْبَعَةٌ تُقَرَّنُ إِلَى أَخْلَاقِهِ، الْعُضْبُ وَالرَّهْبَةُ وَالشَّهْوَةُ وَالرَّغْبَةُ، ثُمَّ يَقَرَّنُ إِلَيْهَا
أَرْبَعَةٌ هِيَ قَوَامُهَا الْإِيمَانُ، وَالْهَوَى، وَالرَّأْيُ، وَالْعَقْلُ فَالْهَوَى يَدْعُو إِلَى الرَّدَى وَالْإِيمَانُ يَنْهَاهُ
وَبِالرَّأْيِ يُدَبِّرُ ابْنُ آدَمَ، فَإِذَا دَعَاهُ إِلَيْهِ هَوَاهُ نَهَاهُ عَنْهُ إِيْمَانُهُ، ثُمَّ الْعَقْلُ رَأْسُ ذَلِكَ وَقَوَامُهُ، فَإِنْ أَبَى
الْعَقْلُ عَلَى الْهَوَى وَصَلَبَ لَهُ عَرَفَ مِنْ فَضْلِ مَا دَعَاهُ إِلَيْهِ الْإِيمَانُ عَلَى مَا دَعَاهُ إِلَيْهِ الْهَوَى وَكَانَ
الْإِيمَانُ مُتَتَابِعًا، وَكَانَ أَمْرُهُمَا جَامِعًا اسْتَكَانَ الْهَوَى عِنْدَ ذَلِكَ وَهُنَاكَ يَقْوَى إِيْمَانُ ابْنِ آدَمَ وَيَعِزُّمُ
أَمْرُهُ، وَإِنْ ضَعُفَ الْعَقْلُ وَتَابَعَ الْهَوَى وَهَنَ الْإِيمَانُ، وَفَرَعَ الرَّأْيُ فَكَانَ مَثْرُوكًا لَا عَمَلَ لَهُ وَهُنَاكَ
يَقْوَى الْهَوَى، وَيَبْلُغُ حَاجَتَهُ وَبِالرَّأْيِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ابْنُ آدَمَ وَبِالْعَقْلِ يَغْتَبِرُ وَالْهَوَى يَدْعُوهُ وَالْإِيمَانُ
يَزِدُّعُهُ، فَإِذَا اجْتَمَعَ الْعَقْلُ وَنَهَى الْإِيمَانَ كَانَ كَلَامًا صَلِيبًا وَكَانَ أَمْرُهُمَا جَمِيعًا، وَدَبَّرَ الرَّأْيُ لَهُمَا
أُمُورَهُمَا، وَكَانَ لَهُمَا عَلَيْهِ وَزِيرًا، ثُمَّ كَانَ الْهَوَى تَابِعًا إِذَا دُعِيَ إِلَى خَيْرٍ أَجَابَ مُذْعِنًا يَعْلَمُ أَنْ قَدْ

اجْتَمَعَ عَلَيْهِ مِنْ هَذِهِ الْأَخْلَاقِ مَا لَا طَاقَةَ لَهُ بِهِ فَهُوَ تَارِكٌ لِشَهْوَتِهِ مَفَارِقٌ لِأَخْلَاقِهِ يَتَرَيُّنُ بِهَذِهِ
الْأَخْلَاقِ لِصِحَّتِهَا وَهُوَ كَاذِبٌ لَوْ تَرَكَ هَوَاهُ فَارَقَ مَا هُوَ فِيهِ أَشَدَّ الْمَفَارَقَةِ

Abdullâh b. Muhammed b. Abdilkerîm → Îsâ b. Câfer el-Varrâk → Îsmâîl b. Abdilkerîm → Ebû Hişâm es-San‘ânî → Abdüssamed b. Ma‘kıl → Vehb b. Münebbih’ten şöylece duyduğunu nakletmiştir:

“Allah c.c. Âdem’i (İnsanoğlunu) dilediği gibi yaratmıştır. En güzel yaratan insanı öylece de yaratmıştır. Su ve topraktan yarattıktan sonra ondan etini, kanını, saçını, kemiklerini ve tüm bedenini yaratmıştır. Allah Teâlâ’nın yaratması bu şekilde başlamıştır. Sonra ayakta duracağı ve oturacağı, duyacağı ve göreceği, canlıların bildiklerini bileceği ve ittikâ edeceği canı ona vermiştir. Sonra da ona hak ve bâtılı bileceği, yanlıştan doğruya kendisini ulaştıracağı, kendisini uyaracağı ve tabi olacağı, gizli olanı ve öğrenmesi gerekeni bileceği ve de tüm işlerini tertip edeceği rûhu vermiştir. Âdem’in a.s., kuruluşu topraktan ve nemliliği de sudan gelmektedir. İşte bu Allah’ın olmasını istediği şekilde Âdem’i yaratmasının başlamasıdır. Sonra da bu fitrattan O’nun bedeninde olacak olan dört şey verdi. Bunlar; Bedenin güçlü olması ve Allah’ın c.c. izniyle temel olmasıdır. Bedenine de nefsinden öd, safra, kan ve balgam yaratılarak kuruluşu ve sıcaklığı ile mekân olarak kana yerleştirdi. Soğukluğu da ruhtandır ve yer olarak da balgamda yarattı. Bu fitrat bedende itidal üzere olduğunda sanki bir tam bir cesed ve sahîh bir beden gibi bir olur. Eğer bunlardan biri kırılırsa arkadaşları üzerinde yükselir ve onları da kahreder. Sonra da beden her taraftan hastalık girer. Organlardan biri eğer zayıf olursa ona galip gelir ve onu yıkar. Sonra da hastalık bedenın hangi tarafından girdiyse oranın kuvvetini düşürür ve orayı aciz bırakır. Doktor, bedeni ve noksan taraflarını bildiği ve de hangi ilacın tedavi edeceği ilmine sahip olduğu için hastalığın geldiği yere göre tedavisi için ilaç hazırlar. Hastalığın artmasına ve eksilmesine göre de tedavi uygular. Neticede o organı diğerleri ile aynı duruma getirir. Daha önce fitratla ilgili olarak bahsettiğim gibi Âdem’in bilinen ve bilinmeyen ahlakı yaratılmıştır. Kuruluktan azmetmesi ve sudan da yumuşaklığı yaratılmıştır. Harareten hiddet ve soğukluktan da sabrı yaratıldı. Eğer kuruluşuna-sertliğine meylederse kararı çetin-kasvetli olur. Eğer rutubetine meylederse yumuşaklığı bayağı-rezil olur. Eğer meyli hararete olursa hiddeti kararsızlık olur. Eğer meyli soğukluğa olursa sabrı hırslı olur. Bu ahlak hangisi üzere olursa o yücelir veya bir yerden kusur girip de artarsa onu kahreder. Hangisi zayıf olursa ahlak ona galip gelir ve onunla meylede. Sonra da o taraftan kusur girer. Eğer

ahlak itidal ve istikamet üzere olursa o zaman da işlerindeki azim, yumuşak ve gayretinde de leyyin bir hal oluşur. Ahlakından herhangi biri ona galip gelemeyen yani tavrına yenik düşmez. Onun en çok veya en az istediği şeye de meyletmez. Hangisini isterse ona meyleder ve eğer bir konuda karışıklık olursa adaletle davranacağını bilir. Onun ahlakı mutedildir ve sertliğini, kuşatıcılığını, cimriliğini, kabalığını, pişmanlığını, pintiliğini, umutsuzluğunu, ümidini kesmeyi, kararlılığını ve ilgisini topraktan alır. Yumuşaklığını, genişliğini, vermesini, cömertliğini, yavaşlığını-sakinliğini, müsamahakârlığını, umudunu, müjdeciliğini, kabulünü ve yakınlığını sudan alır. Akıl sahibi toprağın sertliğinin kendisine galip gelmesinden ve meyletmesinden korkarsa bütün ahlakıyla beraber güçlenerek suyun ahlakına bağlanır. Böylece yumuşaklık sertliğe, darlık genişliğe, cimrilik cömertliğe, görgüsüzlük kereme, hasislik paylaşmaya, kıtlık hoşgörüyeye, ümitsizlik umuda, arayış müjdeye, azimlilik kabule ve uzaklık yakınlığa döner. Nefsten: Hiddeti, korkuyu, şehveti, oyunu, eğlenceyi, gülmeyi, ahmaklığı, ciddiyeti, şiddeti ve korkuyu alır. Rûhtan: Hilmi, vakarı, iffeti, hayâyı, letafeti, cömertliği, doğruluğu, yumuşak huyluluğu sabrı alır. Eğer akıl sahibi bir kimse kendi nefesine galip gelinecek bir şeyden veya meyledilmesi gereken bir şeyden korkarsa ona tüm ahlaklar ile birlikte ruhu güçlendirerek gerekli olur. Böylece de: hiddet hilme, korku vakara, şehvet iffete, oyun hayâyı, eğlence akla-idrake, gülmek gamma, ahmaklık cömertliğe, bıkkınlık sabra ve şiddet de yumuşak huyluluğa döner. Daha sonra ahlaka dair olan dört şey bir araya gelir. Bunlar öfke, huşû, şehvet ve rağbet. Sonra da dört şey daha yaklaştırılır. Bunlar da îmân, hevâ, görüş-fikir ve akıldır. Hevâ insanı mahviyete davet eder, îmân onu ortadan kaldırır ve görüş-fikir de insanoğlunu yönetir. Eğer onu hevaya davet ederse îmânı onu hevedan men eder. Sonra da akıl bu kıvâmın başındadır. Eğer akıl hevedan sakınırsa ve sert durursa hevanın kendisine davet etmesinden onu, îmân kendisi için faziletli olana davet eder. Sonuçta îmâna tabi olunur. O ikisinin işi tamamen buradaki işi hevaya itaat etmektir. Ancak îmân kavî gelmiş ve insanoğlu işini tazim etmiştir. Eğer akıl zayıf kalırsa ve hevaya tabi olursa îmân zayıf düşer. Görüş-fikir korkar ve amel yapmaz ve terk eder. Burada da heva güçlü olur. İhtiyacına ulaşır ve düşüncesine göre meseleyi insanoğlu olarak değerlendirir ve hevası onu çağırırken îmân onu engellemeye çalışır. Akıl ve îmânın nehyi bir araya geldiğinde söz sağlam olur ve her ikisinin işi de bir olur. Görüş-fikir o ikisini idare ederse onlara vezir olur. Heva hayra çağrıldığında itaatkâr olur ve ahlaktan kendisine gelen şeye güç yetiremeyeceğini bilir. O zaman o ahlak için ayrılıp şehveti terk eder. Sonra da onunla sıhhati için yalan

söyleyerek tezyin olmaya başlar. Şayet hevayı terk ederse bu ayrılı kendisine şiddetli gelir.”¹⁵⁰²

قَالَ وَهَبُ بْنُ مُنَبِّهٍ لَمَّا أَسْكَنَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْجَنَّةَ وَزَوَّجَتْهُ كَانَتْ الشَّجَرَةُ وَغُصُونُهَا مُنْشَعِبَةً بَعْضُهَا فِي بَعْضٍ وَكَانَ لَهَا ثَمَرٌ تَأْكُلُهُ الْمَلَائِكَةُ تَخْلُدُهُمْ وَهِيَ الثَّمَرَةُ الَّتِي نَهَى اللَّهُ تَعَالَى آدَمَ وَزَوَّجَتْهُ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ عَنْهَا فَلَمَّا أَرَادَ إِبْلِيسُ أَنْ يَسْتَنْزِلَ لَهَا دَخَلَ فِي جَوْفِ الْحَيَّةِ وَكَانَتْ الْحَيَّةُ لَهَا أَرْبَعُ قَوَائِمٍ تَحْنِيئَةً مِنْ أَحْسَنِ دَابَّةٍ خَلَقَهَا اللَّهُ تَعَالَى فَلَمَّا دَخَلَتْ الْحَيَّةُ الْجَنَّةَ خَرَجَ مِنْ جَوْفِهَا إِبْلِيسُ وَأَخَذَ مِنَ الشَّجَرَةِ الَّتِي نَهَى اللَّهُ آدَمَ وَزَوَّجَتْهُ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ عَنْهَا فَجَاءَ بِهَا إِلَى حَوَاءَ فَقَالَ لَهَا أَنْظِرِي إِلَى هَذِهِ الشَّجَرَةِ مَا أَطْيَبُ رِيحَهَا وَأَطْيَبُ طَعْمُهَا وَأَحْسَنُ لَوْنُهَا فَأَخَذَتْهَا حَوَاءُ فَأَكَلَتْهَا ثُمَّ ذَهَبَتْ بِهَا إِلَى آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَتْ أَنْظِرْ إِلَى هَذِهِ الشَّجَرَةِ مَا أَطْيَبُ رِيحَهَا وَأَطْيَبُ طَعْمُهَا وَأَحْسَنُ لَوْنُهَا فَأَكَلْ مِنْهَا آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَبَدَتْ لَهُمَا سَوَاتُهُمَا فَدَخَلَ آدَمُ فِي جَوْفِ الشَّجَرَةِ فَنَادَاهُ رَبُّهُ أَيْنَ أَنْتَ قَالَ أَنَا هُنَا يَا رَبُّ قَالَ أَلَا تَخْرُجُ قَالَ أَسْتَحْيِي مِنْكَ يَا رَبُّ قَالَ أَهْبِطْ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي خَلَقْتُكَ مِنْهَا قَالَ مَلْعُونَةَ الْأَرْضِ الَّتِي مِنْهَا خَلَقْتُ لَعْنَةُ تَتَحَوَّلُ ثِمَارُهَا شَوْكًا ثُمَّ قَالَ يَا حَوَاءُ عَرَرْتُ عَبْدِي فَإِنَّكَ لَا تَحْمِلِينَ حَمْلًا إِلَّا حَمِلْتَ كَرْهًا فَإِذَا أَرَدْتُ أَنْ تَضْعِبِي مَا فِي بَطْنِكَ أَشْرَفْتُ عَلَى الْمَوْتِ مِرَارًا وَقَالَ لِلْحَيَّةِ أَنْتِ الَّتِي دَخَلِ الْمَلْعُونُ فِي جَوْفِكَ حَتَّى عَرَّ عَبْدِي مَلْعُونَةَ أَنْتِ لَعْنَةُ تَتَحَوَّلُ قَوَائِمُكَ فِي بَطْنِكَ وَلَا يَكُونُ لَكَ رِزْقٌ إِلَّا التُّرَابُ أَنْتِ عَدُوَّةُ بَنِي آدَمَ وَهُمْ أَعْدَاؤُكَ أَيْنَ لَقِيتِ أَحَدًا مِنْهُمْ أَخَذَتْ بِعَقْبِهِ وَحَيْثُ لَقِيتِ شَدَخُ رَأْسِكَ.

Vehb b. Münebbih'ten şöyle nakledilmiştir:

“Allah c.c. Âdem'i a.s. ve Hanımını cennete yerleştirdiği zaman orada ağaç ve ağacın da birbirine geçmiş dalları vardı. Dallar üzerinde de meleklerin yedikleri ve yediklerinde de onları ebedileştiren meyveler vardı. Allah Teâlâ'nın Âdem ve hanımına yasak ettiği meyve bu meyveydi. İblîs orada onlara hata yaptırmak istiyordu. Bir yılanın içerisinde içeriye girdi. O vakit yılanın dört ayağı vardı. Allah Teâlâ onu en güzel hayvanlardan biri olarak yaratmıştı. Yılan cennete girdiğinde İblîs içerisinden çıktı ve Âdem ve Hanımına yasak olan bu ağacın meyvesinden aldı ve onu Havva'ya götürdü. Sonra şöyle dedi: ‘Şu ağaca bir bak! Ne güzel kokusu, lezzeti ve rengi var!’ Havva onu aldı ve yedi. Sonra onu aldı ve Âdem'e a.s. götürdü. Sonra da dedi ki: ‘Şu ağaca bak! Ne güzel kokusu, lezzeti ve rengi var!’ Âdem'de a.s. ondan yedi. Sonra her ikisinin de üzerleri açıldı ve görünür oldu. Âdem a.s. hemen bir ağacın

¹⁵⁰² Ebü's-Şeyh, el-Azame, V, 1622.

gövdesine sığındı. Allah O'na nerede olduğunu sordu. O da burada olduğunu işaret etti. Allah c.c. O'na neden dışarı çıkmadığını sorunca da utandığını söyledi. Allah: 'Seni kendisinden yarattığım yeryüzüne in!' dedi. Âdem: 'Yeryüzünün lâneti meyveyi dikene çevirir.' Dedi. Allah c.c.: 'Ey Havva! Kulumu aldattın. Sen ancak kerih olana hamlettin. Eğer kızmak istersen karnındakine kız! Ölüm tekrarla daha şerefli dir.' Allah c.c. yılanı da: 'Sen karnına mel'un olanı aldın ve kulumun aldanmasına sebep oldun. Bundan sonra senin de ayakların karnında olacak. Rızkın da ancak topraktır. Sen Âdem'in düşmanı oldun. Onlar da nerede karşına çıkarsa senin düşmanın olacaktır. Seni nerede bulursa başını ezecektir.'¹⁵⁰³

قَالَ وَهَبُ بْنُ مُنَبِّهٍ: كَانَ لِبَاسِ آدَمَ وَحَوَاءَ ثَوْرًا عَلَيَّ فُرُوجُهُمَا لَا يُرَى هَذَا عَوْرَةُ هَذِهِ وَلَا هَذِهِ عَوْرَةُ هَذَا "فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوَاتُهُمَا"

Vehb b. Münebbih dedi ki: "Âdem ve Havvâ'nın ayıp yerleri üzerindeki elbiseleri nurdandı. Nerelerinin avret mahalli olduğu görülmüyordu ve belli de değildi. 'Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü.'¹⁵⁰⁴

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْلِمٍ نَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قُرَيْبٍ عَنْ عَبْدِ الْمُنْعِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ وَهَبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّهُ قَالَ: وَجَدْتُ فِي التَّوْرَةِ أَنَّهُ قَالَ: حِينَ خَلَقْتُ آدَمَ رَكَبْتُ جَسَدَهُ مِنْ أَرْبَعَةِ أَشْيَاءَ ثُمَّ جَعَلْتُهَا وَرَائَهُ فِي وَلَدِهِ يَنْمِي فِي أَجْسَادِهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ: رَطْبٌ وَيَاسِسٌ وَسُخْنٌ وَبَارِدٌ وَذَلِكَ لِأَنِّي خَلَقْتُهُ مِنْ تُرَابٍ وَمَاءٍ ثُمَّ جَعَلْتُ فِيهِ نَفْسًا وَرُوحًا فَيُؤَسِّسُهُ كُلُّ جَسَدٍ مِنْ قَبْلِ التُّرَابِ وَرُطُوبَتُهُ مِنْ قَبْلِ الْمَاءِ وَحَرَارَتُهُ مِنْ قَبْلِ النَّفْسِ وَبُرُودَتُهُ مِنْ قَبْلِ الرُّوحِ ثُمَّ خَلَقْتُ الْجَسَدَ بَعْدَ هَذَا الْخَلْقِ الْأَوَّلِ أَرْبَعَةَ أَنْوَاعٍ مِنَ الْخَلْقِ أُخْرَى وَهِيَ مَلَائِكَةُ الْجَسَدِ لَا يَقُومُ الْجَسَدُ إِلَّا بِهِنَّ وَلَا تَقُومُ وَاحِدَةٌ إِلَّا بِأُخْرَى الْمِرَّةِ السَّوْدَاءِ وَالْمِرَّةِ الصَّفْرَاءِ وَالْدَّمِ وَالْبَلْغَمِ ثُمَّ أَسْكَنْتُ بَعْضَ هَذَا الْخَلْقِ فِي بَعْضٍ فَجَعَلْتُ سَكَنَ الْيُيُوسَةِ فِي الْمِرَّةِ السَّوْدَاءِ وَسَكَنَ الْحَرَارَةِ فِي الْمِرَّةِ الصَّفْرَاءِ وَسَكَنَ الرُّطُوبَةَ فِي الدَّمِ وَسَكَنَ الْبُرُودَةَ فِي الْبَلْغَمِ فَأَيُّمَا جَسَدٍ اعْتَدَلَتْ فِيهِ هَذَا الْفِطْرُ الْأَرْبَعُ وَكَانَتْ كُلُّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ فِيهِ رُبْعًا لَا تَزِيدُ وَلَا تَنْقُصُ كَمَلْتُ بِهِجَّتَهُ وَاعْتَدَلْتُ بِنْيَانِهِ فَإِنْ زَادَتْ وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ عَلَيْنَهُنَّ وَقَهَرَتْهُنَّ وَمَالَتْ بِهِنَّ دَخَلَ عَلَى أَخَوَاتِهَا السَّقَمُ مِنْ نَاجِيَتِهَا بِقَدْرِ مَا زَادَتْ وَإِذَا كَانَتْ نَاقِصَةً مَلَنَ بِهَا وَأَدْخَلَنَ السَّقَمُ مِنْ نَوَاجِيَتِهَا لِقَلَّتِهَا عَنْهُنَّ

¹⁵⁰³ Hakîm Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, I, 203.

¹⁵⁰⁴ A'râf 7/22; Yâsir b. Hüseyin Burhânî, *Kissatü Âdem a.s.*, C. 1 (y.y;t.y), 72; Gazzâlî, Ebû Hâmid Huccetülislâm Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûmü'd-Dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), IV, 451.

حَتَّى تَضَعَفَ عَنْ طَاقَتِهِنَّ وَتَعَجَزَ قَالَ وَهَبٌ وَمِنْ قُدْرَتِهِ جَلٌّ وَعَرٌّ وَلُطْفُهُ جَعَلَ عَقْلَهُ فِي دِمَاغِهِ
وَشَرَّهُ فِي كُلِّيَّتَيْهِ وَغَضَبَهُ فِي كَيْدِهِ وَضَرَامَتَهُ فِي قَلْبِهِ وَرَغْبَتَهُ فِي رِئْتِهِ وَضَحِكَهُ فِي طَحَالِهِ وَحُزْنَ
وَفَرَحَهُ فِي وَجْهِهِ وَجَعَلَ فِيهِ ثَلَاثَ مِائَةٍ وَسِتِّينَ مَفْصَلًا.

Abdülmün'im → Babası (İdrîs) → Vehb b. Münebbih'ten şöyle nakletmiştir:

“Tevrat'ta şöyle yazdığını gördüm: ‘Âdem’i yarattığımda bedenini dört şey ile terkip ettim. Daha sonra onu evladı üzerine gelişmesi için miras olarak kıyamete kadar devam edecek şekilde aktardım. Bunlar: Yaş, kuru, sıcak ve soğuktur. Böylece Ben onu toprak ve sudan yarattım. Sonra ona nefis ve rûh verdim. Kuruluk ve sertliğini topraktan, nemlilik ve rutubetini sudan sıcaklığını nefisinden ve soğukluğunu da ruhtan alır. Bu ilk yaratmadan sonra bedeni dört ayrı yaratmayla yarattım. O bedenin sahibidir. Artık beden onula kıvam bulur. Biri diğeriyle kıvam bulmaz. Bunlar: Siyah safra, sarı safra, kan ve balgamdır. Sonra bazı yaratılan şeyleri yerleştirdim. Sertliği siyah safrada sertliği meskûn kıldım. Harareti sarı safraya meskûn kıldım. Nemlilik ve ıslaklığı kana ve soğukluğu da balgama yerleştirdim. Hangi beden normal olursa fitrat bu dördü üzere olur. Bu dörtten her biri de dörde ayrılır. Ne artar ne de eksilir. Bu hal ile neşesi tam, yapısı mutedil olur. Bunlardan herhangi birinde bir artış olursa mecburiyet oluşur (zorunda kalır) ona meylederler. Onun kardeşlerine de hastalık artışı miktarıyla o taraftan girer. Eğer nâkıs olursa onula dolar. Yine hastalık onun az olduğu yerden girer. Ta ki gücü kuvveti kesilir ve acizleşir.’ Vehb dedi ki: “Bu Allah Azze ve Celle'nin kudreti ve lütfundandır. Akli beyinde, şerri böbreklerde, öfkeyi karaciğerde, ateşi kalbe, arzu ve istekleri akciğere, gülmeyi dalağa, üzüntü ve sevinci yüze ve üç yüz altmış mafsala bu şekilde yerleştirdi.”¹⁵⁰⁵

قَالَ وَهَبُ بْنُ مُنَبِّهٍ: إِنَّ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ كَمَا أُنْزِلَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى لَمْ يُعَيَّرْ مِنْهَا حَرْفٌ وَلَكِنَّهُمْ يُضِلُّونَ
بِالتَّحْرِيفِ وَالتَّأْوِيلِ وَكَتَبَ كَانُوا يَكْتُبُونَهَا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ
اللَّهِ. فَأَمَّا كَتَبَ اللَّهُ فَإِنَّهَا مَحْفُوظَةٌ لَا تَحُولُ.

Vehb b. Münebbih: “Muhakkak ki Tevrât ve İncil bir harf bile değiştirilmeden nâzil olmuştur. Fakat onlar tahrif ve te’vîl ile kendi nefislerinde yer alan kitapları

¹⁵⁰⁵ Dîneverî, *el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm*, IV, 274; İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, (Kâhire: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1968/1388), II, 480; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, I, 165.

yazmışlardır. Âyette: ‘Bu Allah katındandır, derler. Onlar bile bile Allah’a iftira ediyorlar.’ buyurulmaktadır.” Allah’ın c.c. kitapları ise korunmuştur ve değişmemiştir.” demiştir.¹⁵⁰⁶

4.7.1.3. Tevrât’ta Hz. Âdem ve Hz. Havvâ’nın Yaratılışı

Hz. Âdem’in yaratılmasıyla ilgili olarak Tevrât’ta yer alan metnin tercümesi şu şekildedir:

“Rab Tanrı Âdem’i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Âdem yaşayan varlık oldu.”¹⁵⁰⁷

“Rab Tanrı Âdem’e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapladı. Âdem’den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem’e getirdi: Adem: ‘İşte bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir’, dedi, Ona ‘kadın’ denilecek, Çünkü o adamdan alındı.”¹⁵⁰⁸

“Rab Tanrı’nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yıldı. Yılan kadına, ‘Tanrı gerçekten, ‘Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin’ dedi mi?’ diye sordu. Kadın, ‘Bahçedeki ağaçların meyvelerini yiyebiliriz’ diye yanıtladı. ‘Ama Tanrı, ‘Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz’ dedi.’ Yılan, ‘Kesinlikle ölmezsiniz’ dedi, ‘Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız.’ Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar.”¹⁵⁰⁹

¹⁵⁰⁶ Kâsımî, Cemâleddîn Muhammed b. Muhammed Saîd Cemâleddîn, Tefsîru’l-Kâsımî, Mehâsinü’t-Te’vîl, tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrût, Dârü'l-Fıkr, 1978), II, 339.

¹⁵⁰⁷ Tekvin 2:7.

¹⁵⁰⁸ Tekvin 2:21-23.

¹⁵⁰⁹ Tekvin 3:1-7.

“Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen Rab Tanrı’nın sesini duydular. O’ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. Rab Tanrı Âdem’e, ‘Neredesin?’ diye seslendi. Âdem, ‘Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim’ dedi. Rab Tanrı, ‘Çıplak olduğumu sana kim söyledi?’ diye sordu, ‘Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?’, Âdem, ‘Yanıma koyduğün kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim’ diye yanıtladı. Rab Tanrı kadına, ‘Nedir bu yaptığın?’ diye sordu. Kadın, ‘Yılan beni aldattı, o yüzden yedim’ diye karşılık verdi. Bunun üzerine Rab Tanrı yılana, ‘Bu yaptığından ötürü bütün evcil ve yabanıl hayvanların en lanetlisi sen olacaksın’ dedi, ‘Karnının üzerinde sürünecek yaşamın boyunca toprak yiyeceksin. Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın.’ Rab Tanrı kadına, ‘Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim’, dedi. ‘Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek.’ Rab Tanrı Âdem’e, ‘Karnının sözünü dinlediğin ve sana, meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetlendi’ dedi. ‘Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Toprak sana diken ve çalı verecek, yaban otu yiyeceksin. Ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın. Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin.’”¹⁵¹⁰

4.7.1.4. İncîl’de Hz. Âdem ve Hz. Havvâ’nın Yaratılışı

Hz. Âdem’in yaratılmasıyla ilgili olarak İncîl’de yer alan metin şu şekildedir:

“Rab Tanrı Âdem’i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluşunu üflledi. Böylece Âdem yaşayan varlık oldu. Rab Tanrı doğuda, Aden’de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem’i oraya koydu. Rab Tanrı Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Âdem’i oraya koydu. Sonra, ‘Âdem’in yalnız kalması iyi değil’ dedi, ‘Ona uygun bir yardımcı yaratacağım. Rab Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem’e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Âdem bütün evcil ve yabanıl hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu. Ama kendisi için uygun bir yardımcı bulunmadı. Rab Tanrı Âdem’e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle

¹⁵¹⁰ Tekvin 3:8-19.

kapadı. Âdem 'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem 'e getirdi. Âdem, 'İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, Etimden alınmış ettir' dedi, 'Ona 'Kadın' denilecek, çünkü o adamdan alındı. ' Âdem de karısı da çıplaktılar, henüz utanç nedir bilmiyorlardı.”¹⁵¹¹

“Rab Tanrı Âdem 'e, 'Neredesin?’ diye seslendi. Âdem, 'Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim' dedi. Âdem, 'Yanıma koyduğun kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim' diye yanıtladı. Rab Tanrı Âdem 'e, 'Karının sözünü dinlediğin ve sana, Meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için Toprak senin yüzünden lanetlendi' dedi, 'Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Âdem karısına Havva adını verdi. Çünkü o bütün insanların annesiydi. Rab Tanrı Âdem 'le karısı için deriden giysiler yaptı, onları giydirdi. Sonra, 'Âdem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu' dedi, 'Artık yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli.' Böylece Rab Tanrı, yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Âdem 'i Aden bahçesinden çıkardı.”¹⁵¹²

4.7.1.5. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Yaratılışıyla İlgili Tespitler ve Değerlendirme

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerden, nakillerden, Tevrat'da ve İncîl'de yer alan metinlerden yola çıkarak batılı araştırmacıların yapmış oldukları tespitleri şu şekilde sıralayabiliriz:¹⁵¹³

Birincisi; ilgili rivâyetlerin metin olarak Tivrât ve üslup olarak da İncîl anlatımına benzediğidir. Bu tarz anlatımlar daha sonraki dönemlerde, tefsir eserlerinde bir anlatım tarzı olmuş ve İslâm geleneğine dâhil edilmiştir. Bu ve benzeri nakiller daha sonra Tivrât'a dair bilgilerle takviye edilerek yeniden yazılmış ve orijinallik kazanarak popüler olmuştur.

¹⁵¹¹ Yaratılış 2:7-26.

¹⁵¹² A.g.e., 3:9-23.

¹⁵¹³ İlgili tesditler için bkz. Pregill, “İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy”, S. 34, 215-284.

İkincisi; ilgili metinlerde muhteva olarak İblisin emre itaatsizliğinin neticesinde huzurdan kovulmayla cezalandırılması karşılığında Hz. Âdem'in işlemiş olduğu suça rağmen aynı cezayla karşılaşmamış olduğudur.

Üçüncüsü; şeytanın birtakım hilelere sahip olduğu hatırlatılarak ona karşı dikkatli olunması gerektiğinin vurgulanmasıdır. İşlenen günah karşısında her iki varlığa yüklenen anlam aynı olmamış ve hadise sonradan yazılmış bir hikâye görünümünde sunulmuştur.

Yukarıda işaret edilen üç hususla, ideolojik olarak ortaya konulan metinlerde tarihsel seyir sonrası farklılaşmanın doğal süreci ifade edilmiştir. Neticede bu tarz bilgiler öne çıkarılarak İslâmî bilginin değerlendirmesinde oluşan usulde önceleri Yahudiyken sonradan Müslüman olan Vehb ve Ka'b gibi kimselerin etkisinin olduğu ve bu etkinin gelenek oluşturarak takip edildiğine dikkat çekilmiştir.

Rivâyetlerde zikredilen konular devamlı; cennetten indirilme hususunda kadının erkek üzerindeki etkisi, iblisin ikna çabaları, yasak olan ağaç ve meyvesinin ne olduğu, yaratılıştaki yılanın durumu ve yılan üzere lânet yüklenmesi, Havvâ'nın ve Âdem'in kınanması, suçlunun cezalandırılması, yeryüzüne indirilmenin ceza olması, kadın ve dünyaya zahmet ve meşakkat yüklenmesi, üzerinden elbisesi kaybolduktan sonra Hz. Âdem'in ağacın yanına değil içerisine saklanması hadiselerini içermektedir.

Vehb'in bu ve benzeri kıssaların anlatımında usul ve üslup olarak, İncil anlatım tarzına benzer tarzda nakilde bulunması, oryantalistlerin ilgili bilginin olduğu gibi Tevrât veya İncil'den alındığının delili olarak sunulmuştur. İlgili metinlerin, üslup ve anlatım olarak Tevrât ve İncil'e ait olduğu ispat edilememiş olsa da İsrâiliyyât'a dair bilginin Tevrât ve İncil bağlamında anlatıldığıyla ilgili iddia şu şekilde değerlendirilebilir:

İslâmî ilimlerde bilginin aktarımında görüldüğü söylenen Tevrât ve İncil anlatımına yakın benzerliğin, her bilginin mutlak olarak bu iki kaynaktan alındığını veya aralarındaki etkileşimin sonucu olduğu düşünülmemelidir. Doğrudan etkileşimin yanı sıra nakledilen bazı bilgilerin konu bakımından benzer olması, anlatımda da benzer üslup ve metotla aktarımın gerçekleşebileceğini göstermektedir. Metinler arasındaki yapısal benzerliklerden hareketle İbrânîce bir metnin, Vehb b. Münebbih tarafından tercüme edilerek İslâmî metinlere dâhil edildiği zannını oluşturmak, metinler arasındaki ilişkinin mevsukiyetinin tenkidini gerekli kılmaktadır. Ancak bu noktada

metnin güvenilirliğini hususunda merkez metnin, hangi metoda göre tespit edileceği önem taşımaktadır.

Rivâyetler üzere yapılacak araştırmalar için belirlenmesi gereken metotla alakalı olarak müsteşrikler, değerlendirmelerinde belirleyici unsurun kendi yöntemleri olduğunu çalışmalarında hissettirmişler ve belirledikleri esaslardan yola çıkarak naklin senedinden ziyade metniyle ilgili tenkitlerde bulunmuşlardır. Onlar, nakledilen rivâyetlerin kabulünde Vehb b. Münebbih'le ilgili olarak; rivâyetlerinin çokluğu ve çeşitliliğiyle öne çıkan otoritesinin etkili olduğunu, hakkında İslâm âlimlerinin gerekli tenkitleri yapmadıklarını ve onun rivâyetlerini yaygınlaştırdıklarını söylemişlerdir. Bu ve benzeri yollarla Yahudiliğe ve Hristiyanlığa ait birçok bilginin, Müslüman toplum içerisinde yaygın hale geldiği öne sürülmüştür. Vehb'in en çok nakil aldığı Abdullâh b. Abbâs'ın sahâbe döneminde önceleri Yahudi olan Abdullâh b. Selâm ve Ka'bû'l-Ahbâr'a sorular sormasıyla ortaya çıkan anlatımın, tefsir geleneğinde yer alarak bir gelenek oluşturduğunu söylemişlerdir. Vehb'in Yemenli bir Yahudi aileden olduğunu öne çıkararak bu geleneğin daha da geliştiğini ve sadece Taberî (ö. 310/923) tarafından değil, İbn İshâk (ö.150/767), İbn Hişâm (ö.218/833) ve İbn Kuteybe (ö.276/889) gibi ilk dönem İslâm âlimleri tarafından da kullanıldığını savunmuşlardır. Bazen bu eserlerde yer alan bilgilerin sadece Vehb'e ait kılınarak aktarıldığını ifade ederek bu durumun, Vehb'e ait olan *Kitâbü'l-Mübtede'* veya *Kitâbü'l-İsrâiliyyât* olarak adlandırılan eserde de görüldüğünü söylemişlerdir. Yine Vehb'in soyundan gelen kimselerin ilgili rivâyetlerin senedlerinde yer almasıyla da oluşabilecek anlatımların düzeltilerek aktarıldığını ve onlar tarafından otorite oluşturulduğu da ifade etmektedirler.

Oryantalistler tarafından öne sürülen iddialarda çok fazla üzerinde durulmayan temel esaslardan birisi tenkide konu edilen ilk materyallere ulaşılmadan nakil ulemasının eserlerinde yer verdikleri tekstlerle değerlendirmelerde bulunmaktır. İlgili değerlendirmelerde yapılan kıyaslar, genellikle rivâyetin yer aldığı eser ve yazarı üzere olmaktadır. Yani materyallerin ilk nüshalarıyla mevcut nüshalar arasında kıyasın yapılamaması bazen değerlendirmelerde isabet edememeye sebep olmaktadır. Bu bağlamda belgenin azlığı, doğruluğunun tespitinde zorluk oluşturmaktadır. Bahis konusu olan bu durum, günümüz ehl-i kitaba ait kutsal metinlerle ilgili bilgilerin kullanılmasında oluşabilecek çelişkileri aklen mümkün kılmaktadır. Bu sebeple ilgili materyalin tekst ve kontekst bağlamında doğruluk tespitleri yapılırken interdisipliner

bir araştırma yöntemi uygulamayı gerekli kılmaktadır. Söz konusu metinler İslâmî ilimlere ait olduğunda ilgili bilginin sadece rivâyet bağlamında değil, Fıkıh, Hadis, Tefsir ve Tarih gibi ait olduğu disiplin içerisinde ancak diğer disiplinler de dikkate alınarak değerlendirilmesi yapılmalıdır. Bu değerlendirmelerde objektif ve kapsayıcı bir bakış açısı tercih edilmelidir.

Konuyla ilgili bir diğer mesele de aslında anonim olan bazı bilgilerin Vehb tarafından aktarılmış olmasıyla bilgi değeri kazanması ve bilgi kaynağı haline gelerek gelenekselleşmesidir. Daha çok bu bilgiler, sözlü anlatımın hâkim olduğu ve henüz olgunlaşmakta olan İslâm geleneğinin, mühtedilere danışılan bilgiyle bir araya gelerek yapılan açıklamalarda görülmesidir. Bu açıklama tarzı, dönemin kültürel mirasının devamı niteliğinde olup aslen yabancı değil yerli kültürel mirasın yansıması halindedir. Sonraki dönemlerde bu tür materyaller kitaplaştırılarak aktarılmış ve nesiller içerisinde değer kazanarak kabul görmüştür. Bu bağlamda tek tanrılı dinler arasındaki yakınlaşma ve ilmi istifadeler, bir düzen ve tertibe bağlanarak sınırlandırılmış ve gerekli meşrulaştırma sağlanmıştır. Sonuçta İslâm âlimleri tarafından vahye tabi dinler arasında bilgi akışını sağlayan bir sistem oluşturulmaya çalışılmış ve özellikle İsrâîloğullarıyla ilgili nakiller, ‘İsrâîliyyât’ olarak isimlendirilmiş ve sonrası dönemde bu isimle yaygın hale getirilmiştir. Bu metinlerin ilk aktarımını meşrulaştıran kimsenin de Vehb b. Münebbih olduğu ve otorite olarak güvenilir kılınarak oluşan bu geleneğin korunması gerektiği kabul edilmeye başlanmıştır.¹⁵¹⁴

İlk üç asırda oluşan bu gelenek, sonra gelen âlimlere de tesir etmiş ve aktarılan rivâyetler biyografi, tefsir ve tarih kaynaklarında yerini almıştır. Anlaşılamayan meselelerin, Ka‘b, İbn Selâm ve Vehb gibi kimselere ait nakiller bağlamında ele alınarak meşrulaşması neticesinde, başta bu karakterler ve sonra da aktardıkları bilgiler yarı kutsal hal almış ve tartışılmaz olmuştur. Bu durum artık hem üçüncü asır sonrası İslâmî kaynaklarda ve hem de sonrası asırlarda bilgi kaynağı haline gelmiştir.¹⁵¹⁵

İşte bu bağlamda Hz. Âdem’in yaratılması, cennete konulması ve sonrası işlenen suçla birlikte yeryüzüne indirilmesi hadisesi genel olarak Vehb’e ait bilginin

¹⁵¹⁴ Francis Edward Peters, “A Reader on Classical Islam”, Princeton University Press Princeton, (New Jersey, 1994), 10.

¹⁵¹⁵ A.g.e., 15.

aktarımıyla İslâmî metinlerde yerini almış ve doğruluk kazanarak yaygınlaşmıştır. Daha çok Tefsir eserlerinde görülen bu bilgi, zamanla İslâmîleşerek tenkitten de uzak tutularak gelenekleşmiştir. Âyetler esas alınarak izah edilemeyen konular, ehl-i kitaba ait olan ve diğer âyetlerle de tezat oluşturmeyen bilgiyle desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda da ehl-i kitaba ait bilgilerin kaynak olması bakımından da kullanımı kolaylaşmıştır.

Her ne kadar yukarıda ifade ettiğimiz gibi vahye tabi dinlere ait metinler, birbiriyle ilintili bir şekilde nakiller arasında yer alsın da bazı konularda aralarında önemli farklar oluşmaktadır. Mesela yaratılışın; Yahudiler pazar günü başlayıp cumartesi günü bittiğini, Hristiyanlar pazartesi günü başlayıp pazar günü bittiğini ve Müslümanlar da cumartesi günü başlayıp cuma günü bittiğini kabul ederek bu ayırım sonucunda kutsal günleri dinler arasında farklı bir şekilde tayin etmişlerdir.¹⁵¹⁶ Yine bu farklılıklara örnek olarak Hz. Âdem'in Hâbil ve Kâbil adındaki çocuklarıyla alakalı olan durum gösterilebilir. Oryantalistler, onların tek yumurta ikizleriyle yasaklanan evliliklerini, nakillerde yer almasına rağmen olmayan bir hikâyenin vaz edilmesi olarak görmek istemişlerdir. Gerekçe olarak rivâyetin anlatım tarzının İncîl'e dair aktarımlarda yer alan aktarım tarzına uymaması olarak değerlendirmede bulunmuşlardır. Ancak Taberî bu bilginin, Vehb'ten naklini esas alarak doğruluğunu kabul etmiş ve kitabına almıştır. Yine bu ve benzeri konularda aktarılan bilginin üslup olarak benzerliğinden hareketle oryantalistler, anlatılan her kıssa veya rivâyetin kaynak bakımından Vehb b. Münebbih'e ait olduğu ve bu nakillerde bulunan eser sahiplerinin Vehbi gizleyerek aktarımda bulundukları iddiasını ortaya koymuşlardır. Burada öne sürdükleri delilse sadece Tevrât ve İncîl'e dair kitâbî irfâna işaretle otorite olarak kabul ettikleri Vehb'in bilgiyi İslâmlaştırmış olduğudur. Dolayısıyla Vehb, oryantalistlere göre kutsal yazıların editörü konumunda bir kimse olarak kabul edilmiştir.¹⁵¹⁷

Hz. Âdem'in cennetten indirilmesiyle ilgili *Kitâbü't-Tîcân* özelinde şu iddialar öne çıkarılmaktadır; yılanla ilgili herhangi bir ifade nakillerde yer almamasına rağmen şeytana karşı uyarılan Hz. Âdem'in, onun cazibelerine kapılmadan cennette bulunması gerekiyordu. Ancak cennete girme yasağı olan şeytanın yilandan istifade etmesi Vehb'ten nakledilen farklı rivâyetlerde yer almakla beraber yılanın aslında dört ayaklı

¹⁵¹⁶ A.g.e., 18.

¹⁵¹⁷ A.g.e., 15.

bir varlık olduğu ve daha sonra uzuvlarını kaybederek cezalandırıldığından bahseder. Bilgi aktarımında bazen nesilden nesile geçişte oluşan farklılıklar, ilk olarak nakli aktarana da izafe edilir. Bu bağlamda ortaya çıkan değişiklikler sonraki dönemlerde de kabul görmüş ve savunularak eserlere dâhil edilmiştir. Bu bilgi farklılıklarının temelinde bu tarz aktarımların karşılık bulması söz konusudur. Bu aktarımlar daha çok aile içerisi rivâyet aktarımında ortaya çıktığını ifade ederek oryantalistler, Vehb'in oğlu ve torununun nakillerdeki varlığını bu iddiadalarında destek olarak kullanılmaktadırlar. İslâm âlimleri tarafından bu râvîler hakkında yapılan tenkitlere dikkat çekerek başta, Abdülmün'im olmak üzere İdrîs ve İsmâîl b. Abdilkerîm'den nakledilen bilginin doğrulukları tartışılmıştır. Nitekim onların, Vehb b. Münebbih'e olan yakınlıklarıyla nakillerin doğruluğunda gevşek davrandıkları iddialar arasında yer almıştır.¹⁵¹⁸

Vehb'ten nakledilen rivâyetlerin üslup olarak konularına göre farklılıklarının tespit edilmesi, bu bağlamda rivâyetlerin bir araya getirilerek sıhhat tenkitlerinin yapılması ve metinlerinin, Tevrât ve İncîl metinleriyle mukayese edilmesi gerekmektedir. Bu tür çalışmalar, araştırmamızda da görüldüğü üzere ilgili metinlerin konu bakımından anlaşılması ve doğruluğunun tespiti bakımından önem taşımaktadır.

Değerlendirme

Batılı araştırmacılar tarafından yapılan değerlendirmeler ve iddialar genel olarak değerlendirildiğinde; Vehb b. Münebbih'in ehl-i kitaba ait bilgileri çok iyi bilmekle beraber bilgiyi İslâmîleştirdiğini iddia ettikleri görülmektedir. Onlar, Kur'ân, Tevrât ve İncîl metinleriyle rivâyetler arasında kıyas ve kritik yaparken belirli konuları esas almışlardır. Değerlendirmelerini yaparken de İslâmî metinlere dair bilgileri, görüşleri doğrultusunda uyarlayarak iddialarını genellemişlerdir.

Müsteşriklerin yapmış olduğu genellemelerden biri, Vehb'e ait olduğu söylenen rivâyetlerin, farklı eserlerde değişik nakillerle aktarılmasını ifade ederek bu çeşitliliği tezatlık olarak lanse etmeleridir. Bu anlayış, farklı nakillerle aktarılan bilginin tezatlık olarak görülmesiyle herhangi bir konuda birden fazla naklin olmaması gerektiği zannını oluşturmuştur. Yani rivâyet geleneğine, göre daha çok mânen rivâyetlerin naklinde karşılaşılan bu durumun, naklin sıhhatine zarar vermediği kabul edilirken,

¹⁵¹⁸ A.g.e., 15.

oluşturulan bu zanla olumuz tenkitler yapılmıştır. Bu da müsteşriklerin hadis eğitim ve öğretim faaliyetlerini bilmediklerinin veya dikkate almadıklarının ifadesidir.

Benzer nakillerin ve anlatımların, Tevrât ve İncil geleneğine uygun olduğu, ilgili bilgilere uyarlanarak aktarıldığı, farklı nakillerin bu iki metnin geleneğiyle ortak bir yanının olmadığı öne sürülerek Vehb tarafından apokrif (uydurma) olarak veya apokrif bir kaynaktan alınarak aktarıldığının delili olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple İslâm âlimlerinin ilgili rivâyetlerin etkisiyle vahyi farklı algıladıklarını öne sürmüşlerdir. Rivâyetler arasında oluşan nakil farklılıklarının da yine senedde yer alan râvîler tarafından oluşabilecek farklılıklardan kaynaklandığını iddia ederek bu farklılıkları, naklin sahibine izafe etmişlerdir. Bu sebeple de eğer Vehb'ten nakille aktarılan bir bilgi, farklı bir anlam yüklenerek aktarıldıysa râvîden kaynaklanan problemin sahibi yine sözü ilk aktaran kimse yani Vehb olmuştur. Bu tür değerlendirmeleri ve iddiaları oluştururken ne derece ilmi etiğe uygun olduğuna asla değinmemişlerdir.

Müsteşrikler, Hz. Âdem'in yaratılışı sonrası işlenen günahla ilgili olarak, suçun ahlaki anlamda işlenen bir kabahat olduğunu, cezasının da çiftin üzerine hamledilerek verildiğini ve beraberce Cennetten sürgün edildiklerini söylemişlerdir. Konuyla ilgili Müslüman âlimler, Kur'an'ın sunduğu manada ahlaki bir anlam yükleyerek hadiseyi aynı açıdan değerlendirmişlerdir. Ancak cezanın, Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilişi olarak değil, iblisin itaatsizliğiyle birlikte işlenen günah üzere olduğunu söylemişlerdir. Aslında kastedilenin şeytanın vesveseleri sonucu insanın yapıp ettiklerine karşı alması gereken tedbir üzere verilen mesajın ifadesidir.¹⁵¹⁹

Özetle oryantalistler, apokrif olarak kabul ettikleri belgenin, geçerlilik kazanabilmesi için kutsala ihtiyaç duyulduğunu ifade ederek bu tür anlatımların, İbn Abbâs ve Vehb gibi kimselerle birlikte Tefsir ilmi içerisine dahil edildiğini söylemişlerdir. Sonrasında bu tür bilgilerin bir sonraki döneme tesir ederek nakil sahiplerinin etkin rol üstlendiğini savunmuşlardır. İslâm âlimlerinin, başta Hz. Âdem ve sair peygamberler olmak üzere Kur'an'da bahsi geçen bazı konuları anlamlandıramadıklarında başvurdukları merciin İbn Abbâs ve Vehb gibi kimseler olduğunu ifade ederek onların kendilerinden sonrakiler için bir geleneğin başlangıcı olduğunu, yıllardır aktardıkları nakillerin itibar

¹⁵¹⁹ Peters, "A Reader on Classical Islam", 10.

görerek nesilden nesile aktarıldığını ve İslâmî İlimlerin temel bilgi kaynağı olduğunu söylemişlerdir.

Sonuç olarak yukarıda sunulan tenkit ve değerlendirmeler, günümüz Müslüman araştırmacılarının, oryantalistik araştırmalar üzerinde yapılması gereken çalışmaların önemini göstermektedir. İslâm âlimlerinin, hadislerin tahammül ve edasında önemli gördüğü eğitim ve öğretim metotlarıyla hoca-talebe ilişkisindeki etkin rolün, oryantalistlerce anlaşılamamasının yansıması olan iddialar, ancak objektif olarak yapılacak değerlendirmeler neticesinde ve günümüz âlimlerince yapılacak olan garbiyat çalışmalarıyla rivâyet nakil ilminin önemi kavranabilecektir. Bu anlamda detaylı çalışmaların yapılacağı garbiyat enstitülerinin oluşturulması ve ilgili desteklerin sunulması gerekmektedir.

4.7.2. Hz. Zülkarneyn ve İslâm’da Bilginin Epistemolojik Değeri

Kureyş müşrikleri, Hz. Peygamber’in peygamberliğiyle ilgili bilgiler almak üzere kıssacılığıyla tanınan Nadr b. Hâris’le Ukbe b. Ebû Muayt’ı yahudi âlimlerine göndermişler, bu âlimler de Hz. Muhammed’e Ashâb-ı Kehf, yeryüzünün doğu ve batısına giden kişi ve ruh konularında soru sormalarını, eğer bunları bilirse ona inanıp uymalarını tavsiye etmişlerdir. Resûl-i Ekrem bu sorulara cevabını bir gün sonra vereceğini bildirmiş, fakat “*inşallah*” demeyi unutmuştu. Beklediği vahiy gelmeyince müşrikler, aleyhinde konuşmaya başlamış ve Hz. Peygamber büyük bir sıkıntıya düşmüştü. On beş gün sonra da, “*Allah izin verirse demedikçe hiçbir şey için şu işi yarın yapacağım deme. Bunu unuttuğun takdirde Allah’ı an ve: ‘Umuhur ki Rabbim beni, doğruya bundan daha yakın olan bir yola iletir’ de.*”¹⁵²⁰ meâlindeki uyarının da yer aldığı Kehf sûresi nâzil olmuştur.

4.7.2.1. Kehf Sûresi Âyetlerinin Muhtevası

Müşrikler tarafından sorulan sorular cevap olarak Kehf sûresinin tamamını kapsadığı için konuyla ilgili yüz on âyet burada zikredilmeyecek ve yeri geldiğinde aktarılacaktır. Ancak İslâm’da bilgiyle ilgili batılı araştırmacıların daha çok Hz.

¹⁵²⁰ Kehf 18/23-24; İlyas Üzüm, “Kehf Sûresi”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), C. 25/188-189.

Zülkarneyn üzerinden örneklem yapmaları sebebiyle ilgili âyetleri aşağıda zikredeceğiz. Muhteva itibarıyla Kehf sûresinde; insanlara doğrunun anlatılarak gerçeğin gizlenmemesi gerektiği, Allah'ın çocuk edindiği ve meleklerin kızları olduğu yalanının söylenerek batıl inançların zemmedilmesi, Hz. Peygamber'in teselli edilmesi ve uyarılması, Ashâb-ı Kehf kıssası, vahyin değişmezliği, tevekkül ve teslimiyet, zalimlerle sâlihlerin âhıretteki halleri, zengin inkârcıyla yoksul mü'mininin örnekliği, dünya nimetleri ve faniliği, kıyâmetin hak olduğu, Hz. Âdem'e secde emri ve İblîsin itaatsizliği, şirkten sakındırma, peygamberlerin vazifeleri, Hz. Mûsâ ve kendisine Allah'ın ilim verdiği kimseyle (Hızır a.s.) yaşadığı hadiseler, Zülkarneyn kıssası, cennet ve cehennemle ilgili konular yer almaktadır.

Konumuz gereği Kehf sûresinde Hz. Zülkarneyn'le ilgili olarak; yeryüzünde iktidar sahibi olması, kendisine akıl, ilim, kuvvet ve idarecilik vasıflarının verilmesi, Tevhidin tebliği için doğu ve batı arasında yaptığı seferler, yeryüzünde bozgunculuk yapan Ye'cûc ve Me'cûc kavmine karşı demir ve eritilmiş bakırla set yaparak engel olması, bu iki kavmin kıyâmete kadar setin arkasında kalmasıyla kıyâmet alâmetlerinden olmalarıyla ilgili bilgilerin verildiği âyetler meâlen şöyledir:

“Rasûlüm! Sana Zülkarneyn'den soruyorlar. De ki: “Onun hakkında size öğüt ve hatırlatma olacak bazı bilgiler okuyacağım.”; “Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve hâkimiyet sahibi kıldık. Ve onu hedeflerine ulaşmak için lâzım gelen akıl, ilim, kuvvet ve idarecilik gibi vasıflarla ve imkânlarla donattık.”; “O da ilk olarak batıya doğru bir yol tuttu.”; “Nihâyet güneşin battığı yere, batı sahillerine varınca onu kızgın, kara, balçıklı bir gözede batıyor buldu. Orada azgın bir topluluğa rastladı. Ona: “Ey Zülkarneyn! İstersen bunları cezalandırırsın veya onlara güzel davranıp affedersin, bu hususta muhayyersin” dedik.”; “Zülkarneyn şöyle dedi: Kim zulmederse onu cezalandıracağız; sonra o Rabbine döndürülecek, Rabbi de ona benzeri görülmedik bir şekilde azap edecektir.”; “İman edip sâlih ameller işleyene gelince, işte onun için pek güzel bir mükâfat vardır. Ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz.”; “Sonra doğuya doğru bir yol tuttu.”; “Nihâyet güneşin üstüne ilk doğduğu yere varınca, onu öyle bir kavim üzerine doğuyor buldu ki, biz onlar için güneş ışınlarına karşı korunacakları hiçbir siper yapmamıştık.”; “İşte Zülkarneyn'in durumu bundan ibarettir. Şüphe yok ki biz onun bütün yaptıklarından ve sahib olduğu ilim ve salâhiyetten haberdardık.”; “Sonra bir yol daha tuttu.”; “Nihâyet karşılıklı iki büyük set gibi yükselen dağların arasına ulaşınca, onların önünde neredeyse hiçbir söz

anlamayacak kadar konuşma bilmeyen bir topluluğa rastladı.”; “Onlar: Ey Zülkarneyn! Ye’cûc ve Me’cûc dediğimiz hak hukuk tanımaz kabileler, iki dağın arasındaki şu geçitten bize sürekli saldırarak bu ülkede bozgunculuk yapıp duruyorlar. Sana bir miktar vergi versek de, bizimle onların arasında aşamayacakları bir set yapsan olmaz mı?”; “Zülkarneyn şöyle cevap verdi: ‘Rabbimin bana bahsettiği nimet ve imkânlar, sizin vereceğiniz vergiye ihtiyaç bırakmayacak kadar çok, yeterli ve benim için daha hayırlıdır. Haydi, siz bana bedenî kuvvetiniz ve iş gücünüzle yardım edin de sizinle onlar arasında aşılmaz sağlam bir set yapayım.”; “Bana demir kütleleri getirin!” Zülkarneyn iki dağın arasını demir kütleleriyle doldurtup dağlarla aynı seviyeye getirince: “Şimdi ateş yakın ve körükleyin!” dedi. Demir yığınlarını kor ateş hâline getirince de: “Bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim” dedi.”; “Artık Ye’cûc ve Me’cûc ne seddi aşabildiler, ne de onda bir delik açabildiler.”; “Zülkarneyn: “Bu set, Rabbimin kullarına bir rahmetidir. Fakat Rabbimin belirlediği vakit gelince onu yerle bir edecektir. Çünkü Rabbimin va’di haktır ve mutlaka gerçekleşecektir” dedi.”¹⁵²¹

4.7.2.2. Hz. Zülkarneyn’le İlgili Rivâyet

Yukarıda kısaca muhtevasından bahsettiğimiz üç soruyla ilgili oryantalistler şu şekilde değerlendirmelerde bulunmuşlardır: Öncelikle Hz. Zülkarneyn’in¹⁵²² Kur’ân’a konu olmasının gerekçelerinden biri, yapmış olduğu fetihlerle birlikte normatif bir dinin cemaat olarak genişlemenin temsili bir örneklenmesi olduğudur. Bu örnek, Allah adına yeryüzünde temsil edilerek iki yönüyle dini işlev kazanmaktadır. Birincisi güçlü olmak ve dünyanın her yerine sefer düzenleyebilmektir. İkincisi de Yahudiler tarafından Hz. Muhammed’in s.a. imtihana tabi tutulmasıdır. Bu sebeple Kehf sûresi, tek tanrılı geleneğin son peygamberine meydan okumaya verilen cevap niteliğindedir. Bu

¹⁵²¹ Kehf 18/83-98.

¹⁵²² Zülkarneyn’in a.s. hangi çağda yaşadığı konusunda; Hz. Îsâ ile Hz. Muhammed arasındaki fetret döneminde yaşadığı, Hz. İbrâhim’le çağdaş olduğu ve onun irşadıyla İslâm’a girip Kâbe’yi tavaf ettiği, Hz. Mûsâ ve Hızır’la aynı çağda yaşadığı, Hızır’ın teyzesinin oğlu olduğu, âb-ı hayâtı aramak üzere karanlıklar ülkesine yolculuk yaptığı ve bu yolculukta Hızır’ın da rehber olarak hazır bulunduğu tarzında ilginç görüşler ileri sürülmüştür. Bkz. Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn”, *DÎA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), C. 44/564-567.

bağlamda Hz. Muhammed, misyon itibarıyla Zülkarneyn'e a.s. benzetilmektedir. Aralarında oluşturulan bu benzerliğin istisnası Hz. Muhammed'in belirli bir şeriata bağlı olmasıdır ki bu emir ve yasakların tebliğ misyonu Zülkarneyn'de a.s. belirsizdir. Güneşin doğduğu ve battığı yere yapılan seferler de aslen bozguncu olan iki kavmin cezalandırılmasına bağlı olarak yapılmıştır.¹⁵²³

Konu başlığının Hz. Zülkarneyn'le alakalı olmasından dolayı Ashâb-ı Kehf ve Hz. Mûsâ'yla Hızır a.s. arasında geçen hadiseleri ihtiva eden rivâyetleri aktarmayacağız. Vehb rivâyetlerinden Hz. Zülkarneyn hakkında en kapsamlı olanını konuyu anlamaya yardımcı olması bakımından şu şekilde aktarabiliriz:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الطَّبْرَكِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى الدَّامَغَانِيُّ حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ قَالَ: وَقَدْ بَلَغَنِي فِي ذِي الْقَرْنَيْنِ أَحَادِيثُ مُخْتَلِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ وَقَدْ وَضَعْتُ حَدِيثَ كُلِّ مَنْ حَدَّثَ مَوْضِعَهُ وَحَدَّثَنِي مَنْ لَا أَتُهُمْ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: "كَانَ ذُو الْقَرْنَيْنِ رَجُلًا مِنَ الرُّومِ ابْنُ عَجُوزٍ مِنْ عَجَائِزِهِمْ، لَيْسَ لَهَا وَلَدٌ غَيْرُهُ وَكَانَ اسْمُهُ الْإِسْكَنْدَرُ لَيْسَ وَإِنَّمَا سُمِّيَ ذَا الْقَرْنَيْنِ لِأَنَّهُ صَفَحَتِي رَأْسِهِ كَانَتْ مِنْ نُحَاسٍ فَلَمَّا بَلَغَ وَكَانَ عَبْدًا صَالِحًا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: "يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنِّي بَاعْتُكَ إِلَى أُمَمِ الْأَرْضِ وَهُمْ أُمَّةٌ مُخْتَلِفَةٌ أَلْسِنَتُهُمْ كُلُّهَا وَهُمْ جَمِيعٌ أَهْلُ الْأَرْضِ وَمِنْهُمْ أُمَّتَانِ بَيْنَهُمَا طُولُ الْأَرْضِ كُلُّهُ وَمِنْهُمْ أُمَّتَانِ بَيْنَهُمَا عَرْضُ الْأَرْضِ كُلُّهُ وَأُمَّةٌ مِنْهُمْ فِي وَسْطِ الْأَرْضِ مِنْهُمْ الْجَنُّ وَالْإِنْسُ وَيَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ فَأَمَّا اللَّتَانِ بَيْنَهُمَا طُولُ الْأَرْضِ فَأَمَّةٌ عِنْدَ مَغْرِبِ الشَّمْسِ يُقَالُ لَهَا نَاسِكٌ وَأَمَّا الْأُخْرَى فَعِنْدَ مَطْلَعِهَا يُقَالُ لَهَا الْمُنْسَاكُ وَأَمَّا اللَّتَانِ بَيْنَهُمَا عَرْضُ الْأَرْضِ فَأَمَّةٌ فِي قُطْرِ الْأَرْضِ الْأَيْمَنِ يُقَالُ لَهُ هَاوِيلُ وَأَمَّا الَّتِي فِي قُطْرِ الْأَرْضِ الْأَيْسَرِ فَأَمَّةٌ يُقَالُ لَهَا تَاوِيلُ فَلَمَّا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ ذَلِكَ قَالَ ذُو الْقَرْنَيْنِ: "إِلَهِي إِنَّكَ قَدْ نَدَبْتَنِي لِأَمْرِ عَظِيمٍ لَا يَقْدِرُ قُدْرَهُ إِلَّا أَنْتَ فَأَخْبَرَنِي عَنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ الَّتِي تَبْعَتْنِي إِلَيْهَا بِأَيِّ قَوْمٍ أَكَابِرُهُمْ؟ وَبِأَيِّ جَمْعٍ أَكَابِرُهُمْ؟ وَبِأَيِّ حِيلَةٍ أَكَابِدُهُمْ؟ وَبِأَيِّ صَبْرٍ أَقَاسِيهِمْ؟ وَبِأَيِّ لِسَانٍ أَنَاطِقُهُمْ؟ وَكَيْفَ لِي بِأَنْ أَفْقَهُ لُغَاتِهِمْ؟ وَبِأَيِّ سَمْعٍ أَعِي قَوْلَهُمْ؟ وَبِأَيِّ بَصَرٍ أَنْفُذُهُمْ؟ وَبِأَيِّ حُجَّةٍ أَخْصُمُهُمْ؟ وَبِأَيِّ قَلْبٍ أَعْقِلُ عَنْهُمْ؟ وَبِأَيِّ حِكْمَةٍ أَدَبِرُ أُمُورَهُمْ؟ وَبِأَيِّ قَسْطٍ أَعْدِلُ بَيْنَهُمْ؟ وَبِأَيِّ حِلْمٍ أَصَابِرُهُمْ؟ وَبِأَيِّ مَعْرِفَةٍ أَفْصِلُ بَيْنَهُمْ؟ وَبِأَيِّ عِلْمٍ أَنْقِنُ أَمْرَهُمْ؟ وَبِأَيِّ يَدٍ أَسْطُو عَلَيْهِمْ؟ وَبِأَيِّ رَجُلٍ أَطَاهُهُمْ؟ وَبِأَيِّ طَاقَةٍ أَحْصِيَهُمْ؟ وَبِأَيِّ جُنْدٍ أَقَاتِلُهُمْ؟ وَبِأَيِّ رَفْقٍ أَسْتَأْلِفُهُمْ؟ فَإِنَّهُ لَيْسَ عِنْدِي يَا إِلَهِي شَيْءٌ مِمَّا ذَكَرْتُ وَلَا نَفْوَى عَلَيْهِمْ وَلَا نُطِيقُهُمْ وَأَنْتَ الرَّبُّ الرَّحِيمُ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ وَلَا تُكَلِّفْ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَا تُحْمِلْهَا

¹⁵²³ Anna Akasoy, "Geography, History and Prophecy: Mechanisms of Integration in the Islamic Alexander Legend", *Dynamics in the History of Religions*, S. 9. (2022): 18-36.

إِلَّا طَاقَتَهَا وَلَا تُعْتِنُهَا وَلَا تَفْذَحُهَا بَلْ أَنْتَ تَرَأْفُ بِهَا وَتَرْحَمُهَا وَتَعْذُرُهَا وَتَقْبَلُ مِنْهَا دُونَ جُهِدِهَا وَطَاقَتِهَا فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنِّي سَاطِوُفُكَ مَا حَمَلْتُكَ وَأَشْرَحُ لَكَ صَدْرَكَ فَيَسْمَعُ كُلُّ شَيْءٍ وَأَشْرَحُ لَكَ فَهَمَكَ فَتَنْفَعُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُطْلِقُ لَكَ وَأَبْسِطُ لَكَ لِسَانَكَ فَتَنْطِقُ بِهِ كُلُّ شَيْءٍ وَأَفْتَحُ لَكَ سَمْعَكَ فَتَنْصِتُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُجِدُ لَكَ بَصَرَكَ فَتَنْفُذُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُدِيرُ لَكَ أَمْرَكَ فَتُنْقِزُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُحْصِي لَكَ فَلَا يَفُوتُكَ شَيْءٌ وَأُحْفَظُ عَلَيْكَ فَلَا يَعْزُبُ عَنْكَ شَيْءٌ وَأَشُدُّ لَكَ ظَهْرَكَ فَلَا يَهْدُوكَ شَيْءٌ وَأَشُدُّ لَكَ رُكْنَكَ فَلَا يَغْلِبُكَ شَيْءٌ وَأَبْسِطُ لَكَ يَدَيْكَ فَتَسْطُوَانِ كُلُّ شَيْءٍ وَأَشُدُّ لَكَ وَطَأَتَكَ فَتَبِيدُ كُلُّ شَيْءٍ وَاللَّيْسُكَ الْهَيْبَةُ فَلَا يَرُوعَكَ شَيْءٌ وَأَمْضِي لَكَ جَنَاحَكَ فَلَا يَرْدَعُكَ وَلَا يَرُدُّكَ شَيْءٌ وَأَسْجِرُ لَكَ النُّورَ وَالظُّلْمَةَ فَأَجْعَلُهُمَا جُنْدًا لَكَ مِنْ جُنُودِكَ يَهْدِيكَ النُّورُ مِنْ أَمَامِكَ وَتَحُوطُكَ الظُّلْمَةُ مِنْ وَرَائِكَ وَتَحُوشُ عَلَيْكَ الْأَمَمُ مِنْ وَرَائِكَ فَلَمَّا قِيلَ لَهُ ذَلِكَ انْطَلَقَ يَوْمَ الْأُمَّةِ الَّتِي عِنْدَ مَغْرِبِ الشَّمْسِ فَلَمَّا بَلَغَهُمْ وَجَدَ جَمْعًا وَعَدَدًا لَا يُحْصِيهِمْ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَقُوَّةً وَبَاسًا لَا يُطِيقُهُ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَالسِّنَّةَ مُخْتَلِفَةً وَأَهْوَاءَ مُتَنَسِّتَةً وَقُلُوبًا مُتَفَرِّقَةً فَلَمَّا رَأَى مِنْهُمْ ذَلِكَ كَابَرَهُمْ بِالظُّلْمَةِ فَضَرَبَ حَوْلَهُمْ ثَلَاثَ عَسَاكِرٍ مِنْهَا فَأَحَاطَتْ بِهِمْ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَحَاشَتْهُمْ حَتَّى جَمَعَتْهُمْ فِي مَكَانٍ وَاحِدٍ ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِمْ بِالنُّورِ فَدَعَاَهُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَعِبَادَتِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ لَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ فَعَمِدَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا عَنْهُ فَأَدْخَلَ عَلَيْهِمُ الظُّلْمَةَ فَدَخَلَتْ إِلَى أَقْوَاهِهِمْ وَأَتَوْفِهِمْ وَأَذَانِهِمْ وَأَجَوَافِهِمْ وَدَخَلَتْ فِي بُيُوتِهِمْ وَدُورِهِمْ وَغَشِيَتْهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِهِمْ وَمِنْ كُلِّ جَانِبٍ مِنْهُمْ فَمَاجُوا فِيهَا وَتَحَيَّرُوا فَلَمَّا أَشْفَقُوا أَنْ يَهْلِكُوا فِيهَا عَجُّوا إِلَيْهِ بِصَوْتٍ وَاحِدٍ فَكَشَفَهَا عَنْهُمْ وَأَخَذَهُمْ عَنُوءٌ فَدَخَلُوا فِي دَعْوَتِهِ فَجَنَدَ مِنْ أَهْلِ الْمَغْرِبِ أُمَّةً عَظِيمَةً فَجَعَلَهُمْ جُنْدًا وَاحِدًا ثُمَّ انْطَلَقَ بِهِمْ يَقُودُهُمْ وَالظُّلْمَةُ تَسُوقُهُمْ مِنْ خَلْفِهِمْ وَتَحُوشُهُمْ مِنْ حَوْلِهِمْ وَالنُّورُ أَمَامَهُمْ يَقُودُهُمْ وَيَدُلُّهُ وَهُوَ يَسِيرُ فِي نَاحِيَةِ الْأَرْضِ الْيُمْنَى وَهُوَ يُرِيدُ الْأُمَّةَ الَّتِي فِي فُطُرِ الْأَرْضِ الْيُمْنَى الَّتِي يُقَالُ لَهَا هَاوِيلُ وَسَخَّرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ يَدَهُ وَقَلْبَهُ وَرَأْيَهُ وَعَقْلَهُ وَنَظَرَهُ وَانْتِمَارَهُ فَلَا يُخْطِئُ إِذَا انْتَمَرَ وَإِذَا عَمِلَ عَمَلًا أَتَقَنَّهُ فَاَنْطَلَقَ يَقُودُ تِلْكَ الْأُمَّةَ وَهِيَ تَتَّبِعُهُ فَإِذَا انْتَهَى إِلَى بَحْرِ أَوْ مَخَاصِنَ بَنَى سَفْنًا مِنْ أَلْوَاحٍ صِغَارٍ أَمْثَالِ النِّعَالِ فَنَظَّمَهَا فِي سَاعَةٍ ثُمَّ حَمَلَ فِيهَا جَمِيعَ مَنْ مَعَهُ مِنْ تِلْكَ الْأُمَّةِ وَتِلْكَ الْجُنُودِ فَإِذَا قَطَعَ تِلْكَ الْأَنْهَارَ وَالْبِحَارَ فَتَقَفَا ثُمَّ دَفَعَ إِلَى كُلِّ إِنْسَانٍ لَوْحًا فَلَا يُكْرِثُهُ حَمْلُهُ فَلَمْ يَزَلْ ذَلِكَ دَابَّةً حَتَّى انْتَهَى إِلَى هَاوِيلَ فَعَمِلَ فِيهَا كَعَمَلِهِ فِي نَاسِكَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْهُمْ مَضَى عَلَى وَجْهِهِ فِي نَاحِيَةِ الْأَرْضِ الْيُمْنَى حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَنْسِكَ عِنْدَ مَطْلَعِ الشَّمْسِ فَعَمِلَ فِيهَا وَجَنَدَ مِنْهَا جُنُودًا كَفَعْلِهِ فِي الْأُمَمَتَيْنِ اللَّتَيْنِ قَبْلَهُمَا ثُمَّ كَرَّ مُقْبِلًا فِي نَاحِيَةِ الْأَرْضِ الْيُسْرَى وَهُوَ يُرِيدُ تَاوِيلَ وَهِيَ الْأُمَّةُ الَّتِي بِحِيَالِ هَاوِيلَ وَهُمَا مُتَقَابِلَتَانِ بَيْنَهُمَا عَرْضُ الْأَرْضِ كُلُّهَا فَلَمَّا بَلَغَهَا عَمِلَ فِيهَا جُنْدًا مِنْهَا كَفَعْلِهِ فِيهَا قَبْلَهَا فَلَمَّا فَرَغَ مِنْهَا عَطَفَ مِنْهَا إِلَى الْأُمَّةِ الَّتِي فِي وَسْطِ الْأَرْضِ مِنَ الْجِنِّ وَسَائِرِ الْإِنْسِ وَيَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ فَلَمَّا كَانَ فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ مِمَّا يَلِي مُنْقَطِعَ أَرْضِ الثُّرَاكِ نَحْوَ الْمَشْرِقِ قَالَتْ لَهُ أُمَّةٌ مِنَ الْإِنْسِ صَالِحَةٌ: يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنْ بَيْنَ هَذَيْنِ الْجَبَلَيْنِ خَلْقًا مِنْ خَلْقِ

اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ كَثِيرًا فِيهِمْ مَشَابَهَةٌ مِنَ الْإِنْسِ وَهُمْ أَشْبَاهُ الْبَهَائِمِ يَأْكُلُونَ الْعُشْبَ وَيَفْتَرِسُونَ الدَّوَابَّ
 وَالْوُحُوشَ كَمَا يَفْتَرِسُهَا السِّبَاغُ وَيَأْكُلُونَ نِشَارَ الْأَرْضِ كُلُّهَا مِنَ الْحَيَاتِ وَالْعَقَارِبِ وَكُلِّ ذِي رُوحٍ
 مِمَّا خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ خَلْقٌ يَنْمُو كَنَمَائِهِمْ فِي الْعَامِ الْوَاحِدِ وَلَا
 يَزْدَادُ كَزِيَادَتِهِمْ وَلَا يَكْتُرُ كَكَثْرَتِهِمْ فَإِنْ كَانَتْ لَهُمْ مُدَّةٌ عَلَى مَا نَرَى مِنْ زِيَادَتِهِمْ وَنَمَائِهِمْ فَلَا شَكَّ
 أَنَّهُمْ سَيَمْلِكُونَ الْأَرْضَ وَيَجْلُونَ أَهْلَهَا مِنْهَا وَيَظْهَرُونَ عَلَيْهَا فَيُفْسِدُونَ فِيهَا وَلَيْسَتْ تَمُرُّ بِنَا سَنَةٌ مُنْذُ
 جَاوَزْنَا وَرَأَيْنَاهُمْ إِلَّا وَتَحْنُ نَتَوَقَّعُهُمْ وَنَنْتَظِرُ أَنْ يَطْلُعَ أَوَائِلُهُمْ مِنْ هَذَيْنِ الْجَبَلَيْنِ: "فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ
 خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ... إِلَى قَوْلِهِ: رَدْمًا"¹⁵²⁴ فَقَالَ: أَعِدُّوا لِي الصُّخُورَ وَالْحَدِيدَ
 وَالنُّحَاسَ حَتَّى ارْتَادَ بِلَادَهُمْ وَأَعْلَمَ عِلْمَهُمْ وَأَفْتِشَ مَا بَيْنَ جَبَلَيْهِمْ ثُمَّ انْطَلَقَ يَوْمُهُمْ حَتَّى دَفَعَ إِلَيْهِمْ
 وَتَوَسَّطَ بِلَادَهُمْ فَإِذَا هُمْ عَلَى مِقْدَارٍ وَاحِدٍ إِنَائَتُهُمْ وَذُكْرَانُهُمْ يَبْلُغُ طُولُ الْوَاحِدِ مِنْهُمْ مِثْلَ نِصْفِ
 الرَّجُلِ الْمَرْبُوعِ مِمَّا لَهُمْ مَخَالِيبُ فِي مَوْضِعِ الْأَطْفَارِ مِنْ أَيْدِينَا وَأَضْرَاسٍ وَأَنْيَابٍ كَأَضْرَاسِ
 السَّبْعِ وَأَنْيَابِهَا وَأَحْنَاكَ كَأَحْنَاكِ الْإِبِلِ قُوَّةٌ تَسْمَعُ لَهُ حَرَكَةً إِذَا أَكَلُوا كَحَرَكَةِ الْجَرَّةِ مِنَ الْإِبِلِ أَوْ
 كَقَضَمِ الْبَعْلِ الْمُسِينِ أَوْ الْفَرَسِ الْمُقْوَى وَهُمْ هُلْبٌ عَلَيْهِمْ مِنَ الشَّعْرِ فِي أَجْسَادِهِمْ مَا يُوَارِيهِمْ وَمَا
 يَتَّقُونَ بِهِ فِي الْحَرِّ وَالْبَرْدِ إِذَا أَصَابَهُمْ وَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ أُذُنَانِ عَظِيمَتَانِ: إِحْدَاهُمَا وَبَرَةٌ ظَهَرُهَا
 وَبَطْنُهَا وَالْأُخْرَى زِعْبَةٌ ظَهَرُهَا وَبَطْنُهَا تَسْعَانِهِ إِذَا لَبِسَهُمَا يَلْتَحِفُ إِحْدَاهُمَا وَيَفْتَرِشُ الْأُخْرَى
 وَيَتَصَيِّفُ فِي إِحْدَاهُمَا وَيَشْتُو فِي الْأُخْرَى وَلَيْسَ لَهُمْ ذَكَرٌ وَلَا أُنْثَى إِلَّا وَقَدْ عَرَفَ أَجَلَهُ الَّذِي
 يَمُوتُ فِيهِ وَمُنْقَطِعَ عُمُرِهِ وَذَلِكَ أَنَّهُ لَا يَمُوتُ مِنْ ذُكُورِهِمْ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْ صُلْبِهِ أَلْفٌ وَلَدٍ وَلَا
 تَمُوتُ الْأُنْثَى حَتَّى يَخْرُجَ مِنْ رَحِمِهَا أَلْفٌ وَلَدٍ فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ أَتَقَنَا بِالْمَوْتِ وَتَهَيَّأَ لَهُ وَهُمْ يُرْزَقُونَ
 الثَّانِيَيْنِ فِي زَمَانِ الرَّبِيعِ وَيَسْتَمْطِرُونَهُ إِذَا تَحَيَّيْنَاهُ كَمَا يُسْتَمْطَرُ الْعَيْثُ لِحَبْنِهِ فَيُفَدَّقُونَ مِنْهُ كُلَّ سَنَةٍ
 بِوَاحِدَةٍ فَيَأْكُلُونَهُ عَامَهُمْ كُلَّهُ إِلَى مِثْلِهَا مِنْ قَابِلٍ فَيُغْنِيهِمْ عَلَى كَثْرَتِهِمْ وَنَمَائِهِمْ فَإِذَا أُمْطَرُوا أَخْصَبُوا
 وَعَاشُوا وَسَمِنُوا وَرُبِّي أَثَرُهُ عَلَيْهِمْ فَدَرَّتْ عَلَيْهِمُ الْإِنَاثُ وَشَبِقَتْ مِنْهُ الرِّجَالُ الدُّكُورُ وَإِذَا أَخْطَأَهُمْ
 هَزَلُوا وَأَجْدَبُوا وَجَفَرَتِ الدُّكُورُ وَحَالَتِ الْإِنَاثُ وَتَبَيَّنَ أَثَرُ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ وَهُمْ يَتَدَاعَوْنَ تَدَاعِي الْحَمَامِ
 يَعُودُونَ عَيَّ الْكِلَابِ وَيَتَسَافَدُونَ حَيْثُ مَا التَّقُوا تَسَافَدَ الْبَهَائِمِ فَلَمَّا عَايَنَ ذَلِكَ مِنْهُمْ ذُو الْقَرْنَيْنِ انْصَرَفَ
 إِلَى مَا بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ فَقَاسَ مَا بَيْنَهُمَا وَهُوَ فِي مُنْقَطِعِ أَرْضِ الثَّرَكِ مِمَّا يَلِي الشَّمْسَ فَوَجَدَ بَعْدَ مَا
 بَيْنَهُمَا مِائَةَ فَرَسَخٍ فَلَمَّا أَنْشَأَ فِي عَمَلِهِ حَفَرَ لَهُ أَسَاسًا حَتَّى بَلَغَ الْمَاءَ ثُمَّ جَعَلَ عَرْضَهُ خَمْسِينَ فَرَسَخًا
 وَجَعَلَ حَشْوَهُ الصُّخُورَ وَطِينَهُ النُّحَاسَ ثُمَّ يَدَابُّ ثُمَّ يُصَبُّ عَلَيْهِ فَصَارَ كَأَنَّهُ عِرْقٌ مِنْ جَبَلٍ تَحْتَ
 الْأَرْضِ ثُمَّ عَلَاهُ وَشَرَفَهُ بِرُبْرِ الْحَدِيدِ وَالنُّحَاسِ الْمَذَابِ وَجَعَلَ خِلَالَهُ عِرْقًا مِنْ نُحَاسٍ أَصْفَرَ كَأَنَّهُ
 بُرْدٌ مُحَبَّرٌ مِنْ صُفْرَةِ النُّحَاسِ وَخُمَرَتِهِ وَسَوَادِ الْحَدِيدِ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْهُ وَأَحْكَمَهُ انْطَلَقَ عَامِدًا إِلَى

¹⁵²⁴ Kehf 18/94-95.

جَمَاعَةِ الْجَنِّ وَالْإِنْسِ فَبَيْنَا هُوَ يَسِيرُ إِذْ دَفَعَ إِلَى أُمَّةٍ صَالِحَةٍ يَهُدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ فَوَجَدَ أُمَّةً مُقْتَصِدَةً يَفْسِمُونَ بِالسُّوِيَّةِ وَيَحْكُمُونَ بِالْعَدْلِ وَيَتَأَسَّوْنَ بِهِ وَيَتَرَاحِمُونَ حَالَهُمْ وَاحِدَةً وَكَلِمَتَهُمْ وَاحِدَةً وَأَخْلَاقُهُمْ سَلِيمَةٌ وَطَرِيقَتُهُمْ مُسْتَوِيَةٌ وَقُلُوبُهُمْ مُؤْتَلِفَةٌ وَسِيرَتُهُمْ مُسْتَوِيَةٌ وَقُبُورُهُمْ بِأَبْوَابِ بُيُوتِهِمْ وَلَيْسَ عَلَى بُيُوتِهِمْ أَبْوَابٌ وَلَيْسَ عَلَيْهِمْ أَمْرَاءٌ وَلَيْسَ بَيْنَهُمْ قُضَاةٌ وَلَيْسَ فِيهِمْ أَغْنِيَاءٌ وَلَا مُلُوكٌ وَلَا أَشْرَافٌ وَلَا يَتَفَاوِثُونَ وَلَا يَتَفَاضِلُونَ وَلَا يَتَنَارَعُونَ وَلَا يَسْتَبْثُونَ وَلَا يَقْتَتِلُونَ وَلَا يَقْحَطُونَ وَلَا يَحْرُدُونَ وَلَا تُصِيبُهُمُ الْآفَاتُ الَّتِي تُصِيبُ النَّاسَ وَهُمْ أَطْوَلُ النَّاسِ أَعْمَارًا وَلَيْسَ لَهُمْ مَسْكِينٌ وَلَا فَقِيرٌ وَلَا فَظٌ وَلَا غَلِيظٌ فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ ذُو الْقَرْنَيْنِ مِنْ أَمْرِهِمْ تَعَجَّبَ مِنْهُمْ وَقَالَ لَهُمْ: أَخْبِرُونِي أَيُّهَا الْقَوْمُ خَبَرَكُمْ فَإِنِّي قَدْ أَحْصَيْتُ الْبِلَادَ كُلَّهَا بَرًّا وَبَحْرًا وَشَرْقَهَا وَغَرْبَهَا وَثَوْرَهَا وَظَلَمَهَا فَلَمْ أَجِدْ مِنْهَا أَحَدًا مِثْلَكُمْ فَأَخْبِرُونِي خَبَرَكُمْ قَالُوا: نَعَمْ، فَاسْأَلْنَا عَمَّا بَدَا لَكَ قَالَ: أَخْبِرُونِي مَا بَالُ قُبُورِ مَوْتَاكُمْ عَلَى بَابِ بُيُوتِكُمْ؟ قَالُوا: عَمْدًا فَعَلْنَا ذَلِكَ لِنَلَّا نَنْسَى الْمَوْتَ وَلَا يَخْرُجُ ذِكْرُهُ مِنْ قُلُوبِنَا قَالَ: فَمَا بَالُ بُيُوتِكُمْ لَيْسَ عَلَيْهَا أَبْوَابٌ؟ قَالُوا: لَيْسَ فِيْنَا مُتَّهَمٌ وَلَيْسَ فِيْنَا إِلَّا أَمِينٌ مُؤْتَمَنٌ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ أَمْرَاءٌ؟ قَالُوا: لَا نَتَنَظَّلُ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَيْسَ فِيكُمْ حُكَّامٌ؟ قَالُوا: لَا نَخْتَصِمُ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَيْسَ فِيكُمْ أَغْنِيَاءٌ؟ قَالُوا: لَا نَتَكَاثُرُ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَيْسَ فِيكُمْ مُلُوكٌ؟ قَالُوا: لَا نَتَكَابَرُ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَيْسَ فِيكُمْ أَشْرَافٌ؟ قَالُوا: لَا نَتَنَافَسُ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَا تَتَفَاضِلُونَ؟ قَالُوا: مِنْ قَبْلِ أَنَّا مُتَوَاصِلُونَ مُتَرَاحِمُونَ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَا تَتَنَارَعُونَ وَلَا تَحْتَلِفُونَ؟ قَالُوا: مِنْ قَبْلِ أُلْفَةِ قُلُوبِنَا وَصَلَاحِ ذَاتِ بَيْنِنَا قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَا تَسْتَبْثُونَ وَلَا تَقْتَتِلُونَ؟ قَالُوا: مِنْ قَبْلِ أَنَّا غَلَبْنَا طَبَائِعَنَا بِالْعَزَمِ وَسُسْنَا أَنْفُسَنَا بِالْأَحْلَامِ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ كَلِمَتُكُمْ وَاحِدَةٌ وَطَرِيقَتُكُمْ مُسْتَوِيَةٌ؟ قَالُوا: مِنْ قَبْلِ أَنَّا لَا نَتَكَاذِبُ وَلَا نَتَخَادَعُ وَلَا يَغْتَابُ بَعْضُنَا بَعْضًا قَالَ: فَأَخْبِرُونِي مِنْ أَيْنَ تَسَابَهَتْ قُلُوبُكُمْ وَاعْتَدَلَتْ سِيرَتُكُمْ؟ قَالُوا: صَحَّتْ صُدُورُنَا فَفَرَعَ اللَّهُ بِذَلِكَ الْعِلَّ وَالْحَسَدَ مِنْ قُلُوبِنَا قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَيْسَ فِيكُمْ مَسْكِينٌ وَلَا فَقِيرٌ؟ قَالُوا: مِنْ قَبْلِ أَنَّا نَفْسِمُ بِالسُّوِيَّةِ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَيْسَ فِيكُمْ فَظٌ وَلَا غَلِيظٌ؟ قَالُوا: مِنْ قَبْلِ الدَّلِّ وَالتَّوَاضُعِ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ أَطْوَلُ النَّاسِ أَعْمَارًا؟ قَالُوا: مِنْ قَبْلِ أَنَّا نَتَعَاطَى الْحَقَّ وَنَحْكُمُ بِالْعَدْلِ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَا تَقْحَطُونَ؟ قَالُوا: لَا نُعْغِلُ الْإِسْتِغْفَارَ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَا تَحْرُدُونَ؟ قَالُوا: مِنْ قَبْلِ أَنَّا وَطْنَا أَنْفُسَنَا لِلْبَلَاءِ مُنْذُ كُنَّا فَأَحْبَبْنَا وَحَرَصْنَا عَلَيْهِ فَعَرَيْنَا مِنْهُ قَالَ: فَمَا بَالُكُمْ لَا تُصِيبُكُمْ الْآفَاتُ كَمَا تُصِيبُ النَّاسَ؟ قَالُوا: لَا نَتَوَكَّلُ عَلَى غَيْرِ اللَّهِ، وَلَا نَعْمَلُ بِالْأَنْوَاءِ وَالنُّجُومِ قَالَ: حَدِّثُونِي أَهَكَذَا وَجَدْتُمْ آبَاءَكُمْ يَعْمَلُونَ؟ قَالُوا: نَعَمْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا يَرْحَمُونَ مَسَاكِينَهُمْ وَيُؤَاسُونَ فُقَرَاءَهُمْ وَيَعْفُونَ عَنْ ظَلَمَهُمْ وَيُحْسِنُونَ إِلَى مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهِمْ وَيَحْلِمُونَ عَلَى مَنْ جَهِلَ عَلَيْهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ سَبَّهُمْ وَيَصِلُونَ أَرْحَامَهُمْ وَيَرُدُّونَ أَمَانَتَهُمْ وَيَحْفَظُونَ وَفَّتَهُمْ لِمَوَالِيهِمْ وَيُؤْفُونَ بِعُهُودِهِمْ وَيَصْدُقُونَ فِي مَوَاعِيدِهِمْ وَلَا يَرْغَبُونَ عَنْ أَكْفَانِهِمْ وَلَا يَسْتَنْكِفُونَ عَنْ أَقَارِبِهِمْ فَأَصْلَحَ اللَّهُ بِذَلِكَ أَمْرَهُمْ وَحَفِظَهُمْ بِهِ مَا كَانُوا أَحْيَاءَ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْهِ أَنْ يُخَلِّفَهُمْ فِي تَرْكِتِهِمْ.

Muhammed b. Hüseyin et-Taberâkî → Muhammed b. Îsâ ed-Dâmeğânî → Seleme b. Fazl → Muhammed b. İshâk → Vehb b. Münebbih'ten nakille Hz. Zülkarneyn'le ilgili olarak şöyle aktarmıştır:

“Zülkarneyn Rûm asıllı ve Rûmların ihtiyarlarından bir kadının oğludur. Onun başka bir çocuğu da yoktur. İsmi İskenderlîs'dir. Ancak O, Zülkarneyn olarak vasıflandırılmıştır. Çünkü Onun başında tunçtan yapılmış iki boynuz vardı. Bâliğ olduğunda sâlih bir kul oldu. Rüşd çağına geldiğinde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'Ey Zülkarneyn! Ben seni yeryüzünün muhtelif ümmetlerine göndereceğim. Onlar sınıflar halinde ve dilleri de faklıdır. Onlar yeryüzünün tamamında bulunmaktadır. Onlar içerisinde iki ümmet yeryüzünün uzunluğuna, iki ümmet yeryüzünün genişliğine ve bir ümmet de yeryüzünün ortasındadır. Onlar arasında cinler, insanlar, ye'cûc ve me'cûc de vardır. Bu iki kavmin arası yeryüzü uzunluğundadır. Kendilerine Nâsik denilen ve güneşin battığı yerde bulunan bir kavim vardır. Diğeri de kendisine Mensek denilen ve güneşin doğduğu yerededir. Yine yeryüzünde iki kavim yer alır ve bunlardan biri yeryüzünün sağ bölgede yer almaktadır. Burada bulunan kavime Hâvîl adı verilir. Sol bölgede bir kavim yer alır ki o kavme de Tâvîl adı verilir. Allah Teâlâ, bu sözleri söyleyince Zülkarneyn: 'Îlâhî! Sen beni büyük bir göreve davet ettin. Bu görevin değerini Senden başkası bilmez ve gücü de yetmez. Bana kendilerine vazifeli olarak gönderdiğin ümmetler hakkında bilgi ver. Hangi kavmin büyüğü kimdir? Hangi topluluğun büyüğü kimdir? Hazırladıkları tuzakları ve hileleri nasıl bilirim? Zorluklarına nasıl sabrederim? Konuştukları dilleri nasıl konuşurum? Onların dillerini nasıl anlarım? Onların sözlerini nasıl dinlerim? Hangi gözle onlara nüfuz ederim? Hangi delille onlarla hasımlaşırım? Onların akıllarındaki hangi kalple anlarım? İşlerinin ardında olanı hangi hikmetle anlarım? Aralarında adaleti nasıl sağlarım? Onlara hangi hilim ile sabredebilirim? Onların arasını hangi fikirle tafsilatlı kılarım? Onların işlerini hangi bilgi ile ikna edere halledebilirim? Hangi güçle onlara kudret sahibi olabilirim? Onları kim yanılsa sevk ediyor? Hangi güçle onlarla mücadele ederim? Hangi askerle onlarla savaşırum? Ve aralarında nasıl ülfeti sağlarım? Bunlar hakkında beni bilgilendir.

Onlara güç yetirebilecek ve kuvvet gösterebilecek herhangi bir şey hakkında bir bilgiye sahip değilim. Sen gücünün yetmediğini kullarına yüklemeyen ve sadece gücü nisbetinde sorumluluk verensin. Sen, Raûf ve Rahim'sin. Sen gücü kuvveti dışında olandan da sorumlu tutmaya ve özür kabul edensin.' diye nidâ etti. Allah Teâlâ da

O'na: 'Sana yüklediğim şey üzere sana güç verecek ve sadrını açacağım. Her şeyi duyacaksın, anlayışını kuvvetlendireceğim ki her şeyi anlayabileceksin, seni konuşturacağım, dilini kolaylaştıracam ve her dediğini anlayacaklar. Onların seni dinlemelerini sağlayacağım ve onlar her dediğini anlayacaklar. Bakışlarını genişleteceğim ki her şeyi olayları değerlendirebileceksin. Temelini sağlam kılacağım ki seni kimse mağlup edemeyecek. Kalbini güçlü kılacağım ki hiçbir şey seni korkutamayacak. Senin aklını koruyacağım ki sana hiçbir şey sıkıntı vermeyecek. Önünü açacağım ki her şey üzerine galip geleceksin. Senin makamını güçlü kılacağım ki her kes üzerine hâkim olacaksın. Seni heybetli kılacağım ki hiçbir şeyden korkmayacaksın. Sana iki kanat vereceğim ve engelin olmayacak ve seni geri döndüren bir şey de olmayacak. Sana gündüzü ve geceyi iki asker yapacağım ve emrine vereceğim. Nûr sana önünden yol gösterecek ve gece de senin ardını ve arakanı koruyacak ve arkandan gelen milletler için engel olacaktır.'

Ona bunlar söylendiğinde, güneşin battığı yerde ümmetlerin önde gelenleri yola çıktılar. Onlarla karşılaştığında yalnızca sayısını Allah'ın bildiği kadar kalabalık ve yine güçlerini yalnızca Allah'ın bildiği kuvvette buldu. Dilleri farklı, istekleri benzer ve kalpleri de farklıydı. Onları gördüğünde onlara karanlıkla sebat gösterdi. Onların etrafını askerler her taraftan kuşattı ve içlerinden üç asker saldırdı. Onları tek bir mekânda bir araya getirdi ve kuşattı. Sonra üzerlerine bir nur indi. Onları Allah'a davet etti ve ona ibâdet etmeye çağırdı. Onlardan bir kısmı îmân etti bir kısmı da yüz çevirdi. Kendisinden yüz çevirenleri terk etti. Sonra da üzerlerine karanlık indi. Ağızlarına, burunlarına, kulaklarına ve göğüslerine, evlerine ve yuvalarına girdi. Karanlık üzerlerinden, altlarından ve her taraftan onları kuşattı. İçerisinde kaldılar ve her taraflarını sarınca da şaşırdılar. Kendilerine acınıp karanlık içerisinde helak olmadıklarında da tek bir sesle bağırmaya başladılar. Daha sonra üzerlerinden kalktı ve onları bir sıkıntı aldı. Hemen kendilerine yapılan daveti kabul ettiler. Böylece batı halkından büyük bir asker millet meydana geldi. Onlar bir ordu oldular. Daha sonra da onlara da kumanda ederek ayrıldılar. Karanlık yine onları arkalarından takip ediyor ve etraflarında dolanıyordu. Nur da önlerinde devam ediyor ve yeryüzünün sağında sol tarafa doğru işaret ediyordu. O yeryüzünün adına Hâvil denilen bölgeye gitmek istiyordu. Allah a.c. ona; elini, kalbini, görüşünü, aklını, bakışını ve emrini verdi. Bir konuda emir verdiği zaman hata etmez, bir iş yaptığında tam yapardı. Sonra bu ümmetler kendisine tabi olarak ayrıldılar. Yol bittiğinde denize veya büyük bir

geçide vardılar. Küçük küçük sandallar yaptılar. Sonra da onları bir düzene soktu. Ardından da beraberindeki tüm milletleri ve bu askerleri bu sandallarla taşıdı. Bu nehirler ve denizler onun yolunu kestiğinde onları yarıp geçti. Sonra da he bir insana taşınması zor olmayan bir levha verdi. Hâvîl'e varıncaya kadar devam edildi. Nâsik bölgesinde yaptığı gibi burada da aynı işleri yaptı. Onlardan ayrıldıktan sonra rüzgârın yönüne göre yeryüzünün sağ tarafta kalan bölgesine yöneldi. Güneş doğduğu vakit Mensek'te işi bitmişti. Böylece daha önceki iki bölgede yaptığı gibi orada da çalıştı ve askerler aldı. Daha sonra tekrar yeryüzünün sol tarafında yer alan bölgeye Tâvîl'e ulaşmak isteyerek yöneldi. Bu topluluk Hâvîl'in karşıdaydı. Bu iki topluluk arasında yeryüzünün tamamı olmasına rağmen birbirlerine karşıydılar. Orada da işini bitirdikten sonra daha önce yaptığı gibi askerler aldı. Bu bölgelerde işi bitince kendisinden istenen ve cinler ve sair insanlarla ye'cûc ve me'cûc kaviminin yer aldığı orta bölgeye yöneldi. Bazı yollara geldiğinde doğu tarafında Türk topraklarının kesiştiği bölgeye gelince O'na bu insanların sâlih kimseler olduğu söylendi: 'Yâ Zülkarneyn! Bu iki dağ arasında Allah'ın a.c. yarattığı ve sayıları da çok olan bir topluluk var. Onlar insanlara benzemektedirler. Ancak hayvanlar gibidirler. Onlar otlardan yerler, evcil ve vahşi hayvanlara yırtıcı hayvan gibi binerler. Canlı olarak yeryüzünde yayılan her şeyi ve akrepleri, bir de Allah'ın a.c. yarattığı ve rûh sahibi her şeyi yerlerdi. Allah'ın yarattıkları arasında onların büyümesi gibi bir yılda gelişen ve büyüyen, onlar gibi artan ve çoğalan bir varlık yoktur. Eğer bu gördüğümüz hal yani artmaları ve gelişmeleri üzere onların zamanı olsaydı şüphesiz onlar yeryüzünün sahipleri olurlardı. Onlardan olanlar yeryüzünde çoğalıyorlar ve ortaya çıkıyorlar. Sonra da yeryüzünde fesat çıkarıyorlardı. Üzerinden bir sene geçmemişti ki onları görmüştük. Ancak biz onları bekliyorduk. Onların ilklerinin de bu iki dağına arasından çıkmalarını bekledik.' Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle yer almaktadır: 'Dediler ki: Zülkarneyn! Doğrusu Yecüc ve Mecüc bu ülkede bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onların arasına bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi? Zülkarneyn, "Rabbimin bana verdiği (imkân ve kudret, sizin vereceğiniz vergiden) daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de, sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım" dedi.' Zülkarneyn onlara: 'Bana kayalar, demir ve bakır hazırlayın. Ben de onların beldelerine gideyim ve onların ilimlerini öğreneyim. Bir de onların bulunduğu iki dağın arasını kontrol edeyim.' dedi. Sonra da onların liderleri bu iki kavmin bulunduğu yeri gösterene kadar onunla beraber geldiler. Onlar, kadınları ve erkekleriyle bir arada olduklarında onları gördü. Onlardan birinin boyu bizden orta

boyu bir adamın yarısı kadardı. Onların bizim tırnaklarımızın olduğu yerde pençeleri ve azı dişleri vardı. Yine onların yırtıcı hayvanların dişleri gibi uzun köpek dişleri vardı. Çeneleri de devenin çenesi-ağız gibiydi. Onlar yemek yediklerinde devenin yününün kırılması, bir katırın bir şeyi ısırması ve güçlü bir kısrığın sesi gibi bir ses duyulurdu. Onların vücutlarında onları örtecek kadar fazla saç ve kıl vardı. Kendilerine sıcak veya soğuk geldiği zaman onları koruyordu. Onlardan her birinin büyü iki kulağı vardı ve bunlardan birinin arkası ve ortası fazlaca kıllıydı. Diğer de arkası ve ortası tüylüydü. Birini örttüğü zaman diğerini örter ve biri yazı yaşarken diğeri kışı yaşamaktadır. Onların erkeği ve kadını da belli olmazdı ancak öldüğünde onun ne olduğu bilinirdi. Ömürleri kısıydı. Böylece onlardan bir erkeğin sulbundan dünyaya gelen çocuk sayısı bin tane oluyordu. Aynı şekilde kadınları da rahminde bin çocuk taşıyor ve doğum yapıyordu. Böylece biz ölümden emin olsaydık onun için hazırlanırdık. Onlar, bahar aylarında büyük yılanlar ile beslenirler, ona ihtiyaçları olduğu zaman yardıma ihtiyacı olan kimsenin yardım zamanının gelmesini beklemesi gibi yağmuru beklerlerdi. Her sene bir defa onun üzerine atılırlar ve sonra da onu daha önceki yıl olduğu gibi bir yıl boyunca yerlerdi. Bu onların çoğalmalarını ve gelişmelerini sağlardı. Yağmur yağdığında bereketlenirler ve semizlenirlerdi. Onlar üzerinde bu fark görülürdü. Hanımları onlara dönerdi ve erkekleri onları arzulardı. Eğer hata yaparlarsa küçümserler ve kısır kalırlardı. Erkekleri bollaşır ve kadınların da durumu ortaya çıkar ve bu halin etkisi onlar üzerinde görülürdü. Onlar kuşların birbirini çağırması gibi birbirlerini çağırırlardı. Köpeklerin uluması gibi ulurlardı. Hayvanların birbirlerini arzuladıkları gibi birbirlerini arzularlardı. Hz. Zülkarneyn, onların bu hallerini açıkça öğrendikten sonra iki dağın arasında bulunan yere gitti. Türklerin olduğu topraklarda bu iki bölgenin arasını güneşi takip ederek ölçtü. İki bölgenin arasının yüz fersah olduğunu tespit etti. Yapması gerekenleri bitirdikten sonra temelleri suyu bulana kadar kazdı. Sonra da zeminini elli fersah olarak ayarladı ve dolgusunu kayalardan, toprağını da bakırdan yaptı. Ardından eritti ve üzerine döktü. Sanki yeryüzünün altından bir dağ çıkıyormuş gibi oldu. Sonra da boyunu yükseltti ve onu çözülmüş demir ve erimiş bakır ile güçlendirdi. İçerisine bakır sarısı bir karışım yaptı ve kızarıklığı ve demirin siyahlığı sanki o bakırın sarısından soğuyan mürekkebin akması gibiydi. Hz. Zülkarneyn işini bitirdikten sonra cin ve insan topluluğunun yanına gitti. O, yolculuğunda salih bir ümmetle karşılaşır ve onları hakka davet ediyor ve aralarında adaletle hükmediyordu. Orta halli bir toplulukla karşılaşırsa onlara da seviyelerine göre davranıyor ve adaletle

hükmediyordu. Onları teselli ediyor ve onların hali üzere merhamet ediyordu. Onların dilleri bir, ahlakları selim, yolları doğru, kalpleri uyumlu, davranışları seviyeli, kabirleri evlerinin önünde, evlerinin kapılarında kapatacak bir şey olmayan, liderleri, kadıları, zenginleri, melikleri, eşrafi, ayrılıkları, üstünlükleri, aralarında çekişmeleri olmayan, birbirlerine sövmeyen, birbirleriyle savaşmayan ve öldürmeyen, öfkelenmeyen, insanlar musibetlere uğradığında musibetlere uğramayan, uzun ömürlü, aralarında fakir ve miskin olmayan, kaba saba da olmayan bir topluluktu. Zülkarneyn, onların bu halini gördüğünde hayretler içerisinde kaldı ve onlara: ‘Ey kavim! Bana şu haliniz anlatın! Ben ülkelerin tamamını, karalarını ve denizlerini, doğuyu ve batıyı, aydınlığını ve karanlığını dolaştım. Sizin gibi bir kavim görmedim. Bana bu durumu anlatın!’ dedi. Onlar da: ‘Tamam! Ancak Sana hangisinden anlatmaya başlayalım?’ diye sordular. Zülkarneyn: ‘Bana evlerinizin kapılarına gömdüğünüz ölülerinizi anlatın!’ dedi. Onlar da: ‘Biz bunu ölümü unutmamak için ve aklımızdan ve kalbimizden çıkmasın diye kasten yapıyoruz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Evlerinizin kapılarını kapatacak bir şey neden yok?’ dedi. Onlar da: ‘Aramızda töhmet sahibi biri yoktur. Aynı zamanda içimizde güvenilir olmayan ve kendisine de güvenilmeyen kimse de yoktur.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Başınızda bir lideriniz neden yok?’ diye sordu. Onlar da: ‘Biz birbirimize zulmetmeyiz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘İçinizde hüküm verecek hâkimleriniz neden yok?’ diye sordu. Onlar da: ‘Biz hasımlaşmayız.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Aranızda zenginleriniz neden yoktur?’ diye sordu. Onlar da: ‘Bizler mal biriktirmeyiz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘İçinizde emirleriniz neden yoktur?’ diye sordu. Onlar da: ‘Bizler birbirimize karşı büyüklenmeyiz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Aranızda eşraftan kimse neden yoktur?’ diye sordu. Onlar da: ‘Biz birbirimizle çekişmeyiz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Aranızda üstünlük sahibi kimseler neden yoktur?’ diye sordu. Onlar da: ‘Birbirimize merhametimiz ve bağlılığımız vardır.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Aranızda çelişmiyor ve ihtilaf etmiyor musunuz?’ diye sordu. Onlar da: ‘Ondan önce kalplerimizde uyum ve aramızda da barış hâkimdir.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Birbirinize hakaret etmiyor ve savaşmıyor musunuz?’ diye sordu. Onlar da: ‘Kalplerimize azametle galip geldik ve hayallerimizi idare ettik.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Sözleriniz neden bir ve yolunuz istikamet üzeredir?’ diye sordu. Onlar da: ‘Bizler yalan söylemeyiz ve başkalarını da aldatmayız. Birbirimize buğz da etmeyiz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Bana kalplerinizin birbirine benzemesini ve davranışlarınızın

da itidal üzere oluşunu anlatır mısınız?’ diye sordu. Onlar da: ‘Gönüllerimiz sıhhatli oldu. Allah da kalplerimizden kin ve hasedi çıkardı.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘aranızda neden fakir ve miskin yoktur?’ diye sordu. Onlar da: ‘Biz her şeyi aramızda paylaşıyoruz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘İçinizde neden kaba ve saba kimse yoktur?’ diye sordu. Onlar da: ‘Bizler tevazu sahibi kimseleriz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Neden insanların ömrü uzundur?’ diye sordu. Onlar da: ‘Hak sahibine hakkın veriyoruz ve adaletle hükmederiz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘İçinizde muhtaçlık neden yoktur?’ diye sordu. Onlar da: ‘İstiğfar etmede gaflete düşmeyiz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘İçinizde sıkıntı neden yoktur?’ diye sordu. Onlar da: ‘Musibete uğramadan önce bizler nefislerimizi hazır ederiz. Bize gelmeden önce onu severiz ve kendimiz ondan kurtarıyoruz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Diğer insanlara bir takım musibetler geldiği gibi sizlere neden musibet gelmemektedir?’ diye sordu. Onlar da: ‘Biz Allah’tan başkasına tevekkül etmeyiz. Başka şeylere, bir takım olaylara ve yıldızlara da itibar etmeyiz.’ diye karşılık verdiler. Zülkarneyn: ‘Bana anlatır mısınız, atalarınızı da böyle yaparken mi buldunuz?’ diye sordu. Onlar da: ‘Evet! Onlar da miskinlerine yardım eder, fakirlerini gözetir, zulmedenleri affeder, kendilerine kötülük yapanlara güzel davranır, aralarında cahil olanın cehaletini yüklenirler, kendilerine hakaret edildiğinde istiğfar ederler, sılai rahimde bulunurlar, emanetleri yerine getirirler, namaz vakitlerini muhafaza ederler, sözlerinde dururlar, vaatlerine sadakat gösterirler, başkalarında olana rağbet etmezler, yakınlarından uzaklaşmazlardı. Bu sebeple de Allah, onların işlerini ıslah etti ve onları hayatta oldukları müddetçe de korudu. Bu onlar üzerine muhalefet etmedikleri ve terk etmedikçe de hak oldu.’ diye karşılık verdiler.¹⁵²⁵

Zikredilen rivâyetlerden hareketle; popülaritesine bîanen nakilleriyle İskender (ö. m.ö. 323)¹⁵²⁶ geleneğini başlatan kimsenin Ka‘bü’l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih olduğu

¹⁵²⁵ Ebü’ş-Şeyh, *el-Azame*, IV, 1451.

¹⁵²⁶ İskender: İslâm tarihinde daha çok efsanevî şahsiyetiyle tanınan Makedonya kralı. Milâttan önce 356’da Makedonya’daki Pella kasabasında doğdu. Asıl adı Alexandros’tur. Makedonyalı II. Filip ile (Philippos) Epiros Prensesi Olympias’ın oğludur. Özel hocalar tarafından yetiştirildi; bu arada Aristo’dan üç yıl süreyle dil, edebiyat, siyaset ve felsefe üzerine ders aldı. Babasının 336’da bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra kral ilân

iddia edilmiştir.¹⁵²⁷ Gelen rivâyetler esas alındığında Zülkarneyn'in Yemen bölgesine ait bir şahsiyet olarak sahiplenildiği dikkati çekmektedir. Onun dünya milletleri üzere olan birleştiriciliği ve Zülkarneyn'e yüklenen vasıflar, âyetlerde işaret edilen tevhide dair seferler de dâhil olmak üzere Hz. Muhammed'in s.a. üzerine yüklenilmeye çalışılmıştır.¹⁵²⁸

4.7.2.3. Hz. Zülkarneyn'le İlgili Tespitler ve Değerlendirme

Yukarıda aktarılan görüşle birlikte öne sürülen iddialardan biri Müslüman yazarların klasik pagan İskender figürünü, İslam kültüründe Zülkarneyn olarak isimlendirerek sahiplenmeleridir. Bu da epistemolojik olarak sorun olmakta ve ayrıca müzakere gerektirmektedir. Aslında Zülkarneyn/İskender İslâm'da da karşılığı olan derin bilgiye ulaşmayı gaye edinen bir öğrencidir.

Bilgi arayışı bir din olarak İslam için çok önemlidir çünkü İslam her bireyi kendi inancından, dini uygulamalarından ve ahlaki yargılarından derinlemesine sorumlu kılar; bilgiyse insanın Allah'ı, vahiyleri ve yarattıkları aracılığıyla tanıma, doğruyu seçme ve yanlıştan uzak durma gücünü ifade eder. Bununla birlikte, İslam'da bilgi arayışı, hiçbir zorunlu olmayan pek çok yöne götürür. Bir de bilgiyi elde etmek için üniversite şart değildir. Kişi bireysel olarak yakın bir hocaya gidebilir, geleneksel ilme sahip bir hoca bulabilir ya da bir hoca tarafından yönetilen küçük bir İslami seminere dâhil olabilir. İsterse farklı ülke ve bölgelere ilim için seyahatler yapabilir ve istediği alanda ilim öğrenebilir.

Kur'ân ve hadis ezberlemek övülmeyi gerektiren saygın bir iştir. Sûreden sûreye Kur'ân, yalnızca Allah'ın bilgisinin geçerli olduğu, sonsuz ve ölçülemez bilgiyi öğütlerken insanlığın yapabileceği tek şey onu tanımaya çalışmak olacaktır. Bu anlamda Allah'ın bilgisi sonsuz olduğundan her halde insanın bilgisi bir şekilde boşa

edildi. Bkz. Mahmut Kaya "İskender", DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), C. 22/555-557.

¹⁵²⁷ Faustina Doufikar-Aerts, "Sîrat Al-Iskandar: An Arabic Popular Romance Of Alexander", *Oriente Moderno, Nuova serie, Anno 22 (83), Nr. 2, Studies on Arabic Epics* (2003): 505-520.

¹⁵²⁸ Akasoy, "Geography, History and Prophecy", 22.

çıkacaktır. Benzer uyarılar Kur'ân'ın hemen her sûresinde bulunur, ancak en önemli örnekleriyle, Kehf Sûresinde ortaya çıkar. Bu aynı zamanda, orta çağ âlimleri tarafından genellikle Büyük İskender'le özdeşleştirilen Zülkarneyn'in esrarengiz figürünün tesadüfi olmayan bir şekilde İslam geleneğine en yetkili ve esrarengiz kaynağından girdiği sûredir.¹⁵²⁹

Bu sûrede Hz. Muhammed'in peygamberlik otoritesinin test edilmesinin ve O'na s.a. karşı meydan okumalarla beraber kabile içi siyasetin, tehlikeli alanından çıkarılıp mecazi anlamda daha yıkıcı olan epistemoloji alanına taşındığı görülmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz ve sûrenin de nüzul sebebi olan sorular, bu anlamda karşılık bulmaktadır. Bu hikâye, soru ve cevap, meydan okuma ve vahiy arasındaki karanlık, çaresiz, aydınlanmamış alana ve daha geniş anlamda İslam öncesi zengin yazılı dini kültürlerin parşömenleriyle yavaş yavaş kaynaşan yeni din arasındaki boşluğa dikkat çekmektedir. Aynı zamanda soruya verilecek cevap için beklenen sürede bilgi üzerinde bir gizem oluşmuştur. Bu bağlamda Tanrı, bilgi aktarmak için değil, bilgiyi gizleme gücünü dramatize etmek için bir hikâye anlatıcısı rolünü üstlenmiştir. Aslına zikredilen üç hikâde de insanın bilmedeki çaresizliği ve gelecekte ne olacağıyla ilgili insanın bilgisinin olmadığı vurgulanmaktadır. Örneğin Zülkarneyn, Allah'ın vekilidir ama sadece Allah'ın nihai hükümlerini önceden bildirir ve nihai sonunu ne kendisinin ne de bizim tahmin edemeyeceğimiz bir plan dâhilinde çalışır. İlgili kıssalarda okuyucunun bilgisinin eksikliği gösterilirken aynı zamanda Allah tarafından bilgi takdim edilerek mevcut boşlukların okuyanlar tarafından doldurulmasına izin verilmemiştir.

Sûrede, Allah'ın insan anlatımı üzerindeki temellük edici gücünü etkili bir şekilde hayata geçirilir. Çünkü bizi ilâhî işaretler ve gizemler bir yana, tarihsel olayları bile anlamadaki kendi yetersizliğimizi sergilemeye teşvik eder. İşte bu noktada ne olduğuyla ilgili bilginin verilmediği âyetlerdeki izahlarda, genellikle Yahudi ve Hristiyanlığa dair bilgilerden yardım alınarak cevaplar aranmıştır. Bu da İslâm'da bilginin gelişiminin dengesiz bir yapıda olduğunu ve desteğe ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Kurgusal alandaki karışıklık ve daralma, ilgili hikâyelerle birlikte sair kültürlerin İslâmîleşerek otoriteleşmesiyle sonuçlanmış ve ilk Müslüman yazarlar

¹⁵²⁹ Christine N. Chism, "A Facing the Land of Darkness: Alexander, Islam, and the Quest for the Secrets of God, (Toronto: 2016), 51-75.

İslam'ın kaçınılmaz hakikatini öngören teleolojiler inşa etmek için antik, klasik, Yahudi ve Hristiyan geleneklerini taramışlardır.¹⁵³⁰

İsâ'nın da içerisinde yer aldığı ve Hz. Muhammed'le doruğa ulaşan İncil'deki büyük peygamberler silsilesi bir araya getirilmiş ve bu yazarlar, aynı zamanda İslâm öncesi birçok kültürden örnek şahsiyetleri kendilerine mal ederek onları, tamamen bilgisiz kalınmaması için dünyanın farklı halklarına bir rahmet olarak ve Allah tarafından gönderilen peygamberler haline getirmişlerdir.¹⁵³¹

Müslüman yazarlar birçok anlamda, tek tanrıcılıktan ziyade Yunan pagan kültürünün bir destekçisi olarak dünyevi hırs, lüks ve ihtişamı temsil ettiği İskender hakkında klasik yazıların tamamını keşfetmeye başladılar. Sonuç olarak, Kur'ân'daki Zülkarneyn'in a.s. Makedonyalı İskender'le geleneksel olarak özdeşleştirilmesinden rahatsız oldular ve İslâm'da adı geçen Zülkarneyn a.s., Yunan kültüründeki Makedonyalı İskender'den uzaklaştırılarak, bir fatihe dönüştürülmüş ve sonraki dönemlere de tesir edecek şekilde sunulmuştur.¹⁵³²

Aktarılan rivâyetlerde de güvenilir râvîler tarafından aktarımlarda bulunulmamış ve daha çok zayıf senedler tercih edilmiştir. Anlatımlarda da Hz. Muhammed'le Zülkarneyn arasında benzerlikler oluşturulmaya çalışılmıştır. Her ikisi de yetersiz kaldıkları durumlarda Allah'ın meleği tarafından yardım edilerek yetersizliklerini gidermişlerdir. Bu da daima Allah'la birlikteliğin ve O'nun kontrolünde olmağın ifadesi olarak sunulmuştur. Bu bağlamda bilginin de Allah'ın kontrolünde olarak peygamberine verildiği ifade edilmiştir.¹⁵³³

İlgili sûrede anlatılanlarla birlikte daha geniş manada, dini kültürlerin zengin bir şekilde üzerine yazılmış İslâm öncesi papirüslerle yavaş yavaş bir araya gelen yeni din arasındaki soru-cevap, meydan okuma ve vahiyle aralarındaki karanlık, çaresiz, aydınlanmamış boşluğa dikkat çekilmektedir. Bu zor durum aslında uzun süredir Hz.

¹⁵³⁰ A.g.e., 51-75.

¹⁵³¹ A.g.e., 51-75; Faustina "Sîrat Al-Iskandar", 505-520.

¹⁵³² Chism, "A Facing the Land of Darkness", 51-75.

¹⁵³³ A.g.e., 51-75.

Muhammed'in kendisinin de rahatsız olduğu vahyin zorluğunu, gizemini ve bizim vahiy hakkında acizliğimizi ortaya koymaktadır.

Burada ortaya çıkan ve anlaşılması zor olan, ilgili âyetlerin tartışılan konulara tam olarak cevap vermediğidir. Çünkü konuyla ilgili vahiy, sorulan sorunun hemen sonrasında değil on beş gün geçtikten sonra indirilmektedir. Aynı zamanda verilen cevap tam olarak öğrenilmesi gereken bilgiyi de içermemektedir. Zikredilen ve sûrede yer alan temel üç hikâye incelendiğinde bu durum açıkça görölmektedir.

Kehf sûresinde Allah tarafından bilgi tam olarak iletilmezken dramatize de edilerek gizlenmiş ve hikâye edilmesini sağlamaktadır. Sûrede anlatılan; günahkâr toplumdan ve uğrayacakları zulümden kaçan gençler ve onları takip eden köpeklerle ilgili hikâyede anlatılanlarla birlikte gençlerin sayısı hakkında kendi içerisindeki ihtilâf tanrıyı aciz bırakmaktadır. Bir diğer kıssa da Hz. Mûsâ ve Hızır a.s. arasında geçenler üzeredir ki burada da yanlarında bulunan balığı kaybetmeleri ve geriye dönmeleriyle Mûsâ'nın Allah'ın elçisi olmasına rağmen olayları yorumlayamaması vardır. Ona bilgi yine kim olduğu bilinmeyen bir kimse tarafından aktarılmaktadır. Yine sûrenin üçüncü hikâyesi de tanrının buyruğunu yerine getirmek üzere doğu ve batıya seferler düzenleyerek ye'cûc ve me'cûc kavmini bir engelin arkasında bırakan Zülkarneyn ile alakalı olan kısımdır.

Genel olarak yukarıda yer alan üç kıssa değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

1. Zikredilen üç hikâye geçmiş, bugünü ve geleceği kapsayan insan cehaletinin temeli ortaya konulmaktadır.
2. Kehf sûresinde yer alan bazı olaylar arasında belirsizliklerin olduğu söylenmiştir.
3. Hızır a.s. ve Hz. Mûsâ kıssasında Allah'ın dünya üzerindeki muamması göze çarpmakta olduğu ve Hz. Mûsâ'nın ulaşamadığı bilginin ayrıcalıklılığıyla bizlerin de bu bilgiye ulaşamayacağımızdır.
4. Üçüncü hikâyedeyse Zülkarneyn'e a.s. ait olarak anlatılan hikâyede Allah'ın bazı bilgiyi özel kıldığı kimselere vermiş olmasıdır. Olaylara ait nihai son bizlerin tahmin edemeyeceği bir düzen içerisinde çalışmakta ve son bulmakta olduğudur.

Sonuç olarak sûrede bahsi geçen olaylar hakkında şu görüşler ilave edilmiştir: Yukarıda zikredilen hikâyelerden Zülkarneyn'e a.s. ait olan kıssa, Hristiyanlara ait

olan ve Yunan mitolojisini de hatırlatan Gılgamış Destanı'na benzemekte ve konu olarak da ezoterik (gizemli) bir anlatım sunmaktadır. Bahsi geçen kültür bir de Yahudi Midraş geleneği anlatımına benzemekte ve Yeşu'nun (Yûşâ) sabrının İlyâs tarafından test edilmesine benzemektedir.¹⁵³⁴

Sûrede bahsi geçen ve merkeze alınan üç örnekte bir araya getirilen şey başta isimlerin değiştirilmesi veya silinmesi, kaynakların kasıtlı olarak belirsiz ve ima edici bir şekilde birleştirilmesi ve hikâyeler kendi amaçlarına çevirilirken bile hayati bilgi parçalarını atlanmasıdır. Sûrede bu hikâyeler sunulurken konular kısmen aktarılmış ve okuyucuların olaylardan çıkaracakları ders karşısında cehaleti ortaya konulmuştur.

Sûre bir taraftan geçmiş hikâyelerle aydınlanmayı teşvik ederken bir taraftan da anlamda oluşan boşlukların doldurulmasında okuyucuyu yönlendirmektedir. Örneğin mağarada saklanan gençlerin sayısı ve beraberlerinde bulunan köpeğin durumunu anlatırken tanrı tarafından anlatılanlarla okuyanı etkisiz bırakmakta ve Tanrı tarafından verilen bilgiye ait kılmaktadır. Müslüman ilim adamları ilgili konuda herhangi bir izahta bulunamadıkları gibi yapmış oldukları açıklamalarda da Yahudi ve Hristiyan kültürlerine ait Hz. Mûsâ ve Hızır a.s. hikâyelerinden istifade ederek sûre hakkında yorumda bulunmuşlardır. Hz. Mûsa'yı Midraş ve Hristiyan geleneğindeki Hz. Mûsâ'yla, Hızır'ı a.s. Allah'ın hizmetkârı olmakla ve Zülkarneyn'i a.s. de Büyük İskender'le özdeşleştirmişlerdir. Ancak aralarında kurulmaya çalışılan bağ bazı eksiklikleri ve hataları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Zülkarneyn a.s., Allah'ın aracısı olmasına rağmen dünyaya ait bazı planlarından habersizdir. Bu durum Allah'ın temsilcisi olmasına rağmen olası bir durum değildir.¹⁵³⁵

Yukarıda verilen örnekler bizlere öğrenilmesi gereken bazı ilâhî konuların yine Allah tarafından verilen bilgilerle mümkün olduğunu ve bu bilgi akışının İslâm'ın temel olarak bilgi edinme metodu olduğunu göstermektedir. Bu metod İslâmî bilgi edinme tarihi süreçte de bu şekilde devam etmiştir. Âyetlerde yer alan ve yorumlanması gereken ikilemlerin kendi içerisinde bir dinamizm oluşturduğu da söylenebilir. Bu anlamda farklı dönemlerde ortaya çıkan bilgilerin birbirleriyle bağdaştırılması ve bu anlamda bir gelenek oluşturulması gerekmektedir. Bu gelenek bazı şahıslar etrafında

¹⁵³⁴ A.g.e., 51-75.

¹⁵³⁵ Akasoy, "Geography, History and Prophecy", 51-75.

gelişme gelişmeye başlayınca da aslında bir daralma ortaya çıkmaktadır. Böyle zamanlarda, Müslüman âlimler, yazarlar ve yöneticiler İslâm'ı İslâmî olmayan unsurlardan arındırmak için çokça gayret sarf ettiler ve bu süreçte sürekli olarak yeniden icat edilen, yalnızca İslâmî kökenlere sahip kaynaklara geri dönme çağrısında bulundular. Entelektüel senkretizmin ve tasfiyenin bu birleşik ve eşit olmayan gelişimi, hem bugün dünyada iş başında gördüğümüz farklı İslâmî gelenekler arasındaki çatışmaları hem de bir bütün olarak İslam'ın şaşırtıcı kalıcı gücünü üretmeye devam etmektedir.

İslâmî bilginin İslâmî olmayan unsurların bilgilerinden nasıl etkilendiğinin görülebildiği bir olay olarak Hz. Zülkarneyn gösterilebilir. Daha çok Müslüman yazarların üzerindeki Endülüs başlangıçlı olan Helenistik etkinin karşılığıdır. Özellikle Zülkarneyn kıssası bu kültür üzerindeki pagan anlayışının tesirini göstermektedir. Dolayısıyla bu etki epistemolojik olarak Müslümanların bulunduğu konumu da göstermektedir. İlgili kıssada Kur'ânî bir anlatımla kısas-ı enbiyâ türünde Yunanlı İskender'in yeniden adlandırılarak figür haline getirildiği görülmektedir. Kur'ân Onu, Kehf sûresinde dünyada fetihler yapan kimse olmaktan çıkarır ve insanlığın içerisine düştüğü sefilliğin giderilmesinde ilâhî bir misyon yükleyerek geçici dünya meşguliyetini sofistike eder.¹⁵³⁶

Kıssadan yola çıkarak aslında Hz. Zülkarneyn'in Büyük İskender olduğu ve Kur'ân'î ifadeyle farklı biri olarak gösterilemeye çalışıldığı görülmektedir. Aslında O, Aristo'nun öğrencisidir ve kariyeri zafer kazanan bir kimse olarak değil öğrenci olarak başlar. Onun öğrenci olarak arayışını Müslümanlar bir kahraman olarak yorumlarlar. İslâm'da ilim çok önemlidir ve Çin'de de olsa alınması gereken bir değer olmasına rağmen ilim alanında kurumların olmaması ve daha çok şahsi gayretlerle geliştirildiği görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde medreseler açılmış ancak öğrenciye gereken değer verilmemiştir. Yine bir öğrencinin istediği hocadan gidip ilim tahsil etmesine teşvik varken orta çağ dünyasında Müslümanlar, ilim öğrenmek için başka yollar arar olmuştur. Bir başka öğrenme metodu da ilgili ilimlerin dili olan Arapça öğrenmekle birlikte yine temel kabul edilen Kur'ân ve hadislerin ezberlenmesi ve hakkında bilgi edinmek olmuştur.

¹⁵³⁶ Chism, "A Facing the Land of Darkness", 51-75.

İlk Müslüman yazarlar, İslâmî metinleri kurgularken kaçınılmaz gerçeği önceden şekillendiren teleolojiler inşa etmek için eski, klasik Yahudi ve Hristiyan geleneklerine ait metinleri taradılar. İslâm'ın ilk yüzyıllarında, birçok Müslüman âlim, Yahudi kutsal yazılarını kendi yeni İncîl'lerinin Eski Ahit ön düzenlemelerine dönüştüren Hristiyan teologlara benzer bir şekilde çalıştı. Onlar, Hz. Muhammed'le birlikte aralarında İsâ'nın da olduğu İncîl'de bahsi geçen peygamberlerle alakalı metinleri daha önce toplamışlardı. Ancak bu bilgilerin yanı sıra İsrâiliyyât yazarları, İslâm öncesi birçok kültürden örnek figürler de edindiler ve onları, Allah'ın dünyanın çeşitli halklarına rahmet olarak gönderdiği peygamberleri haline getirdiler ve böylece hiçbir insanın tamamen bilgisiz kalamayacağını söylediler.

Bu tür bilgilerin daha çok, Kısasu'l-Enbiyâ olarak adlandırılan ve peygamberlere ait kıssaları ihtiva eden kitaplarda yer aldığını ve başta Ka'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih ve daha sonra da Taberî gibi âlimler tarafından kıssalar halinde İslâm öncesi figürlere ait hayatların yeniden yazıldığını ve bunların koleksiyonlar halinde sunulduğunu görmekteyiz. İlgili kıssalarla İslâm'ın aslında dünyada her zaman var olduğunu ve bu varlığı içerisinde hükmü gecikmiş olan tek tanrıcılığın savunulduğu aktarılmaktadır. Sonraki yıllarda İslâm güçlenerek bağımsız hale geldiğinde yine İslâm âlimleri tarafından öncekilere ait bilgilerin yer aldığı kitapların güvenilirliği tartışılmış ve sonra da bu bilgileri aktaranlar başta olmak üzere tenkitler yapılarak kitaplar devre dışı bırakılarak bilgi Araplaştırılmış ve yeni oluşmuş mevcut kaynaklara itibar kazandırılmıştır. Daha sonra bu bilgiler Kur'ân'a ve Hadislere karıştırılmış ve bilgi değeri kazandırılmıştır. Örnek olarak Zülkarneyn a.s. ile alakalı olarak anlatılan kıssada Büyük İskender ve Hristiyan teolojisinde ve İncîl'de yer alan Cyrus'un hayatından örnekler alınarak Allah'ın da kendisine değer atfettiği bilgisiyle iç içe geçirilmiş ve bir kıssa oluşturulmuştur. Daha sonra yapılan araştırmalar Süryani geleneğine ait bazı bilgilerin de bu anlatıma ilave edildiğini ve gizemli bir anlatım kazandırılarak sonraki döneme tesir ederek yayıldığını göstermektedir. Bu etki İslâm kaynaklarında devam ederek Hz. Muhammed ile Zülkarneyn arasında bir takım benzerliklerin oluşturulmasına kadar götürülmüş ve aynı kaynaktan bilgi aldıklarının ispatı olarak sunulmaya çalışılmıştır.¹⁵³⁷

¹⁵³⁷ A.g.e., 51-75.

Bilginin aktarımında kullanılan üslup Allah'ın bilgisinin ne kadar fazla olduğunu göstermeyi ispat etmekle birlikte bizlerin o bilgiyi alma ve anlama kapasitemizin de ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir. Aslında bir konu hakkında bilmenin ne kadar anlamlı olup olmadığı ortaya konulur. Asıl bilginin Allah tarafından verilmesi gerektiği vurgulanır. Bu tür bilgiler Müslüman yazarların Allah'ı tanıma ve Onun dünyası hakkında bilgi edinme ve keşfetme çabasından ibarettir.

Değerlendirme

Kehf sûresi bağlamında ve rivâyetlerden yola çıkarak oryantalistlerin tespitlerini detaylı bir şekilde aktarmaya çalıştık. İlgili tenkitlerin değerlendirmesini şu şekilde yapabiliriz;

Birinci tenkit; Hz. Peygamber'e indirilen vahyin on beş gün sonra gelmesi oryantalistlere göre sadece bir geç kalma anlamlandırılmıştır. İlgili yorumda iki mesele göz ardı edilmiştir. Bunlardan ilki vahyin sahibinin Allah olduğudur ki âyette yer alan '*inşallâh*' ifadesi açık bir şekilde bunu göstermektedir. İkincisi de Hz. Peygamber'in s.a. Kur'ân'a asla beşerî olarak müdahalede bulunmamasıdır ki buna Allah'tan başka kimsenin yetkisi yoktur.

Tenkitlerden ikincisi âyetlerde işaret edilen bilginin sahibinin Allah olduğu ve insanın ilgili konumdaki cehaletinin, karanlık, gizemli ve acizlik olarak vurgulanmasıdır. Bu konunun tenkit edilmesi, mutlak bilgi sahibinin Allah olmasıyla ve herhangi bir eğitimden geçmeyen kimsenin ilgili konuyu bilmesinin imkânsızlığını ve ancak bildirilinlerle konuştuğunun göz ardı edilmesidir. Bir diğer mesele de soruyu soranlar müşrikler olmasına rağmen muhatap olarak cevabın Yahudilere verildiğidir. Burada bilinen şudur ki daha önce vahye muhatap olmuş bir topluluğun, ilgili konuda az da olsa bilgi sahibi olması doğaldır. Ancak daha önce bilgi sahibi olmayan Hz. Peygamber'in, verdiği bilginin doğruluğu karşısında da susmaları gerekliydi. Yine Yûsuf sûresi gibi bazı âyetlerin nüzulünde de aynı topluluk tarafından sorulan sorular esas olarak cevaplanmış ve Kur'ân'da yer almıştır.¹⁵³⁸ Oryantalistlerin bu tür gerekçeleri görmezden gelmeleri ilmi etik bakımından şaşırtıcıdır.

¹⁵³⁸ Aynur Uraler, "*Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular*", (İstanbul: İFAV, 1997), 1-399.

Üçüncüsü Hz. Zülkarneyn'in, Makedonyalı İskender olduğu iddiasıdır ki bu daha önce de belirttiğimiz üzere tarihi olarak mümkün değildir. Çünkü İslâm tarihinde daha çok efsanevî şahsiyetiyle tanınan Makedonya kralı Büyük İskender M.Ö. 356'da yaşamışken Hz. Zülkarneyn, hangi çağda yaşadığı hakkında kesin olmamakla birlikte Hz. İsa'yla Hz. Muhammed arasındaki fetret döneminde yaşadığı, Hz. İbrahim'le çağdaş olduğu ve onun irşadıyla İslâm'a girip Kâbe'yi tavaf ettiği, Hz. Mûsâ ve Hızır'la aynı çağda yaşadığıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Aralarındaki yıl farkı bu iddiayı asılsız kılmaktadır.

Dördüncü olarak Müslüman yazarların İskender'den etkilenecek Zülkarynen karakterinin mucidi olmaları iddiası vardır. Bu iddia her iki şahsın sahip olduğu karakteristik özelliklere göre mümkün gözükmemektedir. İskender daha önce de ifade ettiğimiz gibi Yunan pagan kültürünün bir temsili olarak dünyevi hırs, lüks ve ihtişamı temsil eden bir kimseyken Zülkarneyn vahye muhatap olmuş ve peygamber olup olmadığında ihtilaf olacak kadar uhrevî bir kişiliğe sahiptir. Bu bağlamda Müslüman âlimlerin İskender karakterini Zülkarneyn'le değiştirerek takdim ettikleri iddiası da geçerli bir delil olmaksızın, Vehb rivâyetinde zikredilen isimden hareketle öne sürülmektedir. Böyle bir iddia hayali olarak her kimse için mümkündür. Yani Hristiyanlardaki İsa a.s. ve Yahudilerde Mûsâ a.s. da bir takım gerekçelerle hayali birer şahsiyet olarak farklı tanımlanarak iddialar oluşturulabilir.

Beşinci iddia Allah'ın anlaşılması üzere göndermiş olduğu vahye bıraktığı gizemdir ki Kur'ân, kronolojik anlamda siyer ve tarih metni olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Verdiği mesajın genelliği ve muhteva olarak bilimsel anlamda birçok âyeti içermesine rağmen bilim kitabı değildir. İlgili âyetlerde zikredilen anlatımlarda uyumsuzluk olarak tanımlanan ifadeler tamamen değer yargılarının anlamlandırılması olarak anlaşılabilir. İlgili değerlendirme rasyonel aklın yargılarının ifadesi olmuş ve mevcut vahiy sadece tekst olarak dikkate alınmıştır.

Altıncı olarak Ka'b ve Vehb'in anlatımlarda karakter olarak etkin ve baskın oldukları iddiası, rivâyet bağlamında yapılan değerlendirmenin yetersizliğinin ifadesidir ki daha önce de ifade ettiğimiz gibi rivâyetlerin sened ve metin değerlendirme usulleri İslâm âlimleri tarafından belirli kriterlere göre yapılmış gerekli değerlendirmelerle sunulmuştur. Oryantalistlerin ilgili rivâyet ve değerlendirmelere işaret etmemelerinin hem yetersiz ve hem de araştırma tekniklerine göre nakıs olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, yapılan değerlendirmelerde görülen şudur ki İslâmî bilgi, kaynak itibarıyla vahiyle bağdaştırılarak bilgi üzerine yüklenen anlam tenkit edilerek gelenekleştiği söylenmiştir. Bilginin deistik yaklaşımla değerlendirilerek, pozitivist ve rasyonalist anlamda ifadelendirilmeye çalışılması, kitap ve rivâyet bağlamından uzak tutularak nebevî örnekliklerden arındırılması, akli olarak farklı düşünce sistemlerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu düşüncelerden hareketle İslâmî ilimlerin, kadim geleneğince sahip olduğu usuller dikkate alınmadan ve akli tenkitlerle de değersizleştirilerek üzerinde red geleneği oluşturulmaya çalışılmaktadır. Kur’ân ve Sünnet üzere yapılacak çalışmalarda Müslüman araştırmacıların, ilgili tenkitleri dikkate alarak, sistemli ve daha organize çalışma alanı oluşturmaları gerekmektedir.

4.7.3. On Emir

Yahudi ve Hristiyan kültüründe dini, sosyal, kültürel ve etik anlamda belirleyici ve tartışılmaz olan ‘on emir’ aynı zamanda, bir düzenin karşılığı olarak kurallar bütünü oluşturulmaktadır.

On emirle, Hz. Mûsâ’nın İsrâiloğullarını Mısır’dan çıkardıktan yedi hafta sonra Sînâ dağında bizzat Tanrı tarafından sözlü olarak bildirilen ve ardından iki taş levha üzerine yazılmış olan emirler kastedilmektedir. Daha sonrasında bu iki levha ahit sandığına konularak muhafaza edilmiştir. Tevrât’ta on emir, Çıkış ve Tesniye bölümlerinde olmak üzere iki yerde geçmektedir.¹⁵³⁹ Ayrıca Tanrı’nın İsrâiloğullarıyla yapmış olduğu antlaşmanın özeti olarak kabul edilerek bazı yasakları ihtiva etmektedir. Genel olarak ilk beş maddesinde Tanrıyla ilgili şirk, putperestlik ve küfürle alakalı konuları ihtiva ederken diğer beş maddedeysse birey ve toplum olarak uyulması gereken kaideler yer almaktadır.¹⁵⁴⁰

İslâmî metinler incelendiğinde aşağıda maddelerini sayacağımız emirlerin, muhteva olarak on emir adı zikredilmeden Kur’ân’da yer aldığını, Hz. Peygamber’in s.a. de

¹⁵³⁹ Çıkış 20: 2-17; Tesniye 5: 6-21; Ömer Faruk Harman, “On Emir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), C. 33/347-350.

¹⁵⁴⁰ Günther, Sebastian. “O People of the Scripture! Come to a Word Common to You and Us (Q. 3:64): The Ten Commandments and the Qur’an”, *Journal of Qur’anic Studies. University Of Toronto*. C. 9, S. 1, (April, 2007), 28-58.

isim zikretmeden on emre işaret eden emir ve yasakları Müslümanlara tavsiyede bulunduğunu görmekteyiz. Hadisler dışındaki diğer rivâyetlerdeyse genel olarak İbn Abbâs ve Vehb b. Münebbih'in aktarımlarında, on emir ifadesinin kullandıldığını ve muhteva olarak da ilgili maddelerden kastedilenleri bizlere aktardıklarını görmekteyiz. Bu aktarımlarda bazen Tevrât'ta ve İncîl'de yer alan ifadelerle benzerliklerin olduğu bazen de bazı farklılıkların öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Yahudilik ve Hristiyanlıkta yer alan on emre ait maddelerle İslâmî metinlerde nakledilen maddeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar şu şekildedir:

4.7.3.1. Tevrat'ta 'On Emir'

Tevrât'ın 'Çıkış ve Tesniye' bölümlerinde yer aldığı bilinen on emirle ilgili maddeler daha sonra genel olarak değerdendirileceği için bu başlık altında sadece tercüme olarak takdim edilecektir. İlgili maddeler şöyledir:¹⁵⁴¹

“Ve Allah bütün bu sözleri söyleyerek dedi: ‘*Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Tanrı'n Yahova Benim.*’”¹⁵⁴²

1. ‘*Benden başka ilâhların olmayacaktır.*’¹⁵⁴³

2. ‘*Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın, aşağıda yerde olanın ve yerin altında sulara olanın hiçbir sûretini yapmayacaksın; onlara eğilmeyeceksin ve ibadet etmeyeceksin. Çünkü Ben, senin Tanrı'n Rab benden nefret edenlerden babaların günahını çocuklar üzerinde, üçüncü ve dördüncü nesil üzerinde arayan, beni seven ve emirlerimi tutanların binlercesine inâyet eden kıskanç bir Tanrı'yım.*’¹⁵⁴⁴

3. ‘*Tanrı'n Rabb'in ismini boş yere ağza almayacaksın, çünkü Rab kendi ismini boş yere ağza alanı suçsuz tutmayacaktır.*’¹⁵⁴⁵

¹⁵⁴¹ Metnin orijinalinde madde numaraları yer almamakla birlikte numaralandırma araştırmacı tarafından yapılmıştır.

¹⁵⁴² Çıkış, 20:2; Tesniye, 5:6.

¹⁵⁴³ Çıkış, 20:3; Tesniye, 5:7.

¹⁵⁴⁴ Çıkış, 20:4-6; Tesniye, 5:8-10.

¹⁵⁴⁵ Çıkış, 20:7; Tesniye, 5:11.

4. ‘Şabat/Cumartesi gününü takdis etmek için onu hatırında tut. Altı gün çalışacaksın ve bütün işini yapacaksın, fakat yedinci gün Tanrı’n Rabb’e Sebt günüdür, sen, oğlun, kızın, kölen, câriyen, hayvanların ve kapılarında olan garibler hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü Rab gökleri, yeri, denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı. Yedinci günde istirahat etti; bunun için Rab Şabat/Sebt gününü mübarek kıldı ve onu takdis etti.’¹⁵⁴⁶

5. ‘Babana ve anana hürmet et, ta ki Tanrı’n Rabb’in sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun.’¹⁵⁴⁷

6. Öldürmeyeceksin.’¹⁵⁴⁸

7. ‘Zina etmeyeceksin.’¹⁵⁴⁹

8. ‘Çalmayacaksın.’¹⁵⁵⁰

9. ‘Komşuna karşı yalan şahitlik etmeyeceksin.’¹⁵⁵¹

10. ‘Komşunun evine tamah etmeyeceksin; komşunun karısına, kölesine, cariyesine, öküzüne, eşeğine ve hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin.’¹⁵⁵²

Yukarıda tercümesini sunduğumuz Tevrât metninde yer alan maddeleri sunduktan sonra İncîl’de yer alan maddelere geçebiliriz.

4.7.3.2. İncîl’de ‘On Emir’

On emre dair maddeler, ‘Emirler’ olarak Markos İncil’inde yer almış ve Matta İncil’inde de Hz. İsa tarafından kanun kapsamında bağlayıcı olarak kabul

¹⁵⁴⁶ Çıkış, 20:8-11; Tesniye, 5:12-15.

¹⁵⁴⁷ Çıkış, 20:12; Tesniye, 5:16.

¹⁵⁴⁸ Çıkış, 20:13; Tesniye, 5:17.

¹⁵⁴⁹ Çıkış, 20:14; Tesniye, 5:18.

¹⁵⁵⁰ Çıkış, 20:15; Tesniye, 5:19.

¹⁵⁵¹ Çıkış, 20:16; Tesniye, 5:20.

¹⁵⁵² Çıkış, 20:17; Tesniye, 5:21.

edilmiştir.¹⁵⁵³ Zikredilen emirlerin ilk beşi Tanrı-insan arası ilişkileri ve ikinci beş emir de insanlar arası ilişkileri içermektedir. Her iki anlamda da on emir Tanrı tarafından verilen buyrukların insanlara aktarımının karşılığı olarak Tevrât'ta olduğu gibi İncîl'de de karşımıza çıkmaktadır. On emre dair maddelerin Markos ve Matta İncil'inde yer alan metinleri şöyledir:

“İsâ yola çıkarken, biri koşarak yanına geldi. Önünde diz çöküp O'na; ‘İyi öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için ne yapmalıyım?’ diye sordu. İsâ; ‘Bana neden iyi diyorsun?’ dedi. ‘İyi olan yalnız biri var, O da Tanrı’dır. O’nun buyruklarını biliyorsun: ‘Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere şahitlik etmeyeceksin, kimsenin hakkını yemeyeceksin, annene-babana saygı göstereceksin.’”¹⁵⁵⁴

“Adamın biri İsâ’ya gelip; ‘Öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için nasıl iyilik yapmalıyım?’ diye sordu. İsâ; ‘Bana neden iyilik hakkında soruyorsun?’ dedi. ‘İyi olan yalnız biri var. Yaşama kavuşmak istiyorsan, O’nun buyruklarını yerine getir!’ Adam; ‘Hangi buyrukları?’ diye sordu. İsâ şöyle dedi: ‘Adam öldürmeyeceksin, zinâ etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere şahitlik etmeyeceksin, annene-babana saygı göstereceksin ve komşunu kendin gibi seveceksin.’”¹⁵⁵⁵

4.7.3.3. Kur’ân-ı Kerîm’de ‘On Emir’

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Kur’ân-ı Kerim’de ‘on emir’ lafız olarak yer almamaktadır. Ancak birçok âyette on emir muhteva olarak aynı veya benzer ifadelerle yer almaktadır. İlgili âyetleri incelediğimizde Mukâtil b. Süleymân’ın (v. 150/767) Tevrât ehline işaretle âyeti tefsir ettiği görülmektedir. İlgili âyetler ve tefsirleri şu şekildedir:

“Bir zamanlar biz İsrâiloğulları’ndan; ‘Yalnız Allah’a kulluk edeceksiniz, ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin,

¹⁵⁵³ Günther, “O People of the Scripture! Come to a Word Common to You and Us (Q. 3:64): The Ten Commandments and the Qur'an”, 28.

¹⁵⁵⁴ Markos 10:19.

¹⁵⁵⁵ Matta 19:17-19.

namazı kılın, zekâtı verin’ diyerek söz almıştık. Sonra, içinizden küçük bir kesim dışında, sözünüzden döndünüz; hâlâ da sırt çevirmektesiniz.” ve “Vaktiyle sizden, birbirinizin kanlarını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair de söz almıştık. Siz de kabullene geldiniz. Hâlâ da (buna) şahitlik ediyorsunuz.”¹⁵⁵⁶

Bakara sûresinde yer alan iki âyet Hz. Mûsâ’nın almış olduğu emirlerin doğruluğunu ifade etmekle birlikte âyetin muhtevasında ifade edilen insanlarla olan ilişkilerin düzenlenmesi, namaz ve zekât üzere alınan misaktan bahsetmektedir. İlgili âyette yer alan ve ‘*verilen sözün ve yeminin doğruluğunun ifadesi*’¹⁵⁵⁷ olarak bilinen ‘*mîsâk*’ kelimesinin benî îsrâilin seleflerinin olduğu gibi kendilerinin de içerisinde bulunduğu yanlış davranış ve tutumları vurgulamakla birlikte başta Allah’a îmân ve ibadet olmak üzere on emri işaret ettiği söylenmektedir. İbn Abbâs, âyette sayılan maddelere de dikkat çekerek şöyle demiştir; ‘*Benî İsrâîl’den alınan mîsâk: Allah’tan başkasına kulluk yapmamak üzeredir.*’¹⁵⁵⁸ İbni Kesîr âyette bahsi geçen Yahudi topluluklarının; uzun yıllar birbiriyle savaş halinde olan kabilelerden birisinin Evs kabilesine destek veren Benî Nadîr ve Kureyza, Hazrec kabilesine destek veren Benî Kaynûka’ olduğunu söylemiştir. Bu destekler neticesinde çokça masum insanın kanı dökülmüş, savaş süresi uzamış ve Yahudi kabileler birbirlerini de katlederek memleketlerinden sürülmüşlerdir.¹⁵⁵⁹

Benî İsrâilden alınan misakla ilgili kısaca bilgi verdikten sonra Kur’ân’da on emre işaret eden konuların yer aldığı âyetleri sıralayabiliriz:

“Kim bir mü’mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”; “Allah’a

¹⁵⁵⁶ Bakara 2/83-84; Mukâtil b. Süleymân, Ebü’l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr, et-Tefsîrü’l-Kebîr, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, (Kâhire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, 1980), I, 120.

¹⁵⁵⁷ Taberî, Ebû Câfer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, Câmiü’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân, (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1986), II, 187-204.

¹⁵⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 145.

¹⁵⁵⁹ İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm; (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekafiyye, 1996/1416), I, 302.

kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin. Allah, kendini beğenip öğrenenleri elbette sevmez."¹⁵⁶⁰

"Zinâya yaklaşmayın. Çünkü o, çirkinliği apaçık bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur."; *"Haklı bir gerekçeye dayanmaksızın, öldürülmesini Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, onun velisine hakkını arama yetkisi vermişizdir.*"¹⁵⁶¹

"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir."¹⁵⁶²

"Allahı, yeminlerinizden dolayı, iyilik etmenize, (fenalıkdan) sakınmanıza, insanların arasını bulmaya engel yapmayın. Allah her şeyi hakkıyla işitir ve kemâliyle bilicidir."¹⁵⁶³

Yukarıda zikredilen âyetlerden anlaşılan şudur ki; Kur'ân, vahiy olmasıyla on emrin konularını tek bir âyet veya başlık altında olmasa da farklı ifadelerle zikretmektedir. On emir ve bazı benzer ifadelerden hareketle oryantalistler İslâm geleneğinin, Hz. Peygamber'in ve dolayısıyla İslâm'ın orijinalliğini ispat etmeye ve korunmaya çalışıldığını iddia etmişlerdir.¹⁵⁶⁴

Bu maddeler hakkında İbn-i Kesîr, Abdullâh b. Selâm'ın *'Tevrât'ta sakınılması gereken haller bu âyetlerde işaret edilmektedir.'* dediğini nakletmiş ve yapılan ihlallerin neler olduğunu sıraladığını ifade etmiştir. Daha sonra verilen emirlere karşı gelmeleri sebebiyle Yahudi topluluğunun rezil edildiğini söylediğini aktarmıştır.¹⁵⁶⁵ Abdullâh b. Selâm; *"Bu karşı gelmenin başında da Tevrât'ın tahrif edilmesi*

¹⁵⁶⁰ Nisâ 4/93; 176.

¹⁵⁶¹ İsrâ 17/32-33.

¹⁵⁶² Mâide 5/38.

¹⁵⁶³ Bakara 2/224.

¹⁵⁶⁴ Günther, "O People of the Scripture! Come to a Word Common to You and Us (Q. 3:64): The Ten Commandments and the Qur'an", 35.

¹⁵⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 320.

gelmektedir.” demiştir.¹⁵⁶⁶ İbn-i Kesîr, Bakara sûresinde yer alan ‘kilit’ ifadesinin de onların hakikati gizlemeleri gerçeğini ortaya koyduğunu söylemiştir.¹⁵⁶⁷ Sonuçta Yahudiler, müşriklerle bir araya gelerek Hz. Muhammed ve İslâm’a karşı hareket etmiş ve O’na s.a. karşı savaşıacaklarını dahi söylemişlerdi. Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu hükümler şüphesiz Tevrât’la benzer hükümleri ihtiva ediyor gibi görünse de farklı ve hatta Yahudiliğe ait bazı hükümleri de nesheder nitelikteydi. Yahudilerin Câhiliye döneminde Gatafan kabilesiyle yaptıkları savaşta yenildikleri zaman; “*Âhır zamanda vaadedilen peygamber hürmetine istiyoruz!*”¹⁵⁶⁸ şeklinde duâ ettikleri bilinmekle birlikte onlar, bu ve benzeri âyetlerden yola çıkarak Peygamberin de kendi milletlerinden olmaması kıskançlığını yaşamışlar ve bu sebeple düşmanca tavır sergilemeye devam etmişlerdir.¹⁵⁶⁹

Bu âyetlerle birlikte, Hz. Mûsâ’ya verildiğini beyan eden ve on emrin de işaretle içerisinde yer aldığı kastedilen A’râf sûresinde ‘*Levhalar*’ hakkında Kur’ân’da şöylece bilgi verilmektedir;

‘Levhalarda Mûsâ için her konuya dair öğüdü ve her şey hakkında gerekli açıklamaları yazdık. (Ve dedik ki:) Bunlara sımsıkı sarıl; kavmine de o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret. Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim.’¹⁵⁷⁰

Zikredilen levhalarda muhteva olarak hangi bilgilerin olduğu açık bir şekilde belirtilmiş olmasa da rivâyetler incelendiğinde Ebû Câfer et-Taberî’nin (v. 310/923) Vehb b. Münebbih’e (v. 114/732) ait olduğu bilinen nakillerden hareketle konuya ait gerekli açıklamaları yaptığı görülmektedir. Taberî, âyetin değerlendirmesini yaparken; “*Benî İsrâîl tarafından Allah’a verilen sözün doğruluğunun hatırlatılmasıyla başlayarak yalnızca Allah’a kulluk yapılması, anne ve babaya hürmet, yakın akrabayı gözetmek, yetimin hakkını vermek, miskinlere merhamet etmek, insanlara iyi davranmak (iyiliği emir ve kötülükten nehiy), namazın hukukuna riâyetle kılınması,*

¹⁵⁶⁶ A.g.e., I, 321.

¹⁵⁶⁷ A.g.e., I, 324; Bakara 2/88.

¹⁵⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru ‘l-Kur’âni ‘l-Azîm*, I, 327.

¹⁵⁶⁹ A.g.e., I, 326.

¹⁵⁷⁰ A’râf 7/145.

zekâtın aslına uygun olarak veirlmesi, verilen emirlere Allah'a inanların tabi olacağı, çok az bir kimsenin sözünden dönmeyeceği, haksız yere kan dökmenin doğru olmadığı ve yine haksız yere insanların memleketlerinden çıkarılmaması' konularına dikkat çekmiştir.¹⁵⁷¹ Yine levhaların muhtevasıyla ilgili olarak Fahreddin Râzî (606/1209) tefsirinde izahta bulunarak daha çok hukuki düzenlemelerle Allah'ın vermiş olduğu nimetlerden helal ve haramlarla alakalı mükellefiyetlerin yer aldığını beyan etmiştir.¹⁵⁷²

Her ne kadar yukarıda ismi zikredilen âlimler, levhalarla ilgili yorumlarda bulunmuş olsalar da açıklamalarında Tevrât ve İncîl'e işaret etmemişler ve konuyu daha çok olması gerektiği üzere Kur'ân ve rivâyetler perspektifinde izah edilmeye çalışılmıştır. İslâm âlimlerine göre tahrif edildiği kabul edilen ve aktardıkları bilginin güvenilirliği bakımından üzerinde şüphenin yer aldığı İsrâiliyyât'a dair söylemlerin, İslâmî metinler özelinde değerlendirilmesi gerektiğinde merkez olarak kabul edilecek bilginin Kur'ân ve Sünnet'e dair olması gerektir.

Levhalarda zikredilen temel konular, ilgili âyetler bağlamında değerlendirildikten sonra ilk dönem İslâm âlimlerinden Mukâtîl b. Süleymân'ın Tefsîr'inde, Yahudilerden alınan mîsâkla ilgili olarak, on emre dair maddeleri de içerir bir şekilde yapmış olduğu açıklama şöyledir: *"Allah onların (levhaların) üzerine kendi eliyle şunları yazdı: Ben tanrıyorum; Rahman ve Rahim olan Benden başka ilah yoktur. Bana hiçbir şeyi ortak koşmayacaksın. Bir insanı öldürmeyeceksin. Zina etmeyeceksin. Çalmayacaksın. Anne babanın onurunu lekelemeyeceksin!"*¹⁵⁷³

Yine aynı konu hakkında Ebû İshâk es-Sa'lebî (v. 427/1035) de *Kıyas-ı Enbiyâ* adlı eserinde Urve b. Deylem el-Lahmî'den nakille yukarıda yapılan izahlarla birlikte levhaların ne olduğuyla ilgili olarak şöyle söylemiştir: *"Allah'ın emriyle Aden Cenneti'nden bir ağacın kesilerek uzunluğu, Hz. Mûsâ'ya göre on zirâ olmak kaydıyla dokuz levha haline getirilen Levhalar, Hz. Mûsâ'nın koluna sığacak şekilde hazırlanmıştır. Bu ağacın hammaddesi yeşil zümrüttür. Yerle gök arasından uzun bir*

¹⁵⁷¹ Taberî, *et-Tefsîr*, II, 12.

¹⁵⁷² Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtihu'l-Gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1411), III, 585.

¹⁵⁷³ Mukâtîl b. Süleymân, *et-Tefsîr*, I, 113.

kalemle Allah'ın Hz. Mûsâ için kendi eliyle Cuma günü yazdığı ve sonrasında Cebrâîl'e levhaları Mûsâ'ya teslim etmesini emrettiği ifade edilmektedir."¹⁵⁷⁴

Tevrât ve İncîl'de yer alan on emrin muhtevası, Kur'ân-ı Kerîm özelinde değerlendirildiğinde görülen şudur ki; ilâhî emir ve yasaklar, vahiy esaslı dinler bakımından bir takım farklılıkların yanı sıra benzerlikleri de barındırmaktadır. Bu benzerliklerin Tevrât ve İncîl özelinde birbirinin devamı olma niteliği taşıdığı söylenece de Kur'ân-ı Kerîm âyetleri bağlamında değerlendirildiğinde emir ve yasak olması bakımından devamlılıktan ziyade yeni ancak kapsayıcı bir kurallar bütünü olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu anlamda ahkâma dair âyet ve hadislerin ön kabul olmaksızın farklı bağlamda değerlendirilmesinin gereği esas olarak karşımıza çıkmaktadır. Aralarındaki benzerliklerle birlikte oluşan farklılıklar, önceki şeriatlar bağlamında ya değişerek veya değiştirilerek aktarıldığını göstermektedir.

4.7.3.4. Vehb b. Münebbih Rivâyetinde 'On Emir'

Tevrât, İncîl ve Kur'ân esas alınarak on emir ve benzerlikleri yukarıda zikredildikten sonra rivâyetler bağlamında ve özellikle konuyla ilgili olarak Vehb b. Münebbih'ten nakledilen rivâyete işaret edilmekte ve bazı tenkitler öne sürülmektedir. Bu bağlamda önce on emir hususunda Vehb'e ait olduğu ifade edilen nakil aktarılacak ve daha önce zikredilen Tevrât ve İncîl esaslı on emirle mukayese edilerek değerlendirme yapılacaktır.

Vehb b. Münebbih'ten nakledildiği bilinen ve on emrin ihtiva ettiği maddelerin Tevrat'a da işaretlerle yer aldığı lafızların ne olduğunu da beyan eden rivâyet aşağıdaki gibidir:

وَرُوِيَ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى اسْمَهُ كَتَبَ التَّوْرَةَ بِيَدِهِ فِيهَا عَشْرَ كَلِمَاتٍ أَمَرَهُ بِهِنَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذَا كِتَابُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى اسْمَهُ كَتَبَهُ لِعَبْدِهِ مُوسَى سَبِّحْنِي وَقَدِّسْنِي يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَلَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا فَإِنِّي حَقُّ الْقَوْلِ مِنِّي لَتَلْفَحَنَ وُجُوهُ الْمُشْرِكِينَ النَّارَ وَاشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ أَسْأَلُكَ فِي عُمْرِكَ وَأَقِيكَ الْمَتَالِفَ وَأُحْيِيكَ حَيَاةً طَيِّبَةً وَأَقْلُبُكَ إِلَى خَيْرٍ مِنْهَا وَلَا تَقْتُلِ النَّفْسَ الَّتِي حَرَمْتُ إِلَّا بِالْحَقِّ فَتَضِيقُ عَلَيْكَ

¹⁵⁷⁴ Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbûrî, Kasasü'l-Enbiyâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1405), 180.

الْأَرْضَ بِرَحْبِهَا وَالسَّمَاءَ بِأَقْطَارِهَا وَتَبَوَّأَ بِسَخَطِي وَالنَّارَ وَلَا تَخْلُفْ بِاسْمِي كَاذِبًا وَلَا آثِمًا فَإِنِّي لَا أَطْهَرُ وَلَا أَذْكَى مَنْ لَمْ يُنَزِّهُنِي وَيُعْظِّمْ أَسْمَائِي وَلَا تَشْهَدْ بِمَا لَمْ تَعِ سَمْعَكَ وَلَمْ يَحْفَظْ عَقْلَكَ وَلَمْ يَعْمَدْ عَلَيْكَ قَلْبُكَ فَإِنِّي وَاقِفٌ أَهْلَ الشَّهَادَاتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى شَهَادَاتِهِمْ ثُمَّ أَسْأَلُهُمْ عَنْهَا سُؤَالًا خَفِيًّا وَلَا تَحْسُدُ النَّاسَ عَلَى مَا آتَيْتُهُمْ مِنْ فَضْلِي فَإِنِّي أَنَا الْجَوَادُ بِالْعَطِيَّةِ أُعْطِي مَنْ شِئْتُ وَأُمْنَعُ مَنْ أَرَدْتُ وَلَا تَنْفَسْ عَلَيْهِمْ نِعْمِي وَرِزْقِي وَلَا تَمْدَنَّ عَيْنِيكَ وَلَا تَتَّبِعْهُ نَفْسُكَ فَإِنَّ الْحَاسِدَ عَدُوٌّ لِنِعْمَتِي.

Vehb b. Münebbih'ten şöyle rivâyet edilmiştir:

“Allah Teâlâ'nın isimlendirdiği ve yazdırdığı Tevrat'ta on emirden şöyle bahsetmiştir: Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla... Bu Kitap Allah Teâlâ tarafından isimlendirilen ve Beni tesbîh ve tasdîk etmek üzere kulu Mûsâ'ya yazdırılmıştır. Ey Mûsâ! Ben Allah'ım ve Ben'den başka ilâh yoktur. Bana ibâdet edin ve hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ben Hakkım ve sözü hak olanım. Müşriklerin yüzlerini ateş yakacaktır. Bana ve anne-babana şükredin. Dönüş Banadır. Senin ömründen istiyorum. Ben seni yok olmaktan korurum. Sana güzel bir hayat veririm. Hayatını hayırlı olana çeviririm. Haram kılınan bir nefsi hak olmayan bir şey için öldürsen genişliğine rağmen yeryüzü ve çapına rağmen gökyüzü sana dar gelir. Öfkemle dolar. Cehennem var. Benim adıma yemin ederek yalan söylemeyin ve günah işlemeyin. Beni tenzih ve tezkiye etmeyen, Esmâımı yüceltmeyen, duyduğuna şahitlik etmeyen, aklını korumayan, sana güvenmeyen ve kalbini sana meylettirmeyen kimseyi temize çıkarmam. Kıyamet gününde Ben şahitlik ettikleri üzere şahitler ile karşılarında dururum. Sonra onlara gizli bir şekilde onlar hakkında sorarım. İnsanlara faziletinden vermiş olduklarımdan dolayı hased etmeyin. Ben vermede en cömert olanım. Dilediğime veririm ve istediğimi de mâni kılarım. Onlar nimetlerim ve rızkım üzere bir söz sahibi değiller. Gözlerini onlarda olana dikme ve gönlün onları takip etmesin. Çünkü hased nimetimin düşmanıdır.”¹⁵⁷⁵

Tevrat'a atıfla Vehb b. Münebbih'in naklettiği rivâyetle, günümüz Tevrat metni mukayese edildiğinde bir takım benzerliklerin yanında farklılıkların da olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar; Mısır'dan çıkarılma, Tanrının kıskanç olması, suç işleyen kimsenin cezasının sonraki kuşaklardan da çıkması, insanın ömründen Allah için infakı, Tanrının adının boş yere ağıza alınmaması, Şabat gününün kutsallığı ve o gün çalışılmaması, yaratmanın altı gün sürmesi ve yedinci gün istirahat etme, Allah

¹⁵⁷⁵ Hakîm Tirmizî, Nevâdirü'l-Usûl, IV, 19.

adına yalan yeminin yasak olması, Allah'ı tenzih ve tezkiye etmenin lüzumu, zina etmemek, hırsızlık yapmamak, komşuya karşı yalan şahitlik yapmamak ve komşunun evine, kölesine ve malına göz dikmemektir.

Tevrât ve İncîl'de yer aldığı bilinen ve bizim de yukarıda zikrettiğimiz on emrin muhtevasını gösteren âyetler dikkate alındığında yukarıdaki rivâyetin konu bakımından benzerlik gösterdiği görülmektedir. Mevcut benzerlik farklı âyetler ve konu başlıkları altında örneklenebilir. Ancak nakiller dikkate alındığında ve özelde Vehb b. Münebbih'ten rivâyetle aktarılan metinde yer alan maddeler mukayese edildiğinde birtakım benzerlik ve farklılıkların varlığı açıkça görülmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, genel olarak konuyla ilgili emir ve yasakları, âyetler incelendiğinde on emir başlığı altında olmaksızın *'Hz. Mûsâ'ya verilen levhalarda yer alan konular'* şeklinde ve vahyi de öne çıkararak konuyu aktarmaktadır. Bu bağlamda Vehb'ten nakledilen rivâyetseyse metnin başında *'Tevrât'ta yer alan on kelime/on emir...'* ifadesi açıkça zikredilmektedir. Bu da Ehl-i Kitâb açısından bağlayıcı olan bu emirlerin Müslümanlar tarafından da yerine getirilme sorumluluğunun olduğunu göstermektedir. Konuya açıklık getirmesi bakımından diğer nakillere bakıldığında Kisâi (v.189/804), İbn Abbâs'ın (v.68/687-8) on emrin ihtiva ettiği konuları, Kur'ân'daki karşılıklarını ve izahlarını şu rivâyetle aktarmıştır:¹⁵⁷⁶

'Ey Mûsâ! Ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur. Bana kulluk edin ve Bana hiçbir şeyi ortak koşmayın...' ifadesiyle ilgili olarak İbn Abbâs: *'Bunun Kur'ân'daki karşılığı: 'Biz insana, ana babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır.'*¹⁵⁷⁷

'Ey Mûsâ! Haksız yere haksız yere bir kimseyi öldürme...' ifadesiyle ilgili olarak İbn Abbâs: *'Bunun Kur'ân'daki karşılığı şudur: 'Kim bir mü'mini kasten öldürürse,*

¹⁵⁷⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullâh Kisâi, Kısasü'l-Enbiyâ, neşr. Isaac Eisenberg, (Leiden: E.J. Brill, 1922), 220-221.

¹⁵⁷⁷ Lokmân 31/14.

cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.¹⁵⁷⁸

‘Ey Mûsâ! Başkasına ait olanı çalma...’ ifadesiyle ilgili olarak İbn Abbâs: ‘Bunun Kur’ân’daki karşılığı şudur: ‘Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir.’¹⁵⁷⁹

‘Ey Mûsâ! Komşunun karısıyla zina etme!’ ifadesiyle ilgili olarak İbn Abbâs: ‘Bunun Kur’ân’daki karşılığı şudur: Sizden, hür mümin kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimse, ellerinizdeki mümin cariyelerinizden alsın.’¹⁵⁸⁰

‘Ey Mûsâ! Sana yapılmasını istediğin şeyi başkalarına da yap.’ ifadesiyle ilgili olarak İbn Abbâs: ‘Mü’minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.’¹⁵⁸¹

‘Ey Mûsâ! Üzerine isminin anılmadığı şeyi yeme.’ ifadesiyle ilgili olarak İbn Abbâs: ‘Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır.’¹⁵⁸²

‘Ey Mûsâ! ‘Şabat günü bana ibadet etmek için kendine vakit ayır.’ ifadesiyle ilgili olarak İbn Abbâs: ‘İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, “Aşağılık maymunlar olun!” demiştik.’¹⁵⁸³

Vehb b. Münebbih tarafından aktarılan ve İbn Abbâs’tan nakille de Kur’ân’da işaret edildiği âyetlerle izah edilen on emrin içerdiği konular itibarıyla; Tevhîd, kulluk, anne-babaya iyilik etmek, suçsuz yere bir insanın öldürülmemesi, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, iman edenler arası ilişkiler, yenilmesi helal ve haram olan şeylerle Şabat günü olarak belirlenen cumartesi günüyle ilgili hüküm zikredilmektedir. Vehb’ten nakledilen ve İbn Abbâs’tan nakille izahları verilen rivâyetler incelendiğinde görülen

¹⁵⁷⁸ Nisâ 4/93.

¹⁵⁷⁹ Mâide 5/38.

¹⁵⁸⁰ Nisâ 4/25.

¹⁵⁸¹ Hucurât 49/10.

¹⁵⁸² En‘âm 6/121.

¹⁵⁸³ Bakara 2/65.

şudur ki; genel olarak iman, kulluk, helaller ve haramlarla fertler arası ilişkiler konu itibarıyla toplumların idamesinde ehemmiyet taşımakta ve vahye konu olmaktadır.

Zikredilen emir ve yasakların bağlayıcılığıysa Yahudilik ve Hristiyanlık'ta olduğu gibi İslâm'da da önemli bir misyona sahiptir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi bu benzerliklerin vahiy kaynaklı olmak bakımından benzerlik taşıdığı söylenebilir. Ancak oryantalistlerin iddia ettikleri gibi İslâm'ın Yahudi veya Hristiyan kaynaklı olmasını gerekli kılmaz. Bu anlamda Hz. Peygamber'den de nakille aktarılan, İsrâiliyyâta dair rivâyetlerin olması aynı bölgede yaşayan topluluklar hakkında bilginin edinilmesini gerekli ve normal kılmaktadır. Kur'ân'da ve hadislerde başta Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ olmak üzere birçok peygamber ve hayatı hakkında kıssalar anlatılmakta ve nakillerde bulunmaktadır. Bu rivâyetler muhteva bakımından incelendiğinde başta dini, ictimâî ve ahlaki olmak üzere birçok konuyu izah edilirken bu tür nakillerden istifade edildiği görülmektedir.

Genel olarak rivâyetlerin; Allah'tan başka ilahın olmadığı ve şirkten sakındırmayı, büyü yapmamayı, çocukların öldürülmemesi, hırsızlık yapılmaması, insan ve diğer varlıklar karşısında oluşabilecek haklar, insanları ticarete aldatmamayı, yetimin malının gasp edilmemesi, savaştan kaçmanın cezası, faziletli ve iffetli kadınlara zina iftirası atılmaması gibi temel konuları ihtiva ettiği görülmektedir. Bu tür nakiller yukarıda ifade ettiğimiz maddelerin yanı sıra Allah'ın razı olacağı faziletli, erdemli ve salih bir insanın nasıl oluşacağıyla ilgili temel görevleri de sıralamaktadır. İslâmî ilimlere dair temel eserler incelendiğinde yukarıda bahsi geçen konularla ilgili olarak özellikle hadis kitaplarında ilgili başlıklar oluşturulmuş ve bu başlıklar altında onlarca rivâyet sıralanmıştır. Bu anlamda büyük bir külliyat oluşmuş, üzerlerinde farklı alan çalışmaları yapılmış ve günümüze kadar da bu çalışmalar aktararak muhafaza edilmiştir.

İslâm'ın yayılmasında Hz. Peygamber ve sahâbe dönemi başta olmak üzere bir faaliyet alanı oluşmuş akabe bey'atleriyle başlayarak İslâm'a davet mektuplarıyla tebliğin Hicaz bölgesi dışına çıkması, yapılan tüm gazveler ve gönderilen seriyyeler öncesinde sahâbenin iman samimiyetinin gözetilmesi, fethedilen beldelerde insan haklarına riâyet esas kılınarak onların îmân etmeleri hedeflenmiş ve Allah'tan başkasına kulluk etmemeleri sağlanılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda mevcut rivâyetler farklı ülke ve bölgelere taşınmış, yeni kültürlerle de bir araya getirilerek yeniden anlamlandırma çalışmaları yapılmıştır. Yahudi ve Hristiyan toplulukların yoğun olduğu bölgelerde

bu etkileşim, ihtida eden kimselerle birlikte daha da zenginlik kazanarak vahiy kaynaklı dinlerin menşe itibarıyla konumunu da ortaya koymuştur. Bazen bu beraberlikler neticesinde her bir kültürün, farklı yönleriyle birlikte benzerliklerinin de varlığı da ortaya çıkmıştır. Yine bu durum Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet bağlamında değerlendirildiğinde Tevrât ve İncil özelinde muhteva farklı da olsa başta peygamberler olmak üzere birçok konunun ortaklığını göstermiştir. Daha çok '*Kısas-ı Enbiyâ*' olarak isimlendirilen ve İslâmî eserlerde konu olarak yer alan bir türün de temsili olmuştur. Hz. Âdem ile başlayan ve Hz. İsa sonrası gelmesi müjdelenen peygamberi de zikrederek bilginin aktarımının yapıldığı Ehl-i Kitâb'a dair eserler İslâmî eserlerle bir araya getirildiğinde temel mesele mevsûkiyet olmuş ve her topluluk kendi sıhhati üzere iddialar geliştirmiştir.

Şüphesiz, Hz. Peygamber'in rivâyetlerinin muhteva olarak Tevrât ve İncil metinlerine dair benzerliklerinin olması ve İslâm'ın tebliğinin bu anlamda iyi yapılması hem Yahudi ve hem de Hristiyan halkın Müslüman olmasında büyük katkısı olmuştur. Başta Yahudi âlimiyken daha sonra Müslüman olan meşhur sahâbî Abdullâh b. Selâm (v. 43/663-64) olmak üzere, Addâs (v. ?), Ka'bû'l-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]) ve Vehb b. Münebbih (v.114/732) gibi kimseler yukarıdaki tebliğin neticesine örnek olarak gösterilebilir.

Konumuz itibarıyla on emrin ihtiva ettiği maddelere kıyasen benzer olarak aktardığımız âyet ve hadislerden anlaşıldığı üzere, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm arasında birçok meselede benzerliklerin varlığı açık olarak görülmektedir. Ancak İslâmî eserler incelendiğinde, '*Şabat*' günü olarak adlandırılan ve ihtiva ettiği anlam bakımından da '*Sebt/Cumartesi*' olarak tercüme edilen günün, Yahudiler tarafından kutsal kabul edildiği ve aslında Müslümanların bugünün kutsallığına dair herhangi bir ifade kullanmamış olduğu bilinmektedir. Bugün ile alakalı olarak aktarılan âyet ve hadisler, aslında dönemin Yahudi topluluğu hakkında ve o toplum için konulan bir yasağın karşılığında yaşananların ne olduğunun ifadesidir. Bir diğer örnek de yine Yahudilerin çoğunun, on emrin ilki olan '*Allah'ın Rab olarak kabul edilmesi*' gerektiğini ve sonrasında da şirkin yasak olduğunu kabul etmesidir. Bu anlamda birçok protestan da on emri önsöz olarak kabul ederek çok tanrıcılığın karşısında durur ve

putperestliği kabul etmezler. Katolikler ve Lutherciler de ayırım yapmaksızın her iki emrin de tek tanrıclılığın karşılığı olduğunu söylerler.¹⁵⁸⁴

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber döneminde başlayan ve sonrası dönemlerde de aynı etkiyle devam eden İslâm'ın tebliğinde, Müslümanların ilk dikkate aldıkları topluluklar belki de ortak vahiy paydasından hareketle Yahudi ve Hristiyan toplumları olmuştur. Kurân'da ve Hadisler içerisinde konuya açıklık getirecek birçok örnek yer almakla birlikte bu durum, bir gelenek oluşturarak İslâm'a davette devletlerarasında da tebliğin gerek sözlü ve gerekse fiili olarak yapılmasına yardımcı olmuştur.

İlgili âyet ve nakillerden anlaşıldığı üzere on emir, her ne kadar zikredilen başlıkla yer almıyorsa da muhteva olarak Kur'ân'da ve hadislerde yerini bulmaktadır. Ancak İslâmî metinler dikkate alındığında on emir ifadesiyle, muteber kabul edilen ilk dönem hadis kaynakları içerisinde yer almayan ancak bu eserlerden farklı kaynaklarda yer aldığı haliyle Vehb b. Münebbih'ten nakledilen rivâyette farklı veya eksik maddeleriyle yer almaktadır. Bu durum daha önce de işaret edildiği üzere aslında on emre dair bir doğrulama değil, konularının vahiy mahsulü olduğunu ispat ve anlama şeklinde karşılık bulmaktadır. Aslında tüm insanlığın uyması gereken temel kurallar mesabesinde olan emir ve yasaklar ihtiva ettiği konu esas alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu da vahyin bağlayıcılığıyla ilgili mesajın evrensel olduğunu ve tüm zamanları kapsadığı anlamını taşımaktadır. Vahyin son halkası ve temsili olan Kur'ân'ın bu emir ve yasakları ihtiva etmesi de özü itibarıyla kutsal kitaba dair ilgili esasların gerçekliğini ve geçerliliğini göstermektedir. Vahiy kaynaklı dinler açısından ortak kabul edilen emir ve yasakların son vahiy olarak kabul ettiğimiz İslâmî metinlerde yer alması da kapsayıcı olması bakımından Tivrât ve İncîl'e dair birtakım ifadelerin doğruluğunu tespit etmekte rol oynamaktadır. Yine Kur'ân'da yer alan emir ve yasakların, İslâm âlimleri tarafından tahrif edilmiş olarak kabul edilse de diğer vahiy mahsulü dinlere ait kitaplara dair metinlerde yer alan öğretilere mutabık olması, ilk vahye kadar tüm vahiy esaslı dinlerin kurallarını içerisinde alarak bir bütünlük arz etmekte ve aslında tüm tevhide dair dinleri bir başlık altında toplamaktadır.

Vahiy kaynaklı tüm dinlerde temel olarak kabul edilen Allah'ın varlığı ve birliğine işaret eden tevhîd akidesi, her ne kadar daha sonra farklı anlamlar yüklenilerek takdim

¹⁵⁸⁴ Günther, 'O People of the Scripture! Come to a Word Common to You and Us (Q. 3:64): The Ten Commandments and the Qur'an', 47.

edilmiş olsa da konu bütünlüğü bakımından ortak payda kabul edilebilir. Ancak her din içerisinde bu anlayışlar farklılık arz etmiş ve îmân noktasında birbirlerinden ayrılmışlardır. Ancak fert ve toplum bakımından ve aynı zamanda etik olarak da önemli olduğu kabul edilen zina, hırsızlık, kul hakları, yalan yere yemin, aldatmak, haksız yere bir cana kıymak, yakın ve komşuluk haklarını gözetmek v.s. konularda müştereklik oluşmuş ve sadece ceza bağlamında farklılık arz etmiştir. Bu farklılıkların da yine temel sebebinin, vahyin aslından uzaklaşılması ve yerine beşer anlayışlarının öne çıkarılarak hüküm belirleme olduğunu ifade edebiliriz.

Çalışmamız içerisinde yer alan konular ve ilgili değerlendirmeler bizlere vahiy kaynaklı dinlerin ortak noktalarını göstermekle birlikte aslen dinlerin menşei bakımından birlikteliğini gösterirken birbirlerinin devamı ve tamamlayıcı olma düşüncesini de oluşturmaktadır. İslâm Dini, genel kaideleri itibarıyla diğer vahiy kaynaklı dinleri kapsayan bir özellik taşımakla birlikte, aslında diğer dinlere tabi olan kimselerle ortak noktalardan hareketle onlara davette bulunmaktadır. Bu anlamda diğer dinleri tasdik anlamında değil mevcut kuralların farklılaştığını veya o dinde olması gerekenin yer almadığını ve bir dezenformasyonun olduğunu öne çıkararak göstermektir. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da dinlerin tabi olduğu kitabın ve ihtiva ettikleri emir ve yasakların birbirlerine olan benzerlikleriyle beraber farklılıklarının ve hatta zıtlıklarının da olduğudur. Bu anlamda Hz. Peygamber'in ehl-i kitaba dair nakillerin ihtiyatla karşılanması gerektiğini ifade eden '*Benden bir ayet de olsa tebliğ ediniz. İsrâiloğullarından da rivâyet edebilirsiniz. Kim bile bile bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın!*'¹⁵⁸⁵ sözü burada örnek olarak önem kazanmaktadır.

Zikredilen on emir ve maddeleri üzerine geliştirilen fikirler örnekliğinde vahiy esaslı dinlerin birbirleriyle olan münasebetleri dikkate alındığında, İslâm âlimlerinin ilk dönem itibarıyla bu bilgilerden hareketle bir gelenek oluşturduğunu görmekteyiz. Bu bilgiler sonraki dönemlerde de kabul edilerek aktarılmaya devam etmiştir. Onların ortaya koymuş olduğu görüşlerin de çok fazla tenkit edilmeden Ehl-i Kitâb'a dair metinlerin, tekst ve kontekst bağlamında değerlendirilmediğini ve sadece oluşan geleneğe bağlı olarak değerlendirilip eserlerine dâhil ettiklerini görmekteyiz. Dolayısıyla günümüz çalışmalarında da aynı anlayış devam ederek ilgili çalışmalar tek

¹⁵⁸⁵ Buhârî, "Enbiyâ", 50.

tarafı olarak takdim edilmiştir. Yapılması gereken eğer ilgili metnin farklı bir din veya fikre aitse, ait olduğu bağlamda taşıdığı anlamın doğruluğunun tespiti ve gerçekten gerekliyle Kur'ân ve Sünnet perspektifinde değerlendirilmeye tabi tutulmasıdır. İlgili meselenin belli bir konunun tekrarı olmaktan ziyade mevcut sorulara da cevap verir nitelikte olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Yukarıda yer alan farklılıklar aslında Ehl-i Kitâb'tan olduğu iddia edilen nakillerin metin bakımından sıhhatinin araştırılmasının önemini ortaya koymakla birlikte ilgili metnin mevsûkiyetini de tartışılır kılmaktadır. Esas olarak Müslümanlara ait kaynak eserler dikkate alınırsa tekstin bağlamı problem teşkil etmektedir. Ancak günümüz Ehl-i Kitâb metinleri esas alınırsa rivâyetin sıhhati problem taşımaktadır. Örnek olarak Hz. Peygamber'in recm hadisesiyle alakalı Abdullâh b. Selâm'ın yapmış olduğu düzeltme dikkate alındığında ilgili metinlerin zaman içerisinde muhteva değişikliğine uğradığı görülmektedir. Vehb b. Münebbih öncesi, içerisinde bulunduğu ve sonrası dönem dikkate alındığında ilgili metinlerin hem Tevrat, Zebûr ve İncil içerisinde yer aldığı haliyle günümüze ulaşmadığı da aşikârdır. Bu anlamda yeni çalışmaların yapılması ve gerekli incelemelerden sonra ortaya atılan iddiaların karşılık bulması gerekmektedir.

Vehb b. Münebbih'in naklettiği rivâyetleri esas alarak müsteşriklerin ortaya attığı iddialara ve bu iddiaların değerlendirmeleri üzerine yapmış olduğumuz açıklamaların bir nebze de olsa aynı bağlamda yapılacak çalışmalar açısından bir basamak olmasını umut ediyoruz.

1.8. Oryantalistik İddiaların Değerlendirilmesi

Vehb b. Münebbih'in isrâiliyyâta dair nakillerinden hareketle batılı araştırmacılar tarafından İslâm ve ilimleri üzere ortaya konulan iddiaların değerlendirmesini ilgili konu başlıkları altında sunmaya çalıştık. Tüm iddiaların bir arada görülmesi ve konu bütünlüğünün sağlanması bakımından bu başlık altında genel bir değerlendirme yapacağız.

Yaptığımız araştırmada tespit ettiğimiz kadarıyla oryantalistler; Vehb b. Münebbih'in ailesinin Yemen'e gelen Fârisî ailelerden olup sonradan Müslüman olmalarını, Onun sonradan Müslüman olması olarak yorumlamışlar ve daha önce tabi olduğu dinin Yahudilik olduğundan hareketle ilgili rivâyetlerindeki etkinin sebebini bu görüşe

hamletmişlerdir. Yaşadığı bölge ve zaman itibarıyla sahâbeyle görüşmesinin imkânı olmadığını ifade ederek onlardan olan nakillerinin daha çok akraba râvîlerin de etkisiyle aktarıldığını söylemişlerdir. Senedlerde yer alan râvîlerin akrabalığı Ona ait bilginin kendi beklentileri doğrultusunda evrildiğini savunmuşlardır.

Bir diğer tenkit konusu; zamanla kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplarda veya âyetlerle ilgili izahlarında metinler arasında uyumsuzluk olduğundan ve aralarında birtakım izah farklarından bahsederek bölgenin de tesiriyle yaptığı izahlardaki metinlerde görülen farklılıklar ve uyumsuzlukların, aynı zamanda metin olarak naklin muhtevasını ve kendisinin de tâbiûndan olması sebebiyle senedin incelenmesinde zorluk oluşturduğu iddiasında bulunmuşlardır.

Onun akîde bakımından önceleri kaderî olduğu iddia edilmiş ancak kendisine ait kaderiyyeyi reddeden rivâyetleri dikkate alınmadan, ısrarla bu fikir üzerinde görüş beyan edilmiştir. Aynı şekilde tarihsel olarak mümkün olmamasına rağmen Şiiliğin propagandasını yaptığı söylemişler ve aktardığı bazı nakilleriyle bu iddiaları savunduğunu kabul etmişlerdir. Daha çok ilmi bir vasıfla anılması gerekirken nesebi öne geçirilerek Fârisî olduğuyula Şiilik iddiasını yayma isteğiyle öne çıkarılması, araştırmacıları nakiller üzerinde yapacakları incelemelerde etkilemiş ve onları yönlendirmiştir.

Yine yaşamış olduğu bölgenin demografik yapısı incelendiğinde Yahudi ve Hristiyan nüfusunun fazlalığı, aktardığı rivâyetlerin üslup olarak Tevrât ve İncîl’le olan benzerliği, muhteva ve anlatım tarzı olarak Yahudilik ve Hristiyanlığın tesirinin açık bir şekilde görülmesiyle Yunanca, İbrânîce, Süryânîce ve Himyerîce dillerini bilmesi ve yabancı eserlerden yaptığı tercümele Onun nakillerinde muhtevanın önüne geçmiş ve ilgili metinler, bağlamından koparılarak bazı gerekçelere dikkat çekilerek tenkit edilmiştir. Özellikle kardeşinden istemiş olduğu kitaplarla birlikte diğer milletlerle ilgili okuduğu kitaplardan edinerek aktardığı bilgilerin sonraki nesillere özellikle Hadis, Tarih ve Tefsir alanlarında etki ederek gelenk oluşturduğu söylenmiştir. Bu etkinin temel sebebini de peygamberlerle alakalı akardığı rivâyetleri bir araya getirerek Kısas-ı Enbiyâ adında bir tür oluşturması, geçmiş milletlere ait hikâyeler anlatmasıyla İslâm’da Tarih yazıcılığının Onunla başlaması olduğunu söylemişlerdir. Her ne kadar ilgili iddiaya dair nakiller, rivâyetlerde açıkça görülse de bu bağlamda kullanılan bilgi, kendisinden sonra gelenleri yönlendirmekten ziyade, ilgili konunun anlaşılmasında yardımcı bilgi olarak kullanılmıştır.

Yukarıda oryantalistlere ait belgelerde tespit ettiğimiz görüşlerin kısa bir özetini sunmaya çalıştık. Daha önce geniş bir izahını yaptığımız tenkit konuları, aslında İlim adamı olmak bakımından bir karakter temsili olmasıyla tüm eleştirilere rağmen bir karizma şahsiyet oluşturmaktadır. Günümüzde dahi etkisini devam ettiren bu etki Müslüman yazarlara ait çalışmalarda kendisini göstermektedir. Aynı şekilde benzer anlamda olmasa da batılı araştırmacılar, bir şekilde konuyu Vehb özelinde değerlendirerek Onu konu etmişler ve dolayısıyla ondan istifade etmişlerdir.

Şahsiyetine şekil veren temel etkinin Yahudilik veya Hristiyanlık olarak anlamlandırılması aslında genel bir kabulün karşılığı olmaktadır. Şöyle ki O, anlattığı bilgiler ve aktarımlarla özellikle Tevrât, Zebûr ve İncîl üzerinde bir şüphe oluşturmuş ve nakillerinde bu eserlere işaret ederek aktarımlarda bulunmuştur. Hz. Âdem, Hz. Zülkarneyn ve On Emir bağlamında yaptığımız değerlendirmede de görüldüğü üzere tekst olarak ilgili kitaplar rivâyetlerle değerlendirildiğinde ya nâkıs veya farklı bilgileri ihtiva ettikleri görülmektedir. Aynı şekilde bir de tekstlerde yer alan bilginin birbirlerini tamamlayıcı olmasının yanı sıra bir de mevsûkiyet problemi ortaya çıkmaktadır ki sahih bilgi hakkında şüphe oluşturmaktadır. Bu sebeple doğru bilginin tespiti, rasyonel akla göre ispat edilebilir ve diğerleriyle birlikte interdisipliner anlamda değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda batılı araştırmacılar yaptıkları incelemelerde İslâmî bilginin epistemolojik olarak kaynağının vahiy olduğunu söylemişler ve aslında doğru bilginin tanımını vermişlerdir. Ancak ironik tanımlamalar ve deist anlamda algılamalar, bilgiyi değerlendirmede metot olarak kabul edilen yöntemlerin doğal olarak sağlıklı sonuç vermediğini göstermiştir. Bu durum ilgili araştırmacıları ya bir ön kabule veya farklı gerekçeler üreterek reddetmeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda araştırmacıların; ilgili kutsal metinlerle nakilleri bir araya getirerek bağlamlarından da koparmadan değerlendirmeye tabi tutmaları ve gerekli metotları geliştirerek objektif değerlendirmelerde bulunmaları gerekmektedir.

Yapmış olduğumuz araştırma, bu tür çalışmaların koordineli bir şekilde yapılabilceği araştırma enstitülerinin kurulmasının, belli bir program ve metod dahilinde çalışmalar yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda İslamafobinin hızlı bir şekilde yaygınlaştığı batıda yapılan çalışmaların takibi, bu çalışmalar üzere imkân olduğu ölçüde bilginin ilk kaynağına ulaşarak kıyasların yapılması ve ilgili teknikler oluşturularak ilmi toplantılarla istişarelerin yapılması gerekmektedir.

SONUÇ

‘Vehb b. Münebbih ve Rivâyetleri’nin konu edildiği araştırmamızda, tâbiûnun büyüklerinden ve rivâyet âlimlerinden olması sebebiyle öncelikle Onun hayatı, kişiliği ve ilmi yönü değerlendirilmiştir. Yetiştği bölgenin Yemen olması ve bölgede paganizm başta olmak üzere birçok dini geleneğin hâkim kültürü, Onun yetişmesinde etkili unsur olmuştur. Geçmiş ümmetlerden birçoğunu bünyesinde barındıran Yemen, İslâm öncesi dönemde Hristiyanlık ve Yahudilik olmak üzere birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. İlme olan iştiağı, geçmiş kültürlerle dair birçok materyale ulaşabilmesi, Yunanca, İbrânîce, Süryânîce ve Himyerîce dillerini bilmesi ve yabancı eserlerden yaptığı tercümele Onu dönemin etkin insanı haline getirmiştir. Anlatım usûl ve üslûbunun Yahudilik ve Hristiyanlığa dair metinlerdeki anlatım tarzına benzerliği özellikle Benî İsrâîl’e ve peygamberlerin hayatlarına dair rivâyetlerinde görülmektedir. Tefsir geleneğine de etki edecek olan bu anlatımlar, Abdürrezzâk es-San’ânî, İbn Hişâm, İbn Kuteybe, Taberî ve İbn Ebî Hâtim gibi âlimlerin eserlerinde de etkisini göstermiştir. Bu yorum geleneği sonraki dönemlerde bir gelenek halini alarak ayrı bir anlatım tarzını da oluşturmuştur.

Daha çok ‘İslâm Tevhîd Tarihi’ bağlamında değerlendirilmesi gereken rivâyetlerin sayıca çokluğu ve Vehb’e ait olduğu bilinen *Kitâbü’t-Tîcân* ve *Kitâbü’l-Mübtede*’ adlı eserlerde yer alan rivâyetlerle birlikte bu sayının daha da artması, araştırmanın hacmini artıracığından ilgili metinler bu çalışmada tamamıyla sunulamamıştır. İlgili metinler ve eserler üzere bu bağlamda incelemelerin yapılarak Yahudilik ve Hristiyanlığa ait metinlerle kıyasının yapılması, rivâyetlerle ilgili dinlere ait metinlerin anlaşılmasında önemli katkı sağlayacaktır.

Yaptığımız araştırma neticesinde Vehb’ten nakille aktarılan iki bin civarında rivâyet merfû‘, mevkûf ve maktû‘ olmak üzere muhtelif eserlerde ve farklı konularda yer almıştır. Ona ait nakillerden sadece Hz. Peygamber’e ait olarak nakledilen rivâyetlerin tahrîcleri yapılmış ve râvîler hakkında cerh ve ta’dîl değerlendirmeleri yapılarak rivâyetlerin sıhhatleri hakkında bilgi verilmiştir. İlgili tespitler sonucunda sıhhat bakımından merfû‘ olarak nakledilen rivâyetlerin çoğunun sahih olduğu ve cerh ve ta’dîl âlimlerinin de Vehb hakkında güvenilirliği üzere ta’dilde bulundukları tespit edilmiştir. Hakkında zayıflık ve uydurma olduğu söylenen nakillerin sıhhati hakkında tenkitler incelendiğindeyse, bu tenkitlerin Vehb üzere yapılmadığı ve daha çok senedde yer alan diğer râvîler hakkında olduğu görülmektedir. Bu bağlamda

Vehb'in rivâyet uydurduğu değil, uydurulduğu söylenen metnin Onun otoritesinden de istifade edilerek Vehb'e isnad edildiği ifade edilmiştir.

O'na ait nakiller incelendiğinde Kütüb-ü Tis'a içerisinde yer alan sayısının yüz beş tane olduğu tespit edilmiştir. Bu rivâyetler konu itibarıyla; Allah'a îmân, Kur'ân, kâbe, ilim, ahkâm, ameller, cennet ve cehennem, ashâbın durumu, bazı insani hallerin izahı, insanlar arası ilişkiler, hikmet, ibretlik hadiseler, kozmolojik olaylar, helaller ve haramlar, bazı kıssalar ve kabir hayatı üzeredir.

Zikredilen yüz beş rivâyet dışında Vehb'ten aktarılan nakillerdeyse konu olarak; başta peygamberlere dair olaylar ve hikâyeler olmak üzere, insanın yaratılması ve kader, geçmiş milletlerle ilgili kıssalar, Benî İsrâil hakkında anlatılanlar, Tevrât, Zebur ve İncil esaslı olmak üzere Yahudilik ve Hristiyanlığa dair heberler, insanı ve toplumu iyiliğe teşvik edecek hikmetli sözler ve bazı devletlerle milletler hakkında bilgiler yer almaktadır.

Vehb b. Münebbih özelinde yapmış olduğumuz araştırmadan elde ettiğimiz bilgilerden hareketle batıda İslâm geleneğine dair çalışmaların daha çok şahıslar ve rivâyetleri üzere yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda; İbn Abbâs, Abdulâh b. Selâm, Ka'bû'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi kimseler ve rivâyetlerine dair yapılan incelemelerde özellikle Yahudilik ve Hristiyanlık, Hz. Âdem ve yaratılış, peygamberler ve kıssaları, kozmolojik ve epistemolojik bağlamda rivâyetler hakkında özel başlıklar oluşturularak Tevrât, Zebûr ve İncil'le olan bağlantılar kurulmaya çalışılmıştır. Rivâyetlerinin sayı bakımından yarıya yakınının Benî İsrâil hakkında olması ilgili araştırmaları daha da önemli kılmıştır. Bu kimselerden gelen nakiller esas alınarak Yahudi ve Hristiyan kültürünün, İslâmî geleneğe dâhil ettiği varsayılarak İslâm'ın bu iki dinden çıkarılmış apokrif bir gelenek olduğu iddia edilmiştir. Konuyla ilgili olarak dördüncü bölümde geniş bir şekilde örnekleriyle aktardığımız iddialar, ilgili dinlere ait metinler bağlamında kıyas edilerek değerlendirildiğinde benzerliklerin yanında farklılıkların varlığını ortaya koymaktadır. Vahiy kaynaklı olmak bakımından benzerliğin olabileceğinin kabul edilmesi gereken metinlerde asıl olan, farklılıkların doğruluğu bakımından tekst ve kontekst bağlamında bir araya getirilerek tespit ve değerlendirilmelerin objektif bir şekilde yapılmasının gerekliliğidir. Bu bağlamda yaptığımız araştırmada tespit ettiğimiz üzere; özellikle Tevrât, Zebûr ve İncil'e atıfla aktarılan rivâyetler değerlendirme kapsamına alınarak başlanılabilir. Dördüncü bölümde örneklerini vermiş olduğumuz kıyasta da görüldüğü üzere gerek rivâyet ve gerek kutsal metinler bir araya getirildiğinde birtakım benzerlik ve farklılıkların

varlığı görülmektedir. Yapılacak olan mukayesede istifade edilen her bir metnin; mukayese edilmeden önce mevsukiyeti araştırılmalı, sıhhat tespit kuralları her metnin kendi bağlamında yapılmalı, her metin grubu için farklı birer usul oluşturulmalı ve son olarak da bir araya getirebilmek için genel bir metot takip edilmelidir. Örneğin ilgili metin Tivrât'a işaretle aktarıldıysa öncelikle mevcut metnin kendi içerisinde varsa farklı lafızlarla aktarımları tespit edilmeli ve asıl metne ulaşılmalıdır. Daha sonra eğer İslâmî bir metinde benzer bir referansla aktarımı varsa yine öncelikle metin İslâmî ilimlerce belirlenen usullere göre değerlendirilmelidir. Son olarak da elde edilen iki metin, her iki metnin değerlendirme metotlarını da kapsayacak kaideler doğrultusunda incelenmelidir. Bu değerlendirmeler yapılırken objektif olunarak reddedici veya ön yargılı olmaktan uzak durulmalıdır.

Vehb b. Münebbih'in özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlığa dair takdim ettiğı bilgiler, Tivrât-Zebûr-İncil kaynak gösterilerek aktardığı nakillerle Benî İsrâil'e ait beyanları, Kur'ân ve Hadisler bağlamında bir araya getirilerek belirlenen ilmi üslup ve usullerle değerlendirildiğinde doğru bilgiye ulaşmanın daha açık olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda geleneğini Yahudilik ve Hıristiyanlıktan aldıklarıyla oluşturulduğu iddia edilen ve apokrif olduğu öne sürülen İslâm'ın özellikle batıda oluşturulan islamofobinin de tesiriyle yanlış anlaşılmanın önüne geçilerek değerlendirilmesine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda yaptığımız çalışmanın faydalı olmasını ümit ediyor ve muvaffakiyeti Allah'tan bekliyoruz.

KAYNAKÇA

- Abbâs, İhsân. “Melâmihi Yûnâniyye fi’l-Edebi’l-Arabî”. Müessesetü’l-Arabiyye li’d-Dirâsâti ve’n-Neri, 1977. <http://www.alwarraq.com> [08.05.2021].
- Abdullâh b. Mübârek, Ebû Abdirrahmân Abdillâh b. Mübârek Abdillâh b. Mübârek. *Kitâbü’z-Zühd ve’r-Rekâik*, thk. Habîburrahmân A’zâmî. Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye: Beyrut, t.y.
- , *Müsnedü’l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek*, thk. Subhi el-Bedrî es-Samerrâî. Mektebetü’l-Maârif: Riyad, 1987/1407.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm Abdürrezzâk es-San’ânî, Tefsirü’l-Kur’ân, thk. Mustafa Müslim Muhammed, 3 Cilt. Mektebetü’r-Rüşd: Riyad, 1989/1409.
- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî. *eş-Şerî’a*, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî. Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye: Beyrut, 1983/1403.
- Adang, Camilia. *Muslim Writers on Judaism and The Hebrew Bible*. Leiden: 1996.
- Aerts, Faustina Doufikar. “Sîrat Al-Iskandar: An Arabic Popular Romance Of Alexander”, *Oriente Moderno, Nuova serie, Anno 22 (83), Nr. 2, Studies on Arabic Epics* (2003): 505-520.
- Ahatlı, Erdinç. “Yahyâ b. Maîn”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/256-257.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed b. İdrîs ez-Zühelî eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Beytü’l-Efkâri’d-Devliyye: Beyrut, 2004.
- , el-İlel ve Ma’rifetü’r-Ricâl, 3 Cilt. thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs. el-Mektebü’l-İslâmî: Beyrut, 1988/1408.
- , Kitâbü’z-Zühd, 2 Cilt. thk. Muhammed Celâl Şeref. Dârü’l-Fikri’l-Câmîî: Mısır, 1984/1404.
- , Müsned-i Ahmed b. Hanbel, hakkakahû ve harrace ehâdîsehû ve allaka aleyh Şuayb el-Arnaûd, Adil Mürşid, 50 Cilt. Müessesetü’r-Risâle: Beyrut, 2001/1421.
- Akasoy, Anna, “Geography, History and Prophecy: Mechanisms of Integration in the Islamic Alexander Legend”, *Dynamics in the History of Religions*, S. 9. (2022): 18.

- Akyüz, Ali. “Abdürrezzâk es-San‘ânî”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/298-299.
- Alâi, Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldi b. Abdillâh Alâi. *Câmiü't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsil*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. Âlemü'l-Kütüb: Beyrut: 1986/1406.
- Al-Duri, Abd, *The Rise Of Historical Writing Among The Arabs*, United Kingdom: Princeton, 1983.
- Ali, Cevad. el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm, 9 Cilt. Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn: Beyrut, 1980/1400.
- Ali el-Müttakî, Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Hindî. *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, neşr ve tashîh Bekri Hayyânî ve Saffet Sakka, 16 Cilt. Müessesetü'-Risâle: Beyrut, 1985/1405.
- Aşıkkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkîdi –Cerh ve Ta'dîl İlmi-*. İFAV: İstanbul, 1997.
- . “Teşeyyu’”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/564-565.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İFAV: İstanbul, 2013.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Aynî. *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 20 Cilt. Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühû: Kâhire, 1972/1392.
- . *Nuhabü'l-Efkâr fî Tenkîhi Mebâni'l-Ahbâr fî Şerhi Meâni'l-Âsâr*, 19 Cilt. thk. Ebû Temîm Yâsîr b. İbrâhîm. Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye: Doha, 2008/1429.
- Azimâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî Diyânüvî. *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 14 Cilt. el-Mektebetü's-Selefiyye: Medine, 1968/1388.
- Azizova, Elnure. “Ubeyd b. Şeriyye”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/15-16.
- Beeston, A. F. L., vd. *Arabic Literature To The End Of The Umayyad Period*. Cambridge: 1983.

- Belevî, Ebû'l-Bekâ Âlemüddîn Hâlid b. Îsâ b. Ahmed el-Kantûrî. *Tâcü'l-Mefrik fî Tahliyeti Ulemâi'l-Meşrik*, thk. el-Hasan Saih, 2 Cilt. İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî: Muhammediye, t.y.
- Bereke, Abdülfettâh Abdullah. "Hakîm et-Tirmizî". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/196-199.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzûrî. *Fütûhu'l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda. Siyer Yayınları: İstanbul, 2013.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî. el-Kazâ ve'l-Kader, thk. Selahaddîn b. Abbâs Şeker, 3 Cilt. Mektebetü'r-Rüşd: Riyad, 2005/1426.
- , el-Câmi' li-Şuabi'l-Îmân, thk. Abdülali Abdülhamid Hamid, 3 Cilt. ed-Dârü's-Selifiyye: Bombay, 1986/1406.
- Beyhakî, İbrâhim b. Muhammed. *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî*, thk. Muhammed Süveyd, Beyrût: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1988.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri. el-Bahrü'z-Zehhâr, Müsnedü'l-Bezzâr, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullâh. 7 Cilt. Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem: Medîne, 1988/1409.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî. *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerif el-Kütübü's-Sitte 'Sahihi'l-Buhârî, Sahihi'l-Müslim, Sünen-i Ebû Dâvud, Câmiü't-Tirmizî, Süneni'n-Nesâî, Sünen-i İbn Mâce, Dârü's-Selâm*: Riyad, 2000.
- , et-Târihü'l-Kebîr, 8 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmiyye: Haydarabad, 1943/1362.
- Burhâmî, Şeyh Yâsir b. Hüseyin Burhâmî. "Dürûs Savtiyye bi-Tefrîğihâ Mevkî'i's-Şebeketi'l-İslâmiyye". <http://www.islamweb.net> [03.01.2020].
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. Rûhu'l Beyân, -Kur'ân Meâli ve Tefsîri-, red. H. Kamil Yılmaz vd. trc. Ömer Çelik vd. Erkam Yayınları: İstanbul, 2005.
- Bûsirî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl Bûsirî. İthâfû'l-Hıyereti'l-Mehere bi-Zevâ'idü'l-Mesânidi'l-Aşere, thk. Ebû Abdurrahmân vd., 11 Cilt. Mektebetü'r-Rüşd: Riyad, 1998/1419.
- Ca'dî, Ebû'l-Hattâb Ömer b. Ali İbn Semüre el-Ca'dî. *Tabakâtü Fukahâi'l-Yemen*, thk. Fuâd Seyyid. Beyrut: Dâru'l-Kalem, (t.y).

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.

Cerrâr, el-Îmâ ilâ Zevâidi'l-Emâlî ve'l-Eczâ, Zevâidü'l-Emâlî ve'l-Fevâid ve'l-Meâcim ve'l-Meşyehât ale'l-Kütübi's-Sitte ve'l-Muvatta' ve'l-Müsnedi'l-Îmâm Ahmed, Nebil Sa'deddîn Cerrâr, 8 Cilt. Dâru Edvâi's-Selef (Edvâi's-Selef): Riyad, 2007/1428.

-----, Nebil Sa'deddîn, *Mecmûun fîhi Aşeretü Eczâin Hadîsiyye*. Beyrût: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2001/1422.

Chism, Christine. "A Facing the Land of Darkness: Alexander, Islam, and the Quest for the Secrets of God, Toronto: 2016.

Cürcânî, Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî el-Cürcânî İbn Adî. el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl, thk. Muhammed Enes Mustafa el-Han, 9 Cilt. el-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut, 2012/1433.

Çelik, İmran. "Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya Göre İsrâiliyyât'ın Delil Oluşu (Muhammed Abduh, Reşid Rızâ Ve Tabâtabâi Örneği)". *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, S. 12, (2020), 223-238.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî. el-Mu'telif ve'l-Muhtelif, thk. Muvaffak İbn Abdülkadir, 4 Cilt. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî: Beyrut, 1986/1406.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân ed-Dârimî. es-Sünen, 2 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1996/1417.

Dasitan-ı Erve Hatun: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14748-wahb-ibn-munabbih-abu-abd-allah-al-sana-ani-al-dhimari>, [01.03.2013];

-----, <http://www.islamic-awareness.org/Hadith/Ulum/israel.html>, [01.03.2021].

De Premare, Alfred-Louis. "Wahb ibn Munabbih: An Exceptional Figure of Early Islamic Scholarship". In *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. S. 60, (2005): 531-549.

Dîneverî, Ebû Bekr Ahmed b. Mervân b. Muhammed Dîneverî. el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm, thr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, 10 Cilt. Câmiatü't-Terbiyeti'l-İslâmiyye: Bahreyn, 1998/1419.

Döner, Ertuğrul. “Dine İlişkin Bazı Bilgi, Rivâyet ve Kıssaların Hareket Noktası: Yemen/Yemen Yahudi ve Hristiyanları”. *Dini Araştırmalar*. C.17, S. 45 (2014): 209-232.

-----, “İsrâiliyyât Kelimesinin/Kavramının Anlam Alanı ve Tarihi Seyri”. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*. S. 2 (2018): 2-17.

Dulâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd Dulâbî. el-Künâ ve'l-Esmâ, vadaa havaşiye Zekerıyyâ Umeyrat; vadaa fehârese Ahmed Şemseddin. 2 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1999/1420.

Donner, Fred M., “Studies In Late Antiquity And Early Islam Narratives Of Islamic Origins The Beginnings Of Islamic Historical Writing”. *The Darwin Press, Inc. Princeton, New Jersey*, (1998): 147-148.

Ebû Dâvud, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerif el-Kütübü's-Sitte 'Sahîhi'l-Buhârî, Sahîhi'l-Müslim, Sünen-i Ebû Dâvud, Câmiü't-Tirmizî, Süneni'n-Nesâî, Sünen-i İbn Mâce, Dârü's-Selâm: Riyad*, 2000.

-----, es-Sünen, 6 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaûd, vd. Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye: Beyrut, 2009/1430.

Ebû İshâk, Huveynî Eserî. el-Menâha bi-Silsileti'l-Ehâdisi's-Sahîha, tasnif ve intika Ebû Amr Ahmed b. Atıyye el-Vekîl, 2 Cilt. Mektebetü İbn Abbâs: Mansûre, t.y.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk İsfahânî. Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, 10 Cilt. Matbaâtü's-Saâde: Kâhire, 1974/1394.

-----, el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi'l-İmâm Müslim, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl eş-Şâfiî, 4 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1996/1417.

-----, Sıfatü'l-Cenne, thk. Ali Rıza Abdullah, 3 Cilt. Dârü'l-Me'mûn li't-Tûras: Dimaşk, 1987/1407.

Ebû Sa'd, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn Abi. *Nesrü'd-Dürr*, thk. Osman Bu Ganîmî. Tunus: ed-Dârü't-Tûnisiyye, 1983/1404.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fî Kütübi't-Tefsîr*. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1987/1407.

- Ebû Zûr'a, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî. *Târîhu Ebî Zûr'a ed-Dımaşkî*. Thk. Şükrullâh b. Ni'metullâh el-Kûcânî. [y.y., t.y.]
- Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdillâh b. Muhammed b. Câfer b. Hayyân Ensârî İsfahânî. *Kitâbü'l-Azame*, thk. Rızâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî. 5 Cilt. Dârü'l-Âsime: Riyad, 1998/1419.
- , *Kitâbü'l-Emsâl fî'l-Hadîsi'n-Nebevi*, thk. Abdülâlî Abdülhamid Hâmid, Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1987/1408.
- Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn. *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*. 7 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmiyye: Dımaşk, 1987.
- Emin, Ahmed. *Fecru'l-İslâm*. Mısır: Kâhire, 2012.
- Erdim, Sinan. "Hemmâm b. Münebbih ve Rivâyetlerinin Değeri" Yayınlanmamış Doktora Tezi. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Ess, Josef van. *Theology and Society in the Second and Third Century of the Hijra: a History Religious in Early Islam*. Leiden: Brill, 2017.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-Âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhese. 2 Cilt. Dârü's-Sekâfe: Beyrut, 1979/1309.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs. *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsih*, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş. y.y. 1986/1406.
- Fayda, Mustafa. *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*. Ankara: A.Ü.İ.F.Y., 1982.
- , "Mübâhele". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/425.
- , "Ebnâ". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/78-79.
- , "Taberî, Muhammed b. Cerîr". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/314-318.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/169-175.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Huccetülislâm Muhammed b. Muhammed Gazzâlî. *İhyâ-u Ulûmü'd-Dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu, 4 Cilt. Bedir Yayınevi: İstanbul, 1974.
- Gnostik: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Gnostik>

Gültekin ve Tilkitaş. Hikmet Gültekin ve Sadullah Tilkitaş. “Hadislerde Yemen ve Yemenliler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 60 (2018): 1281-1294.

Günther, Sebastian. “O People of the Scripture! Come to a Word Common to You and Us (Q. 3:64): The Ten Commandments and the Qur'an”. *Journal of Qur'anic Studies. University Of Toronto*. C. 9, S. 1, (April, 2007), 28-58.

Hakîm Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen Hakîm Tirmizî - Nevâdirü'l-Usûl fî Ma'rifeti Ehâdisi'r-Resûl, Selvetü'l-Ârifîn ve Büstânü'l-Muvahhidîn, thk. Tevfîk Mahmud Tekle, 7 Cilt. Dârü'n-Nevâdir: Dimaşk ve Beyrut, 2011/1432.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, el-Îmâm el-Hâfız, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, thk. eş-Şeyh Abdürrezzâk el-Mehdî, 4 Cilt. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî: Beyrut, 2008/1429.

Halebî, Ebü'l-Ferec Nûreddîn Ali b. İbrâhim b. Ahmed. es-Sîretü'l-Halebiyye, 3 Cilt. Dârü'l-Maârif: Beyrût, t.y.

Hâlid er-Rabât, Seyyîd İzzet İd. el-Câmi' li-Ulûmi'l-Îmâm Ahmed, 22 Cilt. Feyyum, Dârü'l-Felâh: Mısır, 2009/1430.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî. *Târîhu Halîfe b. Hayyât el-Asferî Rivâyetü Bâkî b. Hâlid*, thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1993/1414.

Halîl, Muhammed. Mevsûâtü Akvâli'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel fî Ricâli'l-Hadîs. Cem' ve Tertîb Ebü'l-Meâtî Nûrî, Ahmed Abdürrezzâk İd ve Mahmûd Muhammed Halîl, 4 Cilt. Âlemü'l-Kütüb: Beyrut, 1997/1417.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Bağdâdî Rûmî Yâkût. *İrşâdü'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edib*, tsh. Dâvud Samuel Margoliouth, 3 Cilt. Kitâb Bhavan: New Delhi, 1982/1402.

----- . Mu'cemü'l-Üdebâ, 20 Cilt. Dârü İhyai't-Türâsi'l-Arabî: Beyrut: t.y.

----- . Mu'cemü'l-Büldân, 5 Cilt. Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: Beyrut, t.y.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 2003.

- Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Câfer b. Muhammed b. Sehl Samerrî. *Mekârimü'l-Ahlâk, tahkik ve dirâse Abdullâh b. Beccâş b. Sâbit el-Hamiri*, 4 Cilt. Mektebetü'r-Rüşd: Riyad, 2006/1427.
- Harman, Ömer Faruk. "On Emir". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/347-350.
- , "Tübbâ'". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/455-456
- Hassân, Ali b. Hassân b. Ali b. Hassân, *et-Tefsîr fî'l-Yemen*. Riyad: Camiatü'l-Melik Suud Kürsiyyü'l-Kur'ani'l-Kerim ve Ulumih, 1436/2014.
- Hâşimî, Seyyîd Ahmed. *Cevâhirü'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâü Lügati'l-Arab*, 2 Cilt. Matbaatü's-Saâde: Kâhire, 1965/1385.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm. *Meâlimü's-Sünen, Şerhu Süneni Ebî Dâvud, Nâşir Muhammed Râgıb et-Tabbâh*, 4 Cilt. Matbaatü'l-İlmiyye: Haleb, 1932/1351-1933/1352.
- Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî'*, thk. Tahhân Mahmûd, 2 Cilt. Mektebetü'l-Maârif: Riyad, 1983/1403.
- , *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, 14 Cilt. el-Mektebetü's-Selefiyye: Medine, t.y.
- , *el-Müttefîk ve'l-Müfterik*, thk. Muhammed Sadık Aydın Hamîdî, 3 Cilt. Dârü'l-Kâdirî: Dımaşk, 1997/1417.
- , *Telhîsü'l-Müteşâbih fî'r-Resm*, thk. Sekîne eş-Şihâbî, 2 Cilt. Dâru Talas: Dımaşk, 1985.
- , *Tâlî Telhîsü'l-Müteşâbih*. Yay. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, 2 Cilt. Dârü's-Sumay'î: Riyad, 1997/1417.
- Hatiboğlu, İbrahim. "İbn Ebü'd-Dünyâ". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/457-462.
- , "Süfyân b. Uyeyne". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/28-29.
- Hazrecî, Safiyyüddîn Ahmed b. Abdillâh. *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. Beyrut, Mektebü'l-Matbûati'l-İslamiyye, 1979/1399.

- Hemmâm b. Münebbih, Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil. *Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih an Ebî Hureyre*, i'dâd Rif'at Fevzî Abdülmuttalib. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1985.
- Hıdır, Özcan. *Yahûdi Kültürü ve Hadisler (İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- , *Hristiyan Kültürü ve Hadisler (Zühd Hadisleri-Literatürü Özelinde)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Hilaî, Ahmed b. el-Hasan b. el-Hüseyin b. Ahmed eş-Şirâzi, Ebî Hasen Ali b. el-Hasen b. Hüseyin el-Hul'î. *el-Fevâidü'l-Müntekâtü'l-Hisân mine's-Sihâh ve'l-Garâib, el-Huleiyyât, es-Sâmin mine'l-Hulaiyyât*. Nâşir: İ'tenâ bihî Sâlih el-Lehhâm. Amman: ed-Dârü'l-Osmâniye, Müessesetü'r-Reyyân, 2010/1431.
- Hinnâî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hüseyin. *Fevaidü'l-Hinnai-el-Hinnâiyyât*, thr. Ebû Muhammed Abdülazîz b. Muhammed en-Nahşebî, Dirâse ve thk. Hâlid Rızk Muhammed Cebr Ebü'n-Necâ, 2 Cilt. Dâru Edvai's-Selef [Edvaü's-Selef]: Riyad, 2007/1428.
- Himyerî, Ebû Saîd Neşvân b. Saîd Neşvân el-Himyerî. *Şemsü'l-'Ulûm ve Devâu Kelâmî'l-Arab mine'l-Kulum*, thk. Hüseyin b. Abdillâh el-Amrî, vd. 12 Cilt. Dârü'l-Fikr: Dimaşk, 1999/1420.
- Horovitz, Joseph. *The Earliest Biographies of The Prophet and Their Authors*, 1928.
- Silefî, Sadruddîn Ebû Tâhir es-Silefî Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *et-Tâsi' mine'l-Meşîhati'l-Bağdâdiyye li-Ebî Tâhir es-Silefî*. Mahtût Nüşr fî Bernâmec Cevâmiu'l-Kelim: el-Meccânî et-Tâbi' Mevkî'i's-Şebeketi'l-İslâmî, 2004/1425.
- Işık, Emin. "İbnü'l-Enbârî-Ebû Bekir". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/24-26.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed Kurtubî Nemerî. *Kitâbü'l-İstiğnâ fî Ma'rifeti'l-Meşhûrîn min Hameleti'l-İlm bi'l-Künâ*, thk. Abdullâh Merhûl es-Sevâlîme, 4 Cilt. Dârü'l-Âsime: Riyad, 2013/1433.
- , *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed Becâvî, 4 Cilt, Dâru'l-Cîl: Beyrut, 1992/1412.

- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdürabbih. *el-İkdü'l-Ferîd*. Kâhire: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1968/1388.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullâh İbn Asâkir. *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhîbbüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garame el-Amrî, 30 Cilt. Dârü'l-Fikr: Beyrut, 1995/1415.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebîl Ahmed b. Amr b. Dahhâk. *el-Evâil*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Balaban, Ebû'l-Hasan Alâeddin Ali b. Balaban b. Abdillâh. *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, 16 Cilt. Müessesetü'r-Risâle: Beyrut, 1986/1406.
- İbn Battâ, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed Ukberi. *el-İbâne an Şeriatî'l-Fırakî'n-Nâciye ve Mücânebetü'l-Fırakî'l-Mezmume*, thk. Ebû Âsım el-Hasan b. Abbâs b. Kutb, 4 Cilt. el-Fârukü'l-Hâdise: Kahire, 2008/1429
- İbn Beşküvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd. *el-Âsârü'l-Mervîyye fî'l-Et'imetî's-Seriyye ve'l-Âlâtî'l-İtriyye*, thk. Ebû Ammâr Muhammed Yâsir Şîrî. Riyad: Mektebetü Edvâi's-Selef [Edvaü's-Selef], 2004/1425.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân b. Kays el-Bağdâdî el-Emevî el-Kuraşî. *er-Rikka ve Bükâ'*, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998.
- , *el-İşrâfî fî Menâzili'l-Eşrâf*, thk. Necm Abdurrahmân Halef. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1990/1410.
- , *es-Sabr ve's-Sevâbü Aleyh*, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997/1418.
- , *Kitâbü't-Teheccüd ve Kıyâmü'l-Leyle*, thk. Muslih b. Ceza' b. Ferguş el-Hârisî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998/1418.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî: Beyrut, 1952/1271.
- , *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm Müsneden an Rasûlillâh s.a. ve's-Sâhabe ve't-Tâbiîn*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyîb, 10 Cilt. Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz: Mekke, 1997/1417.

----- . İlelü'l-Hadîs, 2 Cilt. Dârü'l-Ma'rife: Beyrut, 1985.

İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb. et-Târîhü'l-Kebîr, Târîhi İbn Ebî Hayseme, thk. Salâh b. Fethi Helel, 4 Cilt. el-Farûku'l-Hadîse: Kahire, 2004/1424.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. Fethü'l-Bârî bi-Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Muhîbbüddîn el-Hatîb, 13 Cilt. Dârü'r-Reyyân li't-Türâs: Kâhire, 1987/1407.

----- . *Takrîbi't-Tehzîb*, i'dâd Muhammed Avvâme. Haleb: Dârü'r-Reşid, 1988/1408.

----- . Tehzîbü't-Tehzîb, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, 2 Cilt. Dârü'l-Ma'rife: Beyrut, 1975/1395.

----- . el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, dirâse ve tahkik Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, 8 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1995/1415.

----- . Lisânü'l-Mîzân, 7 Cilt. Matbaatü Meclis-i Dâiretü'l-Maârifî'n-Nizâmiyye: Haydarâbâd, 1911/1329.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, thk. Hamdi b. Abdülmecîd b. İsmâîl es-Selefî, 2 Cilt, Dârü's-Sumay'î: Riyad, 2000/1420.

----- . Kitâbü's-Sikât, 9 Cilt. Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye: Haydarâbad, 1973/1393.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *Kitâbü't-Ticân fî Mülûk-i Himyer, an Vehb b. Münebbih Rivâyeti Ebî Muhammed Abdilmelik b. Hişâm an Esed b. Mûsâ an Ebî İdrîs b. Sinân an Ceddihi li-Ümmihî Vehb b. Münebbih r.anhüm.* Haydarâbâd-Dekken: Matbaa Meclis-i Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyyeti'l-Kâineti fi'l-Hindi, 1928/1347.

----- . *Kitâbü't-Ticân fî Mülûki Himyer an Vehb b. Münebbih rivâyeti Ebî Muhammed Abdilmelik b. Hişâm an Esed b. Mûsâ an Ebî İdrîs b. Sinân an Ceddihi li-Ümmihî Vehb b. Münabbih r.anhüm.* Thk ve nşr. Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs el-Yemeniyye. San'â: el-Cumhûriyyetü el-Arabiyye el-Yemeniyye, 1928/1347.

----- . es-Sîretü'n-Nebeviyye li İbn-i Hişâm, thk. Mustafa es-Sekka, vd. 4 Cilt. Mustafa el-Babi el-Halebi: Kahire, 1936/1355.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî. Sahîh-u İbn Huzeyme, thk. Muhammed Mustafa A'zâmi, 4 Cilt. el-Mektebü'l-İslâmî: Beyrût, 1975.

----- . Kitâbü't-Tevhîd ve İsbâtü Sıfatü'r-Rab azze ve celle, thk. Abdülazîz İbrâhim eş-Şehvân, 2 Cilt. Dârü'r-Reşîd: Riyad, 1988/1408,

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Sîretu İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah, Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981.

----- . *Sîretu İbn İshâk*. cem' Muhammed Kerîm Kevvâz. Beyrut-London: Müessesetü'l-İntişârî'l-Arabî (Arab Diffusion Company), 2006.

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye. Hâdi'l-Ervâh ilâ Bilâdi'l-Efrâh, 2 Cilt. Matbaatü'n-Nîl: Kâhire, [t.y.].

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr. el-Bidâye ve'n-Nihâye, 14 Cilt. Mektebetü'l-Maârif: Beyrut, 1981/1401.

----- . Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 4 Cilt. Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye: Beyrut, 1996/1416.

----- . et-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve Ma'rifetü's-Sikât ve'd-Duafâ ve'l-Mecâhîl, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim en-Nu'mân, 4 Cilt. Mektebetü İbn Abbâs: San'â, 2011/1432.

----- . *Tuhfetü't-Tâlib bi-Ma'rifeti Ehâdis Muhtasari İbni'l-Hacîb*. Thk. Abdülganî b. Hamîd Kübeysî. Mekke: Dâru Hirâ, 1986/1406.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî. Uyûnü'l-Ahbâr, 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, [t.y.].

İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh. es-Sikât mimmen lem Yeka' fî'l-Kütübi's-Sitte. Thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim el-Nu'mân. San'â: Mektebetü İbn Abbâs, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve Tahkîki't-Türâs ve't-Terceme, 2011/1432.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. Muhtasaru Târîhi Dımaşk li-İbn Asâkir, thk. Riyaz Abdülhamid Murâd, 28 Cilt. Dârü'l-Fikr: Dımaşk, 1984/1404.

----- . Lisânü'l-Arab, 15 Cilt. Dâru Sâdır: Beyrut, t.y.

- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Muhmamed el-İsfahânî. Ricâlü Sahîhi Müslim, thk. Abdullâh Leysî, 2 Cilt. Dârü'l-Ma'rife: Beyrut, 1987/1407.
- İbn Mende, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed. *Fethu'l-Bâb fî'l-Künâ ve'l-Elkâb*. Thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1996/1417.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. Tabakâtü'l-Kübrâ, 9 Cilt. thk. İhsân Abbâs. Dâru Sadır: Beyrut, 1388/1968).
- İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1998.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şâhîn. *Târîhu Esmâi'd-Du'afâ ve'l-Kezzâbîn*. Thk. Abdürrahîm Muhammed Kaşgarî. Medîne: 1989/1409.
- , *Târîhu Esmâi's-Sikât*. Thk. Subhî es-Sâmirâî. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1984/1404.
- İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerif el-Kütübü's-Sitte 'Sahîhi'l-Buhârî, Sahîhi'l-Müslim, Sünen-i Ebû Dâvud, Câmiü't-Tirmizî, Süneni'n-Nesâî, Sünen-i İbn Mâce*, Dârü's-Selâm: Riyad, 2000.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî. el-Mu'cem, thk. Ahmed b. Miryen Siyâd Belûşî, 6 Cilt. Mektebetü'l-Kevser: Riyad, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî 3 Cilt. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye: Beyrut, 1986/1406.
- , *Kitâbü'l-Mevzûât*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, 3 Cilt. Dârü'l-Fikr: Beyrut, 1983/1402.
- , *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ, vd. 18 Cilt. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye: Beyrut, 1992/1413.

- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed Şeybânî Cezerî. Câmi'ul-Usûl min Ehâdisi'r-Rasûl. Thk. Abdülkadîr Arnaût, 11 Cilt. Dârü'l-Fikr: Beyrut, 1970/1390.
- , el-Kâmil fi't-Târîh, TIP, 12 Cilt. Dâru Sadır: Beyrut, 1979/1399.
- İbnü'l-Harrât, Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdürrahîm b. Abdullâh. el-Ahkâmü'l-Vustâ min Hadîsi'n-Nebî s.a., thk. Hamdi Selefi, Subhi Samerraî, 4 Cilt. Mektebetü'r-Rüşd: Riyad, 1995/1416.
- İbnü'l-Îmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Îmâd. Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb, 8 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: Beyrut, [t.y.].
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî. el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İcmâ' ve'l-İhtilâf, trc. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, 5 Cilt. Dâru Taybe: Riyad, 1993/1414.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kuraşî el-Maarrî. *Târîh-u İbni'l-Verdî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbnü's-Sayrafî, Ebû Amr Osmân b. Sâdetûn b. Osmân b. Saîd b. Ömer. er-Risâletü'l-Vâfiyye li-Mezhebi Ehli's-Sünne fi'l-İ'tikâdât ve Usûlü'd-Dîniyyât, thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim Kahtân. Cidde: Dâru İbn Hazm, 1998/1419.
- İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih. *Târîhü's-Sikât*. Thk. Abdülmu'ti Emîn Kal'acî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984/1405.
- , Ma'rifetü's-Sikât, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, 2 Cilt. Mektebetü'd-Dâr: Medîne, 1985/1406.
- İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec el-İsfahani. el-Egânî, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac, 23 Cilt. Dârü's-Sekâfe: Beyrut, 1990/1410.
- İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî İbn Hayr. Fehresetü İbn Hayr el-Emevî el-İşbîlî, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, 2 Cilt. Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî: Kâhire; Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnânî: Beyrut, 1989/1410.
- İmam Mâlik, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri Malik b. Enes. *el-Muvatta'*. Kahire: Dârü't-Takvâ, 2000.

- Jacops & Seligsohn, Joseph Jacops & Max Seligsohn, "M. Wahb Ibn Munabbih (Abu 'Abd Allah al-Sana'ani al-Dimari)". <http://www.jewishencyclopedia.com> [05.08.2020].
- Kadı İyaz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Mûsâ b. İyaz el-Yahsûbî. İkmâlû'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim, Şerhu Sahîhi Müslim, thk. Yahyâ İsmâîl, 9 Cilt. Dârü'l-Vefâ: Mansûre, 1998/1419.
- Kallek, Cengiz. "İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/158-159.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ahmed b. Hanbel". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/82-87.
- Karacabey, Salih. "Hattâbî". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/489-491.
- Kâsımî, Cemâleddîn Muhammed b. Muhammed Saîd Cemâleddîn. Tefsîru'l-Kâsımî - Mehâsinü't-Te'vîl, tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 17 Cilt. Dârü'l-Fikr: Beyrut, 1978/1398.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn, tsh. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, 2 Cilt. Milli Eğitim Bakanlığı: Ankara, 1943.
- Kaya, Mahmut. "İskender". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), C. 22/555-557.
- Kaysî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülmün'im el-Kaysî en-Nahvî Şerîşî. Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî, 5 Cilt. el-Mektebetü'l-Asriyye: Lübnân, 1992/1413.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el-Buhârî. Ricâlû Sahîhi'l-Buhârî, thk. Abdullâh Leysî, 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987/1407.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. CâÜneyfer b. İdrîs Hasenî. *er-Risâletü'l-Müstetrafe li-Beyânî Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerreffe*. Nşr. Muhammed Müntasır b. Muhammed ez-Zemzemî el-Kettânî. İstanbul: Dâru Kahraman, 1986/1406.
- Khoury, Raif Georges. Wahb b. Munabbih: Der Heidelberger Papyrus PSR Heid Arab 23: leben und werk des dichters. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1972.
- Kitabı Mukaddes - Eski ve Yeni Ahit: Tevrat ve İncil*, İstanbul: Kitabı Mukaddes, 2000.

- Kisâi, Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullâh, *Kıssasü'l-Enbiyâ*, neşr. Isaac Eisenberg. Leiden: E.J. Brill, 1922.
- Kitâbu Mukaddes: <https://www.sefaria.org/Exodus>; <https://www.kutsalkitap.org>
- Koca, Ferhat. “İbn Kudâme, Muvaffakuddin”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/139-142.
- Koçyiğit, Talat. “Abd b. Humeyd”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/58.
- Muhammet KUZUBAŞ, “Klâsik Türk Edebiyatında Kadına Bakışın Farklı Bir Örneği: Kıssa-i Erve”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 13, (2010): 167-187.
- Kuzudişli, Bekir. *Aile İsnâdları*. İstanbul: İFAV, 2021.
- Küçük, Raşit. “Abdullah b. Mübârek”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/122-124.
- , “İbn Ebû Hâtım”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/432-434.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri ve Tomar, Cengiz, “İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/321-324.
- Lecker, Michael, “Wahb ibn Munabbih”, *Encyclopedia Judaica*, S. 2, (tsz): 1-2. <https://www-encyclopedia-com.translate.goog>
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Âsârü'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa*. Thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984/1404.
- Lowin, Shari L. *Abraham In Islamic And Jewish Exegetical Narratives*, Boston: Leiden, 2006.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddîn. *Fezâilü Beyti'l-Makdis*. Thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985/1405.
- Makdisî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî el-Hanbelî, *Mecmû'u Tahrîci Şemsi'd-Dîn el-Makdisî*, Mahtût, nşr. Bernâmecü Cevâmî'i'l-Kelim li's-Şebeketi'l-İslâmiyye, 2004. <https://shamela.ws/book/29768> [04.04.2022].

Makrizî, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadîr. *Muhtasarü'l-Kâmil fi'd-Du'afâi ve İlelü'l-Hadîs li-İbn Adî*. Thk. Ebû Muâz Eymen b. Ârif Dîmaşkî. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1994/1415.

Melâmihu Yûnânîyye fi'l-Edebi'l-Arabî: <http://www.alwarraq.com>

Mâlikî, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. Riyazü'n-Nüfûs, thk. Beşir Bekkuş, racea Muhammed el-Arusi el-Matvi, 2 Cilt. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî: Beyrut, 1983/1403.

Manetho: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Maneth>, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Maneth>

Ma'rûf, Beşşâr Avvâd ve el-Arnaût, Şuayb. Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb li'l-Hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, 4 Cilt. Müessesetü'r-Risâle: Beyrut, 1997/1417.

Merkezü'l-Meliki Faysal, *Hızânetü't-Türâsi - Fihriüsü Mahtûtâtî*, ty.

Mertoğlu, M. Suat. "Sa'lebî". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/28-29.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ. *Muhtasaru Kıyâmü'l-Leyl ve Kıyâmü'l-Ramazân ve Kitâbü'l-Vitr*. Nâşir Abdüttevâb el-Mültânî, ihtisâr Ahmed b. Ali el-Makrizî, ([y.y. : y.y.], 1902/1320.

-----, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*. Dirâse ve tahkîk Muhammed b. Süleymân Sâlih er-Rebiş. Mansûre: Dârü'l-Hedyî'n-Nebevî, 2011/1432.

Minhâcî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdülhak. İthâfü'l-Ehissa bi-Fezâilî'l-Mescidi'l-Aksâ, thk. Ahmed Ramazan Ahmed, 2 Cilt. el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb: Kâhire, 1982/1402.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâleddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 35 Cilt. Müessesetü'r-Risâle: Beyrut, 1982/1402-1992/1412.

Muhammed Nakkâş, Ebû Saîd Muhammed Ali b. Amr b. Mehdî el-Hanbelî. Fünûnü'l-Acâib, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1990/1410.

Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr, et-Tefsirü'l-Kebîr, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, 4 Cilt. el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb: Kahire, 1980/1400.

Mübârekfûrî, Ebû'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim. Tuhfetü'l-Ahvezi bi-şerhi Câmiî't-Tirmizî, 5 Cilt. Dârü'l-Kitabi'l-Arabi: Beyrut. [t.y.].

Mücâhid, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr Mekkî Mahzûmî. Tefsîru'l-Îmâm Mücâhid b. Cebr, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebû'n-Nîl, 5 Cilt. Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadise: Kâhire, 1989/1410.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerif el-Kütübü's-Sitte 'Sahîhi'l-Buhârî, Sahîhi'l-Müslim, Sünen-i Ebû Dâvud, Câmiü't-Tirmizî, Süneni'n-Nesâî, Sünen-i İbn Mâce, Dârü's-Selâm: Riyad, 2000.*

-----, el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar bi-Nakli'l-Adli ani'l-Adli ilâ Rasûlillâh s.a., thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 2 Cilt. Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: Beyrut, 1334/1954.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerif el-Kütübü's-Sitte 'Sahîhi'l-Buhârî, Sahîhi'l-Müslim, Sünen-i Ebû Dâvud, Câmiü't-Tirmizî, Süneni'n-Nesâî, Sünen-i İbn Mâce, Dârü's-Selâm: Riyad, 2000.*

-----, el-Müctebâ mine's-Sünen, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, müzîl Nâsiruddîn Elbânî, 9 Cilt. Mktebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmî: Haleb, 1986/1406.

-----, Sünenü'l-Kübrâ, thk. Abdülgaflâr Süleymân Bündârî ve Ebû Abdillâh Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, 6 Cilt. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye: Beyrut, 1991/1411.

Nûrî, es-Seyyid Ebü'l-Meâtî, vd. el-Câmi' fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl (li-Akvâli'l-Buhârî, Müslim, İclî, Ebî Zûr'a er-Râzî, Ebî Dâvud, Yâkûb el-Fesevî, Ebî Hâtîm er-Râzî, Tirmizî, Ebî Zûr'a ed-Dimeşkî, Nesâî, Bezzâr ve Dârekutnî), 3 Cilt. Âlemü'l-Kütüb: Beyrut, 1992/1412.

Nüveyhiz, Âdil. Mu'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hâzır, 2 Cilt. Müessesetü Nüveyhizi's-Sekafiyye: Beyrut, 1986/1406.

Ortakçı, Halil. “Câhiliyye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen” Yayınlanmamış Doktora Tezi. İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Özafşar, Mehmet Emin ve Demir, Mahmut. “Vehb b. Münebbih”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/608-610.

Özaydın, Abdülkerim. “Ezrakî, Ebü'l-Velîd”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/68-69.

-----, “Cenedî, Mufaddal b. Muhammed”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/362.

Mustafa Öztürk. “Zülkarneyn”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/564-567.

Peters, Francis Edward, *A Reader on Classical Islam*. New Jersey: Princeton University Press Princeton, 1994.

Pregill, Michael, “İsrâiliyyât myth and pseudepigraphy: Wahb b. Munabbih and the early Islamic versions of the fall of Adam and Eve”, *The Institute of Asian and African Studies The Max Schloessinger Memorial Foundation, Jerusalem Studies In Arabic And Islam, The Hebrew University Of Jerusalem The Faculty Of Humanities*, S. 34, (2008).

Râfî, Mustafa Sâdık er-Râfî. Târîhu Âdâbi'l-Arab, 3 Cilt. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî: Beyrut, 1974/1394.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn. et-Tefsîru'l-Kebîr - Mefâtîhu'l-Gayb, 16 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1990/1411.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî. *Kasasü'l-Enbiyâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1405.

-----, el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân-Tefsirü's-Sa'lebi, thk. Ebû Abdillâh Seyyîd b. Kesrevî b. Hasan, 6 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrût, 2004/1425.

Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed. ed-Devletü'l-Ümeviyye, Avâmilü'l-İzdihâr ve Tedâiyatü'l-İnhiyâr, 2 Cilt. Dârü İbn Kesîr: Dimaşk, 2006/1427.

Sargon, Erdem. “Asya”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/506-511.

Sehârenfûrî, Halil Ahmed. Bezlü'l-Mechûd fî halli Ebî Dâvud, talik Muhammed Zekeriyyâ b. Yahya el-Kandehlevi, 20 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, [t.y.].

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. el-Makâsîdü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Müstehire ale'l-Elsine, thk. Muhammed es-Seyyid el-Bersicîyye ve Muhammed Musa Hamdân. Caizetu Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerim: Dübey [Dubai], 2019/1440.

- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi Sem'ânî. el-Ensâb. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî, 6 Cilt. Dâiratü'l-Meârif el-Osmânî: Haydarâbâd, 1382/1962.
- Sezgin, Fuad. Târihü't-Türâsi'l-Arabî [GAS], 3 Cilt. 'Ulûmü'l-Kur'ân ve'l-Hadîs. Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye: Riyad, 1983/1403.
- Sülemî, Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân İbn Habîb, *Kitâbü Edebi'n-Nisâ, Kitâbü'l-Gâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celaeddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî. ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr, 8 Cilt. Dârü'l-Fikr: Beyrut, 1983/1403.
- , el-Leâli'l-Masnû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzû'a, thr. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. Uveyzâ, 2 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1996/1417.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed. Kitâbü'l-Milel ve'n-Nihal, thk. Muhammed Seyyid Kilani, 2 Cilt. Dârü'l-Ma'rife: Beyrut, 1975/1395.
- Şek'a, Mustafa. *Menâhicü't-Te'lîf inde'l-Ulemâi'l-Arab, Kısmü'l-Edeb*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1991/1411.
- Şerâbî, Nihâl Halîl ve el-Gazenferî, Suhayb Hâzim. "Min Hılâli Kitâbi'l-Meârif li-İbn Kuteybe". *Mecelletü Külliyyeti'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye*. C. 4, (2010): 163-207.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Evâil*. Thk. Mervân el-Atıyye ve Şeyh er-Râşid. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1992/1413.
- , el-Mu'cemü'l-Evsat, thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, 10 Cilt. Mektebetü'l-Maârif: Riyad, 1995/1415.
- , el-Mu'cemü'l-Kebîr, thk. Hamdi Abdülmecîd Selefî, 25 Cilt. Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: Beyrut, 1984/1404.
- , Kitâbü'd-Duâ, thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Hasan el-Buhârî, 3 Cilt. Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye: Beyrut, 1987/1407.
- Taberî, Ebû Câfer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. Târihü't-Taberî, Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk, 5 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1987/1407.

- . Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, çev. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir, 3 Cilt. Milli Eğitim Bakanlığı: Ankara, 1991/1412.
- . Câmiü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, 30 Cilt. Dârü'l-Ma'rife: Beyrut, 1986.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısırî, Şerhu Meânî'l-Âsâr - Meânî'l-Âsâr, tahrir İbrahim Şemseddin, 4 Cilt. Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye: Beyrut, 2006/1427.
- Tan, Bünyamin. "Vehb Bin Münebbih'in Rivayetine Dayanan Bir Mesnevî: Dâsitân-ı Erve Hatun". *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. C. 8. S. 1 (2013): 2563-2581.
- Tehûdeh: <https://ar.wikipedia.org/wiki/يهودية>
- Temîmî, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî el-Mağribî Ebû'l-Arab. *el-Mihan*. Thk. Yahyâ Vehîb el-Cübûrî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988/1408.
- . *Tabakâtü Ulemâi İfrîkiyye ve Tûnis*. Thk. Naîm Hasan Yâfi ve Ali Şabbî. Tûnis: ed-Dârü't-Tûnisiyye, 1985.
- Teymî, Ebû'l-Kâsım Kıvâmü's-Sünne İsmâîl b. Muhammed b. Fazl Talhî İsfahânî, Kitâbü't-Tergîb ve't-Terhîb, i'tenâ bihî Eymen b. Sâlih b. Şa'bân, 3 Cilt. Dârü'l-Hadîs: Kâhire, 1993/1414.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerif el-Kütübü's-Sitte 'Sahîhi'l-Buhârî, Sahîhi'l-Müslim, Sünen-i Ebû Dâvud, Câmiü't-Tirmizî, Süneni'n-Nesâî, Sünen-i İbn Mâce*, Dârü's-Selâm: Riyad, 2000.
- Tomar, Cengiz. "Yemen". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/401-406
- Tottoli, Roberto. *Biblical Prophets In The Qur'ân And Muslim Literature*. London and New York, 2002.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Uraler, Aynur. "Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular". İFAV: İstanbul: 2016.
- Üzüm, İlyas. "Kehf Sûresi". DİA. (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/188-189.

- Ukaylî, Ebû Câfer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd. ed-Du‘afâü'l-Kebîr, thk. Abdülmü'ti Emin Kal'acî, 4 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1984/1404.
- Vassâbî, Ebû Amr Nûreddîn b. Ali b. Abdillâh es-Sed'î. Tuhfetü'l-Lebîb bi-men Tekelleme fihimü'l-Hâfız İbn Hacer mine'r-Ruvât Gayri't-Takrîb, 2 Cilt. Mektebetü İbn Abbâs: Mansûre (San'â), 2010/1431.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî. Kitâbühü't-Târîh, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, 4 Cilt. Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî: Mekke, 1979/1399.
- Yardım, Ali. “Ebü's-Şeyh”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/343-344.
- , “İbn Ebî Dâvud”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/429.
- , “İbn Ebû Şeybe”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/442-443.
- Yâsir b. Hüseyin Burhânî, *Kıssatü Âdem a.s.*, (y.y.; t.y.)
- Yazıcı, Abdurrahman. “İslâm Miras Hukukunda Asabe Yoluyla Mirasçılık” Yayınlanmamış Doktora Tezi. İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Yazıcı, Hüseyin. “İbn Kuteybe”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/145-149.
- Yemânî, Abdurrahmân b. Yahyâ b. Ali el-Muallimî. *el-Envârü'l-Kâşife limâ fî Kitâbi Edvâ ale's-Sünne mine'z-Zülel ve't-Tadlîl fî'l-Mücâzeze*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983/1403.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İFAV: İstanbul, 2010.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. Dîvânü'd-Du‘afâ ve'l-Metrûkîn, 2 Cilt. Dârü'l-Kalem: Beyrut, 1988/1408.
- , el-Muğnî fi'd-Du‘afâ, thk. Nûreddin İtr, 2 Cilt. Dârü'l-Maârif: Haleb, 1971/1391.
- , Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, thk. Ali Muhammed Bicâvî, 4 Cilt. Dârü'l-Ma'rife: Beyrut, 1963/1382.
- , Siyer-u Âlâmi'n-Nübelâ. Thk. Şuayb el-Arnaût ve Hüseyin el-Esed, 23 Cilt. Müessesetü'r-Risâle: Beyrut, 1985/1405.
- , Târîhu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhir ve'l-'Alâm, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 17 Cilt. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî: Beyrut, 2003/1424.

----- . *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-'A'lâm, Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidîn.*

Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

----- . *Tezkiretü'l-Huffâz, 4 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: Beyrut, 1956/1375.*

Zeylâî, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Tahrîcü'l-*

Ehâdîsi'l-Âsâri'l-Vâkıa fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî, i'tenâ bihî Sultan b.

Fehd et-Tubeyşî, 4 Cilt. Dâru İbn Huzeyme: Riyad, 1994/1414.

EKLER

EK 1.

Araştırmada Kullanılan İstilahlar ve Anlamları

Araştırmamız içerisinde yer alan cer ve ta'dîl lafızlarının anlamlarını verirken Prof. Dr. Mücteba Uğur'un *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* ve Prof. Dr. Abdullah Aydınli'nın *Hadis İstilahları Sözlüğü*'nden istifade ettik.¹⁵⁸⁶ Tezin hacmini artırmamak ve dipnotlarda tekrara düşmemek için ıstılahın tanımını yaptıktan sonra yer aldığı sayfa numarasını tanımının yanında parantez içerisinde gösterdik. Tanımı aktarırken de maksadı ifade edecek kadarıyla yetinilecektir.

Adâlet: Kişinin, dinin hükümlerine uygun yaşaması, halk nazarında şahsiyetini zedeleyecek söz ve işlerden kaçınması durumu demektir. (Aydınli, 14)

Âdil: Dinin hükümlerine uygun yaşayan, halk nazarında şahsiyetini zedeleyecek söz ve işlerden kaçınan kimse. (Aydınli, 15)

Ahbârî: Tarih gibi şeylerle meşgul olan kimse. (Aydınli, 17)

Asahhu'l-Esânîd: Râvîlerinin sikalıkları ve birbirleriyle münasebetleri bakımlarından, diğerlerine oranla en üst derecede bulunan veya öyle kabul edilen sened. (Aydınli, 28)

Câmî' ç. Cevâmi': Her konuda hadisler ihtiva eden hadis kitabıdır. Fıkhî bir hüküm taşımayan, belli fıkıh konularından birine girmeyen hadislerin toplandığı kitap. (Aydınli, 43)

Cebel: Güvenirlilikte veya güvenilirmezlikte en üstte olan kimse. Bunların ayrımı kullanıldığı yere göre yapılır. (Aydınli, 46)

Cehâlet: Bir kimsenin şahsının yani kim olduğunun veya cerh-ta'dîl yönünden durumunun ne olduğunun bilinmemesi. (Aydınli, 46)

Cerh: Râvîyi, adâlet ve zabt sıfatlarının birini veya her ikisini tam olarak taşımadığını söyleyerek tenkid etmek. Bunun sonucunda duruma göre râvînin rivâyet ettiği hadis değer bulur, hadisi kabul veya reddedilir. (Aydınli, 48)

¹⁵⁸⁶ Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992); Abdullah Aydınli, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2015).

Ceyyid ç. Ciyâd: Hasen li-zâtihî mertebesinden yüksek olmakla beraber sahîh derecesine vardığından tereddüt edilen hadis. (Aydınlı, 50)

Duafâ: Zayıf manasına gelen da'îfin çoğuludur. Hadis usulünde özellikle çeşitli yönlerden ceerh ve ta'dîl âlimlerinin tenkidine maruz kalmış ve bunun sonucu olarak zayıf sayılmış hadis râvîlerine denir. (Uğur, 61)

Ebnâ/Âbâ: Berabece 'babalar ve oğullar' anlamını veren bu iki kelime, baba ile evlat arasında rivâyeti ifade eden bir tabirdir. (Uğur, 1)

Edâ: Bir hadisi usûlüne uygun olarak başkasına nakletmek. (Aydınlı, 59)

Erbeûn: Kırk veya buna yakın sayıda hadis ihtiva eden eser. (Aydınlı, 68)

Esbetü'n-Nâs: Sehâvî'ye göre ta'dîlin birinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hüccet olarak alınır. (Aydınlı, 72)

Eser: Rasûlüllâh'ın s.a., sahâbenin ve tâbiûnun söz fiil ve takrirleri. (Aydınlı, 72)

Eserî: Eser kelimesini merfû', mevkûf ve maktû' hadislerle eş anlamlı sayanlar, muhaddise eserî derler. (Aydınlı, 73)

Esmâ ve Künâ: Hadis râvîlerinin ve muhaddislerin isim ve künyeleri manasınadır. İsmi veya künyesiyle tanınan râvîleri konu olarak alan ilim dalıdır. (Uğur, 83)

Etbâu't-Tâbiûn: Tâbiîlerden sonra gelenler. Onlarla görüşüp hadis rivâyet edenlerdir. (Uğur, 86)

Evsak: Sehâvî'ye göre ta'dîlin birinci mertebesinde, İbn Hacer'e göre ise sahâbeden sonra ikinci sırada bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. (Aydınlı, 74)

Fedâ'il: Özel olarak amellerin faziletleri, üstünlükleriyle, genel olarak ise ahkâm hadisleri dışındaki ahlâk, âdâb-ı muâşeret, amellerin üstünlükleri gibi konularla ilgili hadisler. (Aydınlı, 75)

Fîhi (hadîsihî) Nazar: Cerhin Zehebî'ye göre üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. (Aydınlı, 81)

Galat: Hadis rivâyetinde hata yapmak. (Aydınlı, 85)

Garîb: Hadisi sika râvîlerden; zaîf râvîlerle birlikte sadece bir sika râvînin rivâyet etmesi, herkes aynı şekilde rivâyet ederken bir râvînin biraz farklı rivâyet etmesi gibi, bir yönden özellik, farklılık arzeden hadis. (Aydınlı, 85)

Gayru Mahfûz: Sika bir râvînin sika râvîlere veya kendisinden daha sika olan birine aykırı olarak rivâyet ettiği hadis. (Aydınlı, 89)

Gayru Sika: Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. (Aydınlı, 90)

Hadis: Rasûlüllâh'a s.a. ait olduğu söylenen her türlü söz 'kavl', iş 'fi'l', onaylama 'takrîr' ve durum 'hâl' ile ilgil haber. (Aydınlı, 93)

Hâfız: Yüz bin hadisi, metin ve senedleriyle bilip ezberlemiş olan, bunların râvîlerini, hayat hikâyelerini, cerh ve ta'dîl yönleriyle bilen hadi âlimi. (Aydınlı, 109)

Hasen ç. Hisân: Adâlet sahibi olup da zabt sıfatı tam olmayan, bununla beraber tek başına rivâyet ettiği hadisi münker de sayılmayan kimsenin rivâyet ettiği, şazz ve muallal olmayan hadis. (Aydınlı, 111)

Hasen Garîb: Bir râvînin tek başına rivâyet ettiği hasen hadis. (Aydınlı, 112)

Hasen Sahîh: Tirmizî'nin çokça kullandığı bu ıstılahtan ne kastettiği kesin olarak bilinmemektedir. Şu manalardan birini veya birkaçını kastettiği tahmin edilmektedir.

1. Hasen iken diğer rivâyetlerin desteğiyle sahîh derecesine yükselen hadis; **2.** Birden fazla senedi olup da bazısı hasen, bazısı sahîh olan hadis; **3.** Bazı âlimlerce hasen, diğer bazılarınca sahîh kabul edilen hadis; **4.** Hasenden üstün olan ama sahîh derecesine çıkamayan hadis; **5.** Kendisiyle amel edilmiş olan sahîh hadis. (Aydınlı, 113)

Hıfz: Hadisi sağlam bir şekilde bellemek, korumak, ezberlemek. (Aydınlı, 117)

Hüccet: **1.** Üç yüz bin hadis bilen hadis âlimi. **2.** Sekiz yüz bin hadisi, râvîlerinin durumlarıyla birlikte bilen hadis âlimi. (Aydınlı, 118)

İlel: İlletin çoğulu. Hadiste bulunan ve ancak mütehassıs hadis âlimlerinin fark edebileceği kapalı, gizli ve çoğunlukla hadisin sahlîliğine zarar veren kusur. (Aydınlı, 135)

İmâm: Hadis ilminde en üst mertebelere ulaşmış hoca. Buna göre bu ıstılah hâkim, hüccet ve hâfız ünvanlarıyla bunlarla aynı manada kullanılan muhaddis ünvanı yerine kullanılır. (Aydınlı, 137)

İmlâ': Hocanın talebeye hadis yazdırması. Bu şekilde hocadan hadis alma, hadis öğreniminin en üst şekli sayılır ve sema' içinde ele alınır. (Aydınlı, 137)

İnkıtâ‘: Senedde nasıl olursa olsun râvî düşmesi, râvî atlanması ve senedin kopuk olması. (Aydınli, 138)

İrsâl: Hadisi senedinden bir veya birkaç râvîsini düşürerek/atlayarak rivâyet etmek. (Aydınli, 139)

İsnâd: Bir metni, bir sözü başından itibaren birbirine nakledenleri özel sözlerle sıralayarak bu metni, bu sözü söyleyenine/yapanına nibet etme, dayandırma. (Aydınli, 140)

İsrâiliyyât: Kelime olarak İsrâil Oğullarına nisbet edilem rivâyetler manasındadır. İslâmî terimler içinde umumiyetle Yahudi kültüründen İslâmiyete geçen, daha doğrusu İslâmî rivâyetler arasına karışan çoğu Tevrât’tan nakledilmiş şeylere denir. (Uğur, 167)

İttisâl: Hadisin senedindeki râvîler arasında bir kopukluğun, atlamanın bulunmaması. (Aydınli, 144)

Kezzâb: Cerhin, Zehebî ve Irâkî’ye göre birinci, Sehâvî’ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. (Aydınli, 150)

Kıraât: Talebenin, hocanın rivâyet hakkında sahip olduğu hadisi onun huzurunda okuması veya okuyan birini dinlemesi. Böylece o hadisi hocadan almış olur. Hadis tarihinde görülen hadis öğrenme yollarından biridir. (Aydınli, 150)

Kıssa: Hadisin söylenmesine, yapılmasına sebep olan olay, durum. (Aydınli, 150)

Kibâr-ı Tâbiîn: Tâbiîlerin büyükleri, önde gelen tâbiîler manasına gelen bir tabir olup, sahâbe devrinde yaşayan ve rivâyetleri umumiyetle shâbîlerden olan tâbiîler için kullanılır. (Uğur, 181)

Kitâbet: Hocanın rivâyet hakkında sahip olduğu hadisi/hadisleri yazıp veya yazdırıp bir kimseye göndermesi. Hadis tarihinde görülen hadis öğrenme yollarından biridir. (Aydınli, 151)

Kudsî Hadis: Yüce Allah’a Kur’ân-ı Kerîm dışında nisbet edilen söz. Manası Yüce Allah’a, lafzı Hz. Peygamber’e s.a. ait olduğu söylenen söz. (Aydınli, 152)

Kütüb-ü Tis'a: Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *es-Sünen*, İmâm Mâlikîn *el-Muvatta'* ve İmâm Ahmed'in *el-Müsned* isimli hadis kitapları. (Aydınlı, 158)

Lâ A'rifuh: Bir hadis hakkında ehliyetli bir hadis âliminin böyle bir ifade kullanması, bu ifade tenkid ve muhâlefet görmezse, o hadisin mevzû' olduğunu gösterir. (Aydınlı, 158)

Lâ Be'se Bihî: Zararı yok manasına kullanılan ta'dil lafızlardandır. İbn Ebî Hâtime göre bu kişinin hadisi yazılır ve gözden geçirilir. Yahya b. Maîn'e göre ise râvînin sika olduğuna delalet eder. Bazı âlimler bu ifade yerine "leyse bihi be'sün" lafzını kullanırlar. (Uğur, 195)

Lâ Şey: Cerhin Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre dördüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. (Aydınlı, 160)

Lâ Yasîh: Sahîh değildir demektir. Terim olarak hadisin zayıf veya uydurma olduğunu ifade etmekte kullanılmıştır. (Uğur, 196)

Lâ Yükteb Hadîsühû: Sehâvî'ye göre *lâ şey*' manasıdır. (Aydınlı, 161)

Lâ Yu'rafu: Lâ Asla Leh anlamındadır (Uğur, 197); Bilinen bir senedinin olmamasıdır. Dolayısıyla bu hadis, hadis ilminin verilerine/zahiri ölçülere göre mevzû' sayılır. (Aydınlı, 159)

Lâ Yu'teberu Bihî: Cerhin Irâkî'ye göre ikinci, Sehâvî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan sîga. (Aydınlı, 161)

Lâ Yuhteccü Bihî: Onunla ihticac edilmez anlamında üçüncü derece cerhe delalet eder. Bu râvînin hadisi tamamen yabana ayılmaz ve hadisleri itibar için yazılır. (Uğur, 196)

Leyse Bihî Be's: Ta'dîl'in Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis, yazılır ve araştırılır/incelenir. (Aydınlı, 163)

Leyse Bi-Sika: Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. (Aydınlı, 164)

Leyse Bi-Kavîy fi'l-Hadîs: İbn Ebî Hâtîm'e göre bu kişi cerhin ikinci mertebesinde. Hadisi ise itibar için yazılır. Nevevî'ye göre leyyinundan (hadiste gevşektir) aşağı derecededir. (Uğur, 201)

Leyse Bi-Şey': Cerhin Zehebî ve Sehâvî'ye göre dördüncü, Irâkî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. (Aydınlı, 164)

Leyse Mîmmen Yühteccü Bihî/Leyse Bi Hücce: Sağlam biri değil. Cerhin birinci dereceden lafızlarındandır. Bu şekilde hüküm verilmiş olan râvî terk edilmez. Hadisleri itibar için yazılır. (Uğur, 201)

Leyyinü'l-Hadîs: Cerhin Irâkî'ye göre beşinci, İbn Hacer'e göre altıncı, Sehâvî'ye göre (Dârekutnî'nin kullanışı dışında) yine altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani *i'tibâr* için alınır. (Aydınlı, 164)

Makbûl: Sened ve metni bakımından Hz. Peygamber'e s.a. ait olma ihtimali daha kuvvetli, dolayısıyla kabul edilmeye layık olan ve kendisiyle amel edilmesi gereken hadis. (Aydınlı, 168)

Maklûb: 1. Bir veya birkaç râvisi aynı tabakadan/nesilden/dönemden başka râvîlerle değiştirilmiş olan hadis; 2. Sened ve/veya metindeki kelime veya cümlelerde yer değiştirmeler, takdim-te'hîrler yapılmış olan hadis; 3. Metnin sendedi alınıp diğer bir metnin başına, diğerininki de alınıp bunun başına konmuş olan yani sened ve metinleri birbirleriyle değiştirilmiş olan hadislerden her biri. (Aydınlı, 168)

Maktû': Senedi bir tâbîye kadar varıp öteye geçemeyen, senedi bir tâbîide kalan hadis. (Aydınlı, 170)

Ma'rûf: Zaîf bir râvî ile zaîf olsun sika olsun ondan daha iyi durumda olan bir râvînin biririne aykırı şekilde rivâyet ettikleri hadislerden daha iyi durumda olan râvînin rivâyet ettiği hadis. Bu durumda zaîf râvînin rivâyet ettiği hadise *münker* denir. (Aydınlı, 171)

Mechûl: Hadis öğrenimiyle meşhur olmamış veya âlimler tarafından ilim talebesi olarak tanınmamış ve kendisinden sadece bir râvînin hadis rivâyet etmiş olduğu kimse. (Aydınlı, 172)

Meğâzî: Hz. Peygamber'in s.a. savaşlarıyla ilgili hadisler ve sadece bu tür hadisleri ihtiva eden kitaplar. (Aydınlı, 174)

Me'mûn: Ebû Hâtîm'e göre ikinci, Zehebî'ye göre cerhin üçüncü mertebesidir. Bu râvînin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir. Bu araştırma râvînin zabt durumunu tespit için yapılır. (Uğur, 216)

Merfû': Senedi nasıl olursa olsun Hz. Peygamber'e s.a. açıkça veya hükmen nisbet edilen hadis. (Aydınlı, 175)

Merfû' Hükmen, Hükmen Merfû': Görünüşte bir sahâbî veya tâbiye ait olduğu halde, muhtevasının ancak vahiyle bilinebilecek bir husus olması dolayısıyla rasûlüllâh'tan s.a. Öğrenilmiş olması gereken, bu sebeple de merfû' sayılan hadis. Bu durumda söz konusu hadisi rivâyet eden sahâbî veya tâbiinin ehl-i kitaptan rivâyette bulunan birisi olması gerekir. (Aydınlı, 176)

Meşhûr: Her tabakada en az üç kişinin rivâyet etmiş olduğu veya üç farklı sened ile rivâyet edilen hadistir. (Aydınlı, 178)

Metin: Bir hadiste senedin bitiminde başlayan söz kısmı. (Aydınlı, 180)

Metrûk: İttihâm bi'l-Kizb, Fısk, Kesretu'l-Galat, Fartu'l-Gaflet gibi ağır bir kusurla tenkid edilen râvînin tek başına rivâyette ettiği hadis. (Aydınlı, 181)

Mevkûf: Sahâbenin söz ve fiilleri, bunlarla ilgili haberler. (Aydınlı, 181)

Mevlâ: 1. Özgürlüğüne kavuşturulmuş köle; 2. Kölesini özgürlüğüne kavuşturmuş olan sahâbi, efendisi. (Aydınlı, 182)

Mevzû': Söylemediği veya yapmadığı halde iftirayla Rasûlüllâh'a s.a. ait olduğu söylenen hadis. (Aydınlı, 183)

Mu'allak: Senedin baş tarafından yani içinde bulunduğu kitabın yazarının tarafı eksik olarak rivâyet edilmiş olan hadis. (Aydınlı, 188)

Muammer: Uzun ömürlü olan özellikle ömrü yüz seneyi aşmış olarak ölen kimse. (Aydınlı, 189)

Mubhem: İsim, künye veya lakabı belirtmeksizin sadece 'fulân: falan', 'recul: bir adam', 'imre'eh: bir kadın', 'şeyh: bir hoca/bir ihtiyar'... şeklinde zikredilen kimse. Senedde bir râvînin bu şekilde zikredilmesi, hiç zikredilmemesi gibidir. (Aydınlı, 240)

Mu‘cem: İçinde hadislerin ilk yani sahâbi râvîleri veya son yani kitabın yazarının hocaları yahut râvîlerin memleketleri harf sırasına konularak her râvînin ismi altında rivâyet etmiş olduğu hadislerin tamamının veya bir kısmının toplanmış olduğu kitap. (Aydınlı, 192)

Muhaddis: 1. Hadisi senedli olarak rivâyet eden kimse; 2. Hadis ve hadis rivâyetiyle meşgul olan kimse; 3. Râvîlerle rivâyet ettikleri hadisleri, rivâyet ve dirâyet bakımlarından bilen kimse. (Aydınlı, 201)

Munkatı‘: 1. Senedinde peş peşe olmayarak iki veya sahâbeden sonra bir râvîsi atlanmış/eksik olan yahut mübhem olarak zikredilmiş bulunan hadis. 2. Nasıl olursa olsun, senedinde bir veya birkaç râvîsi atlanmış/eksik olan hadis. Munkatı‘ hadis zayıf hadislerdendir. (Aydınlı, 209)

Munker: 1. Zaîf râvînin kendisinden daha iyi durumda olan râvîye aykırı bir şekilde rivâyet ettiği hadis; 2. Çok hata yapan, çok dalgın veya büyük günah işleyen râvînin rivâyet ettiği hadis. (Aydınlı, 210)

Mursel Hadîs: Tâbiûndan birinin sahâbî râvîyi atlayarak doğrudan Rasûlüllah’dan s.a. veya hakîkatte hadisi kendisinden duymamış olduğu sahâbî râvîyi zikrederek Resûlüllah’tan s.a. rivâyet ettiği hadistir. Hadisi mürsel olarak rivâyet eden râvîye de Mürsil adı verilir. (Aydınlı, 213)

Musannef: Fıkîhî bir hüküm taşıyan merfû‘, mevkûf ve maktû‘ hadisleri fıkîh konularına göre sınıflandırarak yazılan hadis kitabı. Sünenlerden farklı olarak bu tür eserlerde sahâbe ve tâbiûn söz ve işleriyle ilgili bol miktarda haber bulunur. (Aydınlı, 217)

Musned: Senedi, hiçbir râvî eksikliği/düşmesi olmaksızın kesintisiz olarak Rasûlüllâh’a s.a. varan hadis. (Aydınlı, 219)

Musnid: 1. Haidis senedli olarak rivâyet eden kimse; 2. Hadisleri musned kitap şeklinde bir araya getiren, musned kitap yazan kimse. (Aydınlı, 222)

Mustedrek: Bir hadis kitabı yazarının ölçülerine uyduğu halde kitabına almadığı hadislerin bir araya toplanmasıyla yazılan hadis kitabı. (Aydınlı, 224)

Müstemlî: 1. Hocanın yazdırdığı hadisleri yazan öğrenci; 2. Hocanın kalabalık bir yerde yazdırdığı hadisleri yüksek sesle tekrar ederek uzakta olanlara duyuran kimse. (Aydınlı, 225)

Mütâbât: Bir hadisin lafızlarına veya manasına uygun başka bir hadisin, öncekinin râvîsinden biri tarafından, tamamen veya kısmen aynı senedle rivâyet edilmesi. Böylece bu iki hadis ve râvînin birbirini desteklemesi. (Aydınlı, 228)

Mutkin: Adalet ve zabt vasıflarını haiz olmakla birlikte gerek hadis tahammülünde gerekse rivâyetinde az da olsa gafletten uzak, rivâyet şartlarına büyük bir dikkat ve itina ile rivâyet eden, işinin ehli, titiz ve böyle olduğu için itkan sahibi olduğunu belirtmekte kullanılan tabirlerdendir. (Uğur, 296)

Muvatta’: Bir bölgedeki âlimlerin hepsinin veya büyük çoğunluğunun kabul ettikleri hadisleri yahut benimsedikleri ortak görüşleri toplayarak hazırlanan kitap. (Aydınlı, 240)

Muzdaribu’l-Hadîs: Cerhin üçüncü derecesine delalet eder ve bu şekilde nitelendirilen râvînin hadisleri ihticac edilmez. Ancak büsbütün de yabana atılmaz. (Uğur, 302)

Mucevved: 1. Sahîh ve hasen hadisi kapsayan makbul hadis; 2. Seneddeki sika râvîler arasında bulunan zaîf râvî atılarak, râvîlerin hepsi sikaymış gibi gösterilmeye çalışılan hadis. (Aydınlı, 240)

Neseb: Bir kimsenin doğum yoluyla bağlı olduğu soy, sülale. (Aydınlı, 246)

Nisbe: Bir kimsenin bir kabileye, soya, memlekete veya mezhebe bağlılığı ve bu bağlılığı gösteren kelime. (Aydınlı, 248)

Râvî: Hadisi senediyle veya usulüne uygun olarak nakleden kimse. (Aydınlı, 251)

Ricâl: Hadis âlimleri, hadis râvîleri, meşhur kimsele. (Aydınlı, 253)

Rihle/Rahhâl: Hadis öğrenmek, hadislerle ilgili bilgiler elde etmek için yolculuğa çıkmak. (Aydınlı, 255)

Rikâk/Rekâik: Zühde, ahirete yönelmeye, iyiliğe teşvik etmeye, kötülüklerden sakındırmaya dair hadisler. (Aydınlı, 255)

Risâle: İçinde tek bir konudaki hadislerin toplandığı kitap. (Aydınlı, 256)

Rivâyet: Hadisi senedli olarak nakletmek, yani sırasıyla kimin kimden aldığını belirterek onu söyleyenine veya yapanına nisbet etmek. (Aydınlı, 256)

Sadûk: Son derece doğru anlamına gelen bu tabir İbn Ebî Hâtim'in tasnifine göre ikinci, Zehebî'ye göre dördüncü mertebede yer alan bir lafızdır. Hadisleri yazılır ve araştırılır. (Uğur, 333)

Sahâbe ç. Ashâb: Hz. Peygamber'i s.a. peygamberliği sırasında mü'min olarak gören, mü'min olarak ölen kişilere denir. (Uğur, 334)

Sahîfe: Bir şahsın derlemiş olduğu az sayıdaki hadisleri ihtiva eden hadis mecmuâsı. (Aydınlı, 265)

Sahîfetü's-Sahîha: Sahâbe devrinde yazılan ve Hemmâm b. Müenbbih'in Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği hadisleri ihtivâ eden sahifedir. (Uğur, 340)

Sahîh: Senedin başından sonuna kadar sika râvîlerin birbirinden rivâyet ettiği, şaz ve muallâk olmayan muttasıl hadis. (Aydınlı, 266)

Sahîhu'l-İsnâd: Metni olmasa da senedi, sahîh hadisin senedle ilgili şartlarını taşıyan hadis. (Aydınlı, 271)

Sâlih: Muhaddisler arasınca sahîh ve hasen gibi dini meselelerde delil olarak kullanılmaya elverişli hadisler için kullanılan bir terim. (Uğur, 352)

Sâlihu'l-Hadîs: İbn Ebî Hâtim'in tasnifine göre dördüncü mertebede yer alan bu lafız ile nitelenen râvinin hadisleri sadece itibar için alınır. (Uğur, 353)

Sebt: Bilhassa güvenilir râvîleri ifade etmekte umumi bir tabir olarak kullanılır. Aynı zamanda ta'dil lafızlarındandır. (Uğur, 353)

Semâ': Bizzat hocanın ağzından hadis işitme, hadis alma. Bu usûl, hadis öğrenme yollarından biri ve en üstünüdür. (Aydınlı, 274)

Sened: Hadisi birbirine rivâyet ederek sonrakilere ulaştıran kimselerin yani râvîlerin tarihi sırayla zikredildikleri kısım, râvî isimleri zinciri. (Aydınlı, 275)

Sika ç. Sikât: Adâlet ve zabt niteliklerini tam olarak taşıyan, hadis rivâyetinde güvenilir râvî. (Aydınlı, 277)

Siyer İlmi: Hz. Peygamber'in s.a. hayatıyla ilgili hadisleri konu edinen hadis bilgi kolu. (Aydınlı, 279)

Sûü'l-Hıfz: Kötü ezberleme manasındadır. Metâ'in-i Aşere'den râvinin zabtıyla ilgili ta'n sebeplerindendir. Hatası doğru olarak ezberlediklerinden çok olmaktır. (Uğur, 362)

Suveylîh: Ta'dîlin, Zehebî ve Irâkî'ye göre dördüncü, Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis, başka ibr senedinin oluş olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani *i'tibâr* için alınır. (Aydınlı, 290)

Sünen: Sünnet kelimesinin çoğuludur. Fıkîhî bir hüküm ifade eden hadisleri fıkîh konularına göre düzenlemek suretiyle yazılan hadis kitabı. (Aydınlı, 280)

Şazz: Sika râvînin diğer sika râvîlere veya kendisinden daha sika olan râvîye aykırı olarak rivâyet ettiği hadis. (Aydınlı, 291)

Şemâil: Rasûlüllâh'ın s.a. ahlâkı, karakteri, beden yapısı, yaşayış ve giyiniş tarzları, özel hayatı vs. gibi yüksek şahsiyetini oluşturan beşerî yönleri. (Aydınlı, 292)

Şerh: Bir hadisin veya hadis kitabındaki hadislerin dil, muhteva, hüküm vb. yönlerden açıklamasını yapmak. (Aydınlı, 293)

Şeyh: Kendisinden hadis alınan kimse, hoca. (Aydınlı, 294)

Şi'i: Hz. Ali'yi Hz. Osmân'dan üztün tutmakla beraber Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den önde kabul etmeyen Hz. Ali taraftarı. (Aydınlı, 295)

Tabakât: Muhtelif şahısların; âlimlerin, râvîlerin, şairlerin vs. tabakalarına göre bir düzene konarak haklarında bilgilerin verildiği kitap (Aydınlı, 297)

Tâbiûn/Tâbiî: Mü'min olarak bir veya birkaç sahâbîyle karşılaşmış olan kimse. (Aydınlı, 299)

Ta'dîl: Bir kimsenin/bir râvînin adâlet ve zabt niteliklerini taşıdığını sika/güvenilir olduğunu belirtme, buna hükmetme. (Aydınlı, 299)

Tahammul: Hocadan hadis öğrenme, hadis alma. (Aydınlı, 300)

Tahrîc: 1. Bir kimsenin bir hadisi, sözlü veya yazılı ilk kaynaklarından alıp senediyle birlikte kitabına kaydetmesi; 2. Bir hadisin veya bir kitaptaki hadislerin kaynak eserlerdeki yerlerini tespit ederek değişik yönlerden değerlendirmesini yapma ve bu şekilde yazılan eser. (Aydınlı, 301)

Tahvîl: Değiştirmek manasına olup bir hadisin çeşitli isnadlarla rivâyeti sırasında bir isnaddan diğerine geçmeye denir. Aynı hadisin bir isnadından geçişte araya bir 'ح/ha' harfi konularak işaretlenir. (Uğur, 387)

Takvâ: Allah’a ortak koşma (şirk), büyük günah işleme veya küçük günah işlemede ısrar etme (fisk), bid‘at gibi kötü işlerden kaçınmak. Râvîde bulunması gereken adâlet niteliği içinde düşünülen takvâ için de bu manalar kastedilir. (Aydınlı, 304)

Ta‘lîk: Bir kimsenin hocasından itibaren bir veya birkaç râvîyi yahut bütün râvîleri atarak yahut senedin baş tarafı eksik olarak rivâyette bulunması. (Aydınlı, 305)

Ta‘n: Bir kimseyi, adâlet ve zabt niteliklerinden birini veya her ikisini tamamen veya kısmen taşımadığını söyleyerek tenkit etmek. (Aydınlı, 307)

Tarîk: Bir sözü, bir haberi, birbirinden alarak sonraki insanlara ulaştıran kimselerin isimlerinin tarihi sırayla zikredildiği kısım, okuyucuyu veya dinleyiciyi söze, habere ulaştıran yol. (Aydınlı, 308)

Tashîh: Hadisin sahîh olduğunu söylemek buna hükmetmek. (Aydınlı, 310)

Tasnîf: Hadisleri belli bir düzene göre sınıflandırarak kitap yazma. (Aydınlı, 311)

Tedlîs: Bir kusuru veya ekseriya hoş görülmeyen bir özelliği bulunan bir hadisi bunun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivâyet etmek. (Aydınlı, 313)

Tedvin: Hadisleri veya hadisle ilgili muhtelif bilgileri kitaplarda toplamak. (Aydınlı, 315)

Teferrüd: Bir hadisi rivâyette tek kalmak, bir hadisi tek başına rivâyet etmek. (Aydınlı, 315)

Tefsîr: İslâmî ilimler içinde Kur’ân-ı Kerîm’in açıklanması ve yorumu manasına bir ilmin adı olan tefsir, Hadis ilminde Allah kelamının tefsiri konusundaki hadisleri ihtiva eden ve câmî türündeki hadis kitaplarında bulunan ana bölümlerden birinin başlığıdır. (Uğur, 399)

Tekellemû Fîhi: Cerhin Irâkî’ye göre beşinci, Sehâvî’ye göre (Buhârî dışındaki âlimlerin kullanışında) altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. (Aydınlı, 316)

Terâcim Kitapları: İçlerinde sahâbî, âlim, râvî, sûfî, şair gibi tarihe geçmiş bazı insanların tanıtıldığı, hayat hikâyelerinin anlatıldığı kitaplar. (Aydınlı, 317)

Terğîb ve Terhîb Hadisleri: İyiliğe, iyi şeyleri yapmaya özendirmekle, kötülükten ve kötü şeyleri yapmaktan sakındırmakla ilgili hadisler. (Aydınlı, 318)

Teşeyyu‘: Sahâbenin en faziletlisinin Hz. Ali olduğuna inanmak. (Aydınlı, 319)

Tevsîk: Bir kimsenin/bir râvînin adâlet ve zabt niteliklerini taşıdığını, güvenilir (sika) biri olduğunu söylemek, buna hükmetmek. (Aydınlı, 320)

Vâhî: Başka bir rivâyetin olup olmadığını araştırmak ve ona göre bir değerlendirme yapmak üzere yani i'tibâr için alınabilen zaîf hadis. (Aydınlı, 327)

Vâhî'l-Hadîs: Güvenilir/sika biri olduğu hiç söylenmemiş olan bununla beraber etkileyici bir sebepten dolayı zaîf olduğu bildirilen râvî. (Aydınlı, 327)

Vehm: Râvînin hadisi hep zanla, bazen böyle, bazen şöyle olarak tereddütlü rivâyet etmesi. Bu durum râvînin zabtının eksikliğini gösterir ve bu yönden cerhine sebep olur. (Aydınlı, 329)

Yüktebü Hadîsühû: Hadisi yazılır demektir. Bazı âlimler cerh lafızları arasında saymışlarsa da daha çok genel manada râvînin söz gelimi i'tibâr için hadislerinin yazılabileceğini ifade eden tabir olarak kullandığı dikkati çekmektedir. (Uğur, 424)

Zabt: Bir kimsenin öğrendiği hadisi başkasına nakledinceye kadar olduğu gibi koruyabilmesidir. (Aydınlı, 335)

Zâhibü'l-Hadîs: Cerhin Zehebî ve Sehâvî'ye göre üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. (Aydınlı, 335)

Zaîf Cidden: Cerhin Zehebî'ye göre dördüncü, Irâkî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. (Aydınlı, 337)

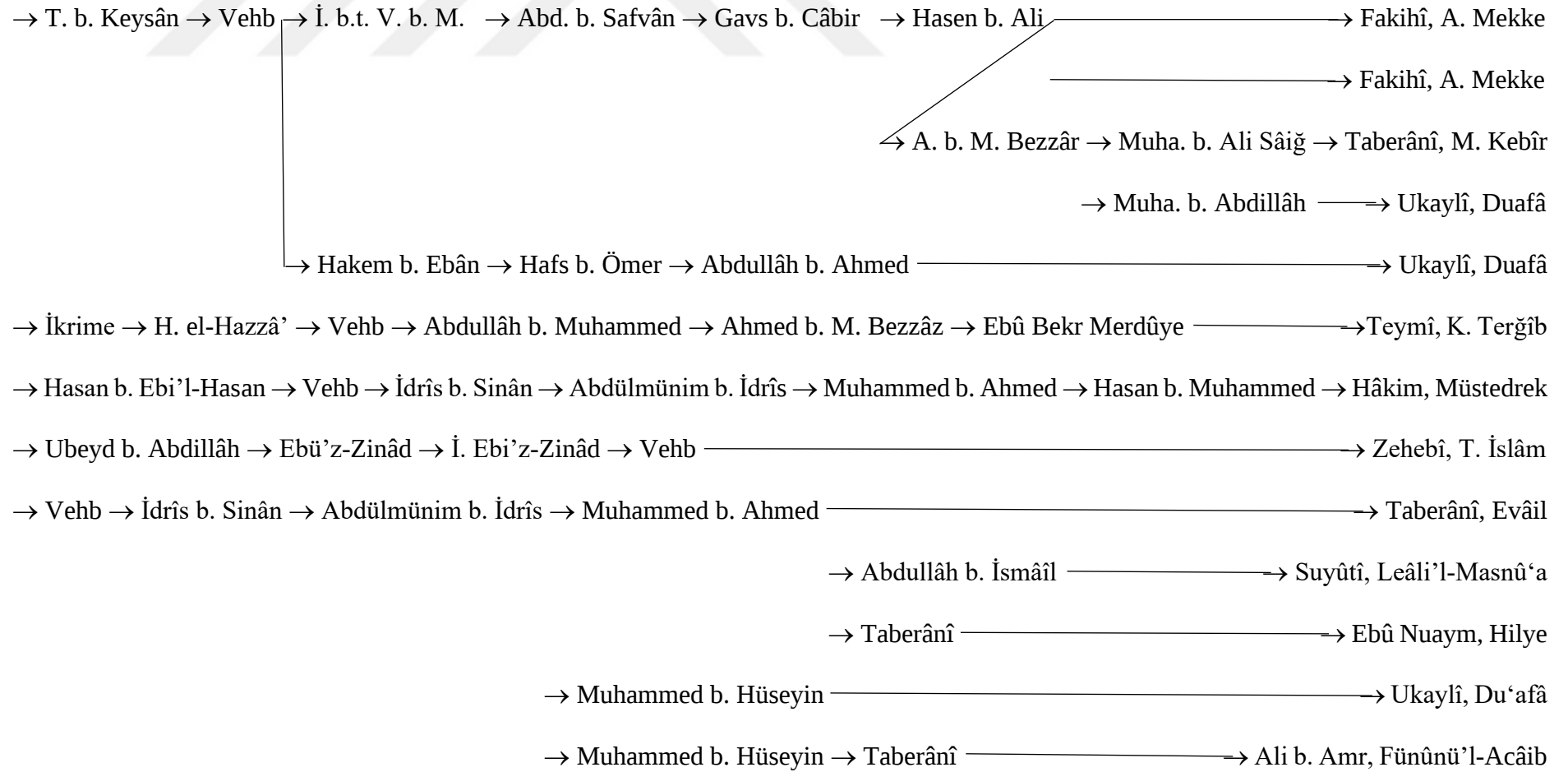
Zaîfü'l-Hadîs: Zehebî'ye göre cerhin beşinci mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve değerlendirilmek üzere yani i'tibâr için alınır. (Aydınlı, 337)

Zayıf: Sahih ile hasen dışında kalan hadislerdir. Diğer bir ifade ile sıhhat şartlarını taşıdığı için sahih denilen hadislerle sahihlik şartlarını taşımakla birlikte râvîleri zabt yönünden sahih râvîler derecesine çıkamayan râvîlerin rivâyet ettikleri hasen hadisler hariç, diğer hadislerdir. (Uğur, 427)

Zühd: Hz. Peygamber'in s.a. sünnetine uyarak, sahâbenin yolundan giderek maddi ilgilerden, dünyevî bağılıklardan uzak bir hayat sürmek. 2. İnsanları maddî ve dünyevî şeylerin tahakkümünden kurtarıp iyiliğe, iç huzuruna, böylece dünya ve ahiret mutluluğuna kavulturmaya dair olan hadisler. (Aydınlı, 339)

EK 3. Merfû‘ Rivâyetlerin Sened Atlası

Abdullâh b. Abbâs

→ Vehb → İdrîs b. Sinân → Abdülmünim b. İdrîs → Muhammed b. Yahyâ → Ebü'l-Abbâs —————→ Ezrâkî, Ahbâr-u Mekke

→ Vehb → İdrîs b. Sinân → Ebû Bekr b. Ayyâş → Yahyâ b. Âdem —————→ Ahmed b. Hanbel, Müsned

→ Vehb → Ebû Mûsâ → Süyfân es-Sevrî → Yahyâ → Müsedded —————→ Ebû Dâvud, Sünen

→ Hüseyin b. Hafs → Abdullâh b. Muhammed —————→ Ebû Nuaym, Hilye

→ Hişâm b. Süleymân → Yh. b. Hassân → Yahyâ b. M. → A.b. Muhammed —————→ Ebû Nuaym, Hilye

→ Muhammed b. Abdillâh —————→ Taberânî, M.Kebîr

→ Vehb → Osmân b. Sâc → Saîd b. Sâlim → Ceddü Ebi'l-Velîd → Ebü'l-Velîd —————→ Ezrâkî, Ahbâr-u Mekke

—————→ Ezrâkî, Ahbâr-u Mekke

→ Vehb → Münzir b. Nu'mân → Muhammed b. Süleymân → Âsım b. İbrâhîm —————→ İbn Ebî Hâtim, İlelü'l-Hadîs

→ Abdürrezzâk —————→ Ahmed b. Hanbel, Müsned

→ Vehb → Abdullâh b. Vehb → Ebû Bekr b. Ayyâş → Fedâle b. Fazl —————→ Tirmizî, Câmi'

→ Vehb → Ömer b. Bekkâr → Abdürrezzâk → Mehdî b. Ebî'l-Mehdî → Ebü'l-Velîd —————→ Ezrâkî, Ahbâr-u Mekke

→ Vehb → İdrîs b. Yezîd → Abdullâh b. İdrîs → Velîd b. Fazl → Hasen b. Arafe → Muhammed b. Abbâs —————→ Ebû Nuaym, Hilye

→ Vehb → Ebû Abdilvâhid → Abdülvâhid el-Hacebî → Abdülazîz b. Yahyâ → Muhammed b. Amr —————→ Ukaylî, Du'afâ

→ Vehb → Hakem b. Ebân → M. b. Abdillâh 'Ulâse → Amr b. Husayn → Haccâc b. İmrân —————→ Taberânî, M.Kebîr

→ Vehb —————→ İbnü's-Sayrafî, Risâletü'l-Vâfiyye
 —————→ İbnü's-Sayrafî, Risâletü'l-Vâfiyye
 → Vehb —————→ İbn-ü Manzûr, M. T. Dımaşk

Câbir b. Abdillâh

→ Ümmü Mübeşşir → Câbir b. Abdillâh → Vehb → İbn Cüreyc → Haccâc b. Muhammed → Hârûn b. Abdillâh —————→ Müslim Sahîh
 → Ümmü Şerîk → Câbir b. Abd. → Vehb → A. b. Ma'kıl → İbr. b. Akîl → İsmâil b. Abd. → Zeyd b. Müb. → Ali b. Müb. → Taberânî, M. Kebîr
 → Hz. Ömer r.a. → Câbir b. Abd. → Vehb → A. b. Ma'kıl → Hişâm b. Yûsuf → İbrâhîm b. Mûsâ → Ahmed b. Humeyd → Fakihî, Ahb. Mekke
 —————→ İbrâhîm b. Akîl → Abd. b. Muhammd → Züheyr b. Muhammed → Bezzâr, Bahr Zehhâr
 → Abdûllâh b. Abbâs → Câbir b. Abdillâh → Vehb → İdrîs b. Sinân → Abdülmünim b. İdrîs → Berâ' el-Bağdâdî —————→ Taberânî Evâil
 —————→ Süleymân b. Ahmed —————→ Ebû Nuaym, Hilye
 → Vehb → A. b. Ma'kıl → Abdürrezzâk → Ahmed b. Hanbel —————→ Ebû Dâvud, Sünen
 —————→ İbr. b. Akîl → İsmâil b. Abd. → Bezzâr —————→ Ebû Dâvud, Sünen
 —————→ Ebû Dâvud, Sünen
 —————→ Ebû Dâvud, Sünen

→ Ebû Dâvud, Sünen
→ Ahmed b. Hanbel, Müsned
Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân → Ebû Nuaym, Sıfatü'l-Cenne
→ İbn Balaban, İhsân
→ İbn Balaban, İhsân
→ İbn Balaban, İhsân
→ İbn Balaban, İhsân
→ İbn Balaban, İhsân
→ İsmâil b. Abd. → Kuteybe b. Saîd → Yâkûb → Muhammed b. Yâkûb → Hâkim Müstedrek
→ Muhammed b. Yahyâ → İbn Huzeyme, Sahîh
→ İbn Huzeyme, K. Tevhîd
→ Mervezî, T. Kadri's-Salât
→ Muhammed b. Avf → Ebû Hâşim el-Hadramî → Müemmel → Cerrâr, Mecmû'
→ Muhammed b. Sa'd → İbnü'l-Arabî Mu'cem
→ İbnü'l-Arabî Mu'cem

→ Hâris b. Muhammed → Bûsırî, İthâf Hıyere
→ Seleme b. Şebîb → İbn Ebî Âsım Evâil
→ İsmâîl b. Abdillâh → Harâtî, Mekârim-i Ahlâk
→ İbr. b. Akîl → Ebû Huzeyfe → Züheyr b. Muhammed → Câfer b. Muhammed → Âcurrî Şerî'a
→ Zeyd b. Mübârek → Ali b. Mübârek → Taberânî → Ebü'l-Hasen → Hatîb Bağdâdî Telhîs
→ Ahhmed b. Abdissamed → İbrâhîm Ke(i)şverî → Ebü'l-Hasan → E. Nasr Rummânî → Hınnâî, Hnnâiyyât

Ebû Hureyre

→ Hemmâm b. Münebbih → Vehb → Amr → Süfyân → Ali b. Abdillâh → Buhârî Sahîh
→ Abdrrahmân b. Ömer → İbrâhîm b. Hâlid → Seleme b. Şebîb → Ahmed b. Hanbel → Taberânî Mu. Evsat
→ Ebû Râfî' → Bekr → Humejd → Hâlid el-Hazzâ' → Vehb → Muhammed b. Nasr → İbnü'l- Münzir, el-Evsat
→ Muhammed b. Sîrîn → Hişâm b. Hassân → Hâlid b. Abdillâh → Vehb → Abdân → 'İmlâen' → Ebû Bekr → Ebü'l-Abbâs → Hila'î, Hilaiyyât
→ Abdullâh b. Nuaym → Abdullâh b. Rüstüm → Cehm b. Evs → Abd. b. Mübârek → Vehb → Ebû Dâvud el-A'ver → Abd. b. Mübârek, Müsned
→ Vehb → Ceddi İlyâs → Ebû İlyâs → Yahyâ el-Ezdî → Bâhilî → Muhamed Basrî → Ebû Bekr → Ebû Hüseyin → Teymî, Terğîb
→ İdrîs b. Sinân → Abdülmünim b. İdrîs → Yûsuf b. Ziyâd → Esed b. Mûsâ → Mikdâm b. Dâvud → Sül. b. Ahmed → E. Nuaym, Hilye

→ Alâ' b. Amr → Ebû Şeybe → Temîmî → Mâzinî —————→ Cerrâr, el-Îmâ
→ Berâ' Bağdâdî → Tumârî → Ahmed b. İbrâhîm → Hayrûn → Nâsır → İbnü'l-Cevzî, Muntazam
→ İsferâînî —————→ Hâkim, Müstedrek

Muâz b. Cebel

→ Vehb → Zeyd → Abdurrahmân b. Zeyd → Ebû Ammâr → Muhammed b. Mukâtil —————→ Fakihî, AHBÂR-u Mekke
→ Süvyd b. Saîd → Hüs. b. Ahmd → E. Zerr → E. Saîd Nakkâş → E. Feth Sahhâf → Teymî, K. Terğîb
→ Abdürrahîm b. Zeyd → Ebû Ammâr → Hasen b. Süfyân → Ebû Amr Hamdân —————→ Ebû Nuaym Hilîye
→ Svyd b. Saîd → M. b. İdrîs → E. Saîd Syrafî → E. Sa'd Kencerûzî → Zâhir b. Tâhir → İ. Cevzî, M. Garâm

Ubâde b. Sâmî (Vehb b. Münebbih Hakkındaki Rivâyet)

→ Hâlid b. Ma'dân → el-Ahvas b. Hakîm → Mervân b. Sâlim → el-Velîd b. Müslim → İsmâîl b. Abdilkerîm —————→ İbn Sa'd, Tabakât
→ Yâkûb b. Ka'b —————→ İbn Ebî Hayseme, Târîh
→ Mevlâ Saîd → Abdullâh b. Râşid → Yahyâ b. Zebbân (Reyyân) → Hassân b. İbrâhîm —————→ Zehebî, Siyer

Muâviye b. Ebî Süfyân

→ Hemmâm b. Münebbih → Vehb → Amr b. Dînâr → Süfyân b. Uyeyne → Muhammed b. Abdillâh → Müslim, Sahîh
→ İbn Ebî Ömer → Müslim, Sahîh
→ İbn Serh → Ahmed b. Sâlih ve Ahmed b. Amr → Ebû Dâvud, Sünen

Abdullâh b. Amr

→ Vehb → Simâk b. Fazl → Ma‘mer → Abdürrezzâk → Nûh b. Habîb → Ebû Dâvud, Sünen
→ Şuayb b. Muhm. → Amr b. Şuayb → Vehb → Simâk b. Fazl → Ma‘mer → Muhm. b. Sevr → Muh. b. Ubeyd → Mervezî, Muhtsr. Kıyâm Leyl

Hz. Ömer r.a.

→ Hakem b. Mes‘ûd → Vehb → Simâk b. Fazl → Ma‘mer → İbnü'l-Mübârek → Ahmed b. Humeyd → Dârimî, Sünen

Hz. Ali r.a.

→ Ebû Halîfe → Vehb → Abdullâh b. Vehb → İbrâhîm b. Ömer → Abdullâh b. İbrâhîm → Ali b. Bahr → Ahmed b. Hanbel, Müsned

Hz. Âişe r.a.

Alkame ve Esved → İbr. Nehâî → Ebû Ma'şer → Hâlid Hazzâ → H. b. Abdillâh → Vehb → Şebâb Vâsıtî → Mh. b. Hayyân → E. Nuaym, Müsned

Enes b. Mâlik r.a.

→ Tâvûs b. Keysân → Vehb → Abdülmünim b. İdrîs → Ömer b. Hüseyin → Sülymân b. Ahmed → Ebû Nuaym, Hilye

Abdullâh b. Ömer r.a.

→ Vehb → Abdurrahmân b. Yezîd → Abdullâh b. Bahîr → İbrâhîm b. Hâlid → Ahmed b. Hanbel, Müsned

Nu'mân b. Beşîr r.a.

→ Vehb → Akîl b. Ma'kûl b. Münebbih → İsmâîl b. Abdilkerîm → Ahmed b. Hanbel, Müsned

Ebû Mûsâ el-Eş'arî r.a.

→ Ubâde Nûsey → İ. Râşid → İ. Îsâ → İ. Kays → İ. Abdilmelik → Vehb → A. b. Nâciye → Mûsâ b. M. → Hüseyin b. M. → Sa'lebî, Keşf Beyân

Sevbân r.a.

→ Tâvûs b. Keysân → Vehb → Esed b. Vedâ‘a → Mhm. b. Saîd → Eyyûb Habâirî → İbrâhîm b. Yâkûb → Ahmed b. Yahyâ → İsfehânî, K. Emsâl

Câbir b. Semura r.a.

→ Simâk b. Harb → Vehb → Nâsîh Ebû Abdillâh → İsmâîl b. Ebân → Ebû Câfer —————→ Dulâbî, Künâ ve Esmâ

Alkame r.a.

→ Esved → İbrâhîm en-Nehâî → Ebû Ma‘şer → Hâlid Hazzâ’ → Hâlid → Vehb → Şebâb el-Vâsîtî → Ebû Muhammed → Ebû Nuaym, Müsned

Fedâle b. Ubeyd r.a.

→ Ka‘b el-Ahbâr → Vehb → Sevr b. Yezîd → İbn ‘Ulâse → Amr b. Husayn → Muhammd b. Hayyân → Habîb b. Hasân → Ebû Nuaym Is., Hilye

Iyaz b. Hımâr r.a.

→ Mutarrîf b. Abdillâh → Katâde → Osm. el-Bürrî → Vehb → E. Ubeyde → Abds. b. Ali → Hasen b. Ahmed → M. b. Hasen → Teymî K. Terğîb

Leys b. Sa‘d

→ Vehb —————→ Beyhakî, Mehâsin

Mukâtil

→ Ebû Saîd → Vehb → Osmân b. Sâc → Saîd b. Sâlim → Ceddü Ebil-Velîd → Ebü'l-Velîd —————→ Ezrâkî, Ahbâr-u Mekke

Şehr b. Havşeb

→ Vehb → Mukâtil → Abdülmelik Melşûnî → İshâk b. Ebî Abdillâh → Ebü'l-Arab —————→ Ahmed b. Temîm, Tabakât

Racül min Ashâb

→ Vehb → Abdullâh b. Saîd → Rabâh b. Zeyd → Abdullâh → el-Hüseyin → Yahyâ → Ebû Amr —————→ İbnü'l-Mübârek, Kitâbü'z-Zühd

Racül min Ashâb

→ Fennec el-Ensârî → Vehb → Abdullâh b. Vehb → Dâvud b. Kays → Abdürrezzâk —————→ Ahmed b. Hanbel, Müsned

Vehb b. Münebbih

- Cenâiz 1 → Bâb Başlığı → Buhârî, Sahîh
- Seken b. Umeyr → Bakıyye → Hakem b. Mübârek → Dârimî, Sünen
- Ya‘lâ b. Mıksem → Mutarrıf b. Mâzin → Hakem b. Mübârek → Dârimî, Sünen
- Münzir b. Nu‘mân → Muhammed b. Hasen → İbrâhîm b. Mûsâ → Yûsuf b. Mûsâ → Dârimî, Sünen
- İsmâîl b. Ubeydillâh → Saîd b. Abdilazîz → Mervân b. Muhammed → Dârimî, Sünen
- Münzir b. Nu‘mân → Abdürrezzâk → Ahmed b. Hanbel → Abdullâh b. A. B. Hanbel → Ahmed b. Hanbel, Kitâbü’z-Zühd
- Muhammed b. Ali → İdrîs b. Sinân → Muâfâ b. İmrân → Muhammed b. Abdillâh → Ebû Câfer Muhammed → Âcurrî, eş-Şerî‘a
- Ahmed b. Abdillâh → İshâk b. Abdillâh → Hüseyin b. Muhamd → Âcurrî, eş-Şerî‘a
- Abdüssamed b. Ma‘kıl → İsmâîl b. Abdilkerîm → Abdullâh b. Rûmî → İbn Ebî Heyseme, Târîhu’l-Kebîr
- Abdürrezzâk → Fakihî, AHBÂR-u Mekke
- Bekkâr b. Abdillâh → Fakihî, AHBÂR-u Mekke
- İbn Habîb Sülemî, K. Edebi’n-Nisâ
- İbn Habîb Sülemî, K. Edebi’n-Nisâ
- İbn Habîb Sülemî, K. Edebi’n-Nisâ

⇒ Beyhakî, el-Mehâsin

→ Bursevî, Rûhu'l-Beyân

→ Ebü'l-Bekâ, Tâcü'l-Mefrîk

→ Ahmed Halebî, Sîretü Haleb

→ İbnü'l-Harrât, Ahkâmü'l-Vüstâ

→ Zeylaî, Tahrîcü'l-Ehâdîs

→ Ebû Saîd el-Himyer, Şemsü'l-'Ulûm

→ Abdürrezzâk, et-Tefsîr

ÖZGEÇMİŞ

Erhan Turan

A. EĞİTİM

Doktora: İZÜ, Temel İslâm Bilimleri, 2024, İstanbul

Yüksek Lisans: M.Ü.S.B. Enstitüsü, İlahiyat, Hadis, 2006, İstanbul

Lisans: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul

B. AKADEMİK DENEYİM

Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı, İlmi Araştırmalar Merkezi, İlam Akademi Müdürlüğü,
2009-2012

Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı, İlmi Araştırmalar Merkezi, İlam Akademi Öğretim
Görevlisi, 2012 tarihinden beri...

C. İLGİ ALANLARI

Hadis, Siyer, Peygamberler Tarihi, Tasavvuf, İslâm İnanç Esasları, Akâid, İslâm
Düşüncesi.

D. YAYINLARI

Kırk Kudsî Hadis, Erkam Yayınları, 2002.

Vehb b. Münebbih Rivâyeti Bağlamında ‘*On Emir*’, Usul Dergisi, S. 41, Haziran,
2024.

Hristiyan Kültürü ve Hadisler (Zühd Hadisleri Literatürü Özelinde) Özcan Hıdır,
Kitap Değerlendirmesi / Book Review, Hadis ve Siyer Araştırmaları, C. 4, S. 2, (2018),
173-175.

Erkam Radyo (Program); Siyer Mektebi (103 program), Nebîler Silsilesi (55
program/devam ediyor), Ramazan Günlüğü (29 program), Sahur Bereketi (30
program) ve Tefekkür Ufku (10 program/devam ediyor).